

Khuddakanikāye Abhidhammapiṭake

Dhammasaṅgaṇīpāliyā saṁvaṇṇanā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

ATṬHASĀLINĪ-ATṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1963

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 48

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṅa
 ဇ ca ခ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဌ tha ဍ ḍa ဎ ḍha ဏ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၊ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၊ = u ဣ ၊ = ū ဧ = e ဩ ၊ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကော ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	လ္လ lla
ကွ kkha	ဇ cca	က န္ဓa	ဇ dhva	ဥ pba	လျ lya
ကျ kya	ခ ccha	က န္ဓa	န nta	ဋ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓa	န ntva	ဈ bya	ဝှ vha
ကလ kla	ဈ jjha	က တta	န ntha	ဠ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ñña	က တtha	န nda	ဥ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ပ ṇha	က တva	န ndra	ဥ mpha	သွ sna
ဇ khva	ပ ṇca	က တtya	န ndha	ဥ mba	သျ sya
ဇ ဂga	ခ ṇcha	က တtra	န nna	ဋ mbha	သ ssa
ဠ ဂgha	ဥ ṇja	န dda	ဈ nya	ဥ mma	သွ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	န ddha	န nha	ဈ mya	သွ sva
ဠ gra	ဇ တta	ဈ dya	ဥ ppa	ဇ mha	ကွ hma
က န္ကa	ဥ တtha	ဠ dra	ဥ ppha	လျ yya	ကွ hva
န န္ကha	ဥ တḍa	ဋ dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ ḷha
န န္ဂa					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Nidānakathā

Sirimatā amhākaṃ Buddhena Bhagavatā Arahatā Sammāsambuddhena sakalalokapatthaṭamahākaruṇāsinehasiniddhahadayena sabbattha appaṭihatasabbaññutānāvaraṇādiñāṇobhāsasamujjalitena sanarāmaralokagurunā sadevakassa lokassa atthāya hitāya sukhāya dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena vibhattesu tīsu saddhammesu pariyattisaddhammo nāma, tadeva ca sāsanaṭṭhitiyā pamāṇaṃ, satiyeva hi tasmīṃ itare uppajjanti, nāsati, vuttañhetam **Āṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**— (Am-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe)

“Suttantesu asantesu, pamuṭṭhe vinayamhi ca.

Tamo bhavissati loko, sūriye atthaṅgate yathā.

Suttante rakkhite sante, paṭipatti hoti rakkhitā.

Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro, yogakkhemā na dhamṣati”ti.

Teneva ca saddhammaciraṭṭhitikāmino theravarā Mahākassapādayo pariyattisaddhammasaṅkhātāṃ Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ saṅgītimāropetvā Buddhasāsanaṃ saṃrakkhimsu, taṃkālikā ca rājāno saddhammābhivuddhikāmaṃ tesaṃ saṅgītikārānāmanubalappadānena sahāyattamupāgamuṃ.

Tathā hi catūhādhikatimāsaparinibbute Bhagavati Mahākassapattherappamukhehi pañcahi arahantasatehi Rājagahe **paṭhamā dhammasaṅgīti** katā rañño Māgadhasa Ajātasattuno visesānuggahamādāya.

Vassasataparinibbute ca Bhagavati Mahāyasattherappamukhehi sattahi arahantasatehi Vesāliyaṃ **dutiyā dhammasaṅgīti** katā, tadā ca Kālāsoko mahīpati tesaṃ sahāyattamupāgato.

Tathāgataparinibbānato pana dvinnaṃ vassasatānamupari pañcattimsatime vasse Mahāmoggaliputtatissattherappamukhehi arahantasahaschehi Pāṭaliputte **tatiyā dhammasaṅgīti** katā sakalalokapatthaṭayasassa Dhammāsokassa bhūpatino niratisayānuggaham laddhāna.

Sammāsambuddhapariniibbutito pana catunnaṃ vassasatānamupari paṇṇāse vasse Laṅkādiṇe Vaṭṭagāmaṇirājino kāle Mātulajanapade Ālokalēṇe **catutthī dhammasaṅgīti** katā pañcahi arahantasatehi Mahādhammarakkhitattherappamukhehi, yā loke “pothakāropanasaṅgīti”ti pākaṭā.

Buddhavasṣe pana catussatādhikadvisahassānamupari pannarasamaṣaṅkhyāṃ sampatte imasmimpi Marammaraṭṭhe **Mindonnā**massa mahādhammarājino kāle Mandalay itipākaṭe Ratanāpuñjanagare **pañcamī dhammasaṅgīti** katā catussatādhikadvisahassattherehi Dakkhiṇārāmaṇvāsītipīṭakadharabhadantaajāgarattherappamukhehi tasṣeva rañño anavaṣeṇaṇuggaḥamaḍāya, yā loke “selakkharāropanasaṅgīti”ti vuccati.

Itthaṃ sudam Buddhassa Bhagavato sāsaṇaṃ iddhañceva hoti phītaṇca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvajjatanā.

Cirakālato panetaṃ Buddhavacanāṃ lekhaṇaparamparāya ceva muddaṇaparamparāya ca anekakkhattuṃ parivattiyābhataṃ na sakkā dāni vattuṃ “paṭhamadutiyatatiyādisaṅgītimāropitākāreṇeva sabbaso parisuddhaṃ”ti, aññadatthu paṇādhunikapotthakesu saṃvijjamānehi kehici paṇādalekhādisaṅgītakhalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhehi malīnamevetam, tathā hi nānādesiyapotthakesu aññamaññaṃ saṃsandiyaṃānesu anekā visadisapāṭhā dissanti.

Tatoyeva ca Buddhavacanassa suparisuddhabhāvakāmīno mahātherā sasatthantarapīṭakattayakovidā dhammavinayaṃ vācentāyeva te khalitādhikaparibhaṭṭhapāṭhe disvā evaṃ samacintesuṃ kathesuṃ ca—

“Advayaṇvādīno suparisuddhavacanassa tassa Bhagavato pāvacaṇaṃ advayaṃ suparisuddhaṃ nimmalamevassa, imesu pana pāvacaṇapotthakesu aññamaññaṃ visadisā ceva aparisuddhā ca pāṭhā dissanti, nissamsayaṃ kho ayameva mūlapāṭho, yo nesam yuttisampanno, tadañño pana paṇādalekhaṇapāṭhoyeva, tādisā ca dissanti ādhunikapāvacaṇapotthakesu kismiñci kismiñci ṭhāne.

Kāmañcetedāni na tāva bahutarā, yāva yathābhūtaṃ Pāḷiyā atthaṃ paṭisedheyyuṃ, etarahi pana asodhiyaṃānā te gacchante gacchante

kāle bahutarā bahutarā jāyeyyūṃ, taṃkālikā ca pacchimā janā te sodhetuṃ asamatthā yathādhippetāṃ Pāḷiyā atthaṃ na sammā jāneyyūṃ, evamete saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvatteyyūṃ.

Vuttaṃ hetuṃ **Āṅguttaranikāye**— (Am 1. 60 piṭṭhe)

‘Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti, katame dve, dunnikkhittaṃ ca padabyañjanaṃ attho ca dunnīto, dunnikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi dunnayo hoti, ime kho bhikkhave dve dhammā saddhammassa sammosāya antaradhānāya saṃvattanti’ti.

Yaṃnūna mayaṃ te sodhetvā nimmalaṃ parisuddhaṃ Buddhavacanaṃ sampatiṭṭhāpeyyāma, tadassa saddhammaciraṭṭhitiyā bahujanahitāya bahujanasukhāya ca, taṃ pana na sukaraṃ sampādetuṃ aññatra dhammikaṃrājūnāmanuggahenā”ti.

Sā paṇāyaṃ kathā patthaṭā sādhujanaparamparāya, sutā ca **U Nu** nāmadheyyaggamahāmacappamukhehi Marammaraṭṭhissarehi, sutvāna te evaṃ samacintesuṃ sammantayīṃsu ca “na kho panetaṃ amhākaṃ patirūpaṃ, ye mayaṃ pubbakehi dhammikehi dhammarājūhi samanuggahitassa Buddhasāsanassa parihānikāraṇaṃ passamānāyeva ajjhupekkhitvā appossukkā vihareyyāma, yaṃnūna mayaṃ sāsānopakārupāye sampādetvā visesato ca ādhunikapāvācanapotthakesu dissamāne saṃsayaṭṭhānīye pamādalekhapāṭhe saṃsodhetukāmānaṃ mahātherānaṃ ajjhāsayaṃ paripūretvā Buddhasāsaṇaṃ anuggaṇheyyāma”ti, atha te sabbe pi sāsānānuggahāya katasanniṭṭhānā ahesuṃ.

Anuggahitukāmehipi ca tehi na sakkā āṇāya kātuṃ vinā mahājanacchandasaṇjātōpadesena, mahājanappatinidhibhūtā hi etarahi Marammikā rājāno, upadeso ca santhāgārasamitiyaṃ mahājanappatinidhibhūtānaṃ matisajīvānaṃ chandeneva samuppajjati, tasmā Buddhasāsanānuggahāya santhāgārasamitiyaṃ ekaṃ dhammupadesaṃ paññāpetvā **Buddhasāsanasamiti** nāma mahāsamiti samuṭṭhāpitā. Tassā kho pana samitiyā sabhāpati hoti *Thadosirīsudhammopādhidhārī* **Sīr U Thwin**vhayo mahāseṭṭhi, upasabhāpati pana *Thadosirīsudhammopādhidhārī*eva **U Thein Maung**vhayo padhānaḍḍavinicchayamandiramhi mahākkhadassādhipati, sabbakammavidhāyako pana

hitadharo *Thadomahāsa*resīthūpādhiko **U Chan Htun**vhayo
upadesikādhīpatipadhānanīvedimahāmantī. Bhaṇḍuppāḍako pana
raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Win** nāmadheyyo
sāsanaṭṭhānikamahāmatto.

Atha te Buddhasāsanasamitikā “yāyeva kho panatthāya
samuṭṭhāpitāyaṃ samiti, tadatthamidāni visesato kāhāmā”ti
Marammaraṭṭhebhīpākaṭaḡaḡasamudayasamudite tattha tattha
padhānanāyakabhūte paropaṇṇāsamahāthere dīghadassino nimantiya
evamārocesuṃ “ayaṃ bhante amhākaṃ Buddhasāsanamahāsamiti
Buddhasāsanānuggahatthāyeva raṭṭhissarānaṃ dhammupadesena
samuṭṭhāpitā, sacedāni bhante pubbe viya dhammasaṅgītiṃ katvā sāsanaṃ
paggaṇhituṃ yujjeyya, mahātherā ca tathā kātumiccheyyuṃ, vissatthāva
bhante karontu, mayaṃ tattha kāyañāṇapaccayabalehi niravasesaṃ byāvaṭā
bhavissāmā”ti.

Atha kho te mahātherā “dhammasaṅgītiṃ karissāmā”ti katasanniṭṭhānā
evaṃ pativedesuṃ “kattabbāyevesā dhammasaṅgīti, nesā na kattabbā, tasmā
mayaṃ dāni piṭakapotthakāni pañcamasaṅgītisilālekhāya samānetvā
tāniyeva sarīraṃ katvā Pāḷisaṃsodhanapubbaṅgamaṃ dhammasaṅgītiṃ
kassāma, yāya ādhunikapotthakesu paramparāparivattanavasena saṅjātā
pamādalekhaṇā ca nirākariyissanti, visodhitaṇca suparisuddhaṃ
pāvacanamūlaṃ labhītvā taṃ muddāpetvā sakalaloke nānāraṭṭhesu
nānādesesu byāpanavasena Buddhasāsanassa ciraṭṭhiti ca sādhiyissati, sabbe
ca Theravādikā raṭṭhā Marammaraṭṭhasahitā ekato hutvā Buddhasāsanāṃ
abhūtapubbapaggahena paggaṇhituṃ labhissanti, sā ca purimikā pañca
saṅgītiyo upanidhāya **chaṭṭhasaṅgīti** nāma bhavissati, taṇca sabbaṃ
bhavissati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya atthāya hitāya sukhāya
devamanussānaṃ, bahūni panettha āvassakakiccāni paṭikacceva
samādapetabbāni tumhākamāyattāni, tasmā saṅgītikālavavattānādikiccam
tumhākaṃyeva bhāro hotū”ti.

Atha te Buddhasāsanasamitikā sāsanaṇālakānaṃ mahātherānaṃ
chandaṇca ruciṇca samādāya ovādaṇca sirasā sampaṭicchitvā therānaṃ ceva
attano ca kattabbakiccānaṃ pariniṭṭhānasamayaṃ sallakkhetvā “ayaṃ
chaṭṭhasaṅgīti Sammāsambuddhapaṇinibbānato catussatādhikānaṃ dvinnāṃ
vassasahassānamupari

aṭṭhanavutime vasse vesākhapuṇṇamito paṭṭhāya ārabhitabbā, dve ca vassāni kattabbā, pañcannaṃ ca sāsanaṃ vassasahassānamupadḍhavasve vesākhapuṇṇamiyaṃ yeva pariniṭṭhāpetabbā”ti saṅgītikālaṃ vavatthapesuṃ.

Tato paṭṭhāya ca te punappunaṃ sannipatitvā sammantayitvā saṅgītiyā pubbakiccesu nirantaraṃ byāvaṭṭaṃ honti, “mahantaṃ kho Jinasāsanaṃ mahatiyāyevetaṃ pūjāya pūjanīyaṃ”ti mantvā tehi kārapitāni mahantamahantāni sāsanaṃ mandirāni, tattha saṅgītiṃ kurumānassa bhikkhusaṅghassa sukhassannisaṃjattamaṃ sannipātapaṭṭhānabhūtaṃ mahantaṃ saṅgītiṃ mandiraṃ Yangon nāma rājadhāniyaṃ **Sirīmaṅgalatthale Kaba Aye** (Lokasāma) nāmakassa cetiyassa āsanne selapabbataguhāvesena kārapitaṃ tibhūmakam pāyaso silā-iṭṭhakāyomayaṃ, evaṃ mahantampetaṃ ekasamvachhareneva pariniṭṭhāpitaṃ iddhiyā maññe nimmitaṃ, taṃca bahi ṭhatvā apekkhattaṃ sayamaṃ jātase lapabbato viya dissati, anto pavisitvā olokayataṃ pana olokitolokitaṭṭhānato dassanīyaṃ pāsādikaṃ ramaṇīyaṃ atittikameva hutvā devavimānaṃ miva khāyati. Tassa panāvidūre aḍḍhateyyānaṃ saṅgītikārabhikkhusahassānaṃ nivāsappahonakā cattāro iṭṭhakamayā mahāpāsādā ceva iṭṭhakamayāyeva bhojanamahāsālā ca mahāsīmāpāsādādayo ca muddaṇayantasālā ca tattheva kārapitā.

Mahātherāpi ca “saṅgītikiccaṃ nāma therādheyyaṃ, therānaṃ ovādeneva kattabbaṃ, na vinā tena, tasmā bhikkhusaṅghassa ceva upāsakānaṃca sabbampi saṅgītipaṭibaddhamovādaṃ dātum bhavitaṃ mettha ovādaḍḍayakasaṅghasabhāyapī”ti Marammaraṭṭhadhajūpame aggamahāpaṇḍitopādhidhārino ca raṭṭhovādācariyasammate ca raṭṭhavinayadharasammate ca aññe cābhipākaṭaḡarubhāvaṇīyādiguṇaḡaḡasamaḡinoti parosataṃ nāyakamahāthere uccinitvā “chaṭṭhasaṅgīti-ovādācariyasamghanāyakasabhaṃ” nāmekam padhānamahāsaṅghasabhaṃ patiṭṭhāpesuṃ, te ca nāyakamahātherā Sambuddhavadanaratanākarapāraḡe vividhasatthantaragahanāsaṅgacārīne therānuthere pañcavīsatiṃ matte samuccinitvā “chaṭṭhasaṅgītidhurandharasabhā”ti ca sammannitvā tassā sabhāya bhāraṃ niyyātesuṃ sabbāni saṅgītipaṭibaddhakiccāni samvidahitum. Te ca saṅgītidhurandharasabhikā therā sakalamarammaraṭṭhe **Nyaung Yan Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhiṇā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhiṇā cāti

dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā āsītivassikaṃ upasampadāya saṭṭhivassaṃ “Bhadantarevataṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā Tepiṭake Buddhavacane ceva nānāsatthesu ca kovide dhammācariyakavipadappatte bhikkhū uccinitvā aṭṭhadasādivaggavasena parosataṃ Pāḷivisodhakavagge ceva sambahule ca paṭivisodhakavagge bandhāpetvā visodhanappaṭivisodhanehi Buddhavacanāṃ suparisuddhattaṃ paṭipāpetvā dhammasaṅgītimakāṃsu yathā taṃ porāṇakasāṅgītikārā.

Evam saṅgītimāropitassa Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthasaṃvaṇṇanābhūtā Aṭṭhakathāyo ca saṃvijjanti manoramāya tantinayānucchavikāya bhāsāya Ācariyabuddhaghosādīhi theravarehi katā.

Tāsampi Aṭṭhakathānaṃ sadesīyamūlehi ceva videsīyamūlehi ca saṃsanditvā Tepiṭakassa viya Buddhavacanassa visodhanappaṭivisodhanavasena mahātherā pāvacanadassino saṃvaṇṇanākovidā pāṭhasodhanamakāṃsu.

Icevamaṭṭhakathāyo ca pamādakhalitādhika paribhaṭṭhapāṭhānaṃ nirākaraṇavasena visodhitā ceva paṭivisodhitā ca hutvā Buddhasāsanamuddaṇayantālaye samappitā suṭṭhu muddāpaṇāya.

Muddāpaṇakāle ca Piṭakattayamuddāpaṇe viya mahātheravarā mūlasodheyyapattapāṭhakehi gahaṭṭhapaṇḍitehi ceva dhammācariyabhikkhupaṇḍitehi ca anakavāraṃ parisodhitaṃ osānasodheyyapattaṃ paṭivisodhitamūlapotthakena ceva aññehi sadesa desantarika Aṭṭhakathāpotthakehi ca vividhabyākaraṇādisatthehi ca punappunaṃ saṃsandetvā suvisada paribyattakaṇḍavāra vākyaccheda saṅketatañca sampāpetvā mahatā parissamena osānasodhanamakāṃsu.

Evametāsampi ca suvisodhitānaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṅgītibhāranitthārakā mahātherā nikhilamarammaraṭṭhe **Maso Yein Sayadaw**ti abhipākaṭaṃ “Aggamahāpaṇḍito” pādhinā ceva “Abhidhajamahāraṭṭhagurū” pādhinā cāti dvīhi Marammaraṭṭhissarasamappitopādhīhi virājitaṃ jātiyā chasattativassikaṃ upasampadāya chappaññāsavassaṃ “Bhadantasūriyābhivaṃsaṃ” nāma mahātheravaraṃ sabhāpatiṃ katvā chaṭṭhasaṅgītikārakapariyāpannehi therānutherehi saṅgamma paṭhanatthāya samārabhimsu yathā taṃ chaṭṭhasaṅgītidhammasaṅgāyanākāle.

Evametāsaṃ Aṭṭhakathānaṃ saṃsodhana-muddāpaṇa-sampañhanesu
 karīyamānesu raṭṭhissaragaṇe aggamahāmacco **U Nu** nāmadheyyo
 mahāsayo ceva Buddhasāsanasamitiyaṃ sampati bhaṇḍuppadako
 raṭṭhissarānaṃ patinidhibhūto **U Basaw** nāmadheyyo
 sāsanaṭṭhānikamahāmatto cāti-imepi taṃkiccasampādanāya Pāḷisaṅgītikāle
 viya mahussāhena byāvaṭṭā honti.

Icevametāpi Aṭṭhakathāyo theravādīnekāyikavibudhappamukhānaṃ
 satthāgamaratanālayasāragāhīnaṃ veyyākaraṇakesarīnaṃ
 accantanimmalañāṇavārīnā paridhovitā saṅgamma ca paṭhitā, tā
 vibudhappavarekagocarā vimuttirasassādādāyiniyo Piṭakattayassatthaṃ
 paribyattaṃ pakāsentīyo ciraṃ vilasantiyo lokatthasiddhiṃ sādhayantūti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Mūlakaṃ pariyattīva, sāsanaṃ Mahesino.
 Pariyattippamāṇā hi, ciraṃ saddhammasaṅgīti.
2. Tasmā taṃ rakkhituṃ therā, dhammasaṅgāhaka purā.
 Rājāno upanissāya, akaṃsu dhammasaṅgahe.
3. **Paṭhamam** dhammasaṅgītiṃ, **Ajātasattur**ājino.
 Anuggahena katvāna, pālayuṃ Jinasāsanam.
4. **Dutiyaṃ** tu tathā katvā, **Kālāsokassa** rājino.
 Kāle tamupanissāya, pālayuṃ Jinasāsanam.
5. **Tatiyaṃ**pica katvāna, **Dhammāsokassa** rājino.
 Anuggahena Buddhassa, sāsanaṃ abhipālayuṃ.
6. **Catutthim** pana Laṅkāyaṃ, **Vaṭṭagāmaṇi**rājino.
 Kālamhi potthakāruḷhaṃ, katvāna pālayuṃ tathā.
7. Imasmiṃ Marammaraṭṭhepi, **Mindonnāma** narādhipaṃ.
 Rajjaṃ samanussāsaṃ, ratanattayamāmakam.
8. Sannissāya mahātherā, thirasīlā guṇākarā.
Pañcamim dhammasaṅgītiṃ, karontā sāsanaṭṭhitim.

9. Patthayantā likhāpetvā, silāpaṭṭesu peṭakaṃ.
Vāyāmena mahantena, pālayuṃ Jinasāsanam.
10. Itthaṃ purā mahātherā, rājāno cāpi dhammikā.
Sāsanam paripālesuṃ, jīvitaṃ viya attano.
11. Tathāpi khalitādāni, dissanti Piṭakattaye.
Paramparāya lekhāya, sañjātā muddaṇena ca.
12. Disvāna te mahātherā, vācentāva Tipeṭakaṃ.
Vuccamānanayenevaṃ, cintesuṃ mantayimsu ca.
13. “Katvāna sādhuṃ gantha-suddhikaṃ sāsanaṃyukaṃ.
Yaṃnūna dhammasaṅgītiṃ, kareyyāma mayaṃ” iti.
14. Etamatthaṃ suṇitvāna, **U Nu** nāma mahāsaya.
Marammavisaye **agga-mahāmacca**dhurandharo.
15. “Sāsanaṃyattakiccāni, sampādentā visesato.
Saṅgītiyaṇca therānaṃ, sampūrentā manorathaṃ.
16. Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathā mayaṃ.
Saṃrakkheyyāma Sambuddha-sāsanam” iti cintiya.
17. Mahāmaccehi aññehi, saṅgamehi ca mantiya.
Suppatiṭṭhāpayitvāna, **Buddhasāsana**saṅgamaṃ.
18. Mahātherānamādāya, chandaṃ idha nivāsinaṃ.
Aññesu Sīhaḷādīsu, videsesu ca vāsinaṃ.
19. Kāretvā dhammasaṅgītiṃ, sodhetvā Satthusāsanam.
Saddhammānuggahatthāya, karaṃ daḷhaparakkamaṃ.
20. **Sirīmaṅgalavikhyāte**, thalasmaṃ pavare subhe.
Cetiyaśāvidūramhi, **Kaba Aye** itisaññino.
21. Guhāvesena kāretvā, mahāsaṅgītimandiraṃ.
Āvāsādiṇca bhikkhūnaṃ, kāresi muddaṇālayaṃ.
22. Ganthasaṃsodhanaṃ dhamma-saṅgītiyā tu paṇḍitā.
Mahātheravarākaṃsu, satimantā punappunaṃ.

23. Muddāpente ca passitvā, mahātherehi pañcahi.
Sodheyyapattamosānaṃ, nimmalattaṃ supāpitaṃ.
24. Katvā suvisadaṃ Buddha-bhāsitaṃ Piṭakattayaṃ.
Yathā muddāpitaṃ āsi, sāsanaṭṭhaṃ Mahesino.
25. Tathā Aṭṭhakathāyo ca, saṃsodhetvā punappunaṃ.
Suṭṭhu muddāpitā honti, sabbalokatthasiddhiyāti.

Atthasālinī-atthakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathā

Nidānakathā ... 3

1. Cittuppādakaṇḍa

Tikamātikāpadavaṇṇanā	...	79
Dukamātikāpadavaṇṇanā	...	89
Suttantikadukamātikāpadavaṇṇanā	...	93
Kāmāvacarakusalapadabhājanīya	...	97
Kāmāvacarakusaladvāarakathā	...	123
Dhammuddesavāarakathā	...	150
Niddesavāarakathā	...	180
Koṭṭhāsavāravaṇṇanā	...	196
Puññakiriyavatthādikathā	...	201
Rūpāvacarakusalavaṇṇanā	...	207
Arūpāvacarakusalavaṇṇanā	...	245
Tebhūmakakusalavaṇṇanā	...	257
Lokuttarakusalavaṇṇanā	...	258
Akusalapada dhammuddesavāarakathā	...	289
Niddesavāarakathā	...	294
Abyākatapada ahetukakusalavipāka	...	303
Aṭṭhamahāvīpākacittavaṇṇanā	...	306
Vīpākuddhāarakathā	...	307
Rūpāvacarārūpāvacaravīpākakathā	...	327
Lokuttaravīpākakathā	...	328

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Akusalavipākakathā	...	...	331
Kiriyābyākatavaṇṇanā	...	...	331

2. Rūpakāṇḍa

Uddesavaṇṇanā	...	...	335
Rūpavibhatti ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	342
Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	344
Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	373
Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	374
Chakkādiniddesavaṇṇanā	...	...	374
Navakādiniddesavaṇṇanā	...	...	375
Pakiṇṇakakathā	...	...	375

3. Nikkhepakāṇḍa

Tikanikkhepakathā	...	...	379
Dukanikkhepakathā	...	...	394
Suttantikadukanikkhepakathā	...	...	418

4. Aṭṭhakathākaṇḍa

Tika-atthuddhāravaṇṇanā	...	...	437
Duka-atthuddhāravaṇṇanā	...	...	451
Nigamanakathā	...	...	453

Aṭṭhasāliniyā Dhammasaṅgaha-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Aṭṭhasālinī-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

1. Karuṇā viya sattesu, paññā yassa Mahesino.
Neyyadhammesu sabbesu, pavattittha yathāruci.
2. Dayāya tāya sattesu, samussāhitamānaso.
Pāṭihirāvasānamhi, vasanto tidasālaye.
3. Pāricchattakamūlamhi, Paṇḍukambalanāmake.
Silāsane sannisinno, ādiccova Yugandhare.
4. Cakkavāḷasahasseehi, dasahāgamma sabbaso.
Sannisinnena devānaṃ, gaṇena parivārīto.
5. Mātaraṃ pamukhaṃ katvā, tassā paññāya tejasā.
Abhidhammakathāmaggaṃ, devānaṃ sampavattayi.
6. Tassa pāde namassitvā, Sambuddhassa sirīmato.
Saddhammañcassa pūjetvā, katvā saṃghassa cañjalīm.
7. Nipaccakārassetassa, katassa ratanattaye.
Ānubhāvena sositvā, antarāye asesato.
8. Visuddhācārasīlena, nipuṇāmalabuddhinā.
Bhikkhunā Buddhaghosena, sakkaccaṃ abhiyācito.

9. Yaṃ devadevo devānaṃ, desetvā nayato puna.
Therassa Sāriputtassa, samācikkhi Vināyako.
10. Anotattadahe katvā, upaṭṭhānaṃ Mahesino.
Yaṅca sutvāna so thero, āharitvā mahītaṃ.
11. Bhikkhūnaṃ payirudāhāsi, ito bhikkhūhi dhārito.
Saṅgītikāle saṅgīto, vedehamuninā puna.
12. Tassa gambhīraññāṇe¹, ogāḷhassa abhiṇhaso.
Nānānavicittassa, abhidhammassa ādito.
13. Yā Mahākassapādīhi, vasīhiṭṭhakathā purā.
Saṅgītā anusāṅgītā, pacchāpi ca isihi yā.
14. Ābhatā pana therana, Mahindenetamuttamaṃ.
Yā dīpaṃ dīpavāsīnaṃ, bhāsāya abhisāṅkhatā.
15. Apanetvā tato bhāsaṃ, Tambapaṇṇinivāsinaṃ.
Āropayitvā niddosaṃ, bhāsaṃ tantinayānugaṃ.
16. Nikāyantaraḷaddhīhi, asaṃmissaṃ anākulaṃ.
Mahāvihāravāsīnaṃ, dīpayanto vinicchayaṃ.
17. Atthaṃ pakāsayissāmi, Āgamaṭṭhakathāsūpi.
Gahetabbaṃ gahetvāna, tosayanto vicakkhaṇe.
18. Kammaṭṭhānāni sabbāni, cariyābhiññā vipassanā.
Visuddhimagge panidaṃ, yasmā sabbāni pakāsitāni.
19. Tasmā taṃ aggahetvāna, sakalāyapi tantiyā.
Padānukkamato eva, karissāmatthavaṇṇanaṃ.
20. Iti me bhāsamānassa, abhidhammakathaṃ imaṃ.
Avikkhattā nisāmetha, dullabhā hi ayaṃ kathāti.

1. Gambhīraññāṇena (Sī)

Nidānakathā

Tattha¹ kenaṭṭhena **abhidhammo**? Dhammāṭirekadhammavisesaṭṭhena. Atirekavisesatthadīpako hettha abhisaddo “bālā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti² abhikkantavaṇṇā”ti-ādisu³ viya. Tasmā yathā samussitesu bahūsu chattesu ceva dhajesu ca yaṃ atirekappamāṇaṃ, visesavaṇṇasaṅṭhānaṃ chaṭṭaṃ, taṃ aticchattanti vuccati. Yo atirekappamāṇo, nānāviraḡavaṇṇavisesasampanno ca dhajo, so atidhajoti vuccati. Yathā ca ekato sannipatitesu bahūsu rājakumāresu ceva deveṣu ca yo jātibhogayasa-issariyādisampattīhi atirekataro ceva visesavantataro ca rājakumāro, so atirājakumāroti vuccati. Yo āyu vaṇṇa issariya yasa sampatti-ādīhi atirekataro ceva visesavantataro ca devo, so atidevoti vuccati. Tathārūpo brahmāpi atibrahmāti vuccati. Evameva ayampi dhammo dhammāṭirekadhammavisesaṭṭhena **abhidhammoti** vuccati.

Suttantaṇhi patvā pañcakkhandhā ekadeseneva vibhattā, na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana suttantabhājanīya-abhidhammabhājanīyapañhapucchakanayānaṃ vasena nippadesato vibhattā. Tathā dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvisatindriyāni, dvādasapadiko paccayākāro. Kevalaṇhi Indriyavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ natthi, paccayākāre ca pañhapucchakaṃ natthi. Suttantaṇca patvā cattāro satipaṭṭhānā ekadeseneva vibhattā, na nippadesena. Abhidhammaṃ patvā pana tiṇṇampi nayānaṃ vasena nippadesatova⁴ vibhattā. Tathā cattāri sammappadhānāni, cattāro iddhipādā, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, cattāri jhānāni, catasso appamaññāyo, pañca sikkhāpadāni, catasso paṭisambhidā. Kevalaṇhettha Sikkhāpadavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ natthi. Suttantaṃ patvā ca ñāṇaṃ ekadeseneva vibhattaṃ, na nippadesena. Tathā kilesā. Abhidhammaṃ patvā pana “ekavidhena ñāṇavatthū”ti-ādinā⁵ nayena mātikaṃ ṭhapetvā

1. Tattha abhidhammoti (Sī, Syā)

2. Ma 3. 302-8; Saṃ 3. 71 piṭṭhāsu.

3. Saṃ 1. 1 piṭṭhādīsu.

4. Nippadesato (Sī, Syā)

5. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

nippadesatova vibhattaṃ. Tathā ekakato paṭṭhāya anekehi nayehi kilesā. Suttantaṃ patvā ca bhūmantaraparichedo¹ ekadeseneva vibhatto, na nippadesena. Abhidhammaṃ pana patvā tiṇṇampi nayānaṃ vasena bhūmantaraparichedo nippadesatova vibhatto. Evaṃ dhammāṭirekadhammavisesaṭṭhena abhidhammoti veditaḃbo.

Pakaraṇaparichedato panesa

Dhammasaṅgaṇīvibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattikathāvatthuyamakapaṭṭhānānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ vasena ṭhito. Ayamettha ācariyānaṃ samānakathā. Vitaṇḍavādī panāha “Kathāvatthu kasmā gahitaṃ, nanu Sammāsambuddhassa parinibbānato aṭṭhārasavassādhikāni dve vassasatāni atikkamitvā **Moggaliputtatissattherenetaṃ** thapitaṃ? Tasmā sāvakabhāsitaṭṭā chaḍḍetha nan”ti. Kiṃ pana chappakaraṇāni abhidhammoti. Evaṃ na vadāmīti. Atha kiṃ vadesīti. Satta pakaraṇānīti. Kataraṃ gahetvā satta karosīti², mahādharmamahadayaṃ nāma atthi, etena saha sattāti. Mahādharmamahadaye apubbaṃ natthi, katipayāva pañhavārā avasesā, Kathāvatthunāva saddhiṃ sattāti. No Kathāvatthunā, Mahādhātukathā nāma atthi, tāya saddhiṃ sattāti. Mahādhātukathāyaṃ apubbaṃ natthi, appamattikāva tanti avasesā, Kathāvatthunāva saddhiṃ sattāti.

Sammāsambuddho hi satta pakaraṇāni desento Kathāvatthum patvā yā esā puggalavāre³ tāva catūsu pañhesu dvinnāṃ pañcakānaṃ vasena aṭṭhamukhā vādayutti⁴, taṃ ādiṃ katvā sabbakathāmaggesu asampunṇabhāṇavāramattāya Pāliya mātikaṃ ṭhapesi. Sā panesā “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti? Āmantā. Yo saccikaṭṭho paramattho, tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti? Nahevaṃ vattabbe. Ājānāhi niggahaṃ -pa-. Puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti? Āmantā. Yo saccikaṭṭho paramattho, tato so puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti? Nahevaṃ vattabbe. Ājānāhi niggahaṃ -pa-. Sabbattha puggalo upalabbhati. Sabbattha puggalo nupalabbhati. Sabbadā puggalo upalabbhati. Sabbadā puggalo nupalabbhati. Sabbesu puggalo upalabbhati. Sabbesu puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti⁵ evaṃ paṭhamāṃ vādaṃ

1. Bhummantaraparichedo (Sī, Syā)

2. Karontīti (Sī)

3. Puggalavāde (Sī, Syā)

4. Aṭṭhamukhavādayutti (Syā, Ka)

5. Abhi 4. 1, 10 piṭṭhesu.

nissāya paṭhamam niggaham. Dutiyam nissāya dutiyam -pa- aṭṭhamam nissāya aṭṭhamam niggaham dassentena Satthārā ṭhapitā. Iminā nayena sabbattha mātikāṭhapanam veditabham. Tam panetam mātikam ṭhapento imam disvā ṭhapesi—“mama parinibbānato aṭṭhārasavassādhikānam dvinnam vassasatānam matthake **Moggaliputtatissatthero** nāma bhikkhu bhikkhusahassamajjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassam samodhānetvā Dīghanikāyappamāṇam Kathāvattuppakaraṇam bhājessatī”ti.

Moggaliputtatissattheropi idam pakaraṇam desento na attano ñāṇena desesi, Satthārā pana dinnanayena ṭhapitamātikāya desesi. Iti Satthārā dinnanayena ṭhapitamātikāya desitattā sakalampetaṃ pakaraṇam Buddhahāsitateva nāma jātam. Yathā kim? Yathā madhupiṇḍikasuttantādini. Madhupiṇḍikasuttantasmīhi Bhagavā “yatoniḍānam bhikkhu purisaṃ papañcasaññāsāṅkhā samudācaranti, ettha ce natthi abhinanditabham abhivaditabham ajjhositabham, esevanto rāgānusayānan”ti¹ mātikam ṭhapetvā uṭṭhāyāsana vihāram pāvisi.

Dhammappaṭiggāhakā bhikkhū **Mahākaccānattheram** upasaṅkamitvā Dasabalena ṭhapitamātikāya attham pucchiṃsu. Thero pucchitamattakeneva akathetvā Dasabalassa apacitidassanattham “seyyathāpi āvuso puriso sārattiko sārāgavesī”ti² sāropamaṃ āharitvā sāraruḁkho viya Bhagavā, sākāpalāśasadisā savakā. So hāvuso Bhagavā jānam jānāti, passaṃ passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā Dhammassāmī Tathāgatoti Satthāram thometvā punappunam therehi yācito Satthārā ṭhapitamātikāya attham vibhajitvā “ākaṅkhamānā ca pana tumhe āyasmanto Bhagavantamyeva upasaṅkamitvā etamattham paṭipuccheyyātha, sace sabbaññutaññāṇena saddhim sāmsandiyamānam sameti, gaṇheyyātha. No ce, mā gaṇhitthā”ti iminā adhippāyena “yathā vo Bhagavā byākaroti, tathā nam dhāreyyātha”ti vatvā uyyojesi.

1. Ma 1. 156 piṭṭhe.

2. Ma 1. 157 piṭṭhe.

Te Satthāraṃ upasaṅkamitvā pucchiṃsu. Satthā “dukkathitaṃ Kaccānenā”ti avatvā suvaṇṇāliṅgaṃ ussāpento viya gīvaṃ unnāmetvā supupphitasatapattasassirikaṃ mahāmukhaṃ pūrento brahmassaraṃ nicchāretvā “sādhū sādhū”ti therassa sādhuṅkāraṃ datvā “paṇḍito bhikkhave Mahākaccāno, mahāpaṇṇo bhikkhave Mahākaccāno, maṃ cepi tumhe bhikkhave etamatthaṃ paṭipuccheyyātha, ahampi taṃ evamevaṃ byākareyyaṃ, yathā taṃ Mahākaccānena byākatan”ti¹ āha.

Evaṃ Satthārā anumoditakālato paṭṭhāya ca pana sakalaṃ suttaṃ Buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ. **Ānandattherādīhi** vitthāritasuttasupī eseṇa nayo. Evameva Sammāsambuddho satta pakaraṇāni desento Kathāvatthunā patvā vuttanayena mātikaṃ ṭhapesi. Ṭhapento ca pana imaṃ addasa—

“Mama parinibbānato aṭṭhārasavassādhikānaṃ dvinnāṃ vassasatānaṃ matthake **Moggaliputtatissatthero** nāma bhikkhu bhikkhusahassa majjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassaṃ samodhānetvā Dīghanikayappamāṇaṃ Kathāvatthupakaraṇaṃ bhājessatī”ti.

Moggaliputtatissattheropi imaṃ pakaraṇaṃ desento na attano ñāṇena desesi, Satthārā pana dinnanayena ṭhapitamātikāya desesi. Iti Satthārā dinnanayena ṭhapitamātikāya desitattā sakalampetaṃ pakaraṇaṃ Buddhabhāsitaṃ jātaṃ. Evaṃ Kathāvatthunāva saddhiṃ satta pakaraṇāni abhidhammo nāma.

Tattha **Dhammasaṅgaṇīpakaraṇe** catasso vibhattiyo cittavibhatti, rūpavibhatti, nikkheparāsi, atthuddhāroti. Tattha kāmāvacarakusalato aṭṭha, akusalato dvādasa, kusalavipākato soḷasa, akusalavipākato satta, kiriyato ekādasa, rūpāvacarakusalato pañca, vipākato pañca, kiriyato pañca, arūpāvacarakusalato cattāri, vipākato cattāri, kiriyato cattāri, lokuttarakusalato cattāri, vipākato cattārīti ekūnanavuti cittāni cittavibhatti nāma. **Cittuppādakaṇḍanti**pi etasseva nāmaṃ. Taṃ vācanāmagatto atirekachabhāṇavāraṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram “ekavidhena, duvidhenā”ti-ādinā nayena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena vibhajitvā dassitā rūpavibhatti nāma. **Rūpakaṇḍantipi** etasseva nāmaṃ. Taṃ vācanāmagгато atirekadvibhāṇavāraṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram mūlato khandhato dvārato bhūmito atthato dhammato nāmato liṅgatoti evaṃ mūlādīhi¹ nikkhipitvā desito nikkheparāsi nāma. So—

Mūlato khandhato cāpi, dvārato cāpi bhūmito.
Atthato dhammato cāpi, nāmato cāpi liṅгато.
Nikkhipitvā desitattā, nikkhepoti pavuccati.

Nikkhepakaṇḍantipi tasseva nāmaṃ. Taṃ vācanāmagгато timattabhāṇavāraṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram pana Tepiṭakassa Buddhavacanassa atthuddhārabhūtaṃ yāva saraṇadukā nikkhittaṃ **Aṭṭhakathākāṇḍaṃ** nāma, yato mahāpakaraṇiṃ bhikkhū mahāpakaraṇe gaṇanacāraṃ asallakkhentā gaṇanacāraṃ² samānenti. Taṃ vācanāmagгато dvimattabhāṇavāraṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Iti sakalampi Dhammasaṅgaṇīpakaraṇaṃ vācanāmagгато atirekaterasamattabhāṇavāraṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti. Evametaṃ—

Cittavibhatti rūpaṇca, nikkhepo atthajotanā.
Gambhīraṃ nipuṇaṃ ṭhānaṃ, tampi Buddhena desitaṃ.

Tadanantaram **Vibhaṅgappakaraṇaṃ** nāma. Taṃ “Khandhavibhaṅgo Āyatanavibhaṅgo Dhātuvibhaṅgo Saccavibhaṅgo Indriyavibhaṅgo Paccayākāravibhaṅgo Satipaṭṭhānavibhaṅgo Sammappadhānavibhaṅgo Iddhipādavibhaṅgo Bojjhaṅgavibhaṅgo Maggaṅgavibhaṅgo³ Jhānavibhaṅgo Appamaññānavibhaṅgo Sikkhāpadavibhaṅgo Paṭisambhidānavibhaṅgo Ñāṇavibhaṅgo Khuddakavatthuvibhaṅgo Dhammahadayavibhaṅgo”ti aṭṭhārasavidhena vibhattaṃ.

1. Mūlādīni (Sī, Ka)

2. Gaṇanavāraṃ (Sī), gaṇanaṃ (Syā)

3. Maggavibhaṅgo (Sī, Syā)

Tattha Khandhavibhaṅgo suttantabhājanīya-abhidhammabhājanīyapañhapucchakānaṃ vasena tidhā vibhatto. So vācanāmagгато pañcamattabhāṇavāro, vitthāriyamāno pana ananto aparimāṇo hoti. Tato paraṃ Āyatanavibhaṅgādayopi eteheva tihi nayehi vibhattā. Tesu Āyatanavibhaṅgo vācanāmagгато atirekabhāṇavāro. Dhātuvibhaṅgo dvimattabhāṇavāro. Tathā Saccavibhaṅgo. Indriyavibhaṅge suttantabhājanīyaṃ natthi. Vācanāmagгато panesa atirekabhāṇavāramatto. Paccayākāravibhaṅgo chamattabhāṇavāro. Pañhapucchakaṃ panettha natthi. Satipaṭṭhānavibhaṅgo atirekabhāṇavāramatto. Tathā sammappadhāna-iddhipādabojjhaṅgamaggaṅgavibhaṅgā. Jhānavibhaṅgo dvibhāṇavāramatto. Appamaññāvibhaṅgo atirekabhāṇavāramatto. Sikkhāpadavibhaṅgepi suttantabhājanīyaṃ natthi. Vācanāmagгато panesa atirekabhāṇavāramatto. Tathā Paṭisambhidāvibhaṅgo. Ñānavibhaṅgo dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато panesa timattabhāṇavāro. Khuddakavatthuvibhaṅgopi dasavidhena vibhatto. Vācanāmagгато panesatimattabhāṇavāro. Dhammahadayavibhaṅgo tividhena vibhatto. Vācanāmagгато panesa atirekadvibhāṇavāramatto. Sabbepi vitthāriyamānā anantā aparimāṇā honti. Evametaṃ Vibhaṅgappakaranāṃ vācanāmagгато pañcatimsamattabhāṇavāraṃ, vitthārato pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaraṃ **Dhātukathāpakaraṇaṃ** nāma. Taṃ “saṅgaho asaṅgaho, saṅgahitena asaṅgahitaṃ, asaṅgahitena saṅgahitaṃ, saṅgahitena saṅgahitaṃ, asaṅgahitena asaṅgahitaṃ, sampayogo vippayogo, sampayuttana vippayuttaṃ, vippayuttana sampayuttaṃ, sampayuttana sampayuttaṃ, vippayuttana vippayuttaṃ, saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ, sampayuttana saṅgahitaṃ asaṅgahitaṃ, asaṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttaṃ, vippayuttana saṅgahitaṃ asaṅgahitaṃ”ti cuddasavidhena vibhattaṃ. Taṃ vācanāmagгато atirekachabhāṇavāramattaṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaraṃ **Puggalapaññatti** nāma. Sā “Khandhapaññatti Āyatanapaññatti Dhātupaññatti Saccapaññatti Indriyapaññatti Puggalapaññatti”ti chabbidhena vibhattā. Sā vācanāmagгато atirekapañcabhāṇavārā, vitthāriyamānā pana anantā aparimāṇāva hoti.

Tadanantaram **Kathāvatthupakaraṇaṃ** nāma. Taṃ “sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcā”ti suttasahassaṃ samodhānetvā vibhattaṃ. Taṃ vācanāmaggaṭṭo idāni potthake likhitaṃ aggahetvā saṅgīti-āropitanayena Dīghanikāyappamāṇaṃ, vitthāriyamānaṃ pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram **Yamakaṃ** nāma. Taṃ “Mūlayamakaṃ Khandhayamakaṃ Āyatanayamakaṃ Dhātuyamakaṃ Saccayamakaṃ Saṅkhārayamakaṃ Anusayayamakaṃ Cittayamakaṃ Dhammayamakaṃ Indriyayamakaṃ”ti dasavidhena vibhattaṃ. Taṃ vācanāmaggaṭṭo vīsabhāṇavārasataṃ¹, vitthārato pana anantamaparimāṇaṃ hoti.

Tadanantaram **Mahāpakaraṇaṃ** nāma. **Paṭṭhānantipi** tasseva nāmaṃ. Taṃ “hetupaccayo ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo anantarapaccayo samanantarapaccayo saha-jātapaccayo aññamaññapaccayo nissayapaccayo upanissayapaccayo purejātapaccayo pacchājātapaccayo āsevanapaccayo, kamma-paccayo vipāka-paccayo āhāra-paccayo indriya-paccayo jhāna-paccayo magga-paccayo sampayutta-paccayo vippayutta-paccayo atthi-paccayo natthi-paccayo vigaṭa-paccayo avigaṭa-paccayo”ti paccayavasena tāva catuvīsatividhena vibhattaṃ.

Imasmiṃ pana ṭhāne paṭṭhānaṃ samānetabbaṃ—Kusalattikādayo hi dvāvīsati tikā nāma. Hetū dhammā, nahetū dhammā -pa-. Saraṇā dhammā, araṇā dhammāti ime sataṃ dukā. Aparepi vijjābhāgino dhammā, avijjābhāgino dhammā -pa-. Khaye ñāṇaṃ, anuppāde ñāṇanti dvācattālīsa suttantikadukā nāma. Tesu dvāvīsati tikā sataṃ dukāti ayaṃ āhaccabhāsītā Jinavacanabhūtā Sabbaññubuddhena desitā sattannaṃ pakaraṇānaṃ mātikā nāma.

Athāpare dvācattālīsa suttantikadukā kutopabhavā kena ṭhapitā kena desitāti. **Dhammasenāpatisāriputtattherappabhavā**, tena ṭhapitā tena desitāti. Ime ṭhapento pana thero na sāmukkaṃsikaṃ attano ñāṇena ṭhapesi. Ekuttariyaṃ pana Ekanipātadukanipātasāṅgīti Dasuttarasuttantehi samodhānetvā ābhiddhammikattherānaṃ suttantaṃ patvā akilamatthaṃ ṭhapitā. Te panete ekasmiṃ Nikkhepakaṇḍeyeva

1. Vīsaṃ bhāṇavārasataṃ (Sī)

matthakam pāpetvā vibhattā, sesaṭṭhānesu yāva saraṇadukā abhidhammo vibhatto.

Sammāsambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvīsati tike nissāya **Tikapāṭṭhānam** nāma niddiṭṭham. Sataṃ duke nissāya **Dukapāṭṭhānam** nāma niddiṭṭham. Tato param dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā **Dukatikapāṭṭhānam** nāma dassitaṃ. Tato param dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā **Tikadukapāṭṭhānam** nāma dassitaṃ. Tike pana tikesueva pakkhipitvā **Tikatikapāṭṭhānam** nāma dassitaṃ. Duke ca dukesueva pakkhipitvā **Dukadukapāṭṭhānam** nāma dassitaṃ. Evaṃ—

Tikañca paṭṭhānavaram dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca.
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha **Anulomamhi** nayā sugambhīrāti¹.

Paccanīyapaṭṭhānepi dvāvīsatitike nissāya **Tikapāṭṭhānam** nāma, dukasataṃ nissāya **Dukapāṭṭhānam** nāma, dvāvīsatitike dukasate pakkhipitvā **Dukatikapāṭṭhānam** nāma, dukasataṃ dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā **Tikadukapāṭṭhānam** nāma, tike tikesueva pakkhipitvā **Tikatikapāṭṭhānam** nāma, duke dukesueva pakkhipitvā **Dukadukapāṭṭhānam** nāma, Paccanīyepi chahi nayehi paṭṭhānam niddiṭṭham. Tena vuttam—

Tikañca paṭṭhānavaram dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca.
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha **Paccanīyamhi** nayā sugambhīrāti².

Tato param Anulomapaccanīyepi etenava upāyena cha nāyā dassitā. Tenāha—

Tikañca Paṭṭhānavaram dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca.
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha **Anulomapaccanīyamhi** nayā sugambhīrāti³.

1. Abhi 8. 15 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Abhi 8. 16 piṭṭhe.

3. Abhi 8. 17 piṭṭhe.

Tadanantaram Paccanīyānulomepi etehevā chahi nayehi niddiṭṭham.
Tenāha—

Tikañca Paṭṭhānavaram dukuttamam,
Dukatikañceva tikadukañca.
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha **Paccanīyānulomamhi** nayā sugambhīrāti¹.

Evam Anulome cha Paṭṭhānāni, Paṭilome cha, Anulomapaccanīye cha,
Paccanīyānulome cha Paṭṭhānānīti idaṃ
catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānam Paṭṭhānam Mahāpakaraṇam nāma.

Idāni imassa abhidhammassa gambhīrabhāvavijānanattham **cattāro**
sāgarā veditabbā saṃsārasāgaro, jalasāgaro, nayasāgaro, ñāṇasāgaroti.
Tattha **saṃsārasāgaro** nāma—

Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatīti

Evam vuttaṃ saṃsāravaṭṭam. Svāyam yasmā imesaṃ sattānaṃ
uppatiṭṭhā purimā koṭi na paññāyati. Ettakānañhi vassasatānaṃ vā
vassasahassānaṃ vā vassasatasahassānaṃ vā kappasatānaṃ vā
kappasahassānaṃ vā kappasatasahassānaṃ vā matthake sattā uppannā, tato
pubbe nāhesunti vā, asukassa nāma rañño kāle uppannā, asukassa
Buddhassa kāle uppannā, tato pubbe nāhesunti vā ayaṃ paricchedo natthi.
²“Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ito pubbe avijjā nāhosi, atha
pacchā samabhavī”ti³ iminā pana nayena saṃsārasāgaro anamataggova².

Mahāsamuddo pana **jalasāgaro** nāmāti veditabbo. so
caturāsītiyojanasahassagambhīro. Tattha udakassa ālhakasatehi vā
ālhakasahasseehi vā ālhakasatasahasseehi vā pamāṇam nāma

1. Abhi 8. 18 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2-2. Tasmā “purimā bhikkhave -pa- samabhavī”ti iminā nayena anamataggova. (?)

Svāyam yasmā na paññāyati, tasmā anamataggovāti hi sambandho.

3. Am 3. 346 piṭṭhe.

natthi, atha kho asaṅkhyeyyo appameyyo mahā-udakakkhandhotveva saṅkyaṃ¹ gacchati. Ayaṃ jalasāgaro nāma.

Katamo **anayasāgaro**? Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ. Dvepi hi tantiyo paccavekkhantānaṃ saddhāsampannānaṃ pasādabahulānaṃ ñāṇuttarānaṃ kulaputtānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati. Katamā dve? Vinayaṇca abhidhammaṇca. Vinayadharabhikkhūnañhi vinayatantiṃ paccavekkhantānaṃ “dosānurūpaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ nāma ‘imasim dose imasim vitikkame idaṃ nāma hoti’ ti sikkhāpadapaññāpanaṃ aññesaṃ avisayo, Buddhānameva visayo” ti, uttarimanussadhammapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ, nīlapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ, saṅcarittapeyyālaṃ paccavekkhantānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati. Ābhidhammikabhikkhūnampi “khandantaraṃ āyatanantaraṃ dhātvantaraṃ indriyantaraṃ balabojjhaṅgakkammavipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ saṇhasukhumadhammaṃ gaganatale tāraṅkarūpāni gaṇhanto viya rūpārūpadhamme pabbaṃ pabbaṃ koṭṭhāsaṃ koṭṭhāsaṃ katvā vibhajanto dassesi vata no Sathā” ti abhidhammatantiṃ paccavekkhantānaṃ anantaṃ pītisomanassaṃ uppajjati.

Evam uppattiyā panassa idaṃ vatthupi veditabbaṃ—
Mahāgatigamiya² **tissadattatthero** kira nāma “mahābodhiṃ vandissāmi” ti paratīraṃ gacchanto nāvāya uparitale nisinno mahāsamuddaṃ olokesi. Athassa tasmim samaye neva paratīraṃ paññāyittha, na orimatīraṃ. Ūmivegappabhedasamuggatajalacuṇṇaparikiṇṇo pana pasāritarajatapaṭṭasumanapupphasantharasadiso mahāsamuddova paññāyittha. So “kiṃ nu kho mahāsamuddassa ūmivego balavā, udāhu catuvīsatiṃpabhede samantapaṭṭhāne nayamukhaṃ balavan” ti cintesi. Athassa mahāsamudde paricchedo paññāyati. Ayañhi heṭṭhā mahāpathaviyā paricchinno, upari ākāseṇa, ekato cakkavāḷapabbatena, ekato velantena paricchinno. Samantapaṭṭhānassa pana paricchedo na paññāyatīti saṇhasukhumadhammaṃ paccavekkhantassa balavapīti uppannā, so pītiṃ vikkhambhetvā vipassanaṃ vadḍhetvā yathānisinnova sabbakilese khepetvā aggaphale arahatte patiṭṭhāya udānaṃ udānesi—

1. Saṅkhaṃ (Sī)

2. Mahāgatimbaya (Sī)

Attheva gambhīragataṃ sudubbudhaṃ,
 Sayam abhiññāya sahetusambhavaṃ.
 Yathānupubbaṃ nikhilena desitaṃ,
 Mahesinā rūpagataṃva passatīti.

Ayaṃ nayasāgaro nāma.

Katamo **ñāṇasāgaro**? Sabbaññutaññāṇaṃ ñāṇasāgaro nāma. “Ayaṃ saṃsārasāgaro nāma, ayaṃ jalasāgaro nāma, ayaṃ nayasāgaro nāmā”ti hi aññena na sakkā jānitum, sabbaññutaññāṇeneva sakkā jānitunti sabbaññutaññāṇaṃ ñāṇasāgaro nāma. Imesu catūsu sāgaressu imasmim̐ thāne nayasāgaro adhippeto. Imañhi Sabbaññubuddhāva paṭivijjhanti.

Ayampi Bhagavā bodhimūle nisinno imaṃ paṭivijjhivā “imaṃ vata me dhammaṃ esantassa gavesantassa kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni¹ vītivattāni, atha me imasmim̐ pallaṅke nisinnena diyaḍḍhakilesasahassaṃ khepetvā ayaṃ dhammo paṭividdo”ti paṭividdhadhammaṃ paccavekkhanto sattāhaṃ ekapallaṅkena nisīdi. Tato tamhā pallaṅkā vuṭṭhāya “imasmim̐ vata me pallaṅke sabbaññutaññāṇaṃ paṭividdhaṃ”ti animisehi cakkhūhi sattāhaṃ pallaṅkaṃ olokeno aṭṭhāsi. Tato devatānaṃ “ajjāpi nuna siddhatthassa kattabbakiccaṃ atthi, pallaṅkasmiñhi ālayaṃ na vijahatī”ti parivitakko udapādi.

Satthā devatānaṃ vitakkaṃ ñatvā tāvadeva tāsāṃ vitakkavūpasamanatthaṃ vehāsaṃ abbhuggantvā yamakapāṭihāriyaṃ dassesi. Mahābodhipallaṅkasmiṃ hi katapāṭihāriyaṃca ñāṭisamāgame katapāṭihāriyaṃca pāṭhikaputtasamāgame² katapāṭihāriyaṃca sabbaṃ kaṇḍambarukkhamūle³ katayamakapāṭihāriyasadisameva ahosi. Evaṃ yamakapāṭihāriyaṃ katvā pallaṅkassa thitaṭṭhānassa ca antare ākāśato oruyha sattāhaṃ caṅkami. Imesu ca ekavīsatiyā divasesu ekadivasepi Satthu sarīrato rasmiyo na nikkhantā.

Catutthe pana sattāhe pacchimuttarāya disāya ratanaghare nisīdi. Ratanagharaṃ nāma neva sattaratanamayaṃ gehaṃ, sattannaṃ pana pakaraṇānaṃ

1. Asaṅkheyyāni (Sī)

2. Pāṭhikaputtasamāgame (Sī), pāṭiyaputtasamāgame (Syā) Dī 3. 12, 22 piṭṭhesu passitabbaṃ.

3. Gaṇḍambarukkhamūle (Sī, Syā)

sammasitaṭṭhānaṃ “**ratanagharan**”ti veditabbaṃ. Tattha Dhammasaṅgaṇiṃ sammasantassāpi sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Vibhaṅgappakaraṇaṃ, Dhātukathaṃ Puggalapaññattiṃ, Kathāvatthuppakaraṇaṃ, Yamakappakaraṇaṃ sammasantassāpi sarīrato rasmiyo na nikkhantā. Yadā pana Mahāpakaraṇaṃ oruyha “hetupaccayo ārammaṇapaccayo -pa-avigatapaccayo”ti sammasanaṃ ārabhi, athassa catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ sammasantassa ekantato sabbaññutaññāṇaṃ Mahāpakaraṇeyeva okāsaṃ labhi. Yathā hi Timirapiṅgalamahāmaccho caturāsītiyojanasahassagambhīre mahāsamuddeyeva okāsaṃ labhati, evameva sabbaññutaññāṇaṃ ekantato Mahāpakaraṇeyeva okāsaṃ labhi.

Satthu evaṃ laddhokāseṇa sabbaññutaññāṇeṇa yathāsukhaṃ saṇhasukhumadhammaṃ sammasantassa sārīrato nīla pīta lohitaodāta mañjitt¹ pabhassaravasena chabbaṇṇarasmiyo nikkhamiṃsu. Kesamassūhi ceva akkhīnaṇca nīlaṭṭhānehi **nīlarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena gaganatalaṃ aṇjanacuṇṇasamokiṇṇaṃ viya, umāpupphanīluppaladasaṇchannaṃ viya, vītipatantamaṇitālavanṭaṃ viya, sampasāritamecakapaṭaṃ viya ca ahosi.

Chavito ceva akkhīnaṇca pītaṭṭhānehi **pītarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena disābhāgā suvaṇṇarasadhārābhisiṇcamānā² viya, suvaṇṇapaṭapasāritā viya, kuṇkumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā viya ca virocīṃsu.

Maṃsalohitehi ceva akkhīnaṇca rattaṭṭhānehi **lohitarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena disābhāgā cīnapitṭhacuṇṇarañjita viya, supakkalākhārasasiṇcamānā viya, rattakambalaparikkhita viya, jayasumanapāribhaddakabandhujīvakakusumasamparikiṇṇā viya ca virocīṃsu.

Aṭṭhihi ceva dantehi ca akkhīnaṇca setaṭṭhānehi **odātarasmiyo** nikkhamiṃsu, yāsaṃ vasena disābhāgā rajataghaṭehi āsiṇcamānakhīradhārāsamparikiṇṇā viya, sampasāritarajatapaṭṭavitānā viya, vītipatantarajatatālavanṭā viya, kundakumudasinduvārasumanamallikādikusumasaṇchannā viya ca virocīṃsu.

1. Mañjetṭha (Sī)

2. Suvaṇṇadhārānisiṇcamānā (Ka), suvaṇṇarasadhārāhi siṇcamānā (Sī)

Mañjīṭṭhapabhassarā pana tamhā tamhā sarīrappadesā nikkhamiṃsu. Iti tā chabbaṇṇarasmiyo nikkhamitvā ghanamahāpathaviṃ gaṇhiṃsu.

Catunahutādhikadvijojanasatasahassabahalā mahāpathavī niddhantasuvaṇṇapiṇḍi viya ahosi. Atha mahāpathaviṃ bhinditvā heṭṭhā udakaṃ gaṇhiṃsu. Pathavisandhāraṃ aṭṭhanahutādhikacatuvojanasatasahassabahalaṃ udakaṃ suvaṇṇakalasehi āsiṇcamānavilīnasuvaṇṇaṃ viya ahosi. Udakaṃ vinivijjhivā vātaṃ aggaheṣuṃ. Chanahutādhikanavayojanasatasahassabahalo vāto samussitasuvaṇṇakkhandho viya ahosi. Vātaṃ vinivijjhivā heṭṭhā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu.

* Uparibhāgena uggantvāpi Cātumahārājike gaṇhiṃsu. Te vinivijjhivā Tāvatiṃse, tato Yāme, tato Tusite, tato Nimmānaratī, tato Paranimmitavasavattī, tato nava brahmaloke, tato Vehapphale, tato pañca Suddhāvāse vinivijjhivā cattāro āruppe gaṇhiṃsu. Cattāro ca āruppe vinivijjhivā ajaṭākāsaṃ pakkhandiṃsu.

Tiriyabhāgehi anantā lokadhātuyo pakkhandiṃsu. Ettakesu ṭhānesu candamhi candappabhā natthi, sūriye¹ sūriyappabhā natthi, tāraṅkarūpesu tāraṅkarūpappabhā natthi, devatānaṃ uyyānavimānakapparukkhesu ceva sarīresu ca ābharaṇesu cāti sabbattha pabhā natthi. Tisahassimahāsahassilokadhātuyyā² ālokapharaṇasamattho mahābrahmāpi sūriyuggamane khajjopanako viya ahosi. Candasūriyatāraṅkarūpadevatuyyāna³ vimānakapparukkhaṇaṃ paricchedamattakameva paññāyittha. Ettakaṃ ṭhānaṃ Buddharasmīhiyeva ajjhotthataṃ ahosi. Ayaṇca neva Buddhānaṃ adhiṭṭhāniddhi, na bhāvanāmayiddhi. Saṇhasukhumadhammaṃ pana sammasato Lokanāthassa lohitaṃ pasīdi, vatthurūpaṃ pasīdi, chavivaṇṇo pasīdi, cittasamuṭṭhānā vaṇṇadhātu samantā asītihatthamatte padese niccalāva aṭṭhāsi. Iminā nīhārena sattāhaṃ sammasi.

Satta rattindivāni sammasitadhammo kittako ahoṣīti? Ananto aparimāṇo ahosi. Ayaṃ tāva manasādesanā nāma. Satthā pana evaṃ sattāhaṃ manasā cintitadhammaṃ vicībhedaṃ katvā desento

* Ma-Tṭha 2. 90 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. ...dhātuyo (Syā, Ka)

1. Suriye (Sī, Syā)

3. ...devuyyāna (Ka)

vassasatenapi vassasahassenapi vassasatasahassenapi matthakaṃ pāpetvā desetuṃ na sakkotīti na vattabbaṃ. Aparabhāgepi hi Tathāgato Tāvatisabhavane pāricchattakamūle Paṇḍukambalasilāyaṃ dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ majje nisinno mātaraṃ kāyasakkhinṃ katvā “kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammā”ti dhammaṃ desento satabhāgena sahasabhāgena satasahassabhāgena dhammantarā dhammantaraṃ saṅkamitvā saṅkamitvāva desesi. Tayo māse nirantaraṃ pavattitadesanā vegena pavattā ākāsaṅgā viya, adhomukhaṭhapita-udakaghaṭā nikkhanta-udakadhārā viya ca hutvā anantā aparimāṇā ahosi.

Buddhānañhi bhattānumodanakālepi thokaṃ vaḍḍhetvā anumodentānaṃ desanā Dighamajjhimanikāyappamāṇā hoti. Pacchābhattaṃ pana sampattapariśāya dhammaṃ desentānaṃ desanā Saṃyutta-aṅguttarikadvemahānikāyappamāṇāva hoti. Kasmā? Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuko, dantāvaraṇaṃ suphusitaṃ¹, mukhādānaṃ siliṭṭhaṃ, jivhā mudukā, saro madhuro, vacanaṃ lahuparivattaṃ, tasmā taṃ muhuttaṃ desitadhammopi ettako hoti. Temāsaṃ desitadhammo pana ananto aparimāṇoyeva.

Ānandatthero hi bahussuto Tipiṭakadharo pañcadasa gāthā sahasāni saṭṭhi padasahassāni latāpupphāni ākaḍḍhanto viya ṭhitapadeneva ṭhatvā gaṇhāti vā vāceti vā deseti vā. Ettako therassa eko uddesamaggo nāma hoti. Therassa hi anupadaṃ uddesaṃ dadamāno añño dātuṃ na sakkoti, na sampāpuṇāti, Sammāsambuddhova sampāpuṇeyya. Evaṃ adhimattasatimā adhimattagatimā adhimattadhitimā sāvako Satthārā temāsaṃ iminā nīharena desitadesanaṃ vassasataṃ vassasahassaṃ uggaṇhantopi matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti.

Evaṃ temāsaṃ nirantaraṃ desentassa pana Tathāgatassa kabaḷikārāhārappaṭibaddhaṃ upādinnaḥkasaṃrāṇaṃ kathaṃ yāpesīti? Paṭijagganeneva. Buddhānañhi so so kālo suvavatthito suparicchinnō supaccakko. Tasmā Bhagavā dhammaṃ desentova manussaloke kālaṃ oloketi. So

1. Suphassitaṃ (Sī)

bhikkhācāravelaṃ sallakkhetvā nimmitabuddhaṃ māpetvā “imassa civaraggahaṇaṃ pattaggahaṇaṃ sarakutti ākappo ca evarūpo nāma hotu, ettakaṃ nāma dhammaṃ desetū”ti adhiṭṭhāya pattacīvaramādāya Anotattadahaṃ gacchati. Devatā nāgalatādantakaṭṭhaṃ denti. Taṃ khāditvā Anotattadahe sarīraṃ paṭijaggitvā manosilātale ṭhito surattadupaṭṭaṃ nivāsetvā cīvaraṃ pārupitvā Cātumahārājadattiyaṃ selamayaṃ pattam ādāya Uttarakurum gacchati. Tato piṇḍapātaṃ āharitvā Anotattadahaṭṭhāre nisinno taṃ paribhuñjitvā divāvihārā candanavanaṃ gacchati.

Dhammasenāpatisāriputtattheropi tattha gantvā Sammāsambuddhassa vattaṃ katvā ekamantaṃ nisīdati. Athassa Satthā nayaṃ deti “Sāriputta ettako dhammo mayā desito”ti ācikkhati. Evaṃ Sammāsambuddhe nayaṃ dente paṭisambhidāppattassa aggasāvakassa velante ṭhatvā hatthaṃ pasāretvā dassitasamuddasadiṣaṃ nayadānaṃ hoti. Therassāpi nayasatena nayasahassena nayasatasahassena Bhagavatā desitadhammo upaṭṭhātiyeva.

Satthā divāvihāraṃ nisīditvā dhammaṃ desetum kāya velāya gacchatīti? Sāvatthivāsīnaṃ kulaputtānaṃ sampattānaṃ dhammadesanavelā nāma atthi, tāya velāya gacchati. Dhammaṃ desetvā gacchantāṃ vā āgacchantāṃ vā ke jānanti, ke na jānantīti? Mahesakkhā devatā jānanti, appesakkhā devatā na jānanti. Kasmā na jānantīti? Sammāsambuddhassa vā nimmitabuddhassa vā rasmi-ādīsu nānattābhāvā. Ubhinnampi hi tesam rasmīsu vā saresu vā vacanesu vā nānattaṃ natthi.

Sāriputtattheropi Satthārā desitaṃ desitaṃ dhammaṃ āharitvā attano saddhivihārikānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ desesi. Tesam ayaṃ pubbayogo—te kira Kassapadasabalassa kāle khuddakavagguliyoniyaṃ nibbattā pabbhāre olambantā dvinnaṃ ābhidhammikabhikkhūnaṃ abhidhammaṃ sajjhāyantaṃ sare nimittaṃ gahetvā kaṇhapakkhasukkapakkhe ajhānitvāpi sare nimittaggāhamattakeneva kālāṃ katvā devaloke nibbatimsu, ekaṃ Buddhantaṃ devaloke vasitvā tasmim kāle manussaloke nibbattā hamakapāṭihāriye pasīditvā therassa santike pabbajimsu. Thero Satthārā desitaṃ desitaṃ dhammaṃ āharitvā tesam desesi. Sammāsambuddhassa

abhidhammadesanāpariyosānañca tesam bhikkhunam sattappakaraṇa-
uggahaṇaṇca ekappahāreneva ahosi.

Abhidhamme vācanāmaggo nāma **Sāriputtattherappabhavo**,
Mahāpakaraṇe gaṇanacāropi¹ thereneva ṭhapito. Thero hi “iminā nīharena
dhammantaram amakkhetvāva sukham gahetum, dhāretum, pariyāpuṇitum,
vācetuṇca pahotī”ti gaṇanacāram² ṭhapesi. Evaṃ sante therova
paṭhamataram ābhidhammiko hotīti? Na hoti, Sammāsambuddhova
paṭhamataram ābhidhammiko. So hi nam Mahābodhipallaṅke nisīditvā
paṭivijjhi. Buddho hutvā ca pana sattāham ekapallaṅkena nisinno udānam
udānesi—

“Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa.
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
Yato pajānāti sahetudhammam.

Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa.
Athassa kaṅkhā vapayanti sabbā,
Yato khayam paccayānam avedi.

Yadā have pātubhavanti dhammā,
Ātāpino jhāyato brāhmaṇassa.
Vidhūpayam tiṭṭhati mārasenam,
Sūriyova obhāsayamantalikkhan”ti³.

Idam **paṭhamabuddhavadanā** nāma. Dhammapadabhāṇakā pana—

“Anekajātisaṃsāram, sandhāvissam anibbisam.
Gahakāram⁴ gavesanto, dukkhā jāti punappunam.
Gahakāraka diṭṭhosi, puna geham na kāhasi.
Sabbā te phāsukā bhaggā, gahakūṭam visaṅkhatam⁵.
Visaṅkhāragatam cittam, taṇhānam khayamajjagā”ti⁶.

Idam **paṭhamabuddhavadanā** nāmāti vadanti.

1. Gaṇanavāropi (Sī, Syā) 2. Gaṇanavāram (Sī, Syā) 3. Vi 3. 2; Khu 1. 79 piṭṭhesu.

4. Gahakārakam (Sī)

5. Visaṅkhitam (Sī)

6. Khu 1. 36 Dhammapade.

Yamakasālānamantare nipannena parinibbānasamaye “handa dāni bhikkhave āmantayāmi vo, vayadhammā saṅkhārā, appamādena sampādethā”¹ti¹ vuttavacanam **pacchimabuddhavacanam** nāma.

Ubhinnamantare pañcacattālīsa vassāni pupphadāmaṃ ganthentena viya, ratanāvaliṃ āvunantena viya ca kathito amatappakāsano² saddhammo **majjhimbuddhavacanam** nāma.

Tam sabbampi saṅgayhamānam piṭakato **tīṇi piṭakāni** honti, nikāyato **pañca nikāyā**, aṅgato **navāṅgāni**, dhammakkhandhato **caturāsītiddhammakkhandhasahassāni**. Kathaṃ? Sabbampi hetam piṭakato Vinayapiṭakam Suttantapiṭakam Abhidhammapiṭakanti tippabhedameva hoti. Tattha ubhayāni pātimokkhāni, dve vibhaṅgā, dvāvīsati khandhakā, soḷasa parivārāti idam **Vinayapiṭakam** nāma. Brahmajālādicatuttimsasuttasaṅgaho Dīghanikāyo, Mūlapariyāyasuttādidiyaḍḍhasata dvesuttasaṅgaho Majjhimanikāyo, Oghataraṇasuttādisattasuttasahassa sattasata dvāsaṭṭhi suttasaṅgaho Saṃyuttanikāyo, Cittapariyādānasuttādinavasuttasahassapañca-satasattapaññāsasuttasaṅgaho Aṅguttaranikāyo, Khuddakapāṭhadhamma-pada-udāna-
itivuttakasuttanipātavimānavatthupetavatthutheragāthātherīgāthā-jātaniddesapaṭisambhidā-apadānabuddhavaṃsacariyāpiṭakavasena pannarasappabhedo Khuddakanikāyoti idam **Suttantapiṭakam** nāma. Dhammasaṅgaṇī-ādīni satta pakaraṇāni **Abhidhammapiṭakam** nāma. Tattha—

Vividhavisesanayattā, vinayanato ceva kāyavācānam.

Vinayatthavidūhi ayaṃ, vinayo “vinayo”ti akkhāto.

Vividhā hi ettha pañcavidhapātimokkhuddesapārājikādisatta-āpattikkhandhamātikāvibhaṅgādippabhedā nayā, visesabhūtā ca daḷhīkammasithilakaraṇappayojanā anupaññattinayā, kāyikavācasika-ajjhācāranisedhanato cesa kayam, vācaṇca vineti. Tasmā vividhanayattā, visesanayattā, kāyavācānaṇca vinayanato ayaṃ vinayo “vinayo”ti akkhāto. Tenetametassa vacanatthakosallattham vuttam—

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

2. Amatappakāsako (Sī)

“Vividhavisesanayattā, vinayanato ceva kāyavācānaṃ.

Vinayatthavidūhi ayaṃ, vinayo ‘vinayo’ti akkhāto”ti.

Itaraṃ pana—

Atthānaṃ sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato.

Suttāṇā suttasabhā-gato ca “suttan”ti¹ akkhātaṃ.

Taṇhi attatthaparattādhābhede atthe sūceti, suvuttā cettha atthā
veneyyajjhāsayanulomena vuttattā. Savati cetam atthe sassamiva phalaṃ,
pasavatīti vuttam hoti. Sūdati cetam dhenu viya khīraṃ, paggharatīti vuttam
hoti. Suṭṭhu ca ne tāyati, rakkhatīti vuttam hoti. Suttasabhāgañcetaṃ, yathā
hi tacchakānaṃ suttam pamāṇaṃ hoti, evametampi viññūnaṃ. Yathā ca
suttana saṅgahitāni pupphāni na vikiriyaṃ na viddhamsiyanti, evametena
saṅgahitā atthā. Tenetametassa vacanatthakosallattham vuttam—

“Atthānaṃ sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato.

Suttāṇā suttasabhā-gato ca ‘suttan’ti akkhātan”ti.

Abhidhammassa vacanattho vuttoyeva. Aparo nayo—

Yaṃ ettha vuḍḍhimanto, salakkhaṇā pūjita paricchinna.

Vuttādhikā ca dhammā, abhidhammo tena akkhāto.

Ayaṃ hi abhisaddo vuḍḍhilakkhaṇa² pūjita paricchinnaadhikesu dissati.
Tathā hesa “bālā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti”ti-
ādīsu³ vuḍḍhiyaṃ āgato. “Yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā”ti-ādīsu⁴
lakkhaṇe. “Rājābhiraṇṇa manujindo”ti-ādīsu⁵ pūjite. “Paṭibalo vinetaṃ
abhidhamme abhivinaye”ti-ādīsu⁶ paricchinne, aññamaññaṃsaṅkaravirahite
dhamme ca vinaye cāti vuttam hoti. “Abhikkantena vaṇṇena”ti-ādīsu⁷
adhike.

1. Suttam suttanti (Sī, Syā)

3. Ma 3. 302-8; Saṃ 3. 71 piṭṭhādīsu.

5. Ma 2. 351; Khu 1. 368 piṭṭhe.

2. Salakkhaṇa (Sī)

4. Ma 1. 25 piṭṭhe.

6. Vi 3. 97 piṭṭhe.

7. Khu 2. 10 piṭṭhe.

Ettha ca “rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti-ādinā¹ nayena vuḍḍhimantopi dhammā vuttā. “Rūpārammaṇaṃ vā saddārammaṇaṃ vā”ti-ādinā² nayena ārammaṇādīhi lakkhaṇīyattā salakkhaṇāpi. “Sekkhā dhammā, asekkhā dhammā, lokuttarā dhammā”ti-ādinā³ nayena pūjitāpi, pūjārahātī adhippāyo. “Phasso hoti, vedanā hotī”ti-ādinā² nayena sabhāvaparicchinattā paricchināpi. “Mahaggatā dhammā, appamāṇā dhammā, anuttarā dhammā”ti-ādinā⁴ nayena adhikāpi dhammā vuttā. Tenetametassa vacanattakosallatthaṃ vuttaṃ—

“Yaṃ ettha vuḍḍhimanto, salakkhaṇā pūjitā paricchinā.
Vuttādhikā ca dhammā, abhidhammo tena akkhāto”ti.

Yaṃ panettha avasiṭṭhaṃ, taṃ—

Piṭakaṃ piṭakatthavidū, pariyattibbhājanatthato⁵ āhu.
Tena samodhānetvā, tayopi vinayādayo ñeyyā.

Pariyattipi hi “mā piṭakasampadānenā”ti-ādīsu⁶ piṭakanti vuccati. “Atha puriso āgaccheyya kudālapiṭakaṃ ādāyā”ti-ādīsu⁷ yaṃkiñci bhājanampi. Tasmā piṭakaṃ piṭakatthavidū pariyattibbhājanatthato āhu.

Idāni **tena samodhānetvā tayopi vinayādayo ñeyyā**ti tena evaṃ duvidhatthena piṭakasaddena saha samāsaṃ katvā vinayo ca so piṭakañca pariyattibbhāvato, tassa tassa atthassa bhājanato cāti Vinayapiṭakaṃ. Yathāvutteneva nayena suttantañca taṃ piṭakañcāti Suttantapiṭakaṃ. Abhidhammo ca so piṭakañcāti Abhidhammapiṭakanti evamete tayopi vinayādayo ñeyyā.

Evaṃ ñatvā ca punapi tesveva piṭakesu nānappakāraḥkosallatthaṃ—

Desanāsāsanakathā-bhedaṃ tesu yathārahaṃ.
Sikkhāpahānagambhīra-bhāvañca paridīpaye.
Pariyattibhedaṃ sampattim, vipattiñcāpi yaṃ yaṃ.
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbaṃ vibhāvaye.

1. Abhi 1. 44 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 1. 17 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 2, 5 piṭṭhesu.

4. Abhi 1. 2, 13 piṭṭhesu.

5. Pariyattibbhājanatthato (Sī, Syā)

6. Am 1. 189 piṭṭhādīsu.

7. Ma 1. 178; Am 1. 208 piṭṭhesu.

Tatrāyaṃ paridīpanā, vibhāvanā ca—etāni hi tīṇi piṭakāni yathākkamaṃ āṇāvohāraparamatthadesanā,
yathāparādhayathānulomayathādhhammasāsanāni,
saṃvarāsaṃvaradiṭṭhiviniveṭhananāmarūpaparicchedakathāti ca vuccanti.

Ettha hi Vinayapiṭakaṃ āṇārahena Bhagavatā āṇābhullato desitattā **āṇādesanā**, Suttantapiṭakaṃ vohārakusalena Bhagavatā vohārabāhullato desitattā **vohāradesanā**, Abhidhammapiṭakaṃ paramatthakusalena Bhagavatā paramatthabāhullato desitattā **paramatthadesanā**ti vuccati.

Tathā paṭhamam ye te pacurāparādhā sattā, te yathāparādham ettha sāsītāti **yathāparādhasāsanam**, dutiyam
anekajjhāsayaṇusayacariyādhimuttikā sattā yathānulomam ettha sāsītāti **yathānulomasāsanam**, tatiyam dhammapuñjamatte “aham mamā”tisaññino
sattā yathādhhammam ettha sāsītāti **yathādhhammasāsananti** vuccati.

Tathā paṭhamam ajjhācārapaṭipakkhabhūto saṃvarāsaṃvaro ettha kathitoti **saṃvarāsaṃvarakathā**, **saṃvarāsaṃvaroti** khuddako ceva mahanto
ca saṃvarāsaṃvaro kammākammaṃ viya ca phalāphalam viya ca, dutiyam
dvāsaṭṭhidiṭṭhipaṭipakkhabhūtā diṭṭhiviniveṭhanā ettha kathitāti
diṭṭhiviniveṭhanakathā, tatiyam rāgādipaṭipakkhabhūto nāmarūpaparicchedo
ettha kathitoti **nāmarūpaparicchedakathā**ti vuccati.

Tīsupi cetesu tisso sikkhā, tīṇi pahāṇāni¹, catubbidho ca gambhīrabhāvo
veditabbo. Tathā hi Vinayapiṭake visesena **adhisīlasikkhā** vuttā,
Suttantapiṭake **adhicittasikkhā**, Abhidhammapiṭake **adhipaññāsikkhā**.

Vinayapiṭake ca **vītikamappahānam** kilesānam, vītikamapaṭipakkhattā
sīlassa, Suttantapiṭake **pariyuṭṭhānappahānam**, pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā
samādhissa, Abhidhammapiṭake **anusayappahānam**, anusayapaṭipakkhattā
paññāya.

1. Pahāṇāni (Sī)

Paṭhame ca **tadaṅgappahānaṃ** kilesānaṃ, itaresu **vikkhambhanasamucchedappahānāni**. Paṭhame ca **duccaritasāṅkilesassa** pahānaṃ, itaresu **taṇhādittisaṅkilesānaṃ** pahānaṃ.

Ekamekasmiñcettha catubbidhopi dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīrabhāvo veditabbo. Tattha **dhammoti** tanti¹, **atthoti** tassāyevattho, **desanāti** tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā² desanā, **paṭivedhoti** tantiyā, tanti-atthassa³ ca yathābhūtāvabodho. Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhā yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā⁴, alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Evaṃ ekamekasmiṃ ettha catubbidhopi gambhīrabhāvo veditabbo.

Aparo nayo. **Dhammoti** hetu, vuttañhetam “hetumhi nāṇam dhammapaṭisambhidā”ti⁵. **Atthoti** hetuphalaṃ, vuttañhetam “hetuphale nāṇam atthapaṭisambhidā”ti⁵. **Desanāti** paññatti, yathāddhammam dhammābhilāpoti adhippāyo. Anulomapaṭilomasāṅkhepavittārādivasena vā kathanam. **Paṭivedhoti** abhisamayo. So ca lokiya lokuttaro visayato, asammohato ca atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattisu avabodho. Tesam tesam vā tattha tattha vuttadhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo.

Idāni yasmā etesu piṭakesu yaṃ yaṃ dhammajātaṃ vā atthajātaṃ vā, yā cāyaṃ yathā yathā nāpetabbo attho sotūnaṃ nāṇassa abhimukho hoti, tathā tathā tadatthajotikā desanā, yo cettha aviparītāvabodhasaṅkhāto paṭivedho, tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo salakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo, sabbampetaṃ anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāham, alabbhaneyyapatiṭṭhaṇca, tasmā gambhīraṃ. Evampi ekamekasmiṃ ettha catubbidhopi gambhīrabhāvo veditabbo. Ettāvatā ca—

Desanāsāsanakathā-bhedaṃ tesu yathārahaṃ.

Sikkhāpahānagambhī-bhāvaṇca paridīpayeti—

Ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

1. Dhammoti Pāli (Vi-Ṭṭha 1. 18 piṭṭhe) 2. Pāliya (Ka) 3. Pāliya Pāli-atthassa (Ka)

4. Dukkhogāḷā (Syā, Ka)

5. Abhi 2. 307piṭṭhe.

Pariyattibhedam sampattim, vipattiñcāpi yaṃ yaṃ.
Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbam vibhāvayeti—

Ettha pana tisu piṭakesu tividho **pariyattibhedo** daṭṭhabbo. Tisso hi pariyattiyo alagaddūpamā, nissaraṇatthā, bhaṇḍāgārikapariyattīti.

Tattha yā duggahitā, upārambhādi hetu pariyāpuṭā, ayaṃ **alagaddūpamā**. Yaṃ sandhāya vuttam—“seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanam caramāno, so passeyya mahantaṃ alagaddam tamenam bhoge vā naṅguṭṭhe vā gaṇheyya, tassa so alagaddo paṭiparivattitvā¹ hatthe vā bāhāya vā aññatarasmiṃ vā aṅgapaccāṅge ḍaṃseyya. So tatonidānam maraṇam vā nigaccheyya maraṇamattaṃ vā dukkham. Tam kissa hetu? Duggahitattā bhikkhave alagaddassa. Evameva kho bhikkhave idhekacce moghapurisā dhammam pariyāpuṇanti suttaṃ -pa-vedallaṃ. Te tam dhammam pariyāpuṇitvā tesam dhammānam paññāya attham na upaparikkhanti, tesam te dhammā paññāya attham anupaparikkhantaṃ na nijjhānam khamanti, te upārambhānisamsā ceva dhammam pariyāpuṇanti itivādappamokkhānisamsā ca. Yassa catthāya dhammam pariyāpuṇanti, tañcassa attham nānubhonti. Tesam te dhammā duggahitā dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya samvattanti. Tam kissa hetu? Duggahitattā bhikkhave dhammānan”ti².

Yā pana suggahitā, sīlakkhandhādipāripūrimyeva ākaṅkhamānena pariyāpuṭā, na upārambhādi hetu, ayaṃ **nissaraṇatthā**. Yaṃ sandhāya vuttam—“tesam te dhammā suggahitā dīgharattaṃ hitāya sukhāya samvattanti. Tam kissa hetu? Suggahitattā bhikkhave dhammānan”ti³.

Yaṃ pana pariññātakkhando pahīnakilesa bhāvitamaggo paṭividdhākuppo sacchikatanirodho khīṇāsavo kevalam pavenipālanatthāya vaṃsānurakkhaṇatthāya pariyāpuṇāti, ayaṃ **bhaṇḍāgārikapariyattīti**.

Vinaye pana suppaṭipanno bhikkhu sīlasampadam nissāya tisso vijjā pāpuṇāti tāsāmyeva ca tattha pabhedavacanato. Sutte suppaṭipanno samādhisampadam nissāya chaḷabhiññā pāpuṇāti tāsāmyeva ca tattha pabhedavacanato. Abhidhamme suppaṭipanno paññāsampadam nissāya catasso

1. Parivattitvā (Ka)

2. Ma 1. 186 piṭṭhe.

3. Ma 1. 187 piṭṭhe.

paṭisambhidā pāpuṇāti tāsāṇca tattheva pabhedavacanato. Evametesu
suppaṭipanno yathākkamena imaṃ
vijjāttayachaḷabhiññācatupaṭisambhidāppabhedam sampattim pāpuṇāti.

Vinaye pana duppaṭipanno anuññātasukhasamphassa-
attharaṇapāvuraṇādiphassasāmaññato paṭikkhittesu upādinna-kaphassādīsu
anavajjasāññi hoti. Vuttañhetam—“tathāham Bhagavatā dhammam desitam
ājānāmi, yathā yeme antarāyikā dhammā vuttā Bhagavatā, te paṭisevato
nālam antarāyāyā”¹. Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti. Sutte duppaṭipanno
“cattārome bhikkhave puggalā santo samvijjamānā lokasmin”²ti-ādīsu²
adhippāyaṃ ajānanto duggahitaṃ gaṇhāti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—“attanā
duggahitena amhe ceva abbhācikkhati, attānaṃ khanati, bahuṇca apuññaṃ
pasavati”³. Tato micchādīṭṭhitaṃ pāpuṇāti. Abhidhamme duppaṭipanno
dhammacintaṃ atidhāvanto acinteyyānīpi cinteti, tato citta-kkhepaṃ
pāpuṇāti. Vuttañhetam—“cattārimāni bhikkhave acinteyyāni na
cintetabbāni, yāni cinto ummādaṃ vighātassa bhāgi assā”⁴. Evametesu
duppaṭipanno yathākkamena imaṃ
dussīlabhāva-micchādīṭṭhitā-citta-kkhepa-pabhedam vipattim pāpuṇātīti.
Ettāvata ca—

Pariyattibhedam sampattim, vipattiñcāpi yaṃ yaṃ.

Pāpuṇāti yathā bhikkhu, tampi sabbaṃ vibhāvayeti—

Ayampi gāthā vuttatthā hoti. Evaṃ nānappakārato piṭakāni ñatvā tesam
vasena sabbampetaṃ saṅgayhamānaṃ tīni piṭakāni honti.

Katham nikāyato pañca nikāyāti? Sabbameva hetam Dīghanikāyo
Majjhimanikāyo Saṃyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyoti
pañcappabhedam hoti. Tattha katamo **Dīghanikāyo**? Tivaggasaṅgahāni
Brahmajālādīni catuttimsa suttāni.

Catuttimseva suttantā, tivaggo yassa saṅgaho.

Esa Dīghanikāyoti, paṭhamo anulomiko.

1. Vi 2. 175; Ma 1. 182 piṭṭhesu.

3. Vi 2. 177; Ma 1. 185 piṭṭhesu.

2. Am 1. 311 piṭṭhādīsu.

4. Am 1. 392 piṭṭhe.

Kasmā panesa Dīghanikāyoti vuccati? Dīghappamāṇānaṃ suttānaṃ samūhato, nivāsato ca. Samūhanivāsā hi nikāyoti vuccanti. “Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyampi samanupassāmi evaṃ cittaṃ, yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatā pāṇā¹. Poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo”² evamādīni cettha sādhakāni sāsanaṭo lokato ca. Evaṃ sesānampi nikāyabhāve vacanaṭṭho veditabbo.

Katamo **Majjhimanikāyo**? Majjhimappamāṇāni pañcadasavaggasaṅgahāni Mūlapariyāyasuttādīni diyaḍḍhasataṃ, dve ca suttāni.

Diyaḍḍhasatasuttantā, dve ca suttāni yattha so.
Nikāyo majjhimo pañca-dasavaggapariggaho.

Katamo **Saṃyuttanikāyo**? Devatāsaṃyuttādivasena ṭhitāni Oghataraṇādīni³ satta suttasahassāni, satta ca suttasatāni, dvāsaṭṭhi ca suttāni.

Satta suttasahassāni, satta suttasatāni ca.
Dvāsaṭṭhi ceva suttantā, eso saṃyuttasaṅgaho.

Katamo **Aṅguttaranikāyo**? Ekeka-aṅgāṭirekavasena, ṭhitāni Cittapariyādānādīni nava suttasahassāni, pañca suttasatāni, sattapaññāsaṅga suttāni.

Nava suttasahassāni, pañca suttasatāni ca.
Sattapaññāsasuttāni, saṅkhyā aṅguttare ayaṃ.

Katamo **Khuddakanikāyo**? Sakalaṃ Vinayapiṭakaṃ, Abhidhammapiṭakaṃ, Khuddakapāṭhadhammapadādayo ca pubbe dassitā pañcadasappabhedā ṭhapetvā cattāro nikāye avasesaṃ Buddhavacananti.

Ṭhapetvā caturopete, nikāye dīgha-ādiḷe.
Tadaññaṃ Buddhavacanaṃ, nikāyo khuddako matoti.

Evaṃ nikāyato pañca nikāyā honti.

1. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

2. Pāṇinināmake Sakkatabyākaraṇe.

3. Oghataraṇasuttādīni (Sī)

Katham aṅgavasena navaṅgānīti? Sabbameva hidaṃ Suttaṃ Geyyaṃ Veyyākaraṇaṃ Gāthā Udānaṃ Itivuttakaṃ Jātakaṃ Abbhutadhammaṃ Vedallanti navappabhedam hoti. Tattha Ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā, Suttanipātemaṅgalasuttaratanasuttanālakasuttatuvattakasuttāni, aññampi ca suttanāmakaṃ Tathāgatavacanam **“Suttan”**ti veditabbaṃ. Sabbampi Sagāthakaṃ Suttaṃ **“Geyyan”**ti veditabbaṃ, visesena Saṃyuttanikāye sakalopi Sagāthāvaggo¹. Sakalampi Abhidhammapiṭakaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ, yañca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ Buddhavacanam, taṃ **“Veyyākaraṇaṃ”**ti veditabbaṃ. Dhammapadaṃ, Theragāthā, Therīgāthā, Suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca **“Gāthā”**ti veditabbā. Somanassañāṇamayikagāthāppaṭisaṃyuttā dvāsīti suttantā **“Udānaṃ”**ti veditabbaṃ. **“Vuttaṃ hetam Bhagavatā”**ti² ādinayappavattā dasuttarasatasuttantā **“Itivuttakan”**ti veditabbaṃ. Apaṇṇakajātakādīni paññāsādhikāni pañca jātakasatāni **“Jātakan”**ti veditabbaṃ. **“Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutā dhammā Ānande”**ti-ādinayapavattā³ sabbepi acchiriya-abbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā **“Abbhutadhamman”**ti veditabbaṃ. Cūḷavedallamahāvedallasammādiṭṭhisakkapañhasaṅkhāra-bhājanīyamahāpuṇṇamasuttādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā **“Vedallan”**ti veditabbaṃ. Evametam aṅgato navaṅgāni.

Katham dhammakkhandhato caturāsīti dhammakkhandhasahassānīti? Sabbameva hidaṃ Buddhavacanam—

“Dvāsīti⁴ Buddhato gaṇhim, dve sahasāni bhikkhuto.
Caturāsīti sahasāni, ye me dhammā pavattino”ti⁵—

Evam paridīpitadhammakkhandhavasena caturāsītisahassappabhedam hoti. Tattha ekānusandhikaṃ suttaṃ eko dhammakkhandho. Yaṃ anekānusandhikaṃ, tattha anusandhivasena dhammakkhandhagaṇanā. Gāthābandhesu pañhapucchanam eko dhammakkhandho, vissajjanaṃ eko. Abhidhamme ekamekaṃ tikadukabhājanam, ekamekañca cittavārabhājanam eko⁶ dhammakkhandho. Vinaye atthi vatthu, atthi mātikā, atthi padabhājanīyam, atthi āpatti, atthi anāpatti,

1. Sagāthakavaggo (Sī, Syā)
3. Dī 2. 119; Aṃ 1. 448 piṭṭhesu.
5. Khu 2. 347 Theragāthāyaṃ.

2. Khu 1. 195 piṭṭhādīsu.
4. Dvāsītiṃ (Sī)
6. Ekameko (Ka)

atthi antarāpatti, atthi tikacchedo. Tattha ekameko koṭṭhāso ekameko dhammakkhandhoti veditabbo. Evaṃ dhammakkhandhato caturāsīti dhammakkhandhasahassāni.

Evametaṃ sabbampi Buddhavacanaṃ pañcasatikasaṅgītikāle saṅgāyantaṃ Mahākassapappamukhena vasīgaṇeṃ “ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ paṭhamabuddhavacanaṃ, idaṃ majjhimbuddhavacanaṃ, idaṃ pacchimabuddhavacanaṃ, idaṃ Vinayapiṭakaṃ, idaṃ Suttantapiṭakaṃ, idaṃ Abhidhammapiṭakaṃ, ayaṃ Dīghanikāyo -pa- ayaṃ Khuddakanikāyo, imāni suttādīni navaṅgāni, imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni”ti imaṃ pabbhaṃ vavatthapetvāva saṅgītaṃ. Na kevalaṅca imameva, aññampi uddānasaṅgaha vaggasaṅgaha peyyālasaṅgaha ekanipātadukanipātādi nipātasāṅgaha saṃyuttasaṅgaha paṇṇāsasaṅgahādi anekavidhaṃ tīsu piṭakesu sandissamānaṃ saṅgahapabbhaṃ vavatthapetvāva sattahi māsehi saṅgītaṃ.

Saṅgītipariyosāne cassa “idaṃ Mahākassapattherena Dasabalassa sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇakālaṃ pavattanasamatthaṃ katan”ti saṅgātappamodā sādhuṅkārāṃ viya dadamānā ayaṃ mahāpathavi udakapariyantaṃ katvā anekappakāraṃ kampi saṅkampi sampakampi sampavedhi, anekāni ca acchariyāni pāturaheṣuṃ.

Evaṃ saṅgīte panettha ayaṃ abhidhammo piṭakato Abhidhammapiṭakaṃ, nikāyato Khuddakanikāyo, aṅgato Veyyākaraṇaṃ, dhammakkhandhato katipayāni dhammakkhandhasahassāni honti.

Taṃ dhārayantesu bhikkhūsu pubbe eko bhikkhu sabbasāmayikapariśāya nisīditvā abhidhammato suttaṃ āharitvā dhammaṃ kathento “rūpakkhandho abyākato, cattāro khandhā siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā. Dasāyatanā abyākatā, dve āyatanā siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā. Soḷasa dhātuyo abyākatā, dve dhātuyo siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā. Samudayasaccaṃ akusalaṃ, maggasaccaṃ kusalaṃ, nirodhasaccaṃ abyākataṃ, dukkhasaccaṃ siyā kusalaṃ siyā akusalaṃ siyā abyākataṃ. Dasindriyā abyākatā, domanassindriyaṃ akusalaṃ, anaññātāññassāmītindriyaṃ kusalaṃ, cattāri indriyāni siyā kusalā siyā abyākatā,

cha indriyāṇi siyā kusalā siyā akusalā siyā abyākatā”ti dhammakathaṃ kathesi.

Tasmim̐ ṭhāne eko bhikkhu nisinno “dhammakathika tvaṃ Sineruṃ parikkhipanto viya dīghasuttaṃ āharasi, kiṃ suttaṃ nāmetan”ti āha. Abhidhammasuttaṃ nāma āvusoti. Abhidhammasuttaṃ kasmā āharasi, kiṃ aññaṃ Buddhabhāsitaṃ suttaṃ āharitum na vaṭṭatīti? Abhidhammo kena bhāsitoti? Na eso Buddhabhāsitoti. Kiṃ pana te āvuso Vinayapiṭakaṃ uggahitanti? Na uggahitaṃ āvusoti. Avinayadhāritāya maññe tvaṃ ajānanto evaṃ vadesīti. Vinayamattameva āvuso uggahitanti. Tampi te duggahitaṃ, parisapariyante nisīditvā niddāyantena uggahitaṃ bhavissati, tumhādise hi¹ pabbājento vā upasampādentō vā sātisāro hoti. Kiṃ kārāṇā? Vinayamattassapi duggahitattā. Vuttaññetaṃ tattha “anāpatti na vivaṇṇetukāmo ‘iṅha tāva āvuso suttantaṃ vā gāthāyo vā abhidhammaṃ vā pariyāpuṇassu, pacchāpi vinayaṃ pariyāpuṇissasi’ti² bhaṇati. ‘Suttante okāsaṃ kārāpetvā abhidhammaṃ vā vinayaṃ vā pucchati, abhidhamme okāsaṃ kārāpetvā suttantaṃ vā vinayaṃ vā pucchati, vinaye okāsaṃ kārāpetvā suttantaṃ vā abhidhammaṃ vā pucchati’ti”³. Tvaṃ pana ettakampi na jānāsīti. Ettakenapi paravādī niggaḥito hoti.

Mahāgosiṅgasuttaṃ pana itopi balavataṃ, tatra hi Dhammasenāpati **Sāriputttatthero**⁴ aññaṃaññaṃ pucchitapaññaṃ viśajjanaṃ ārocetum Satthu santikaṃ gantvā Mahāmoggallānattherasa viśajjanaṃ ārocento⁵ “idhāvuso Sāriputta dve bhikkhū abhidhammakathaṃ kathenti, te aññaṃaññaṃ pañhaṃ pucchanti, aññaṃaññaṃ pañhaṃ puṭṭhā viśajjenti, no ca saṃsārenti⁶, dhammā ca nesaṃ kathāpavattinī hoti. Evarūpena kho āvuso Sāriputta bhikkhunā gosiṅgasālavanaṃ sobheyyā”ti⁷ āha. Satthā “ābhidhammikā nāma mama sāsane paribāhirā”ti avatvā suvaṇṇālīṅgasadisāṃ gīvaṃ unnāmetvā puṇṇacandasassirikaṃ mahāmukhaṃ pūretvā brahmaghosāṃ nicchārento “sādhū

1. Tumhādisehi (Ka), tumhādiso hi (?) 2. Vi 2. 189 piṭṭhe.

3. Vi 2. 460 piṭṭhe.

4. Dhammasenāpatimhi Sāriputttatthere (Ka)

5. Ārocento (Ka) 6. Saṃsārenti (Ka) 7. Ma 1. 297 piṭṭhe.

sādhū Sāriputtā”ti Mahāmoggallānattherassa sādhu-kāraṃ datvā “yathā taṃ Moggallāno ca sammā byākaramāno byākareyya, Moggallāno hi Sāriputta dhammakathiko”ti¹ āha. Ābhidhammikabhikkhūyeva kira dhammakathikā nāma, avasesā dhammakathaṃ kathentāpi na dhammakathikā. Kasmā? Te hi dhammakathaṃ kathentā kammantaraṃ vipākantaraṃ rūpārūpaparicchedaṃ dhammantaraṃ āloletvā kathenti, ābhidhammikā pana dhammantaraṃ na āloleti. Tasmā ābhidhammiko bhikkhu dhammaṃ kathetu vā mā vā, pucchitakāle pana pañhaṃ kathessatīti ayameva² ekantadhammakathiko nāma hoti. Idaṃ sandhāya Satthā sādhu-kāraṃ datvā “sukathitaṃ Moggallānenā”ti āha.

Abhidhammaṃ paṭibāhento imasmiṃ Jinacakke pahāraṃ deti, sabbaññutaññānaṃ paṭibāhati, Satthu vesārajjāññānaṃ paṭinivatteti, sotukāmaṃ parisāṃ visamvādeti, ariyamagge āvaraṇaṃ bandhati, aṭṭhārasasu bhedakaravatthūsu ekasmiṃ sandissati, ukkhepanīyakammatajjanīyakammāraho³ hoti, taṃ taṃ kammaṃ katvā uyyojetabbo “gaccha vighāsādo hutvā jīvissasi”ti.

Athāpi evaṃ vadeyya “sace abhidhammo Buddhabhāsito, yathā anekesu suttasahassesu ‘ekaṃ samayaṃ Bhagavā Rājagahe viharatī’ti-ādinā nayena nidānaṃ sajjitaṃ, evamassāpi nidānaṃ sajjitaṃ bhaveyyā”ti. So “Jātakasuttanipātadhammapadādīnaṃ evarūpaṃ nidānaṃ natthi, na cetāni na Buddhabhāsitanī”ti paṭikkhipitvā uttaripi evaṃ vattabbo “paṇḍita abhidhammo nāmesa Sabbaññubuddhānaṃyeva visayo, na aññesaṃ visayo. Buddhānañhi okkanti pākaṭā, abhijāti pākaṭā, abhisambodhi pākaṭā, dhammacakkappavattanaṃ pākaṭaṃ, yamakapāṭihāriyaṃ pākaṭaṃ, tivikkamo⁴ pākaṭo, devaloke desitabhāvo pākaṭo, devorohanaṃ pākaṭaṃ. Yathā nāma cakkavattirañño hatthirātanaṃ vā assarātanaṃ vā thenetvā yānake yojetvā vicaranaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ, cakkaratanaṃ vā pana thenetvā palālasakaṭe olambitvā vicaranaṃ nāma aṭṭhānaṃ akāraṇaṃ, yojanappamāṇaṃ obhāsanasaṃmatthaṃ maṇiratanaṃ vā pana kappāsapacchiyaṃ pakkhipitvā

1. Ma 1. 279 piṭṭhe.

2. Ayameva kira (Sī)

3. Ukkhepaniyakammanīyasakammatajjanīyakammāraho (Sī, Syā)

4. Tidivakkamo (Syā), divikkamo (Ka)

vaḷañjanam nāma aṭṭhānam akāraṇam. Kasmā? Rājārahahaṇḍatāya. Evameva abhidhammo nāma na aññesaṃ visayo, Sabbaññubuddhānaṃyeva visayo, tesam vasena desatabbadesanā. Buddhānañhi okkanti pākaṭā -pa-devorohanam pākaṭam, abhidhammassa nidānakiccaṃ nāma nitthi paṇḍitā”ti. Na hi sakkā evaṃ vutte paravādinā sahadhammikaṃ udāharaṇam udāharitum.

Maṇḍalārāmaṃvāsī **Tissabhūtitthero** pana “mahābodhinidāno esa abhidhammo nāmā”ti dassetuṃ “yena svāham bhikkhave vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi, tassa padesena vihāsin”ti imaṃ Padesavihārasuttantaṃ¹ āharitvā kathesi. Dasavidho hi padeso nāma khandhapadeso āyatanapadeso dhātupadeso saccapadeso indriyapadeso paccayākārapadeso satipaṭṭhānapadeso jhānapadeso nāmapadeso dhammapadesoti. Tesu Satthā Mahābodhimaṇḍe pañcakkhandhe nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanākkhandhavaseneva vihāsi. Dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ dhammāyatane vedanāvasena, dhammadhātuyaṇca vedanāvaseneva vihāsi. Cattāri saccāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ dukkhasacce vedanāvaseneva vihāsi. Bāvīsatiindriyāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāpañcaka² indriyavasena vihāsi. Dvādasapadikaṃ paccayākāraṇaṭṭhaṃ nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ phassapaccayā vedanāvaseneva vihāsi. Cattāro satipaṭṭhāne nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāsatipaṭṭhānavaseneva vihāsi. Cattāri jhānāni nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ jhānaṅgesu vedanāvaseneva vihāsi. Nāmaṃ nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ tattha vedanāvaseneva vihāsi. Dhamme nippadesena paṭivijjhi, imaṃ temāsaṃ vedanāttikavaseneva vihāsīti evaṃ thero Padesavihārasuttantavasena abhidhammassa nidānam kathesi.

Gāmaṃvāsī **Sumanadevatthero** pana heṭṭhālohapāsāde dhammaṃ parivattento “ayaṃ paravādī bāhā paggayha araṇṇe kandanto viya, asakkhikaṃ aḍḍam³ karonto viya ca abhidhamme nidānassa atthibhāvampi na jānāti”ti vatvā nidānam kathento evamāha “ekaṃ samayaṃ Bhagavā devesu viharati Tāvatisesū pāricchattakamūle Paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra kho Bhagavā

1. Saṃ 3. 11 piṭṭhe.

2. Vedanāpañcaka (Sī, Syā)

3. Aṭṭam (Sī)

devānaṃ Tāvatiṃsānaṃ abhidhammakathaṃ kathesi ‘kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammā’ti”.

Aññesu pana suttesu ekameva nidānaṃ, abhidhamme **dve nidānāni** adhigamanidānaṃca desanānidānaṃca. Tattha **adhigamanidānaṃ** Dīpaṅkaradasabalato paṭṭhāya yāva Mahābodhipallāṅkā veditabbaṃ. **Desanānidānaṃ** yāva dhammacakkappavattanā. Evaṃ ubhayanidānasampannassa panassa abhidhammassa nidānakosallatthaṃ idaṃ tāva **pañhakkammaṃ**¹ veditabbaṃ “ayaṃ abhidhammo nāma kena pabhāvito, kattha paripācīto, kattha adhigato, kadā adhigato, kena adhigato, kattha vicitto, kadā vicitto, kena vicitto, kattha desito, kassatthāya desito, kimatthaṃ desito, kehi paṭiggahito, ke sikkhanti, ke sikkhitasikkhā, ke dhārenti, kassa vacanaṃ, kenābhato”ti.

Tatridaṃ **vissajjanaṃ**—**kena pabhāvīti** bodhi-abhinīhārasaddhāya pabhāvito. **Kattha paripācīti** adḍhachakkesu jātakasattesu. **Kattha adhigatoti** bodhimūle. **Kadā adhigatoti** visākhapuṇṇamāsiyaṃ. **Kenādhigatoti** Sabbaññubuddhena. **Kattha vicitoti** Bodhimaṇḍe. **Kadā vicitoti** ratanagharasattāhe. **Kena vicitoti** Sabbaññubuddhena. **Kattha desitoti** deveṣu Tāvatiṃsesu. **Kassatthāya desitoti** devatānaṃ. **Kimatthaṃ desitoti** caturoghaniddharaṇatthaṃ. **Kehi paṭiggahitoti** devehi. **Ke sikkhantīti** sekkhā ca puthujjanakalyāṇā ca. **Ke sikkhitasikkhāti** arahanto khīṇāsavā. **Ke dhārentīti** yesaṃ vattati², te dhārenti. **Kassa vacananti** Bhagavato vacanaṃ Arahato Sammāsambuddhassa. **Kenābhatoti** ācariyaparamparāya.

Ayañhi Sāriputtatthero Bhaddaji Sobhito Piyajāli Piyapālo Piyadassī Kosiyaputto Siggavo Sandeho Moggaliputto Sudatto Dhammiyo Dāsako Soṇako Revatoti evamādīhi yāva tatiyaśaṅgītikālā ābhato, tato uddhaṃ tesameva sissānusisschīti evaṃ tāva Jambudīpatale ācariyaparamparāya ābhato. Imaṃ pana dīpaṃ—

1. Pañhakkammaṃ (Ka)

2. Vattanti (sabbattha)

Tato Mahindo Itṭiyo, Uttiyo Sambalo tathā.
Paṇḍito Bhaddanāmo ca, ete nāgā mahāpañña.

Jambudīpā idhāgatāti¹.

Imehi mahānāgehi ābhato, tato uddham tesameva
sissānusissasaṅkhātāya ācariyaparamparāya yāvajjatanakālā ābhato.

Sumedhakathā

Evam ābhatassa panassa yaṁ taṁ **Dīpaṅkaradasabalato** paṭṭhāya yāva
Mahābodhipallaṅkā adhigamanidānaṁ, yāva dhammacakkappavattanā
desanānidānaṁ vuttaṁ, tassa āvibhāvatthaṁ ayaṁ anupubbikathā
veditabbā.

Ito kira kappasatasahassādhikānaṁ catunnaṁ asaṅkhyeyyānaṁ
matthake Amaravatī nāma nagaraṁ ahosi, tattha **Sumedho** nāma brāhmaṇo
paṭivasati ubhato sujāto mātito ca pitito ca saṁsuddhagahaṇiko yāva sattamā
kulaparivaṭṭā akkhito anupakuṭṭho jātivādena abhirūpo dassanīyo pāsādikō
paramāya vaṇṇapokkharatāya samannāgato. So aññaṁ kammaṁ akatvā
brāhmaṇasippameva uggaṇhi. Tassa daharakāleyeva mātāpitāro
kālamakaṁsu. Athassa rāsivaḍḍhako amacco āyapottthakaṁ āharitvā
suvaṇṇarajatamaṇimuttādiṭṭhite gabbhe vivaritvā “ettakaṁ te kumāra mātu
santakaṁ, ettakaṁ pitu santakaṁ, ettakā ayyakapayyakānaṁ² santakā”ti
yāva sattamā kulaparivaṭṭā dhanam ācikkhitvā “etaṁ paṭipajjāhi”ti āha.
Sumedhapāṇḍito cintesi “imaṁ dhanam saṁharitvā mayhaṁ
pitupitāmahādayo paralokaṁ gacchantā ekakahāpaṇampi gahetvā na gatā,
mayā pana gahetvā gamanakāraṇaṁ kātuṁ vaṭṭatī”ti, so rañño ārocetvā
nagare bherim carāpetvā mahājanassa dānaṁ datvā tāpasapabbajjaṁ
pabbaji. Imasmim pana ṭhāne **Sumedhakathā** kathetabbā. Vuttañhetam
Buddhavaṁse³—

“Kappe ca satasahassee, caturo ca asaṅkhiye.

Amaraṁ nāma nagaraṁ, dassaneyyaṁ manoramaṁ.

1. Vi 5. 3, 6 piṭṭhādīsu. 2. Ayyakapeyyakānaṁ (Sī), ayyaka-ayyika-ayyikānaṁ (Syā)

3. Khu 4. 306 Buddhavaṁse.

Dasahi saddehi avivittam, annapānasamāyutam.
 Hatthisaddam assasaddam, bherisaṅkharathāni ca.
 Khādatha pivatha ceva, annapānena ghositam.
 Nagaram sabbaṅgasampannam, sabbakammamupāgataṃ.
 Sattaratanasampannam, nānājanasamākulam.
 Samiddham devanagaramva, āvāsam puññakamminam.
 Nagare Amaravatiyā, Sumedho nāma brāhmaṇo.
 Anekakoṭṭisannicayo, pahūtadhanadhañṇavā.
 Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇam vedāna pāragū.
 Lakkhaṇe itihāse ca, sadhamme pāramim gato.
 Rahogato nisīditvā, evam cintesaham tadā.
 Dukkho punabbhavo nāma, sarīrassa ca bhedanam. ()¹
 Jātidhammo jarādhammo, byādhidhammo saham² tadā.
 Ajaram amataṃ khemaṃ, pariyessāmi nibbutim.
 Yamnūnimam pūtikāyam, nānakuṇapapūritam.
 Chaḍḍayitvāna gaccheyyam, anapekkho anattiko.
 Atthi hehiti so maggo, na so sakkā na hetuye.
 Pariyesissāmi tam maggam, bhavato parimuttiyā.
 Yathāpi dukkhe vijjante, sukham nāmapi vijjati.
 Evam bhava vijjamāne, vibhavopi icchitabbako.
 Yathāpi uṇhe vijjante, aparam³ vijjati sītalam.
 Evam tividhaggi vijjante, nibbānam icchitabbakam.
 Yathāpi pāpe vijjante, kalyāṇamapi vijjati.
 Evameva jāti vijjante, ajātipicchitabbakam.

1. (Sammohamaraṇam dukkham, jarāya abhimaddanam) Sabbattha
 Buddhavaṃsapāli-aṭṭhakathāsu pana natthi.

2. Caham (Sī, Syā)

3. Aparampi (Ka)

Yathā gūthagato puriso, taḷākam disvāna pūritam.

Na gavesati tam taḷākam, na doso taḷākassa so.

Evaṃ kilesamaladhove¹, vijjante amatantaḷe.

Na gavesati tam taḷākam, na doso amatantaḷe.

Yathā arihi pariruddho, vijjante gamanampathe.

Na palāyati so puriso, na doso añjasassa so.

Evaṃ kilesapariruddho, vijjamāne sive pathe.

Na gavesati tam maggam, na doso sivamañjase.

Yathāpi byādhito puriso, vijjamāne tikicchake.

Na tikicchāpeti tam byādhiṃ, na doso so tikicchake.

Evaṃ kilesabyādhīhi, dukkhito paripīḷito.

Na gavesati tam ācariyam, na doso so vināyake.

Yathāpi kuṇapam puriso, kaṇṭhe baddham¹ jigucchiya.

Mocayitvāna gaccheyya, sukhī serī sayamvasi.

Tathevimaṃ pūtikāyam, nānakuṇapasañcayam.

Chaḍḍayitvāna gaccheyyam, anapekkho anattthiko.

Yathā uccāraṭṭhānamhi, karīsam naranāriyo.

Chaḍḍayitvāna gacchanti, anapekkhā anattthikā.

Evamevāham imam kāyam, nānakuṇapapūritam.

Chaḍḍayitvāna gacchissam, vaccam katvā yathā kuṭim.

Yathāpi jajjaram nāvam, paluggam udagāhinim.

Sāmī chaḍḍetvā gacchanti, anapekkhā anattthikā.

Evamevāham imam kāyam, navacchiddam dhuvassavam.

Chaḍḍayitvāna gacchissam, jīṇṇanāvamva sāmikā.

Yathāpi² puriso corehi, gacchanto bhaṇḍamādiya.

Bhaṇḍacchedabhayam disvā, chaḍḍayitvāna gacchati.

1. Kilesamaladhovam (Buddhavaṃse 307 piṭṭhe.) 2. Baddham (Syā) 3. Yathā (Ka)

Evameva ayaṃ kāyo, mahācorasamo viya.
 Pahāyimaṃ gamissāmi, kusalacchedanābhaya.
 Evāhaṃ cintayitvāna, nekakoṭisataṃ dhanam.
 Nāthānāthānaṃ datvāna, Himavantamupāgamim.
 Himavantassāvidūre, Dhammiko¹ nāma pabbato.
 Assamo sukato mayhaṃ, paṇṇasālā sumāpitā.
 Caṅkamaṃ tattha māpesim, pañcadosavivajjitaṃ.
 Atthaguṇasamupetaṃ, abhiññābalaṃ māharim.
 Sāṭakaṃ pajahim tattha, navadosamupāgataṃ.
 Vākacīraṃ nivāsesim, dvādasaguṇamupāgataṃ.
 Atthadosasamākiṇṇaṃ, pajahim paṇṇasālakaṃ.
 Upāgamim rukkhamaṃ, guṇe² dasahupāgataṃ.
 Vāpitaṃ ropitaṃ dhaññaṃ, pajahim niravasesato.
 Anekaguṇasampannaṃ, pavattaphalamādiyaṃ.
 Tatthappadhānaṃ padahim, nisajjaṭṭhānacaṅkame.
 Abbhantaramhi sattāhe, abhiññābalaṃ pāpuṇinti³.

Tattha **assamo sukato mayhaṃ, paṇṇasālā sumāpitā**ti imissā Pāṭiyā
 Sumedhapaṇḍitena assamapaṇṇasālācaṅkamā sahatthā māpitā viya vuttā,
 ayaṃ panettha attho—Mahāsattañhi “Himavantaṃ ajjhogāhetvā ajja
 Dhammikapabbataṃ pavisissāmi”ti nikkhantaṃ disvā Sakko Devānamindo
 Vissakammadevaputtaṃ⁴ āmantesi “gaccha tāta, ayaṃ Sumedhapaṇḍito
 ‘pabbajissāmi’ti nikkhanto, etassa vasanaṭṭhānaṃ māpehi”ti. So tassa
 vacanaṃ sampaṭicchitvā ramaṇīyaṃ assamaṃ suguttaṃ paṇṇasālaṃ,
 manoramaṃ caṅkamaṃ ca māpesi. Bhagavā pana tadā attano
 puññānubhāvena nipphanaṃ⁵ taṃ assamapadaṃ sandhāya “Sāriputta tasmiṃ
 Dhammikapabbate—

1. Dhammako (Sī)

2. Guṇehi (Sī, Syā)

3. Abhiññābalaṃ pāpuṇinti (Sī) Buddhavaṃse 309 piṭṭhepassitabbaṃ.

4. Visukammadevaputtaṃ (Ka)

5. Buddhavaṃsa-Tīṭha 90 piṭṭhe.

Assamo sukato mayhaṃ, paṇṇasālā sumāpitā.
Caṅkamaṃ tattha māpesiṃ, pañcadosavivajjitan”ti—

āha. Tattha **assamo sukato mayhanti** sukato mayā. **Paṇṇasālā sumāpitāti** paṇṇacchadanā¹ sālāpi me sumāpitā ahosi.

Pañcadosavivajjinti pañcime caṅkamadosā nāma thaddhavisamatā, antorukkhatā, gahanacchannatā, atisambādhatā, ativisālatāti. Thaddhavisamabhūmibhāgasmiñhi caṅkame caṅkamantassa pādā rujjanti, phoṭā uṭṭhahanti, cittaṃ ekaggataṃ na labhati, kammaṭṭhānaṃ vipajjati. Mudusamatale pana phāsuvihāraṃ āgamma kammaṭṭhānaṃ sampajjati. Tasmā thaddhavisamabhūmibhāgatā eko dosoti vedītabbo. Caṅkamanassa anto vā majjhe vā koṭiyaṃ vā rukkhe sati pamādamāgamma caṅkamantassa nalātaṃ vā sīsaṃ vā paṭihaññatīti antorukkhatā dutiyo doso. Tiṇalatādigahanacchanne caṅkame caṅkamanto andhakāraṇelāyaṃ uragādike pāṇe akkamitvā vā māreti, tehi vā daṭṭho dukkhaṃ āpajjati gahanacchannatā tatiyo doso. Atisambādhe caṅkame vitthārato ratanike vā aḍḍharatanike vā caṅkamantassa paricchede pakkhalitvā nakhāpi aṅguliyo bhijjantīti atisambādhatā catuttho doso. Ativisāle caṅkame caṅkamantassa cittaṃ vidhāvati, ekaggataṃ na labhatīti ativisālatā pañcama doso. Puthulato pana diyaḍḍharatanaṃ dvīsu passesu ratanamatta-anucaṅkamaṃ dīghato saṭṭhihatthaṃ mudutalaṃ samavippakiṇṇavālukaṃ caṅkamaṃ vaṭṭati, cetiyagirimhi Dīpappasādakamahāmahindattherassa caṅkamaṃ viya, tādisaṃ taṃ ahosi. Tenāha “caṅkamaṃ tattha māpesiṃ, pañcadosavivajjitan”ti.

Aṭṭhaguṇasamupetanti aṭṭhahi samaṇasukhehi upetaṃ. Aṭṭhimāni samaṇasukhāni nāma dhanadhañṇapariggahābhāvo, anavajjapiṇḍa² pariyesanabhāvo, nibbutapiṇḍabhuñjanabhāvo, raṭṭhaṃ pīletvā dhanasāraṃ vā sīsakahāpaṇādīni vā gaṇhantesu rājakulesu raṭṭhapīḷanakesābhāvo, upakaraṇesu nicchandarāgabhaṃ, coravilope nibbhayabhāvo, rājarājamahāmaccehi asaṃsaṭṭhabhaṃ, catūsu disāsu appaṭihatabhāvoti. Idaṃ vuttaṃ

1. Paṇṇacchannā (Ka)

2. Anavajjapiṇḍapāta (Sī)

hoti “yathā tasmim assame vasantena sakkā honti¹ imāni aṭṭha samaṇasukhāni vinditum, evaṃ aṭṭhaguṇasamupetaṃ taṃ assamaṃ māpesin”ti.

Abhiññābalamāharinti pacchā tasmim assame vasanto kasiṇaparikkammaṃ katvā, abhiññānaṇca samāpattīnaṇca uppādanatthāya aniccato dukkhato vipassanaṃ ārabhitvā thāmappattaṃ vipassanābalaṃ āharim. Yathā tasmim vasanto taṃ balaṃ āharitum sakkomi, evaṃ taṃ assamaṃ tassa abhiññatthāya vipassanābalassa anucchavikaṃ katvā māpesinti attho.

Sāṭakaṃ pajahim tattha, navadosamupāgatanti etthāyaṃ anupubbikathā, tadā kira kuṭileṇacaṅkamādipaṭimaṇḍitaṃ pupphūpagaphalūpagarukkhasañchannaṃ ramaṇīyaṃ madhurasalilāsayaṃ apagatavālamigabhiṃsanakasakuṇaṃ pavivekakkhamaṃ assamaṃ māpetvā alaṅkatacaṅkamassa ubhosu antesu ālambanaphalakaṃ saṃvidhāya nisīdanatthāya caṅkamavemajjhe samatalaṃ muggavaṇṇasilaṃ māpetvā antopaṇṇasālāyaṃ jaṭamaṇḍalavākacīratidaṇḍakuṇḍikādike tāpasaparikkhāre maṇḍape pāṇīyaghaṭa² pāṇīyasaṅkhapāṇīyasarāvāni aggisālāyaṃ aṅḡarakapalladāru-ādīnīti evaṃ yaṃ yaṃ pabbajitānaṃ upakārāya saṃvattati, taṃ taṃ sabbaṃ māpetvā paṇṇasālāya bhittiyaṃ “ye keci pabbajitukāmā ime parikkhāre gahetvā pabbajantū”ti akkharāni chinditvā devalokameva gate Vissakammadevaputte Sumedhapāṇḍito Himavantapāde girikandarānusārena attano nivāsanānurūpaṃ phāsukaṭṭhānaṃ olovento naḍīnivattane vissakammanimmitaṃ sakkadattiyaṃ ramaṇīyaṃ assamaṃ disvā caṅkamakoṭim gantvā padavalaṅjaṃ apassanto “dhuvaṃ pabbajitā dhuragāme bhikkhaṃ pariyesitvā kilantarūpā āgantvā paṇṇasālaṃ pavisitvā nisinnā bhavissantī”ti cintetvā thokaṃ āgametvā “atīviya cīrāyanti, jānissāmī”ti paṇṇasālakuṭṭidvāraṃ vivaritvā anto pavisitvā ito cito ca olovento mahābhittiyaṃ akkharāni vācetvā “mayhaṃ kappiyaparikkhārā ete, ime gahetvā pabbajissāmī”ti attanā nivatthapārutaṃ sāṭakayugaṃ pajahi. Tenāha “sāṭakaṃ pajahim tatthā”ti. Evaṃ pavitṭho ahaṃ Sāriputta tassam paṇṇasālāyaṃ sāṭakaṃ pajahim.

1. Hoti (Ka)

2. Pāṇīyakūṭa (Sī)

Navadosamupāgatanti sāṭakaṃ pajahanto nava dose disvā pajahinti dīpeti. Tāpasapabbajjāṃ pabbajitānaṃ hi¹ sāṭakasmim nava dosā upaṭṭhahanti. Tesu tassa mahagghabhāvo eko doso, parapaṭibaddhatāya uppajjanabhāvo eko, paribhogena lahuṃ² kilissanabhāvo eko, kiliṭṭho hi³ dhovitaḥ ca rajitaḥ ca hoti, paribhogena lahukaṃ⁴ jīraṇabhāvo eko, jiṇṇassa hi tunnaṃ vā aggaḷadānaṃ vā kātappaṃ hoti. Punapariyesanāya durabhisambhavabhāvo eko, tapasapabbajjāya asārubbabhāvo eko, paccatthikānaṃ sādharmaṇabhāvo eko, yathā hi naṃ paccatthikā na gaṇhanti, evaṃ gopetaḥ hoti. Paribhuñjantassa vibhūsanatṭhānabhāvo eko, gahetvā carantassa khandhabhāramahicchabhāvo ekoti.

Vākacīraṃ nivāsesinti tadā ahaṃ Sāriputta ime nava dose disvā sāṭakaṃ pahāya vākacīraṃ nivāsesim, muñjatiṇaṃ hīraṃ hīraṃ katvā ganthetvā kataṃ vākacīraṃ nivāsanapārūpanatthāya ādiyinti attho.

Dvādasaguṇamupāgatanti dvādasahi ānisaṃsehi samannāgataṃ, vākacīrasmiṃhi dvādasānisaṃsā—appagghaṃ sundaraṃ kappiyanti ayaṃ tava eko ānisaṃso, sahatthā kātuṃ sakkāti ayaṃ dutiyo, paribhogena saṇikaṃ kilissati, dhoviyamānēpi papañjo natthīti ayaṃ tatiyo, paribhogena jiṇṇēpi sibbitabbābhāvo catuttho, puna pariyesantassa sukhena karaṇabhāvo pañcamaḥ, tāpasapabbajjāya sārubbabhāvo chaṭṭho, paccatthikānaṃ nirupabhogabhāvo⁵ sattamaḥ, paribhuñjantassa vibhūsanatṭhānābhāvo atṭhamaḥ, dhāraṇe sallahukabhāvo navamaḥ, cīvarapaccaye appicchabhāvo dasamaḥ, vākuppattiyā dhammika-anavajjabhāvo ekādasamaḥ, vākacīre natṭhepi anapekkhabhāvo dvādasamoti.

Aṭṭhadosaṃmākiṇṇaṃ, pajahim paṇṇasālakanti kathaṃ pajahim? So kira varasāṭakayugaṃ omuñcanto cīvaravaṃse laggitam anojapupphadāmasadisāṃ rattavākacīraṃ gahetvā nivāsetvā tassupari aparaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ vākacīraṃ paridahitvā punnāgapupphasantharasadisāṃ sakhuraṃ ajinacammaṃ ekaṃsaṃ katvā

1. Tāpasapabbajitānaṃ hi (Ka)

2. Lahukaṃ (Ka)

3. Kiliṭṭhe ca (Si), kiliṭṭho ca (Ka)

4. Idam padaṃ Sī-Syā-potthakesu natthi.

5. Nipparibhogabhāvo (Syā)

jaṭāmaṇḍalam paṭimuñcivā cūḷāya saddhiṃ niccalabhāvakaraṇattham
 sārasūcim paveśetvā muttājālasadisāya sikkāya pāvāḷavaṇṇam kuṇḍikam
 odahitvā tisu ṭhānesu vaṅkakājam ādāya ekissā¹ kājakoṭiyā kuṇḍikam,
 ekissā aṅkusaka² pacchitidaṇḍakādīni olaggetvā khārikājam³ amse katvā
 dakkhiṇena hatthena kattaradaṇḍam gahetvā paṇṇasālato nikkhamitvā
 saṭṭhihatthe mahācaṅkame aparāparam caṅkamanto attano vesam oloketvā
 “mayham manoratho matthakam patto, sobhati vata me pabbajjā,
 Buddhapaccekabuddhādīhi sabbehipi dhīrapurisehi vaṇṇitā thomitā ayaṃ
 pabbajjā nāma, pahīnam me gihibandhanam, nikkhantosmi nekkhammam,
 laddhā me uttamapabbajjā, karissāmi samaṇadhammam, labhissāmi
 aggaphalasukhan”ti ussahajāto khārikājam otāretvā caṅkamavemajjhe
 muggavaṇṇasilāpaṭṭe suvaṇṇapaṭimā viya nisinno divasabhāgam vītināmetvā
 sāyanhasamayam paṇṇasālam pavisitvā bidalamañcakapasse⁴
 kaṭṭhattharikāya nipanno sarīram utum gāhāpetvā balavapaccūse pabujjhivā
 attano āgamanam āvajjesi “aham gharāvāse ādīnavam disvā amitabhogam
 anantayasam pahāya araṇṇam pavisitvā nekkhamagavesako⁵ hutvā
 pabbajito, itodāni paṭṭhāya pamādacāram caritum na vaṭṭati, pavivekañhi
 pahāya vicarantam micchāvitakkamakkhikā khādanti, idāni mayā
 pavivekamanubrūhetum vaḍḍati, ahañhi gharāvāsam palibhodhato disvā⁶
 nikkhanto, ayañca manāpā paṇṇasālā, beluvapakkavaṇṇā paribhaṇḍakatā
 bhūmi, rajatavaṇṇā setabhittiyo, kapotapādavaṇṇam paṇṇacchadanam,
 vicittattharaṇavaṇṇo bidalamañcako, nivāsaphāsukam vasanaṭṭhānam, na
 etto atirekatarā viya me gehasampadā paññāyati”ti paṇṇasālāya dose
 vicinanto aṭṭha dose passi.

Paṇṇasālāparibhogasmiñhi aṭṭha ādīnavā—mahāsamārambhena⁷
 dabbasambhāre samodhānetvā karaṇapariyesanabhāvo eko ādīnavo,
 tiṇapaṇṇamattikāsu patitāsu tāsam punappunam ṭhapetabbatāya

1. Ekissāya (Ka)

2. Aṅkusa (Sī)

3. Khāribhāram (Sī)

4. Biralamañcakapasse (Ka)

5. Nekkhammam gavesanto (Sī)

6. Gharāvāsapalibhodhato ādīnavam disvā (Ka), gharāvāsapalibodham disvā (Syā)

7. Mahāsambhārena (Ka) Buddhavaṃsa-Ṭṭha 99 piṭṭhepi.

nibaddhajagganabhāvo dutiyo, senāsanam nāma mahallakassa pāpuṇāti, avelāya vuṭṭhāpiyamānassa cittekaggatā na hotīti utthāpanīyabhāvo tatiyo, sītuṇhapaṭighātena kāyassa sukhumālakaraṇabhāvo catuttho, geham pavitṭhena yaṁkiñci pāpam sakkā kātunti garahapaṭicchādanabhāvo pañcamo, “mayhan”ti pariggahakaraṇabhāvo chaṭṭho, gehassa atthibhāvo nāmesa dutiyakavāso viyāti sattamo, ūkāmaṅgula¹gharagoḷikādīnam sādharāṇatāya bahusādhāraṇabhāvo aṭṭhamoti ime aṭṭha ādīnave disvā mahāsatto paṇṇasālam pajahi. Tenāha “aṭṭhadosasamākiṇṇam, pajahim paṇṇasālakan”ti.

Upāgamim rukkhāmūlam, guṇe dasahupāgatanti channam paṭikkhipitvā dasahi guṇehi upetaṁ rukkhāmūlam upāgatosmīti vadati.

Tatime dasa guṇā—appasamārambhata² eko guṇo, upagamanamattameva hi tattha hotīti. Appaṭijagganatā dutiyo, tañhi sammatṭhampi asammattṭhampi paribhogaphāsukam hotiyeva. Anutthāpanīyabhāvo tatiyo, garaham nappaṭicchādeti, tattha hi pāpam karonto lajjatīti garahāya appaṭicchādanabhāvo catutto, abbhokāsāvāso viya kāyam na santhambhetīti kāyassa asanthambhanabhāvo pañcamo, pariggahakaraṇabhāvo chaṭṭho, gehālayapaṭikkhepo sattamo, bahusādhāraṇagehe viya “paṭijaggissāmi nam, nikkhamathā”ti nīharaṇabhāvo aṭṭhamo, vasantassa sappītikabhāvo navamo, rukkhāmūlasenāsanassa gatagataṭṭhāne sulabhatāya anapekkhabhāvo dasamoti, ime dasa guṇe disvā rukkhāmūlam upāgatosmīti vadati.

Imāni ettakāni kāraṇāni sallakkhetvā mahāsatto punadivase bhikkhāya gāmaṁ pāvisi. Athassa sampattagāme manussā mahantena ussāhena bhikkham adamsu. So bhattakiccam niṭṭhāpetvā assamaṁ āgamma nisīditvā cintesi “nāham āhāram na labhāmī”ti pabbajito, siniddhāhāro nāmesa mānamadapurisamade vaḍḍheti, āhāramūlakassa dukkhassa anto natthi, yaṁnūnāham vāpitaṁ ropitaṁ dhañṇanibbattakam āhāram pajahitvā pavattaphalabhojano³ bhavyeyan”ti. So tato paṭṭhāya

1. Ūkāmaṅkuṇa (Sī)

2. Appasambhāratā (Ka)

3. ...bhojī (Sī)

tathā katvā ghaṭento vāyamanto sattāhabbhantareyeva aṭṭha samāpattiyo,
pañca ca abhiññāyo nibbatesi. Tena vuttaṃ—

“Vāpitaṃ ropitaṃ dhaññaṃ, pajahiṃ niravasesato.
Anekagaṇasampannaṃ, pavattaphalamādiyim.

Tatthappadhānaṃ padahiṃ, nisajjaṭṭhānacaṅkame.
Abbhantaramhi sattāhe, abhiññābala pāpuṇi”ti.

Evaṃ me siddhipattassa, vasībhūtaṃ sāsane.
Dīpaṅkaro nāma Jino, uppajji Lokanāyako.

Uppajjante ca jāyante, bujjhante dhammadesane.
Caturo nimitte nāddasaṃ, jhānaratisamappito.

Paccantadesavisaye, nimantetvā Tathāgataṃ.
Tassa āgamaṃ maggaṃ, sodhenti tuṭṭhamānasā.

Ahaṃ tena samayena, nikkhamitvā sakassamā.
Dhunanto vācacīrāni, gacchāmi ambare tadā.

Vedajātaṃ janaṃ disvā, tuṭṭhahaṭṭhaṃ pamoditaṃ.
Orohitvāna gaganā, manusse pucchi tāvade.

“Tuṭṭhahaṭṭho pamudito, vedajāto mahājano.
Kassa sodhīyati maggā, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ”.

Te me puṭṭhā viyākaṃsu “Buddho loka anuttaro.
Dīpaṅkaro nāma Jino, uppajji Lokanāyako.
Tassa sodhīyati maggo, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

“Buddho”tivacanaṃ¹ sutvāna, pīti uppajji tāvade.
“Buddho Buddho”ti kathayanto, somanassaṃ pavedayim.

Tattha ṭhatvā vicintesiṃ, tuṭṭho saṃviggamānaso.
“Idha bījāni ropissaṃ, khaṇo ve mā upaccagā”.

Yadi Buddhassa sodhetha, ekokaṣaṃ dadātha me.
Ahampi sodhayissāmi, añjasaṃ vaṭumāyanaṃ.

1. Buddhoti nāmaṃ (Ka) Khu 4. 309 Buddhavaṃse passitabbaṃ.

Adaṃsu te mamokāsaṃ, sodhetuṃ añjasaṃ tadā.
 “Buddho Buddho”ti cintento, maggaṃ sodhemaham tadā.
 Aniṭṭhite mamokāse, Dīpaṅkaro Mahāmuni.
 Catūhi sataśahashehi, chaḷabhiññehi tādihi.
 Khīṇāsavehi vimalehi, paṭipajji añjasaṃ Jino.
 Paccuggamanā vattanti, vajjanti bheriyo bahū.
 Āmoditā naramarū, sādhuḥkāraṃ pavattayum.
 Devā manusse passanti, manussāpi ca devatā.
 Ubhopi te pañjalikā, anuyantathāgataṃ.
 Devā dibbehi turiyehi, manussā mānusehi ca¹.
 Ubhopi te vajjayantā, anuyanti Tathāgataṃ.
 Dibbaṃ mandāravaṃ pupphaṃ, padumaṃ pārichattakaṃ.
 Disodisaṃ okiranti, ākāsanabhagatā marū².
 Dibbaṃ candanacuṇṇaṇca, varagandhaṇca kevalaṃ.
 Disodisaṃ okiranti, ākāsanabhagatā marū.
 Campakaṃ saralaṃ nīpaṃ, nāgapunnāgaketakaṃ.
 Disodisaṃ ukkhipanti, bhūmitaḷagatā narā.
 Kese muñcitvāhaṃ tattha, vākacīraṇca cammakam.
 Kalale pattharivāna, avakujjo nipajjaham.
 Akkamitvāna maṃ Buddho, saha sissehi gacchatu.
 Mā naṃ kalale akkamittha³, hitāya me bhavissati.
 Pathaviyaṃ nipannassa, evaṃ me āsi cetaso.
 “Icchamāno ahaṃ ajja, kilese ghātiyāmaham⁴.
 Kiṃ me aññātavesena, dhammaṃ sacchikatenidha.
 Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, Buddho hessaṃ sadevake.

1. Mānussakehi ca (Syā, Ka) 2. Ākāseṇa gatā marū (Syā, Ka) 3. Akkamittho (Sī)

4. Ghātissāmahaṃ (Sī, Syā) jhāpaye mama (Jātaka-Ṭīṭha 1. 17 piṭṭhe) Mūlaṭīkā 25 piṭṭhe passitabbā. Jhāpiyāmaham (Maṇidīpa)

Kiṃ me ekena tiṇṇena, purisena thāmadassinā.
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, santāressaṃ sadevakaṃ.

Iminā me adhikārena, katena purisuttame.
Sabbaññutaṃ pāpuṇitvā, tāremi janataṃ bahuṃ.

Saṃsārasotaṃ chinditvā, viddhaṃsetvā tayo bhava.
Dhammanāvaṃ samāruyha, santāressaṃ sadevakaṃ”.

Dīpaṅkaro Lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho.
Ussīsake maṃ ṭhatvāna, idaṃ vacanamabravi.

“Passatha imaṃ tāpaṃ, jaṭilaṃ uggatāpanaṃ.
Aparimeyye ito kappe, Buddho loke bhavissati.

Ahu Kapilavhayā rammā, nikkhamitvā Tathāgato.
Padhānaṃ padahitvāna, katvā dukkarakārikaṃ.

Ajapālarukkhamūle, nisīditvā Tathāgato.
Tattha pāyāsaṃ paggayha¹, Nerañjaramupehiti.

Nerañjarāya tīraṃhi, pāyāsaṃ ada so Jino.
Paṭiyattavaramaggena, bodhimūlamupehiti.

Tato padakkhiṇaṃ katvā, Bodhimaṇḍaṃ anuttaro².
Assattharukkhamūlamhi, bujjhissati mahāyaso.

Imassa janikā mātā, Māyā nāma bhavissati.
Pitā Suddhodano nāma, ayaṃ hessati Gotamo.

Anāsavā vītaragā, santacittā samāhitā.
Kolito Upatisso ca, aggā hessanti sāvakā.
Ānando nāmupaṭṭhāko, upaṭṭhissatimaṃ Jinaṃ.

Khemā Uppalavaṇṇā ca, aggā hessanti sāvikā.
Anāsavā vītarāgā, santacittā samāhitā.

1. Pāyāsamaggayha (Sī) Khu 4. 311 Buddhavaṃse passitabbaṃ.

2. Anuttaraṃ (Syā, Ka)

Bodhi tassa Bhagavato, assatthoti pavuccati.
 Citto ca Hatthālavako, aggā hessantupaṭṭhakā.
 Uttarā Nandamātā ca, aggā hessantupaṭṭhikā”.
 Idam sutvāna vacanam, asamassa Mahesino.
 Āmoditā naramarū, Buddhabhījam kira¹ ayam.
 Ukkuṭṭhisaddā vattanti, apphoṭenti² hasanti ca.
 Katañjalī namassanti, dasasahassī sadevakā.
 Yadimassa Lokanāthassa, virajjhissāma sāsanam.
 Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imam.
 Yathā manussā nadim tarantā, paṭitittham virajjhiya.
 Heṭṭhā titthe gahetvāna, uttaranti Mahānadim.
 Evameva mayam sabbe, yadi muñcāmimam Jinam.
 Anāgatamhi addhāne, hessāma sammukhā imam.
 Dīpaṅkaro Lokavidū, āhutīnam paṭiggaho.
 Mama kammam pakittetvā, dakkhiṇam pādamuddhari.
 Ye tatthāsum jinaputtā, sabbe³ padakkhiṇamakamsu mam.
 Narā nāgā ca gandhabbā⁴, abhivādetvāna pakkamum.
 Dassanam me atikkante, sasamghe Lokanāyake.
⁵Haṭṭhatuṭṭhena cittena, āsanā vuṭṭhahim tadā⁵.
 Sukhena sukhito homi, pāmojjena pamodito.
 Pītiyā ca abhissanno, pallaṅkam ābhujim tadā.
 Pallaṅkena nisīditvā, evam cintesaham tadā.
 “Vasībhūto aham jhāne, abhiññāpāramim gato.

1. Buddhabhījaṅkuro (Sī, Syā)

2. Apphoṭenti (Sī)

3. Idam padam Buddhavaṃse natthi.

4. Devā manussā asurā ca (Buddhavaṃse 312 piṭṭhe.)

5-5. Sayanā vuṭṭhahitvāna, pallaṅkam ābhujim tadā. (Buddhavaṃse 312 piṭṭhe.)

Dasasahassilokamhi¹, isayo natthi me samā.
 Asamo iddhidhammesu, alabhiṃ īdisaṃ sukhaṃ”.
 Pallaṅkābhujane mayhaṃ, dasasahassādhivāsino².
 Mahānādaṃ pavattesuṃ, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Yā pubbe bodhisattānaṃ, pallaṅkavaramābhujē.
 Nimittāni padissanti, tāni ajja padissare.
 Sītaṃ byapagataṃ hoti, uṇhaṇca upasammati.
 Tāni ajja padissanti, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Dasasahassī lokadhātū, nissaddā honti nirākulā.
 Tāni ajja padissanti, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Mahāvātā na vāyanti, na sandanti savantiyo.
 Tāni ajja padissanti, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Thalajā dakajā³ pupphā, sabbe pupphanti tāvade.
 Tepajja pupphitā sabbe, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Latā vā yadi vā rukkhā, phalabhārā honti tāvade.
 Tepajja phalitā sabbe, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Ākāsaṭṭhā ca bhūmaṭṭhā⁴, ratanā jotanti tāvade.
 Tepajja ratanā jotanti, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Mānussakā⁵ca dibbā ca, turiyā vajjanti tāvade.
 Tepajjubho abhiravanti, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Vicittapupphā gaganā, abhivassanti tāvade.
 Tepi ajja pavassanti, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.
 Mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampati.
 Tepajjubho abhiravanti, dhuvāṃ Buddho bhavissasi.

1. Sāhassikamhi lokamhi (Sī, Syā), sāhassiyamhi lokamhi (Buddhavaṃse 312 piṭṭhe.)

2. Dasasahassivāsino (Syā, Ka)

3. Jalajā (Sī, Syā)

4. Bhummaṭṭhā (Sī, Syā)

5. Mānusakā (Sī)

Nirayepi dasasahassee, aggī nibbanti tāvade.
 Tepajja nibbutā aggī, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Vimalo hoti sūriyo, sabbā dissanti tārakā.
 Tepi ajja padissanti, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Anovaṭṭhena¹ udakam̐, mahiyā ubbhijji tāvade.
 Tampajjubbhijjate mahiyā, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Tārāgaṇā virocanti, nakkhattā gaganamaṇḍale.
 Visākhā candimāyuttā, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Bilāsayā darīsayā, nikkhamanti sakāsayā.
 Tepajja āsayā chuddhā, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Na hoti arati sattānam̐, santuṭṭhā honti tāvade.
 Tepajja sabbe santuṭṭhā, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Rogā tadupasammanti, jighacchā ca vinassati.
 Tānipajja padissanti, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Rāgo tadā tanu hoti, doso moho vinassati.
 Tepajja vigatā sabbe, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Bhayam̐ tadā na bhavati, ajjapetaṃ padissati.
 Tena līṅgena jānāma, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Rajo'nuddham̐sati uddham̐, ajjapetaṃ padissati.
 Tena līṅgena jānāma, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Aniṭṭhagandho pakkamati, dibbagandho pavāyati.
 Sopajja vāyati gandho, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Sabbe devā padissanti, ṭhāpayitvā arūpino.
 Tepajja sabbe dissanti, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.
 Yāvatā nirayā nāma, sabbe dissanti tāvade.
 Tepajja sabbe dissanti, dhuvam̐ Buddho bhavissasi.

1. Anovaṭṭhena (Syā, Ka)

Kuṭṭā¹ kavāṭa selā ca, na hontāvaraṇā tadā.
 Ākāśabhūtā tepajja, dhuvaṃ Buddho bhavissasi.
 Cuti ca upapatti ca, khaṇe tasmim na vijjati.
 Tānipajja padissanti, dhuvaṃ Buddho bhavissasi.
 Daḷhaṃ paggaṇha vīriyaṃ, mā nivatta abhikkama.
 Mayampetaṃ vijānāma, dhuvaṃ Buddho bhavissasi.
 Buddhassa vacanaṃ sutvā, dasasahassīna cūbhayaṃ.
 Tuṭṭhahaṭṭho pamodito, evaṃ cintesahaṃ tadā.
 Advejjhavacanā Buddā, amoghavacanā Jinā.
 Vitathaṃ natthi Buddhānaṃ, dhuvaṃ Buddho bhavāmahaṃ.
 Yathā khittarṃ nabhe leḍḍu, dhuvaṃ patati bhūmiyaṃ.
 Tatheva Buddhasetṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.
 Yathāpi sabbasattānaṃ, maraṇaṃ dhuvasassataṃ.
 Tatheva Buddhasetṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.
 Yathā rattikkhaye patte, sūriyuggamaṇaṃ² dhuvaṃ.
 Tatheva Buddhasetṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.
 Yathā nikkhantasayassa, sīhassa nadanaṃ dhuvaṃ.
 Tatheva Buddhasetṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.
 Yathā āpannasattānaṃ, bhāramoropanaṃ dhuvaṃ.
 Tatheva Buddhasetṭhānaṃ, vacanaṃ dhuvasassataṃ.
 Handa Buddhakare dhamme, vicināmi ito cito.
 Uddhaṃ adho dasa disā, yāvatā dhammadhātuyā.
 Vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamam **dānapāramim**.
 Pabbakehi Mahesīhi, anuciṇṇam mahāpatham.
 Imaṃ tvaṃ paṭhamam tāva, daḷhaṃ katvā samādiya.
 Dānapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

1. Kuḍḍā (Sī) Buddhavaṃse 314 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Suriyassuggamaṇaṃ (Sī)

Yathāpi kumbho sampuṇṇo, yassa kassaci adhokato.
Vamate'vu'dakaṃ nissesaṃ, na tattha parirakkhati.

Tatheva yācake disvā, hīnamukkaṭṭhamajjhime.
Dadāhi dānaṃ nissesaṃ, kumbho viya adhokato.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, dutiyaṃ **sīlapāramiṃ**.
Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ dutiyaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya.
Sīlaparamitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi camarī vālaṃ, kismiñci paṭilaggitaṃ.
Upeti maraṇaṃ tattha, na vikopeti vāladhiṃ.

Tatheva catūsu bhūmīsu, sīlāni paripūraya.
Parirakkha sadā sīlaṃ, camarī viya vāladhiṃ.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, tatiyaṃ **nekkhammapāramiṃ**.
Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ tatiyaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya.
Nekkhammapāramitaṃ¹ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathā andughare puriso, ciravutto dukhaṭṭito.
Na tattha rāgaṃ janeti, muttimeva gavesati.

Tatheva tvaṃ sabbabhava, passa andugharaṃ viya.
Nekkhammābhimukho hohi, bhavato parimuttiyā.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

1. Nekkhammapāramiṃ (Sī)

Vicinanto tadā dakkhiṃ, catuttham **paññāpāramiṃ**.

Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ catuttham tāva, daḷham katvā samādiya.

Paññāpāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi bhikkhu bhikkhanto, hīnamukkaṭṭhamajjhime.

Kulāni na vivajjento, evaṃ labhati yāpanaṃ.

Tatheva tvaṃ sabbakālaṃ, paripucchaṃ Budhaṃ janaṃ.

Paññāpāramitaṃ gantvā, sambhodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.

Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, pañcamaṃ **vīriyapāramiṃ**.

Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ pañcamaṃ tāva, daḷham katvā samādiya.

Vīriyapāramitaṃ gaccha, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi sīho migarājā, nisajjaṭṭhānacaṅkame.

Alīnavīriyo hoti, paggaḥitaṃ sadā.

Tatheva tvaṃ sabbabhave, paggaṇha vīriyaṃ daḷham.

Vīriyapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.

Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, chaṭṭhamaṃ **khantipāramiṃ**.

Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ chaṭṭhamaṃ tāva, daḷham katvā samādiya.

Tattha advejjhamānaso, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi pathavī nāma, sucimpi asucimpi ca.

Sabbaṃ sahati nikkhepaṃ, na karoti paṭighaṃ tayā¹.

1. Paṭighaṃ dayāṃ (Sī) Buddhavaṃse 317 piṭṭhe passitabbaṃ.

Tatheva tvampi sabbesaṃ, sammānāvamaṇakkhamo¹.

Khantipāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.

Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, sattamaṃ **saccapāramiṃ**.

Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ sattamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya.

Tattha advejjhavacano, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi osadhī nāma, tulābhūtā sadevake.

Samaye utuvasse vā, na vokkamati²vīthito.

Tatheva tvampi saccesu, mā vokkamasi³ vīthito.

Saccapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.

Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, aṭṭhamaṃ **adhiṭṭhānapāramiṃ**.

Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ aṭṭhamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya.

Tattha tvaṃ acalo hutvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi pabbato selo, acalo suppatiṭṭhito.

Na kampati bhusavātehi, sakaṭṭhāneva tiṭṭhati.

Tatheva tvampi adhiṭṭhāne, sabbadā acalo bhava.

Adhiṭṭhānapāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.

Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, navamaṃ **mettāpāramiṃ**.

Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

1. Sammānavimāṇakkhamo (Ka)

2. Na okkamati (Sī)

3. Mā okkami hi (Sī), mā vokkama hi (Buddhavaṃse 318 piṭṭhe.)

Imaṃ tvaṃ navamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya.
Mettāya asamo hohi, yadi bodhiṃ pattumicchasi.

Yathāpi udakaṃ nāma, kalyāṇe pāpake jane.
Samaṃ pharati sītena, pavāheti rajomalaṃ.

Tatheva tvampi hitāhite, samaṃ mettāya bhāvaya.
Mettāpāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Na hete ettakāyeva, Buddhadhammā bhavissare.
Aññepi vicinissāmi, ye dhammā bodhipācanā.

Vicinanto tadā dakkhiṃ, dasamaṃ **upekkhāpāramiṃ**.
Pubbakehi Mahesīhi, āsevanisevitaṃ.

Imaṃ tvaṃ dasamaṃ tāva, daḷhaṃ katvā samādiya.
Tulābhūto daḷho hutvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Yathāpi pathavī nāma, nikkhattaṃ asuciṃ suciṃ.
Upekkhati ubhopete, kopānunayavajjitā.

Tatheva tvampi sukhadukkhe, tulābhūto sadā bhava.
Upekkhāpāramitaṃ gantvā, sambodhiṃ pāpuṇissasi.

Ettakāyeva te loke, ye dhammā bodhipācanā.
Tatuddham¹ natthi aññatra, daḷhaṃ tattha patiṭṭhaha.

Ime dhamme sammasato, sabhāvarasalakkhaṇe².
Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampatha.

Calatā ravatī³ pathavī, ucchuyantaṃva pīḷitaṃ.
Telayante yathā cakkaṃ, evaṃ kampati medinī⁴.

Yāvataṃ parisā āsi, Buddhassa parivesane.
Pavedhamānā sā tattha, mucchitā sesi bhūmiyā.

1. Taduddham (Sī) Buddhavaṃse 319 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Sabhāvarasalakkhaṇe (Sī, Buddhavaṃse ca) Mūlaṭṭikā 25 piṭṭhe passitabbā.

3. Calatī ravatī (Sī, Syā, Buddhavaṃse ca)

4. Medanī (Ka)

Ghaṭānekasahassāni, kumbhīnañca satā bahū.
 Sañcuṇṇamathitā tattha, aññamaññaṃ paghaṭṭitā¹.
 Ubbiggā tasitā bhītā, bhantā byathitamānasā².
 Mahājanā samāgamma, Dīpaṅkaramupāgamum.
 Kim bhavissati lokassa, kalyāṇamatha pāpakam.
 Sabbo upadduto loko, taṃ vinodehi cakkhuma.
 Tesam tadā saññāpesi, Dīpaṅkaro Mahāmuni.
 Vissatthā hotha mā bhātha³, imasmim pathavikampane.
 Yamahaṃ ajja byākāsim, Buddho loka bhavissati.
 Eso sammasati dhammaṃ, pubbakam jinasevitam.
 Tassa sammasato dhammaṃ, Buddhabhūmim asesato.
 Tenāhaṃ kampitā pathavī, dasasahassī sadevake.
 Buddhassa vacanaṃ sutvā, mano nibbāyi tāvade.
 Sabbe maṃ upasaṅkamma, punāpi abhivandisum⁴.
 Samādayitvā Buddhaguṇam, dalhaṃ katvāna mānasam.
 Dīpaṅkaram namassitvā, āsanā vuṭṭhahim tadā.
 Dibbaṃ mānusakaṃ pupphaṃ, devā mānusakā ubho.
 Samokiranti pupphehi, cutṭhahantassa āsanā.
 Vedayanti ca te sotthim, devā mānusakā ubho.
 Mahantaṃ patthitaṃ tuyhaṃ, taṃ labhassu yathicchitaṃ.
 Sabbītiyo vivajjantu, soko rogo vinassatu.
 Mā te bhavantvantarāyā⁵, phusa khippaṃ bodhimuttamaṃ.
 Yathāpi samaye patte, pupphanti pupphino dumā.
 Tatheva tvaṃ Mahāvīra, Buddhañāṇena pupphasu.

1. Aññamaññūpaghaṭṭitā (Sī) Buddhavaṃse 319 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Byaṭṭhitamanasā (Syā), byadhitamānasā (Ka)

3. Bhetha (Buddhavaṃse), bhāyatha (Syā)

4. Abhivādayum (Sī)

5. Mā te bhavatvantarāyo (Sī, Syā)

Yathā ye keci Sambuddhā, pūrayum dasapāramī.
 Tatheva tvaṃ Mahāvīra, pūrehi¹ dasapāramī.
 Yathā ye keci Sambuddhā, Bodhimaṇḍamhi bujjhare.
 Tatheva tvaṃ Mahāvīra, bujjhassu jinabodhiyaṃ.
 Yathā ye keci Sambuddhā, dhammacakkaṃ pavattayum.
 Tatheva tvaṃ Mahāvīra, dhammacakkaṃ pavattaya².
 Puṇṇamāye³ yathā cando, parisuddho virocati.
 Tatheva tvaṃ puṇṇamano, viroca dasasahassiyaṃ.
 Rāhumutto yathā sūriyo, tāpena atirocati.
 Tatheva lokā muccitvā, viroca siriyā tuvaṃ.
 Yathā yā kāci nadiyo, osaranti mahodadhiṃ.
 Evaṃ sadevakā lokā, osarantu tavantike.
 Tehi thutappasattho⁴ so, dasa dhamme samādiya.
 Te dhamme paripūrento, pavanaṃ pāvisī tadā.

Sumedhakathā niṭṭhitā.

Tadā te bhojayitvāna, sasaṃghaṃ lokanāyakaṃ.
 Upagacchum⁵ saraṇaṃ tassa, Dīpaṅkarassa Satthuno.
 Saraṇāgamane kañci, nivesesi Tathāgato.
 Kañci pañcasu sīlesu, sīle dasavidhe paraṃ.
 Kassaci deti sāmāññaṃ, caturo phalamuttame.
 Kassaci asame dhamme, deti so paṭisambhidā.
 Kassaci varasamāpattiyo, aṭṭha deti narāsabho.
 Tisso kassaci vijjāyo, chaḷabhiññā pavecchati.

1. Pūraya (Buddhavaṃse 320 piṭṭhe) 2. Pavattasu (Ka) 3. Puṇṇamāyaṃ (Syā)

4. Thutippasattho (Sī, Syā)

5. Upagañchum (Sī, Syā)

Tena yogena janakāyaṃ, ovaḍati Mahāmuni.
 Tena vitthārikam¹ āsi, Lokanāthassa sāsanaṃ.
 Mahāhanusabhakkhandho, Dīpaṅkarasanāmakō.
 Bahū jane tārayati, parimoceti duggatiṃ.
 Bodhaneyyaṃ janaṃ disvā, satasahassepī yojane.
 Khaṇena upagantvāna, bodheti taṃ mahāmuni.
 Paṭhamābhisamaye Buddho, koṭisatamabodhayi.
 Dutiyābhisamaye Nātho, navutikoṭimabodhayi².
 Yadā ca devabhavanamhi, Buddho dhammamadesayi.
 Navutikoṭisahassānaṃ, tatiyābhisamayo ahu.
 Sannipātā tayo āsum, Dīpaṅkarassa Satthuno.
 Koṭisatasahasassānaṃ, paṭhamo āsi samāgamo.
 Puna nāradakūṭamhi, pavivekagate Jine.
 Khīṇāsavā vītamalā, samimsu satakoṭiyo.
 Yamhi kāle³ Mahāvīro, Sudassanasiluccaye.
 Nacutikoṭisahassehi, pavāresi Mahāmuni⁴.
 Ahaṃ tena samayena, Jaṭilo uggaṭāpano.
 Antalikkhamhi caraṇo, pañcābhiññāsu pāragū⁵.
 Dasavīsasahasassānaṃ, dhammābhisamayo ahu.
 Ekadvinnaṃ abhisamayā⁶, gaṇanāto asaṅkhiyā⁶.
 Vitthārikam bāhujaññaṃ, iddhaṃ phītaṃ ahū tadā.
 Dīpaṅkarassa Bhagavato, sāsanaṃ suvisodhitaṃ.
 Cattāri satasahasāni, chaḷabhiññā mahiddhikā.
 Dīpaṅkaram lokaviduṃ, parivārenti sabbadā.

1. Vitthāritam (Sī, Syā, Ka)

2. Satasahasam abodhayi (Ka)

3. Yadā vasi (Sī, Syā)

4. Tadā muni (Sī, Syā)

5. Ayaṃ gāthā Buddhavaṃse 322 piṭṭhe natthi.

6. Abhisamayo, asaṅkhiyo (Sī, Syā)

Ye keci tena samayena, jahanti mānusaṃ bhavaṃ.

Appattamānasā sekhā, garahitā bhavanti te.

Supupphitaṃ pāvacaṇaṃ, arahantehi tādihi.

Khīṇāsavehi vimalehi, upasobhati sadevake¹.

Nagaraṃ Rammavatī nāma, Sudevo nāma khattiyo.

Sumedhā nāma janikā, Dīpaṅkarassa Satthuno.

Sumaṅgalo ca Tisso ca, ahesuṃ aggasāvakā.

Sāgato² nāmupaṭṭhāko, Dīpaṅkarassa Satthuno.

Nandā ceva Sunandā ca, ahesuṃ aggasāvikā.

Bodhi tassa Bhagavato, pipphalīti pavuccati.

Asītihatthamubbedho, Dīpaṅkaro Mahāmuni.

Sobhati dīparukkhova, sālārājāva pupphito³.

Pabhā vidhāvati tassa, samantā dvādasayojane⁴.

Satasahassavassāni, āyu tassa Mahesino.

Tāvata tiṭṭhamāno so, tāresi janataṃ bahuṃ.

Jotayitvāna saddhammaṃ, santāretvā mahājanaṃ.

Jalitvā aggikkhandhova, nibbuto so sasāvako.

Sā ca iddhi so ca yaso, tāni ca pādesu cakkaratanāni.

Sabbaṃ tamantarahitaṃ⁵, nanu rittā sabbasaṅkhārāti.

Dīpaṅkarassa Bhagavato aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā **Koṇḍañño** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā ahesuṃ. Paṭhamasannipāte koṭisatasahassaṃ, dutiye koṭisahassaṃ, tatiye navutikoṭiyo.

Tadā bodhisatto **Vijitāvī** nāma cakkavatti⁶ hutvā koṭisatasahassasaṅkhassa Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa mahādānaṃ adāsi. Satthā bodhisattaṃ “Buddho bhavissatī”ti byākaritvā dhammaṃ desesi. So

1. Sabbadā (Buddhavaṃse 322 piṭṭhe)

3. Phullito (Buddhavaṃse)

5. Samantarahitaṃ (Sī, Syā)

2. Sobhito (Ka)

4. Idam pādadvayaṃ Buddhavaṃ natthi.

6. Cakkavatti (Syā, Ka)

Satthu dhammakatham sutvā rajjam niyyātetvā pabbaji. So tīṇi piṭakāni uggahetvā aṭṭha samāpattiyo, pañca ca abhiññāyo uppādetvā aparihīnajjhāno brahmaloke nibbatti. Koṇḍaññabuddhassa pana Rammavatī nāma nagaram, Sunando nāma khattiyo pitā, Sujātā nāma mātā, Bhaddo ca Subhaddo ca dve aggasāvaka, Anuruddho nāma upaṭṭhāko, Tissā ca Upatissā ca dve aggasāvikā, sālakalyāṇī bodhi, aṭṭhāsīti hatthubbedham sarīram, vassasatasahassam āyupamāṇam ahosi.

Tassa aparabhāge ekaṁ asaṅkhyeyyam atikkamitvā ekasmiṁyeva kappe cattāro Buddhā nibbattiṃsu **Maṅgalo Sumanō Revato Sobhitoti. Maṅgalassa** pana Bhagavato tīsu sāvakasannipātesu paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum. Dutiye koṭisahasam. Tatiye navutikoṭiyo. Vemātikabhātā panassa² Ānandakumāro nāma navutikoṭisaṅkhyāya parisāya saddhim dhammasavanatthāya Satthu santikaṁ agamāsi, Satthā tassa anupubbim katham kathesi. So saddhim parisāya saha paṭisambhidāhi arahattam pāpuṇi. Satthā tesam kulaputtānam pubbacariyakam olokento iddhimayapattacīvarassa upanissayam disvā dakkhiṇahattham pasāretvā “etha bhikkhavo”ti āha. Sabbe taṅkhaṇāññeva iddhimayapattacīvaradharā saṭṭhivassikattherā² viya ākappasampannā hutvā Satthāram vanditvā parivārayiṃsu. Ayamassa tatiyo sāvakasannipāto ahosi.

Yathā pana aññesam Buddhānam samantā asīti hatthappamāṇāyeva sarīrappabhā hoti, na evam tassa. Tassa pana Bhagavato sarīrappabhā niccakālam dasasahasilokadhātum pharitvā aṭṭhāsi. Rukkhapathavīpabbatasamuddādayo antamaso ukkhaliyādīni upādāya suvaṇṇapaṭṭa³ pariyonaddhā viya ahesum. Āyupamāṇam panassa navutivassasahassāni ahosi. Ettakam kālam candimasūriyādayo attano pabhāya virocitum nāsakkhiṃsu, rattindivaparichedo na paññayittha. Divā sūriyālokena viya sattā niccam Buddhālokeneva vicariṃsu. Sāyam pupphitānam kusumānam⁴, pāto ravanakasakuṇānaṅca⁵ vasena loko rattindivaparichedam

1. Kirassa (Syā, Ka)

2. Saṭṭhivassatherā (Sī)

3. Suvaṇṇapaṭṭa (Ka)

4. Pupphanakusumānam (Sī)

5. Ravanakasakuṇānaṅca (Sī)

sallakkhesi. Kiṃ pana aññesaṃ Buddhānaṃ ayamānubhāvo natthīti? No natthi, tepi hi ākaṅkhamānā dasasahassiraṃ vā lokadhāturaṃ, tato vā bhiyyo ābhāya phareyyuraṃ. Maṅgalassa pana Bhagavato pubbapatthanāvasena aññesaṃ byāmapabbhā viya sarīrapabbhā niccaveva dasasahassilokadhāturaṃ pharitvā aṭṭhāsi.

So kira bodhisattacariyakāle Vessantarasadise attabhāve ṭhito saputtadāro Vaṅkapabbatasadise pabbate vasi. Atheko Kharadāṭhiko nāma yakkho mahāpurisassa dānājñāsayaṭaṃ sutvā brāhmaṇavaṇṇena upasaṅkamitvā Mahāsattaṃ dve dārake yāci. Mahāsatto “dadāmi brāhmaṇassa puttake”ti haṭṭhapahaṭṭho udakapariyaṇṭaṃ pathaviṃ kampaṇṭo dvepi dārake adāsi. Yakkho caṅkamanakoṭiyaṃ ālambanaphalakaṃ nissāya ṭhatvā passantasseva mahāsattassa muḷālakalāpaṃ¹ viya dve dārake khādi. Mahāpurisassa yakkhaṃ oloketvā vivaṭamatte² aggijālaṃ viya lohitaḍḍhāraṃ uggiramānaṃ tassa mukhaṃ disvāpi kesaggamattampi domanassaṃ nuppajji,”suddhaṃ vata me dānaṃ”ti cintayato panassa sarīre mahantaṃ pītisomanassaṃ udapādi. So “imassa me³ nissandena anāgate imināva nīhārena sarīrato rasmiyo nikkhamantū”ti patthanaṃ akāsi. Tassa taṃ patthanaṃ nissāya Buddhabhūtaṃ sarīrato rasmiyo nikkhamitvā ettakaṃ ṭhānaṃ phariṃsu.

Aparāmpissa pubbaciritaṃ atthi. So kira bodhisattakāle ekassa Buddhassa cetiyaṃ disvā “imassa Buddhassa mayā jīvitaṃ pariccajitaṃ vaṭṭati”ti daṇḍakadīpikāveṭṭhananiyāmena sakalasarīraṃ veṭṭhapetvā ratanamattamakulaṃ⁴ sataśahassagghaṇikaṃ suvaṇṇapāṭiṃ sappissa pūrāpetvā tattha saḥassavaṭṭiyo jālāpetvā taṃ sīsenaḍḍāya sakalasarīraṃ jālāpetvā cetiyaṃ padakkhiṇaṃ karonto sakalarattiṃ vītināmesi. Evaṃ yāva aruṇuggamaṇā vāyamaṇṭassāpissa lomakūpamattampi usumaṃ na gaṇhi, padumaḡabbhaṃ pavīṭṭhakālo viya ahoṣi. Dhammo hi nāmesa attānaṃ rakkhantaṃ rakkhati. Tenāha Bhagavā—

1. Mūlakalāpaṃ (Syā, Ka)

3. Iminā (Sī, Ka)

2. Mukhe vivaṭamatte (Syā, Ka)

4. ...makuṭa (Syā)

Dhammo have rakkhati dhammacārīm,
 Dhammo suciṇṇo sukhamāvahāti.
 Esānisamso dhamme suciṇṇe,
 Na duggatīm gacchati dhammacārīti¹.

Imassāpi kammassa nissandena tassa Bhagavato sarīrobhāso
 dasasahassilokadhātum pharitvā aṭṭhāsi.

Tadā amhākaṃ bodhisatto **Suruci** nāma brāhmaṇo hutvā “Satthāraṃ
 nimantessāmi”ti upasaṅkamitvā madhuradhammakathāṃ sutvā “sve
 mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhatha bhante”ti āha. Brāhmaṇa kittakehi te bhikkhūhi
 atthoti, kittakā pana vo bhante parivārā bhikkhūti. Tadā Satthu
 paṭhamasannipātoyeva hoti. Tasmā “koṭisatasahassan”ti āha. “Bhante
 sabbehipi saddhiṃ mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā”ti āha. Satthā adhivāsesi.
 Brāhmaṇo svātanāya nimantetvā gehaṃ gacchanto cintesi “ahaṃ ettakānaṃ
 bhikkhūnaṃ yāgubhattavattadhāni dātum no na sakkomi, nisīdanaṭṭhānaṃ
 pana kathaṃ bhavissati”ti. Tassa sā cintā caturāsītiyojanasahassamatthake
 ṭhitassa devaraṇṇo Paṇḍukambalasilāsanassa uṇhabhāvaṃ janesi. Sakko “ko
 nu kho maṃ imasmā ṭhānā cāvetukāmo”ti dibbacakkhunā olokento
 Mahāpurisaṃ disvā “ayaṃ Suruci brāhmaṇo Buddhappamukhaṃ
 bhikkhusaṃghaṃ nimantetvā nisīdanaṭṭhānatthāya cintesi, mayāpi tattha
 gantvā puñṇakoṭṭhāsaṃ gahetum vaṭṭati”ti vaḍḍakivaṇṇaṃ nimminitvā
 vāsipharasuhattho mahāpurisassa purato pāturahosi. So “atthi nu kho kassaci
 bhatiyā kattabbakiccaṃ”ti āha. Māhāpuriso taṃ disvā “kiṃ kammaṃ
 karissasī”ti āha. Mama ajānanasippaṃ nāma natthi, gehaṃ vā maṇḍapaṃ vā
 yo yaṃ kāreti, tassa taṃ kātum jānāmi. Tena hi mayhaṃ kammaṃ atthīti.
 Kiṃ ayyāti. Svātanāya me koṭisatasahassabhikkhūnimantitā, tesaṃ
 nisīdanamaṇḍapaṃ karissasīti. Ahaṃ nāma kareyyaṃ, sace me bhatim
 dātum sakkhissathāti. Sakkhissāmi tātāti. “Sādhu karissāmi”ti gantvā ekaṃ
 padesaṃ olokesi.

1. Khu 2. 272; Khu 5. 215, 357 piṭṭhesu.

Dvādasaterasayojanappamāṇo padeso kaṣiṇamaṇḍalam viya samatalo ahosi. So “ettake thāne sattaratanamayo maṇḍapo uṭṭhahatū”ti cintetvā olokesi. Tāvadeva pathaviṃ bhinditvā maṇḍapo uṭṭhahi. Tassa suvaṇṇamayesu thambhesu rajatamayā ghaṭakā ahesuṃ, rajatamayesu thambhesu suvaṇṇamayā, maṇiṭṭhambhesu pavāḷamayā, pavāḷatthambhesu maṇimayā, sattaratanamayesu thambhesu sattaratanamayāva ghaṭakā ahesuṃ. Tato “maṇḍapassa antarantare¹ kiṅkiṇikajālam olambatū”ti olokesi. Saha olokaneneva kiṅkiṇikajālam olambi, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikasseva tūriyassa madhurasaddo niggacchati. Dibbasaṅgītivattanakālo viya ahosi. “Antarantarā gandhadāmamālādāmāni olambantū”ti cintesi. Tāvadeva dāmāni olambiṃsu. “Koṭṭisatasahassasaṅkhyānaṃ bhikkhūnaṃ āsanāni ca ādhārakāni ca pathaviṃ bhinditvā uṭṭhahantū”ti cintesi. Tāvadeva uṭṭhahiṃsu. “Koṇe koṇe² ekekā udakacāṭiyo uṭṭhahantū”ti cintesi, tāvadeva udakacāṭiyo uṭṭhahiṃsu. Ettakaṃ māpetvā brāhmaṇassa santikaṃ gantvā “ehi ayya tava maṇḍapaṃ oloketvā mayhaṃ bhatim dehi”ti āha. Mahāpuriso gantvā maṇḍapaṃ olokesi. Oloketassevassa sakalasarīraṃ pañcavaṇṇāya pītiyā nīrantaraṃ phuṭaṃ ahosi. Athassa maṇḍapaṃ oloketvā etadahosi “nāyaṃ maṇḍapo manussabhūtena kato, mayhaṃ pana ajjhāsayaṃ mayhaṃ guṇaṃ āgamma addhā Sakkassa bhavanaṃ uṇhaṃ ahosi, tato Sakkena devarañña ayaṃ maṇḍapo kārīto bhavissati”ti. “Na kho pana me yuttaṃ evarūpe maṇḍape ekadivasaṃyeva dānaṃ dātuṃ, sattāhaṃ dassāmi”ti cintesi.

Bāhirakadānañhi tattakampi samānaṃ bodhisattānaṃ tuṭṭhiṃ kātuṃ na sakkoti. Alaṅkatasīsaṃ pana chinditvā añjita-akkhini uppāṭetvā, hadayamaṃsaṃ vā uppāṭetvā dinnakāle bodhisattānaṃ cāgaṃ nissāya tuṭṭhi nāma hoti. Amhākampi hi bodhisattassa **Sivijātake** devasikaṃ pañcasatasahassakahāpaṇāni vissajjetvā catūsu nagaradvāresu, majjhe nagare ca dānaṃ dadantassa taṃ dānaṃ tuṭṭhiṃ uppādetuṃ nāsakkhi. Yadā panassa brāhmaṇavaṇṇena āgantvā Sakko devarājā akkhini yāci, tadā tāni

1. Antantena (Ka), antantare (Syā, Ka)

2. Koṇesu koṇesu (Ka)

uppāṭetvā dadamānasseva hāso uppajji, kesaggamattampi cittassa aññathattaṃ nāhosi. Evaṃ dānaṃ nissāya bodhisattānaṃ titti nāma natthi. Tasmā sopi mahāpuriso “sattāhaṃ mayā koṭisatasahassasaṅkyānaṃ bhikkhūnaṃ dānaṃ dātuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā tasmim̐ maṇḍape Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā sattāhaṃ gavapānaṃ nāma¹ adāsi. **Gavapānanti** mahante mahante kolambe² khīrassa pūretvā uddhanesu āropetvā ghanapākapakke khīre thoke taṇḍule pakkhipitvā pakkamadhusakkaracuṇṇasappiḥi abhisāṅkhataṃ bhojanaṃ vuccati. Manussāyeva pana parivisitum̐ nāsakkhimsu, devāpi ekantarikā hutvā parivisimsu. Dvādasaterasayojanappamāṇaṃ ṭhānampi bhikkhū gaṇhitum̐ nappahotiyeva. Te pana bhikkhū attano ānubhāvena nisīdim̐su. Pariyosānadivase sabbabhikkhūnaṃ pattāni dhovāpetvā bhesajjathāya sappinavanītatelamadhuphāṇitānaṃ pūretvā ticīvarehi saddhiṃ adāsi. Saṅghanavakabhikkhunā laddhaticīvarasāṭakā satasahassagghanikā ahesum̐. Satthā anumodanaṃ karonto “ayaṃ puriso evarūpaṃ mahādānaṃ adāsi, ko nu kho bhavissatī”ti upadhārento “anāgate kappasatasahassādhikānaṃ dvinnāṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake Gotamo nāma Buddho bhavissatī”ti disvā mahāpurisaṃ āmantetvā “taṃ ettakaṃ nāma kālaṃ atikkamitvā Gotamo nāma Buddho bhivissasi”ti byākāsi.

Mahāpuriso byākaraṇaṃ sutvā “ahaṃ kira Buddho bhavissāmi, ko me gharāvāsena attho, pabbajissāmi”ti cintetvā tathārūpaṃ sampattiṃ khelapiṇḍaṃ viya pahāya Satthu santike pabbaji. Pabbajitvā ca Buddhavacanaṃ uggaṇhitvā abhiññā, samāpattiyo ca nibbattetvā āyupariyosāne³ brahmaloke nibbatti.

Maṅgalassa pana Bhagavato Uttaraṃ nāma nagaraṃ ahosi, pitāpi Uttaro nāma khattiyo, mātāpi Uttarā nāma, Sudevo ca Dhammaseno ca dve aggasāvakā, Pālito nāma upaṭṭhāko, Sīvalā ca Asokā ca dve aggasāvikā, nāgarukkho bodhi, aṭṭhāsīti hatthubbedhaṃ sarīraṃ ahosi. Navutivassasahassāni ṭhatvā parinibbute pana tasmim̐

1. Gavapānaṃ nāma dānaṃ (Sī) Jātaka-Ṭṭha 1. 41piṭṭhepi. 2. Kolambe (Syā, Ka)
 3. Āyūhapariyosāne (Syā, Ka)

ekappahāreneva dasacakkavālasahassāni ekandhakārāni ahesuṃ.

Sabbacakkavālesu manussānaṃ mahantaṃ ārodanaparidevanaṃ ahosi.

Evam dasasahassilokadhātum andhakāraṃ katvā parinibbutassa tassa Bhagavato aparabhāge **Sumano** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesuṃ. Dutīye kañcanapabbatamhi navutikoṭisahassāni, tatiye asītikoṭisahassāni. Tadā mahāsatto **Atulo** nāma nāgarājā ahosi mahiddhiko mahānubhāvo, so “Buddho uppannā”ti sutvā nātisaṃghaparivuto nāgabhavanā nikkhamitvā koṭisatasahassabhikkhuparivārassa tassa Bhagavato dibbatūriyehi upahāraṃ kārāpetvā mahādānaṃ pavattetvā paccekaṃ dussayugāni datvā saraṇesu patiṭṭhāsi. Sopi naṃ Satthā “anāgate Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa Bhagavato nagaraṃ Mekhalaṃ nāma ahosi, Sudatto nāma rājā pitā, Sirimā nāma mātā, Saraṇo ca Bhāvitatto ca dve aggasāvakā, Udeno nāma upaṭṭhāko, Soṇā ca Upasoṇā ca dve aggasāvikā, nāgarukkhova bodhi, navutihatthubbedhaṃ sarīraṃ, navutiyeva vassasahassāni āyuppanānaṃ ahosīti.

Tassa aparabhāge **Revato** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā ahesuṃ, paṭhamasannipāte gaṇana nāma natthi, dutīye koṭisatasahassabhikkhū ahesuṃ, tathā tatiye. Tadā bodhisatto **Atidevo** nāma brāhmaṇo hutvā Satthu dhammadesanaṃ sutvā saraṇesu patiṭṭhāya sirasmim añjalim ṭhapetvā tassa Satthuno kilesappahāne vaṇṇaṃ vatvā uttarāsaṅgena pūjamaḥāsī. Sopi naṃ “Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana Bhagavato nagaraṃ Sudhaññavatī nāma ahosi, pitā Vipulo nāma khattiyo, mātāpi Vipulā nāma, Varuṇo ca Brahmadevo ca dve aggasāvakā, Sambhavo nāma upaṭṭhāko, Bhaddā ca Subhaddā ca dve aggasāvikā, nāgarukkhova bodhi, sarīraṃ asīti hatthubbedhaṃ ahosi, āyu satṭhi vassasahassānīti.

Tassa aparabhāge **Sobhito** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte koṭisatabhikkhū ahesum, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asīkoṭiyo. Tadā bodhisatto **Ajito** nāma brāhmaṇo hutvā Satthu dhammadesanaṃ sutvā saraṇesu paṭiṭṭhāya Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa mahādānaṃ adāsi. Sopi naṃ “Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana Bhagavato nagaraṃ Sudhammaṃ nāma ahosi, pitā Sudhammo nāma rājā, mātāpi Sudhammā nāma, Asamo ca Sunetto ca dve aggasāvakā, Anomo nāma upaṭṭhāko, Nakulā ca Sujātā ca dve aggasāvikā, nāgarukkhova bodhi, aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedham sarīraṃ ahosi, navuti vassasahassāni āyuppamāṇanti.

Tassa aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā ekasmiṃyeva kappe tayo Buddhā nibbattiṃsu **Anomadassī, Padumo, Nāradoṭi. Anomadassissa** Bhagavato tayo sāvakasannipātā, paṭhame aṭṭhabhikkhusatasahassāni ahesum, dutiye satta, tatiye cha. Tadā bodhisatto eko **yakkhasenāpati** ahosi mahiddhiko mahānubhāvo anekakoṭisatasahassānaṃ yakkhānaṃ adhipati. So “Buddho uppanno”ti sutvā āgantvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa mahādānaṃ adāsi. Satthāpi naṃ “anāgate Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Anomadassissa pana Bhagavato Candavatī nāma nagaraṃ ahosi, Yasavā nāma rājā pitā, Yasodharā nāma mātā, Nisabho ca Anomo ca dve aggasāvakā, Varuṇo nāma upaṭṭhāko, Sundarī ca Sumanā ca dve aggasāvikā, ajjunarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedham ahosi, vassasatasahassaṃ āyūti.

Tassa aparabhāge **Padumo** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye tīṇi satasahassāni, tatiye agāmake araṇṇe mahāvanasaṇḍavāsīnaṃ bhikkhūnaṃ dve satasahassāni. Tadā Tathāgate tasmīṃyeva vanasaṇḍe vasante bodhisatto **sīho** hutvā Satthāraṃ nirodhasamāpattisamāpannaṃ disvā pasannacitto vanditvā padakkhiṇaṃ

katvā pītisomanassajāto tikkhattum sīhanādaṃ naditvā sattāhaṃ
 Buddhārammaṇaṃ pītiṃ avijahitvā pītisukheneva gocarāya apakkamitvā
 jīvitapariccāgaṃ katvā payirupāsamāno aṭṭhāsi. Satthā sattāhaccayena
 nirodhā vuṭṭhito sīhaṃ oloketvā “bhikkhusaṃghepi cittaṃ pasādetvā
 saṃghaṃ vandissatī”ti “bhikkhusaṃgho āgacchatū”ti cintesi. Bhikkhū
 tāvadeva āgamimsu. Sīho saṃghe cittaṃ pasādeti. Satthā tassa mānaṃ
 oloketvā “anāgate Buddho bhavissasi”ti byākāsi.

Padumassa pana Bhagavato Campakaṃ nāma nagaraṃ ahosi, Asamo
 nāma rājā pitā, mātā Asamā nāma, Sālo ca Upasālo ca dve aggasāvaka,
 Vuruṇo nāma upaṭṭhāko, Rāmā ca Surāmā ca dve aggasāvikā, soṇarukkho
 nāma bodhi, aṭṭhapaṇṇasahatthubbedhaṃ sarīraṃ ahosi, āyu
 vassasatasahassanti.

Tassa aparabhāge **Nārado** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo
 sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye
 navutikoṭisahassāni, tatiye asītikoṭisahassāni. Tadā **bodhisatto isipabbajjaṃ**
 pabbajitvā pañcasu abhiññāsu, aṭṭhasu ca samāpattīsu ciṇṇavasī hutvā
 Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa mahādānaṃ datvā lohitaandanena
 pūjamakāsi, sopi naṃ “anāgate Buddho bhavissasi”ti byākāsi.

Tassa pana Bhagavato Dhaññavatī nāma nagaraṃ ahosi, Sudevo nāma
 khattiyo pitā, Anomā nāma mātā, Bhaddasālo ca Jitamitto ca dve
 aggasāvaka, Vāsiṭṭho nāma upaṭṭhāko, Uttarā ca Phaggunī ca dve
 aggasāvikā, mahāsoṇarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ ahosi,
 navutī vassasahassāni āyūti.

Nārada-buddhassa pana aparabhāge ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā ito
 satasahassakappamatthake ekasmiṃ kappe ekova **Padumuttaro** nāma
 Buddho udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte
 koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye Vebhārapabbate navutikoṭisahassāni,
 tatiye asītikoṭisahassāni. Tadā bodhisatto **Jaṭilo** nāma mahāraṭṭhiyo hutvā
 Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa sacīvaraṃ

dānaṃ adāsī. Sopi naṃ “anāgate Buddho bhavissasī”ti byākāsī.
Padumuttarassa pana Bhagavato kāle titthiyā nāma nāhesuṃ, sabbe
devamanussā Buddhameva saraṇamakaṃsu.

Tassa nagaraṃ Haṃsavatī nāma ahosi, pitā Ānando nāma khattiyo,
mātā Sujātā nāma, Devalo¹ ca Sujāto ca dve aggasāvaka, Sumano nāma
upaṭṭhāko, Amitā ca Asamā ca dve aggasāvikā, salalarukkho bodhi, sarīraṃ
aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ ahosi, sarīrappabhā samantato dvādasa yojanāni
gaṇhi, vassasatasahassaṃ āyūti.

Tassa aparabhāge sattatikappasahassāni² atikkamitvā (Ito
tiṃsakappasahassamatthake)³ **Sumedho** ca **Sujāto** cāti ekasmiṃ kappe dve
Buddhā nibbattiṃsu. Sumedhassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte
Sudassananagare koṭisatakhīṇāsavā ahesuṃ, dutiye navutikoṭiyo, tatiye
asītikoṭiyo. Tadā bodhisatto **Uttaro** nāma brāhmaṇamaṇavo hutvā nidahitvā
ṭhapitaṃyeva asītikoṭidhanaṃ vissajjetvā Buddhappamukhassa
bhikkhusaṃghassa mahādānaṃ datvā dhammaṃ sutvā saraṇesu paṭiṭṭhāya
nikkhamitvā pabbaji. Sopi naṃ “anāgate Buddho bhavissasī”ti byākāsī.

Sumedhassa Bhagavato Sudassanaṃ nāma nagaraṃ ahosi, Sudatto nāma
rājā pitā, mātāpi Sudattā nāma, Saraṇo ca Sabbakāmo ca dve aggasāvaka,
Sāgaro nāma upaṭṭhāko, Rāmā ca Surāmā ca dve aggasāvikā,
mahānīparukkho⁴ bodhi, sarīraṃ aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ ahosi, āyu navuti
vassasahassāni.

Tassa aparabhāge **Sujāto** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo
sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte saṭṭhi bhikkhusatasahassāni

-
1. Devilo (Ka) 345 piṭṭhe Buddhavaṃse passitabbaṃ.
 2. Tiṃsakappasahassāni (sabbattha) Buddhavaṃsapāḷi-aṭṭhakathāhi saṃsandetabbaṃ.
 3. () Sabbatthapi na dissati. Buddhavaṃsapāḷiṇca Padumuttarabuddhavaṃse 234
piṭṭhe vuttaṭṭhakathāvacanaṇṇa nissāya paṭipūritamidaṃ padadvayaṃ.
 4. Mahānimbarukkho (Syā, Ka)

Ahesum, dutiye paññāsaṃ, tatiye cattālisaṃ. Tadā bodhisatto **cakkavattirājā** hutvā “Buddho uppanno”ti sutvā upasaṅkamtivā dhammaṃ sutvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa saddhim sattahi ratanehi catumahādīparajjaṃ datvā Satthu santike pabbaji. Sakalaraṭṭhavāsino raṭṭhuppādaṃ gahetvā ārāmikakiccaṃ sādhentā Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa niccaṃ mahādānaṃ adaṃsu. Sopi naṃ Satthā byākāsi.

Tassa Bhagavato nagaraṃ Sumaṅgalaṃ nāma ahosi, Uggato nāma rājā pitā, Pabhāvatī nāma mātā, Sudassano ca Sudevo ca dve aggasāvaka, Nārado nāma upaṭṭhāko, Nāgā ca Nāgasamālā ca dve aggasāvikā, mahāveḷurukkho¹ bodhi, so kira mandacchiddo ghanakkhandho upariniggatāhi mahāsākhāhi morapiṇchakalāpo viya virocittha. Tassa Bhagavato sarīraṃ paṇṇāsahatthubbedhaṃ ahosi, āyu navuti vassasahassānīti.

Tassa aparabhāge ito aṭṭhārasakappasatamatthake ekasmiṃ kappe **Piyadassī, Atthadassī, Dhammadassī**ti tayo Buddhā nibbattiṃsu. **Piyadassissāpi** tayo sāvakasannipātā. Paṭhame koṭisatasahassabhikkhū ahesum, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asītikoṭiyo. Tadā bodhisatto **Kassapo** nāma māṇavo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāraṅgato hutvā Satthu dhammadesanaṃ sutvā koṭisatasahassadhanapariccāgena saṃghārāmaṃ kāretvā saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhāsi. Atha naṃ Satthā “aṭṭhārasakappasataccayena Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa Bhagavato Anomaṃ nāma nagaraṃ ahosi, pitā Sudinno nāma rājā, mātā Candā nāma, Pālito ca Sabbadassī ca dve aggasāvaka, Sobhito nāma upaṭṭhāko, Sujātā ca dhammadinnā ca dve aggasāvikā, kakudharukkho² bodhi, sarīraṃ asītiatthubbedhaṃ ahosi, navuti vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge **Atthadassī** nāma Bhagavā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhame aṭṭhanavuti bhikkhusatasahassāni ahesum, dutiye aṭṭhāsītisahassāni, tathā tatiye. Tadā bodhisatto

1. Mahāveṇurukkho (Sī)

2. Piyaṅgurukkho (bahūsu) 352 piṭṭhe Buddhavaṃse Jātaka-Ṭṭha 1. 47 piṭṭhe ca passitabbaṃ.

Susīmo nāma mahiddhiko tāpaso hutvā devalokato mandāravapupphacchattaṃ āharitvā Satthāraṃ pūjesi. Sopi naṃ Satthā byākāsi.

Tassa Bhagavato Sobhanāṃ nāma nagaraṃ ahosi, Sāgaro nāma rājā pitā, Sudassanā nāma mātā, Santo ca Upasanto ca dve aggasāvaka, Abhayo nāma upaṭṭhāko, Dhammā ca Sudhammā ca dve aggasāvikā, campakarukkho bodhi, sarīraṃ asītihatthubbedhaṃ ahosi, sarīrapabhā samantato sabbakālaṃ yojanamattaṃ pharitvā aṭṭhāsi, āyu vassasatasahassanti.

Tassa aparabhāge **Dhammadassī** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte koṭisatabhikkhū¹ ahesuṃ, dutiye navutikoṭiyo², tatiye asītikotiyo. Tadā bodhisatto **Sakko devarājā** hutvā dibbagandhapupphehi ca dibbatūriyehi ca pūjamākāsi. Sopi naṃ Satthā byākāsi.

Tassa Bhagavato Saraṇaṃ nāma nagaraṃ ahosi, pitā Saraṇo nāma rājā, mātā Sunandā nāma, Padumo ca Phussadevo ca dve aggasāvaka, Sunetto nāma upaṭṭhāko, Khemā ca Sabbanāmā³ ca dve aggasāvikā, rattaṅkurarukkho⁴ bodhi, “Kakudharukkho”tipi “Bimbijālo”tipi⁵ vuccati, sarīraṃ panassa asītihatthubbedhaṃ ahosi, vassasatasahassaṃ āyūti.

Tassa aparabhāge ito catunavutikappamatthake ekasmiṃ kappe ekova **Siddhattho** nāma Buddho udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte koṭisatasahassabhikkhū ahesuṃ, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asītikotiyo. Tadā bodhisatto uggatejo abhiññābalasampanno **Maṅgalo** nāma tāpaso hutvā mahājambuphalaṃ āharitvā Tathāgatassa adāsi. Satthā taṃ phalaṃ paribhuñjitvā “catunavutikappamatthake Buddho bhavissasi”ti bodhisattaṃ byākāsi.

1. Koṭisatasahassabhikkhū (Buddhavaṃse 355 piṭṭhe)

2. Sattatikotiyo (Sī, Syā)

3. Saccanāmā (Sī, Syā)

4. Rattakuravakarukkho (Sī), rattaṅkuravakarukkho (Syā)

5. Bimbajālotipi (Ka)

Tassa Bhagavato nagaram Vebhāram nāma ahosi, pitā Jayaseno nāma rājā, mātā Suphassā nāma, Sambalo ca Sumitto ca dve aggasāvakā, Revato nāma upaṭṭhāko, Sīvalā ca Surāmā ca dve aggasāvikā, kaṇikārarukkhā bodhi, sarīram saṭṭhihatthubbedham ahosi, vassasatasahassam āyūti.

Tassa aparabhāge ito dvenavutikappamatthake **Tisso**, **Phussoti** ekasmiṃ kappe dve Buddhā nibbattiṃsu. **Tissassa** pana Bhagavato tayo sāvakasannipātā. Paṭhamasannipāte bhikkhūnam koṭisatam ahosi, dutiye navutikoṭiyo, tatiye asītikoṭiyo. Tadā bodhisatto mahābhogo mahāyaso **Sujāto** nāma khattiyo hutvā isipabbajjam pabbajitvā mahiddhikabhāvam patvā “Buddho uppanno”ti sutvā dibbamandāravapadumapāricchattakapupphāni ādāya catuparisamajjhe gacchantam Tathāgataṃ pūjesi, ākāse pupphavitānam hutvā aṭṭhāsi. Sopi nam Satthā “ito dvenavutikappamatthake¹ Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa Bhagavato Khemam nāma nagaram ahosi, pitā Janasandho nāma khattiyo, mātā Padumā nāma, Brahmadevo ca Udayo ca dve aggasāvakā, Samaṅgo² nāma upaṭṭhāko, Phussā ca Sudattā ca dve aggasāvikā, asanarukkho bodhi, sarīram saṭṭhihatthubbedham ahosi, vassasatasahassam āyūti.

Tassa aparabhāge **Phusso** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte saṭṭhi bhikkhusatasahassāni ahesum, dutiye paṇṇāsa, tatiye dvattiṃsa. Tadā bodhisatto **Vijitāvī** nāma khattiyo hutvā mahārajjam pahāya Satthu santike pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā mahājanassa dhammakatham katesi. Silapāramiṇca pūresi. Sopi nam “Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa Bhagavato Kāsi nāma nagaram ahosi, Jayaseno nāma rājā pitā, Sirimā nāma mātā, Surakkhito ca Dhammaseno ca dve aggasāvakā, Sabhiyo nāma upaṭṭhāko, Cālā ca Upacālā ca dve

1. Dvinavutikappe (Sī) 2. Sumaṅgalo (Ka) 360 piṭṭhe Buddhavaṃse passitabham.

aggasāvikā, āmalakarukkho bodhi, sarīraṃ aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ ahosi, navuti vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge ito ekanavutikappe **Vipassī** nāma Bhagavā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte aṭṭhasaṭṭhi bhikkhusatasahassāni ahesuṃ, dutiye ekasatasahassam, tatiye asīti sahassāni. Tadā bodhisatto mahiddhiko mahānubhāvo **Atulo** nāma nāgarājā hutvā sattaratanakhacitaṃ sovaṇṇamayam mahāpīṭhaṃ Bhagavato adāsi. Sopi nam Satthā “ito ekanavutikappe Buddhho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa Bhagavato Bandhumatī nāma nagaram ahosi, Bandhumā nāma rājā pitā, Bandhumatī nāma mātā, Khaṇḍo ca Tisso ca dve aggasāvakā, Asoko nāma upaṭṭhāko, Candā ca Candamittā ca dve aggasāvikā, pāṭalirukkho¹ bodhi, sarīraṃ asīti hatthubbedhaṃ ahosi, sarīrappabhā sadā satta yojanāni pharitvā aṭṭhāsi, asīti vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge ito ekatimsakappe **Sikhī, Vessabhū** cāti dve Buddhā ahesuṃ. **Sikhissāpi** Bhagavato tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte bhikkhusatasahassam ahosi, dutiye asītisahassāni, tatiye sattati. Tadā bodhisatto **Arindamo** nāma rājā hutvā Buddhappamukhassa bhikkhusamghassa sacīvaraṃ mahādānaṃ pavattetvā sattaratanapaṭimaṇḍitaṃ hatthiratanam datvā hatthippamāṇam katvā kappiyabhaṇḍam adāsi. Sopi nam “ito ekatimsakappe Buddhho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana Bhagavato Aruṇavatī nāma nagaram ahosi, Aruṇo nāma Khattiyo pitā, Pabhāvatī nāma mātā, Abhibhū ca Sambhavo ca dve aggasāvakā, Khemaṅkaro nāma upaṭṭhāko, Sakhilā ca Padumā ca dve aggasāvikā, puṇḍarīkarukkho bodhi, sarīraṃ sattatihathubbedhaṃ ahosi, sarīrappabhā yojanattayam pharitvā aṭṭhāsi, sattati vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge **Vessabhū** nāma Satthā udapādi. Tassāpi tayo sāvakasannipātā, paṭhamasannipāte asīti bhikkhusahassāni ahesuṃ,

1. Pāṭalirukkho (Sī)

dutiye sattati, tatiye saṭṭhi. Tadā bodhisatto **Sudassano** nāma rājā hutvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sacīvaraṃ mahādānaṃ datvā Satthu santike pabbajitvā ācāraguṇasampanno Buddharatane cittikārapītibahulo ahosi. Sopi naṃ “īto ekatimse kappe Buddho bhavissasī”ti byākāsi.

Tassa pana Bhagavato Anomaṃ nāma nagaraṃ ahosi, Suppatīto nāma rājā pitā, Yasavatī nāma mātā, Soṇo ca Uttaro ca dve aggasāvakā, Upasanto nāma upaṭṭhāko, Dāmā ca Samālā ca dve aggasāvikā, sālārukkho bodhi, sarīraṃ saṭṭhihatthubbedhaṃ ahosi, saṭṭhi vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge imasmiṃ kappe cattāro Buddhā nibbattā **Kakusandho, Koṇāgamaṇo, Kassapo, amhākaṃ Bhagavāti. Kakusandhassa** Bhagavato eko sāvakasannipāto, tattha cattālīsa bhikkhusahassāni ahesuṃ. Tadā bodhisatto **Khemo** nāma rājā hutvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa sapattacīvaraṃ mahādānañceva añjanādibhesajjāni ca datvā Satthu dhammadesanaṃ sutvā pabbaji. Sopi naṃ Satthā byākāsi.

Kakusandhassa pana Bhagavato Khemaṃ nāma nagaraṃ ahosi, Aggidatto nāma brāhmaṇo pitā, Visākhā nāma brāhmaṇī mātā, Vidhuro ca Sañjīvo ca dve aggasāvakā, Buddhiyo nāma upaṭṭhāko, Sāmā ca Campā¹ ca dve aggasāvikā, mahāsīrisarukkho bodhi, sarīraṃ cattālīsahatthubbedhaṃ ahosi, cattālīsa vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge **Koṇāgamaṇo** nāma Satthā udapādi. Tassāpi eko sāvakasannipāto, tattha tiṃsa bhikkhusahassāni ahesuṃ. Tadā bodhisatto **Pabbato** nāma rājā hutvā amaccagaṇaparivuto Satthu santikaṃ gantvā dhammadesanaṃ sutvā Buddhappamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantetvā mahādānaṃ pavattetvā pattuṇṇacīnapaṭṭakoseyyakambaladukulāni ceva suvaṇṇapādukaṇca² datvā Satthu santike pabbaji. Sopi naṃ Satthā byākāsi.

Tassa Bhagavato Sobhavatī nāma nagaraṃ ahosi, Yaññadatto nāma brāhmaṇo pitā, Uttarā nāma brāhmaṇī mātā, Bhiyyaso ca

1. Rambhā (Ka) Buddhavaṃse 372 piṭṭhe, Jātaka-Ṭṭha 1. 51 piṭṭhe ca passitabbaṃ.

2. Suvaṇṇapaṭṭakaṇca (Sī), suvaṇṇapaṭṭakaṇca (Syā, Ka)

Uttaro ca dve aggasāvakā, Soṭṭhijo nāma upaṭṭhāko, Samuddā ca Uttarā ca dve aggasāvikā, udumbararukkho bodhi, sarīraṃ timsahatthubbedham ahoṣi, timsa vassasahassāni āyūti.

Tassa aparabhāge **Kassapo** nāma Satthā udapādi. Tassāpi ekova sāvakasannipāto, tattha vīsati bhikkhusahassāni ahesuṃ. Tadā bodhisatto **Jotipālo** nāma māṇavo tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū bhūmiyañceva antalikkhe ca pākaṭo Ghaṭikārassa kumbhakārassa mitto ahoṣi, so tena saddhiṃ Satthāraṃ upasaṅkamitvā dhammakathaṃ sutvā pabbajitvā¹ āradhavīriyo tīṇi piṭakāni uggahetvā vattāvattasampattiya² Buddhasāsanāṃ sobhesi. Sopi naṃ Satthā byākāsi.

Tassa Bhagavato jātanagaraṃ Bārāṇasī nāma ahoṣi, Brahmadatto nāma brāhmaṇo pitā, Dhanavatī³ nāma brāhmaṇī mātā, Tisso ca Bhāradvājo ca dve aggasāvakā, Sabbamitto nāma upaṭṭhāko, Anuḷā⁴ ca Uruvelā⁵ ca dve aggasāvikā, nigrodharukkho bodhi, sarīraṃ vīsati hatthubbedham ahoṣi, vīsati vassasahassāni āyūti.

Tassa pana Bhagavato orabhāge ṭhapetvā imaṃ Sammāsambuddhaṃ añño Buddhō nāma natthi. Iti **Dīpaṅkarādīnaṃ catuvīsatiyā Buddhānaṃ** santike laddhabyākaraṇo pana bodhisatto ye’ nena—

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṃ.

Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.

Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhatī”ti⁶—

Ime aṭṭha dhammaṃ samodhānetvā Dīpaṅkarapādamūle katābhinihārena “handa Buddhakare dhamme vicināmi ito cito”ti ussāhaṃ katvā “vicinanto tadā dakkhiṃ, paṭhamāṃ dānapāraṃ”ti dānapāramitādayo Buddhakarā dhammā⁷ diṭṭhā, te pūrento yāva Vessantarattabhāvā āgami. Āgacchanto ca ye te katābhinihārānaṃ bodhisattānaṃ ānisaṃsā saṃvaṇṇitā—

1. Pasāditvā pabbajitvā (Sī)

2. Vattasampattiya (Sī, Syā) Jātaka-Ṭṭha 1. 52 piṭṭhe passitabbaṃ. 3. Candavatī (Sī)

4. Aruṇā (Syā)

5. Uruvelā (Syā)

6. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṃse.

7. Buddhakārakadhammā (Sī, Syā)

* “Evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā.
 Saṃsaram dīghamaddhānam, kappakoṭisatchipi.
 Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu ca.
 Nijjhāmatanṇhā khuppiṇā, na honti Kālakaṇṇikā¹.
 Na honti khuddakā pāṇā, uppajjantāpi duggatim.
 Jāyamānā manussesu, jaccandhā na bhavanti te.
 Sotavekallatā natthi, na bhavanti mūgapakkhikā.
 Itthibhāvaṃ na gacchanti, ubhatobyañjanapaṇḍakā.
 Na bhavanti pariyāpannā, bodhiyā niyatā narā.
 Muttā ānantarikehi, sabbattha suddhagocarā.
 Micchādīṭṭhim na sevanti, kammakiriyadassanā.
 Vasamānāpi saggesu, asaṇṇam² nupapajjare.
 Suddhāvāsesu devesu, hetu nāma na vijjati.
 Nekkhammaninnā sappurisā, viśamūyuttā bhavābhavā.
 Caranti lokatthacariyāyo³, pūrenti⁴ sabbapārami”ti.

Te ānisaṃse adhigantvāva āgato. Pāramiyo pūrentassa ca tassa
 Akitti⁵brāhmaṇakāle Saṅkhabrāhmaṇakāle Dhanañcayarājakāle
 Mahāsudassanarājakāle Mahāgovindakāle Nimimahārājakāle
 Candakumārakāle Visayhasettikāle Sivirājakāle Vessantararājakāleti
 dānapāramitāya pūritattabhāvānam parimāṇam nāma natthi. Ekantena
 panassa Sasapaṇḍitajātakāle—

“Bhikkhāya upagataṃ disvā, sakattānam pariccajīm.
 Dānena me samo natthi, esā me dānapārami”ti⁶—

Evaṃ attapariccāgaṃ karontassa **dānapāramitā** paramatthaparami
 nāma⁷ jātā.

1. Kālakaṇṇikā (Sī), Kālakaṇṇikā (Ka) 2. Asaṇṇam (Syā) 3. Lokatthacariyāya (Sī)

4. Pūrentā (Ka)

5. Akatti (Ka)

6. Khu 4. 398 Cariyāpiṭake.

7. Paramatthapāramitā nāma (Sī, Syā)

* Apadāna-Ṭīṭhā 1. 55; Jātaka-Ṭīṭhā 1. 53; Buddhavaṃsa-Ṭīṭhā 316; Cariyāpiṭaka-Ṭīṭhā 321 piṭṭhādīsu.

Tathā Sīlavanāgarājakāle Campeyyanāgarājakāle Bhūridattanāgarājakāle Chaddantanāgarājakāle Jayaddisarājaputtakāle Alīnasattukumārakāleti sīlapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa Saṅkhapāljātakāle—

“Sūlehipi vijjhiyanto, koṭṭiyantopi sattihi¹.
Bhojaputte na kuppāmi, esā me sīlapāramī”ti²—

Evam attapariccāgaṃ karontassa **sīlapāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā Somanassakumārakāle Hatthipālakumārakāle Ayogharapaṇḍitakāleti mahārajjam pahāya nekkhammapāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa Cūlasutasomajātakāle—

“Mahārajjam hatthagataṃ, khelaṇḍamva chaḍḍayim.
Cajato na hoti laganam, esā me nekkhammapāramī”ti—

Evam nissaṅgatāya rajjam chaḍḍetvā nikkhantassa **nekkhammapāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā Vidhurapaṇḍitakāle Mahāgovindapaṇḍitakāle Kudālapaṇḍitakāle Arakapaṇḍitakāle Bodhiparibbājakakāle Mahosadhapāṇḍitakāleti paññāpāramitāya pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa Sattubhastajātake Senakapaṇḍitakāle—

“Paññāya vicinantoḥam, brāhmaṇaṃ mocayim dukhā.
Paññāya me samo natthi, esā me paññāpāramī”ti—

Antobhastagataṃ sappam dassentassa **paññāpāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

Tathā vīriyapāramitādīnampi pūritattabhāvānaṃ parimāṇaṃ nāma natthi. Ekantena panassa Mahājanakajātake—

“Atīradassī jalamajjhe, hatā sabbeva mānusa.
Cittassa aññathā natthi, esā me vīriyapāramī”ti—

1. Sūlehi vijjhayantepi, koṭṭayantepi sattihi (Sī) 2. Khu 4. 407 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

evaṃ mahāsamuddaṃ tarantassa **vīriyapāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

Khantivādījātake—

“Acetanaṃva koṭṭente, tiṇhena¹ pharasunā mamaṃ.
Kāsirāje na kuppāmi, esā me khantipāramī”ti—

Evaṃ acetanabhāvena viya mahādukkhaṃ adhivāsentassa **khantipāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

Mahāsutasomajātake—

“Saccavācaṃ anurakkhanto, cajitvā mama jīvitam.
Mocesim ekasataṃ khattiye, esā me saccapāramī”ti—

Evaṃ jīvitam cajitvā saccamanurakkhantassa **saccapāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

Mūgapakkhajātake—

“Mātā pitā na me dessā, napi dessaṃ mahāyasaṃ².
Sabbaññutaṃ piyaṃ mayhaṃ, tasmā vatamadhiṭṭhahin”ti—

Evaṃ jīvitam cajitvā vataṃ adhiṭṭhantassa **adhiṭṭhānapāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

Ekarājajātake³—

“Na ma koci uttasati, napihaṃ bhāyāmi kassaci.
Mettābalenupatthaddho, ramāmi pavane tadā”ti⁴—

Evaṃ jīvitam anapaloketvā mettāyantassa **mettāpāramitā** paramatthapāramī nāma jātā.

1. Tikkhena (Ka)

2. Attā me na ca dessiyo (Khu 4. 413 Cariyāpiṭake)

3. Evameva sabbattha, Suvāṇṇasāmacariyāpiṭakeyeva pana ayaṃ gāthā dissati.

4. Khu 4. 418 piṭṭhe Cariyāpiṭake.

Lomahaṃsajātake—

“Susāne seyyaṃ kappemi, chavaṭṭhikaṃ upanidhāyaṃ.
Gāmaṇḍalā¹ upāgantvā, rūpaṃ dassenti’nappakan”ti—

Evam gāmadārakesu niṭṭhubhanādīhi ceva mālāgandhūpahārādīhi ca
sukhadukkhāṃ uppādentēsupi upekkhānaṃ anativattentassa
upekkhāpāramitā paramatthapāramī nāma jātā. Ayamettha saṅkhēpo,
vitthārato panesa attho Cariyāpiṭakato gahetabbo.

Evam pāramiyo pūretvā Vessantarattabhāve ṭhito—

“Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ.
Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā”ti²—

Evam mahāpathavīkampanāni³ mahāpuññāni katvā āyupariyosāne⁴ tato
cuto Tusitabhavane nibbatti, tattha aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhitvā
“yāvatāyukaṃ dibbasampattiṃ anubhavanto manussagaṇanāya ()⁵ idāni
sattahi divasehi āyukkhayaṃ pāpuṇissatī”ti vatthāni kilissanti, mālā
milāyanti, kacchehi sedā muccanti, kāye vevaṇṇiyaṃ okkamati, devo
devāsane na saṇṭhahatīti imesu pañcasu pubbanimittesu uppannesu tāni
disvā “suññā vata bho saggā bhavissanti”ti samvegajātāhi devatāhi
mahāsattassa pūritapāramibhāvaṃ ṇatvā “imasmim idāni aññaṃ devalokaṃ
anupagantvā manussaloke uppajjitvā Buddhabhāvaṃ patte puññāni katvā
cutā cutā manussā devalokaṃ paripūressanti”ti cintetvā—

“Yadāhaṃ Tusite kāye, Santusito⁶ nāmaṃ tadā.
Dasasahassī samāgantvā, yācanti pañjalī mamaṃ.
Kālo kho te⁷ Mahāvīra, uppajja mātukucchiyaṃ.
Sadevakaṃ tārayanto, bujjhassu amataṃ padan”ti⁸.

1. Gomaṇḍalā (Sī), gāmamaṇḍalā (Syā) Khu 4. 419 piṭṭhe passitabbaṃ

2. Khu 4. 396 piṭṭhe.

3. Mahāpathavīkampanādikāraṇāni (Ka)

4. Āyūhapariyosāne (Syā, Ka)

5. (Satt)hivassasatasahassādhikāni sattapaññāsakoṭṭiyo (Syā, Ka)

6. Santussito (Ka)

7. Kāloyaṃ te (Sī) Kālo deva (Ka)

8. Khu 4. 305 piṭṭhe Buddhavaṃse.

Evam Buddhabhāvatthāya āyācito kālaṃ dīpaṃ desaṃ kulaṃ janettiyā āyupparimāṇanti¹ imāni * **pañca mahāvilocanāni** viloketvā katasanniṭṭhāno tato cuto Sakyarājakule paṭisandhiṃ gahetvā tattha mahāsampattiyaṃ parihariyamāno² anukkamena bhadrāyobbanāṃ anupāpuṇi. Imasmim antare “sato sampajāno Ānanda bodhisatto Tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṃ okkamī”ti-ādīnaṃ³ suttapadānañceva tesāṃ Aṭṭhakathāya ca vasena vitthāro veditabbo.

So tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu devalokasiriṃ viya rajjasiriṃ anubhavamāno uyyānakīlāya gamanasamaye anukkamena jīṇṇabyādhimatasāṅkhāte tayo devadūte disvā sañjātasamvego nivattitvā catutthavāre pabbajitaṃ disvā “sādhu pabbajjā”ti pabbajjāya ruciṃ uppādetvā uyyānaṃ gantvā tattha divasabhāgaṃ khepetvā maṅgalapokkharāṇīre nisinno kappakavesaṃ gahetvā āgatena Vissakammena devaputtena alaṅkatapaṭiyatto Rāhulabhaddassa jātasāsaṇaṃ sutvā puttasiṇehassa balavabhāvaṃ ñatvā “yāva idaṃ bandhanaṃ na vaḍḍhati, tāvadeva naṃ chindissāmi”ti cintetvā sāyaṃ nagaraṃ pavisanto—

“Nibbutā nūna sā mātā, nibbuto nūna so pitā.

Nibbutā nūna sā nārī, yassāyaṃ īdiso patī”ti—⁴

Kisāgotamiyā nāma pitucchādhītāya bhāsitaṃ imaṃ gāthaṃ sutvā “ahaṃ imāya nibbutapadaṃ sāvito”ti gīvato sataśahassagghaṇikaṃ muttāhāraṃ muñcitvā tassā pesetvā attano bhavanaṃ pavisitvā sirisayane nisinno niddāvasena nāṭakānaṃ vippakāraṃ disvā nibbinnahadayo Channaṃ uṭṭhāpetvā Kaṇḍakaṃ⁵ āharāpetvā Kaṇḍakaṃ āruyha Channasahāyova dasaśahasilokadhātudevātāhi kataparivāro mahābhinnikkhamanaṃ nikkhamitvā teneva rattāvasesena tīṇi mahārajjāni atikkamma Anomānadīre pabbajitvā anukkamena Rājagahaṃ gantvā tattha piṇḍāya caritvā Paṇḍavapabbatapabbhāre nisinno Magadharājena rajjena nimantiyamāno taṃ paṭikkhipitvā sabbaññutaṃ patvā tassa vijitaṃ āgamanatthāya tena

1. Āyupparimāṇanti (Sī)

2. Paridhāriyamāno (Syā)

3. Ma 3. 161 piṭṭhe.

4. Buddhavaṃsa-Ṭṭha 328; Dhammapada-Ṭṭha 1. 54; Apadāna-Ṭṭha 1. 73; Jātaka-Ṭṭha 1. 71 piṭṭhesupi.

5. Kanthakaṃ (Sī), Kaṇṭhakaṃ (Syā)

* Buddhavaṃsa-Ṭṭha 3; Jātaka-Ṭṭha 1. 57; Apadāna-Ṭṭha 1. 59 piṭṭhesupi.

gahitapaṭiñño ālārañca udakañca¹ upasaṅkamitvā tesam santike
 adhigatavisesena aparituṭṭho chabbassāni mahāpadhānam padahitvā
 visākhāpuṇṇamadivase pātova Senānigame² Sujātāya dinnam pāyāsam
 paribhuñjitvā Nerañjarāya nadiyā suvaṇṇapātīm pavāhetvā Nerañjarāya tīre
 mahāvanasaṇḍe nānāsamāpattīhi divasabhāgam vītināmetvā sāyanhasamaye
 Sottiyena³ dinnam aṭṭhatīṇamuṭṭhim gahetvā Kālena nāgarājena
 abhithutaguṇo Bodhimaṇḍam āruyha tiṇāni santharitvā “na tāvimaṇ
 pallaṅkam bhindissāmi, yāva me na anupādāya āsavehi cittaṃ
 vimuccissatī”ti paṭiññaṃ katvā pācīnadisābhimukho nisīditvā sūriye
 anattaṅgamiteyeva⁴ mārabalam vidhamitvā paṭhamayāme
 pubbenivāsāññaṃ, majjhimayāme cutūpapātāññaṃ patvā
 pacchimayāmāvasāne
 dasabalacatuvesārajjādisabbabuddhaguṇapaṭimaṇḍitam Sabbaññutaññāṇam
 paṭivijjhantoyeva imaṃ abhidhammanayasamuddam adhigañchi. Evamassa
adhigamanidānam veditabbaṃ.

Evam adhigatābhidhammo ekapallaṅkena nisinnasattāham,
 animisasattāham, caṅkamanasattāhañca atikkamitvā catutthe sattāhe
 sayambhūññādhigamena adhigatam abhidhammam vicinitvā aparānipi
 Ajapālamucalindarājāyatanesu tiṇi sattāhāni vītināmetvā aṭṭhame sattāhe
 Ajapālanigrodharukkhamūle nisinno dhammagambhīratāpaccavekkhaṇena
 appossukkataṃ āpajjamāno dasasahassimahābrahmaparivārena⁵
 Sahapatibrahmunā āyācitadhammadesano Buddhacakkhunā lokam
 oloketvā brahmuno ajjhesanam ādāya “kassa nu kho aham paṭhamam
 dhammam deseyyan”ti olokeno Ālārudakānam kālaṅkatabhāvam ñatvā
 pañcavaggiyānam bhikkhūnam bahūpakārataṃ anussaritvā utthāyāsana
 Kāsipuram gacchanto antarāmagge Upakena saddhim mantetvā
 āsālhipuṇṇamadivase Isipatane migadāye pañcavaggiyānam bhikkhūnam
 vasanaṭṭhānam patvā te ananucchavikena samudācārena samudācarante
 saññāpetvā dhammacakkaṃ pavattento Aññāsikoṇḍaññattherappamukhā⁶
 aṭṭhārasa brahmakoṭiyo amatapānam pāyesi. Evam yāva
 dhammacakkapavattanā

1. Uddakañca (Sī, Syā)Ma 1. 222 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Sotthiyena (sabbattha)

5. Dasasahassamahābrahmaparivārena (Syā)

6. Aññākoṇḍañña... (Sī, Syā), Aññātaḥkoṇḍañña... (Ka)

2. Senānigame (Sī)

4. Anattamiteyeva (Sī)

desanānidānaṃ veditabbaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana sāṭhakathānaṃ **Ariyapariyesana**¹ **pabbajjasuttādīnaṃ**²vasena veditabbo.

Evam adhigamanidānadesanānidānasampannassa panassa abhidhammassa aparānīpi dūrenidānaṃ, avidūrenidānaṃ, santikenidānanti tīṇi nidānāni. Tattha Dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya yāva Tusitapurā **dūrenidānaṃ** veditabbaṃ. Tusitapurato paṭṭhāya yāva Bodhimaṇḍā **avidūrenidānaṃ**. “Ekaṃ samayaṃ Bhagavā devesu viharati Tāvatisesū pāricchattakamūle Paṇḍukambalasilāyaṃ. Tatra kho Bhagavā devānaṃ Tāvatisānaṃ abhidhammakathaṃ kathesi”ti idamassa **santikenidānaṃ**. Ayaṃ tāva nidānakatā.

Nidānakathā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

2. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

1. Cittuppāḍakaṇḍa

Tikamātikāpadavaṇṇanā

Idāni

“Iti me bhāsamānassa, abhidhammakathaṃ imaṃ.
Avikkhittā nisāmetha, dullabhā hi ayaṃ kathā”ti.

Evam paṭiññātāya abhidhammakathāya kathanokāso sampatto. Tattha yasmā abhidhammo nāma Dhammasaṅgaṇī-ādīni sattappakaraṇāni, Dhammasaṅgaṇīpi¹ Cittuppāḍakaṇḍādīnaṃ vasena cattāri kaṇḍāni, Cittuppāḍakaṇḍampi mātikāpadabhājanīyavasena duvidhaṃ, tattha mātikā ādi, sāpi tikamātikā dukamātikāti duvidhā, tattha tikamātikā ādi, tikamātikāyapi kusalattikaṃ, kusalattikepi “kusalā dhammā”ti idaṃ padaṃ, tasmā—

Ito paṭṭhāya gambhīraṃ, abhidhammakathaṃ imaṃ.
Vuccamānaṃ nisāmetha, ekaggā sādhu sādhavoti.

1. “Kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā”ti ayaṃ tāva ādipadena laddhanāmo kusalattiko nāma. “Sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā dhammā”ti ayaṃ sabbapadehi laddhanāmo vedanāttiko nāma. Evam ādipadavasena vā sabbapadavasena vā sabbesampi tikadukānaṃ nāmaṃ veditabbaṃ. Sabbeva cete pañcadasahi paricchedehi vavatthitā. Tikānañhi eko paricchedo, dukānaṃ catuddasa. “Hetū dhammā, na hetū dhammā”ti-ādayo hi cha dukā ganthato ca atthato ca aññamaññasambandhena kaṇṇikā viya ghaṭā viya hutvā ṭhitattā “Hetugocchako”ti vuccati. Tato apare “sappaccayā dhammā, appaccayā dhammā”ti-ādayo satta dukā aññamaññaṃ asambandhā kevalaṃ dukasāmaññato uccinitvā uccinitvā visum visum gocchakantare ṭhapitattā, aññehi ca mahantaradukehi cūlakattā “Cūlantaradukā”ti² veditabbā. Tato paraṃ āsavadukādīnaṃ channaṃ vasena

1. Dhammasaṅgaṇīyāpi (Syā)

2. Cullakattā “Cullantaradukā”ti (Sī)

āsavagocchako, tathā saṁyojanadukādīnaṁ vasena saṁyojanagocchako, tathā gantha-oghayoganīvaraṇadukādīnaṁ vasena gantha-oghayoganīvaraṇagocchakā. Parāmāsadukādīnaṁ pañcannaṁ vasena parāmāsagocchakoti sabbepi satta gocchakā veditabbā. Tato paraṁ “sārammaṇā dhammā”ti-ādayo catuddasa mahantaradukā nāma. Tato upādānadukādayo cha dukā upādānagocchako nāma. Tato kilesadukādayo aṭṭha dukā kilesagocchako nāma. Tato paraṁ dassanenapahātabbadukādayo aṭṭhārassa dukā abhidhammamātikāya pariyosāne ṭhapitattā piṭṭhidukā nāma. “Vijjābhāgino dhammā, avijjābhāgino dhammā”ti-ādayo pana dvācattālīsa dukā suttantikadukā nāma. Evaṁ sabbepete pañcadasahi paricchedhi vavatthitāti veditabbā.

Evaṁ vavatthitā panete sappadesanippadesavasena dve¹ koṭṭhāsā honti. Tesu hi nava tikā, ekasattati ca dukā sappadesānaṁ rūpārūpadhammānaṁ parigahitattā sappadesā nāma. Avasesā terassa tikā, ekasattati ca dukā nippadesā nāma. Tattha tikesu tāva vedanāttiko vitakkattiko pītittiko uppannattiko atītattiko cattāro ārammaṇattikāti ime nava tikā sappadesā nāma. Dukesu hetugocchakādīnaṁ upādānagocchakapariyosānaṁ navannaṁ gocchakānaṁ pariyosāne tayo tayo dukā, kilesagocchakapariyosāne cattāro dukā, cittasampayuttā dhammā cittavippayuttā dhammā, cittasaṁsaṭṭhā dhammā cittavisaṁsaṭṭhā dhammāti dve mahantaradukā, Suttantikadukesu adhivacanadukānaṁ niruttidukānaṁ paññattidukānaṁ nāmarūpadukanti ime cattāro duke ṭhepetvā avasesā aṭṭhatimsa dukā cāti ete sappadesā nāma. Vuttāvasesā tikadukā sabbepi nippadesāti veditabbā.

Idāni “kusalā dhammā”ti-ādīnaṁ mātikāpadānaṁ ayaṁanupubbapadavaṇṇanā. **Kusalasaddo** tāva ārogya anavajja cheka sukhavipākesu dissati. Ayañhi “kacci nu bhoto kusalaṁ, kacci bhoto anāmayan”ti-ādīsu² ārogye dissati. “Katamo pana bhante kāyasamācāro kusalo, yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo”ti³ ca “aparaṁ pana bhante

1. Dveva (Sī)

2. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhādīsu.

3. Ma 2. 318 piṭṭhe.

etadānuttariyaṃ¹, yathā Bhagavā dhammaṃ deseti kusalesu dhammesū”ti² ca evamādīsu anavajje. “Kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgānaṃ³, kusalā naccagītassa, sikkhitā cāturitthiyo”ti-ādīsu⁴ cheke. “Kusalānaṃ bhikkhave dhammānaṃ samādānāhetu⁵, kusalassa kammassa katattā upacitattā”ti-ādīsu⁶ sukhavipāke. Svāyamidha ārogyepi anavajjepi sukhavipākepi vattati.

Dhammasaddo panāyaṃ pariyattihetugūṇanissattanijjīvatādīsu dissati. Ayañhi “dhammaṃ pariyāpuṇāti suttaṃ geḃyaṃ”ti-ādīsu⁷ pariyattiyaṃ dissati. “Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu⁸ hetumhi.

“Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino.

Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggaṭin”ti⁹—

Ādīsu guṇe. “Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti¹⁰, dhammesu dhammānupassī viharatī”ti-ādīsu¹¹ nissattanijjīvatāyaṃ. Svāyamidhāpi nissattanijjīvatāyameva vattati.

Vacanaṭṭho panettha kucchite pāpake dhamme salayanti calayanti kampaṇti viddhamsentīti **kusalā**. Kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, te akusalasaṅkhāte kuse lunanti chindantīti **kusalā**. Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato osānakaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma, tena kusena lātabbāti **kusalā**, gaḃetabbā pavattetabbāti attho. Yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ kilesapakkhaṃ lunanti, tasmā kusā viya lunantītipi **kusalā**. Attano pana sabhāvaṃ dhārentīti **dhammā**. Dhāriyanti¹² vā paccayehi, dhāriyanti vā yathāsabhāvatoti **dhammā**. Na kusalā **akusalā**, mittapaṭipakkhā amittā viya, lobhādipaṭipakkhā alobhādayo viya ca kusalapaṭipakkhāti attho. Na byākatāti **abyākatā**, kusalākusalabhāvena akathitāti attho. Tesu

1. Etadanuttariyaṃ (Sī)	2. Dī 3. 84 piṭṭhe.	3. Ma 2. 58 piṭṭhe.
4. Khu 6. 156 piṭṭhe.	5. Dī 3. 48 piṭṭhe.	6. Abhi 1. 104 piṭṭhādīsu.
7. Am 1. 417 piṭṭhādīsu.	8. Abhi 2. 307 piṭṭhe.	9. Khu 2. 272; Khu 5. 357 piṭṭhesu.
10. Abhi 1. 35 piṭṭhe.	11. Dī 2. 231 piṭṭhe.	12. Dhariyanti (Syā)

pana anavajjasukhavipākalakkhaṇā kusalā, sāvajjadukkhavipākalakkhaṇā akusalā, avipākalakkhaṇā abyākatā.

Kim panetāni “kusalāti vā dhammāti vā”ti-ādīni ekatthāni, udāhu nānatthānīti? Kiñcettha yadi tāva ekatthāni, “kusalā dhammā”ti idaṃ “kusalā kusalā”tivuttasadisam hoti. Atha nānatthāni, tikadukānaṃ chakkacatukkabhāvo āpajjati, padānañca asambandho.

Yathā hi “kusalā rūpaṃ cakkhumā”ti vutte atthavasena aññamaññaṃ anolokentānaṃ padānaṃ na koci sambandho, evamidhāpi padānaṃ asambandho āpajjati, bubbāparasambandharahitāni ca padāni nippayojanāni nāma honti. Yāpi cesā parato “katame dhammā kusalā”ti pucchā, tāyapi saddhiṃ virodho āpajjati. Neva hi dhammā kusalā, atha ca panidaṃ vuccati “katame dhammā kusalā”ti. Aparo nayo, yadi etāni ekatthāni tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattā kusalādīnampi ekattaṃ āpajjati. Kusalādīparānañhi tiṇṇampi dhammānaṃ dhammabhāvena ekattaṃ. Tasmā dhammattayena saddhiṃ atthato ninnānatthānaṃ kusalādīnampi ekattaṃ āpajjati “yadeva kusalaṃ, taṃ akusalaṃ, taṃ abyākatan”ti. Athāpi tiṇṇaṃ dhammānaṃ ekattaṃ na sampaṭicchatha, “añño¹ kusalaparo dhammo, añño akusalaparo dhammo, añño abyākataparo dhammo”ti vadatha. Evaṃ sante dhammo nāma bhāvo, bhāvato ca añño abhāvoti kusalaparā bhāvasaṅkhātā dhammā añño akusalaparo dhammo abhāvo siyā, tathā abyākataparo, tehi ca añño kusalaparopi. Evaṃ abhāvattaṃ āpannehi dhammehi anaññe kusalādayopi abhāvāyeva siyunti.

Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Yathānumativohārasiddhito. Vohāro hi yathā yathā atthesu anumato sampaṭicchito, tathā tatheva siddho. Na cāyaṃ “kusalā dhammā”ti-ādīsu kusalapubbo dhammābhilāpo, dhammaparo ca kusalābhilāpo yathā “kusalā kusalā”ti, evaṃ attano atthavisesābhāvena paṇḍitehi sampaṭicchito, na ca kusalārūpaṃakkhumāsaddā viya aññamaññaṃ anolokitatthabhāvena. Kusalasaddo panettha anavajjasukhavipākasaṅkhātassa

1. Añño ca (Sī)

atthassa jotakabhāvena sampañicchito, akusalasaddo
 sāvajjadukkhavipākatthajotakattena, abyākatasaddo avipākatthajotakattena,
 dhammasaddo sabhāvadhāraṇādi-atthajotakattena. So etesaṃ
 aññatarānantare vuccamāno attano atthasāmaññaṃ dīpeti. Sabbeva hi ete
 sabhāvadhāraṇādinā lakkhaṇena dhammā. Kusalādisaddā cāpi
 dhammasaddassa purato vuccamānā attano attano atthavisesaṃ tassa dīpenti.
 Dhammo hi kusalo vā hoti akusalo vā abyākato vā. Evamete visum visum
 vuccamānā attano attano atthamattadīpakattena sampañicchitā.
 Dhammasaddena saha vuccamānā attano attano atthasāmaññaṃ,
 atthavisesaṃ vā dīpakattena loka paṇḍitehi sampañicchitā. Tasmā
 yadetamettha ekatthanānāttathaṃ vikappetvā dosāropanakāraṇaṃ vuttaṃ,
 sabbametaṃ akāraṇaṃ. Ayaṃ tāva kusalattikassa anupubbapadavaṇṇanā.
 Imināva nayena sesatikadukānampi nayo veditabbo. Ito paraṃ pana
 visesamattameva vakkhāma.

2. Sukhāya vedanāyāti-ādīsu sukhasaddo tāva

sukhavedanāsukhamūlasukhārammaṇasukhahetusukhapaccayaṭṭhāna-
 abyābajjhanibbānādīsu dissati. Ayañhi “sukhassa ca pahānā”ti-ādīsu¹
 sukhavedanāyaṃ dissati. “Sukho Buddānaṃ uppādo². Sukhā virāgaṭā
 loka”ti-ādīsu³ sukhamūle. “Yasmā ca kho Mahāli rūpaṃ sukhaṃ
 sukhānupatitaṃ sukhāvakkantaṃ”ti-ādīsu⁴ sukhārammaṇe. “Sukhassetaṃ
 bhikkhave adhivacanaṃ yadidaṃ puññaṇi”ti-ādīsu⁵ sukhaheṭumhi.
 “Yāvañcidaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum, yāva sukhā
 saggā⁶. Na te sukhaṃ pajānanti, ye na passanti nandananti”ādīsu⁷
 sukhapaccayaṭṭhāne. “Diṭṭhidhammasukhavihārā ete dhammā”ti-ādīsu⁸
 abyābajjhe. “Nibbānaṃ paramaṃ sukhaṃ”ti-ādīsu⁹ nibbāne. Idha panāyaṃ
 sukhavedanāyameva daṭṭhabbo. **Vedanā**saddo “viditā vedanā uppajjantī”ti-
 ādīsu¹⁰ vedayitasmim yeva vattati.

1. Dī 1. 71; Abhi 1. 45 piṭṭhedīsu.

3. Khu 1. 88; Vi 3. 4 piṭṭhesu.

5. Am 2. 465 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 6 piṭṭhe.

9. Khu 1. 43 Dhammapade.

2. Khu 1. 42 Dhammapade.

4. Saṃ 2. 57. 58 piṭṭhesu.

6. Ma 3. 210 piṭṭhe.

8. Ma 1. 49 piṭṭhe.

10. Ma 3. 165 piṭṭhādīsu.

Dukkhasaddo

dukkhavedanādukkhavatthudukkhārammaṇadukkhapaccayadukkhapaccayaṭṭhānādīsu dissati. Ayañhi “dukkhassa ca pahānā”ti-ādīsu dukkhavedanāyaṃ dissati. “Jātipi dukkhā”ti-ādīsu¹ dukkhavatthusmim. “Yasmā ca kho Mahāli rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkantaṃ”ti-ādīsu dukkhārammaṇe. “Dukkho pāpassa uccayo”ti-ādīsu² dukkhapaccaye. “Yāvañcidaṃ bhikkhave na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum, yāva dukkhā nirayā”ti-ādīsu³ dukkhapaccayaṭṭhāne. Idha pañāyaṃ dukkhavedanāyameva daṭṭhabbo.

Vacanatto panettha sukhayātīti **sukhā**, dukkhayātīti **dukkhā**, na dukkhā na sukhāti **adukkhamasukhā**. Makāro padasandhivasena vutto. Sabbāpi ārammaṇarasāṃ vedayanti⁴ anubhavantīti **vedanā**. Tāsu iṭṭhānubhavanalakkhaṇā sukhā. Anīṭṭhānubhavanalakkhaṇā dukkhā. Ubhayaviparītānubhavanalakkhaṇā adukkhamasukhā. Yopanāyaṃ tīsupi padesu sampayuttasaddo, tassattho samaṃ pakārehi yuttāti **sampayuttā**. Katārehi pakārehīti? Ekuppādatādīhi. “Natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttāti. Āmantā”ti⁵ hi imassa pañhassa paṭikkhepe “nanu atthi keci dhammā kehici dhammehi sahaḡatā sahaḡatā saṃsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā”ti⁵ evaṃ ekuppādatādīnaṃ vasena sampayogatto vutto. Iti imehi ekuppādatādīhi samaṃ pakārehi yuttāti **sampayuttā**.

3. **Vipākattike** aññamaññaviṭṭhānaṃ kusalākusalānaṃ pakāti **vipākā**, vipakkabhāvamāpannānaṃ arūpadhammānametaṃ adhivacanaṃ. **Vipākadhammadhammā**ti vipākasabhāvadhammā, yathā jātijarāsabhāvā jātijarāpakatikā sattā “jātidhammā jarādhammā”ti vuccanti, evaṃ vipākajanakaṭṭhena vipākasabhāvā vipākapakatikā dhammāti attho. Tatiyapadaṃ ubhayasabhāvapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

4. **Upādinnaupādāniyattike** ārammaṇakaraṇavasena taṇhādīṭṭhīhi⁶ upetena kammunā ādinnā phalabhāvena gahitāti **upādinna**⁷,

1. Dī 2. 243; Abhi 2. 104 piṭṭhādīsu.

3. Ma 3. 205 piṭṭhe.

6. Taṇhādīhi (Sī, Syā)

4. Vediyanti (Sī)

2. Khu 1. 30 Dhammapade.

5. Abhi 4. 25 piṭṭhe.

7. Upādiṇṇā (Sī)

ārammaṇabhāvaṃ upagantvā upādānasambandhena upādānānaṃ hitāti **upādāniyā**, upādānassa ārammaṇapaccayabhūtānametaṃ adhivacanaṃ. Upādinnā ca te upādāniyā cāti **upādinupādāniyā**, sāsavakammanibbattānaṃ rūpārūpadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Iti iminā nayena sesapadadvayepi paṭisedhasahito attho veditabbo.

5. **Samkiliṭṭhasamkilesikattike** samkilesetīti **samkilesa**, vibādhati upatāpeti cāti attho. Samkilesena samannāgatāti **samkiliṭṭhā**. Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanena samkilesaṃ arahanti, samkilese vā niyuttā tassa ārammaṇabhāvānatikkamanatoti **samkilesikā**, samkilesassa ārammaṇapaccayabhūtānametaṃ amivacanaṃ. Samkiliṭṭhā ca te samkilesikā cāti **samkiliṭṭhasamkilesikā**. Sesapadadvayampi purimattike vuttanayeneva veditabbaṃ.

6. **Vitakkattike** sampayogavasena pavattamānena saha vitakkena **savitakkā**. Saha vicārena **savicārā**. Savitakkā ca te savicārā cāti **savitakkasavicārā**. Ubhayarahitā **avitakka-avicārā**. Vitakkavicāresu vicārova mattā pamāṇaṃ etesanti **vicāramattā**, vicārato uttari vitakkena saddhiṃ sampayogaṃ na gacchantīti attho. Avitakkā ca te vicāramattā cāti **avitakkavicāramattā**.

7. **Pītittike** pītiyā saha ekuppādādibhāvaṃ gatāti **pītisahagatā**, pītisampayuttāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Upekkhāti** cettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā hi sukhadukkakhākārappavattiṃ upekkhati, majjhataṅkārasaṇṭhitattā tenākārena pavattatīti **upekkhā**. Iti vedanāttikato padadvayameva gahetvā nippītikassa sukhassa sappītikasukhato visesadassanavasena ayaṃ tiko vutto.

8. **Dassanattike** **dassanenāti** sotāpattimaggena. So hi paṭhamāṃ nibbānaṃ dassanato “**dassanan**”ti vutto. Gotrabhu pana kiñcāpi paṭhamataraṃ passati, yathā pana rañño santikaṃ kenacideva karaṇīyena āgato¹ puriso dūratova rathikāya carantaṃ hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvāpi “**diṭṭho**

1. Dūrāgato (Ka)

te rājā”ti puṭṭho disvāpi kattabbakiccassa akatattā “na passāmī”ti āha, evameva nibbānaṃ disvāpi kattabbassa kilesappahānassābhāvā na “dassanan”ti vuccati, tañhi ñāṇaṃ maggassa āvajjanaṭṭhāne tiṭṭhati.

Bhāvanāyāti sesamaggattayena, sesamaggattayañhi paṭhamamaggena diṭṭhasmiṃyeva dhamme bhāvanāvasena uppajjati, adiṭṭhapubbaṃ kiñci na passati, tasmā “bhāvanā”ti vuccati. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

9. **Tadanantarattike** dassanena pahātabo hetu etesanti **dassanena pahātabbahetukā**. Dutiyapadepi eseva nayo. Tatiyapade “neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesan”ti evamatthaṃ aggahetvā “neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi”ti evamattho gahetabbo. Itarathā hi ahētukānaṃ aggahaṇaṃ bhaveyya, hetuyeva hi tesāṃ natthi, yo dassanabhāvanāhi pahātabbo siyā. Sahetukesupi hetuvajjānaṃ pahānaṃ āpajjati, na hetūnaṃ. Hetuyeva hi etesaṃ neva dassanena na bhāvanāya pahātabboti vutto, na te dhammā. Ubhayampi cetāṃ anadhippetāṃ. Tasmā neva dassanena na bhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthi **nevadassanena nabhāvanāya pahātabbahetukā**ti ayamattho gahetabbo.

10. **Ācayagāmittike** kammakileshehi āciyatīti **ācayo**, paṭisandhicutigatippavattānaṃ etaṃ nāmaṃ. Tassa kāraṇaṃ hutvā nipphādanabhāvena taṃ ācayaṃ gacchanti, yassa vā pavattanti, taṃ puggalaṃ yathāvuttameva ācayaṃ gamentīti **ācayagāmino**, sāsavakusalākusalānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tato eva ācayaśāṅkhātā cayā apētattā nibbānaṃ apetaṃ cayāti apacayo, taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchantīti **apacayagāmino**, ariyamaggānametaṃ adhivacanaṃ. Api ca pākāraṃ iṭṭhakavaḍḍhakī viya pavattaṃ ācinantā gacchantīti ācayagāmino, tena citaṃ citaṃ iṭṭhakaṃ viddhaṃsayamāno puriso viya tadeva pavattaṃ apacinantā gacchantīti **apacayagāmino**. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

11. **Sekkhattike** tīsu sikkhāsu jātāti **sekkhā**, sattannaṃ sekkhānaṃ etetipi **sekkhā**, apariyositasikkhattā sayameva sikkhantīti

sekkhā. Upari sikkhitabbābhāvato na sekkhāti **asekkhā**, vuḍḍhippattā vā sekkhāti **asekkhā**, arahattaphaladhammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

12. **Parittattike** samantato khaṇḍitattā appamattakaṃ parittanti vuccati, “parittam gomayapiṇḍan”¹ti-ādīsu¹ viya, imepi appānubhāvatāya parittā viyāti **parittā**, kāmāvacaradhammānametaṃ adhivacanaṃ. Kilesavikkhambhanasamatthatāya, vipulaphalatāya, dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gatā, mahantehi vā ulāracchandavīriyacittapaññehi gatā paṭipannāti **mahaggatā**. Pamāṇakarā dhammā rāgādayo pamāṇaṃ nāma, ārammaṇato vā sampayogato vā natthi etesaṃ pamāṇaṃ, pamāṇassa ca paṭipakkāti **appamāṇā**.

13. **Parittārammaṇattike** parittam ārammaṇaṃ etesanti **parittārammaṇā**. Sesapadadvayepi eseva nayo.

14. **Hīnattike** hīnāti lāmakā akusalā dhammā. Hīnappañītānaṃ majjhe bhavāti **majjhimā**, avasesā tebhūmakā dhammā. Uttamaṭṭhena, atappaṭṭhena ca **pañītā**, lokuttarā dhammā.

15. **Micchattattike** “hitasukhāvahā me bhavissanti”²ti evaṃ āsīsītāpi tathā abhāvato, “asubhādīsuyeva subhan”²ti-ādiviparītappavattito ca micchāsabhāvāti **micchattā**, vipākadāne sati khandhabhedānantameva vipākadānato **niyatā**, micchattā ca te niyatā cāti **micchattaniyatā**. Vuttaviparītena atthena sammā sabhāvāti **sammattā**, sammattā ca te niyatā ca anantameva phaladānenāti² **sammattaniyatā**. Ubhayathāpi na niyatāti **aniyatā**.

16. **Maggārammaṇattike** nibbānaṃ maggati gavesati, kilese vā mārento gacchatīti maggo, maggo ārammaṇaṃ etesanti **maggārammaṇā**. Aṭṭhaṅgikopi maggo paccayaṭṭhena etesaṃ hetūti **maggahetukā**. Maggasampayuttā vā hetū, magge vā hetūti maggahetū, te etesaṃ

1. Saṃ 2. 117 piṭṭhe.

2. Phaladānaniyamenāti (Ka)

hetūtipi **maggahetukā**. Sammādiṭṭhi sayam maggo ceva hetu ca, iti maggo hetu etesantipi **maggahetukā**. Abhibhavitvā pavattanaṭṭhena maggo adhipati etesanti **maggādhipatino**.

17. **Uppannattike** uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddham paṇṇā gatā pavattāti **uppannā**. Na uppannāti **anuppannā**. Pariniṭṭhitakāraṇekadesattā avassam uppajjissantīti **uppādino**.

18. **Atītattike** attano sabhāvaṃ, uppādādikkhaṇaṃ vā patvā atikkantāni **atītā**. Tadubhayampi na āgatāti **anāgatā**. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppannāti **paccuppannā**.

19. **Anantarattike** atītaṃ ārammaṇaṃ etesanti **atītārammaṇā**. Sesapadadvayepi eśeva nayo.

20. **Ajjhattattike** “evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattāti **ajjhata**. Ajjhattasaddo panāyaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhatajjhatte visayajjhatteti catūsu atthesu dissati. “Tenānanda bhikkhunā tasmimīyeva puramasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapetabbaṃ¹ ajjhattarato samāhito”ti-ādīsu² hi ayaṃ gocarajjhatte dissati. “Ajjhattaṃ sampasādanaṃ³, ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharatī”ti-ādīsu⁴ niyakajjhatte. “Cha ajjhattikāni āyatanāni”ti-ādīsu⁵ ajjhatajjhatte. “Ayaṃ kho panānanda vihāro Tathāgatenā abhisambuddho yadidaṃ sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī”ti-ādīsu⁶ visayajjhatte, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi Buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma. Idha pana niyakajjhatte adhippeto. Tasmā attano santāne pavattā pāṭipuggalikā dhammā ajjhattāti veditabbā. Tato bāhirabhūtā⁷ pana indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā **bahiddhā** nāma. Tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

1. Ma 3. 154 piṭṭhe.

2. Khu 1. 65 piṭṭhe.

3. Dī 1. 70; Abhi 1. 44piṭṭhādīsu.

4. Dī 2. 230 piṭṭhāsu.

5. Ma 3. 258 piṭṭhe.

6. Ma 3. 153 piṭṭhe.

7. Bahibhūtā (Sī, Syā)

21. Anantarattiko teyeva tippakārepi dhamme ārammaṇaṃ katvā pavattanavasena vutto.

22. **Sanidassanattike** daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātena saha nidassanenāti **sanidassanā**, paṭihananabhāvasaṅkhātena saha paṭighenāti **sappaṭighā**, sanidassanā ca te sappaṭighā cāti **sanidassanasappaṭighā**. Natthi etesaṃ daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātaṃ nidassananti **anidassanā**, anidassanā ca te vuttanayeneva sappaṭighā cāti **anidassanasappaṭighā**. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ. Ayaṃ tāva tikamātikāya anupubbapadavaṇṇanā.

Tikamātikāpadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukamātikāpadavaṇṇanā

1-6. Dukamātikāyaṃ pana tikesu anāgatapadavaṇṇanaṃyeva karissāma. **Hetugocchake** tāva **hetudhammā**ti mūlaṭṭhena hetusaṅkhātā dhammā, “hetū dhammā”ti pi pāḥo. **Na hetū**ti tesameva paṭikkhepavacanaṃ. Sampayogato pavattena saha hetunāti **sahetukā**. Tatheva pavatto natthi etesaṃ hetūti **ahetukā**. Ekuppādādītāya hetunā sampayuttāti **hetusampayuttā**. Hetunā vippayuttāti **hetuvippayuttā**. Imesaṃ dvinnampi dukānaṃ kiñcāpi atthato nānattaṃ natthi, desanāvilāsena, pana tathā bujjhantānaṃ vā puggalānaṃ ajjhāsaya vasena vuttā. Tato paraṃ paṭhamadukaṃ dutiyatatiye hi saddhiṃ yojetvā tesāṃ “hetū na hetū”ti-ādīnaṃ¹ padānaṃ vasena yathāsambhavato aparepi tayo dukā vuttā. Tattha yatheva “hetū ceva dhammā sahetukā cā”ti idampi. Yathā ca “sahetukā ceva dhammā na ca hetū”ti etaṃ sambhavati, tathā “ahetukā ceva dhammā na ca hetū”ti idampi. Hetusampayuttadukena saddhiṃ yojanāyapi eveda nayo.

Tatra yadetāṃ “na hetu dhammā sahetukāpi ahetukāpi”ti siddhe “na hetū kho pana dhammā”ti atirittaṃ “kho panā”ti padaṃ vuttaṃ, tassa

1. Hetu nahetu-ādīnaṃ (Sī)

vasena ayaṃ atirekattho saṅgahitoti veditabbo. Kathaṃ? Na kevaḷaṃ nahetudhammāva, atha kho aññepi, sahetukā-ahetukā-iccheva, atha kho aññathāpīti. Idaṃ vuttaṃ hoti, “yatheva hi na hetū dhammā sahetukāpi ahetukāpi, evaṃ hetū dhammā sahetukāpi ahetukāpi. Yathā ca na hetū dhammā sahetukāpi ahetukāpi, evaṃ na hetū dhammā hetusampayuttāpi hetuvippayuttāpī”ti.

7-13. **Cūlantaradukesu** attano nipphādakena saha paccayenāti **sappaccayā**. Natthi etesaṃ uppāde vā ṭhitiyaṃ vā paccayoti **appaccayā**. Paccayehi samāgantvā katāti **saṅkhatā**. Na saṅkhatāti **asaṅkhatā**. Avinibbhogavasena rūpaṃ etesaṃ atthīti **rūpino**. Tathāvidhaṃ natthi etesaṃ rūpanti **arūpino**. Ruppanalakkhaṇaṃ vā rūpaṃ, taṃ etesaṃ atthīti **rūpino**. Na rūpino **arūpino**. **Lokiyā dhammāti loko** vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭaṃ, tasmīṃ pariyāpannabhāvena lokaṃ niyuttāti **lokīyā**. Tato uttiṇṇāti **uttarā**, lokaṃ apariyāpannabhāvena lokato uttarāti **lokuttarā**. **Kenaci viññeyyāti** cakkhuviññāḍīsu kenaci ekena cakkhuviññāḍīna vā sotaviññāḍīna vā vijānitabbā. **Kenaci na viññeyyāti** teneva cakkhuviññāḍīna vā sotaviññāḍīna vā na vijānitabbā. Evaṃ sante dvinnampi padānaṃ atthanānattato duko hoti.

14-19. **Āsavagocchake** āsavantīti **āsavā**, cakkhutopi -pa- manatopi sandanti, pavattantīti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhuṃ, okāśato yāva bhavaggaṃ savantīti vā **āsavā**, ete dhamme etaṅka okāśaṃ antokaritvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṃ **ā-kāro**. Cirapārīvāsiyaṭṭhena madirādayo āsavā, āsavā viyātipi **āsavā**. Lokasmiṃhi cirapārīvāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapārīvāsiyyaṭṭhena āsavā, ete yeva bhavitumarahanti. Vuttaṃhetam “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ‘ito pubbe avijjā nāhosī’ti” ādi¹. Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi **āsavā**. Tato aññe **no āsavā** nāma. Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

pavattehi saha āsavehīti **sāsavā**. Evaṃ pavattamānā natthi etesaṃ āsavāti **anāsavā**. Sesaṃ hetugocchake vuttanayena veditabbaṃ. Ayaṃ pana vireso, yathā tattha “na hetū kho pana dhammā sahetukāpi, ahetukāpi”ti ayaṃ osānaduko paṭhamadukassa dutiyapadaṃ ādimhi ṭhapetvā vutto, evaṃ idha “no āsavā kho pana dhammā sāsavāpi, anāsavāpi”ti na vutto. Kiñcāpi na vutto, atha kho ayañca añño ca bhedo tattha vuttanayeneva veditabbo.

20-25. **Samyojanagocchake** yassa saṃvijjanti, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojenti bandhantīti **saṃyojanā**. Tato aññe **no saṃyojanā** nāma. Ārammaṇabhāvaṃ upagantvā saṃyojanasambandhanena¹ saṃyojanānaṃ hitāti **saṃyojaniyā**, saṃyojanassa ārammaṇapaccayabhūtānaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Na saṃyojaniyā **asaṃyojaniyā**. Sesaṃ hetugocchake vuttanayeneva yojetabbaṃ.

26-31. **Ganthagocchake** yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti **ganthā**. Tato aññe **no ganthā**. Ārammaṇakaraṇavasena ganthehi ganthitabbāti **ganthaniyā**. Sesaṃ hetugocchake vuttanayeneva yojetabbaṃ. Yathā ca idha, evaṃ ito paresupi vuttāvasesaṃ tattha tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

32-37. **Oghagocchake** yassa saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmiṃyeva ohananti osīdāpentīti **oghā**. Ārammaṇaṃ katvā atikkamanīyato oghehi atikkamitabbāti **oghaniyā**. Oghānaṃ ārammaṇadhammā eva veditabbā.

38-43. **Yogagocchake** vaṭṭasmiṃ yojentīti **yogā**. **Yoganiyā** oghaniyā viya veditabbā.

44-49. **Nīvaraṇagocchake** cittaṃ nīvaranti pariyonandhantīti **nīvaraṇā**. **Nīvaraṇiyā** saṃyojaniyā viya veditabbā.

1. Saṃyojanasaṃvaḍḍhanena (Sī)

50-54. **Parāmāsagocchake** dhammānaṃ yathābhūtaṃ aniccādi-ākāraṃ atikkamitvā niccanti-ādivasena pavattamānā parato āmasantīti **parāmāsā**. Parāmāschi ārammaṇakaraṇavasena parāmaṭṭhattā **parāmaṭṭhā**.

55-68. **Mahantaradukesu** ārammaṇaṃ aggahetvā appavattito saha ārammaṇenāti **sārammaṇā**. Natthi etesaṃ ārammaṇanti **anārammaṇā**. Cintanaṭṭhena **cittā**, vicittaṭṭhena vā **cittā**. Avippayogavasena cetasi niyuttāti **cetasikā**. Nirantarabhāvūpagamanatāya uppādato yāva bhaṅgā cittena saṃsaṭṭhāti **cittasaṃsaṭṭhā**. Ekato vattamānāpi nirantarabhāvaṃ anupagamanatāya cittena viṣaṃsaṭṭhāti **cattaviṣaṃsaṭṭhā**. Samuṭṭhahanti etenāti samuṭṭhānaṃ, cittaṃ samuṭṭhānaṃ etesanti **cittasamuṭṭhānā**. Saha bhavantīti sahabhuno, cittena sahabhuno **cittasahabhuno**. Anuparivattantīti anuparivattino. Kiṃ anuparivattanti? Cittaṃ. Cittassa anuparivattino **cittānuparivattino**. Cittasaṃsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā cāti **cittasaṃsaṭṭhasamuṭṭhānā**. Cittasaṃsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittasahabhuno eva cāti **cittasaṃsaṭṭhānasahabhuno**. Cittasaṃsaṭṭhā ca te cittasamuṭṭhānā ca cittānuparivattino eva cāti **cittasaṃsaṭṭhasamuṭṭhānānuparivattino**. Sesāni sabbapādāni vuttapadānaṃ paṭikkhepavasena veditabbāni. Ajjhatajjhattaṃ sandhāya ajjhattattike vuttavasena ajjhattāva **ajjhattikā**. Tato bahibhūṭāti **bāhirā**. Upādiyanteva bhūṭāni, na bhūṭāni viya upādiyantīti **upādā**. Na upādiyantevāti **no-upādā**.

69-74. **Upādānagocchake** bhusaṃ ādiyantīti **upādānā**, daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti attho. Tato aññe **no-upādānā**.

75-82. **Kilesagocchake** saṃkiliṭṭhattike vuttanayeneva attho veditabbo.

83-100. **Piṭṭhidukesu** kāme avacarantīti **kāmāvacarā**. Rūpe avacarantīti **rūpāvacarā**. Arūpe avacarantīti **arūpāvacarā**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana parato āvi bhavissati. Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannā antogadhāti **pariyāpannā**. Tasmim na pariyāpannāti **apariyāpannā**. Vaṭṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vaṭṭato niyyantīti **niyyānikā**.

Iminā lakkhaṇena na niyyantīti **aniyyānikā**. Cutiyā vā attano vā pavattiyā anantaram phaladāne niyatattā **niyatā**. Tathā aniyatattā **aniyatā**. Aññe dhamme uttaranti pajahantīti **uttarā**, attānaṃ uttaritum samatthehi saha uttarehīti **sa-uttarā**. Natthi etesaṃ uttarāti **anuttarā**. Raṇanti etehīti **raṇā**, yehi abhibhūtā sattā nānappakārena kandanti paridevanti, tesam rāgādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Sampayogavasena pahānekaṭṭhatāvasena ca saha raṇehīti **saraṇā**. Tenākārena natthi etesaṃ raṇāti **araṇā**.

Suttantikadukamātikāpadavaṇṇanā

101-108. Suttantikadukesu sampayogavasena vijjaṃ bhajantīti **vijjābhāgino**, vijjābhāge vijjakoṭṭhāse vattantītipi **vijjābhāgino**. Tattha vipassanāñāṇaṃ manomayiddhi cha abhiññāti aṭṭha vijjā. Purimena atthena tāhi sampayuttadhammāpi vājābhāgino, pacchimena atthena tāsu yā kāci ekā vijjā vijjā¹. Sesā vijjābhāginoti evaṃ vijjāpi vijjāya sampayuttadhammāpi vijjābhāginotveva veditabbā. Idha pana sampayuttadhammāva adhippetā. Sampayogavaseneva avijjaṃ bhajantīti **avijjābhāgino**, avijjābhāge avijjakoṭṭhāse vattantītipi **avijjābhāgino**. Tattha dukkhapaṭicchādakaṃ tamo samudayāḍipacchādakanti catasso avijjā. Purimanayeneva tāhi sampayuttadhammāpi avijjābhāgino. Tāsu² yā kāci ekā avijjā avijjā, sesā avijjābhāginoti evaṃ avijjāpi avijjāya sampayuttadhammāpi avijjābhāginotveva veditabbā. Idha pana sampayuttadhammāva adhippetā.

Puna anajjhottharaṇabhāvena kilesandhakāraṃ viddhaṃsetum asammatthatāya vijju upamā etesanti **vijjūpamā**. Nissesaṃ viddhaṃsanasamatthatāya vajiraṃ upamā etesanti **vajirūpamā**. Bālesu ṭhitattā yattha ṭhitā tadupacārena **bālā**. Paṇḍitesu ṭhitattā **paṇḍitā**. Bālakarattā vā **bālā**. Paṇḍitakarattā **paṇḍitā**. Kaṇhāti kālākā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkāti**

1. Ekā vijjā (Ka)

2. Pacchimena atthena tāsu (Sī)

odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā**.
Sukkābhijātihetuto **sukkā**. Idha ceva samparāye ca tapentīti¹ **tapanīyā**. Na
tapanīyā **atapanīyā**.

Adhivacanadukādayo tayo atthato ninnānākaraṇā, byañjanamevettha
nānaṃ. Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhakoti-ādayo hi vacanamattameva
adhikāraṃ katvā pavattā **adhivacanā** nāma, adhivacanānaṃ pathā
adhivacanapathā. “Abhisankharontīti kho bhikkhave tasmā saṅkhārā”²
evaṃ niddhāretvā sahetukaṃ katvā vuccamānā abhilāpā **nirutti** nāma.
Niruttīnaṃ pathā **niruttipathā**. “Takko vitakko, saṅkappo”³ evaṃ tena tena
pakārena ñāpanato **paññatti** nāma, paññattīnaṃ pathā **paññattipathā**. Ettha ca
ekaṃ dukkaṃ vatvāpi itaresaṃ vacane payojanaṃ Hetugocchake
vuttanayeneva veditabbaṃ.

109-118. **Nāmarūpaduke** nāmakaraṇaṭṭhena, namanāṭṭhena,
nāmanāṭṭhena ca **nāmaṃ**. Rupanāṭṭhena **rūpaṃ**. Ayamettha saṅkhepo,
vitthāro pana **nikkhepakaṇḍe**⁴ āvi bhavissati. **Avijjā**ti dukkhādīsu aññānaṃ.
Bhavataṇhāti bhavapattanaṃ. **Bhavaditṭhi**ti bhavo vuccati sassataṃ,
sassatavasena uppajjanaditṭhi. “Sassato attā ca loko cā”⁵ti pavattā ditṭhi
sassataditṭhi. “Ucchiḍḍissati”⁶ti pavattā ditṭhi **ucchedaditṭhi**. “Antavā”⁷ti
pavattā ditṭhi **antavāditṭhi**. “Anantavā”⁸ti pavattā ditṭhi **anantavāditṭhi**.
Pubbantaṃ anugatā ditṭhi **pubbantānuditṭhi**. Aparantaṃ anugatā ditṭhi
aparantānuditṭhi. **Ahirikanti** “yaṃ na hiriyati hiriyitabbenā”⁹ti⁵ evaṃ
vitthārīto nillajjātā. **Anottappanti** “yaṃ na ottappati ottappitabbenā”¹⁰ti⁵ evaṃ
vitthārīto abhāyanaka-ākāro. Hiriyānā **hirī**. Ottappanā⁶ **ottappaṃ**.
Dovacassatādīsu dukkhaṃ vaco etasmim vippaṭikūlagāhimhi
vipaccanikasāte anādare puggaleti **dubbaco**, tassa kammaṃ **dovacassaṃ**,
tassa bhāvo **dovacassatā**. Pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittātī
pāpamitto, tassa bhāvo **pāpamittatā**. **Sovacassatā ca kalyāṇamittatā** ca
vuttapaṭipakkhanayena veditabbā.

1. Tapantīti (Syā)

2. Saṃ 2. 72 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 18 piṭṭhādīsu.

4. Upaṇi 421 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

6. Ottappanā (Sī)

119-123. “Pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo, sattapi āpattikkhandhā āpattiyo”¹ evaṃ vuttāsu āpattīsu kusalābhāvo **āpattikusalatā**. Tāhi āpattīhi vuṭṭhāne kusalabhāvo **āpattivuṭṭhānakusalatā**. Samāpattīsu kusalabhāvo **samāpattikusalatā**, samāpattīnaṃ appanāparicchedapaññāyetaṃ adhivacanaṃ. Samāpattīti vuṭṭhāne kusalabhāvo **samāpattivuṭṭhānakusalatā**. Aṭṭhārasasu dhātūsu kusalabhāvo **dhātukusalatā**. Tāsaṃyeva dhātūnaṃ manasikāre kusalabhāvo **manasikārakusalatā**. Cakkhāyatanādīsu kusalabhāvo **āyatanakusalatā**. Dvādasāṅge paṭiccasamuppāde kusalabhāvo **paṭiccasamuppādakusalatā**. Tasmim̐ tasmim̐ ṭhāne kusalabhāvo **ṭhānakusalatā**, ṭhānanti kāraṇaṃ vuccati. Tasmiṃhi tadāyattavuttitāya phalaṃ tiṭṭhati nāma, tasmā “**ṭhānan**”²ti vuttaṃ. Aṭṭhāne kusalabhāvo **aṭṭhānakusalatā**.

124-134. Ujubhāvo **ajjavo**. Mudubhāvo **maddavo**. Adhivāsanasaṅkhāto khamanabhāvo **khanti**. Suratassa bhāvo **soraccam̐**. Sammodakamudubhāvasaṅkhāto sakhilabhāvo **sākhalyam̐**. Yathā parehi saddhim̐ attano chiddam̐ na hoti, evaṃ dhammāmisehi paṭisantharaṇaṃ **paṭisanthāro**². Indriyasam̐varabhedasaṅkhāto manacchaṭṭhesu indriyesu aguttadvārabhāvo **indriyesu aguttadvāratā**. Paṭiggahaṇaparibhogavasena bhojane mattaṃ ajānanabhāvo **bhojane amattaññutā**. Anantaraduko vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Sativippavāsasaṅkhāto muṭṭhassatibhāvo **muṭṭhassaccam̐**. Asampajānabhāvo **asampajaññam̐**. Saratīti **sati**. Sampajānātīti **sampajaññam̐**. Appaṭisaṅkhāne akampanaṭṭhena paṭisaṅkhānasaṅkhātāṃ balaṃ **paṭisaṅkhānabalaṃ**. Vīriyasīsena satta bojjhaṅge bhāventassa uppannaṃ balaṃ **bhāvanābalaṃ**. Paccanīkadhamme sametīti **samatho**. Aniccādivasena vividhena ākārena passatīti **vipassanā**. Samathova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa samathassa nimittavasena **samathanimittam̐**. Paggāhanimittepi eseva nayo. Sampayuttadhamme paggaṇhātīti **paggāho**. Na vikkhipatīti **avikkhepo**.

135-142. Sīlavināsikā asaṃvarasaṅkhātā sīlassa vipatti **sīlavipatti**. Sammādiṭṭhivināsikā micchādiṭṭhisāṅkhātā diṭṭhiyā vipatti **diṭṭhivipatti**.

1. Abhi 1. 258 piṭṭhe.

2. Paṭisandharaṇaṃ paṭisandhāro (Ka)

soraccameva sīlassa sampādanato sīlaparipūraṇato sīlassa sampadāti **sīlasampadā**. Diṭṭhipāripūribhūtaṃ ñāṇaṃ diṭṭhiyā sampadāti **diṭṭhisampadā**. Visuddhibhāvaṃ sampattā sīlasaṅkhātā sīlassa visuddhi **sīlavisuddhi**. **Nibbāna**saṅkhātāṃ visuddhiṃ pāpetuṃ samatthā dassana¹saṅkhātā diṭṭhiyā visuddhi **diṭṭhivisuddhi**. **Diṭṭhivisuddhi kho pana yathādiṭṭhissa ca padhānanti** kammassakataññāṇādisaṅkhātā diṭṭhivisuddhi ceva yathādiṭṭhissa ca anurūpadiṭṭhissa kalyāṇadiṭṭhissa taṃsāmpayuttameva padhānaṃ. **Samvegoti** jāti-ādīni paṭicca uppannabhaya¹saṅkhātāṃ samvijjanaṃ¹. **Samvejaniyaṭṭhānanti** samvegajāna¹kaṃ jāti-ādikāraṇaṃ. **Samvigassa ca yonisopadhānanti** evaṃ samvegajātassa upāyapadhānaṃ. **Asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesūti** kusala¹dhammapūraṇe asantuṭṭhibhāvo. **Appaṭi vānitā ca padhānasminti** arahattaṃ apatvā padhānasmim anivattana¹tā anosakka¹natā. Vijāna¹nato **vijjā**. Vimuccana¹to **vumutti**. **Khaye ñāṇanti** kilesak¹khaya¹kare ariya¹magge ñāṇaṃ. **Anuppāde ñāṇanti** paṭisa¹ndhiva¹sena anuppāda¹abhūte taṃtaṃmaggavaj¹jhakilesā¹naṃ anuppāda¹pariya¹sāne uppanne ariya¹phale ñāṇaṃ. Ayaṃ mātika¹yā anupubbapada¹vanna¹nā.

Dukamātikā¹padava¹ṇṇa¹nā niṭṭhi¹tā.

1. Samvejanaṃ (Syā, Ka)

Kāmāvacarakusalapadabhājanīya

1. Idāni yathāni nikkhittāya mātikāya saṅgahite dhamme pabhedato dassetuṃ “**katame dhammā kusalā**”ti idaṃ padabhājanīyaṃ āradham. Tattha yadetaṃ “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti paṭhamam kāmāvacarakusalaṃ dassitaṃ, tassa tāva niddese dhammavavathānavāro saṅgahavāro suññatavāroti tayo mahāvārā honti. Tesu dhammavavathānavāro uddesaniddesavasena dvidhā ṭhito, tesu uddesavārassa pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanāti cattāro paricchedā. Tesu **katame dhammā kusalā**ti ayaṃ pucchā nāma. **Yasmim samaye kāmāvacaraṃ -pa-**. Tasmim samayeti ayaṃ samayaniddeso nāma. **Phasso hoti -pa- avikkhepo hoti**ti ayaṃ dhammuddeso nāma. **Ye vā pana tasmim samaye aññepi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā, ime dhammā kusalā**ti ayaṃ appanā nāma.

Evam catūhi paricchedehi ṭhitassa uddesavārassa yvāyaṃ paṭhamo pucchāparicchedo. Tattha “katame dhammā kusalā”ti ayaṃ kathetukamyatāpucchā.

Pañcavidhā hi pucchā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasamsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā kathetukamyatāpucchāti. Tāsaṃ idaṃ nānattham—

¹Katamā adiṭṭhajotanāpucchā? Pakatiyā lakkhaṇam aññātam hoti adiṭṭham atulitaṃ atīritaṃ avibhūtam avibhāvitaṃ, tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtatthāya vibhāvanatthāya pañham pucchati. Ayaṃ adiṭṭhajotanāpucchā.

Katamā diṭṭhasamsandanāpucchā? Pakatiyā lakkhaṇam ñātam hoti diṭṭham tulitaṃ tīritaṃ vibhūtam vibhāvitaṃ, so aññehi paṇḍitehi saddhim samsandanatthāya pañham pucchati. Ayaṃ diṭṭhasamsandanāpucchā.

1. Khu 7. 263; Khu 8. 50 piṭṭhādisu.

2. Vibhūtāya (Sī, Syā, Ka) Khu 8. 50 Cūḷaniddesena samsanditabbam.

Katamā vimaticchedanāpucchā? Pakatīyā saṁsayapakkhando¹ hoti vimatipakkhando dvelhakajāto “evaṁ nu kho, nanu kho, kiṁ nu kho, kathaṁ nu kho”ti, so vimaticchedanattāya pañhaṁ pucchati. Ayaṁ vimaticchedanāpucchā.

Katamā anumatipucchā? Bhagavā bhikkhūnaṁ anumatiyā pañhaṁ pucchati “taṁ kiṁ maññatha bhikkhave rūpaṁ niccaṁ vā aniccaṁvā”ti. Aniccaṁ bhante. Yaṁ paṇāniccaṁ, dukkhaṁ vā taṁ sukhaṁ vāti. Dukkhaṁ bhante. Yaṁ paṇāniccaṁ dukkhaṁ vipariṇāmadhammaṁ, lallaṁ nu taṁ samanupassituṁ “etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā”ti. Nohetaṁ bhanteti². Ayaṁ anumatipucchā.

Katamā kathetukamyatāpucchā? Bhagavā bhikkhūnaṁ kathetukamyatāya pañhaṁ pucchati “cattārome bhikkhave satipaṭṭhānā. Katame cattāro”ti³. Ayaṁ kathetukamyatāpucchāti.

Tattha Buddhānaṁ purimā tisso pucchā natthi, kasmā? Buddhānañhi tīsu addhāsu kiñci saṅkhataṁ addhāvimuttaṁ vā asaṅkhataṁ adiṭṭhaṁ anaññātaṁ ajotitaṁ atulitaṁ atīritaṁ avibhūtaṁ avibhāvitaṁ nāma natthi, tena tesaṁ adiṭṭhajotanāpucchā natthi. Yaṁ pana Bhagavatā attano ñāṇena paṭividdhaṁ, tassa aññaṇa samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā saddhiṁ saṁsandanakiccaṁ natthi, tenassa diṭṭhasaṁsandanāpucchā natthi. Yasmā panesa akathaṁkathī tiṇṇavicikicco sabbadhammesu vihatasaṁsayo, tenassa vimaticchedanāpucchā natthi. Itarā pana dve pucchā Bhagavato atthi. Tāsu ayaṁ “kathetukamyatāpucchā”ti veditabbā.

Tattha “**katame**”tipadena niddisitabbadhamme pucchati, “dhammā kusalā”ti hi vacanamattena “kiṁ katā, kiṁ vā karontī”ti na sakkā ñātuṁ. “Katame”ti vutte pana tesaṁ puṭṭhabbhāvo paññāyati, tena vuttaṁ “katametipadena niddisitabbadhamme pucchati”ti. “**Dhammā kusalo**”tipadadvayena pucchāya puṭṭhadhamme dasseti, tesaṁ attho heṭṭhā pakāsitova.

Kasmā panettha mātikāyaṁ viya “kusalā dhammā”ti avatvā “dhammā kusalā”ti padānukkamo katoti. Pabhedato dhammānaṁ desanaṁ dīpetvā pabhedavantadassanatthaṁ. Imasmiñhi abhidhamme dhammāva desetabbā, te ca kusalādīhi pabhedehi anekappabhedā, tasmā dhammāyeva idha

1. Saṁsayapakkhanto (Sī, Syā)

2. Saṁ 2. 73; Vi 3. 19 piṭṭhedīsu.

3. Dī 2. 230 piṭṭhādīsu.

desetabbā. Nāyaṃ vohāradesanā, te ca anekappabhedato desetabbā, na dhammamattato. Pabhedato hi desanā ghanavinibbhogapaṭisambhidāññāṇāvahā hotīti “kusalā dhammā”ti evaṃ pabhedato dhammānaṃ desanaṃ dīpetvā idāni ye tena pabhedenā desetabbā dhammā, te dassetuṃ ayaṃ “**katame dhammā kusalā**”ti padānukkamo katoti veditabbo. Pabhedavantesu hi dassitesu pabhedo dassiyamāno yujjati, suviññeyyo ca hotīti.

Idāni **yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittanti** ettha—

Samaye niddisi cittaṃ, cittaṇa samayaṃ Muni.

Niyametvāna dīpetuṃ, dhamme tattha pabhedato.

“Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṇ”ti hi niddisanto Bhagavā samaye cittaṃ niddisi. Kiṃ kāraṇā? Tena samayaniyamitena cittaṇa pariyosāne “tasmiṃ samaye”ti evaṃ samayaṃ niyametvāna atha vijjamānēpi samayanānante yasmiṃ samaye cittaṃ, tasmiṃ yeva samaye phasso hoti vedanā hotīti evaṃ tasmiṃ cittaniyamite samaye etc santatisamūhakkiccārammaṇaḥanavasena duranubodhappabhede phassavedanādayo dhamme bodhetunti attho.

Idāni **yasmiṃ samayeti**-ādīsu ayaṇanupubbapadavaṇṇanā—**yasminti** aniyamato bhummaniddeso. **Samayeti** aniyamaniddiṭṭhaparidīpanaṃ. Ettāvataṇ aniyamato samayo niddiṭṭho hoti. Tattha **samayasaddo**—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetu diṭṭhisu.

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

Tathā hissa “appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālāṇca samayaṇca upādāyā”ti¹ evamādīsu samavāyo attho. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti-ādīsu² khaṇo. “Uṇhasamayo pariḷāhasamayo”ti-ādīsu³ kālo. “Mahāsamayo pavanasmin”ti-ādīsu⁴ samūho. “Samayopi kho te Bhaddālī appaṭividdho

1. Dī 1. 188 piṭṭhe.

3. Vi 2. 155 piṭṭhe.

2. Aṃ 3. 61 piṭṭhe.

4. Dī 2. 201 piṭṭhe.

ahosi, Bhagavā kho Sāvattiyaṃ viharati, Bhagavāpi maṃ jānissati
 ‘Bhaddāli nāma bhikkhu Satthusāsane sikkhāya aparipūrakārī’ti. Ayampi
 kho te Bhaddāli samayo appaṭividdho ahoṣī”ti-ādīsu¹ hetu. “Tena kho pana
 samayena uggāhamāno paribbājako samaṇamuṇḍikāputto²
 samayappavādake Tindukācīre ekasālake Mallikāya ārame paṭivasatī”ti-
 ādīsu³ diṭṭhi.

“Diṭṭhe dhamme ca yo attho, yo cattho samparāyiko.

Atthābhisamayā dhīro, paṇḍitoti pavuccatī”ti—

Ādīsu⁴ paṭilābho. “Sammā mānābhisamayā antamakāsi dukkhassā”ti-
 ādīsu⁵ pahānaṃ. “Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho
 vipariṇāmaṭṭho abhisamayattṭho”ti-ādīsu⁶ paṭivedho. Evamanekesu
 samayesu—

Samavāyo khaṇo kālo, samūho hetuyeva ca.

Ete pañcapi viññeyyā, samayā idha viññunā.

“Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalan”ti imasmiṃhi kusalādhikāre
 tesu navasu samayesu ete samavāyādayo pañca samayā paṇḍitena veditabbā.

Tesu paccayasāmaggī, samavāyo, khaṇo pana.

Ekova navamo ñeyyo, cakkāni caturopi vā.

Yā hi esā sādharmaṇaphalanipphādakattena saṅghitā paccayānaṃ
 sāmaggī, sā idha “samavāyo”ti nātabbā. “Ekova kho bhikkhave khaṇo ca
 samayo ca brahmacariyavāsāyā”ti⁷ evaṃ vutto pana navamova khaṇo “eko
 khaṇo”ti veditabbo. Yāni vā panetāni “cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi
 samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti ettha
 patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca
 katapuññatātī⁸ cattāri cakkāni vuttāni,

1. Ma 2. 102 piṭṭhe.

3. Ma 2. 214 piṭṭhe.

5. Ma 1. 15 piṭṭhe.

7. Am 3. 61 piṭṭhe.

2. Samaṇamuṇḍikāputto (Sī)

4. Saṃ 1. 90 piṭṭhe.

6. Khu 9. 293 Paṭisambhidāmagge.

8. Am 1. 341 piṭṭhe.

etāni vā¹ ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena “khaṇo”ti veditabbāni². Tāni hi kusaluppattiya okāsabhūtāni.

Evam samavāyañca khaṇañca ñatvā itaresu—

Taṃ taṃ upādāya paññatto, kālo vohāramattako.

Puñjo phassādidhammānaṃ, samūhoti vibhāvito.

“Cittakālo rūpakālo”ti-ādinā hi nayena dhamme vā “atīto anāgato”ti-ādinā nayena dhammavuttiṃ vā “bījakālo aṅkurakālo”ti-ādinā nayena dhammapaṭipattiṃ vā “uppādakālo jarākālo”ti-ādinā nayena dhammalakkhaṇaṃ vā “vedīyanakālo sañjānanakālo”ti-ādinā nayena dhammakiccaṃ vā “nhānakālo³ pānakālo”ti-ādinā nayena sattakiccaṃ vā “gamanakālo ṭhānakālo”ti-ādinā nayena iriyāpathaṃ vā “pubbaṇho sāyaṇho divā rattī”ti-ādinā nayena candimasūriyādi-parivattanaṃ vā “aḍḍhamāso māsō”ti-ādinā nayena ahorattādisaṅkhātāṃ kālasañcayaṃ vāti evaṃ taṃ taṃ upādāya paññatto kālo nāma. So panesa sabhāvato avijjamānattā paññattimattako evāti veditabbo. Yo panesa phassavedanādīnaṃ dhammānaṃ puñjo, so idha “samūho”ti vibhāvito. Evam kālasamūhepi ñatvā itaro pana—

Hetūti paccayovettha, tassa dvārasena vā.

Anekabhāvo viññeyyo, paccayānaṃ vasena vā.

Ettha hi paccayova hetu nāma. Tassa dvārānaṃ vā paccayānaṃ vā vasena anekabhāvo veditabbo. Kathaṃ? Cakkhudvārādīsu hi uppajjamānānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ cakkhurūpa-ālokamanasikārādayo paccayā. **Māhāpakaraṇe** ca “hetupaccayo ārammaṇapaccayo”ti-ādinā nayena catuvīsati paccayā vuttā, tesu ṭhapetvā vipākapaccayañca pacchājātapaccayañca sesā kusaladhammānaṃ paccayā hontiyeva. Te sabbepi idha hetūti adhippetā. Evamassa iminā dvārasena vā paccayavasena vā anekabhāvo

1. Tāni vā pana (Sī), tāni vā (Syā), tāni (?) 2. Veditabbo (Sī) 3. Nahānakālo (Sī, Syā)

veditabbo. Evamete samavāyādayo pañca atthā idha samayasaddena pariggahitāti veditabbā.

Kasmā pana etesu yaṁkiñci ekaṁ apariggahetvā sabbesaṁ pariggaho katoti? Tena tena tassa tassa atthavisesassa dīpanato. Etesu hi samavāyasaṅkhāto samayo anekahetuto vuttiṁ dīpeti. Tena ekakāraṇavādo paṭisedhito hoti. Samavāyo ca nāma sādharmaṇaphalanipphādane aññamaññāpekkho hoti. Tasmā “eko kattā nāma natthī”ti imampi atthaṁ dīpeti, sabhāvena hi kāraṇe sati kāraṇantarāpekkhā ayuttāti. Evaṁ ekassa kassaci kārakassa abhāvadīpanena “sayamkataṁ sukhadukkhā”ti-ādi paṭisedhitāṁ hoti.

Tattha siyā “yaṁ vuttaṁ ‘anekahetuto vuttaṁ dīpeti’ti, taṁ na yuttaṁ. Kiṁ kāraṇā? Asāmaggiyaṁ ahetūnaṁ sāmaggīyampi ahetubhāvāpattito, na hi ekasmiṁ andhe daṭṭhuṁ asakkante andhasataṁ passatī”ti. No na yuttaṁ. Sādharmaṇaphalanipphādakattena¹ hi ṭhitabhāvo sāmaggī, na anekesaṁ samodhānamattaṁ, na ca andhānaṁ dassanaṁ nāma sādharmaṇaphalaṁ. Kasmā, andhasate satipi tassa abhāvato. Cakkhādīnaṁ pana taṁ sādharmaṇaphalaṁ, tesaṁ bhāve bhāvato. Asāmaggiyaṁ ahetūnampi ca sāmaggīyaṁ hetubhāvo siddo. Svāyaṁ asāmaggiyaṁ phalābhāvena, sāmaggīyañcassa bhāvena veditabbo, cakkhādīnañhi vekalle cakkhuviññānādīnaṁ abhāvo, avekalle ca bhāvo paccakkhasiddho lokassāti. Ayaṁ tāva samavāyasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo panesa atṭhahi akkhaṇehi parivajjito navamo khaṇo, patirūpadesavāsādiko ca catucakkasaṅkhāto okāsaṭṭhena khaṇo vutto, so manussattabuddhuppādasaddhammatṭhiti-ādikaṁ² khaṇasāmaggiṁ vinā natthi, manussattādīnañca kāṇakacchapopamādīhi³ dullabhabhāvo. Iti khaṇassa dullabhataṁ suṭṭhutarāṁ khaṇāyattaṁ lokuttaradhammānaṁ upakārabhūtaṁ kusalaṁ

1. Sādharmaṇaphalanipphādakaṭṭhena (Ka)

2. Manussattabuddhuppādasammādiṭṭhi-ādikaṁ (Sī),
manussattabuddhuppādasaddhammasavanasammādiṭṭhi-ādikaṁ (Syā)

3. Ma 3. 207 piṭṭhe.

dullabhameva. Evametesu khaṇasaṅkhāto samayo kusalupattiyā dullabhabhāvaṃ dīpeti. Evaṃ dīpentena anena adhigatakhaṇānaṃ khaṇāyattasseva tassa kusalassa ananuṭṭhānena moghakhaṇaṃ kurumānānaṃ pamādavihāro paṭisedhito hoti. Ayaṃ khaṇasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Yo panetassa kusalacittassa pavattikālo nāma hoti, so atiparitto, sā cassa atiparittatā “yathā ca bhikkhave tassa purisassa javo, yathā ca candimasūriyānaṃ javo, yathā ca yā devatā candimasūriyānaṃ purato dhāvanti, tasmaṃ devatānaṃ javo, tato sīghataraṃ āyusaṅkhārā khīyanti”¹ imassa suttassa Aṭṭhakathāvasena veditabbā. Tatra hi so rūpajīvitindriyassa tāva parittako kālo vutto. Yāva paṭuppannaṃ² rūpaṃ tiṭṭhati, tāva soḷasa cittāni uppajjitvā bhijjanti. Iti tesāṃ kālaparittatāya upamāpi natthi. Tenevāha “yāvañcidaṃ bhikkhave upamāpi na sukarā, yāva lahu-parivattaṃ cittaṃ”³ti³. Evametesu kālasaṅkhāto samayo kusalacittappavattikālassa atiparittataṃ dīpeti. Evaṃ dīpentena cānena atiparittakālatāya vijjulatobhāsa⁴ muttāvuṇaṇaṃ viya duppaṭivijjhamidaṃ cittaṃ, tasmā etassa paṭivedhe mahā-ussāho ca ādaro ca kattabboti ovādo vinno hoti. Ayaṃ kālasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Samūhasaṅkhāto pana samayo anekesaṃ sahuppattiṃ dīpeti. Phassādīnañhi dhammānaṃ puñjo “samūho”⁴ti vutto. Tasmiṃcā uppajjamānaṃ cittaṃ saha tehi dhammehi uppajjatīti anekesaṃ sahuppatti dīpitā. Evaṃ dīpentena cānena ekasseva dhammassa uppatti paṭisedhitā hoti, ayaṃ samūhasaṅkhātena samayena attho dīpito.

Hetusaṅkhāto pana samayo parāyattavuttitaṃ dīpeti. “Yasmiṃ samaye”⁵ti hi padassa yasmā “yasmiṃ hetumhi sati uppannaṃ hoti”⁶ti ayamatto, tasmā hetumhi sati pavattito parāyattavuttitā dīpitā.

1. Saṃ 1. 465piṭṭhe.

2. Paccuppannaṃ (Syā), panuppannaṃ (Sī)

3. Am 1. 9 piṭṭhe.

4. Vijjutobhāsa (Sī, Syā)

Evam dipentena cānena dhammānaṃ savasavattitābhimāno paṭisedhito hoti, ayaṃ hetusaṅkhātena samayena attho dīpito.

Tattha **yasmiṃ samayeti** kālasaṅkhātassa samayassa vasena yasmiṃ kāleti attho, samūhasaṅkhātassa yasmiṃ samūheti, khaṇasamavāyahetusaṅkhātānaṃ yasmiṃ khaṇe sati, yāya sāmaggiyā sati, yamhi hetumhi sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃ yeva sati phassādayopīti ayamattho veditabbo. Adhikaraṇaṇhi kālasaṅkhāto samūhasaṅkhāto ca samayo tattha vuttadhammānanti adhikaraṇavasenettha bhummaṃ, khaṇasamavāyahetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena tesam bhāvo lakkhīyatīti bhāvenabhāvalakkhaṇavasenettha bhummaṃ.

Kāmāvacaranti “katame dhammā kāmāvacarā, heṭṭhato Avīcinirayaṃ, uparito Paranimmitavasavattiṃ pariyaṇtaṃ katvā”ti-ādinā¹ nayena vuttesu kāmāvacaradhammesu pariyaṇnaṃ. Tatrāyaṃ vacanattho—uddānato dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha kilesakāmo atthato chandarāgo, vatthukāmo tebhūmakavaṭṭaṃ. Kilesakāmo cettha kāmetīti **kāmo**, itaro pana kāmiyatīti **kāmo**. Yasmiṃ pana padese duvidhopeso kāmo pavattivāsena avacarati, so catunnaṃ apāyānaṃ, manussānaṃ, channaṇca devalokānaṃ vasena ekādasavidho padeso “kāmo ettha avacarati”ti **kāmāvacaro** sasatthāvacaro viya. Yathā hi yasmiṃ padese sasatthā purisā avacaranti, so vijjamānesupi aññesu dvipadacatuppadesu avacarantesu tesam abhilakkhitattā “sasatthāvacaro”tveva vuccati. Evam vijjamānesupi aññesu rūpāvacarādīsu tattha avacarantesu tesam abhilakkhitattā ayaṃ padeso “kāma vacaro”tveva vuccati. Svāyaṃ yathā rūpabhavo rūpaṃ, evaṃ uttarapadalopaṃ katvā “kāmo”tveva vuccati. Evamidaṃ cittaṃ imasmiṃ ekādasapadesasaṅkhāte kāme avacarati **kāmāvacaraṃ**.

Kiñcāpi hi etaṃ rūpārūpabhavesupi avacarati, yathā pana saṅgāme avacaraṇato “saṅgāmāvacaro”ti laddhanāmako nāgo nagare carantopi “saṅgāmāvacaro”tveva vuccati. Thalajalacarā ca pāṇā

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

athale, ajale ca ṭhitāpi “thalacarā jalacarā”tveva vuccanti. Evamidam aññattha avacarantampi kāmāvacaramevāti veditabban.

Ārammaṇakaraṇavasena vā ettha kāmo avacaratītipi **kāmāvacaram**. Kāmañcesa rūpārūpāvacaresupi avacarati. Yathā pana “vadatīti vaccho, mahiyam setīti mahimso”ti vutte na sattā yattakā vadanti, mahiyam vā senti, sabbesam tam nāmam hoti, evamsampadamidam veditabban. Apica kāmabhavasāṅkhāte kāme paṭisandhim avacāretītipi **kāmāvacaram**.

Kusalanti kucchitānam salanādīhi atthehi kusalam. Apica ārogyaṭṭhena, anavajjaṭṭhena, kosallasambhūtaṭṭhena ca kusalam, yatheva hi “kacci nu bhoto kusalan”ti¹ rūpakāye anāturatāya agelaññena nibyādhitāya ārogyaṭṭhena kusalam vuttam. Eam arūpadhammepi kilesāturatāya, kilesagelaññassa ca kilesabyādhino abhāvena ārogyaṭṭhena kusalam veditabban. Kilesavajjassa, pana kilesadosassa, kilesadarathassa ca abhāvā anavajjaṭṭhena kusalam, kosallam vuccati paññā, kosallato sambhūtattā kosallasambhūtaṭṭhena kusalam.

Ñāṇasampayuttam tāva eam hotu, ñāṇavippayuttam kathanti? Tampi ruḷhīsaddena kusalameva, yathā hi tālapaṇṇehi akatvā kilañjādīhi katampi tamсарikkhattā ruḷhīsaddena “tālavaṇṇan”tveva vuccati, eam ñāṇavippayuttampi “kusalan”tveva veditabban. Nippariyāyena pana ñāṇasampayuttam ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena kosallasambhūtaṭṭhena ti vidhenapi “kusalan”ti nāmam labhati, ñāṇavippayuttam duvidheneva. Iti yañca jātakapariyāyena yañca bāhitikasuttapariyāyena yañca abhidhammapariyāyena kusalam kathitam, sabbam tam tīhipi atthehi imasmim citte labbhati.

Tadetam lakkhaṇādivasena anavajjasukhavipākalakkhaṇam, akusalavidhamāsanarasam, vodānapaccupaṭṭhānam, yonisomanasikārapadaṭṭhānam. Avajjapaṭipakkhattā vā anavajjalakkhaṇameva kusalam, vodānabhāvarasam, iṭṭhavipākapaccupaṭṭhānam, yathāvuttapadaṭṭhānameva. Lakkhaṇādīsu hi tesam tesam dhammānam sabhāvo vā yathāvuttapadaṭṭhānameva. Lakkhaṇādīsu hi tesam tesam dhammānam sabhāvo vā sāmāññam vā **lakkhaṇam** nāma, kiccaṃ vā sampatti vā **raso** nāma, upaṭṭhānakāro vā phalaṃ vā **paccupaṭṭhānam** nāma. Āsannakāraṇam **padaṭṭhānam** nāma. Iti yattha yattha lakkhaṇādīni vakkhāma, tattha tattha imināva nayena tesam nānattam veditabban.

1. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhādīsu.

Cittanti ārammaṇaṃ cintetīti cittaṃ, vijānātīti attho, yasmā vā cittanti sabbacittasādhāraṇo esa saddo, tasmā yadettha lokiyakusalākusalakiriyacittaṃ, taṃ javanavīthivasena attano santānaṃ cinotīti cittaṃ, vipākaṃ kammakilesehi citanti cittaṃ, apica sabbampi yathānurūpatto cittatāya cittaṃ, cittakaraṇatāya cittanti evampettha¹ attho veditabbo. Tattha yasmā aññadeva sarāgaṃ cittaṃ, aññaṃ sadosaṃ, aññaṃ samohaṃ, aññaṃ kāmāvacaraṃ, aññaṃ rūpāvacarādibhedāṃ, aññaṃ rūpārammaṇaṃ, aññaṃ saddādi-ārammaṇaṃ, rūpārammaṇesu cāpi aññaṃ nīlārammaṇaṃ, aññaṃ pītādi-ārammaṇaṃ, saddādi-ārammaṇesupi eseva nayo. Sabbesupi cetesu aññaṃ hīnaṃ, aññaṃ majjhimaṃ, aññaṃ paṇītaṃ. Hīnādīsupi aññaṃ chandādhipeyyaṃ, aññaṃ vīriyādhipeyyaṃ, aññaṃ cittādhipeyyaṃ, aññaṃ vīmaṃsādhipeyyaṃ, tasmā assa imesaṃ sampayuttabhūmi-ārammaṇahīnamajjimapaṇītādhipeyyaṃ vasena cittatā veditabbā. Kāmañcettha ekameva evaṃ cittaṃ na hoti, cittānaṃ pana antogadhattā etesu yaṃkiñci ekampi cittatāya “cittan”ti vattuṃ vaṭṭati. Evaṃ tāva cittatāya cittaṃ.

Kathaṃ cittakaraṇatāyāti? Lokasmiñhi cittakammato uttari aññaṃ cittaṃ nāma natthi, tasmimpi caraṇaṃ nāma cittaṃ aticittameva² hoti. Taṃ karontānaṃ cittakārānaṃ “evaṃvidhāni ettha rūpāni kātabbānī”ti cittasaññā uppajjati, tāya cittasaññāya lekhāgahanarañjana-ujjotanavattanādinipphādikā cittakiriyā uppajjanti. Tato caraṇasaṅkhāte citte aññataraṃ vicittarūpaṃ nipphajjati. Tato “imassa rūpassa upari idaṃ hotu, heṭṭhā idaṃ, ubhayapasse idaṃ”ti cintetvā yathācintitena kamena³ sesacittarūpanipphādanaṃ hoti. Evaṃ yaṃkiñci loke vicittaṃ sippajātāṃ, sabbaṃ taṃ citteneva karīyati. Evaṃ imāya karaṇavicittatāya tassa tassa citassa nipphādakaṃ cittampi tattheva cittaṃ hoti. Yathācintitassa vā anavasesassa anipphajjanato⁴ tatopi cittameva cittataraṃ. Tenāha Bhagavā—

“Diṭṭhaṃ vo bhikkhave caraṇaṃ nāma cittanti. Evaṃ bhante.

Tampi kho bhikkhave caraṇaṃ nāma cittaṃ citteneva cintitaṃ, tenapi kho bhikkhave caraṇena cittaṃ cittaṃyeva cittataraṃ”ti⁵.

1. Evamettha (Syā, Ka)

2. Adhicittameva (Ka)

3. Kammena (Syā, Ka)

4. Abhinipphajjanato (Sī, Syā)

5. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

Tathā yadetaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatīsu kammaliṅgasaññāvohārādibhedāṃ ajjhattikaṃ cittaṃ, tampi cittakatameva. Kāyakammādibhedāñhi dāna sīla vihimśasāṭṭheyyādinayappavattaṃ kusalākusalakammaṃ cittanipphāditaṃ kammanānattaṃ, kammanānatteneva ca tāsu tāsu gatīsu hatthapādakaṇṇa-udaragīvāmukhādisaṅṭhānabhinnaṃ liṅganānattaṃ, liṅganānattato yathāgahitasāṅṭhānavasena “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti uppajjamānāya saññāya saññānānattaṃ, saññānānattato saññānurūpena “itthī”ti vā “puriso”ti vā voharantānaṃ vohāranānattaṃ, vohāranānattavasena pana yasmā “itthī bhavissāmi, puriso bhavissāmi, khattiyo bhavissāmi, brāhmaṇo bhavissāmi”ti evaṃ tassa tassa attabhāvassa janakaṃ kammaṃ karīyati, tasmā vohāranānattato kammanānattaṃ, taṃ panetaṃ kammanānattaṃ yathāpatthitaṃ bhavaṃ nibbattaṃ yasmā gativasena nibbatteti, tasmā kammanānattato gatinānattaṃ, kammanānatteneva ca tesaṃ tesaṃ sattānaṃ tassā tassā gatiyā apādakadvipādakādītā, tassā tassā upapattiyā uccanīcādītā, tasmim̐ tasmim̐ attabhāve suvaṇṇadubbaṇṇādītā, lokadhammesu lābhālābhādītā ca paññāyati. Tasmā sabbametaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatīsu kammaliṅgasaññāvohārādibhedāṃ ajjhattikaṃ cittaṃ citteneva katanti veditaḥ. Svāyamattho imassa **saṅgīti-anāruḥassa** suttassa vasena veditaḥ. Vuttañhetam—

“Kammanānattaputhuttappabhedavavattānavasena liṅganānattaputhuttappabhedavavattānaṃ bhavati, liṅganānattaputhuttappabhedavavattānavasena saññānānattaputhuttappabhedavavattānaṃ bhavati, saññānānattaputhuttappabhedavavattānavasena vohāranānattaputhuttappabhedavavattānaṃ bhavati, vohāranānattaputhuttappabhedavavattānavasena kammanānattaputhuttappabhedavavattānaṃ bhavati, kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ gatiyā nānākaraṇaṃ paññāyati apadā dvipadā catuppadā bahuppadā rūpino arūpino saññino asaññino nevasaññināsaññino, kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ upapattiyā nānākaraṇaṃ paññāyati uccanīcatā hīnappaṇītatā sugataduggatā,

kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ attabhāve nānākaraṇaṃ paññāyati
 suvaṇṇadubbaṇṇatā sujātadujjātātā susaṇṇhitadussaṇṇhitātā,
 kammanānākaraṇaṃ paṭicca sattānaṃ lokadhamme nānākaraṇaṃ paññāyati
 lābhālābhe yasāyase nindāpasamsāyaṃ sukhadukkhe”ti.

Aparampi vuttaṃ—

“Kammato liṅgato ceva, liṅgasaññā pavattare.
 Saññāto bhedaṃ gacchanti, itthāyaṃ purisoti vā.

Kammunā¹ vattate² loko, kammunā vattate pajā.
 Kammanibandhanā sattā, rathassaṇṇīva yāyato³.

Kammena kittiṃ labhate pasamsaṃ,
 Kammena jāniṇca vadhaṇca bandhaṃ.
 Taṃ kammanānākaraṇaṃ veditvā,
 Kasmā vade ‘natthi kamman’ti loka⁴.

Kammassakā māṇava sattā kammadāyādā kammayon
 ikammabandhū kammaṇṇisaṇṇa, kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ
 hīnappaṇṇitatāyā”ti⁵.

Evam imāya karaṇacittatāyapi cittassa cittatā veditabbā. Sabbānapi hi
 etāni vicitrāni citteneva katāni. Aladdhokāsassa pana cittassa, yaṃ vā pana
 avasesapaccayavikalaṃ, tassa ekaccacittakaraṇābhāvato yadetaṃ cittena
 kataṃ ajjhattikaṃ cittaṃ vuttaṃ, tatopi cittameva cittataraṃ. Tenāha
 Bhagavā—

“Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekanikāyampi samanupassāmi
 evaṃ cittaṃ, yathayidaṃ bhikkhave tiracchānagatā pāṇā, tehipi kho
 bhikkhave tiracchānagatehi pāṇehi cittaṃyeva cittataran”ti⁶.

Uppannaṃ hotīti ettha

vattamānabhūtāpagatokāsakatabhūmiladdhavasena uppannaṃ nāma
 anekappabhedam, tattha sabbampi uppādajarābhāṅgasamaṅgīsaṅkhātāṃ
vattamānuppannaṃ nāma, ārammaṇarasam anubhavitvā niruddham
 anubhūtāpagatasāṅkhātāṃ

1. Kammanā (Sī)

2. Vattati (Ka)

3. Ma 2. 412; Khu 1. 379 piṭṭhesu.

4. Abhi 4. 396 piṭṭhe.

5. Ma 3. 244 piṭṭhe.

6. Saṃ 2. 123 piṭṭhe.

kusalākusalaṃ, uppādādittayaṃ anuppatvā niruddhaṃ
 bhūtāpagatasāṅkhataṃ sesasaṅkhataṃ **bhūtāpagatuppannaṃ** nāma,
 “yānissa tāni pubbe katāni kammāni”¹ti evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ
 atītampi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā
 ṭhitattā, tathā katokāsaṃ vipākaṃ anuppannampi samānaṃ evaṃ kate
 okāse ekantena uppajjanato **okāsakatuppannaṃ** nāma, tāsu tāsu bhūmīsu
 asamūhataṃ akusalaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma, ettha ca bhūmiyā
 bhumiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ—**bhūmī**ti vipassanāya
 ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. **Bhūmiladdhaṃ** nāma tesu
 khandhesu uppattārahaṃ kilesajātaṃ. Tena hesā bhūmi laddhā nāma hoti.
 Tasmā “bhūmiladdhaṃ”ti vuccati. Evametesu catūsu uppannesu idha
 vattamānuppannaṃ adhippettaṃ.

Tatrāyaṃ vacanattho—pubbantato uddhaṃ uppādādi-abhimukhaṃ
 pannanti **uppannaṃ**. **Uppannasaddo** panesa abhīte paṭiladdhe samuṭṭhite
 avikkhambhite asamucchinne khaṇattayagateti anekesu atthesu dissati.
 Ayañhi “tena kho pana bhikkhave samayena Kakusandho Bhagavā Arahaṃ
 Sammāsambuddho loka uppanno”²ti ettha atīte āgato. “Āyasmato Ānandassa
 atirekacīvaraṃ uppannaṃ hoti”³ti ettha paṭiladdhe. “Seyyathāpi bhikkhave
 uppannaṃ mahāmeghaṃ, tamenāṃ mahāvāto antarāyeva antaradhāpeti”⁴
 ettha samuṭṭhite. “Uppannaṃ gamiyacittaṃ duppaṭivinodanīyaṃ”⁵,
 uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpeti”⁶ti ettha
 avikkhambhite. “Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvento bahulīkaronto
 uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antarāyeva
 antaradhāpeti”⁷ti ettha asamucchinne. “Uppajjamānaṃ uppannanti,
 āmantā”⁸ti ettha khaṇattayagate. Svāyamidhāpi khaṇattayagateva daṭṭhabbo.
 Tasmā **uppannaṃ hoti**ti ettha khaṇattayagataṃ hoti, vattamānaṃ hoti,
 paccuppannaṃ hoti ti ayaṃ saṅkhattho.

“Cittaṃ uppannaṃ hoti”ti cetaṃ desanāsīsameva, na pana cittaṃ
 ekakameva uppajjati. Tasmā yathā “rājā āgato”ti vutte na parisāṃ pahāya
 ekakova āgato, rājaparisāya pana saddhimyeva āgatoti

1. Ma 3. 203 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 397 piṭṭhe.

3. Vi 1. 294 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 47piṭṭhe.

5. Aṃ 2. 163; Vi 5. 231 piṭṭhe.

6. Vi 1. 88 piṭṭhe.

7. Saṃ 3. 47 piṭṭhe.

8. Abhi 6. 306 piṭṭhe.

paññāyati, evamidampi paropaṇṇāsakusaladhammehi saddhimīyeva
uppannanti veditabbaṃ. Pubbaṅgamaṭṭhena pana “cittaṃ uppannaṃ
hoti”cceva vuttaṃ.

Lokiyadhammañhi patvā cittaṃ jeṭṭhakaṃ cittaṃ dhuraṃ cittaṃ
pubbaṅgamaṃ hoti, lokuttaradhammaṃ patvā paññā jeṭṭhikā¹ paññā dhurā
paññā pubbaṅgamā. Teneva Bhagavā Vinayapariyāyaṃ patvā pañhaṃ
pucchanto “kiṃ phassosi, kiṃ vedanosi, kiṃ saññosi, kiṃ cetanosi”ti
apucchitvā “kiṃ citto tvaṃ bhikkhū”ti * cittameva dhuraṃ katvā pucchati.
“Atheyyacitto ahaṃ Bhagavā”ti ca vutte “anāpatti attheyyaphassassā”ti-ādīni
avatvā “anāpatti bhikkhu attheyyacittassā”ti * vadati.

Na kevalañca vinayapariyāyaṃ, aññampi² lokiyadasanaṃ desento
cittameva dhuraṃ katvā deseti. Yathāha “ye keci bhikkhave dhammā
akusalā akusalabhāgiyā akusalapakkhikā, sabbete manopubbaṅgamā, mano
tesaṃ dhammānaṃ paṭhamāṃ uppajjati³.

Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce paduṭṭhena, bhāsati vā karoti vā.

Tato naṃ dukkhamanveti, cakkamva vahato padaṃ.

Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā.

Tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyini⁴.

Cittena nīyati loko, cittena parikassati.

Cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū⁵.

Cittasaṃkilesā bhikkhave sattā saṃkilissanti, cittavodānā visujjhanti⁶.

Pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ, tañca kho āgantukehi
uppakileshehi upakkiliṭṭhaṃ⁷.

1. Paññā jeṭṭhakā (Syā, Ka)

* Vi 1. 72 piṭṭhe.

2. Aparampi (Ka)

3. Am 1. 10 piṭṭhe.

4. Khu 1. 13 Dhammapade.

5. Sam 1. 36 piṭṭhe.

6. Sam 2. 123 piṭṭhe.

7. Am 1. 9 piṭṭhe.

Citte gahapati arakkhite kāyakammampi arakkhitaṃ hoti, vacīkammampi arakkhitaṃ hoti, manokammampi arakkhitaṃ hoti. Citte gahapati rakkhite -pa-. Citte gahapati byāpanne -pa-. Citte gahapati abyāpanne -pa-. Citte gahapati avassute -pa-. Citte gahapati anavassute kāyakammampi anavassutaṃ hoti. Vacīkammampi anavassutaṃ hoti. Manokammampi anavassutaṃ hoti”¹.

Evam lokiyadhammaṃ patvā cittaṃ jeṭṭhakaṃ hoti, cittaṃ dhuraṃ hoti, cittaṃ pubbaṅgamaṃ hotīti veditabbāṃ. Imesu pana suttesu ekaṃ vā dve vā aggahetvā suttānurakkhaṇatthāya sabbānipi gahitānīti veditabbāni.

Lokuttaradhammaṃ pucchanto pana “kataraphassaṃ adhigatosi. Kataravedanaṃ. Katarasaññaṃ. Kataracetanaṃ. Kataracittan”²ti apucchitvā “katarapaññaṃ tvaṃ bhikkhu adhigatosi. Kiṃ paṭhamam maggapaññaṃ, udāhu dutiyaṃ -pa- tatiyaṃ -pa- catuttham maggapaññaṃ adhigatoti paññaṃ jeṭṭhikaṃ paññaṃ dhuraṃ katvā pucchati. Paññuttarā sabbe kusalā dhammā na pariḥāyanti². Pañña pana kimatthiyā³. Pañnavato bhikkhave ariyasāvakassa tadanvayā saddhā saṅghāti, tadanvayaṃ vīriyaṃ saṅghāti, tadanvayā sati saṅghāti, tadanvayo samādhi saṅghāti”⁴ti⁴ evamādini panettha suttāni daṭṭhabbāni. Iti lokuttaradhammaṃ patvā pañña jeṭṭhikā hoti pañña dhurā pañña pubbaṅgamāti veditabbā. Ayaṃ pana lokiyadesanā, tasmā cittaṃ dhuraṃ katvā desento “cittaṃ uppannaṃ hoti”⁵ti āha.

Somanassasahagatanti sātamadhuravedayitasāṅkhātena somanassena saha ekuppādādibhāvaṃ gataṃ. Ayaṃ pana **sahagatasaddo** tabbhāve vokiṇṇe nissaye ārammaṇe saṃsaṭṭheti imesu atthesu dissati. Tattha “yāyaṃ taṇhā ponobhavikā⁵ nandirāgasahagatā”⁶ti⁶ tabbhāve veditabbo. Nandirāgabhūtāti attho. “Yā bhikkhave vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”⁷ti⁷ vokiṇṇe veditabbo. Antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti ayamettha attho. “Aṭṭhika-

1. Am 1. 264 piṭṭhe.

3. Ma 1. 367 piṭṭhe.

6. Abhi 2. 106 piṭṭhe.

2. Paññuttarā sabbe dhammā (Am 3. 153, 341 piṭṭhesu)

4. Sam 3. 195 piṭṭhe.

7. Sam 3. 244 piṭṭhe.

5. Ponobbhavikā (Ka)

saññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”¹ ti¹ nissaye veditabbo. Atthikasaññaṃ nissāya atthikasaññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. “Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ, arūpasahagatānaṃ vā”² ti² ārammaṇe veditabbo. Rūpārūpārammaṇānanti attho. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ hoti sahaajātaṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayuttan”³ ti³ saṃsaṭṭhe. Imasmimpi pade ayamevattho adhippeto. Somanassasaṃsaṭṭhañhi idha somanassasahagatanti vuttaṃ.

Saṃsaṭṭhasaddopi cesa sadise avassute mittasanthave sahaajāteti bahūsu atthesu dissati. Ayañhi “kise thūle vivajjetvā, saṃsaṭṭhā yojitā haya”⁴ ti⁴ ettha sadise āgato. “Saṃsaṭṭhāva tumhe ayye viharathā”⁵ ti⁵ avassute. “Gihisaṃsaṭṭho viharatī”⁶ ti⁶ mittasanthave. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ hoti sahaajātaṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayuttan”³ ti³ sahaajāte. Idhāpi sahaajāte adhippeto. Tattha sahagataṃ asahaajātaṃ asaṃsaṭṭhaṃ asampayuttaṃ nāma natthi, sahaajātaṃ pana saṃsaṭṭhaṃ sampayuttaṃ hotipi na hotipi. Rūpārūpadhammesu hi ekato jātesu rūpaṃ arūpena sahaajātaṃ hoti, na saṃsaṭṭhaṃ na sampayuttaṃ. Tathā arūpaṃ rūpena, rūpañca rūpena, arūpaṃ pana arūpenda saddhiṃ niyamatova sahagataṃ sahaajātaṃ saṃsaṭṭhaṃ sampayuttameva hotīti taṃ sandhāya vuttaṃ “somanassasahagatan”⁷ ti.

Ñāṇasampayuttanti ñāṇena sampayuttaṃ, samaṃ ekuppādādippakārehi yuttanti attho. Yaṃ panettha vattabbaṃ siyā, taṃ mātikāvaṇṇanāya vedanāttike⁷ vuttanayameva. Tasmā ekuppādā ekanirodhā ekavattthukā ekārammaṇāti iminā lakkhaṇenetaṃ sampayuttanti veditabbaṃ. Ukkatṭhaniddeso cesa, arūpe pana vināpi ekavattthukabhāvaṃ sampayogo labbhati.

Ettāvatā kiṃ kathitaṃ? Kāmāvacarakusalesu somanassasahagataṃ tihetukaṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ kathitaṃ. Katame dhammā kusalāti hi aniyamitapucchāya catubhūmakakusalaṃ gahitaṃ. “Kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī”⁸ ti vacanena pana tebhūmakam

1. Saṃ 3. 113 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

4. Khu 6. 154 piṭṭhe.

5. Vi 2. 313 piṭṭhe.

6. Saṃ 2. 10 piṭṭhe.

7. Hetṭhā 84 piṭṭhe.

kusalam pariccajivā aṭṭhavidham kāmāvacarakusalameva gahitaṃ.
 “Somanassasahagatan”ti vacanena tato catubbidham upekkhāsahagataṃ
 pariccajivā catubbidham somanassasahagatameva gahitaṃ.
 “Ñāṇasampayuttan”ti vacanena tato duvidham ñāṇavippayuttaṃ pariccajivā
 dve ñāṇasampayuttāneva gahitāni. Asaṅkhārikabhāvo pana anābhaṭṭhatāyeva
 na gahito. Kiñcāpi na gahito, parato pana “sasāṅkhārenā”ti vacanato idha
 “asaṅkhārenā”ti avuttepi asaṅkhārikabhāvo veditabbo. Sammāsambuddho hi
 āditova idaṃ mahācittaṃ bhājetvā dassetuṃ niyametvāva imaṃ desanaṃ
 ārabhīti evamettha sanniṭṭhānaṃ katanti veditabbaṃ.

Idāni tameva cittaṃ ārammaṇato dassetuṃ **“rūpārammaṇaṃ vā”**ti-
 ādimāha. Bhagavā hi arūpadhammaṃ dassento vatthunā vā dasseti
 ārammaṇena vā vatthārammaṇehi vā sarasabhāvena vā. “Cakkhusamphasso
 -pa- manosamphasso. Cakkhusamphassajā vedanā -pa- manosamphassajā
 vedanā. Cakkhuviññāṇaṃ -pa- manoviññāṇaṃ”ti-ādīsu hi vatthunā
 arūpadhammā dassitā. “Rūpasaññā -pa- dhammasaññā. Rūpasañcetanā -pa-
 dhammasañcetanā”ti-ādīsu ārammaṇena. “Cakkhuñca paṭicca rūpe ca
 uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso -pa- manañca paṭicca
 dhamme ca uppajjati manoviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso”ti-ādīsu¹
 vatthārammaṇehi. “Avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā. Saṅkhārapaccayā
 viññāṇaṃ”ti-ādīsu² sarasabhāvena arūpadhammā dassitā. Imasmiṃ pana
 ṭhāne ārammaṇena dassento **“rūpārammaṇaṃ vā”**ti-ādimāha.

Tattha catusamuṭṭhānaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ rūpameva
rūpārammaṇaṃ. Dvisamuṭṭhāno atītānāgatapaccuppanno saddova
saddārammaṇaṃ. Catusamuṭṭhāno atītānāgatapaccuppanno gandhova
gandhārammaṇaṃ. Catusamuṭṭhāno atītānāgatapaccuppanno rasova
rasārammaṇaṃ. Catusamuṭṭhānaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ phoṭṭhabbameva
phoṭṭhabbārammaṇaṃ. Ekasamuṭṭhānā dvisamuṭṭhānā tisamuṭṭhānā
 catusamuṭṭhānā nakutocisamuṭṭhānā atītānāgatapaccuppannā cittacetāsikā,
 tathā navatābbā ca vuttāvasesā cittagocarasaṅkhātā dhammāyeva
dhammārammaṇaṃ. Ye pana **anāpāthagatā** rūpādayopi
 dhammārammaṇamicceva vadanti, te iminā suttena paṭikkhipitābbā.
 Vuttañhetam—

1. Saṃ 2. 261 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 243 piṭṭhe.

“Imesaṃ kho āvuso pañcannaṃ indriyānaṃ nānāvisayānaṃ
nānāgocarānaṃ na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontānaṃ
mano paṭisaraṇaṃ mano nesaṃ gocaravisayaṃ paccanubhoti”¹.

Etesaṃhi rūpārammaṇādīni gocaravisayo nāma, tāni manena
paccanubhaviyamānānipi rūpārammaṇādīniyevāti ayamatto siddho hoti.
Dibbacakkhuñāṇādīnaṃ rūpādi-ārammaṇattāpi ayamatto siddhoyeva hoti.
Anāpāthagatāneva hi rūpārammaṇādīni dibbacakkhu-ādīnaṃ ārammaṇāni,
na ca tāni dhammārammaṇāni bhavantīti vuttanayeneva
ārammaṇavavattānaṃ veditabbaṃ.

Tattha² ekekaṃ ārammaṇaṃ dvīsu dvīsu dvāresu āpāthamāgacchati.
Rūpārammaṇaṃhi cakkhupasādaṃ ghaṭṭetvā taṅkhaṇaṃneva manodvāre
āpāthamāgacchati, bhavaṅgacalanassa paccayo hotīti attho. Sadda gandha
rasaphoṭṭhabbārammaṇesupi eseva nayo. Yathā hi sakuṇo ākāsenāgantvā
rukkhagge niliyamānova rūkkhasākhaṇaṃ ghaṭṭeti, chāyā cassa pathaviyaṃ
paṭihaññati, sākhaḡhaṭṭhanachāyāpharaṇāni apubbaṃ acarimaṃ
ekakkhaṇeyeva bhavanti. Evaṃ paccuppannarūpādīnaṃ
cakkupasādādighaṭṭanaṃ bhavaṅgacalanasamatthatāya manodvāre
āpāthagamanaṃ apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇeyeva hoti. Tato bhavaṅgaṃ
vicchinditvā cakkhudvārādīsu uppannānaṃ āvajjanādīnaṃ
voṭṭhabbanapariyosānānaṃ³ anantarā tesaṃ ārammaṇānaṃ aññatarasmim
idaṃ mahācittaṃ uppajjati.

Suddhamanodvāre pana pasādaghaṭṭanakiccaṃ natthi, pakatiyā
diṭṭhasutaghāyitasāyitaphuṭṭhavaseneva etāni ārammaṇāni
āpāthamāgacchanti. Kathaṃ? idhekacco katasudhākammaṃ
haritālamano silādivaṇṇavicittaṃ paggaḡhitānānappakāradhajaṇaṇaṃ
mālādāmaṇiṇaṃ dīpaṃ mālāparikkhitaṃ atimaṇorāmaṇaṃ siriyā
virocamānaṃ alaṅkatapaṭiyattaṃ Mahācetiyaṃ padaḡkhiṇaṃ katvā soḡasasu
pādapiṭṭhikāsu⁴ paṇcapaṭiṭṭhitena vanditvā añjaḡliṃ paggaḡya ulloḡento
Buddhārammaṇaṃ pītiṃ gaḡetvā tiṭṭhati. Tassa evaṃ cetiyaṃ passitvā
Buddhārammaṇaṃ pītiṃ nibbattetvā aparabhāḡe yattha katthaci gaṭassa

1. Ma 1. 369 piṭṭhe. 2. Ettha (Ka) 3. Votthapana... (Sī) 4. Pādapiṭṭhikāsu (Sī)

rattiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnassa āvajjamānassa alaṅkatapaṭiyattaṃ Mahācetiyaṃ cakkhudvāre āpāthamāgatasadisameva hoti, padakkhiṇaṃ katvā cetiyavandanakālo viya hoti. Evaṃ tāva diṭṭhavasena rūpārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Madhurena pana sarena dhammakathikassa vā dhammaṃ kathentassa, sarabhāṇakassa vā sarena bhaṇantassa saddaṃ sutvā aparabhāge yattha katthaci nisīditvā āvajjamānassa dhammakathā vā sarabhāṇaṃ vā sotadvāre āpāthamāgataṃ viya hoti, sādhuṅkārāṃ datvā suṇanakālo viya hoti. Evaṃ sutavasena saddārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Sugandhaṃ pana gandhaṃ vā mālaṃ vā labhitvā āsane vā cetiye vā gandhārammaṇena cittaṇa pūjaṃ katvā aparabhāge yattha katthaci nisīditvā āvajjamānassa taṃ gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthamāgataṃ viya hoti, pūjākaraṇakālo viya hoti. Evaṃ ghāyitavasena gandhārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Paṇītaṃ pana khādanīyaṃ vā bhojanīyaṃ vā sabrahmacārīhi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci kudrūsakādibhojanaṃ labhitvā “asukakāle paṇītaṃ bhojanaṃ sabrahmacārīhi saddhiṃ saṃvibhajitvā paribhuttaṃ”ti āvajjamānassa taṃ rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthamāgataṃ viya hoti, paribhuñjanakālo viya hoti. Evaṃ sāyitavasena rasārammaṇaṃ āpāthamāgacchati.

Mudukaṃ pana sukhasamphassaṃ mañcaṃ vā pīṭhaṃ vā attharaṇapāvuraṇaṃ¹ vā paribhuñjitvā aparabhāge yattha katthaci dukkhaseyyaṃ kappetvā “asukakāle me mudukaṃ mañcapīṭhaṃ attharaṇapāvuraṇaṃ paribhuttaṃ”ti āvajjamānassa taṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthamāgataṃ viya hoti, sukhasamphassaṃ vedayitakālo viya hoti. Evaṃ phuṭṭhavasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ āpāthamāgacchati—evaṃ suddhamanodvāre pasādaghaṭṭanakiccaṃ natthi, pakatiyā diṭṭhasutaghāyitasāyitaphuṭṭhavaseneva etāni ārammaṇāni āpāthamāgacchantīti veditabbāni.

1. Attharaṇapāvuraṇaṃ (Sī, Syā)

Idāni pakatiyā diṭṭhādīnaṃ vasena āpāthagamane ayamaparopi Aṭṭhakathāmuttako nayo hoti—diṭṭhaṃ sutāṃ ubhayasambandhanti ime tāva diṭṭhādayo veditabbā. Tattha **diṭṭhaṃ** nāma pañcadvārasena gahitapubbaṃ. **Sutanti** paccakkhato adisvā anussavavasena gahitā rūpādayova. Tehi dvīhi sambandhaṃ **ubhayasambandhaṃ** nāma. Iti imesampi diṭṭhādīnaṃ vasena etāni manodvāre āpāthamāgacchantīti veditabbāni. Tattha diṭṭhavasena tāva āpāthagamaṇaṃ heṭṭhā pañcahi nayehi vuttameva.

Ekacco pana suṇāti “Bhagavato puññāṭisayanibbattaṃ¹ evarūpaṃ nāma rūpaṃ, atimadhuro saddo. Kismiñci padese kesañci pupphānaṃ atimanuñño gandho. Kesañci phalānaṃ atimadhuro raso. Kesañci pāvuraṇādīnaṃ atisukho samphasso”ti. Tassa cakkhupasādādighaṭṭanaṃ vinā sutamattāneva tāni manodvāre āpāthamāgacchanti. Athassa taṃ cittaṃ tasmim rūpe vā sadde vā pasādavasena, gandhādīsu ariyānaṃ dātukāmatāvasena, aññehi dinnesu anumodanāvasena vā pavattati. Evaṃ sutavasena etāni manodvāre āpāthamāgacchanti.

Aparena pana yathāvuttāni rūpādīni diṭṭhāni vā sutāni vā honti, tassa “īdisaṃ rūpaṃ āyatim uppajjanakabuddhassāpi bhavissatī”ti-ādīnā nayena cakkhupasādādighaṭṭanaṃ vinā diṭṭhasutasambandheneva tāni manodvāre āpāthamāgacchanti. Athassa² heṭṭhā vuttanayeneva tesu aññatarārammaṇaṃ idaṃ mahācittaṃ pavattati. Evaṃ ubhayasambandhavasena etāni manodvāre āpāthamāgacchanti.

Idampi ca mukhattameva, saddhā ruci ākāraparivitakka diṭṭhiniijjhānakkhanti-ādīnaṃ pana vasena vitthārato etesaṃ manodvāre āpāthagamaṇaṃ veditabbameva. Yasmā pana evaṃ āpāthaṃ āgacchantāni bhūtānipi honti abhūtānipi, tasmā ayaṃ nayo Aṭṭhakathāyaṃ na gahito. Evaṃ ekekārammaṇaṃ javanaṃ dvīsu dvīsu dvāresu uppajjatīti veditabbaṃ. Rūpārammaṇaṃhi javanaṃ cakkhudvārepi uppajjati manodvārepi. Saddādi-ārammaṇesupi eseva nayo.

Tattha manodvāre uppajjamānaṃ rūpārammaṇaṃ javanaṃ dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayanti tividhaṃ hoti. Tesu ekekaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ

1. Puññāṭisayaphalanibbattaṃ (Sī, Ka)

2. Tassa (Ka)

manokammanti tividhameva hoti.

Saddagandharasaphoṭṭhadhammārammaṇesupī eśeva nayo.

Tattha rūpaṃ tāva ārammaṇaṃ katvā uppajjamānaṃ etaṃ mahākusalacittaṃ nīla pīta lohitoḍāṭavaṇṇesu pupphavatthadhātūsu aññataraṃ subhanimittasaṅkhātāraṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ rajanīyaṃ¹ vaṇṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. Nanu cetaṃ iṭṭhārammaṇaṃ lobhassa vatthu, kathaṃ etaṃ cittaṃ kusalaṃ nāma jātanti? Niyamitavasena, pariṇāmitavasena, samudācārasena, ābhūjitavasenāti. Yassa hi “kusalameva mayā kattabban”ti kusalakaraṇe cittaṃ niyamitaṃ hoti, akusalappavattito nivattetvā kusalakaraṇeyeva pariṇāmitaṃ, abhiṇhakarāṇa kusalasamudācāreṇeva samudācaritaṃ, patirūpadesavāsa sappurisūpanissaya saddhammasavanapubbekatapuññatādīhi ca upanissayehi yoniso ca ābhogo pavattati, tassa iminā niyamitavasena, pariṇāmitavasena, samudācārasena, ābhūjitavasena ca kusalaṃ nāma jātanti hoti.

Ārammaṇavasena panettha somanassasahagatabhāvo veditabbo. Iṭṭhārammaṇasmiṃhi uppannattā etaṃ somanassasahagataṃ jātanti, saddhābahulatādīnipettha kāraṇānīyeva. Assaddhānaṃhi micchādiṭṭhīnaṃ ekanta-iṭṭhārammaṇabhūtaṃ Tathāgatarūpampi disvā somanassaṃ nuppajjati. Ye ca kusalappavattiyaṃ ānisaṃsaṃ na passanti, tesaṃ parehi ussāhitānaṃ kusalaṃ karontānampi somanassaṃ nuppajjati. Tasmā saddhābahulatā visuddhadiṭṭhitā ānisaṃsadassāvitāti evam pettha somanassasahagatabhāvo veditabbo. Apica ekādasadhammā pītisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti Buddhānussati dhammānussati saṃghānussati sīlānussati cāgānussati devatānussati upasamānussati lūkhapūggaḷaparivaḷḷanā siniddhapuggalasevatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti imehi kāraṇehettha somanassasahagatabhāvo veditabbo. Imesaṃ pana vitthāro **Bojjhaṅgavibhaṅge**² āvi bhavissati.

Kammato upapattito indriyaparipākato kilesadūrībhāvatoti imehi panettha kāraṇehi nāṇasampayuttatā veditabbā. Yo hi

1. Rajjanīyaṃ (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 269, 299 piṭṭhesu.

paresaṃ dhammaṃ deseti, anavajjāni sippāyatanakammāyatanavijjāṭṭhānāni sikkhāpeti, dhammakathikaṃ sakkāraṃ katvā dhammaṃ kathāpeti, “āyatim paññavā bhavissāmī”ti patthanam paṭṭhapetvā nānappakāraṃ dānaṃ deti, tassa evarūpaṃ kammaṃ upanissāya kusalaṃ uppajjamānaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Abyāpajje¹ loke uppannassa vāpi tassa tattha sukhino dhammapadā plavanti, “dandho bhikkhave satuppādo, atha so satto khippaṃyeva visesagāmī hotī”ti² iminā nayena upapattim nissāyapi uppajjamānaṃ kusalaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Tathā indriyaparipākam upagatānaṃ paññādasakappattānaṃ indriyaparipākam nissāyapi kusalaṃ uppajjamānaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Yehi pana kilesā vikkhambhitā, tesam kilesadūrībhāvaṃ nissāyapi uppajjamānaṃ kusalaṃ ñāṇasampayuttaṃ uppajjati. Vuttampi cetam—

“Yogā ve jāyati bhūti, ayogā bhūrisaṅkhayo”ti³.

Evam kammato upapattito indriyaparipākato kilesadūrībhāvatoti imehi kāraṇehi ñāṇasampayuttatā veditabbā.

Apica satta dhammā dhammavicayasambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti paripucchakatā vatthuvisadakiriya indriyasamattapaṭipādanā duppaññapuggalaparivajjanā paññavantapuggalasevanā gambhīraññācariyapaccavekkhaṇā tadadhimuttatāti imehi kāraṇehi ñāṇasampayuttatā veditabbā. Imesaṃ pana vitthāro **Bojjhaṅgavibhaṅge**⁴ āvi bhavissati.

Evam ñāṇasampayuttaṃ hutvā uppannañcetaṃ asaṅkhārena appayogena anupāyacintānāya uppannatā asaṅkhāraṃ nāma jātaṃ. Tayidaṃ rajanīyavaṇṇārammaṇaṃ hutvā uppajjamānameva tividhena niyamena uppajjati dānamayaṃ vā hoti silamayaṃ vā bhāvanāmayam vā.

Katham? Yadā hi nīlapītalohitodātesu pupphādīsu aññataraṃ labhitvā vaṇṇavasena ābhujitvā “vaṇṇadānaṃ mayhan”ti Buddharatanādīni pūjeti, tadā dānamayaṃ hoti. Tatriddam vatthu—Bhaṇḍāgārikasaṃghamitto kira ekaṃ suvaṇṇakhacitaṃ vatthaṃ labhitvā “idampi vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇam, Sammāsambuddhopi suvaṇṇavaṇṇo, suvaṇṇavaṇṇaṃ vatthaṃ suvaṇṇavaṇṇasseva anucchavikaṃ, amhākañca vaṇṇadānaṃ bhavissati”ti Mahācetiye āropesi.

1. Abyāpajjhe (Sī)

3. Khu 1. 53 piṭṭhe.

2. Am 1. 505 piṭṭhe.

4. Abhi-Ṭṭha 2. 263 piṭṭhe.

evarūpe kāle dānamayaṃ hotīti veditabbaṃ. Yadā pana tathārūpameva deyyadhammaṃ labhitvā “mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇī esā, kulavattaṃ etan”ti Buddharatanādīni pūjeti, tadā sīlamayaṃ hoti. Yadā pana tādiseneva vatthunā ratanattayassa pūjaṃ katvā “ayaṃ vaṇṇo khayaṃ gacchissati, vayaṃ gacchissati”ti khayavayaṃ paṭṭhapeti, tādā bhāvanāmayā hoti.

Dānamayaṃ pana hutvā vattamānampi yadā tīṇi ratanāni sahatthena pūjentassa pavattati, tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā tīṇi ratanāni pūjento puttadārādāsakammakaraporisādayopi āṇāpetvā pūjāpeti, tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā tadeva vuttappakāraṃ vijjamaṇakavatthum ārabha “vaṇṇadānaṃ dassāmi”ti cinteti, tadā manokammaṃ hoti. Vinayapariyāyaṃ patvā hi “dassāmi karissāmi vācā bhinnā hoti”ti¹ iminā lakkaṇena dānaṃ nāma hoti. Abhidhammapariyāyaṃ patvā pana vijjamaṇakavatthum ārabha “dassāmi”ti manasā cintitakālato paṭṭhāya kusalaṃ hoti. Aparabhāge kāyena vā vācāya vā kattaḥ karissatīti vuttaṃ. Evaṃ dānamayaṃ kāyavacīmanokammavaseneva tividhaṃ hoti.

Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthum labhitvā kusavaṃsādivasena sahatthā ratanattayaṃ pūjeti, tadā sīlamayaṃ kāyakammaṃ hoti. Yadā kulavaṃsādivaseneva puttadārādayo āṇāpetvā pūjāpeti, tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā “mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇī esā, kulavattametan”ti vijjamaṇakavatthum ārabha “vaṇṇadānaṃ dassāmi”ti cinteti, tadā manokammaṃ hoti. Evaṃ sīlamayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti.

Yadā pana taṃ vuttappakāraṃ vatthum labhitvā tīṇi ratanāni pūjetvā caṅkamanto khayavayaṃ paṭṭhapeti, tadā bhāvanāmayā kāyakammaṃ hoti. Vācāya sammasanaṃ paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti. Kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā manasāva sammasanaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evaṃ bhāvanāmayā kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Evametam rūpārammaṇaṃ kusalaṃ tividhapuñṇakiriya-vutthivasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā. Saddārammaṇādīsupi eśeva nayo.

Bherisaddādāsu hi rajanīyasaddam ārammaṇam katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi niyamehetam kusalam uppajjati. Tattha saddam kandaṃūlam viya uppāṭetvā, nīluppalahatthakam viya ca hatthe ṭhapetvā dātum nāma na sakkā, savatthukam pana katvā dento saddadānam deti nāma. Tasmā yadā “saddadānam dassāmī”ti bherimudiṅgādāsu aññataratūriyena tiṇṇam ratanānam upahāram karoti, “saddadānam me”ti bheri-ādini ṭhapāpeti, dhammakathikabhikkhūnam sarabhesajjate-
phāṇitādini deti, dhammasavanam ghoṣeti, sarabhaññaṃ bhaṇati, dhammakatham katheti, upanisinnakatham anumodanakatham karoti¹, tadā dānamayaṃyeva hoti. Yadā etadeva vidhānam kulavaṃsādivasena vattavasena karoti, tadā sīlamayaṃ hoti. Yadā sabbampetaṃ katvā “ayaṃ ettako saddo brahmalokappamāṇopi hutvā khayam gamissati, vayaṃ gamissati”ti sammasanam paṭṭhapeti, tadā bhāvanāmayam hoti.

Tattha dānamayaṃ tāva yadā bheri-ādini gahetvā sahatthā upahāram karoti, niccupahārathāya ṭhapentopi sahatthā ṭhapeti, “saddadānam me”ti dhammasavanam ghoṣetum gacchati, dhammakatham sarabhaññaṃ kātum vā gacchati, tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā “gacchatha tātā, amhākam saddadānam tiṇṇam ratanānam upahāram karoṭhā”ti āṇāpeti, “saddadānam me”ti cetiyaṅgaṇesu “imaṃ bherim, imaṃ mudiṅgam ṭhapethā”ti āṇāpeti, sayameva dhammasavanam ghoṣeti, dhammakatham katheti, sarabhaññaṃ bhaṇati, tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā kāyaṅgavācāṅgāni acopetvā “saddadānam dassāmī”ti vijjamānakavatthum manasā pariccajati, tadā manokammaṃ hoti.

Sīlamayampi “saddadānam nāma mayham kulavaṃso kulatanti kulappaveṇī”ti bheri-ādihī sahatthā upahāram karontassa, bhari-ādini sahatthā cetiyaṅgaṇādāsu ṭhapentassa, dhammakathikānam sarabhesajjam sahatthā dadantassa, vattasīsena dhammasavanaghosanadhammakathā-kathanasarabhaññabhaṇanatthāya ca gacchantassa kāyakammaṃ hoti. “Saddadānam nāma amhākam kulavaṃso kulatanti kulappaveṇī, gacchatha tātā, Buddharatanādīnam upahāram karoṭhā”ti āṇāpentassa, kulavaṃsavaseneva attanā dhammakatham vā sarabhaññaṃ vā karontassa ca vacīkammaṃ hoti. “Saddadānam nāma mayham

kulavaṁso, saddadānaṁ dassāmi”ti kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasāva vijjamānakavatthum pariccajantassa manokammaṁ hoti.

Bhāvanāmayampi yadā caṅkamanto sadde khayavayaṁ paṭṭhapeti, tadā kāyakammaṁ hoti. Kāyaṅgaṁ pana acopetvā vācāya sammasantassa vacīkammaṁ hoti. Kāyaṅgavācaṅgaṁ acopetvā manasāva saddāyatanam sammasantassa manokammaṁ hoti. Evaṁ saddārammaṇampi kusalaṁ tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Mūlagandhādīsupi rajanīyagandhaṁ ārammaṇaṁ katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi niyamehetam kusalaṁ uppajjati. Tattha yadā mūlagandhādīsu yaṁkiñci gandhaṁ labhitvā gandhavasena ābhujitvā “gandhadānaṁ mayhan”ti Buddharatanādīni pūjeti, tadā dānamayaṁ hotīti sabbaṁ vaṇṇadāne vuttanayeneva vitthārato veditabbaṁ. Evaṁ gandhārammaṇampi kusalaṁ tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Mūlarasādīsu pana rajanīyaraṣaṁ ārammaṇaṁ katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi niyamehetam kusalaṁ uppajjati. Tattha yadā mūlarasādīsu yaṁkiñci rajanīyaṁ rasavatthum labhitvā rasavasena ābhujitvā “rasadānaṁ mayhan”ti deti pariccajati, tadā dānamayaṁ hotīti sabbaṁ vaṇṇadāne vuttanayeneva vitthārato veditabbaṁ. Sīlamaye panettha “saṅghassa adatvā paribhuñjanaṁ nāma amhākaṁ na āciṇṇaṁ”ti dvādasannaṁ bhikkhusahassānaṁ dāpetvā sāduraṣaṁ paribhuttassa Duṭṭhagāmaṇi-abhayarañño vatthum ādiṁ katvā Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vatthūni āgatāni, ayameva viseso. Evaṁ rasārammaṇampi kusalaṁ tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Phoṭṭhabbārammaṇepi pathavīdhātu tejodhātu vāyodhātūti tīni mahābhūtāni phoṭṭhabbārammaṇaṁ nāma. Imasmiṁ ṭhāne etesaṁ vaseṇa yojanaṁ akatvā mañcapīṭhādivaseṇa kātabbā, yadā hi mañcapīṭhādīsu yaṁkiñci rajanīyaṁ phoṭṭhabbavatthum labhitvā phoṭṭhabbavasena ābhujitvā “phoṭṭhabbadānaṁ mayhan”ti deti pariccajati, tadā dānamayaṁ hotīti sabbaṁ vaṇṇadāne vuttanayeneva vitthārato veditabbaṁ. Evaṁ phoṭṭhabbārammaṇampi kusalaṁ tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Dhammārammaṇe cha ajjhattikāni āyatanāni, tīṇi lakkhaṇāni, tayo arūpino khandhā, pannarasa sukhumarūpāni, nibbānapaññattīti ime dhammāyatane pariyāpannā ca aparīyāpannā ca dhammā dhammārammaṇaṃ nāma. Imasmiṃ pana tḥāne etesaṃ vasena yojanaṃ akatvā ojadānapānadāna-jīvitadānavasena kātabbā. Ojādīsu hi rājanīyaṃ dhammārammaṇaṃ ārammaṇaṃ katvā heṭṭhā vuttanayeneva tīhi niyamehetāṃ kusalaṃ uppajjati.

Tattha yadā “ojadānaṃ mayhan”ti sappinavanītādīni deti, “pānadānaṃ”ti aṭṭha pānāni deti, “jīvitadānaṃ”ti salākabhattasaṃghabhattādīni¹ deti, aphāsukānaṃ bhikkhūnaṃ bhesajjaṃ deti, vejjaṃ paccupaṭṭhāpeti, jālaṃ phālāpeti, kumīnaṃ² viddhamsāpeti, sakuṇapañjaraṃ viddhamsāpeti, bandhanamokkhaṃ kārāpeti, māghātabheriṃ carāpeti, aññānīpi jīvitaparittāṇatthaṃ evarūpāni kammāni karoti, tadā danamayaṃ hoti. Yadā pana “ojadānapānadāna-jīvitadānāni mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulappaveṇī”ti vattasīsenā ojadānādīni pavatteti, tadā sīlamayaṃ hoti. Yadā dhammārammaṇasmiṃ khayavayaṃ paṭṭhapeti, tadā bhāvanāmayāṃ hoti.

Dānamayaṃ pana hutvā pavattamānampi yadā ojadānapānadāna-jīvitadānāni sahatthā deti, tadā kāyakammaṃ hoti. Yadā puttadārādayo āṇāpetvā dāpeti, tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā “ojadānapānadāna-jīvitadānavasena vijjamānakavatthuraṃ dassāmī”ti manasā cinteti, tadā manokammaṃ hoti.

Yadā pana vuttappakāraṃ vijjamānakavatthuraṃ kulavaṃsādivasena sahatthā deti, tadā sīlamayaṃ kāyakammaṃ hoti. Yadā kulavaṃsādivaseneva puttadārādayo āṇāpetvā dāpeti, tadā vacīkammaṃ hoti. Yadā kulavaṃsādivaseneva “vuttappakāraṃ vijjamānakavatthuraṃ dassāmī”ti manasāva cinteti, tadā manokammaṃ hoti.

Caṅkamitvā dhammārammaṇe khayavayaṃ paṭṭhapentassa pana bhāvanāmayāṃ kāyakammaṃ hoti, kāyaṅgaṃ acopetvā vācāya khayavayaṃ paṭṭhapentassa vacīkammaṃ hoti, kāyaṅgavācanāṅgāni acopetvā manasāva dhammārammaṇe

1. Salākabhattapakkhīyabhattasaṃghabhattādīni (Sī, Syā)

2. Kumināṃ (Sī, Syā)

khayavayaṃ paṭṭhapentassa manokammaṃ hoti. Evaṃ bhāvanāmayāṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hoti. Evametaṃ dhammārammaṇampi kusalaṃ tividhapuññakiriyavatthuvasena navahi kammadvārehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Evamidam cittaṃ nānāvattḥūsu nānārammaṇavasena dīpitaṃ. Idaṃ pana ekavatthusmimpi nānārammaṇavasena labbhatīyeva. Kathaṃ? Catūsu hi paccayesu cīvare cha ārammaṇāni labbhanti. Navarattassa hi cīvarassa vaṇṇo manāpo hoti dassanīyo, idaṃ vaṇṇārammaṇaṃ. Paribhogakāle paṭapaṭasaddaṃ karoti, idaṃ saddārammaṇaṃ. Yo tattha kāḷakacchakādīgandho¹, idaṃ gandhārammaṇaṃ. Rasārammaṇaṃ pana paribhogarasavasena kathitaṃ. Yā tattha sukhasamphassatā, idaṃ phoṭṭhabbārammaṇaṃ. Cīvaraṃ paṭicca uppannā sukhā vedanā dhammārammaṇaṃ. Piṇḍapāte rasārammaṇaṃ nippariyāyeneva labbhati. Evaṃ catūsu paccayesu nānārammaṇavasena yojanaṃ katvā dānamayādibhedo veditabbo.

Imassa pana cittassa ārammaṇameva nibaddhaṃ vinā ārammaṇena anuppajjanato. Dvāraṃ pana anibaddhaṃ. Kasmā? Kammassa anibaddhattā, kammasmīhi anibaddhe dvārampi anibaddhameva hoti.

Kāmāvacarakusala dvārakathā

Kāyakammadvāra

Imassa panatthassa pakāsanatthaṃ imasmiṃ ṭhāne **Mahā-aṭṭhakathāyaṃ** dvārakathā kathitā. Tattha tīṇi kammāni, tīṇi kammadvārāni, pañca viññāṇāni, pañca viññāṇadvārāni, cha phassā, cha phassadvārāni, aṭṭha asaṃvarā, aṭṭha asaṃvaradvārāni, aṭṭha saṃvarā, aṭṭha saṃvaradvārāni, dasa kusalakammapathā, dasa akusalakammapathāti idaṃ ettakaṃ dvārakathāya mātikāṭhapanāṃ nāma.

Tattha kiñcāpi tīṇi kammāni paṭhamāṃ vuttāni, tāni pana ṭhapetvā ādito tāva tīṇi kammadvārāni bhājetvā dassitāni. Katamāni tīṇi? Kāyakammadvāraṃ vacīkammadvāraṃ manokammadvāranti.

1. Kāḷagacchakādīgandho (Ka)

Tattha catubbidho kāyo upādinnaḥ āhārasamuṭṭhāno utusamuṭṭhāno cittasamuṭṭhānoti. Tattha cakkhāyatanādīni jīvitindriyapariyantāni aṭṭha kammāsamuṭṭhānarūpānīpi, kammāsamuṭṭhānāneva catasso dhātuyo vaṇṇo gandho raso ojāti aṭṭha **upādinnaḥ kāyo** nāma, tāneva aṭṭha āhārajāni **āhārasamuṭṭhānikakāyo** nāma, aṭṭha utujāni **utusamuṭṭhānikakāyo** nāma, aṭṭha cittajāni **cittasamuṭṭhānikakāyo** nāma.

Tesu **kāyakammadvāraṇti** neva upādinnaḥ kāyassa nāmaṃ, na itaresaṃ. Cittasamuṭṭhānesu pana aṭṭhasu rūpesu ekā viññatti atthi, idaṃ kāyakammadvāraṇaṃ nāma, yaṃ sandāya vuttaṃ “katamaṃ taṃ rūpaṃ kāyaviññati? Yā kusalacittassa vā akusalacittassa vā abyākatacittassa vā abhikkamantassa vā paṭikkamantassa vā āloketassa vā vilokentassa vā samiñjantassa¹ vā pasārentassa vā kāyassa thambhanā santhambhanā santhambhitattaṃ viññatti viññāpanā viññāpitattaṃ, idaṃ taṃ rūpaṃ kāyaviññatti”ti². “Abhikkamissāmi paṭikkamissāmī”ti hi cittaṃ uppajjamānaṃ rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha yā pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu tannissito vaṇṇo gandho raso ojāti imesaṃ aṭṭhannaṃ rūpakalāpānaṃ abbhantare cittasamuṭṭhānā vāyodhātu, sā attanā sahaajātaṃ rūpakāyaṃ santhambhetaṃ sandhāreti cāleti abhikkamāpeti paṭikkamāpeti.

Tattha ekāvajjanavīthiyaṃ sattasu javanesu paṭhamacittasamuṭṭhitā vāyodhātu attanā sahaajātaṃ rūpakāyaṃ santhambhetuṃ sandhāretuṃ sakkoti, aparāparaṃ pana cāletuṃ na sakkoti. Dutiyādīsopi eseva nayo. Sattamacittena pana samuṭṭhitā vāyodhātu heṭṭhā chahi cittehi samuṭṭhitaṃ vāyodhātuṃ upatthambhanapaccayaṃ labhitvā attanā sahaajātaṃ rūpakāyaṃ santhambhetuṃ sandhāretuṃ cāletuṃ abhikkamāpetuṃ paṭikkamāpetuṃ āloketuṃ viloketuṃ samiñjāpetuṃ³ pasārāpetuṃ sakkoti, tena gamaṇaṃ nāma jāyati, āgamaṇaṃ nāma jāyati, gamanāgamaṇaṃ nāma jāyati, “yojanaṃ gato, dasayojanaṃ gato”ti vattabbataṃ āpajjāpeti.

1. Sammiñjantassa (Sī), samañchantassa (Ka)

2. Abhi 1. 177 piṭṭhe.

3. Sammiñjāpetuṃ (Sī), samañchāpetuṃ (Ka)

Yathā hi sattahi yugehi ākaḍḍhitabbe sakaṭe paṭhamayuge yuttaḡoṇā yugaṃ tāva santhambhetuṃ sandhāretuṃ sakkonti, cakkam̐ pana na pavaṭṭenti. Dutiyādisupi eseṇa nayo. Sattamayuge pana ḡoṇe yojetvā yadā cheko sārathi¹ dhure nisīditvā yottāni ādāya sabbapurimato paṭṭhāya patodalapaṭṭhiyā ḡoṇe ākoṭeti, tadā sabbeva ekabalā hutvā dhuraṇca sandhārenti, cakkāni ca pavaṭṭenti “sakaṭam̐ gaḡetvā dasayojanam̐ vīsatiyojanam̐ gataṃ”ti vattabbataṃ āpādentī. Evaṃsampadamidaṃ veditabbam̐.

Tattha yo cittasamuṭṭhānikakāyo, na so viṇṇatti. Cittasamuṭṭhānāya pana vāyodhātuyā saḡajātaṃ rūpakāyam̐ santhambhetuṃ sandhāretuṃ cāletuṃ paccayo bhavituṃ samattho eko ākāravikāro atthi, ayaṃ viṇṇatti nāma. Sā aṭṭha rūpāni viya na cittasamuṭṭhānā. Yathā pana aniccādiḡhedānam̐ dhammānam̐ jarāmaṇaṭṭā “jarāmaṇam̐ bhikkhave aniccam̐ saṅkhatam̐”ti-ādi² vuttaṃ, evaṃ cittasamuṭṭhānānam̐ rūpānam̐ viṇṇattitāya sāpi cittasamuṭṭhānā nāma hoti.

Viṇṇāpanatṭā panesā **viṇṇattī**ti vuccati. Kiṃ viṇṇāpetīti? Ekaṃ kāyikakaraṇam̐. Cakkhupathasmiṇhi ṭhito hattham̐ vā pādam̐ vā ukkhipati, sīsam̐ vā bhamukaṃ vā cāleti. Ayaṃ hatthādīnam̐ ākāro cakkhuviṇṇeyyo hoti, viṇṇatti pana na cakkhuviṇṇeyyā, manoviṇṇeyyā eva. Cakkhunā hi hatthavikārādivasena vipphandamānam̐ vaṇṇārammaṇameva passati, viṇṇattim̐ pana manodvārikacittena cintetvā “idaṇcīdaṇca esa kāreti maṇṇe”ti jānāti.

Yathā hi araṇṇe nidāghasamaye udakaṭṭhāne manussā “imāya saṇṇāya idha udakassa atthibhāvaṃ jānissanti”ti rukkhagge tālapaṇṇādīni bandhāpenti, surāpānavāre dhajam̐ ussāpenti, uccam̐ vā pana rukkham̐ vāto paharitvā cāleti, anto-udake macche calante upari bubbulakāni uṭṭhahanti, mahoghassa gatamaggapariyante tiṇapaṇṇakasaṭam̐³ ussāritaṃ hoti. Tattha tālapaṇṇadhajasākhācalanabubbulakatiṇapaṇṇakasaṭe disvā yathā cakkhunā adiṭṭhampi “ettha udakam̐ bhavissati, surā bhavissati, ayaṃ rukkho vātena pahato bhavissati, anto-udake maccho bhavissati,

1. Sārathi (Ka)

2. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

3. Tiṇapaṇṇasaṭam̐ (Sī)

ettakaṃ ṭhānaṃ ajjhottharivā ogho gato bhavissatī”ti manoviññāṇena jānāti, evameva viññattipi ca cakkhuvīññeyyā, manoviññeyyāva. Cakkhunā hi hatthavikārādivasena vipphandamānaṃ vaṇṇārammaṇameva passati, viññattim pana manodvārikacittena cintetvā “idañcidañca esa kāreti maññe”ti jānāti.

Na kevalañcesā viññāpanatova viññatti nāma, viññeyyatopi pana **viññatti**veva nāma. Ayañhi paresaṃ antamaso tiracchānagatānampi pākaṭā hoti, tattha tattha sannipatitā hi soṇasiṅgālakākagoṇādayo daṇḍaṃ vā leḍḍuṃ vā gahetvā paharaṇākāre dassite “ayaṃ no paharitukāmo”ti ñatvā yena vā tena vā palāyanti. Pākāraḷḷādi-antarikassa¹ pana parassa apākaṭakālopi atthi, kiñcāpi tasmim khaṇe apākaṭā, sammukhībhūtānaṃ pana pākaṭattā viññattiyeve nāma hoti.

Cittasamuṭṭhānike pana kāye calante tisamuṭṭhāniko calati na calatīti. Sopi tatheva calati, taṃgatiko tadanuvattakova hoti. Yathā hi uduke gacchante uduke patitāni sukkhadaṇḍakatiṇapaṇṇādīnipi udakagatikāneva bhavanti, tasmim gacchante gacchanti, tiṭṭhante tiṭṭhanti. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Evamesā cittasamuṭṭhānesu rūpesu viññatti **kāyakammadvāraṃ** nāmāti veditabbā.

Yā pana tasmim dvāre siddhā cetanā, yāya pāṇaṃ hanatī², adinnaṃ ādiyati, micchācāraṃ carati, pāṇātipātādīhi viramati. Idaṃ kāyakammaṃ nāma. Evaṃ paravādimhi sati kāyo dvāraṃ, tamhi dvāre siddhā cetanā kāyakammaṃ kusalaṃ vā akusalaṃ vāti ṭhapetabbaṃ. Paravādimhi pana asati abyākataṃ vāti tikaṃ pūretvāva ṭhapetabbaṃ. Tattha yathā nagaradvāraṃ kataṭṭhāneyeva tiṭṭhati, aṅgulamattampi aparāparaṃ na saṅkamati, tena tena pana dvārena mahājano sañcarati, evameva dvāre dvāraṃ na sañcarati, kammaṃ pana tasmim tasmim dvāre uppajjanato carati. Tenāhu porāṇā—

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvārācārino.

Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti.

1. Pākāraḷḷādi-antaritassa (Sī)

2. Hanti (Ka)

Tattha kammenāpi dvāraṃ nāmaṃ labhati, dvārenāpi kammaṃ. Yathā hi viññāṇādīnaṃ uppajjanaṭṭhānāni viññāṇadvāraṃ phassadvāraṃ asaṃvaradvāraṃ saṃvaradvāranti nāmaṃ labhanti, evaṃ kāyakammasa uppajjanaṭṭhānaṃ “kāyakammadvāraṃ”ti nāmaṃ labhati. Vacīmanokammadvāresupi eseṇa nayo. Yathā pana tasmiṃ tasmiṃ rukkhhe adhivatthā devatā simbalidevatā palāsadevatā pucimandadevatā phandanadevatāti tena tena rukkhena nāmaṃ labhati, evameva kāyadvārena kataṃ kammampi kāyakammanti dvārena nāmaṃ labhati, vacīkammamanokammesupi eseṇa nayo. Tattha añño kāyo aññaṃ kammaṃ, kāyena pana katattā taṃ “kāyakammaṃ”ti vuccati. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā—

“Kāyena ce kataṃ kammaṃ, ‘kāyakammaṃ’ti vuccati.
Kāyo ca kāyakammaṇca, aññaṃaññaṃ vavatthitā.

Sūciyā ce kataṃ kammaṃ, ‘sūcikaṃ’ti vuccati.
Sūci ca sūcikaṃmaṇca, aññaṃaññaṃ vavatthitā.

Vāsiyā ce kataṃ kammaṃ, ‘vāsikaṃ’ti vuccati.
Vāsi ca vāsikaṃmaṇca, aññaṃaññaṃ vavatthitā.

Purisena ce kataṃ kammaṃ, ‘purisaṃ’ti vuccati.
Puriso ca purisaṃmaṇca, aññaṃaññaṃ vavatthitā.

Evamevaṃ.

Kāyena ce kataṃ kammaṃ, ‘kāyakammaṃ’ti vuccati.
Kāyo ca kāyakammaṇca, aññaṃaññaṃ vavatthitā”ti.

Evaṃ sante neva dvāravavatthānaṃ yujjati, na kammavavatthānaṃ. Kathaṃ? Kāyaviññāṇattiyaṇhi “dvāre caranti kammāni”ti vacanato vacīkammampi pavattati, tenassā “kāyakammadvāraṃ”ti vavatthānaṃ na yuttaṃ. Kāyakammaṇca vacīviññāṇattiyampi pavattati, tenassa “kāyakammaṃ”ti vavatthānaṃ na yujjatīti. No na yujjati. Kasmā? Yebhuyyavuttitāya ceva tabbahulavuttitāya ca. Kāyakammameva hi yebhuyyena kāyaviññāṇattiyaṃ pavattati, na itarāni. Tasmā kāyakammasa yebhuyyena pavattito tassā kāyakammadvārabhāvo siddho, brāhmaṇagāma-ambavanānāgavanādīnaṃ brāhmaṇagāmādibhāvo viyāti dvāravavatthānaṃ yujjati. Kāyakammaṃ pana kāyadvāraṃhiyeva bahulaṃ pavattati, appaṃ

vacīdvāre. Tasmā kāyadvāre bahulaṃ pavattito etassa kāyakammabhāvo siddho, vanacarakathullakumārikādīgocarānaṃ vanacarakādhībhāvo viyāti evaṃ kammavavathānaṃpi yujjati.

Kāyakammadvārakathā niṭṭhitā.

Vacīkammadvārakathā

Vacīkammadvārakathāyaṃ pana cetanāvīrisaddavasena tividhā vācā nāma. Tattha “catūhi bhikkhave aṅgehi samannāgatā vācā subhāsītā hoti, no dubbhāsītā, anavajjā ca ananuvajjā ca viññūnaṃ”¹ti¹ ayaṃ cetanāvācā nāma. “Yā catūhi vacīduccaritehi āraṭi virati -pa-. Ayaṃ vuccati sammāvācā”²ti² ayaṃ virativācā nāma. “Vācā girā byappatho udīraṇaṃ ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo”³ti³ ayaṃ saddavācā nāma. Tāsu **vacīkammadvāranti** neva cetanāya nāmaṃ, na viratiyā. Sahasaddā pana ekā viññatti atthi, idaṃ vacīkammadvāraṃ nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “katamaṃ taṃ rūpaṃ vacīviññatti? Yā kusalacittassa vā akusalacittassa vā abyākatacittassa vā vācā girā byappatho udīraṇaṃ ghoso ghosakammaṃ vācā vacībhedo, ayaṃ vuccati vācā. Yā tāya vācāya viññatti viññāpanā viññāpitattaṃ, idaṃ taṃ rūpaṃ vacīviññatti”⁴ti⁴.

“Idaṃ vakkhāmi, etaṃ vakkhāmi”⁵ti hi vitakkayato vitakkavipphārasaddo nāma uppajjati. Ayaṃ na sotaviññeyyo, manoviññeyyoti **Mahā-aṭṭhakathāyaṃ** āgato. Āgamaṭṭhakathāsu⁵ pana **“vitakkavipphārasaddanti** vitakkavipphārasena uppannaṃ vippalapantānaṃ⁵ suttappamattādīnaṃ saddaṃ. **Sutvā**ti taṃ sutvā, yaṃ vitakkayato tassa so saddo uppanno, tassa vasena ‘evampi te mano, itthampi te mano’^{ti}-ādisatī”^{ti} vatvā vatthūnipi kathitāni. Paṭṭhānēpi “cittasamuṭṭhānaṃ saddāyatanaṃ sotaviññāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”^{ti} āgataṃ. Tasmā vinā viññattighaṭṭanāya uppajjamāno asotaviññeyyo vitakkavipphārasaddo nāma natthi. “Idaṃ

1. Saṃ 1. 190 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 113 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 189 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 168 piṭṭhe.

5. Vilapantānaṃ (Ka), Dī-Ṭṭha 3. 70; Am 2. 152 piṭṭhesu passitabbaṃ.

vakkhāmi etaṃ vakkhāmī”ti uppajjamānaṃ pana cittaṃ pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu vaṇṇā gandho raso ojāti aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpeti. Tesāṃ abbhantare cittasamuṭṭhānā pathavīdhātu upādinnakaṃ ghaṭṭayamānāva uppajjati. Tena dhātusaṅghaṭṭanena saheva saddo uppajjatīti ayaṃ cittasamuṭṭhānasaddo nāma. Ayaṃ na viññatti, tassā pana cittasamuṭṭhānāya pathavīdhātuyā upādinnakaghaṭṭanassa paccayabhūto eko ākāravikāro atthi. Ayaṃ vacīviññatti nāma. Ito paraṃ “sā aṭṭha rūpāni viya na cittasamuṭṭhānā”ti-ādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Idhāpi hi “tissa, datta, mittā”ti pakkosantassa saddaṃ sutvā viññattim manodvārikacittena cintetvā “idañcidañca esa kāreti maññe”ti jānāti. Kāyaviññatti viya ca ayampi tiracchānagatānampi pākaṭā hoti. “Ehi yāhī”ti hi saddaṃ sutvā tiracchānagatāpi “idaṃ nāmesa kāreti maññe”ti ñatvā āgacchanti ceva gacchanti ca. “Tisamuṭṭhānikakāyaṃ cāleti na cāletī”ti ayaṃ pana vāro idha na labbhati. Purimacittasamuṭṭhānāya upatthambhanakiccampi natthi. Yā pana tasmim vacīdvāre siddhā cetanā, yāya musā katheti, pesuññaṃ katheti, pharusāṃ katheti, samphaṃ palapati, musāvādādihi viramati. Idaṃ vacīkammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbaṃ kammavavattthānañca dvāravavattthānañca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Vacīkammadvārakathā niṭṭhitā.

Manokammadvārakathā

Manokammadvārakathāyaṃ pana kāmavacarādivasena catubbidho mano mano nāma. Tattha kāmāvacaro catupaññāsavidho hoti, rūpāvacaro pannarasavidho, arūpāvacaro dvādasavidho, lokuttaro aṭṭhavidhoti sabbopi ekūnanavutividho hoti. Tattha “ayaṃ nāma mano manodvāraṃ na hotī”ti na vattabbo. Yathā hi ayaṃ nāma cetanā kammaṃ na hotīti na vattabbā, antamaso pañcaviññāṇasampayuttāpi hi cetanā **Mahāpakaraṇe** “kamman”tveva niddiṭṭhā, evameva ayaṃ nāma mano manodvāraṃ na hotīti na vattabbo.

Etthāha—kammaṃ nāmetaṃ kiṃ karotīti? Āyūhati abhisankharoti, piṇḍaṃ karoti, ceteti kappeti pakappetīti, evaṃ sante pañcaviññāṇacetanā kiṃ āyūhati abhisankharoti, piṇḍaṃ karoti, ceteti kappeti pakappetīti? Sahajātadhamme. Sāpi hi sahajāte sampayuttakkhandhe āyūhati abhisankharoti, piṇḍaṃ karoti, ceteti kappeti pakappetīti. Kiṃ vā iminā vādena¹, sabbasaṅgāhikavasena hetarṃ vuttaṃ. Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ—tebhūmakakusalākusalo ekūnatimsavidho mano manokammadvāraṃ nāma. Yā pana tasmiṃ manodvāre siddhā cetanā, yāya abhiṃjābyāpādamicchādassanāni ceva anabhiṃjābyāpādasammādhassanāni ca gaṇhāti. Idaṃ manokammaṃ nāma. Ito paraṃ sabbaṃ kammavavatthānaṃ dvāravavatthānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti. Imāni tīṇi kammadvārāni nāma.

Manokammadvārakathā niṭṭhitā.

Kammakathā

Idāni yāni tīṇi kammāni ṭhapetvā imāni kammadvārāni dassitāni, tāni ādiṃ katvā avasesassa dvārakathāya mātikāṭhapanassa vitthārakathā hoti, tīṇi hi kammāni kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammanti, kiṃ panetaṃ kammaṃ nāmāti? Cetanā ceva ekacce ca cetanāsampayuttakā dhammā. Tattha cetanāya kammabhāve imāni suttāni—

“Cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi, cetayitvā kammaṃ karoti kāyena vācāya manasā². Kāye vā hi Ānanda sati kāyasañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Vācāya vā Ānanda sati vacīsañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ. Mane vā Ānanda sati manosañcetanāhetu uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ³. Tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipākaṃ, catubbidhā bhikkhave vacīsañcetanā -pa-. Tividhā bhikkhave manosañcetanā akusalaṃ manokammaṃ dukkhudrayaṃ dukkhavipākaṃ,

1. Vārena (Ka)

2. Am 2. 363; Abhi 4. 280 piṭṭhesu.

3. Sam 1. 257 piṭṭhe; Am 1. 476 piṭṭhe ca.

tividhā bhikkhave kāyasañcetanā kusalam kāyakammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipākaṃ. Catubbidhā bhikkhave vacisañcetanā -pa-. Tividhā bhikkhave manosañcetanā kusalam manokammaṃ sukhudrayaṃ sukhavipākaṃ¹. Sacāyaṃ Ānanda samiddhi moghapuriso Pāṭaliputtassa² paribbājakassa evaṃ puṭṭho evaṃ byākareyya ‘sañcetanīyaṃ āvuso Pāṭaliputta kammaṃ katvā kāyena vācāya manasā sukhavedanīyaṃ sukhaṃ so vedayati -pa- adukkhamasukhavedanīyaṃ adukkhamasukhaṃ so vedayati’^{ti}. Evaṃ byākaramāno kho Ānanda samiddhi moghapuriso Pāṭaliputtassa paribbājakassa sammā byākaramāno byākareyya”^{ti}³.

Imāni tāva cetanāya kammabhāve suttāni,
cetanāsampayuttadhammānaṃ pana kammabhāvo kammacatukkena dīpito.
Vuttañhetam—

“Cattārimāni bhikkhave kammāni⁴ mayā sayam abhiññā sacchikatvā paveditāni. Katamāni cattāri? Atthi bhikkhave kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ. Atthi bhikkhave kammaṃ sukkaṃ sukkavipākaṃ. Atthi bhikkhave kammaṃ kaṇhasukkaṃ kaṇhasukkavipākaṃ. Atthi bhikkhave kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākaṃ kammakkhayāya⁵ saṃvattati⁶. Katamañca bhikkhave kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Yadidaṃ satta bojjhaṅgā satisambojjhaṅgo -pa- upekkhāsambojjhaṅgo. Idaṃ vuccati bhikkhave kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati⁷. Katamañca bhikkhave kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati? Ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhī. Idaṃ vuccati bhikkhave kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākaṃ kammakkhayāya saṃvattati”^{ti}⁷.

Evaṃ ime bojjhaṅgamaggaṅgappabhedato pannarasa dhammā kammacatukkena dīpitā. Abhiññā byāpādo micchādiṭṭhi anabhiññā abyāpādo sammādiṭṭhi imehi pana chahi saddhiṃ ekavīsati cetanāsampayuttakā dhammā veditabbā.

1. Abhi 4. 290 piṭṭhe; Aṃ 3. 497 piṭṭhe pana thokaṃ visadisam.

2. Pāṭaliputtassa (Ka), Ma 3. 251 piṭṭhe ca. 3. Ma 3. 251; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

4. Kammāni yāni (sabbattha)

5. Kammaṃ kammakkhayāya (sabbattha)

6. Aṃ 1. 553 piṭṭhe.

7. Aṃ 1. 559 piṭṭhe.

Tattha lokuttaramaggo bhajāpiyamāno kāyakammādīni tīṇi kammāni bhajati. Yañhi kāyena dussīlyaṃ ajjhācarati, tamhā saṃvaro kāyikoti veditabbo. Yaṃ vācāya dussīlyaṃ ajjhācarati, tamhā saṃvaro vācasikoti veditabbo. Iti sammākammanto kāyakammaṃ, sammāvācā vacīkammaṃ. Etasmiṃ dvaye gahite sammā-ājīvo tappakkhikattā gahitova hoti. Yaṃ pana manena dussīlyaṃ ajjhācarati, tamhā saṃvaro mānasikoti veditabbo. So diṭṭhisāṅkappavāyāmasatisamādhivasena pañcavidho hoti. Ayaṃ pañcavidhopi manokammaṃ nāma. Evaṃ lokuttaramaggo bhajāpiyamāno tīṇi kammāni bhajati.

Imasmiṃ tṭhāne dvārasaṃsandanaṃ nāma hoti. Kāyavacīdvāresu hi copanaṃ patvā kammaṭṭhānaṃ appattampi atthi, manodvāre ca samudācāraṃ patvā kammaṭṭhānaṃ appattampi atthi, taṃ gahetvā taṃtaṃdvārapakkhikameva akaṃsu.

Tatrāyaṃ nayo—yo “migavaṃ gamissāmi”ti dhanuṃ sajjeti, jiyaṃ vaṭṭeti, sattīṃ niseti, bhattaṃ bhuñjati, vatthaṃ paridahati. Ettāvata kāyadvāre copanaṃ pattaṃ hoti. So araṇṇe divasaṃ caritvā antamaso sasabīlāramattampi na labhati. Idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ nāma hoti na hotīti? Na hoti. Kasmā? Kammaṭṭhānaṃ appattatāya, kevalaṃ pana kāyaduccaritaṃ nāma hotīti veditabbaṃ. Macchaggahaṇādisu payogesupi eveda nayo.

Vacīdvārepi “migavaṃ gamissāmi, vegena dhanu-ādīni sajjethā”ti āṇāpetvā purimanayeneva araṇṇe kiñci alabhantassa kiñcāpi vacīdvāre copanaṃ pattaṃ, kammaṭṭhānaṃ appattatāya pana kāyakammaṃ¹ na hoti, kevalaṃ vacīduccaritaṃ nāma hotīti veditabbaṃ.

Manodvāre pana vadhakacetanāya uppannamattāya eva kammaṭṭhabhedova hoti, so ca kho byāpādasena, na paṇātipātavasena. Akusalañhi kāyakammaṃ kāyavacīdvāresu samuṭṭhāti, na manodvāre. Tathā akusalaṃ vacīkammaṃ. Akusalaṃ manokammaṃ pana tīsupi dvāresu samuṭṭhāti. Tathā kusalāni kāyavacīmanokammāni.

1. Vacīkammaṃ (Sī, Syā)

Katham? Sahatthā hi pāṇaṃ hanantassa, adinnaṃ ādiyantassa, micchācāraṃ carantassa kammaṃ kāyakammameva hoti, dvārampi kāyadvārameva hoti. Evaṃ tāva akusalaṃ kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhi-jjhābyāpādamicchādīṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abbo-hārikā vā. “Gaccha, itthannāmaṃ jīvitaṃ voropehi, itthannāmaṃ bhaṇḍaṃ avaharā”ti āṇāpentassa pana kammaṃ kāyakammaṃ hoti, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ. Evaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi saha-jātā abhi-jjhābyāpādamicchādīṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abbo-hārikā vā. Ettakā¹ ācariyānaṃ samānatthakathā nāma.

Vitaṇḍavādī paṇāha “akusalaṃ kāyakammaṃ manodvārepi samuṭṭhātī”ti. So “tayo saṅgahe āruḷhaṃ suttaṃ āharāhī”ti vutto idaṃ Kulumbasuttaṃ nāma² āhari—

“Puna caparaṃ bhikkhave idhekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā iddhiṃ cetovasippatto aññissā kucchigataṃ gabbhaṃ pāpakeṇa manasā anupekkhako³ hoti ‘aho vatāyaṃ⁴ kucchigato gabbho na sotthinā abhinikkhameyyā’ti, evaṃ bhikkhave Kulumbassa⁵ upaghāto hotī”ti.

Idaṃ suttaṃ āharitvā āha “evaṃ cintitamatteyeva manasā⁶ kucchigato gabbho pheṇapiṇḍo viya vilīyati, ettha kuto kāyaṅgacopanaṃ vā vācaṅgacopanaṃ vā, manodvārasmiṃyeva pana idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ samuṭṭhātī”ti.

Tameṇaṃ “tava suttassa atthaṃ tulayissāmā”ti vatvā evaṃ tulayimāsu— tvaṃ iddhiyā parūpaghātaṃ vadesi, iddhi nāma cesā adhiṭṭhānid-dhi vikubbaniddhi manomayiddhi nāṇavipphārid-dhi samādhivipphārid-dhi ariyiddhi kammavipākajiddhi puñṇavato iddhi, vijjāmayiddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā

1. Ettikā (Sī)

3. Anupekkhitā (Vi-Ṭṭha 2. 40 piṭṭhe)

5. Kulumpassa (Ka)

2. Kulumpasuttaṃ nāma (Ka)

4. Aho vatassāyaṃ (Ka)

6. Parassa (Sī)

ijjhanatṭhena iddhīti dasavidhā¹. Tattha kataraṃ iddhiṃ vadesīti? Bhāvanāmayanti. Kiṃ pana bhāvanāmayiddhiyā parūpaghātakammaṃ hotīti? Āma, ekacce ācariyā “ekavāraṃ hotī”ti vadanti. Yathā hi paraṃ paharitukāmena udakabharite ghaṭe khitte ghaṭopi bhijjati, udakampi nassati, evameva bhāvanāmayiddhiyā ekavāraṃ parūpaghātakammaṃ hoti, tato paṭṭhāya pana sā nassatīti. Atha naṃ “bhāvanāmayiddhiyā neva ekavāraṃ, na dve vāre parūpaghātakammaṃ hotī”ti vatvā taṃ saññattim āgacchantam² pucchimsu “bhāvanāmayiddhi kaṃ kusalā akusalā abyākatā. Sukhāya vedanāya sampayuttā, dukkhāya vedanāya sampayuttā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā. Savitakkasavicārā avitakkavicāramattā avitakka-avicārā. Kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā”ti.

Imaṃ pana pañhaṃ yo jānāti, so evaṃ vakkhati “bhāvanāmayiddhi kusalā vā hoti abyākatā vā, adukkhamasukhavedanīyā eva, avitakka-avicārā eva, rūpāvacarā evā”ti. So vattabbo “pāṇātipātacetanā kusalādīsu kataraṃ koṭṭhāsaṃ bhajati”ti. Jānanto vakkhati “pāṇātipātacetanā akusalā eva, dukkhavedanīyā eva, savitakkasavicārā eva, kāmāvacarā evā”ti. Evaṃ sante tava pañho neva kusalattikena sameti, na vedanāttikena, na vitakkattikena, na bhūmantarenāti.

Kiṃ pana evaṃ mahantaṃ suttaṃ niratthakanti? No niratthakaṃ. Tvaṃ panassa atthaṃ na jānāsi, **iddhimā cetovasippattoti** ettha hi neva bhāvanāmayiddhi adhippetā, āthabbañiddhi³ pana adhippetā. Sā hi ettha labbhamānā labbhati. Sā pana kāyavacīdvārāni muñcitvā kātuṃ na sakkā, āthabbañiddhikā hi sattāhaṃ aloṇakaṃ bhuñjītvā dabbe attharītvā pathaviyaṃ sayamānā tappaṃ carītvā⁴ sattame divase susānabhūmiṃ sajjetvā sattame pade ṭhatvā hatthaṃ vaṭṭetvā vaṭṭetvā mukhena vijjaṃ pariappanti, atha nesaṃ kammaṃ samijjhati. Evaṃ ayampi iddhi kāyavacīdvārāni muñcitvā kātuṃ na sakkāti “na kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhātī”ti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

1. Khu 9. 383 piṭṭhe.

3. Athabbañiddhi (Sī), āthabbaniddhi (Syā, Ka)

2. Agacchantam (Syā, Ka)

4. Paccarītvā (Ka)

Hatthamuddāya pana musāvādādāni kathentassa kammaṃ vacīkammaṃ, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ hoti. Evaṃ akusalaṃ vacīkammampi kāyadvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaajāta abhiijhābyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abbohārikā vā. Vacībhedanā pana katvā musāvādādāni kathentassa kammampi vacīkammaṃ, dvārampi vacīdvārameva. Evaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti. Tehi pana cittehi sahaajāta abhiijhābyāpādamicchādiṭṭhiyo cetanāpakkhikā vā bhavanti abbohārikā vā. Ettakā ācariyānaṃ samānatthakathā nāma.

Vitaṇḍavādī panāha “akusalaṃ vacīkammaṃ manodvārepi samuṭṭhāti”ti. So “tayo saṅgahe āruḷhaṃ suttaṃ āharāhi”ti vutto idaṃ Uposathakkhandhakato suttaṃ āhari—

“Yo pana bhikkhu yāvatatiyaṃ anussāviyamāne saramāno santim āpattiṃ nāvikareyya, sampajānamusāvādassa hoti”ti¹.

Idaṃ suttaṃ āharitvā āha “evaṃ āpattiṃ anāvikaṛonto tuṇhībhūtova aññaṃ āpattiṃ āpajjati, ettha kuto kāyaṅgacopanaṃ vā vācaṅgacopanaṃ vā, manodvārasmiṃyeva pana idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ samuṭṭhāti”ti.

So vattabbo “kiṃ panetaṃ suttaṃ neyyatthaṃ, udāhu nītatthan”ti. Nītatthameva mayhaṃ suttanti. So “mā evaṃ avaca, tulayissāmassa atthan”ti vatvā evaṃ pucchitabbo “sampajānamusāvāde kiṃ hoti”ti. Jānanto “sampajānamusāvāde dukkaṭaṃ hoti”ti vakkhati. Tato vattabbo “vinayassa dve mūlāni kāyo ca vācā ca, Sammāsambuddhena hi sabbāpattiyo imesuyeva dvīsu dvāresu paññattā, manodvāre āpattipaññapanāṃ nāma natthi, tvaṃ ativiya vinaye pakataññū, yo Satthārā apaññatte ṭhāne āpattiṃ paññapesi, Sammāsambuddhaṃ abbhācikkhasi, jinacakkaṃ paharasi”ti-ādivacanehi niggaṇhitvā uttari pañhaṃ pucchitabbo “sampajānamusāvādo kiriyato samuṭṭhāti, udāhu akiriyato”ti. Jānanto “kiriyato”ti vakkhati, tato vattabbo “anāvikaṛonto² kataraṃ kiriyāṃ karoti”ti. Addhā hi kiriyāṃ apassanto vighātaṃ āpajjissati, tato imassa

1. Vi 3. 141 piṭṭhe.

2. Anāvikaṛonto (Sī)

suttassa atthena saññāpetabbo. Ayaṃ hettha attho—yvāyaṃ
 “sampajānamusāvādo hotī”ti vutto, so āpattito kiṃ hoti, katarāpatti hotīti
 attho. Dukkaṭāpatti hoti, sā ca kho na musāvādalakkhaṇena, Bhagavato pana
 vacanena vacīdvāre akiriyasamuṭṭhānā āpatti hotīti veditabbā. Vuttampi
 cetam¹.

“Anālapanto manujena kenaci,
 Vācāgiraṃ no ca pare bhaṇeyya.
 Āpajjeyya vācasikaṃ na kāyikaṃ,
 Pañhā mesā kusalehi cintitā”ti¹.

Evam “akusalaṃ vacīkammaṃ na manodvāre samuṭṭhātī”ti niṭṭhamettha
 gantabbam.

Yadā pana abhiijhāsahagatena cetasā kāyaṅgaṃ copento
 hatthaggaḥādīni karoti, byāpādasahagatena cetasā daṇḍaparāmāsādīni,
 micchādīṭṭhisahagatena cetasā “khandasivādayo seṭṭhā”ti tesam abhivādana-
 añjalikammabhūtapīṭhakaparibhaṇḍādīni² karoti, tadā kammaṃ
 manokammaṃ hoti, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ. Evam akusalaṃ
 manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhātī, cetanā panettha abbohārikā.

Yadā nana abhiijhāsahagatena cetasā vācaṅgaṃ copento “aho vata yaṃ
 parassa, taṃ mamassa”ti paravittūpakaraṇaṃ abhiijhāyati,
 byāpādasahagatena cetasā “ime sattā haññantu vā bajjhantu vā³ ucchijjantu
 vā, mā vā ahesun”ti vadati, micchādīṭṭhisahagatena cetasā “natthi dinnam,
 natthi yiṭṭhan”ti-ādīni vadati, tadā kammaṃ manokammaṃ hoti, dvāraṃ
 pana vacīdvāraṃ. Evam akusalaṃ manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhātī,
 cetanā panettha abbohārikā.

Yadā pana kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā raho nisinno
 abhiijhābyāpādamicchādīṭṭhisahagatāni cittāni uppādeti, tadā kammaṃ
 manokammaṃ, dvārampi manodvārameva. Evam akusalaṃ manokammaṃ
 manodvāre samuṭṭhātī. Imasmiṃ pana ṭhāne cetanāpi cetanāsampayuttakā
 dhammāpi manodvāreyeva samuṭṭhahanti. Evam akusalaṃ manokammaṃ
 tīsupi dvāresu samuṭṭhātīti veditabbam.

1. Vi 5. 374 piṭṭhe.

2. ...bhūtapīṇḍika... (Sī)

3. Vajjhantu vā (Sī, Syā)

Yaṃ pana vuttaṃ “tathā kusalāni kāyavacīmanokammāni”^{ti}, tatrāyaṃ nayo—yadā hi kenaci kāraṇena vattuṃ asakkonto “pāṇātipātā adinnādānā kāmesumicchācārā paṭiviramāmi”^{ti} imāni sikkhāpadāni hatthamuddāya gaṇhāti, tadā kammaṃ kāyakammaṃ, dvārampi kāyadvārameva. Evaṃ kusalaṃ kāyakammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti, tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tāneva sikkhāpadāni vacībhedam katvā gaṇhāti, tadā kammaṃ kāyakammaṃ, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ hoti. Evaṃ kusalaṃ kāyakammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti, tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Yadā pana tesu sikkhāpadesu diyyamānesu kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā manasāva “pāṇātipātā adinnādānā kāmesumicchācārā paṭiviramāmi”^{ti} gaṇhāti, tadā kammaṃ kāyakammaṃ, dvāraṃ pana manodvāraṃ hoti. Evaṃ kusalaṃ kāyakammaṃ manodvāre samuṭṭhāti, tehi cittehi sahaḡatā anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Musāvādā veramaṇī-ādīni pana cattāri sikkhāpadāni vuttanayeneva kāyādihi gaṇhantassa kusalaṃ vacīkammaṃ tīsu dvāresu samuṭṭhātīti veditabbaṃ. Idhāpi anabhijjhādayo cetanāpakkhikā vā honti abbohārikā vā.

Anabhijjhādisahagātehi pana cittehi kāyaṅgaṃ copetvā cetiyaṅgaṇasammajjanagandhamālādīpūjanacetiyavandanādīni karontassa kammaṃ manokammaṃ hoti, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ. Evaṃ kusalaṃ manokammaṃ kāyadvāre samuṭṭhāti, cetanā panettha abbohārikā. Anabhijjhāsahagātena cittena vācaṅgaṃ copetvā “aho vata yaṃ parassa vittūpakaraṇaṃ, na taṃ mamassā”^{ti}¹ anabhijjhāyato, abyāpādasahagātena cittena “sabbe sattā averā abyāpajjā”² anīghā sukhī attānaṃ pariharantū”^{ti} vadantassa, sammādiṭṭhisahagātena cittena “atthi dinnan”^{ti}-ādīni udāharantassa kammaṃ manokammaṃ hoti, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ. Evaṃ kusalaṃ manokammaṃ vacīdvāre samuṭṭhāti,

1. Taṃ mamassāti (Sī, Ka)

2. Abyāpajjhā (Sī) Abyāpajjhā (Ka)

Cetanā panettha abbohārikā. Kāyaṅgavācaṅgāni pana acopetvā raho nisinnassa manasāva anabhihijhādisahagatāni cittāni uppādentassa kammaṃ manokammaṃ, dvārampi manodvārameva. Evaṃ kusalaṃ manokammaṃ manodvāre samuṭṭhāti. Imasmim̐ pana t̐hāne cetanāpi cetanāsampayuttakā dhammāpi manodvāreyeva samuṭṭhahanti.

Tattha āṇattisamuṭṭhitesu pāṇātipāta-adinnādānesu kammampi kāyakammaṃ, dvārampi kammavaseneva “kāyadvāran”ti vadanto kammaṃ rakkhati, dvāraṃ bhindati nāma. Hatthamuddāya samuṭṭhitesu musāvādādāsu dvārampi kāyadvāraṃ, kammampi dvāravaseneva “kāyakammaṃ”ti vadanto dvāraṃ rakkhati, kammaṃ bhindati nāma. Tasmā “kammaṃ rakkhāmi”ti dvāraṃ na bhinditabbaṃ, “dvāraṃ rakkhāmi”ti kammaṃ na bhinditabbaṃ, yathāvutteneva pana nayena kammaṃca dvāraṃca veditabbaṃ, evaṃ kathento hi neva kammaṃ na dvāraṃ bhindatīti.

Kammakathā niṭṭhitā.

Idāni **pañca viññāṇāni**, **pañca viññāṇadvārāni**ti-ādāsu cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇaṃ ghānaviññāṇaṃ jivhāviññāṇaṃ kāyaviññāṇanti imāni pañca viññāṇāni nāma. Cakkhuviññāṇadvāraṃ sota, ghāna, jivhā, kāyaviññāṇadvāranti imāni pañca viññāṇadvārāni nāma. Imesaṃ pañcannaṃ dvārānaṃ vasena uppannā cetanā neva kāyakammaṃ hoti, na vacīkammaṃ, manokammameva hotīti veditabbā, cakkhusamphasso sota, ghāna, jivhā, kāya, manosamphassoti ime pana **cha samphassā** nāma. Cakkhusamphassadvāraṃ sota, ghāna, jivhā, kāya, manosamphassadvāranti imāni **cha samphassadvārāni** nāma.

Cakkhu-asamvaro sota, ghāna, jivhā, pasādakāya, copanakāya-asamvaro vācā-asamvaro mano-asamvaroti ime **aṭṭha asamvarā** nāma. Te atthato dussīlyaṃ muṭṭhassaccaṃ aññāṇaṃ akkhanti kosajjanti ime pañca dhammā honti. Tesu ekadhammopi pañcadvāre voṭṭhabbanapariyosānesu cittesu nuppajjati, javanakkhaṇeyeva uppajjati. Javane uppannopi pañcadvāre “asamvaro”ti vuccati.

Cakkhuviññāṇasahajāto hi phasso cakkhusamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha pañcavidho asamvaro

natthi. Sampāṭicchanasahajāto phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Etthāpi asaṃvaro natthi. Santīraṇavoṭṭhabbanesupi eveda nayo. Jāvanasahajāto pana phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro cakkhu-asaṃvaro nāma hoti. Sotaghānājivhāpasādakāyadvāresupi eveda nayo. Yādā pana rūpādīsu aññatarārammaṇaṃ manodvārikajavanaṃ vinā vacīdvārena suddhaṃ kāyadvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati, tadā tena cittaṃ saṃvāro phasso manosamphasso nāma, cetanā kāyakammaṃ nāma, taṃ pana cittaṃ abbohārikaṃ, copanassa uppannattā “manodvāraṃ”ti saṅkyaṃ na gacchati. Ettha asaṃvaro copanakāya-asaṃvaro nāma. Yādā tādisaṃyeva javanaṃ vinā kāyadvārena suddhaṃ vacīdvārasaṅkhātāṃ copanaṃ pāpayamānaṃ uppajjati, tadā tena cittaṃ saṃvāro phasso manosamphasso nāma, cetanā vacīkammaṃ nāma, taṃ pana cittaṃ abbohārikaṃ, copanassa uppannattā “manodvāraṃ”ti saṅkhyāṃ na gacchati. Ettha asaṃvaro vācā-asaṃvaro nāma. Yādā pana tādisaṃ javanacittaṃ vinā kāyavacīdvārehi suddhaṃ manodvārameva hutvā uppajjati, tadā tena cittaṃ saṃvāro phasso manosamphasso nāma, cetanā manokammaṃ nāma, taṃ pana cittaṃ manokammadvāraṃ nāma. Ettha asaṃvaro mano-asaṃvaro nāma. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ saṃvārānaṃ vasena cakkhu-asaṃvaradvāraṃ sota, ghāna, jivhā, pasādakāya, copanakāya, vācā, mano-asaṃvaradvāranti imāni aṭṭha saṃvaradvārāni veditabbāni.

Cakkhusaṃvaro sota, ghāna, jivhā, pasādakāya, copanakāya, vācā, manosamvaroti ime pana aṭṭha saṃvārā nāma. Te atthato sīlaṃ sati nāṇaṃ khanti vīriyanti ime pañca dhammā honti. Tesupi ekadhammopi pañcadvāre voṭṭhabbanapariyosānesu cittesu nuppajjati, javanakkhaṇeyeva uppajjati. Javane uppannopi pañcadvāre “saṃvaro”ti vuccati. Tassa sabbassāpi “cakkhuviññāṇasahajāto hi phasso cakkhusamphasso”ti-ādinā saṃvāre vuttanayeneva uppatti veditabbā. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ saṃvārānaṃ vasena cakkhusaṃvaradvāraṃ -pa- manosamvara dvāranti imāni **aṭṭha saṃvaradvārāni** veditabbāni.

Akusalakammapathakathā

Pāṇātipāto adinnādānaṃ kāmesumicchācāro musāvādo pisuṇavācā pharusavācā¹ samphappalāpo abhiijhā byāpādo micchādittihīti ime pana dasa akusalakammapathā nāma.

Tattha pāṇassa atipāto² **pāṇātipāto** nāma, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. **Pāṇoti** cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ. Tasmim̐ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsarīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaguṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ, upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittaṃ, upakkamo, tena maraṇanti. Cha payogā sāhatthiko, āṇattiko, nissaggiyo, thāvaro, vijjāmayo, iddhimayoti. Imasmim̐ panatthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, tasmā taṃ na vitthārayāma aññañca evarūpaṃ, atthikehi pana Samantapāsādikā **Vinayaṭṭhakathā**³ oloketvā gahetabbaṃ.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**, parassaharaṇaṃ⁴ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho, anupavajjo ca hoti, tasmim̐ pana parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmim̐ mahāsāvajjaṃ. Taṃtaṃguṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmim̐ appasāvajjaṃ.

1. Pisuṇā vācā pharusā vācā (Sī, Syā)

2. Atīva pāto (Ka)

3. Vi-Ṭṭha 2. 39 piṭṭhe.

4. Parasamharaṇaṃ (Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe)

Tassa pañca sambhārā honti parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā, theyyacittaṃ, upakkamo, tena haraṇanti. Cha payogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paṭicchannāvahāro parikappāvahāro kusāvahāroti imesaṃ pañcannaṃ avahārānaṃ vasena pavattanti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Samantapāsādikāyaṃ**¹ vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana **kāmesū**ti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha **agamanīyaṭṭhānaṃ** nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhāginirakkhitā nātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkitā chandavāsini bhogavāsini paṭavāsini odapattakini obhaṭacumbaṭā, dāsī ca bhariyā, kammakārī ca bhariyā, dhajāhaṭā, muhuttikāti etā dhanakkitādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthiṃsū pana dvinnāṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ, dasannaṃca dhanakkitādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā, idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So panesa micchācāro silādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, silādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā agamanīyavattu, tasmim sevanacittaṃ, sevanappayogo, maggenamaggappaṭipatti-adhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti visamvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo, kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādaka² kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā **musāvādo**. Aparo nayo, **musāti** abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññāttisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhuñjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica

1. Vi-Ṭṭha 1. 330 piṭṭhe.

2. Parassa paraṃ visamvādakā (Sī), parassa paravisamvādaka (Syā), Dī-Ṭṭha 1. 71 piṭṭhe passitabbaṃ.

gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthīti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telāṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena¹ “ajja gāme telāṃ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānāyena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti atathaṃ vatthu, viśamvādanacittaṃ, tājjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyappaṭibaddhena vā vācāya vā paraviśamvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyakāyappaṭibaddhavācāhi paraṃ viśamvādeti, tathā “imassa imaṃ bhaṇāhi”ti āṇāpentopi, paṇṇaṃ likhitvā purato nissajjantopi,² “āyamattho evaṃ daṭṭhabbo”ti kuṭṭādīsu likhitvā ṭhapentopi, tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. **Atṭhakathāsu** pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

Pisūṇavācāti-ādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsatī, tassa hadāye attano piyabhāvaṃ, parassa ca suññabhāvaṃ³ karoti, sā **pisūṇavācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusāṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ **parusavācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesaṃ mūlabhūtā cetanāpi pisūṇavācādināmameva labhati, sā eva ca idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedaṃ, attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisūṇavācā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā bhinditabbo paro, “iti ime nānā⁴ bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā, “iti ahaṃ piyo bhavissāmi viśāsiko”ti piyakamyatā vā, tājjo vāyāmo, tassa

1. Hassādhippāyena (Sī, Syā)

3. Piyasuññabhāvaṃ (Sī)

2. Nissajjantopi (Sī)

4. Vinā (Sī)

tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammaṭṭhabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusavācā. Tassā āvibhāvatthamidaṃ vatthu—eko kira dārako mātu vacanaṃ anādiyitvā araññaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetuṃ asakkontī “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū”ti akkosi. Athassa tattheva araññe mahimsī uṭṭhāsi, dārako “yaṃ mama mātā mukhena kathesi, taṃ mā hotu, yaṃ cittena cintesi, taṃ hotū”ti saccakiriyaṃ akāsi. Mahimsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitaro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti, atha ca nesaṃ āgamādhigamasamattiṃ icchinti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasāṇhatāya aphaṇṇasavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇṇasavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā. Tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā akkositabbo paro, kupitacittaṃ, akkosananti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhārātā, tathārūpikāthākathanañcātī. Pare pana taṃ kathaṃ aggaṇhante kammaṭṭhabhedo natthi, parena samphappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhiññāyatīti **abhiññā**, parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā “aho vata idaṃ mamassā”ti evaṃ parabhaṇḍābhīññāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā, mahāsāvajjā ca.

tassā dve sambhārā parabhaṇḍam, attano pariṇāmanañcāti.

Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannepi na tāva kammaṭṭhabhedo hoti, yāva na “aho tava idam mamassā”ti attano pariṇāmeti.

Hitasukham byāpādayatīti **byāpādo**, so paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo, mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā parasatto ca tassa ca vināsacintāti. Parasattavatthuke hi kodhe uppannepi na tāva kammaṭṭhabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchiṇṇeyya vinasseyyā”ti tassa vināsanam na cintesi.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi**, sā “natthi dinnan”ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā, mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā vatthuno ca gahitākāraviparītātā, yathā ca tam gaṇhāti, tathābhāvena tassupaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetuka-akiriyadiṭṭhihi eva kammaṭṭhabhedo hoti, na aññadiṭṭhihi.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammaṭṭhānaṃ dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato cāti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanādhammāva honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammaṭṭhā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpādā kammaṭṭhā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṃ patvā lobho akusalamūlaṃ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṃ.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo hoti. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā hoti saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo hoti, sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā piṣuṇavācā. Pharusavācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇāva.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi “gacchatha naṃ ghātethā”ti vadanti, sannitṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ, tañhi parabhaṇḍaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhassa gaṇhato sukhavedanaṃ hoti, bhītatasitassa gaṇhato dukkhavedanaṃ. Tathā vipākanissandaphalāni paccavekkhantassa, gahaṇakāle majjhatabhāve ṭhitassa pana gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ hotīti. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano, sannitṭhāpakacitte pana majjhattavedano na hoti. Musāvādo adinnādāne vuttanayeneva tivedano. Tathā piṣuṇavācā. Pharusavācā dukkhavedanā. Samphappalāpo tivedano. Paresu hi sādhuṇāraṃ dentesu celukkhepādīni khipantesu¹ haṭṭhatuṭṭhassa sītāharaṇabhāratayuddhādīni kathanakāle so sukhavedano hoti, paṭhamāṃ dinnavetanena ekena pacchā āgantvā “ādito paṭṭhāya kathehi”ti vutte “anānandhikāṃ pakīṇṇakakathaṃ kathessāmi nu kho, no”ti dāmanassitassa kathanakāle dukkhavedano hoti, majjhattassa kathayato adukkhamasukhavedano hoti. Abhiṇṇhā sukhamajjhattavasena dvivedanā. Tathā micchādiṭṭhi. Byāpādo dukkhavedano.

Mūlatoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti. Adinnādānaṃ dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Micchācāro lobhamohavasena. Musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Tathā piṣuṇavācā, samphappalāpo ca. Pharusavācā dosamohavasena. Abhiṇṇhā mohavasena ekamūlā. Tathā byāpādo. Micchādiṭṭhi lobhamohavasena dvimūlāti.

Akusalakammaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Kusalakammaṭṭhakathā

Pāṇātipātādīhi pana viratiyo, anabhiṇṇhā-abyāpādasammādiṭṭhiyo cāti ime dasa kusalakammaṭṭhā nāma. Tattha pāṇātipātādayo vuttatthā eva. Pāṇātipātādīhi etāya viramanti, sayāṃ vā viramati,

1. Celādīni ukkipantesu (Syā)

viramaṇamattameva vā etanti **virati**. Yā pāṇātipātā viramantassa “yā tasmim samaye pāṇātipātā ārati viratī”¹ti evaṃ vuttā kusalacittasampayuttā virati, sā pabhedato tividhā hoti sampattavirati samādānavirati samucchadaviratīti.

Tattha asaṃādinna-sikkhāpadānaṃ attano jātivayabāhusaccādīni paccavekkhitvā “ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ kātun”ti sampattaṃ vatthun avītikkamantānaṃ uppajjamānā virati **“sampattavirati”**ti veditabbā, Sīhaḷadīpe **Cakkana-upāsakassa**² viya. Tassa kira daharakāleyeva mātuyā rogo uppajji. Vejjena ca “allasasamaṃsaṃ laddhum vaṭṭatī”ti vuttaṃ. Tato Cakkanassa bhātā “gaccha tāta, khettaṃ āhiṇḍāhi”ti Cakkanam pesesi. So tattha gato, tasmimñca samaye eko saso taruṇasassaṃ khāditum āgato hoti. So taṃ disvā vegenā dhāvanto valliyaṃ baddho “kiri kirī”ti saddamakāsi. Cakkano tena saddena gantvā taṃ gahetvā cintesi “mātu bhesajjaṃ karomī”ti, puna cintesi “na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ³ mātu jīvitakāraṇā paraṃ jīvita voropeyyaṃ”ti. Atha naṃ “gaccha araṇṇe sasehi saddhim tiṇodakaṃ paribhuñjā”ti muñci. Bhātarā ca “kiṃ tāta saso laddho”ti pucchito taṃ pavattim ācikkhi. Tato naṃ bhātā paribhāsi. So mātusantikaṃ gantvā “yato ahaṃ jāto, nābhijānāmi sañicca paṇaṃ jīvita voropetā”ti saccaṃ vatvā aṭṭhāsi, tāvadevassa mātā arogā ahoṣi.

Samādinna-sikkhāpadānaṃ pana sikkhāpadasamādāne ca tatuttariṇca attano jīvitampi pariccajitvā vatthun avītikkamantānaṃ uppajjamānā virati **“samādānavirati”**ti veditabbā, **Uttaravaḍḍhamānapabbatavāsī-upāsakassa** viya. So kira Ambariya⁴vihāravāsino **Piṅgalabuddharakkhitattherassa** santike sikkhāpadāni gahetvā khettaṃ kasati. Athassa goṇo naṭṭho, so taṃ gavesanto Uttaravaḍḍhamānapabbataṃ āruhi, tatra naṃ mahāsappo aggahesi. So cintesi “imāyassa tikhiṇavāsīyā sīsaṃ chindāmī”ti, puna cintesi “na metaṃ patirūpaṃ, yvāhaṃ bhāvanīyassa garuno santike sikkhāpadāni gahetvā bhindeyyaṃ”ti. Evaṃ yāvatatiyaṃ

1. Abhi 1. 76 piṭṭhe.

3. Yamahaṃ (Sī)

2. Jaggana-upāsakassa (Ka)

4. Ambatissa (Ka)

cintetvā “jīvitam pariccajāmi, na sikkhāpadan”ti amse ṭhapitam tikhiṇadaṇḍavāsim araṇṇe chaḍḍesi, tāvadeva nam mahāvālo muñcitvā agamāsīti.

Ariyamaggasampayuttā pana virati **samucchedaviratī**ti veditabbā, yassā¹ uppattito pabhuti “pāṇam ghāteṣsāmi”ti ariyapuggalānam cittampi nuppajjatīti.

Idāni yathā akusalānam, evaṃ imesampi kusalakammapathānam dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** etesu hi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi, ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatotī paṭipāṭiyā satta kammapathā eva, no mūlāni, ante tayo kammapathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlam patvā alobho kusalamūlam hoti, abyāpādo adoso kusalamūlam, sammādiṭṭhi amoho kusalamūlam.

Ārammaṇatotī pāṇātipātādīnam ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni, vitikkamitabbatoyeva hi veramaṇī nāma² hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādi-ārammaṇāpete kammapathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti veditabbā.

Vedanātotī sabbe sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā, kusalam patvā hi dukkhavedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta kammapathā ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa dvimūlā hoti, ñāṇavippayuttacittena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlam na hoti. Abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlāva hoti. Ime dasa kusalakammapathā nāma.

1. Tassā (Sī)

2. Virati veramaṇī nāma (Syā)

Kammapathasaṃsandanakathā

Idāni imasmiṃ ṭhāne kammapathasaṃsandanaṃ nāma veditabbaṃ. Pañcaphassadvāraśasena hi uppanno asaṃvaro akusalaṃ manokammameva hoti. Manophassadvāraśasena uppanno tīṇipi kammāni honti. So hi kāyadvāre copanappatto akusalaṃ kāyakammaṃ hoti, vacīdvāre akusalaṃ vacīkammaṃ, ubhayattha copanaṃ appatto akusalaṃ manokammaṃ. Pañca-asaṃvaradvāraśasena uppannopi akusalaṃ manokammameva hoti. Copanakāya-asaṃvaradvāraśasena uppanno akusalaṃ kāyakammameva hoti. Vācā-asaṃvaradvāraśasena uppanno akusalaṃ vacīkammameva hoti. Mano-asaṃvaradvāraśasena uppanno akusalaṃ manokammameva hoti. Tividhaṃ kāyaduccaritaṃ akusalaṃ kāyakammameva hoti. Catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ akusalaṃ vacīkammameva hoti. Tividhaṃ manoduccaritaṃ akusalaṃ manokammameva hoti.

Pañcaphassadvāraśasena uppanno saṃvaropi kusalaṃ manokammameva hoti. Manophassadvāraśasena uppanno pana ayampi asaṃvaro viya tīṇipi kammāni honti. Pañcasaṃvaradvāraśasena uppannopi kusalaṃ manokammameva hoti. Copanakāyasaṃvaradvāraśasena uppanno kusalaṃ kāyakammameva hoti. Vācāsaṃvaradvāraśasena uppanno kusalaṃ vacīkammameva hoti. Manosaṃvaradvāraśasena uppanno kusalaṃ manokammameva hoti. Tividhaṃ kāyasucaritaṃ kusalaṃ kāyakammameva hoti. Catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ kusalaṃ vacīkammameva hoti. Tividhaṃ manosucaritaṃ kusalaṃ manokammameva hoti.

Akusalaṃ kāyakammaṃ pañcaphassadvāraśasena nuppajjati, manophassadvāraśaseneva nuppajjati. Tathā akusalaṃ vacīkammaṃ. Akusalaṃ manokammaṃ pana chaphassadvāraśasena nuppajjati, taṃ kāyavacīdvāresu copanaṃ pattāṃ akusalaṃ kāyavacīkammaṃ hoti, copanaṃ appattāṃ akusalaṃ manokammameva. Yathā ca pañcaphassadvāraśasena, evaṃ pañca-asaṃvaradvāraśasenapi akusalaṃ kāyakammaṃ nuppajjati. Copanakāya-asaṃvaradvāraśasena, pana vācā-asaṃvaradvāraśasena ca nuppajjati, mano-asaṃvaradvāraśasena nuppajjati. Akusalaṃ vacīkammampi pañca-asaṃvaradvāraśasena nuppajjati, copanakāyavācā-asaṃvaradvāraśasena nuppajjati, mano-asaṃvaradvāraśasena nuppajjati. Akusalaṃ manokammaṃ aṭṭha-asaṃvaradvāraśasenapi nuppajjateva. Kusalaṃ kāyakammādisupi eseva nayo.

Ayaṃ pana viseso, yathā akusalakāyakammavacikammāni mano-asaṃvaradvāraśasena nuppajjanti, na tathā etāni. Etāni pana kāyaṅgavācaṅgaṃ acopetvā sikkhāpadāni gaṇhantassa manosaṃvaradvārepi uppajjanti eva. Tattha kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ tiyidhakammadvāraśasena uppajjati, pañcaviññāṇadvāraśasena nuppajjati, “yaṃidaṃ cakkhusamphassaṃpaccayā uppajjati vedayitaṃ sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā”ti iminā pana nayena chaphassadvāraśasena uppajjati, aṭṭha-asaṃvaradvāraśasena nuppajjati, aṭṭhasaṃvaradvāraśasena uppajjati, dasa-akusalakammapathavaśasena nuppajjati, dasakusalakammapathavaśasena uppajjati. Tasmā idampi cittaṃ tiyidhakammadvāraśasena vā uppannaṃ hotu, chaphassadvāraśasena vā aṭṭhasaṃvaradvāraśasena vā dasakusalakammapathavaśasena vā, “kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti -pa- rūpārammaṇaṃ vā -pa- dhammārammaṇaṃ vā”ti vutte sabbaṃ vuttameva hotīti.

Dvāraśakathā niṭṭhitā.

Yaṃ yaṃ vā paṇāraśabbhāti ettha ayaṃ yojanā, heṭṭhā vuttesu rūpārammaṇādīsu rūpārammaṇaṃ vā āraśabbha, ārammaṇaṃ katvāti attho. Saddārammaṇaṃ vā -pa- dhammārammaṇaṃ vā āraśabbha uppannaṃ hoti. Ettāvatā etassa¹ cittassa etesu ārammaṇesu yaṃkiñci ekameva ārammaṇaṃ anuññātasadiśaṃ hoti. Idañca ekasmiṃ samaye ekassa vā puggalassa rūpārammaṇaṃ āraśabbha uppannaṃ, puna aññasmiṃ samaye aññassa vā puggalassa saddādīsupi aññataraṃ ārammaṇaṃ āraśabbha uppajjati eva. Evaṃ uppajjamāṇassa cassa ekasmiṃ bhāve paṭṭhamaṃ rūpārammaṇaṃ āraśabbha pavatti hoti, pacchā saddārammaṇanti ayampi kamo natthi. Rūpādīsu cāpi paṭṭhamaṃ nīlārammaṇaṃ, pacchā pītārammaṇanti ayampi niyamo natthi. Iti imaṃ sabbārammaṇatañceva kamābhāvañca, kamābhāvepi ca nīlapītādīsu niyamābhāvaṃ dassetuṃ “yaṃ yaṃ vā paṇāraśabbhā”ti āha. Idaṃ vuttaṃ hoti—imesu rūpādīsu na yaṃkiñci ekameva, atha kho yaṃ yaṃ vā paṇāraśabbha uppannaṃ hoti, evaṃ uppajjamāṇampi ca “paṭṭhamaṃ rūpārammaṇaṃ, pacchā saddārammaṇaṃ āraśabbhā”ti evampi anuppajjitvā yaṃ yaṃ vā paṇāraśabbha uppannaṃ hoti, paṭilomato vā anulomato vā ekantarikadvantarikādinayena vā rūpārammaṇādīsu yaṃ vā taṃ vā ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ hotīti attho. Rūpārammaṇesupi ca²

1. Ekassa (Sī)

2. Rūpārammaṇesupi ca (Sī)

“paṭhamam nīlārammaṇam, pacchā pītārammaṇam”ti imināpi niyamena anuppajjitvā yaṁ yaṁ vā panārabbha nīlapītakādīsu rūpārammaṇesu yaṁ vā taṁ vā rūpārammaṇam ārabba uppannam hotīti attho. Saddārammaṇādīsupi eśeva nayo. Ayaṁ tāva ekā yojanā.

Ayaṁ pana aparā—rūpaṁ ārammaṇam etassāti **rūpārammaṇam** -pa-dhammo ārammaṇam etassāti **dhammārammaṇam**. Iti rūpārammaṇam vā -pa- dhammārammaṇam vā cittaṁ uppannam hotīti vatvā puna “yaṁ yaṁ vā panārabbhā”ti āha. Tassattho—etesu rūpādīsu heṭṭhā vuttanayeneva yaṁ vā taṁ vā pana ārabba uppannam hotīti. **Mahā-aṭṭhakathāyaṁ** pana “yevāpanake¹ abhinavaṁ natthi, heṭṭhā gahitameva gahitan”ti vatvā “rūpaṁ vā ārabba -pa- dhammaṁ vā ārabba idaṁ vā idaṁ vā ārabbhāti kathetum idaṁ vuttan”ti ettakameva āgataṁ.

Dhammuddesavāra phassapañcamakarāsivaṇṇanā

Tasmiṁ samayeti idaṁ aniyamaniddiṭṭhassa samayassa niyamato paṭiniddesavacanam. Tasmā “yasmiṁ samaye kāmāvacaram kusalam cittaṁ uppannam hoti, tasmiṁyeva samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti”ti ayamattho vedītabbo. Tattha yatheva cittaṁ, evaṁ phassādīsupi “phasso hoti. Kiṁ hoti? Kāmāvacaro hoti, kusalo hoti, uppanno hoti, somanassasahagato hoti”ti-ādinā nayena labbhamānapadavasena yojanā kātābbā. Vedanāyañhi “somassasahagatā”ti, paññindriye ca “ñāṇasampayuttan”ti na labbhāti, tasmā “labbhamānapadavasenā”ti vuttam. Idaṁ Aṭṭhakathāmuttakam ācariyānam mataṁ, na panetaṁ sārato daṭṭhabbam.

Kasmā panettha phassova paṭhamam vuttoti? Cittassa paṭhamābhinipātattā. Ārammaṇasmiñhi cittassa paṭhamābhinipāto hutvā phasso ārammaṇam phusamāno uppajjati, tasmā paṭhamam vutto. Phassena pana phusitvā vedanāya vedayati², saññāya sañjānāti, cetanāya ceteti, tena vuttam “phuṭṭho bhikkhave vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho ceteti”ti³.

1. Yaṁ yaṁ vā pana, taṁ (Sī), yaṁvāpanake (Ka, Sī)

2. Vediyati (Sī, Syā)

3. Phuṭṭho ceteti, phuṭṭho sañjānāti (Sam 2. 290 piṭṭhe)

Apica ayaṃ phasso nāma yathā pāsādaṃ patvā thambho nāma sesadabbasambhārānaṃ balavapaccayo, tulā saṅghāta bhittipāda kūṭa gopānasīpakkhapāsakamukhavaṭṭiyo thambhābaddho¹ thambhe patiṭṭhitā, evameva saha-jātasampayuttadhammānaṃ balavapaccayo hoti. Thambhasadiso hi esa, avasesā dabbasambhārasadisāti tasmāpi paṭhamam vutto. Idaṃ pana akāraṇaṃ, ekacittasmiṃhi uppannadhammānaṃ² “ayaṃ paṭhamam uppanno, ayaṃ pacchā”ti idaṃ vuttum na labbhā, balavapaccayabhāvepi phassassa kāraṇaṃ na dissati, desanāvārenea pana phasso paṭhamam vutto. “Vedanā hoti, phasso hoti. Saññā hoti, phasso hoti. Cetanā hoti, vitakko hoti”ti āharitumpi hi vaṭṭeyya, desanāvārena pana phassova paṭhamam vuttoti veditabbo. Yathā cettha, evaṃ sesadhammesupi pubbāparakkamo nāma na pariyesitabbo. Vacanatthalakkhaṇarasādīhi pana dhammā eva pariyesitabbā.

Seyyathidaṃ—phusatīti **phasso**, svāyaṃ phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno.

Ayañhi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākārenea pavattatīti **phusanalakkhaṇo**. Ekadesena ca anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhum, saddo viya ca sotaṃ, cittaṃ ārammaṇaṇca saṅghaṭṭetīti **saṅghaṭṭanaraso**, vatthārammaṇasaṅghaṭṭanato vā uppannattā sampatti-atthenapi rasena saṅghaṭṭanarasoti veditabbo. Vuttañhetam Aṭṭhakathāyaṃ “catubhūmakaphasso hi nophusanalakkhaṇo nāma natthi. Saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvārikova hoti, pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇotipi saṅghaṭṭanarasotipi, nāmaṃ. Manodvārikassa phusanalakkhaṇotveva nāmaṃ, na saṅghaṭṭaraso”ti.

Idaṇca vatvā idaṃ suttam ābhataṃ “yathā mahārāja dve maṇḍā yujjheyyum, tesu yathā eko meṇḍo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbam. Yathā dutiyo meṇḍo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbam. Yathā tesam sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca. Yathā mahārāja

1. Thambhe-baddhā (Sī) Thambhabaddhā (Ka)

2. Uppannadhammā (Sī)

dve sammā vajjeyyūṃ -pa- dve pāṇī vajjeyyūṃ. Yathā eko pāṇi, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo pāṇi, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesam sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghāṭṭanaraso cā”ti¹ vitthāro.

Yathā vā “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti-ādīsu² cakkhuviññāṇādīni cakkhu-ādināmena vuttāni, evamidhāpi tāni cakkhu-ādināmena vuttānīti veditabbāni. Tasmā “evaṃ cakkhu daṭṭhabban”ti-ādīsu “evaṃ cakkhuviññāṇaṃ daṭṭhabban”ti iminā nayena attho veditabbo. Evaṃ sante cittārammaṇasaṅghaṭṭanato imasmimpi sutte kiccaṭṭheneva rasena saṅghaṭṭanarasoti siddho hoti.

Tikasannipātasāṅkhātassa³ pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayañhi tattha tattha “tiṇṇaṃ saṅgati phasso”ti⁴ evaṃ kāraṇassa⁵ vasena paveditoti. Imassa ca suttapadassa tiṇṇaṃ saṅgatiyā phassoti ayamatto, na saṅgatimattameva phassoti.

Evaṃ paveditattā pana tenevākārena paccupaṭṭhātīti **sannipātapaccupaṭṭhānoti** vutto, phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānenesa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanañhesa paccupaṭṭhāpeti, uppādetīti attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā uṇhapaccayāpi lākhāsāṅkhātadhātunissitā usmā attano nissaye mudubhāvakārī hoti, na attano paccayabhūtepi bahiddhā vītaccitaṅgārasaṅkhāte uṇhabhāve. Evaṃ vatthārammaṇasaṅkhātā⁶ aññapaccayopi samāno cittanissitattā attano nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccayabhūtepi vatthumhi ārammaṇe vāti veditabbo. Tajjāsamannāhārena pana indriyena ca parikkhate visaye anantarāyena uppajjanato esa “**āpāthagatavisayapadaṭṭhāno**”ti vuccati.

Vedayatīti **vedanā**, sā vedayitalakkhaṇā, anubhavanarasā, iṭṭhākārasambhogarasā vā, cetasika-assādapaccupaṭṭhānā, passaddhipadaṭṭhānā.

1. Khu 11. 61 piṭṭhe Milindapañhe.

3. Tiṇṇaṃ sannipātasāṅkhātassa (Ka)

5. Kāraṇasseva (Sī)

2. Abhi 1. 261 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 300 piṭṭhe.

6. Vatthārammaṇasaṅkhāto (Sī, Syā)

Catubhūmikavedanā hi novedayitalakkhaṇā nāma natthi.

“Anubhavanarasatā pana sukhavedanāyameva labbhati”ti vatvā puna taṃ vādaṃ paṭikkhipitvā “sukhavedanā vā hotu dukkhavedanā vā adukkhamasukhavedanā vā, sabbā anubhavanarasā”ti vatvā ayamatto dīpito. Ārammaṇarasānubhavanaṭṭhānaṃ patvā sesasampayuttadhammā ekadesamattakameva anubhavanti. Phassassa hi phusanamattakameva hoti, saññāya sañjānanamattakameva, cetanāya cetanāmatlakameva, viññāṇassa vijānanamattakameva. Ekaṃsato pana issaravatāya vissavitāya¹ sāmibhāvena vedanāva ārammaṇarasam anubhavati.

Rājā viya hi vedanā, sūdo viya sesadhammā. Yathā sūdo nānārasabhojanaṃ sampādetvā paḷāya pakkipitvā lañchanam datvā rañño santike otāretvā lañchanam bhinditvā peḷam vivaritvā sabbasūpabyañjanehi aggaggaṃ ādāya bhājane pakkipitvā sadosaniddosabhāvavīmaṃsanattham ajjhoharati, tato rañño nānaggarasabhojanaṃ upanāmeti. Rājā issaravatāya vissavitāya sāmī hutvā icchicchitam bhuñjati. Tattha hi sūdassa bhattavīmaṃsanamattamiva avasesadhammānaṃ ārammaṇarasassa ekadesānubhavanaṃ. Yathā hi sūdo bhattekadesamattameva vīmaṃsati, evaṃ sesadhammāpi ārammaṇarasekadesameva anubhavanti. Yathā pana rājā issaravatāya vissavitāya sāmī hutvā yadicchakam bhuñjati, evaṃ vedanāpi issaravatāya vissavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasam anubhavati, tasmā “**anubhavanarasā**”ti vuccati.

Dutiye atthavikappe ayaṃ idha adhippetā vedanā yathā vā tathā vā ārammaṇassa iṭṭhākārameva sambhuñjatīti “**iṭṭhākārasambhogarasā**”ti vuttā. Cetasika-assādato panesā attano sabhāveneva upaṭṭhānaṃ sandhāya “**cetasika-assādapaccupaṭṭhānā**”ti vuttā. Yasmā pana passaddhakāyo sukham vedeti, tasmā “**passaddhipadaṭṭhānā**”ti veditabbā.

Nīlādibhedam ārammaṇam sañjānātīti **saññā**, sā sañjānanalakkaṇā, paccābhiññānasā. Catubhūmikasaññā hi nosañjānanalakkaṇā nāma

1. Visavitāya (Sī, Syā)

natthi, sabbā sañjānanalakkhaṇāva. Yā panettha abhiññāṇena sañjānāti, sā **paccābhiññāṇarasā** nāma hoti.

Tassā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇaṃ katvā puna tena abhiññāṇena taṃ paccābhijānanakāle, purisassa kāḷatīlakādita-abhiññāṇaṃ sallakkhetvā puna tena abhiññāṇena “asuko nāma eso”ti tassa paccābhijānanakāle, rañño piḷandhanagopakabhaṇḍāgārikassa tasmim̐ tasmim̐ paḷindhane nāmapaṇṇakaṃ bandhitvā “asukaṃ piḷandhanaṃ nāma āhārā”ti vutte dīpaṃ jāletvā ratanagabbhaṃ pavisitvā paṇṇaṃ vācetvā tassa tasseva paḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti veditabbā.

Aparo nayo—sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā saññā, punasañjānanapaccayanimittakaraṇarasā, dāru-ādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā, hatthidassaka-andhā viya, ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā, vijju viya, yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā, tiṇapurisakesu migapotakānaṃ “purisā”ti uppannasaññā viya. Yā panettha ñāṇasampayuttā hoti, sā saññā ñāṇameva anuvattati, sasambhārapathavī-ādīsu sesadhammā pathavī-ādīni viyāti veditabbā.

Cetayatīti **cetanā**, saddhim̐ attanā sampayuttadhamme ārammaṇe abhisandahatīti attho. Sā cetayitalakkhaṇā, cetanābhāvalakkhaṇāti attho. Āyūhanarasā, catubhūmikacetanā hi nocetayitalakkhaṇā nāma natthi, sabbā cetayitalakkhaṇāva. Āyūhanarasatā pana kusalākusalesu eva hoti. Kusalākusalakammāyūhanaṭṭhānaṃhi patvā sesasampayuttadhammānaṃ ekadesamattakameva kiccaṃ hoti, cetanā pana atireka-ussāhā atirekavāyāmā diguṇussāhā diguṇavāyāmā. Tenāhu porāṇā “thāvariyaṣabhaṇḍaṇṭhitā ca panesā cetanā”ti. **Thāvariyo**ti khettsāmī vuccati. Yathā khettsāmī puriso pañcapanṇāsa balipurise gahetvā “lāyissāmī”ti ekato khettaṃ otarati. Tassa atireko ussāho atireko vāyāmo diguṇo ussāho diguṇo vāyāmo hoti, nirantaram̐ “gaṇhathā”ti-ādīni vadati, sīmaṃ ācikkhati, tesam̐ surābhattagandhamālādīni jānāti, maggaṃ samakaṃ harati. Evaṃsāmpadamidaṃ

veditabbaṃ. Khettsānipuriso viya hi cetanā, pañcapanṇāsa balipurisā viya cittaṅgavasena uppannā pañcapanṇāsa kusalā dhammā, khettsānipurissassa diguṇussāhadiguṇavāyāmakaraṇakālo viya kusalākusalakammāyūhanaṭṭhānaṃ patvā cetanāya diguṇussāho diguṇavāyāmo hoti. Evamassā **āyūhanarasatā** veditabbā.

Sā panesā saṃvidahanapaccupaṭṭhānā. Saṃvidahamānā hi ayaṃ upaṭṭhāti,¹ sakiccaparakiccasādhakā jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakī-ādayo viya. Yathā hi jeṭṭhasisso upajjhāyaṃ dūratova āgacchantāṃ disvā sayāṃ adhīyamāno² itarepi dārake attano attano ajjhayanakamme³ pavattayati, tasmiṃhi adhīyitum āradde tepi adhīyanti tadanuvattitāya. Yathā ca mahāvaḍḍhakī sayāṃ tacchanto itarepi tacchake attano attano tacchanakamme pavattayati, tasmiṃhi tacchitum āradde tepi tacchanti tadanuvattitāya. Yathā ca yodhanāyako sayāṃ yujjhamāno itarepi yodhe sampahāravuttiyaṃ pavattayati, tasmiṃhi yujjhitum āradde tepi anivattamānā yujjhanti tadanuvattitāya evamesāpi attano kiccena ārammaṇe pavattamānā aññepi sampayuttadhamme attano attano kiriyāya pavatteti, tassā hi attano kiccaṃ āraddhāya taṃsāmpayuttāpi ārabhanti. Tena vuttaṃ “sakiccaparakiccasādhakā jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakī-ādayo viyā”ti. Accāyikakammānussaraṇādīsu ca panāyaṃ sampayuttānaṃ ussāhanabhāvena pavattamānā pākāṭā hotīti veditabbā.

“Ārammaṇaṃ cintetīti cittaṃ”ti-ādinā⁴ nayena cittassa vacanattho vutto eva. Lakkhaṇādito pana vijānanalakkhaṇaṃ cittaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, sandahanapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Catubhūmakacittaṃhi novijānanalakkhaṇaṃ nāma natthi, sabbaṃ vijānanalakkhaṇameva. Dvāraṃ pana patvā ārammaṇavibhāvanaṭṭhāne cittaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ hoti. Cakkhunā hi diṭṭhaṃ rūpārammaṇaṃ citteneva vijānāti -pa- manena viññātaṃ dhammārammaṇaṃ citteneva vijānāti. Yathā hi nagaraguttiko nāma nagaramajjhe siṅghātake nisīditvā “ayaṃ nevāsiko, ayaṃ āgantuko”ti āgatāgataṃ jaṇaṃ upadhāreti vavatthapeti, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Vuttampi cetāṃ mahātherena⁵—“yathā

1. Upaṭṭhahati (Ka)

3. Ajjhena kamme (Ka)

2. Adhiyamāno (Syā)

4. Heṭṭhā 106 piṭṭhe.

5. Nāgasenattherena (Si)

mahāraja nagaraguttiko nāma majjhe nagarassa siṅgātake nisinno puratthimato disato purisaṃ āgacchantāṃ passeyya, pacchimato. Dakkhiṇato. Uttarato disato purisaṃ āgacchantāṃ passeyya, evameva kho mahāraja yaṃ cakkhunā rūpaṃ passati, taṃ viññāṇena vijānāti. Yaṃ sotena saddaṃ suṇāti. Ghānena gandhaṃ ghāyati. Jivhāya rasaṃ sāyati. Kāyena phoṭṭhabbaṃ phusati. Manasā dhammaṃ vijānāti, taṃ viññāṇena vijānāti”¹. Evaṃ dvāraṃ patvā ārammaṇavibhāvanatṭhāne cittameva pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ, tasmā “**pubbaṅgamarasan**”²ti vuccati.

Tadetaṃ pacchimaṃ pacchimaṃ uppajjamānaṃ purimaṃ purimaṃ nirantaraṃ katvā sandahanaṃ upaṭṭhātīti **sandahanapaccupaṭṭhānaṃ**. Pañcavokārabhave paṇassa niyamato nāmarūpaṃ, catuvokārabhave nāmaṃ padaṭṭhānaṃ. Tasmā “**nāmarūpapadaṭṭhānaṃ**”³ti vuttaṃ.

Kim panetaṃ cittaṃ purimaniddiṭṭhacittena saddhiṃ ekameva, udāhu aññanti? ekameva. Atha kasmā purimaniddiṭṭhaṃ puna vuttanti? Avicāritaṃ etaṃ Aṭṭhakathāyaṃ. Ayaṃ panettha yutti—yathā hi rūpādīni upādāya paññattā sūriyādayo na atthato rūpādīhi aññe honti. Teneva “yasmim samaye sūriyo udeti, tasmim samaye tassa tejasāṅkhātāṃ rūpampi”⁴ti evaṃ vuccamānēpi na rūpādīhi añño sūriyo nāma atthi, na tathā² cittaṃ, phassādayo dhamme upādāya paññāpīyati, atthato panetaṃ tehi aññameva. Tena “yasmim samaye cittaṃ uppannaṃ hoti, ekaṃseneva tasmim samaye phassādīhi atthato aññameva taṃ hoti”⁵ti imassatthassa dīpanatthāya etaṃ puna vuttanti veditabbaṃ.

Yathā ca “yasmim samaye rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti -pa-pathavīkasiṇaṃ. Tasmim samaye phasso hoti, vedanā hoti”⁶ti-ādīsu³ pana bhāventena vavatthāpīte samaye yo bhāveti, na so atthato uppajjati nāma. Teneva tattha yathā “phasso hoti, vedanā hoti”⁷ti vuttaṃ, na evaṃ “yo bhāveti, so hoti”⁸ti vuttaṃ. “Yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”⁹ti-ādīsu pana cittaṃ vavatthāpīte samaye samayavavatthāpitaṃ cittaṃ na tathā atthato

1. Khu 11. 63 Milindapañhe.

2. Tathā (Sī)

3. Abhi 1. 44 piṭṭhe.

nuppajjati. Yatheva pana tadā phasso hoti, vedanā hoti, tathā cittampi hotīti imassapi atthassa dīpanatthamidam puna vuttanti veditabbam. Idam panettha sanniṭṭhānam, uddesavāre saṅgaṇhanattham, niddesavāre ca vibhajanattham. Purimena hi cittasaddena kevalam samayo vavatthāpito. Tasmim pana cittena vavatthāpitasmaye ye dhammā honti, tesam dassanattham “phasso hoti”ti-ādi āraddham. Cittañcāpi tasmim samaye hotiyeva. Tasmā tassāpi saṅgaṇhanatthametam puna vuttam. Imasim ca ṭhāne etasmim avuccamāne “katamam tasmim samaye citta”ti na sakkā bhaveyya niddesavāre vibhajitum, evamassa vibhajanamyeva parihāyetha. Tasmā tassa niddesavāre vibhajanatthampi etaṇca vuttanti veditabbam.

Yasmā vā “uppannam hotīti ettha cittaṃ uppannanti etaṃ desanāsīsameva, na pana cittaṃ ekameva uppajjati”ti Aṭṭhakathāyaṃ vicāritam. Tasmā “cittaṃ uppannam”ti etthāpi cittaṃattameva aggahetvā paropaññāsakusaladhammehi saddhimyeva cittaṃ gahitam. Evaṃ tattha saṅkhepato sabbepi cittacetasikadhamme gahetvā idha sarūpena pabhedato dassetum “phasso hoti”ti-ādi āraddham. Iti phassādayo viya cittampi vuttamevāti veditabbam.

Dhammuddesavāra jhānaṅgarāsivaṇṇanā

Vitakketīti **vitakko**, vitakkanam vā **vitakko**, ūhananti vuttam hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo. So hi ārammaṇe cittaṃ āropeti. Yathā hi koci rājavallabham nātim vā mittam vā nissāya rājageham ārohati, evam vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇam ārohati. Tasmā so ārammaṇe cittassa **abhiniropanalakkhaṇoti** vutto. Nāgasenatthero panāha “ākoṭanalakkhaṇo vitakko. Yathā mahārāja bherī¹ ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kho mahārāja yathā ākoṭanā, evam vitakko daṭṭhabbo. Yathā pacchā anuravanā anusaddāyanā, evam vicāro daṭṭhabbo”ti². Svāyaṃ **āhananapariyāhananaraso**. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇam vitakkāhatam vitakkapariyāhatam karotīti vuccati. Ārammaṇe cittassa **ānayanapaccupaṭṭhāno**.

1. Bheri (Sī)

2. Khu 11. 64 Milindapañhe, thokam pana visadisam.

Ārammaṇe tena cittaṃ vicaratīti **vicāro**, vicaraṇaṃ vā **vicāro**, anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇānumajjanalakkaṇo. Tattha sahaajātanuyojanaraso, cittaassa anuppabandhapaccupaṭṭhāno. Santepi ca nesaṃ katthaci aviyoge oḷārikatṭhena, pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇṭābhighāto¹ viya abhiniropanaṭṭhena ca cetaso paṭhamābhiniṇipāto vitakko, sukhumaṭṭhena, anumajjanasabhāvaṭṭhena ca ghaṇṭānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamuppattikāle paripphandanabhūto cittaassa, ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya, padumābhimukhapāto viya ca gandhānubaddhacetaso² bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhāvo cittaassa, ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhoḥi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko. So hi ekaggo hutvā appeti. Vātaggaṇaṭṭhaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro. So hi ārammaṇaṃ anumajjati”ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhanena pavattiyaṃ ativiya yujjati. So pana nesaṃ viseso paṭhamadutiyaṃjjhānesu pākaṭo hoti. Apica malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṇḍupakena parimajjantassa daḷhaggahaṇaṭṭho viya vitakko, parimajjanaṭṭho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkaraṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīḷanaṭṭho viya vitakko, ito cito ca sañcaraṇaṭṭho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā³ ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahiparibbhamanaṇṭako viya anumajjamāno⁴ vicāro.

Piṇayatīti **pīti**, sā sampiyāyanalakkaṇā, kāyacittapīṇanarasā, pharaṇarasā vā, odayapaccupaṭṭhānā. Sā panesā khuddikāpīti⁵ khaṇikāpīti okkantikāpīti ubbegāpīti pharaṇāpīti pañcavidhā hoti.

1. Ghaṇḍābhighāto (Syā, Ka)

2. Gandhānubandhacetaso (Syā, Ka)

3. Sanniruḷhitvā (Syā), sannirujjhitvā (Ka)

4. Anumajjano (Sī), anumajjanto (Syā)

5. Khuddakāpīti (Syā, Ka)

Tattha **khuddikāpīti** sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. **Khaṇikāpīti** khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. **Okkantikāpīti** samuddatīraṃ vīci viya, kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. **Ubbegāpīti** balavatī hoti, kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Tathā hi **Puṇṇavallikavāsī Mahātissatthero** puṇṇamadivase sāyaṃ cetiyaṅgaṇaṃ gantvā candālokaṃ disvā Mahācetiyaṃ abhimukho hutvā “imāya vata velāya catasso parisā Mahācetiyaṃ vandanti”ti pakatiyā diṭṭhārammaṇavasena Buddhārammaṇaṃ ubbegaṃ pītiṃ¹ uppādetvā sudhātale pahaṭacitraṅḍuko² viya ākāse uppatitvā Mahācetiyaṅgaṇe ya eva aṭṭhāsi.

Tathā Girikaṇḍakavihārassa upanissaye Vattakālakagāme³ ekā kuladhītāpi balavabuddhārammaṇāya ubbegāya pītiyā⁴ ākāse laṅghesi. Tassā kira mātāpitāro sāyaṃ Dhammasavanatthāya vihāraṃ gacchantā “amma tvaṃ garubhārā, akāle vicarituṃ na sakkosi, mayaṃ tuyhaṃ pattim katvā dhammaṃ sossāmā”ti agamaṃsu. Sā gantukāmāpi tesāṃ vacanaṃ paṭibāhituṃ asakkonti ghare ohīyitvā gharadvāre ṭhatvā candālokena Girikaṇḍake ākāśacetiyaṅgaṇaṃ olokonti cetiyassa dīpapūjaṃ addasa, catasso ca parisā mālāgandhādīhi cetiyapūjaṃ katvā padakkhiṇaṃ karontiyo. Bhikkhusaṃghassa ca gaṇasajjhāyasaddaṃ assosi. Athassā “dhaññā vatime manussā, ye vihāraṃ gantvā evarūpe cetiyaṅgaṇe anusaṅcarituṃ, evarūpaṇca madhuraṃ dhammakathaṃ sotuṃ labhanti”ti muttarāsisadisā cetiyaṃ passantiyā eva ubbegāpīti udapādi, sā ākāse laṅghitvā mātāpitūnaṃ purimataraṃ ya eva ākāśato cetiyaṅgaṇe oruyha cetiyaṃ vanditvā dhammaṃ suṇamānā aṭṭhāsi. Atha naṃ mātāpitāro āgantvā “amma tvaṃ katarena maggena āgatāsī”ti pucchimāsu. Sā “ākāśena āgatāmihi, na maggena”ti vatvā “amma ākāśena nāma khīṇāsavā saṅcaranti, tvaṃ kathaṃ āgatā”ti puṭṭhā āha “mayhaṃ candālokena cetiyaṃ olokontiyā ṭhitāya Buddhārammaṇā balavapīti uppajjati, athāhaṃ neva attano ṭhitabhāvaṃ, na nisinnabhāvaṃ aññāsim, gahitamitteneva pana

1. Ubbegāpītiṃ (Syā, Ka)

2. Pahaṭacitraṅḍuko (Sī)

3. Vattakālakagāme (Ka)

4. Ubbegāpītiyā (Ka)

ākāsaṃ laṅghitvā cetiyaṅgaṇe patiṭṭhitāmhī”ti. Evaṃ ubbegāpīti ākāse laṅghāpanappamāṇā hoti.

Pharaṇapītiyā pana uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā¹ pūritavatthi viya, mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiṃ citta-passaddhiṃ, passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ, cetasikaṃ, sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantāṃ tividhaṃ samādhiṃ paripūreti khaṇikasamādhiṃ upacārasamādhiṃ appanāsamādhinti. Tāsu ṭhapetvā appanāsamādhipūrikaṃ itarā dvepi idha yujjanti.

Sukhayatīti **sukhaṃ**, yassa uppajjati, taṃ sukhiṭaṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khādāti, khanati ca kāyacittābādhanti **sukhaṃ**, somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Tassa lakkhaṇādīni vedanāpade * vuttanayeneva veditabbāni.

Aparo nayo—sātalakkhaṇaṃ sukhaṃ, sampayuttānaṃ upabrūhanarasāṃ, anuggahaṇapaccupaṭṭhānaṃ. Satipi ca nesāṃ pītisukhānaṃ katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantodakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyāpavesana-udakaparibhogesu viya sukhaṃ.

Yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā “kattha pāṇiyaṃ atthī”ti puccheyya, so “aṭaviṃ uttaritvā jātassaravanasāṇḍo atthi, tattha gantvā labhissasi”ti vadeyya. So tassa kathaṃ sutvā² haṭṭhapahaṭṭho bhaveyya, tato gacchanto bhūmiyaṃ patitāni uppaladalanālapattādīni³ disvā suṭṭhutaṃ haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭamorādīnaṃ⁴ saddaṃ suṇeyya, jātassarapariyante jātāṃ maṇijālasadisāṃ nīlavanasaṇḍaṃ passeyya. Sare jātāni uppalapadumakumudādīni passeyya, acchaṃ vippasannaṃ udakaṃ passeyya. So

1. Pharitvā (Syā, Ka)

* Heṭṭhā 84 piṭṭhe.

2. Sutvā va (Sī)

3. ...nālipattādīni (Ka)

4. Vanamorādīnaṃ (Sī)

bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaraṃ otaritvā yathārucci nhatvā ca pivitvā ca¹ paṭippassaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khāditvā nīluppālādīni piḷandhitvā mandālakamūlāni khandhe karitvā² uttaritvā sātakaṃ nivāsetvā udakasātakaṃ ātape katvā sītaccchāyāya mandamande vāte paharante nipanno “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti vadeyya. Evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tassa hi purisassa jātassaravanasañḍasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbabhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti. Nhatvā ca pivitvā ca sītaccchāyāya mandamande vāte paharante “aho sukhaṃ aho sukhaṃ”ti vadato nipannakālo viya balavappattaṃ ārammaṇarasānubhavanākārasaṇṭhitaṃ sukhaṃ. Tasmim̐ tasmim̐ samaye pākāṭabhāvato cetāṃ vuttanti veditabbaṃ, yattha pana pīti, sukhampi tattha atthīti vuttamevetāṃ.

Cittassekaggatāti cittassa ekaggabhāvo, samādhissetāṃ nāmaṃ. Lakkhaṇādīsu panassa Aṭṭhakathāyaṃ tāva vuttaṃ—“pāmoḁkhalakkhaṇo ca samādhi, avikkhepalakkhaṇo ca. Yathā hi kūṭāgārakaṇṇikā sesadabbasambhārānaṃ ābandhanato pamukhā hoti, evameva sabbakusaladhammānaṃ samādhicittena ijjanato sabbesampi tesaṃ dhammānaṃ samādhi pāmoḁkho hoti. Tena vuttaṃ—

“Yathā³ mahārāja kūṭāgārassa yā kāci gopānasiyo, sabbā tā kūṭaṅgamā honti kūṭaninnā kūṭasamosaraṇā, kūṭaṃ tāsāṃ aggamakkhāyati, evameva kho mahārāja ye keci kusalā dhammā, sabbe te samādhininnā honti samādhipoṇā samādhipabbhārā, samādhi tesaṃ aggamakkhāyatī”ti⁴.

Yathā ca senaṅgaṃ patvā rājā nāma yattha yattha senā osīdati, taṃ taṃ ṭhānaṃ gacchati, tassa gatagataṭṭhāne senā paripūراتi, parasenā bhijjitvā rājānameva anuvattati, evameva saha jātadhammānaṃ vikkhipituṃ vipākirituṃ appadānato samādhi avikkhepalakkhaṇo nāma hotī”ti.

1. Nahātvā ca pītva ca (Sī)

2. Khipitvā (Syā, Ka)

3. Seyyathāpi (sabbattha)

4. Khu 11. 38 Milindapaṇhe.

Aparo pana nayo—ayaṃ cittassekaggatāsaṅkhāto samādhi nāma avisāralakkhaṇo, avikkhepalakkhaṇo vā, saha-jātadhammānaṃ sampiṇḍanaraso, nhāniyacunṇānaṃ udakaṃ viya. Upasamapaccupaṭṭhāno, ñānapaccupaṭṭhāno vā. “Samāhito yathābhūtaṃ jānāti passati”ti * hi vuttaṃ. Visesato sukhapadaṭṭhāno. Nivāte dīpaccīnaṃ ṭhiti viya cetaso ṭhītīti daṭṭhabbo.

Indriyarāsivaṇṇanā

Saddahanti etāya, sayāṃ vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti **saddhā**, sāva assaddhiyassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena **indriyaṃ**, adhimokkhalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ¹ kāretīti **indriyaṃ**, saddhāva indriyaṃ **saddhindriyaṃ**. Sā panesā sampasādanalakkhaṇā ca saddhā, sampakkhandanalakkhaṇā ca².

Yathā hi rañño cakkavattissa udakappasādako maṇi uduke pakkhitto paṅkasevālapaṇakakaddamaṃ sannisīdāpeti, udakaṃ acchaṃ karoti vippasannaṃ anāvilāṃ, evameva saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, kilese sannisīdāpeti, cittaṃ pasādeti, anāvilāṃ karoti, pasannena cittena yogāvacaro kulaputto dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, bhāvanāṃ ārabhati. Evaṃ tāva saddhā **sampasādanalakkhaṇā**ti veditabbā. Tenāha **āyasmā Nāgaseno**—

Yathā mahārāja rājā cakkavattī caturaṅginiyā senāya saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno parittaṃ udakaṃ tareyya, taṃ udakaṃ hatthīhi ca assehi ca rathehi ca pattīhi ca saṅkhubhitāṃ³ bhaveyya āvilāṃ luḷitaṃ kalalībhūtaṃ. Uttiṇṇo ca rājā cakkavattī manusse āṇāpeyya “pāṇīyaṃ bhaṇe āharatha, pivissāmi”ti. Rañño ca udakappasādako maṇi bhaveyya. “Evaṃ devā”ti kho te manussā rañño cakkavattissa paṭissutvā taṃ udakappasādakaṃ maṇiṃ uduke pakkhipeyyuṃ. Tasmim⁴ uduke pakkhittamatte paṅkasevālapaṇakaṃ vigaccheyya, kaddamo ca⁵ sannisīdeyya, acchaṃ bhaveyya udakaṃ vippasannaṃ anāvilāṃ, tato rañño cakkavattissa pāṇīyaṃ upanāmeyyuṃ “pivatu devo pāṇīyaṃ”ti.

* Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

1. Indattaṃ (?)

2. Pakkhandanalakkhaṇā ca (Ka)

3. Saṅkhubbhitāṃ (Ka)

4. Sahasā (sabbattha)

5. Paṅkasevālapaṇakakaddamo ca (sabbattha)

Yathā mahārāja udakaṃ, evaṃ cittaṃ daṭṭhabbaṃ, yathā te manussā, evaṃ yogāvacaro daṭṭhabbo, yathā paṅkasevālapaṇakaṃ kaddamo ca, evaṃ kilesā daṭṭhabbā, yathā udakappasādako maṇi, evaṃ saddhā daṭṭhabbā, yathā udakappasādake maṇimhi pakkhittamatte paṅkasevālapaṇakaṃ vigacchati, kaddamo ca sannisīdati, acchaṃ bhavati udakaṃ vippasannaṃ anāvilaṃ, evameva kho mahārāja saddhā uppajjamānā nīvaraṇe vikkhambheti, vinīvaraṇaṃ cittaṃ hoti acchaṃ vippasannaṃ anāvilanti¹.

Yathā pana kumbhīlamakaragāharakkhasādikiṇṇaṃ pūraṃ mahānadiṃ āgamma bhīrūkajano ubhosu tīresu tiṭṭhati, saṅgāmasūro pana mahāyodho āgantvā “kasmā ṭhitatthā”ti pucchitvā “sappaṭibhayabhāvena otarituṃ na viśahāmā”ti vutte sunisitaṃ asiṃ gahetvā “mama pacchato etha, mā bhāyitthā”ti vatvā nadiṃ otarivā āgatāgate kumbhīlādayo paṭibāhitvā orimatīrato manussānaṃ sotthibhāvaṃ karonto pārimatīraṃ neti, pārimatīratopi sotthinā orimatīraṃ āneti, evameva dānaṃ dadato sīlaṃ rakkhato uposathakammaṃ karoto bhāvanaṃ ārabhato saddhā pubbaṅgamā purecārikā hoti. Tena vuttaṃ “sampakkhandanalakkhaṇā ca saddhā”ti.

Aparo nayo—saddahanalakkhaṇā saddhā, okappanalakkhaṇā, vā, pasadanarasā udakappasādakamaṇi viya. Pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya. Akālusiyaṇapaccupaṭṭhānā², adhimuttipaccupaṭṭhānā vā, saddheyyavattupadaṭṭhānā, sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā, sā hatthavittabījāni³ viya daṭṭhabbā.

Vīressa bhāvo **vīriyaṃ**, vīraṇaṃ kammaṃ **vīriyaṃ**, vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti **vīriyaṃ**, tadeva kosajjassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena **indriyaṃ**, paggaḥaṇalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti **indriyaṃ**. Vīriyameva indriyaṃ **vīriyindriyaṃ**. Taṃ panetaṃ upatthambhanalakkhaṇaṇcavīriyaṃ, paggaḥaṇalakkhaṇaṇca. Yathā hi jīṇṇagharaṃ āgantukena thūṇupatthambhena tiṭṭhati, evameva yogāvacaro vīriyupatthambhena upatthambhito hutvā sabbakusaladhammehi na hāyati na parihāyati. Evaṃ tāvassa upatthambhanalakkhaṇatā veditabbā. Tenāha **thero Nāgaseno—**

1. Khu 11. 31 Milindapaṇhe.

2. Akālusiyaṇapaccupaṭṭhānā (Syā, Ka)

3. Am 2. 304; Khu 2. 318; Saṃ 1. 216; Khu 1. 306, 291 piṭṭhesu.

“Yathā mahārāja puriso gehe patante tamañña dārunā
upatthambheyya, upatthambhitaṃ santaṃ evaṃ taṃ gehaṃ na pateyya,
evameva kho mahārāja upatthambhanalakkhaṇaṃ vīriyaṃ,
vīriyupatthambhitā sabbe kusalā dhammā na hāyanti na parihāyanti”¹.

Yathā vā pana khuddikāya ca mahatikāya ca senāya saṅgāme pavatte
khuddikā senā oliyeyya, tato rañño āroceyya, rājā balavāhanaṃ peseyya,
tena paggaḥitaṃ sakasenā parasenaṃ parājeyya, evameva vīriyaṃ
sahajātasampayuttadhammaṇaṃ oliyituṃ osakkituṃ na deti, ukkhipati
paggaṇhāti. Tena vuttaṃ “paggaṇhalakkhaṇaṇca vīriyaṇ”²ti.

Aparo nayo—ussāhalakkhaṇaṃ vīriyaṃ, sahajātānaṃ
upatthambhanarasam, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, “saṃviggo yoniso
padahati”²ti vacanato saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ
vā, sammā āraddhaṃ sabbāsaṃ sampattīnaṃ mūlaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

Saranti etāya, sayam vā sarati, saraṇamattameva vā esāti **sati**. Sāva
muṭṭhassaccassa abhibhavanato adhipatiyeṭṭhena **indriyaṃ**,
upaṭṭhānalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti **indriyaṃ**, sati eva indriyaṃ
satindriyaṃ. Sā panesā apilāpanalakkhaṇā ca sati upaggaṇhanalakkhaṇā ca.
Yathā hi rañño bhaṇḍāgāriko dasavidhaṃ ratanaṃ gopayanto sāyaṃpātāṃ
rājānaṃ issariyasampattiṃ sallakkhāpeti sāreti, evameva sati kusalaṃ
dhammaṃ sallakkhāpeti sarāpeti. Tenāha **thero**—

“Yathā mahārāja rañño cakkavattissa bhaṇḍāgāriko rājānaṃ
cakkavattiṃ sāyaṃpātāṃ yasaṃ sarāpeti ‘ettakā deva hatthī, ettakā assā,
ettakā rathā, ettakā pattī, ettakaṃ hiraññaṃ, ettakaṃ suvaṇṇaṃ, ettakaṃ
sabbaṃ sāpateyyaṃ, taṃ devo saratū’³ti, evameva kho mahārāja sati kusale
dhamme apilāpeti ‘ime cattāro satipaṭṭhānā, ime cattāro sammappadhānā,
ime cattāro iddhipādā, imāni pañcindriyāni, imāni pañca balāni, ime satta
bojjhaṅgā, ayaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, ayaṃ samatho, ayaṃ vipassanā,
ayaṃ vijjā, ayaṃ vimutti, ime lokuttarā dhammā’³ti. Evaṃ kho mahārāja
apilāpanalakkhaṇā sati”³ti.

1. Khu 11. 35 Milindapañhe. 2. Am 1. 430 piṭṭhe. 3. Khu 11. 36 Milindapañhe.

Yathā pana rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanam rañño ahite ca hite ca ñatvā ahite apayāpeti, hite upayāpeti, evameva sati hitāhitānam dhammānam gatiyo samanvesitvā¹ “ime kāyaduccaritādayo dhammā ahitā”ti ahite dhamme apanudeti². “Ime kāyasucaritādayo dhammā hitā”ti hite dhamme upaggaṇhāti. Tenāha thero—

“Yathā mahārāja rañño cakkavattissa pariṇāyakaratanam rañño hitāhite jānāti ‘ime rañño hitā, ime ahitā, ime upakārā, ime anupakārā’ti. Tato ahite apanudeti, hite upaggaṇhāti, evameva kho mahārāja sati uppajjamānā hitāhitānam dhammānam gatiyo samanvesati ‘ime dhammā hitā, ime dhammā ahitā, ime dhammā upakārā, ime dhammā anupakārā’ti. Tato ahite dhamme apanudeti, hite dhamme upaggaṇhāti, evam kho mahārāja upaggaṇhanalakkhaṇā sati”ti³.

Aparo nayo—apilāpanalakkhaṇā sati, asammosanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhībhāvapaccupaṭṭhānā vā. Thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe daḥam patiṭṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

Ārammaṇe cittaṁ sammā ādhiyati ṭhapetīti **samādhi**, sova vikkhepassa abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena **indriyam**, avikkhepalakkhaṇe vā indaṭṭham kāretīti **indriyam**, samādhiyeva indriyam **sāmādhindriyam**. Lakkhaṇādīni panassa heṭṭhā⁴ vuttanayeneva veditabbāni.

Pajānātīti **paññā**. Kim pajānāti? “Idaṁ dukkhan”ti-ādinā nayena ariyasaccāni. **Aṭṭhakathāyam** pana “paññāpetīti paññā”ti vuttaṁ. Kinti paññāpetīti? “Aniccaṁ dukkhaṁ anattā”ti paññāpeti. Sāva⁵ avijjāya abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena **indriyam**, dassanalakkhaṇe vā indaṭṭham kāretīti **indriyam**, paññāva indriyam **paññindriyam**. Sā panesā obhāsanalakkhaṇā ca paññā, pajānanalakkhaṇā ca. Yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāro nirujjhati, āloko pātubhavati, evameva

1. Samannesitvā (Sī, Ka)

2. Apanudati (Ka)

3. Khu 11. 37 piṭṭhe.

4. Heṭṭhā 161 piṭṭhe.

5. Sā ca (Syā)

obhāsanalakḥhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā hoti. Tenāha **thero**—

“Yathā mahārāja puriso andhakāre gehe padīpaṃ¹ paveseyya, pavitṭho padīpo andhakāraṃ viddhamseti obhāsaṃ janeti, ālokaṃ vidaṃseti, pākaṭāni ca rūpāni karoti, evameva kho mahārāja paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ viddhamseti vijjjobhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ vidaṃseti, pākaṭāni ariyasaccāni karoti. Evaṃ kho mahārāja obhāsanalakḥhaṇā paññā”ti².

Yathā pana cheko bhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanāni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitabbāsevitabbe hīnappaṇītakaṇhasukkasappaṭibhāga-appaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttampi cetāṃ **Dhammasenāpatinā** “pajānāti pajānātīti kho āvuso tasmā paññavāti³ vuccati. Kiñca pajānāti? “Idaṃ dukkhaṇ’ti pajānāti”ti⁴ vitthāretabbaṃ. Evamassā pajānanalakḥhaṇatā veditabbā.

Aparo nayo—yathāsabhāvappaṭivedhalakkhaṇā paññā, akkhalitappaṭivedhalakkhaṇā vā kusalissāsakhitta-usappaṭivedho viya. Visayobhāsarasā padīpo viya. Asammohapaccupaṭṭhānā araṇṇagatasudesako viya.

Manatīti **mano**, vijānātīti attho. **Aṭṭhakathācariyā** panāhu “nāliyā minamāno viya, mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ minati pajānātīti mano”ti. Tadeva mananalakḥhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **indriyaṃ**, manova indriyaṃ **manindriyaṃ**. Heṭṭhā⁵ vuttacittassevetāṃ vevacanaṃ.

Pīṭisomanassasampayogato sobhanaṃ mano assāti **sumano**, sumanassa bhāvo **somanassaṃ**, sātalakḥhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **indriyaṃ**, somanassameva indriyaṃ **somanassindriyaṃ**. Heṭṭhā vuttavedanāyevetaṃ vevacanaṃ.

1. Telappadīpaṃ (sabbattha) 2. Khu 11. 38 Milindapañhe. 3. Paññati (sabbattha)

4. Ma 1. 366 piṭṭhe.

5. Heṭṭhā 155 piṭṭhe.

Jīvanti tena taṃsampayuttakā dhammāti **jīvitam**, anupālanalakḥhaṇe indaṭṭham kāretīti **indriyam**, jīvitameva indriyam **jīvitindriyam**. Taṃ pavattasantatādhipateyyam hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānam¹ dhammānam anupālanalakḥhaṇam jīvitindriyam, tesam pavattanarasam, tesameva ṭhapanapaccupaṭṭhānam, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānam. Santepi ca anupālanalakḥhaṇādimhi vidhāne atthikkhaṇe yeva tam te dhamme anupāleti, udakam viya uppalādīni. Yathāsakampaccayuppannepi ca dhamme pāleti dhātī viya. Kumāram sayampavattitadhammasambandheneva ca pavattati niyāmakō viya. Na bhaṅgato uddham pavattayati attano ca pavattayitabbānaṃ abhāvā. Na bhaṅgakḥhaṇe ṭhabeti sayam bhijjamānattā, khiyamāno² viya vaṭṭisineho dīpasikham. Na ca anupālanapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitam yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbām.

Maggaṅgarāsivaṇṇanā

Sammādiṭṭhi-ādīsu dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo, paggahanaṭṭhena sammāvāyāmo, upaṭṭhānaṭṭhena sammāsati, avikkhepanaṭṭhena sammāsamādhīti veditabbo. Vacanaṭṭhato pana sammā passati, sammā vā tāya passantīti **sammādiṭṭhi**. Sammā saṅkappeti, sammā vā tena saṅkappentīti **sammāsaṅkappo**. Sammāvāyāmeti, sammā vā tena vāyamantīti **sammāvāyāmo**. Sammā sarati, sammā vā tāya sarantīti **sammāsati**. Sammā samādhīyati, sammā vā tena samādhīyantīti **sammāsamādhī**. Apica pasatthā sundarā vā diṭṭhi **sammādiṭṭhi** imināpi nayena tesam vacanaṭṭho veditabbo, lakkhaṇādīni pana heṭṭhā vuttāneva.

Balarāsivaṇṇanā

Saddhābalādīsupi saddhādīni vuttatthāneva. Akampiyaṭṭhena pana **balanti** veditabbam. Evametesu assaddhiye na kampaṭīti **saddhābalaṃ**. Kosajje na kampaṭīti **vīriyabalaṃ**. Muṭṭhasacce na kampaṭīti **satibalaṃ**. Uddhacce na kampaṭīti **samādhībalaṃ**. Avijjāya na kampaṭīti **paññābalaṃ**. Ahirike na kampaṭīti

1. Avinā bhūtānam (Syā)

2. Khiyamāno (Ka)

hiribalaṃ. Anottappe na kampaṭṭi **ottappabalanti** ayaṃ ubhayapadavasena atthavaṇṇanā hoti.

Tattha purimāni pañca heṭṭhā lakkhaṇādīhi pakāsītāneva.
Pacchimadvaye kāyaduccaritādīhi hiriyaṭṭi **hirī**, lajjāyetaṃ adhivacanaṃ.
Tehi eva ottappaṭṭi¹ **ottappaṃ**, pāpato ubbegassetāṃ adhivacanaṃ. Tesāṃ
nānākaraṇadīpanattham “samuṭṭhānaṃ, adhipati, lajjābhaya, lakkhaṇa
cā”ti imaṃ mātikaṃ ṭhapetvā ayaṃ vitthārakathā vuttā.

Ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma.
Attādhipati hirī nāma, lokādhipati ottappaṃ nāma. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī
nāma, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ nāma. Sappatissavalakkhaṇā hirī
nāma, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ nāma.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātiṃ
paccavekkhitvā, vayaṃ paccavekkhitvā, sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā,
bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na
jātisampannaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ idaṃ kammaṃ,
mādisassa jātisampannaṃ idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ tāva
jātiṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā
“pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye
ṭhitassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā
pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ
nāmetaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ, na sūrabhāvānaṃ. Mādisassa
sūrabhāvasampannaṃ idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ sūrabhāvaṃ
paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā
“pāpakammaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ.
Mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kammaṃ kātuṃ na yuttan”ti evaṃ
bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāṇātipātādīpāpaṃ akaronto hiraṃ
samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānahiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti.
Samuṭṭhāpetvā ca pana attano citte hiriṃ pavesetvā pāpakammaṃ na karoti,
evaṃ ajjhattasamuṭṭhānā hirī nāma hoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma? Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi.

“Garahissanti taṃ viññū, asuciṃ nāgariko yathā.

Vajjito sīlavantehi, kathaṃ bhikkhu karissasi”ti—

Evam paccavekkhanto hi bahiddhāsamuṭṭhitaṇa ottappena pāpakammaṃ na karoti, evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nāma hoti.

Kathaṃ attādhipati hīri nāma? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutaṅgadharassa¹ na yuttaṃ pāpakammaṃ kātun”ti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hīri nāma hoti. Tenāha Bhagavā “so attānaṃyeva adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharati”ti².

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā pāpakammaṃ na karoti. Yathāha—“mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso, mahantasmiṃ kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno, te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tepimaṃ evaṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agarasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi”ti. Santi devatā iddhimantiniyo³ dibbacakkhukā paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ pajānanti, tāpi maṃ jānissanti ‘passatha bho imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agāasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehi”ti. So lokaṃyeva adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati anavajjaṃ bhāveti, suddhamattānaṃ pariharati”ti⁴. Evaṃ lokādhipati ottappaṃ nāma hoti.

1. Dhutavādassa (Syā) Dhutaṅgadharissa (Ka)

3. Iddhimantiyo (Ka)

2. Am 1. 146 piṭṭhe.

4. Am 1. 147 piṭṭhe.

Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitam ottappanti ettha pana **lajjāti** lajjanākāro, tena sabhāvena saṇṭhitā hirī. **Bhayanti** apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṇṭhitam ottappam. Tadubhayampi pāpaparivajjane pākaṭam hoti. Ekacco hi yathā nāma eko kulaputto uccārapassāvādīni karonto lajjitabbayuttakam ekaṃ disvā lajjanākārappatto bhaveyya hīlito, evameva ajjhataṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpakammaṃ na karoti. Ekacco apāyabhayaabhīto hutvā pāpakammaṃ na karoti.

Tatridam opammaṃ—yathā hi dvīsu ayoguleṣu eko sītalo bhaveyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tattha paṇḍito sītalam gūthamakkhitattā jigucchanto na gaṇhāti, itaram dāhabhayena. Tattha sītalassa gūthamakkhanajigucchāya¹ agaṇhanam viya ajjhataṃ lajjidhammaṃ okkamitvā pāpassa akaraṇam, uṇhassa dāhabhayena agaṇhanam viya apāyabhayaena pāpassa akaraṇam veditabbaṃ.

Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇam ottappanti idampi dvayam pāpaparivajjane eva pākaṭam hoti. Ekacco hi jātimaḥattapaccavekkhaṇā Satthumaḥattapaccavekkhaṇā dāyajjamahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārīmahattapaccavekkhaṇāti catūhi kāraṇehi sappatissavalakkhaṇam hirim samuṭṭhāpetvā pāpam na karoti. Ekacco attānuvāḍabhayaṃ parānuvāḍabhayaṃ daṇḍabhayaṃ duggatibhayanti catūhi kāraṇehi vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇam ottappam samuṭṭhāpetvā pāpam na karoti. Tattha jātimaḥattapaccavekkhaṇādīni ceva attānuvāḍabhayaḍādīni ca vitthāretvā kathetabbāni.

Mūlarāsivaṇṇanā

Na lubbhanti etena, sayam vā na lubbhati, alubbhanamattameva vā tanti **alobho**. Adosāmoheṣupi eseva nayo. Tesu alobho ārammaṇe cittassa agedhalakkhaṇo, alaggabhāvalakkhaṇo vā kamaladale² jalabindu viya. Apariggahaṇaraso muttabhikkhu

1. Gūthamakkhitassa jigucchāya (Syā)

2. Kamaladale (Ka)

viya. Anallīnabhāvapaccupaṭṭhāno asucimhi patitapuriso viya. Adoso acaṇḍikkalakkhaṇo, avirodhalakkhaṇo vā anukūlamitto viya. Āghātavinayaraso, pariḷāhavinayaraso vā candanaṃ viya. Sommabhāvapaccupaṭṭhāno puṇṇacando viya. Amoho lakkhaṇādīhi¹ heṭṭhā² paññindriyapade vibhāvito eva.

Imesu pana tīsu alobho maccheramalassa paṭipakkho, adoso dussīlyamalassa, amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho. Alobho cettha dānāhetu, adoso sīlāhetu, amoho bhāvanāhetu. Tesu ca alobhena anadhikaṃ gaṇhāti luddhassa adhikaggahaṇato. Adosena anūnaṃ duṭṭhassa ūnaggahaṇato. Amohena apiparītaṃ muḷhassa viparītaggahaṇato.

Alobhena cettha vijjamānaṃ dosaṃ dosato dhārento dose pavattati, luddho hi dosaṃ paṭicchādeti. Adosena vijjamānaṃ guṇaṃ guṇato dhārento guṇe pavattati, duṭṭho hi guṇaṃ makkheti. Amohena yāthāvasabhāvaṃ³ yāthāvasabhāvato dhārento yathāvasabhāve pavattati, mūḷho hi tacchaṃ “atacchan”ti, atacchaṃ ca “tacchan”ti gaṇhāti. Alobhena ca piyavippayogadukkhaṃ na hoti, luddhassa piyasabhāvato, piyavippayogāsahanato ca. Adosena appiyasampayogadukkhaṃ na hoti, duṭṭhassa hi appiyasabhāvato, appiyasampayogāsahanato ca. Amohena icchitālābhadukkhaṃ na hoti, amūḷhassa hi “taṃ kutettha labbhā”ti- evamādi⁴ paccavekkhaṇasambhavato.

Alobhena cettha jātidukkhaṃ na hoti alobhassa taṇhāpaṭipakkhato, taṇhāmūlakattā ca jātidukkhaṃ. Adosena jarādukkhaṃ na hoti tikkhadosassa khippaṃ jarāsambhavato. Amohena maraṇadukkhaṃ na hoti, sammohamaraṇaṇhi dukkhaṃ, na cetam amūḷhassa hoti. Alobhena ca gahaṭṭhānaṃ, amohena pabbajitānaṃ, adosena pana sabbesampi sukhasamvāsātā hoti.

1. Amohalakkhaṇādīhi (Sī)

2. Heṭṭhā 165 piṭṭhe.

3. Yathāvasabhāvaṃ (Sī)

4. Dī 3. 218; Aṃ 3. 208 piṭṭhesu.

Visesato cettha alobhena pettivisaye upapatti na hoti, yebhuyyena hi sattā taṇhāya pettivisayaṃ upapajjanti, taṇhāya ca paṭipakkho alobho. Adosena niraye upapatti na hoti, dosena hi caṇḍajātītāya dosasadisaṃ nirayaṃ upapajjanti, dosassa ca paṭipakkho adoso. Amohena tiracchānayaṇiyaṃ nibbatti na hoti, mohena hi nīccasammūḷhaṃ¹ tiracchānayaṇiṃ upapajjanti, mohassa paṭipakkho ca amoho. Etesu ca alobho rāgavasena upagamanassa abhāvakaro, adoso dosavasena upagamanassa, amoho mohavasena amajjhatabhāvassa.

Tīhipi cetehi yathāpaṭipāṭiyā nekkhammasaññā abyāpādasaññā avihimsāsaññāti imā tisso, asubhasaññā appamāṇasaññā dhātusaññāti imā ca tisso saññāyo honti. Alobhena pana kāmasukhallikānuyoga-antassa, adosena attakilamathānuyoga-antassa parivajjanaṃ hoti, amohena majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ. Tathā alobhena abhiṇṇakāyaganthassa pabhedanaṃ hoti, adosena byāpādakāyaganthassa, amohena sesaganthadvayassa. Purimāni ca dve satipaṭṭhānāni purimānaṃ dvinnāṃ ānubhāvena, pacchimāni pacchimasseva ānubhāvena ijjhanti.

Alobho cettha ārogyassa paccayo hoti, aluddho hi lobhanīyampi asappāyaṃ na sevati, tena kho arogo hoti. Adoso yobbanassa², aduṭṭho hi valipalitāvahena dosagginā aḍayhamāno dīgharattaṃ yuvā hoti. Amoho dīghāyukatāya, amūḷho hi hitāhitaṃ ñatvā ahitaṃ parivajjento, hitaṃ ca paṭisevamāno dīghāyuko hoti.

Alobho cettha bhogasampattiyā paccayo hoti, aluddhassa hi cāgena bhogapaṭilābho. Adoso mittasampattiyā, mettāya mittānaṃ paṭilābhato ceva aparihānato³ ca. Amoho attasampattiyā, amūḷho hi attano hitameva karonto attānaṃ

1. Nīccasammūḷhā (Syā), nīccaṃ sammūḷhaṃ (Ka)

2. Yobbaññassa (Sī)

3. Aparihānito (Sī)

sampādeti. Alobho ca dibbavīhārassa paccayo hoti, adoso brahmavīhārassa, amoho ariyavīhārassa.

Alobhena cettha sakapakkhesu sattasaṅkhāresu nibbuto hoti, tesam vīnāsenā abhisāṅgahetukassa dukkhassa abhāvā. Adosena parapakkhesu, aduṭṭhassa hi verīsipi verisaññāya abhāvato. Amohena udāsīnapakkhesu, amūḷhassa sabbābhisaṅgatāya abhāvato.

Alobhena ca aniccadassanam hoti, luddho hi upabhogāsāya aniccepi saṅkhāre aniccato na passati. Adosena dukkhadassanam, adosajjhāsāyo hi pariccatta-āghātavattupariggaho saṅkhāreyeva dukkhato passati. Amohena anattadassanam, amūḷho hi yāthāvagahaṇakusalo aparīṇāyakam khandhapañcakam aparīṇāyakato bujjhati. Yathā ca etehi aniccadassanādīni, evametepe aniccadassanādīhi honti. Aniccadassanena hi alobho hoti, dukkhadassanena adoso, anattadassanena amoho hoti. Ko hi nāma “aniccamidan”ti sammā ñātvā tassatthāya piham uppādeyya, saṅkhāre vā “dukkhan”ti jānanto aparampi accantabhikkhiṇam kodhadukkham uppādeyya, attasuññatañca bujjhitvā puna samohamāpajjeyyāti.

Kammapatharāsivaṇṇanā

Nābhijjhāyatīti **anabhijjhā**. Kāyikacetasikasukham, idhalokaparalokahitam, guṇānubhāvapaṭiladdham kittisaddaṇca na byāpādetīti **abyāpādo**. Sammā passati, sobhanā vā diṭṭhīti **sammādiṭṭhi**, alobhādīnamyeva tāni nāmāni. Heṭṭhā panete dhammā mūlavasena gahitā, idha kammapathavasenāti veditabbā.

Lokapāladukavaṇṇanā

Hirōtappānīpi heṭṭhā balavasena gahitāni, idha lokapālavasena. Lokañhi ime dve dhammā pālayanti. Yathāha—

“Dveme bhikkhave sukkā dhammā lokam pārenti. Katame dve?
Hirī ca ottappaṇca, ime kho bhikkhave dve sukkā dhammā lokam

(Pāḷenti. Sace bhikkhave dve sukkā dhammā lokam)¹ na pāleyyūṃ, nayidha paññāyetha ‘mātā’ti vā ‘mātucchā’ti vā ‘mātulāni’ti vā ‘ācariyabhariyā’ti vā ‘gurūnaṃ dārā’ti vā, sambhedam loko agamissa², yathā ajeḷakā kukkuṭasūkarā soṇasiṅgālā³. Yasmā ca kho bhikkhave ime dve sukkā dhammā lokam pāḷenti, tasmā paññāyati ‘mātā’ti vā ‘mātucchā’ti vā ‘mātulāni’ti vā ‘ācariyabhariyā’ti vā ‘gurūnaṃ dārā’ti vā”ti⁴.

Passaddhādiyugalavaṇṇanā

Kāyassa passambhanam **kāyapassaddhi**. Cittassa passambhanam **cittapassaddhi**. **Kāyoti** cettha vedanādayo tayo khandhā. Ubhopi panetā ekato katvā kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā kāyacittapassaddhiyo, kāyacittadarathanimmaddanarasā, kāyacittānam aparipphandasītibhāvapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā, kāyacittānam avūpasamakara-uddhaccādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa lahubhāvo **kāyalahutā**. Cittassa lahubhāvo **cittalahutā**. Tā kāyacittagarubhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittagarubhāvanimmaddanarasā, kāyacittānam adandhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā, kāyacittānam garubhāvakarathinamiddhādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa mudubhāvo **kāyamudutā**. Cittassa mudubhāvo **cittamudutā**. Tā kāyacittathaddhabhavavūpasamalakkhaṇā, kāyacittathaddhabhāvanimmaddanarasā, appaṭighātapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā, kāyacittānam thaddhabhāvakaradiṭṭhimānādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa kammaññabhāvo **kāyakammaññatā**. Cittassa kammaññabhāvo **cittakammaññatā**. Tā kāyacitta-akammaññabhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittānam akammaññabhāvanimmaddanarasā, kāyacittānam ārammaṇakaraṇasampattipaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā, kāyacittānam akammaññabhāvakarāvasesanīvaraṇapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā. Tā pasādanīyavatthūsu pasādāvahā, hitakiriyāsu viniyogakkhamabhāvāvahā suvaṇṇavisuddhi viyāti daṭṭhabbā.

1. () Imasmim antare thitapāṭho Pāliyam natthi.

3. Ajeḷakakukkuṭasūkarasoṇasiṅgālā (Ka)

2. Āgamissati (Ka)

4. Am 1. 53 piṭṭhe.

Kāyassa pāguṇṇabhāvo **kāyapāguṇṇatā**. Cittassa pāguṇṇabhāvo **cittapāguṇṇatā**. Tā kāyacittānaṃ agelaṇṇahāvalakkhaṇā, kāyacittagelaṇṇanimaddanarasā, nirādīnavapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā, kāyacittagelaṇṇakara-assaddhiyādikilesapaṭipakkhabhūṭāti daṭṭhabbā.

Kāyassa ujukabhāvo **kāyujukatā**. Cittassa ujukabhāvo **cittujukatā**. Tā kāyacittānaṃ ajjavalakkhaṇā, kāyacittakuṭilabhāvanimaddanarasā, ajimhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā, kāyacittānaṃ kuṭilabhāvakaramāyāsāḥeyyādikilesapaṭipakkhabhūṭāti daṭṭhabbā.

Saratīti **sati**. Sampajānātīti **sampajaññaṃ**. Samantato pakārehi jānātīti attho.

Sāṭṭhakasampajaññaṃ sappāyasampajaññaṃ gocarasampajaññaṃ asammohasampajaññanti imesaṃ catunnaṃ panassa vasena bhedo veditabbo. Lakkhaṇādīni ca tesāṃ satindriyapaññindriyesu vuttanayeneva veditabbāni. Iti heṭṭhā vuttamevetāṃ dhammadvayaṃ puna imasmiṃ ṭhāne upakāravasena gahitaṃ.

Kāmacchandādayo paccanīkadhamme sametīti **samatho**. Aniccādivasena vividhehi ākārehi dhamme passatīti **vipassanā**, paññāvesā atthato. Imesampi dvinnaṃ lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttāneva. Idha panete yuganaddhavasena¹ gahitā.

Sahajātadhamme paggaṇhātīti **paggāho**. Uddhaccasaṅkhātassa vikkhepassa paṭipakkhabhāvato na vikkhepoti **avikkhepo**. Etesampi lakkhaṇādīni heṭṭhā vuttāneva. Idha panetaṃ dvayaṃ vīriyasamādhiojanatthāya gahitanti veditabbaṃ.

Yevāpanakavaṇṇanā

Ye vā pana tasmīṃ samaye aññepi atthi paṭiccasamuppannā arūpino **dhammā**, ime **dhammā kusalā**ti “phasso hoti -pa- avikkhepo hoti”ti na kevalaṃ padapaṭipāṭiyā uddiṭṭhā ime paropaṇṇāsadhammā eva, atha kho yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ tihetukaṃ somanassasahagataṃ paṭhamāṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīṃ samaye ye vā pana aññepi tehiyeva phassādīhi sampayuttā hutvā pavattamānā atthi

1. Yuganandhavasena (Sī, Ka)

attano attano anurūpaṃ paccayaṃ paṭicca samuppannā rūpābhāvena arūpino sabhāvato upalabbhamānā dhammā, sabbepi ime dhammā kusalā.

Ettāvatā cittaṅgavasena Pāḷiyaṃ āruḷhe¹ paropaṇṇāsa dhamme dīpetvā yevāpanakavasena aparepi nava dhamme Dhammarājā dīpeti. Tesu tesu hi suttapadesu chando adhimokkho manasikāro tatramajjhhattatā karuṇā muditā kāyaduccaritavirati vacīduccaritavirati micchājīvaviratīti ime nava dhammā paññāyanti. Imasmiñcāpi mahācitte kattukamyatākusaladhammacchando atthi, cittaṅgavasena pana Pāḷiyaṃ² na āruḷho, so idha yevāpanakavasena gahito.

Adhimokkho atthi, manasikāro atthi, tatramajjhhattatā atthi, mettāpubbabbhāgo atthi, so adose gahite gahito eva hoti. Karuṇāpubbabbhāgo atthi, muditāpubbabbhāgo atthi, upekkhāpubbabbhāgo atthi, so pana tatramajjhhattatāya gahitāya gahitova hoti. Sammāvācā atthi, sammākammanto atthi, sammā-ājīvo atthi, cittaṅgavasena pana Pāḷiyaṃ na āruḷho, sopi idha yevāpanakavasena gahito.

Imesu pana navasu chando adhimokkho manasikāro tatramajjhhattatāti ime cattārova ekakkhaṇe labbhanti, sesā nānākkhaṇe. Yadā hi iminā cittena micchāvācaṃ pajahati, virativasena sammāvācaṃ pūreti, tadā chandādayo cattāro, sammāvācā cāti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Yadā miccākammantaṃ pajahati, virativasena sammākammantaṃ pūreti -pa-micchā-ājīvaṃ pajahati, virativasena sammā-ājīvaṃ pūreti -pa-. Yadā karuṇāya parikammaṃ karoti -pa-. Yadā muditāya parikammaṃ karoti, tadā chandādayo cattāro, muditāpubbabbhāgo cāti ime pañca ekakkhaṇe labbhanti. Ito pana muñcitvā dānaṃ dentassa sīlaṃ pūrentassa yoge kammaṃ karontassa cattāri apaṇṇakaṅgāneva labbhanti.

Evametesu navasu yevāpanakadhammesu **chandoti** kattukamyatāyetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā so kattukamyatālakkaṇo chando, ārammaṇapariyesanaraso, ārammaṇena atthikatāpaccupaṭṭhāno, tadevassa

1. Pāḷi-āruḷhe (Sī)

2. Pāḷim (Sī, Syā)

padaṭṭhānaṃ, ārammaṇassa gahaṇe cāyaṃ cetaso hatthappasāraṇaṃ viya daṭṭhabbo.

Adhimuccanaṃ **adhimokkho**. So sanniṭṭhānalakkhaṇo, asaṃsappanaraso, nicchayapaccupaṭṭhāno, sanniṭṭhātabbadhammapadaṭṭhāno, ārammaṇe niccalabhāvena indakhīlo viya daṭṭhabbo.

Kiriya karo, manasmim¹ karo **manasikāro**, purimamanato visadisam manaṃ karotīti **manasikāro**. Svāyaṃ ārammaṇapaṭipādako vīthipaṭipādako javanapaṭipādakoti tippakāro. Tattha ārammaṇapaṭipādako manasmim karoṭi **manasikāro**. So sāraṇalakkhaṇo², sampayuttānaṃ ārammaṇe sampayojanaraso, ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhāno, saṅkhārakkhandhapariyāpanno, ārammaṇapaṭipādakattena sampayuttānaṃ sārathi viya daṭṭhabbo. **Vīthipaṭipādakoti** pana pañcadvārāvajjanassetam adhivacanaṃ. **Javanapaṭipādakoti** manodvārāvajjanassa, na te idha adhippetā.

Tesu dhammesu majjhataṭṭa **tatramajjhataṭṭa**. Sā cittacetāsikānaṃ samavāhitalakkhaṇā, ūnādhikanivāraṇarasā, pakkhapātupacchedanarasā vā, majjhatabhāvapaccupaṭṭhānā, cittacetāsikānaṃ ajjhupekkhanavasena samappavattānaṃ ājāneyyānaṃ ajjhupekkhanasārathi viya daṭṭhabbā.

Karuṇāmudita brahmavihāraniddese³ āvi bhavissanti. Kevalaṇhi tā appanāppattā rūpāvacarā, idha kāmāvacarāti ayameva viseso.

Kāyaduccaritato virati **kāyaduccaritavirati**. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Lakkhaṇādito panetā tissopi kāyaduccaritādivatthūnaṃ avītikkaṃmalakkhaṇā, amaddanalakkhaṇāti vuttaṃ hoti. Kāyaduccaritādivatthuto saṅkocanarasā, akiriyaṇapaccupaṭṭhānā, saddhāhirottappa-appicchatādiguṇapadaṭṭhānā, pāpakiriyaṇo cittassa vimukhībhāvabhūti daṭṭhabbā.

Iti phassādīni chappaññāsa, yevāpanakavasena vuttāni navāti sabbānīpi imasmim dhammuddesavāre pañcasatthi dhammapadāni bhavanti. Tesu ekakkhaṇe kadāci ekasatthi bhavanti, kadāci samasatthi. Tāni hi sammāvācāpūraṇādivasena

1. Manasi (Ka)

2. Sārammaṇalakkhaṇo (Sī, Syā)

3. Upaṇi 237 piṭṭhe.

uppattiyāṃ pañcasu ṭhānesu ekasaṭṭhi bhavanti. Tehi mutte ekasmiṃ ṭhāne samasaṭṭhi bhavanti. Ṭhapetvā pana yevāpanake Pāliyaṃ yathārutavasena gayhamānāni chappaññāsāva honti, aggahitaggahaṇena panettha phassapañcakaṃ, vitakko vicāro pīti cittekaggatā pañcindriyāni hiribalaṃ ottappabalanti dve balāni, alobho adosoti dve mūlāni, kāyapassaddhicittapassaddhi-ādayo dvādassa dhammāti samatimsa dhammā honti.

Tesu samatimsāya dhammesu aṭṭhārasa dhammā avibhattikā honti, dvādasa savibhattikā. Katame aṭṭhārasa? Phasso saññā cetanā vicāro pīti jīvitindriyaṃ kāyapassaddhi-ādayo dvādasa dhammāti ime aṭṭhārasa avibhattikā. Vedanā cittaṃ vitakko cittekaggatā saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ paññindriyaṃ hiribalaṃ ottappabalaṃ alobho adosoti ime dvādasa dhammā savibhattikā. Tesu satta dhammā dvīsu ṭhānesu vibhattā, eko tīsu, dve catūsu, eko chasu, eko sattu ṭhānesu vibhatto.

Katham? Cittaṃ vitakko saddhā hirī ottappaṃ alobho adosoti ime satta dvīsu ṭhānesu vibhattā.

Etesu hi **cittaṃ** tāva phassapañcakaṃ patvā “cittaṃ hotī”ti vuttaṃ, indriyāni patvā “manindriyaṃ”ti. **Vitakko** jhānaṅgāni patvā “vitakko hotī”ti vutto, maggaṅgāni patvā “sammāsaṅkappo”ti. **Saddhā** indriyāni patvā “saddhindriyaṃ hotī”ti vuttā, balāni patvā “saddhābalan”ti. **Hirī** balāni patvā “hiribalaṃ hotī”ti vuttā, lokapāladukaṃ patvā “hirī”ti. Ottappepi eseva nayo. **Alobho** mūlaṃ patvā “alobho hotī”ti vutto, kammaṭṭhaṃ patvā “anabhiṭṭhā”ti. **Adoso** mūlaṃ patvā “adoso hotī”ti vutto, kammaṭṭhaṃ patvā “abyāpādo”ti. Ime satta dvīsu ṭhānesu vibhattā.

Vedanā pana phassapañcakaṃ patvā “vedanā hotī”ti vuttā, jhānaṅgāni patvā “sukhaṃ”ti, indriyāni patvā “somanassindriyaṃ”ti. Evaṃ eko dhammo tīsu ṭhānesu vibhatto.

Vīriyaṃ pana indriyāni patvā “vīriyindriyaṃ hotī”ti vuttaṃ, maggaṅgāni patvā “sammāvāyāmo”ti, balāni patvā “vīriyabalan”ti, piṭṭhidukaṃ patvā

“paggāho”ti. **Satipi** indriyāni patvā “satindriyaṃ hotī”ti vuttā, maggaṅgāni patvā “sammāsatī”ti, balāni patvā “satibalan”ti, piṭṭhidukaṃ¹ patvā “sati hotī”ti vuttā. Evaṃ ime dve dhammā catūsu ṭhānesu vibhattā.

Samādhi pana jhānaṅgāni patvā “cittassekaggatā hotī”ti vutto, indriyāni patvā “samādhindriyaṃ”ti, maggaṅgāni patvā sammāsamādhī”ti, balāni patvā “samādhibalan”ti, piṭṭhidukaṃ patvā “samatho, avikkhepo”ti. Evamayāṃ eko dhammo chasu ṭhānesu vibhatto.

Paññā pana indriyāni patvā “paññindriyaṃ hotī”ti vuttā, maggaṅgāni patvā “sammādiṭṭhī”ti, balāni patvā “paññābalan”ti, mūlāni patvā “amoho”ti, kammaṭṭhānaṃ patvā “sammādiṭṭhī”ti, piṭṭhidukaṃ patvā “sampajaññaṃ, vipassanā”ti. Evaṃ eko dhammo sattasu ṭhānesu vibhatto.

Sace pana koci vadeyya “ettha apubbaṃ nāma natthi, heṭṭhā gahitameva gaṇhitvā tasmim̐ tasmim̐ ṭhāne² padaṃ pūritaṃ, ananusandhikā kathā, uppaṭipāṭiyā corehi ābhatabhaṇḍasadisā, goyūthena gatamagge āluḷitaṭṭhasadisā, ajānitvā kathitā”ti. So “māhevan”ti paṭisedhetvā vattabbo—Buddhānaṃ desanā ananusandhikā nāma natthi, sānusandhikāva hoti. Ajānitvā kathitāpi natthi, sabbā jānitvā kathitāyeva. Sammāsambuddho hi tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ kiccaṃ jānāti, taṃ ñatvā kiccavasena vibhattim̐ āropento “aṭṭhārasa dhammā ekekakiccā”ti ñatvā ekekasim̐ ṭhāne vibhattim̐ āropesi. “Satta dhammā dvedvekkicā”ti ñatvā dvīsu dvīsu ṭhānesu vibhattim̐ āropesi. “Vedanā tikiccā”ti ñatvā dvīsu dvīsu ṭhānesu vibhattim̐ āropesi. “Vīriyasatīnaṃ cattāri cattāri kiccāni”ti³ ñatvā catūsu catūsu ṭhānesu vibhattim̐ āropesi. “Samādhi chakicco”ti ñatvā chasu ṭhānesu vibhattim̐ āropesi. “Paññā sattakiccā”ti ñatvā sattasu ṭhānesu vibhattim̐ āropesi.

Tatridaṃ opammaṃ—eko kira paṇḍito rājā rahogato cintesi “imaṃ rājakulasantakaṃ na yathā vā tathā vā khāditabbaṃ, sippānucchavikaṃ

1. Upakāradukaṃ (Ka) 2. Ṭhāne pana (Sī, Ka) 3. “Vīriyaṃ sati catukiccā”ti (Sī)

vetanaṃ vaḍḍhessāmi”ti. So sabbe sippike¹ sannipātāpetvā
 “ekekassippajānanake pakkosathā”ti āha. Evaṃ pakkosiyamānā aṭṭhārasa
 janā uṭṭhahimsu, tesāṃ ekekaṃ paṭivisaṃ² dāpetvā vissajjesi. “Dve dve
 sippāni jānantā āgacchantū”ti vutte pana satta janā āgamaṃsu, tesāṃ dve
 dve paṭivise dāpesi. “Tīṇi sippāni jānantā āgacchantū”ti vutte ekova āgacchi,
 tassa tayo paṭivise dāpesi. “Cattāri sippāni jānantā āgacchantū”ti vutte dve
 janā āgamaṃsu, tesāṃ cattāro cattāro³ paṭivise dāpesi. “Pañca sippāni
 jānantā āgacchantū”ti vutte ekopi nāgacchi. “Cha sippāni jānantā
 āgacchantū”ti vutte ekova āgacchi, tassa cha paṭivise dāpesi. “Satta sippāni
 jānantā āgacchantū”ti vutte ekova āgacchi, tassa satta paṭivise dāpesi.

Tatta paṇḍito rājā viya anuttaro Dhammarājā, sippajānanakā viya
 cittacittaṅgavasena⁴ uppannā dhammā, sippānucchavikavetanavaḍḍhanaṃ
 viya kiccavasena tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ vibhatti-āropanaṃ.

Sabbepi panete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena
 indriyavasena maggavasena balavasena mūlavasena kammaṭṭhavasena
 lokapālavasena passaddhivasena lahutāvasena mudutāvasena
 kammaññatāvasena pāguññatāvasena ujukatāvasena satisampajaññavasena
 samathavipassanāvasena paggāhāvikkhepavasenaṭi sattarasa rāsayo hontīti.

Dhammuddesavārakathā niṭṭhitā.

Kāmāvacarakusala niddesavārakathā

2. Idāni tāneva Dhammuddesavāre Pāli-aruḥhāni chappaññāsa padāni
 vibhajitvā dassetuṃ “**katamo tasmim samaye phasso hoti**”ti-ādinā nayena
 Niddesavāro āradhho.

Tattha pucchāya tāva ayamatto—yasmim samaye kāmāvacaraṃ
 kusalaṃ somanassasahagataṃ tihetukaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ
 uppajjati, tasmim

1. Sippake (Syā, Ka)

3. Cattāri cattāri (bahūsu)

2. Paṭivimsaṃ (Si)

4. Cittaṅgavasena (Ka)

samaye phasso hotīti vutto, katamo so phassoti iminā nayena sabbapucchāsu attho veditabbo.

Yo tasmim samaye phassoti tasmim samaye yo phusanakavasena uppanno phasso, so. **“Phasso”**ti idam phassassa sabhāvadīpanato sabhāvapadam nāma. **Phusanāti** phusanākāro. **Samphusanāti** phusanākārova upasaggena padam vadḍhetvā vutto. **Samphusitattanti** samphusitabhāvo. Ayam panettha yojanā—yo tasmim samaye phusanakavasena phasso, yā tasmim samaye phusanā, yā tasmim samaye samphusanā, yam tasmim samaye samphusitattam. Atha vā yo tasmim samaye phusanavasena phasso aññenāpi pariyāyena phusanā samphusanā samphusitattanti vuccati, ayam tasmim samaye phasso hotīti. Vedanādīnampi niddesesu imināva nayena padayojanā veditabbā.

Ayam panettha sabbasādhāraṇo vibhattivinicchāyo—yānimāni Bhagavatā paṭhamam kāmāvacaram kusalam mahācittam bhājetvā dassentena atirekapaṇṇāsapadāni mātikāvasena ṭhapetvā puna ekekapadam gahetvā vibhattim gacchanti, nānā hontāni catūhi kāraṇehi nānā bhavanti. Aparadīpanā panettha dve ṭhānāni gacchati. Katham? Etānihi byañjanavasena upasaggavasena atthavasenāti imehi tīhi kāraṇehi vibhattim gacchanti. Tattha “kodho kujjhanā kujjhitattam, doso dussanā dussitattan”ti evam **byañjanavasena** vibhattigamanam veditabbam, ettha hi ekova kodho byañjanavasena evam vibhattim gato. “Cāro vicāro anuvicāro upavicāro”ti evam pana **upasaggavasena** vibhattigamanam veditabbam. “Paṇḍiccam kosallam nepuññam vebhabyā cintā upaparikkhā”ti evam **atthavasena** vibhattigamanam veditabbam. Tesu phassapadaniddese tāva imā tissopi vibhattiyo labbhanti. “Phasso phusanā”ti hi byañjanavasena vibhattigamanam hoti, “samphusanā”ti upasaggavasena, “samphusitattan”ti atthavasena. Iminā nayena sabbapadaniddesesu vibhattigamanam veditabbam.

Nānā hontānipi pana nāmanānattena lakkhaṇānānattena kiccanānattena paṭikkhepanānattenāti imehi catūhi kāraṇehi nānā honti. Tattha “katamo tasmim samaye byāpādo hoti? Yo

tasmim samaye doso dussanā”¹ti ettha byāpādoti vā dosoti vā dvepi ete kodho eva nāmena nānattam gatāti. Evaṃ **nāmanānattena** nānattam veditabban.

Rāsattṭhena ca pañcapi khandhā ekova khandho hoti. Ettha pana rūpam ruppanalakkhaṇam, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānanalakkhaṇanti iminā lakkhaṇanānattena pañcakkhandhā honti. Evaṃ **lakkhaṇanānattena** nānattam veditabban.

Cattāro sammappadhānā—idha bhikkhu anuppannānam pāpakānam akusalānam dhammānam anuppādāya -pa- cittam paggaṇhāti padahatīti² ekameva vīriyam kiccanānattena catūsu ṭhānesu āgataṃ. Evaṃ **kiccanānattena** nānattam veditabban.

Cattāro asaddhammā—kodhagarutā, na saddhammagarutā, makkhagarutā, na saddhammagarutā, lābhagarutā, na saddhammagarutā, sakkāragarutā, na saddhammagarutāti evamādīsu³ pana **paṭikkhepanānattena** nānattam veditabban.

Imāni pana cattāri nānattāni na phasseyeva labbhanti, sabbesupi phassapañcamakādīsu labbhanti. Phassassa hi “phasso”ti nāmam -pa- cittassa “cittan”ti. Phasso ca phusanalakkhaṇo, vedanā vedayitalakkhaṇā, saññā sañjānanalakkhaṇā, cetanā cetayitalakkhaṇā, viññāṇam vijānanalakkhaṇam. Tathā phasso phusanakicco, vedanā anubhavanakiccā, saññā sañjānanakiccā, cetanā cetayitakiccā, viññāṇam vijānanakiccanti evam kiccanānattena nānattam veditabban.

Paṭikkhepanānattam phassapañcamake natthi. Alobhādiniddese pana “alobho alubbhanā alubbhitattan”ti-ādinā nayena labbhatīti evam paṭikkhepanānattena nānattam veditabban. Evaṃ sabbapadaniddesesu labbhamānavasena catubbidhampi nānattam veditabban.

Aparadīpanā pana padatthuti vā hoti dalhīkamman vāti evam dve ṭhānāni gacchati. Yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya hi sakimeva “phasso”ti vutte etaṃ padaṃ phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma na hoti, punappunam byañjanavasena

1. Abhi 1. 101piṭṭhe. 2. Abhi 2. 216; Dī 2. 250 piṭṭhādīsu. 3. Am 1. 356piṭṭhe.

upasaggavasena atthavasena “phasso phusanā samphusanā samphusitattan”ti vutte phullitamaṇḍitavibhūsitam nāma hoti. Yathā hi daharakumāram nhāpetvā manoramam vattham paridahāpetvā pupphāni piḷandhāpetvā akkhini añjetvā athassa nalāṭe ekameva manosilābindum kareyyum, tassa na ettāvatā cittatilako nāma hoti, nānavaṇṇehi pana parivāretvā bindūsu katesu cittatilako nāma hoti. Evaṃsampadamidam veditabbam. Ayaṃ **padatthuti** nāma.

Byañjanavasena, upasaggavasena, atthavasena ca punappunam bhaṇanameva daḷhikammam nāma. Yathā hi “āvuso”ti vā “bhante”ti vā “yakkho”ti vā “sappo”ti vā vutte daḷhikammam nāma na hoti,”āvuso āvuso, bhante bhante, yakkho yakkho, sappo sappo”ti vutte pana daḷhikammam nāma hoti, evameva¹ sakideva yaṭṭhikoṭiyā uppīlentena viya “phasso”ti vutte padam daḷhikammam nāma na hoti, punappunam byañjanavasena upasaggavasena atthavasena “phasso phusanā samphusanā samphusitattan”ti vutteyeva **daḷhikammam** nāma hotīti evaṃ aparadīpanā dve ṭhānāni gacchati. Etassāpi vasena labbhamānakapadaniddesesu sabbattha attho veditabbo.

Ayaṃ tasmim samaye phasso hotīti yasmim samaye paṭhamam kāmāvacaram mahākusalacittam uppajjati, tasmim samaye ayaṃ phasso nāma hotīti ayaṃ tāva phassapadaniddesassa vaṇṇanā. Ito paresu pana vedanādīnam padānam niddesesu visesamattameva vaṇṇayissāma. Sesam idha vuttanayeneva veditabbam.

3. **Yaṃ tasmim samayeti** ettha kiñcāpi “katamā tasmim samaye vedanā hotī”ti āraddham, sātapaḍavasena pana “yaṃ”ti vuttam.

Tajjāmanoviññāṇadhātusamphassajanti ettha **tajjā** vuccati tassa sātasukhassa anucchavikā sārubbā, anucchavikatthopi hi ayaṃ tajjāsaddo hoti. Yathāha “tajjam tassārubbam katham mantetī”ti². Tehi vā rūpādīhi ārammaṇehi imassa ca³ sukhasa paccayehi jātātipi **tajjā**. Manoviññāṇameva nissattaṭṭhena dhātūti **manoviññāṇadhātu**. Samphassato jātam, samphasse vā jātanti **samphassajam**. Cittanissitattā **cetasikam**.

1. Evamevam (Sī)

2. Ma 3. 202 piṭṭhe.

3. Imassa (?)

madhuraṭṭhena **sātaṃ**. Idaṃ vuttaṃ hoti “yaṃ tasmim̐ samaye yathāvuttena atthena tajjāya manoviññāṇadhātuyā samphassajāṃ cetasikaṃ sātaṃ, ayaṃ tasmim̐ samaye vedanā hoti”ti. Evaṃ sabbapadehi saddhim̐ yojanā veditabbā.

Idāni **cetasikaṃ sukhanti**-ādīsu cetasikapadena kāyikasukhaṃ paṭikkhipati. Sukhapadena cetasikaṃ dukkhaṃ. **Cetosamphassajanti** cittasamphasse jātaṃ. **Sātaṃ sukhaṃ vedayitanti** sātaṃ vedayitaṃ, na asātaṃ vedayitaṃ. Sukhaṃ vedayitaṃ, na dukkhaṃ vedayitaṃ. Parato tīṇi padāni itthiliṅgavasena vuttāni. Sātā vedanā, na asātā. Sukhā vedanā, na dukkhāti ayameva panettha attho.

4. Saññāniddese **tajjāmanoviññāṇadhātusamphassajāti** tassākusalasaññāya anucchavikāya manoviññāṇadhātuyā samphassamhi jātā. **Saññāti** sabhāvanāmaṃ. **Sañjānanāti** sañjānanākāro. **Sañjānitattanti** sañjānitabhāvo.

5. **Cetanāniddese**¹ imināva nayena veditabbo.

Cittaniddese cittavicittatāya cittaṃ. Ārammaṇaṃ minamānaṃ jānātīti **mano**. **Mānasanti** mano eva. “Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso”ti¹ hi ettha pana sampayuttakadhammo “mānaso”ti vutto.

“Kathaṃ hi Bhagavā tuyhaṃ, sāvako sāsane rato.

Appattamānaso sekkho, kālaṃ kayirā jane sutā”ti³.

Ettha arahattaṃ “mānasā”ti vuttaṃ. Idha pana manova mānasāṃ, byañjanavasena hetāṃ padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Hadayanti cittaṃ. “Cittaṃ vā te khipissāmi, hadayaṃ vā te phālessāmi”ti⁴ ettha uro hadayanti vuttaṃ. “Hadayā hadayaṃ maññe aññāya tacchaṭi”ti⁵ ettha cittaṃ. “Vakkaṃ hadayan”ti⁶ ettha hadayatthu.

1. Cetanāniddesopi (Syā)

3. Saṃ 1. 122 piṭṭhe.

5. Ma 1. 38 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 209; Khu 1. 306 piṭṭhesu.

6. Dī 2. 233; Ma 1. 71 piṭṭhādīsu.

idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena hadayanti vuttaṃ. Tameva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaram**, bhavaṅgaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Yathāha “pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan”¹. Tato nikkhantattā pana akusalampi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya, Godhāvarito nikkhantā Godhāvarī viya ca “paṇḍaran”²veva vuttaṃ.

Mano manāyatananti idha pana manoggahaṇaṃ manasseva āyatanabhāvadīpanattham. Tenetaṃ dīpeti “nayidaṃ devāyatanam viya manassa āyatanattā manāyatanam, atha kho mano eva āyatanam **manāyatanan**”³ti. Tattha nivāsaṭṭhānaṭṭhena⁴, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena⁵, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca āyatanam veditabbaṃ. Tathā hi loke “issarāyatanam vāsudevāyatanan”⁶ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam “āyatanan”⁷ti vuccati. “Suvanṇāyatanam rajatāyatananti”⁸ ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”⁹ti-ādīsu samosaraṇaṭṭhānam. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatanan”¹⁰ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatveva sakkhibhabbatam pāpuṇāti sati sati-āyatane”¹¹ti-ādīsu kāraṇam. Idha pana sañjātidesaṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena kāraṇaṭṭhenāti tidhāpi vaṭṭati¹².

Phassādayo hi dhammā ettha sañjāyantīti sañjātidesaṭṭhenapi etaṃ **āyatanam**. Bahiddhā rūpasaddagandharasa phoṭṭhabbā ārammaṇabhāvenettha osarantīti samosaraṇaṭṭhānaṭṭhenapi **āyatanam**. Phassādīnaṃ pana saha-jātādīpaccayaṭṭhena kāraṇattā kāraṇaṭṭhenapi **āyatananti** veditabbaṃ. Manindriyaṃ vutthatthameva.

Vijānātīti **viññāṇam**, viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho**. Tassa rāsi-ādivasena attho veditabbo. “Mahā-udakakkhandhotveva saṅkyam gacchati”¹³ti¹⁴ ettha hi rāsaṭṭhena khandho vutto. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”¹⁵ti-ādīsu¹⁶ guṇaṭṭhena. “Addasā kho Bhagavā mahantaṃ dārukkhandhan”¹⁷ti¹⁸ ettha paṇṇattimattaṭṭhena. Idha pana ruḥhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi

1. Am 1. 9 piṭṭhe.

2. Nivāsaṇaṭṭhena (Ka)

3. Samosaraṇaṭṭhena (Ka)

4. Ratanāyatananti (Sī, Syā)

5. Am 2. 36 piṭṭhe.

6. Ma 3. 138 piṭṭhe.

7. Tividhopi vaṭṭati (Sī), tividhapi vaṭṭanti (Ka)

8. Am 1. 366 piṭṭhe.

9. Dī 3. 236 piṭṭhe.

10. Sam 2. 386 piṭṭhe.

viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṃ viññāṇaṃ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṃ chindanto rukkhaṃ chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṃ ekampi viññāṇaṃ ruḥhito viññāṇakkhandhoti vuttaṃ.

Tajjāmanoviññāṇadhātūti tesaṃ phassādīnaṃ dhammānaṃ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiñhi pade ekameva cittaṃ minanaṭṭhena **mano**, vijānanaṭṭhena **viññāṇaṃ**, sabhāvaṭṭhena, nissattaṭṭhena vā **dhutū**ti tīhi nāmehi vuttaṃ. Iti imasmiṃ phassapañcamake phasso tāva yasmā phasso eva, na tajjāmanoviññāṇadhātu samphassajo. Cittaṅca yasmā tajjāmanoviññāṇadhātu eva, tasmā imasmiṃ padadvaye “tajjāmanoviññāṇadhātusamphassajā”¹ti paññatti na āropitā. Vitakkapadādisu pana labbhamānāpi idha pacchinnatā na uddhaṭṭā.

Imesaṅca pana phassapañcamakānaṃ dhammānaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vinibbhogaṃ katvā paññattim uddharamānena Bhagavatā dukkaraṃ kataṃ. Nānā-udakānañhi nānātelānaṃ vā ekabhājane pakkipitvā divasaṃ nimmathitānaṃ vaṇṇa gandharasānaṃ nānatāya disvā vā ghāyitvā vā sāyitvā vā nānākaraṇaṃ sakkā bhaveyya ñātum, evaṃ santepi taṃ dukkaranti vuttaṃ. Sammāsambuddhena pana imesaṃ arūpīnaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ vinibbhogaṃ katvā paññattim uddharamānena atidukkaraṃ kataṃ. Tenāha **āyasmā Nāgasenatthero**—

Dukkaraṃ mahārāja Bhagavatā katanti. Kim bhante Nāgasena Bhagavatā dukkaraṃ katanti? Dukkaraṃ mahārāja Bhagavatā kataṃ, yaṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe pavattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātāṃ “ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ cittaṃ”ti. Opammaṃ bhante karohīti. Yathā mahārāja kocideva puriso nāvāya samuddaṃ ajjhogāhetvā hatthapuṭena udakaṃ gahetvā jivhāya sāyitvā jāneyya nu kho mahārāja so puriso “idaṃ Gaṅgāya udakaṃ, idaṃ Yamunāya udakaṃ, idaṃ Aciravatiyā udakaṃ, idaṃ Sarabhuyā udakaṃ, idaṃ Mahiyā udakaṃ”ti. Dukkaraṃ bhante jānitunti. Tato

1. ...samphassajā (Sī, Syā)

dukkarataraṃ kho mahārāja Bhagavatā kataṃ, yaṃ imesaṃ arūpīnaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ -pa- idaṃ cittanti¹.

7. Vitakkaniddese takkanavesena **takko**, tassa “kittakaṃ takkesi? Kumbhaṃ takkesi, sakaṭaṃ takkesi, yojanaṃ takkesi, addhayaḥjanaṃ takkesi”ti evaṃ takkanavesena pavatti veditabbā. Idaṃ takkassa sabhāvapadaṃ. Vitakkanavesena **vitakko**. Balavataratakkassetarṃ nāmaṃ. Suṭṭhukappanavesena **saṅkappo**, ekaggaṃ cittaṃ ārammaṇe appetīti **appanā**. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ, balavatarā vā appanā **byappanā**. Ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti patiṭṭhāpetīti **cetaso abhiniropanā**. Yathāvatayā, niyyānikatāya ca kusalabhāvappatto pasattho saṅkappoti **sammāsaṅkappo**.

8. Vicāraniddese ārammaṇe caraṇakavasena **cāro**. Idamassa sabhāvapadaṃ. Vicāraṇavasena **vicāro**. Anugantvā vicāraṇavasena **anuvicāro**, upagantvā vicāraṇavasena **upavicāro**ti. Upasaggavasena vā padāni vaḍḍhitāni. Ārammaṇe cittaṃ saraṃ viya jiyāya anusandahitvā ṭhapanato cittassa **anusandhānatā**². Ārammaṇaṃ anupekkhamāno viya tiṭṭhatīti **anupekkhanatā**. Vicāraṇavasena vā upekkhanatā anupekkhanatā.

9. Pītiniddese **pīti**ti sabhāvapadaṃ, pamuditassa bhāvo **pāmojjaṃ**. Āmodanākāro **āmodanā**. Pamodanākāro **pamodanā**. Yathā vā bhesajjānaṃ vā telānaṃ vā uṇhodakasītodakānaṃ vā ekatokaraṇaṃ “modanā”ti vuccati, evamayampi pīti dhammānaṃ ekatokaraṇena modanā, upasaggavasena pana maṇḍetvā “āmodanā pamodanā”ti vuttā. Hāsetīti **hāso**. Pahāsetīti **pahāso**, haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṃ adhivacanaṃ. **Vittī**ti vittaṃ, dhanassetarṃ nāmaṃ. Ayaṃ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya **vitti**. Yathā hi dhanino dhanam paṭicca somanassaṃ uppajjati, evaṃ pīmatopi pītim paṭicca somanassaṃ uppajjati. Tasmā “vitti”ti vuttā, tuṭṭhisabhāvasaṇṭhitāya pītiyā etaṃ nāmaṃ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udaggo”ti

1. Khu 11. 94 Milindapañhe.

2. Anusandhanatā (Syā, Ka)

vuccati, udaggassa bhāvo **odagyaṃ**. Attano manatā **attamanatā**.

Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā attano mano nāma na hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti. Iti attano manatā attamanatā, sakamanatā, sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva panaso bhāvo cetasiko dhammo, tasmā “**attamanatā cittassā**”ti vuttā.

11. Ekaggatāniddese acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭhiti**. Parato padadvayaṃ upasaggavasena vaḍḍhitam. Apica samayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṇṭhiti**. Ārammaṇam ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti**. Kusalapakkhasmiñhi cattāro dhammā ārammaṇam ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā “okappanā”ti vuttā, sati “apilāpanatā”ti, samādhi “avaṭṭhiti”ti, paññā “pariyogāhanā”ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇam ogāhanti taṇhā diṭṭhi aviṇṇa. Teneva te “oghā”ti vuttā. Cित्तेkaggatā panettha na balavatī hoti. Yathā hi rajutṭhānatṭhāne udakena siñcitvā sammatṭhe thokameva kālam rajo sannisīdati, sukkhante sukkhante puna pakatibhāvena vuṭṭhāti, evameva akusalapakkhe cित्तेkaggatā na balavatī hoti. Yathā pana tasmim ṭhāne ghaṭehi udakam āsiñcitvā kudālena khanitvā ākoṭanamaddanaghaṭṭanāni katvā upalitte ādāse viya chāyā paññāyati, vassasatātikkamepi tam muhuttakatam viya hoti, evameva kusalapakkhe cित्तेkaggatā balavatī hoti.

Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa¹ visāhārassa paṭipakkhato **avisāhāro**, uddhaccavicikicchāvaseneva² gacchantam cittam vikkhipati nāma, ayam pana tathāvidho vikkhepo na hotīti **avikkhepo**. Uddhaccavicikicchāvaseneva ca cittam visāhaṭam nāma hoti, ito cito ca harīyati³, ayam pana evam avisāhaṭassa mānasassa bhāvoti **avisāhaṭamānasatā**.

Samathoti tividho samatho cittasamatho adhikarāṇasamatho sabbasaṅkhārasamatho. Tattha aṭṭhasu samāpattīsu cित्तेkaggatā

1. Pavattitassa (Ka)

2. Uddhaccavicikicchāvasena (Sī)

3. Pasāriyati (Ka)

cittasamatho nāma. Tañhi āgamma cittacalanam cittavipphanditam sammati vūpasammati, tasmā so **cittasamathoti** vuccati. Sammukhāvinayādi sattavidho samatho adhikaraṇasamatho nāma. Tañhi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so **adhikaraṇasamathoti** vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānam āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā taṃ **sabbasaṅkhārasamathoti** vuccati. Imasmim atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭham kāretīti **samādhindriyam**. Uddhacce na kampaṭīti **samādhibalam**. **Sammāsamādhīti** yāthāvasamādhī niyyānikasamādhī kusalasamādhī.

12. Saddhindriyaniddese Buddhādiguṇānam saddahanavasena **saddhā**, Buddhādīni vā ratanāni saddahati pattiyāyatīti¹ **saddhā**. **Saddahanāti** saddahanākāro. Buddhādīnam guṇe ogāhati bhinditvā viya anupavisatīti **okappanā**. Buddhādīnam guṇesu etāya sattā ativiya pasīdanti, sayam vā abhippasīdatīti **abhippasādo**. Idāni yasmā saddhindriyādīnam samāsapadānam vasena aññasmim pariyaē āraddhe ādipadam gahetvāva padabhājanam karīyati, ayaṃ abhidhamme dhammatā, tasmā puna **saddhāti** vuttam. Yathā vā itthiyā indriyam itthindriyam, na tathā idam. Idam pana saddhāva indriyam **saddhindriyanti** evam samānādhikaraṇabhāvāñāpanatthampi puna “saddhā”ti vuttam. Evam sabbapadaniddesesu ādipadassa puna vacane payojanam veditabban. Adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti **saddhindriyam**. Asaddhiye na kampaṭīti **saddhābalam**.

13. Vīriyindriyaniddese **cetasikoti** idam vīriyassa niyamato cetasikabhāvadīpanattham vuttam, idāñhi vīriyam “yadapi bhikkhave kāyikaṃ vīriyam, tadapi vīriyasambojjhaṅgo, yadapi cetasikaṃ vīriyam, tadapi vīriyasambojjhaṅgoti itihidaṃ uddeśam gacchatī”ti² evamādisu suttesu caṅkamādīni karontassa uppannattā “kāyikan”ti vuccamānampi kāyaviññānam viya kāyikaṃ nāma natthi, cetasikameva panetanti dassetum³ “cetasiko”ti vuttam. **Vīriyārambhoti** vīriyasāṅkhāto ārambho. Iminā sesārambhe paṭikkhipati. Ayañhi **ārambhasaddho** kamme āpattiyam kiriyāyam vīriye himsāya vikopaneti anekesu atthesu āgato.

1. Pattiyāyatīti (Syā)

2. Sam 3. 97 piṭṭhe.

3. Dīpetum (Sī, Syā)

“Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā.
 Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo”ti¹—

Ettha hi kammaṃ “ārambho”ti āgataṃ. “Ārambhāti ca vip̐paṭisārī ca hotī”ti² ettha āpatti. “Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā”ti³ ettha yūpussāpanādikiriyā. “Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane”ti⁴ ettha viriyaṃ. “Samaṇaṃ Gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabhanti”ti⁵ ettha himsā. “Bījagāmaabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī”ti⁶ ettha chedanabhañjanādikaṃ vikopanaṃ. Idha pana vīriyameva adhippetam, tenāha “vīriyārambhoti vīriyasaṅkhāto ārambho”ti. Vīriyañhi ārambhanakavasena “ārambho”ti vuccati. Idamassa sabhāvapaḍaṇaṃ. Kosajjato nikkhamanavasena **nikkamo**⁷. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanavasena **parakkamo**. Uggantvā yamanavasena **uyyāmo**. Byāyamanavasena **vāyāmo**. Ussāhanavasena⁸ **ussāho**. Adhimattussāhanavasena **ussolī**⁹, thirabhāvaṭṭhena **thāmo**. Cittacetasikānaṃ dhāraṇavasena, avicchedato vā pavattanavasena kusalasantānaṃ dhāretīti **dhiti**.

Aparo nayo, **nikkamo** ceso kāmānaṃ panudanāya. **Parakkamo** ceso bandhanacchedāya, **uyyāmo** ceso oghanittharaṇāya, **vāyāmo** ceso pāraṅgamaṇaṭṭhena, **ussāho** ceso pubbaṅgamaṇaṭṭhena, **ussolī** ceso adhimattaṭṭhena, **thāmo** ceso palughugghāṇaṇatāya, **dhiti** ceso avaṭṭhitikāritāyāti.

“Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū”ti¹⁰ evaṃ pavattikāle asithilaparakkamanavasena **asathilaparakkamatā**, thiraparakkamo dalhaparakkamoti attho. Yasmā panetaṃ vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne chandaṃ na nikkhipati, dhuraṃ na nikkhipati, na otāreti na vissajjeti, anosakkitaṃ mānasataṃ āvahati, tasmā **anikkhattachandatā anikkhattadhuratāti** vuttaṃ. Yathā pana tajjāṭike udakasambhinnatṭhāne dhuravāhagoṇaṃ gaṇhathāti

1. Khu 1. 394 piṭṭhe, 2. Am 2. 146; Abhi 3. 173piṭṭhesu.
 3. Am 1. 351; Sam 1. 76 piṭṭhesu. 4. Sam 1. 158 piṭṭhe. 5. Ma 2. 32 piṭṭhe.
 6. Dī 1. 5; Ma 1. 237 piṭṭhādīsu. 7. Nikkhammo (Sī)
 8. Ussahanavasena (?) 9. Ussolīhi (Sī)
 10. Ma 2. 146; Sam 1. 266, 464; Am 1. 52; Khu 7. 379; Khu 8. 297 piṭṭhesu.

vadanti, so jaṇṇunā bhūmiṃ uppīletvāpi dhuraṃ vahati, bhūmiyaṃ patitum na deti, evameva vīriyaṃ kusalakammakaraṇaṭṭhāne dhuraṃ ukkhipati paggaṇhāti, tasmā **dhurasampaggāhoti** vuttam. Paggahalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti **vīriyindriyaṃ**. Kosajje na kampaṭīti **vīriyabalaṃ**. Yāthāvaniyyānikakusalavāyāmatāya **sammāvāyāmo**.

14. Satindriyaniddese saraṇakavasena¹ **sati**. Idaṃ satiṃ sabhāvapadam. Punappunam saraṇato anussaraṇavasena **anussati**. Abhimukhaṃ gantvā viya saraṇato paṭisaraṇavasena **paṭissati**. Upasaggavasena vā vaḍḍhitamattametam. Saraṇākāro **saraṇatā**. Yasmā pana “saraṇatā”ti tiṇṇam saraṇānampi nāmaṃ, tasmā taṃ paṭisedhetum puna satiggahaṇam kataṃ. Satisaṅkhātā saraṇatāti ayañhettha attho. Sutapariyattassa dhāraṇabhāvato **dhāraṇatā**. Anupavisanaṅkhātena ogāhanaṭṭhena **apilāpanabhāvo** **apilāpanatā**. Yathā hi lābukaṭāhādīni uduke plavanti na anupavisanti, na tathā ārammaṇe sati, ārammaṇāñhesā anupavisati, tasmā **apilāpanatāti** vuttā. Cirakatacirabhāsītānaṃ asammussanabhāvato **asammussanatā**. Upaṭṭhānalakkhaṇe, jotanalakkhaṇe ca indaṭṭham kāretīti **indriyaṃ**, satisaṅkhātānaṃ indriyaṃ **satindriyaṃ**. Pamāde na kampaṭīti **satibalaṃ**. Yāthāvasati niyyānikasati kusalasatīti **sammāsati**.

16. Paññindriyaniddese tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena **paññā**. Tena tena vā aniccādīnā pakārena dhamme jānātīti **paññā**. Idamassā sabhāvapadam. Pajānanākāro **pajānanā**. Aniccādīni vicinātīti **vicayo**. **Pavicayoti** upasaggena padam vaḍḍhitam. Catusaccadhamme vicinātīti **dhammavicayo**. Aniccādīnaṃ sallakkhaṇavasena **sallakkhaṇā**. Sāyeva puna upasagganānattena **upalakkhaṇā paccupalakkaṇāti** vuttā. Paṇḍitassa bhāvo **paṇḍiccaṃ**. Kusalassa bhāvo **kosallaṃ**. Nipuṇassa bhāvo **nepuṇṇaṃ**. Aniccādīnaṃ vibhāvanavasena **vebhabyā**. Aniccādīnaṃ cintanakavasena **cintā**. Yassa vā uppajjati, taṃ aniccādīni cintāpetīti **cintā**. Aniccādīni upaparikkhatīti **upaparikkhā**. **Bhūrīti**

1. Saraṇavasena (Syā)

pathaviyā nāmaṃ, ayampi saṇhaṭṭhena, vitthaṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Tena vuttaṃ “bhūrī vuccati pathavī, tāya pathavīsamāya vitthaṭṭhena vipulāya paññāya samannāgatoti bhūripaṇṇo”¹. Apica paññāya etaṃ adbhavaṇaṃ bhūrīti, bhūte atthe ramatīti **bhūrī**. Asani viya siluccaye kilese medhati himsatīti **medhā**, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā **medhā**. Yassa uppajjati, taṃ attahitapaṭipattiyā, sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe parinetīti² **pariṇāyikā**. Aniccādivasena dhamme vipassatīti **vipassanā**. Sammā pakārehi aniccādīni jānātīti **sampajaññaṃ**. Uppathapaṭipanne sindhave vīthi-āropanatthaṃ patodo viya uppathe dhāvanakaṃ kūṭacittam vīthi-āropanatthaṃ vijjhatīti patodo viya **patodo**. Dassanalakkhaṇaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **indriyaṃ**. Paññāsankhātāṃ indriyaṃ **paññāindriyaṃ**. Avijjāya na kampaṭīti **paññābalaṃ**. Kilesacchedanaṭṭhena paññāva satthaṃ **paññāsatthaṃ**. Accuggataṭṭhena paññāva pāsādo **paññāpāsādo**.

Ālokanatṭhena paññāva āloko **paññā-āloko**. Obhāsanatṭhena paññāva obhāso **paññā-obhāso**. Pajjotanatṭhena paññāva pajjoto **paññāpajjoto**. Paññāvato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekāloka ekobhāsā ekapajjotā hoti, tenetaṃ vuttaṃ. Imesu pana tīsu padesu ekapadenapi etasmiṃ atthe siddhe yāni panetāni “cattārome bhikkhave ālokā. Katame cattāro? Candāloko sūriyāloko agyāloko paññāloko. Ime kho bhikkhave cattāro ālokā. Etadaggaṃ bhikkhave imesaṃ catunnaṃ ālokānaṃ yadidaṃ paññāloko”. Tathā “cattārome bhikkhave obhāsā -pa-. Cattārome bhikkhave pajjotā”³ sattānaṃ ajjhāsayavasena suttāni desitāni, tadanurūpeneva idhāpi desanā katā. Attho hi anekehi ākārehi vibhajjamāno suvibhatto hoti, aññathā ca añño bujjhati, aññathā ca aññoti.

Ratikaraṇatṭhena, pana ratidāyakatṭhena, ratijanakatṭhena, cittikataṭṭhena, dullabhapātubhāvatṭhena, atulaṭṭhena, anomasattaparibhogatṭhena ca paññāva ratanaṃ **paññāratanam**. Na tena sattā muyhanti, sayam vā ārammaṇe na

1. Khu 7. 73 piṭṭhe.

3. Am 1. 456-7 piṭṭhesu.

2. Pariṇāmetīti (Ka)

4. Ratikāraṇatṭhena (Syā)

muyhatīti **amoho**. **Dhammavicayapadaṃ** vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti “yvāyaṃ amoho, so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa pana paṭipakkho dhammavicayasaṅkhāto amoho nāma idha adhippeto”ti. **Sammādiṭṭhī**ti yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi.

19. Jīvitindriyaniddese **yo tesaṃ arūpīnaṃ dhammānaṃ āyūti** tesaṃ sampayuttakānaṃ arūpadhammānaṃ yo āyāpanaṭṭhena āyu. Tasmañhi sati arūpadhammā ayanti gacchanti pavattanti, tasmā **āyūti** vuccati, idamassa sabhāvapadaṃ. Yasmā panete dhammā āyusmiṃ yeve sati tiṭṭhanti yapenti yāpenti iriyanti vattanti pālayanti, tasmā **ṭhīti**-ādīni vuttāni. Vacanaṭṭho panettha etāya tiṭṭhanti **ṭhīti**. Yapenti **yapanā**. Tathā **yāpanā**. Evaṃ bujjhantānaṃ pana vasena purimāpade rassattaṃ kataṃ. Etāya iriyanti **iriyānā**. Vattanti **vattanā**. Pālayanti **pālanā**. Jīvanti etenāti **jīvitam**. Anupālanalakkaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **jīvitindriyam**.

30. Hiribalaniddese **yaṃ tasmim samayeti** yena dhammena tasmim samaye, liṅgavipallāsaṃ vā katvā “yo dhammo tasmim samaye”tipi attho veditabbo. **Hiriyitabbenāti** upayogatthe karaṇavacanaṃ, hiriyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ hiriyati jigucchati attho. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalanānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Samāpattiyāti** idampi upayogatthe karaṇavacanaṃ, tesaṃ dhammānaṃ samāpattim paṭilābhaṃ samaṅgibhāvaṃ hiriyati jigucchati attho.

31. Ottappabalaniddese **ottappitabbenāti** hetvatthe karaṇavacanaṃ, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādinā, vuttappakārāya ca samāpattiyā ottappassa hetubhūtāya ottappati bhāyatīti attho.

32. Alobhaniddese alubbhanakavasena **alobho**, na lubbhati tipī **alobho**, idamassa sabhāvapadaṃ. **Alubbhanāti** alubbhanākāro. Lobhasamaṅgi puggalo lubbhito nāma, na lubbhito

alubbhito, alubbhitassa bhāvo **alubbhitattaṃ**. Sārāgapaṭipakkhato¹ na sārāgoti **asārāgo**. **Asārajjanāti** asārajjanākāro. Asārajjitassa bhāvo **asārajjitattaṃ**. Na abhiijjhāyatīti **anabhiijjhā**. **Alobho kusalamūlanti** alobhasaṅkhātāṃ kusalamūlāṃ. Alobho hi kusalānaṃ dhammānaṃ mūlāṃ paccayaṭṭhenāti kusalamūlāṃ, kusalañca taṃ paccayaṭṭhena mūlañcātipi **kusalamūlāṃ**.

33. Adosaniddese adussanakavasena **adoso**, na dussatītipi **adoso**, idamassa sabhāvapadaṃ. **Adussanāti** adussanākāro. Adussitassa bhāvo **adussitattaṃ**. Byāpādapaṭipakkhato na byāpādoti **abyāpādo**. Kodhadukkhaṭipakkhato na byāpajjoti **abyāpajjo**². Adosasaṅkhātāṃ kusalamūlāṃ **adoso kusalamūlāṃ**, taṃ vuttatthameva.

40-41. Kāyapassaddhiniddesādīsu yasmā **kāyoti** tayo khandhā adhippetā, tasmā **vedanākkhandhassāti**-ādi vuttaṃ. Passambhanti etāya te dhammā vigatadarathā bhavanti samassāsappattāti **passaddhi**. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitāṃ. **Passambhanāti** passambhanākāro. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitāṃ. Passaddhisamaṅgitāya paṭippassambhitassa khandhattayassa bhāvo **paṭippassambhitattaṃ**. Sabbapadehipi tiṇṇaṃ khandhānaṃ kilesadarathapaṭippassaddhi eva kathitā, dutiyanayena viññāṇakkhandhassa darathapaṭippassaddhi kathitā.

42-43. **Lahutāti** lahutākāro. **Lahupariṇāmatāti** lahupariṇāmo etesaṃ dhammānanti lahupariṇāmā, tesāṃ bhāvo lahupariṇāmatā, sīghaṃ sīghaṃ parivattanasamatthatāti vuttaṃ hoti. **Adandhanatāti** garubhāvapaṭikkhepavacanametāṃ, abhāriyatāti attho. **Avitthanatāti** mānādikilesabhārassa abhāvena athaddhatā. Evaṃ paṭhamena tiṇṇaṃ khandhānaṃ lahutākāro kathito, dutiyena viññāṇakkhandhassa lahutākāro kathito.

44-45. **Mudutāti** mudubhāvo. **Maddavatāti** maddavaṃ vuccati siniddhaṃ maṭṭhaṃ, maddavassa bhāvo maddavatā. **Akakkhaḷatāti** akakkhaḷabhāvo. **Akathinatāti** akathinabhāvo. Idhāpi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa mudutākārova kathito.

1. Sārāgapaṭikkhepato (Sī, Ka)

2. Abyāpajjo (Sī, Syā)

46-47. **Kammaññatā**ti kammani sādhitā, kusalakiriyāya viniyogakkhamatāti attho. Sesapadadvayaṃ byañjanavasena vaḍḍhitāṃ. Padadvayenāpi hi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa kammaniyākārova kathito.

48-49. **Paguṇatā**ti paguṇabhāvo, anāturatā niggilānatāti attho. Sesapadadvayaṃ byañjanavasena vaḍḍhitāṃ. Idhāpi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassa niggilānākārova kathito.

50-51. **Ujukatā**ti ujukabhāvo, ujukenākārena pavattanatāti attho. Ujukassa khandhattayassa, viññāṇakkhandhassa ca bhāvo ujukatā. **Ajimhatā**ti gomuttavaṅkabhāvapaṭikkhepo. **Avāṅkatā**ti candalekhāvaṅkabhāvapaṭikkhepo. **Akuṭilatā**ti naṅgalakoṭivaṅkabhāvapaṭikkhepo.

Yo hi pāpaṃ katvāva “na karomī”ti bhāsati, so gantvā paccosakkanatāya **gomuttavaṅko** nāma hoti. Yo pāpaṃ karontova “bhāyāmahaṃ pāpassā”ti bhāsati, so yebhuyyena kuṭilatāya **candalekhāvaṅko** nāma hoti. Yo pāpaṃ karontova “ko pāpassa na bhāyeyyā”ti bhāsati, so nātikuṭilatāya **naṅgalakoṭivaṅko** nāma hoti. Yassa vā tīṇipi kammadvārāni asuddhāni, so **gomuttavaṅko** nāma hoti. Yassa yāni kānici dve, so **candalekhāvaṅko** nāma. Yassa yaṃkiñci ekaṃ, so **naṅgalakoṭivaṅkonāma**.

Dīghabhāṇakā panāhu “ekacco bhikkhu sabbavaye ekavīsatiyā anesanāsu, chasu ca agocaresu carati, ayaṃ gomuttavaṅko nāma. Eko paṭhamavaye catupārisuddhisīlaṃ paripūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, majjhimavayapacchimavayesu purimasadiso, ayaṃ candalekhāvaṅko nāma. Eko paṭhamavaye, majjhimavayepi catupārisuddhisīlaṃ pūreti, lajjī kukkuccako sikkhākāmo hoti, pacchimavaye purimasadiso, ayaṃ naṅgalakoṭivaṅko nāma.

Tassa kilesavasena evaṃ vaṅkassa puggalassa bhāvo jimhatā vaṅkatā kuṭilatāti vuccati. Tāsaṃ paṭikkhepavasena ajimhatādikā vuttā.

khandhādhiṭṭhānāva desanā katā, khandhānāhi etā ajimhatādikā, no puggalassāti. Evaṃ sabbehi pi imehi padehi purimanayena tiṇṇaṃ khandhānaṃ, pacchimanayena viññāṇakkhandhassāti arūpīnaṃ dhammānaṃ nikkilesatāya ujutākārova kathitoti veditabbo.

Idāni yvāyaṃ “ye vā panā”ti appanāvāro vutto, tena dhammuddesavāre dassitānaṃ yevāpanakānaṃyeva saṅkhepato niddeso kathito hotīti.

Niddesavārakathā niṭṭhātā.

Ettāvatā pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanāti uddesavāre catūhi paricchedehi, pucchā samayaniddeso dhammuddeso appanāti Niddesavāre catūhi paricchedehīti aṭṭhaparicchedapaṭimaṇḍito dhammavavattthānavāro niṭṭhitova hoti.

Koṭṭhāsavāra

58-120. Idāni **tasmim kho pana samaye cattāro khandhā hontīti** saṅgahavāro āradhho, so uddesaniddesapaṭiniddesānaṃ vasena tividho hoti. Tattha “tasmim kho pana samaye cattāro khandhā”ti evamādiko uddeso, “katame tasmim samaye cattāro khandhā”ti-ādiko niddeso, “katamo tasmim samaye vedanākkhandho”ti-ādiko paṭiniddesoti veditabbo.

Tattha uddesavāre “**cattāro khandhā**”ti-ādayo tevīsati koṭṭhāsā honti. Tesāṃ evamattho veditabbo—yasmim samaye kāmāvacaraṃ paṭhamāṃ mahākusalacittaṃ uppajjati, ye tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā ṭhapetvā yevāpanake Pāli-āruḷhā atirekapaṇṇāsadhammā, te sabbe pi saṅgayhamānā rāsattṭhena cattārova khandhā honti, heṭṭhā vuttena āyatanattṭhena dve āyatanāni honti, sabhāvaṭṭhena suññataṭṭhena nissattaṭṭhena dveva dhātuyo honti, paccayasāṅkhātena āhāraṭṭhena tayovettha dhammā āhārā honti, avasesā no āhārā.

Kim panete aññamaññaṃ vā¹ taṃsamuṭṭhānarūpassa vā paccayā na hontīti? No na honti, ime pana tathā ca honti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā “āhārā”ti vuttā. Kathaṃ? Etesu hi phassāhāro yesaṃ dhammānaṃ avasesā cittacetāsikā paccayā honti, tesaṃca paccayo hoti, tisso ca vedanā āharati. Manosañcetanāhāro tesaṃca paccayo hoti, tayo ca bhavā āharati. Viññāṇāhāro tesaṃca paccayo hoti, paṭisandhināmarūppaṇa āharatīti. Nanu ca so vipākova, idaṃ pana kusalaviññāṇanti? Kiñcāpi kusalaviññāṇaṃ, taṃsarikkhatāya pana “viññāṇāhāro”tveva vuttaṃ. Upatthambhakaṭṭhena vā ime “tayo āhārā”ti vuttā. Ime hi sampayuttadhammānaṃ kabalīkārāhāro viya rūpakāyassa upatthambhakaṭṭhena honti. Teneva vuttaṃ “arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ, taṃ samuṭṭhānānaṃca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti².

Aparo nayo—ajjhattikasantatiyā visesapaccayattā kabalīkārāhāro ca ime ca tayo dhammā “āhārā”ti vuttā. Visesapaccayo hi kabalīkārāhārabhakkhānaṃ sattānaṃ rūpakāyassa kabalīkāro āhāro. Nāmakāye vedanāya phasso, viññāṇassa manosañcetanā, nāmarūpassa viññāṇaṃ. Yathāha—

“Seyyathāpi bhikkhave ayaṃ kāyo āhārattṭhitiko āhāraṃ paṭicca tiṭṭhati, anāhāro no tiṭṭhati”³. Tathā “phassapaccayā vedanā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti⁴.

Adhipatiyaṭṭhena pana aṭṭheva dhammā indriyāni honti, na avasesā. Tena vuttaṃ “**aṭṭhindriyāni hontī**”ti. Upanijjhāyanaṭṭhena pañceva dhammā jhānaṅgāni honti. Tena vuttaṃ “**pañcaṅgikā jhānāni hotī**”ti.

Niyyānaṭṭhena ca hetvaṭṭhena ca pañcava dhammā maggaṅgāni honti. Tena vuttaṃ “**pañcaṅgiko maggo hotī**”ti. Kiñcāpi hi aṭṭhaṅgiko ariyamaggo,

1. Aññamaññaṃ vā (Sī)

3. Saṃ 3. 58 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne.

4. Saṃ 1. 243 piṭṭhe.

lokiyacitte pana ekakkhaṇe tisso viratiyo na labbhanti, tasmā “pañcaṅgiko”ti vutto. Nanu ca “yathāgatamaggoti kho bhikkhu ariyassetam aṭṭhaṅgikassa maggassa adhvācanan”¹ti imasmim sutte yatheva lokuttaramaggo aṭṭhaṅgiko, pubbabhāgavipassanāmaggopi tatheva “aṭṭhaṅgiko”ti yathāgatavācanena imassatthassa dīpitattā lokiyamaggenāpi aṭṭhaṅgikena bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ. Ayañhi suttantikadesanā nāma pariyāyadesanā. Tenāha “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supariśuddho hoti”²ti. Ayaṃ pana nippariyāyadesanā. Lokiyacittasmiñhi tisso viratiyo ekakkhaṇe na labbhanti, tasmā pañcaṅgikova vuttoti.

Akampiyaṭṭhena pana satteva dhammā balāni honti, mūlaṭṭhena tayova dhammā hetū, phusanatṭhena ekova dhammo phasso, vedayitaṭṭhena ekova dhammā vedanā, sañjānanaṭṭhena ekova dhammo saññā, cetayanaṭṭhena³ ekova dhammo cetanā, cittavicittaṭṭhena ekova dhammo cittaṃ, rāsaṭṭhena ceva vedayitaṭṭhena ca ekova dhammo vedanākkhandho, rāsaṭṭhena ca sañjānanaṭṭhena ca ekova dhammo saññākkhandho, rāsaṭṭhena ca abhisankharaṇaṭṭhena ca ekova dhammo saṅkhārakkhandho, rāsaṭṭhena ca cittavicittaṭṭhena ca ekova dhammo viññāṇakkhandho, vijānanaṭṭhena ceva heṭṭhā vutta-āyatanatṭhena ca ekameva manāyatanaṃ, vijānanaṭṭhena ca adhipatiyaṭṭhena ca ekameva manindriyaṃ, vijānanaṭṭhena ca sabbhāvasuññatanissattaṭṭhena ca ekova dhammo manoviññāṇadhātu nāma hoti, na avasesā. Ṭhapetvā pana cittaṃ yathāvuttena atthena avasesā sabbepi dhammā ekaṃ dhammāyatanaṃ ekā ca dhammadhātuyeva hotīti.

“Ye vā pana tasmim samaye”ti iminā pana appanāvārena idhāpi heṭṭhā vuttā yevāpanakāva saṅgahitā. Yathā ca idha, evaṃ sabbattha. Ito parañhi ettakampi na vicārayissāma, niddesapaṭiniddesavāresu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabboti.

Saṅgahavāro niṭṭhito.

Koṭṭhāsavārotipi etasseva nāmaṃ.

1. Saṃ 2. 399 piṭṭhe.

2. Ma 3. 337 piṭṭhe.

3. Sañcetanatṭhena (Sī, Syā)

Suññatavāra

121-145. Idāni **tasmim kho pana samaye dhammā hontī**ti suññatavāro āraddho, so uddesaniddesavasena dvidhā vavatthito. Tattha uddesavāre “dhammā hontī”ti iminā saddhim catuvīsati koṭṭhāsā honti, sabbakoṭṭhāsesu ca “cattāro dve tayo”ti gaṇanaparichedo na vuttho. Kasmā? Saṅgahavāre paricchinnattā. Tattha paricchinnadhammāyeva hi idhāpi vuttā, na hettha satto vā bhāvo vā attā vā upalabbhati, dhammāva ete dhammamattā asārā apariṇāyakāti imissā suññatāya dīpanattham vuttā, tasmā evamettha attho veditabbo—yasmim samaye kāmāvacaram paṭhamam mahākusalacittam uppajjati, tasmim samaye cittaṅgavasena uppannā atirekapaṇṇāsadhammā sabhāvaṭṭhena dhammā eva honti, na añño koci satto vā bhāvo vā poso vā puggalo vā hotīti. Tathā rāsaṭṭhena khandhāva hontīti. Evaṁ purimanayeneva sabbapadesu atthayojanā veditabbā. Yasmā pana jhānato aññam jhānaṅgam maggato vā aññam maggaṅgam natthi, tasmā idha “**jhānam hoti, maggo hoti**”icceva vuttam. Upanijjhāyanatṭhena hi **jhānameva**, hetvaṭṭhena **maggova** hoti, na añño koci satto vā bhāvo vāti. Evaṁ sabbapadesu atthayojanā katabbā. Niddesavāro uttānatthoyevāti.

Suññatavāro niṭṭhito.

Niṭṭhitā ca tīhi mahāvārehi maṇḍetvā niddiṭṭhassa

Paṭhamacittassa atthavaṇṇanā.

Dutiyacitta

146. Idāni dutiyacittādīni dassetuṁ “**katame dhammā**”ti-ādi āraddham. Tesu sabbesupi paṭhamacitte vuttanayeneva tayo tayo mahāvārā veditabbā. Na kevalaṅca mahāvārā eva, paṭhamacitte vuttasadisānam sabbapadānam atthopi vuttanayeneva veditabbo. Ito parampi apubbapadavaṇṇanamyeva karissāma. Imasmim tāva dutiyacittaniddese “**sasaṅkhārenā**”ti idameva apubbam, tassattho saha saṅkhārenāti **sasaṅkhāro**, tena

sasaṅkhārena sappayogena sa-upāyena paccayagaṇenāti attho. Yena hi ārammaṇādinā paccayagaṇena paṭhamam mahācittam uppajjati, teneva sappayogena sa-upāyena idam uppajjati.

Tassevam uppatti veditabbā—idhekacco bhikkhu vihārapaccante vasamāno cetiyaṅgaṇasammajjanavelāya vā therupaṭṭhānavelāya vā sampattāya, dhammasavanadivase vā sampatte “mayham gantvā paccāgacchato atidūram bhavissati, na gamissāmī”ti cintetvā puna cinteti “bhikkhussa nāma cetiyaṅgaṇam vā therupaṭṭhānam vā dhammasavanam vā agantum asāruppaṁ, gamissāmī”ti gacchati. Tassevam attano payogena vā parena vā vattādīnam akaraṇe ca ādīnavam, karaṇe ca ānisaṁsam dassetvā ovadiyamānassa, niggahavaseneva vā “ehi idam karohi”ti kāriyamānassa uppannam kusalacittam sasaṅkhārena paccayagaṇena uppannam nāma hotīti.

Dutiyacittam niṭṭhitam.

Tatiyacitta

147-148. Tatiye nāṇena vippayuttanti **nāṇavippayuttam**. Idampi hi ārammaṇe haṭṭhapahaṭṭham hoti, paricchindakañāṇam panettha na hoti. Tasmā idam daharakumārakānam bhikkhum disvā “ayam thero mayhan”ti vandanakāle, teneva nayena cetiyavandanadhammasavanakālādīsu ca uppajjatīti veditabbam. Pāliyam panettha sattasu ṭhānesu paññā parihāyati, sesam pākatikamevāti.

Tatiyacittam.

Catutthacitta

149. Catutthacittepi eseva nayo. Idam pana “**sasaṅkhārenā**”ti vacanato yadā mātāpitaro daharakumārake sīse gahetvā cetiyādīni vandāpentī. Te ca anathikā samānāpi haṭṭhapahaṭṭhāva vandanti, evarūpe kāle labbhatīti veditabbam.

Catutthacittam.

Pañcamacitta

150. Pañcame **upekkhāsahagatanti** upekkhāvedanāya sampayuttaṃ, idaṇhi ārammaṇe majjhataṃ hoti, paricchindakaññaṃ panettha hotiyeva. Pāliyaṃ panettha jhānecatukke “upekkhā hoti”ti, indriyaṭṭhake “upekkhindriyaṃ hoti”ti vatvā sabbesampi vedanādipadānaṃ niddese sātāsātasukhadukkhapaṭikkhepavasena desanaṃ katvā adukkhamasukhavedanā kathitā, tassā majjhatalakkhaṇe indattakaraṇavasena¹ upekkhindriyabhāvo veditabbo. Padapaṭipāṭiyā ca ekasmiṃ ṭhāne pīti parihīnā, tasmā cittaṅgavasena Pāli-āruḷhā pañcapaṇṇāseva dhammā honti. Tesāṃ vasena sabbakoṭṭhāsesu, sabbavāresu ca vinicchayo veditabbo.

Pañcamacittaṃ.

Chaṭṭhacittādi

156-9. Chaṭṭhasattama-aṭṭhamāni dutiyatatiyacatutthesu vuttanayeneva veditabbāni. Kevalaṇhi imesu vedanāparivattanañceva pītiparihānañca hoti, sesaṃ saddhiṃ uppattinayena tādisameva. Karuṇāmuditā parikammakālepi hi imesaṃ uppatti **Mahā-aṭṭhakathāyaṃ** anuññātā eva. Imāni aṭṭha kāmāvacarakusalacittāni nāma.

Puññakiriyavattḥādikathā

Tāni sabbānipi dasahi puññakiriyavattḥūhi dīpetabbāni. Kathaṃ? Dānamayaṃ puññakiriyavattu, sīlamayaṃ, bhāvanāmayam, apacitisahagataṃ, veyyāvaccasahagataṃ, pattānuppadānaṃ, abbhanumodanaṃ, desanāmayam, savanamayaṃ, diṭṭhijukammaṃ puññakiriyavattḥūti imāni dasa puññakiriyavattḥūni nāma. Tattha dānameva **dānamayaṃ**, puññakiriyā ca sā tesāṃ tesāṃ ānisaṃsānaṃ vatthu cāti **puññakiriyavattu**. Sesesupi eseva nayo.

Tattha cīvarādīsu catūsu paccayesu, rūpādīsu vā chasu ārammaṇesu, annādīsu vā dasasu dānavattḥūsu taṃ taṃ dentassa tesāṃ tesāṃ uppādanato

1. Indaṭṭhakāraṇavasena (Sī)

paṭṭhāya pubbabhāge, pariccāgakāle, pacchā somanassacittena anussaraṇakāle¹ cāti tīsu kālesu pavattā cetanā **dānamayaṃ** puññakiriyavatthu nāma.

Pañcasīlaṃ aṭṭhasīlaṃ dasasīlaṃ samādiyantassa, “pabbajissāmī”ti vihāraṃ gacchantassa, pabbajantassa, manorathaṃ matthakaṃ pāpetvā “pabbajito vatamhi sādhu sādhu”ti āvajjantassa², pātimokkhaṃ saṃvarantassa, cīvarādayo paccaye paccavekkhantassa, āpāthagatesu rūpādīsu cakkhudvārādīni saṃvarantassa, ājīvaṃ sodhentassa ca pavattā cetanā **sīlamayaṃ** puññakiriyavatthu nāma.

Paṭisambhidāyaṃ³ vuttena vipassanāmaggena cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa -pa- manāṃ. Rūpe -pa- dhamme. Cakkhuviññāṇaṃ -pa- manoviññāṇaṃ. Cakkhusamphassaṃ -pa- manosamphassaṃ. Cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ -pa- manosamphassajaṃ vedanaṃ -pa- rūpasāññaṃ -pa- jarāmarāṇaṃ aniccato dukkhato anattato bhāventassa pavattā cetanā, aṭṭhatimsāya vā ārammaṇesu appanaṃ appattā sabbāpi cetanā **bhāvanāmayaṃ** puññakiriyavatthu nāma.

Mahallakaṃ pana disvā paccuggamana patta cīvarapaṭiggahaṇa abhivādana maggasampadānādivasena **apacitisahagataṃ** veditabbaṃ.

Vuḍḍhatarānaṃ vattappaṭipatti⁴ karaṇavasena, gāmaṃ piṇḍāya pavaiṭṭhaṃ bhikkhuṃ disvā pattaṃ gahetvā gāme bhikkhaṃ samādapetvā upasaṃharaṇavasena, “gaccha, bhikkhūnaṃ pattaṃ āharā”ti sutvā vegena gantvā pattāharaṇādivasena ca kāyaveyyāvaṭīkakāle **veyyāvaccasahagataṃ** veditabbaṃ.

Dānaṃ datvā, gandhādīhi pūjaṃ katvā “asukassa nāma patti hotū”ti vā “sabbasattānaṃ hotū”ti vā pattim dadato **pattānuppadānaṃ** veditabbaṃ. Kiṃ panevaṃ pattim dadato puññakkhaya hotīti? Na hoti. Yathā pana ekaṃ dīpaṃ jāletvā tato dīpasahassaṃ jālentassa paṭhamadīpo khīṇoti na vattabbo, purimālokena pana saddhim pacchimāloko ekato hutvā atimahā hoti, evameva pattim dadato parihāni nāma natthi, vuḍḍhiyeva pana hotīti * veditabbo.

1. Anussaraṇe (Syā, Ka)

3. Khu 9. 411 piṭṭhe.

* Khu 11. 284 piṭṭhe Milindapañhepi passitabbaṃ.

2. Āvajjantassa (Ka)

4. Vattapaṭivatta (Sī, Syā)

Parehi dinnāya pattiyā vā aññāya vā puññakiriyāya “sādhu sādhu”ti anumodanavasena **abbhanumodanam** veditabbam.

Eko “evaṃ maṃ ‘dhammakathiko’ti jānissanti”ti icchāya ṭhatvā lābhagaruko hutvā deseti, taṃ na mahapphalaṃ. Eko attano paṇaṃ dhammaṃ apaccāsisaṃsena vimuttāyatanasīsaṃ paresaṃ deseti, idaṃ **desanāmayam** puññakiriyavatthu nāma.

Eko suṇanto “iti maṃ ‘saddho’ti jānissanti”ti suṇāti, taṃ na mahapphalaṃ. Eko “evaṃ me mahapphalaṃ bhavissati”ti hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti, idaṃ **savanamayam** puññakiriyavatthu nāma.

Diṭṭhiṃ ujum karontassa **diṭṭhijukamma** puññakiriyavatthu nāma. Dīghabhāṇakā panāhu “diṭṭhijukammaṃ¹ sabbesaṃ niyamalakkaṇaṃ. Yaṃkiñci puññaṃ karontassa hi diṭṭhiyā ujukabhāveneva mahapphalaṃ hoti”ti.

Etesu pana puññakiriyavatthūsu dānamayaṃ tāva “dānaṃ dassāmi”ti cintentassa uppajjati, dānaṃ dadato uppajjati, “dinnaṃ me”ti paccavekkhantassa uppajjati. Evaṃ pubbacetanaṃ muñcanacetanaṃ² aparacetananti tissopi cetanā ekato katvā dānamayaṃ puññakiriyavatthu nāma hoti. Sīlamayampi “sīlaṃ pūressāmi”ti cintentassa uppajjati, sīlapūraṇakāle uppajjati, “pūritaṃ me”ti paccavekkhantassa uppajjati. Tā sabbāpi ekato katvā sīlamayaṃ puññakiriyavatthu nāma hoti -pa-. Diṭṭhijukammampi “diṭṭhiṃ ujukaṃ karissāmi”ti cintentassa uppajjati, diṭṭhiṃ ujum karontassa uppajjati, “diṭṭhi me ujukā katā”ti paccavekkhantassa uppajjati. Tā sabbāpi ekato katvā diṭṭhijukammaṃ puññakiriyavatthu nāma hoti.

Sutte pana tīṇiyeva puññakiriyavatthūni āgatāni. Tesu itaresampi saṅgaho veditabbo. Apacitiveyyāvaccāni hi sīlamaye saṅgahaṃ gacchanti. Pattānuppadāna-abbhanumodanāni dānamaye, desanāsavanadiṭṭhijukammāni bhāvanāmaye. Ye pana “diṭṭhijukammaṃ sabbesaṃ niyamalakkaṇaṃ”ti vadanti, tesam taṃ tīsupi saṅgahaṃ gacchati. Evametāni saṅkhepato tīṇi hutvā vitthārato dasa honti.

1. Diṭṭhijukammaṃ (Syā), diṭṭhijukataṃ (Ka)

2. Muñcacetanaṃ (Ka)

Tesu “dānaṃ dassāmi”ti cintento aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusalacittānaṃ aññatareneva cinteti, dadamānopi tesāmyeva aññatarena deti, “dānaṃ me dinnan”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati. “Sīlaṃ pūressāmi”ti cintentopi tesāmyeva aññatarena cinteti, sīlaṃ pūrentopi tesāmyeva aññatarena pūreti, “sīlaṃ me pūritan”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati. “Bhāvanāṃ bhāvēssāmi”ti cintentopi tesāmyeva aññatarena cinteti, bhāventopi tesāmyeva aññatarena bhāveti, “bhāvanā me bhāvitā”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati.

“Jeṭṭhāpacitikammaṃ karissāmi”ti cintentopi tesāmyeva aññatarena cinteti, karontopi tesāmyeva aññatarena karoti, “kataṃ me”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati. “Kāyaveyyāvaṭikakammaṃ karissāmi”ti cintentopi, karontopi, “kataṃ me”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati. “Pattim dassāmi”ti cintentopi, dadantopi, “dinnaṃ me”ti paccavekkhantopi. “Pattim vā sesakusalaṃ vā anumodissāmi”ti cintentopi tesāmyeva aññatarena cinteti, anumodantopi tesāmyeva aññatarena anumodati, “anumoditaṃ me”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati. “Dhammaṃ desessāmi”ti cintentopi tesāmyeva aññatarena cinteti, desentopi tesāmyeva aññatarena deseti, “desito me”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati. “Dhammaṃ sossāmi”ti cintentopi tesāmyeva aññatarena cinteti, suṇantopi tesāmyeva aññatarena suṇāti. “Suto me”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena suṇāti. “Suto me”ti paccavekkhantopi tesāmyeva aññatarena paccavekkhati, “diṭṭhiṃ ujukaṃ karissāmi”ti cintentopi tesāmyeva aññatarena cinteti, ujum karonto pana catunnaṃ nāṇasampayuttānaṃ aññatarena karoti. “Diṭṭhi me ujukā katā”ti paccavekkhanto aṭṭhannaṃ aññatarena paccavekkhati.

Imasmim ṭhāne cattāri anantāni nāma gahitāni. Cattāri hi **anantāni** ākāso ananto, cakkavāḷāni anantāni, sattanikāyo ananto,

Buddhaññāṇaṃ anantaṃ. Ākāsaṃ hi puratthimāya disāya vā pacchimmuttaradakkhiṇāsu vā “ettakāni vā yojanasatāni, ettakāni vā yojanasahassāni”ti paricchedo natthi. Sinerumattampi ayokūṭaṃ pathaviṃ dvidhā katvā heṭṭhā khittaṃ bhassetheva¹. No patiṭṭhaṃ² labhetha. Evaṃ **ākāsaṃ** anantaṃ nāma.

Cakkavālānampi satehi vā sahassehi vā paricchedo natthi. Sacepi hi akaniṭṭhabhavane nibbattā dalhadhammadhanuggahassa³ lahukena sarena⁴ tiriyaṃ tālacchāyaṃ atikkamanamattena kālena cakkavālāsatasahassaṃ atikkamanasamatthena javena samannāgatā cattāro mahābrahmāno “cakkavālāpariyantaṃ passissāmā”ti tena javena dhāveyyuṃ, cakkavālāpariyantaṃ adisvāva parinibbāyeyyuṃ. Evaṃ **cakkavālāni** anantāni nāma.

Ettakesu pana cakkavālesu udakaṭṭhaka thalaṭṭhakasattānaṃ pamāṇaṃ natthi. Evaṃ **sattanikāyo** ananto nāma. Tatopi **Buddhaññāṇaṃ** anantameva.

Evaṃ aparimāṇesu cakkavālesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ kāmāvacarasomanassasahagataññāṇasampayutta-asaṅkhārikakusalacittāni ekassa bahūni uppajjanti, bahūnampi bahūni uppajjanti. Tāni sabbānipi kāmāvacaraṭṭhena somanassasahagataṭṭhena ñāṇasampayuttaṭṭhena asaṅkhārikaṭṭhena ekattaṃ gacchanti, ekameva somanassasahagataṃ tihetukaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ hoti, tathā sasaṅkhārikaṃ mahācittaṃ -pa- tathā upekkhāsahagataṃ ñāṇavippayuttaṃ dvihetukaṃ sasaṅkhārikacittanti evaṃ sabbānipi aparimāṇesu cakkavālesu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uppajjamānāni kāmāvacarakusalacittāni Sammāsambuddho mahātulāya tulayamāno viya tumbe pakkhipitvā minamāno viya sabbaññutaññāṇena paricchinditvā “aṭṭhevetāni”ti sarikkhaṭṭhena aṭṭheva koṭṭhāse katvā dassesi.

Puna imasmiṃ ṭhāne chabbidhena **puññāyūhanaṃ** nāma gahitaṃ. Puññañhi atthi sayamkāraṃ, atthi paramkāraṃ, atthi sāhatthikaṃ, atthi āṇattikaṃ, atthi sampajānakataṃ, atthi asampajānakatanti.

Tattha attano dhammatāya kataṃ **sayamkāraṃ** nāma. Paraṃ karontaṃ disvā kataṃ **paramkāraṃ** nāma. Sahatthena kataṃ **sāhatthikaṃ** nāma. Āṇāpetvā

1. Bhassateva (Ka)

2. No patiṭṭhitaṃ (Ka)

3. Dalhathāmadhanuggahassa (Syā, Ka) Saṃ 1. 61, 456; Aṃ 1. 357 piṭṭhesu passitabbaṃ.

4. Asanena (Sī)

kāritaṃ **āṇattikaṃ** nāma. Kammañca phalañca saddahitvā kataṃ **sampajānakataṃ** nāma. Kammampi phalampi ajānitvā kataṃ **asampajānakataṃ** nāma. Tesu sayamkāraṃ karontopi imesaṃ aṭṭhannaṃ kusalaacittānaṃ aññatareneva karoti, paramkāraṃ karontopi sahatthena karontopi āṇāpetvā karontopi imesaṃ aṭṭhannaṃ kusalaacittānaṃ aññatareneva karoti, sampajānakaraṇaṃ pana catūhi ñāṇasampayuttehi hoti, asampajānakaraṇaṃ catūhi ñāṇavippayuttehi.

Aparāpi imasmiṃ thāne catasso **dakkhiṇāvisuddhiyo** gahitā paccayānaṃ dhammikatā, cetanāmahattaṃ, vatthusampatti, guṇātirekatāti. Tattha dhammena samena uppannā paccayā **dhammikā** nāma, saddahitvā okappetvā dadato pana **cetanāmahattaṃ** nāma hoti, khīṇāsavabhāvo **vatthusampatti** nāma, khīṇāsavasassa nirodhā vuṭṭhitabhāvo **guṇātirekatā** nāma. Imāni cattāri samodhānetvā dātuṃ sakkontassa kāmāvacaraṃ kusalaṃ imasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti, puṇṇakasetṭhi¹ kākavaliya²sumanamālākārādīnaṃ³ viya.

Saṅkhepato panetaṃ sabbampi kāmāvacarakusalacittaṃ cittanti karitvā cittavicittaṭṭhena⁴ ekameva hoti. Vedanāvasena somanassasahagataṃ upekkhāsahagatanti duvidhaṃ hoti, ñāṇavibhattidesanāvasena catubbidhaṃ hoti, somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittaṃ hi upekkhāsahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhārikaṃ mahācittañca ñāṇasampayuttaṭṭhena, asaṅkhārikaṭṭhena ca ekameva hoti. Tathā ñāṇasampayuttaṃ sasaṅkhārikaṃ, ñāṇavippayuttaṃ asaṅkhārikaṃ, ñāṇavippayuttaṃ sasaṅkhārikañcāti. Evaṃ ñāṇavibhattidesanāvasena catubbidhe panetasmiṃ asaṅkhārasasaṅkhāravibhattito cattāri asaṅkhārikāni, cattāri sasaṅkhārikānīti aṭṭheva kusalaacittāni honti. Tāni yāthāvato ñatvā Bhagavā Sabbaññū gaṇīvaro Muniseṭṭho ācikkhati deseti pañṇāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkarotīti.

Aṭṭhasālīniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāya

kāmāvacarakusalaniddeso samatto.

1. Dhammapada-Ṭīha 2. 206 piṭṭhe.

2. ...kāvaliya (Syā), ...kālavalliya (Ka), Ma-Ṭīha 4. 4 piṭṭhepi.

3. Dhammapada-Ṭīha 1. 306 piṭṭhe.

4. Cittaṭṭhena (Ka)

Rūpāvacarakusalavaṇṇanā

Catukkanaya paṭhamajhāna

160. Idāni rūpāvacarakusalam dassetuṃ “**katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraddham. Tattha **rūpūpapattiyā maggam bhāvetīti rūpam** vuccati rūpabhavo. **Upapattīti** nibbatti jāti sañjāti. **Maggoti** upāyo. Vacanattho panettha tam upapattim maggati gavesati janeti nipphādetīti **maggo**. Idam vuttam hoti “yena maggena rūpabhavo upapatti hoti nibbatti jāti sañjāti, tam maggam bhāvetī”ti. Kim panetena niyamato rūpabhavo upapatti hotīti? Na hoti. “Samādhim bhikkhave bhāvetha, samāhito yathābhūtam pajānāti passatī”ti¹ evam vuttena hi nibbedhabhāgiyena rūpabhavātikkamopi hoti, rūpūpapattiyā pana ito añño maggo nāma natthi. Tena vuttam “rūpūpapattiyā maggam bhāvetī”ti. Atthato cāyam maggo nāma cetanāpi hoti cetanāya sampayuttadhammāpi tadubhayampi. “Nirayañcāham Sāriputta pajānāmi, nirayagāmiñca maggan”ti² hi ettha cetanā maggo nāma.

“Saddhā hiriyam kusalañca dānam, dhammā ete sappurisānuyātā.

Etam hi maggam diviyam vadanti, etena hi gacchati devalokan”ti³

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. “Ayaṃ bhikkhave maggo, ayaṃ paṭipadā”ti Saṅkhārūpapattisuttādīsu⁴ cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmim pana ṭhāne “jhānan”ti vacanato cetanāsampayuttā adhippetā. Yasmā pana jhānacetanā paṭisandhim ākaḍḍhati, tasmā cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi vaṭṭantiyeva.

Bhāvetīti janeti uppādeti vaḍḍheti. Ayaṃ tāva idha bhāvanāya attho. Aññattha pana upasaggavasena sambhāvanā paribhāvanā vibhāvanāti evam aññathāpi attho hoti. Tattha “idhudāyi mama sāvaka adhisīle sambhāventi ‘sīlavā samaṇo Gotamo paramena sīlakkhandhena

1. Saṃ 2. 12, 302; Saṃ 3. 363; Khu 10. 50; Khu 10. 50; Khu 11. 38 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

3. Aṃ 3. 68 piṭṭhe.

4. Ma 3. 140-141 piṭṭhādīsu.

samannāgato'ti"¹ ayaṃ sambhāvanā nāma, okappanāti attho.
 “Sīlaparibhāvito samādhi mahapphalo hoti mahānisaṃso,
 samādhiparibhāvitā paññā mahapphalā hoti mahānisaṃsā,
 paññāparibhāvitāṃ cittaṃ sammadeva āsavehi vimuccatī”ti² ayaṃ
 paribhāvanā nāma, vāsanāti attho. “Ingha rūpaṃ vibhāvehi, vedanaṃ,
 saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ vibhāvehi”ti ayaṃ vibhāvanā nāma,
 antaradhāpanāti attho. “Puna caparaṃ udāyi akkhātā mayā sāvakanāṃ
 paṭipadā, yathapaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī”ti³ ayaṃ
 pana uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā nāma. Imasmimpi ṭhāne ayameva
 adhippetā. Tena vuttaṃ “bhāvetīti janeti uppādeti vaḍḍhetī”ti.

Kasmā panettha yathā kāmāvacarakusalaniddese dhammapubbaṅgamā
 desanā katā, tathā akatvā puggalapubbaṅgamā katāti? Paṭipadāya
 sādhetabbato. Idañhi catūsu paṭipadāsu aññatarāya sādhetabbaṃ, na
 kāmāvacaraṃ viya vinā paṭipadāya uppajjati, paṭipadā ca nāmesā
 paṭipannake sati hotīti etamatthaṃ dassetuṃ puggalapubbaṅgamaṃ desanaṃ
 karonto “rūpūpapattiyā maggaṃ bhāvetī”ti āha.

Viviceva kāmehīti kāmehi viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā⁴. Yo
 panāyamettha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho,
 tasmā tasmīṃ paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye
 avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkkhabhāvaṃ,
 kāmāpariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? “Viviceva kāmehī”ti
 evaṃ hi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūnimassa⁵ kāmā
 paṭipakkkhabhūtā, yesu sati idaṃ na pavattati andhakāre sati paḍīpobhāso⁶
 viya, tesāṃ pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena
 pārimatīrasseva. Tasmā niyamaṃ karotīti.

Tattha siyā “kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kiṃ
 akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyā”ti. Na kho
 panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade esa vutto.

1. Ma 2. 201 piṭṭhe.

3. Ma 2. 203 piṭṭhe.

5. Nanvimassa (Ka)

2. Dī 2. 102 piṭṭhādīsū.

4. Apasakketvā (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.)

6. Paḍīpo (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.)

kāmadhātusamatikkamanato, hi kāmarāgapāṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmānameva nissaraṇaṃ. Yathāha “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhammaṃ”¹. Uttarapadehi pana yathā “idheva bhikkhave samaṇo². Idha dutiyo samaṇo”³ ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharitum. Tasmā vivicceva kāmehi, vivicceva akusalehi dhammehi evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi “viviccā”⁴ ti iminā sādharmaṇavacanena tadanvavivekādayo, kāyavivekādayo ca sabbehi vivekā saṅgahaṃ gacchanti, tathāpi kāyaviveko cittaviveko vikkhambhavivekoti tayo eva idha daṭṭhabbā.

“Kāmehi”⁵ ti iminā pana padena ye ca **niddese** “katame vatthukāmā manāpiyā rūpā”⁶ ti-ādinā⁷ nayena vatthukāmā vuttā, ye ca tattheva Vibhaṅge ca “chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo, ime vuccanti kāmā”⁸ ti⁹ evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbehi saṅgahitā-icceva daṭṭhabbā. Evañhi sati **vivicceva kāmehi** vatthukāmehipi vivicceva¹⁰ ti attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammehi ti kilesakāmehi, sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmavivekavacanato eva ca etesaṃ paṭhamena saṅkilesavattupphānaṃ, dutiyena saṅkilesappahānaṃ. Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposaṇaṃ vibhāvitaṃ hotīti nātappaṃ. Esa tāva nayo “kāmehi”¹¹ ti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana “chando”¹² ti ca “rāgo”¹³ ti ca evamādīhi anekabhedo kāmaccchandoyeva “kāmo”¹⁴ ti adhippeto. So ca

1. Khu 1. 237; Dī 3. 230 piṭṭhesu.

3. Ma 1. 92; Aṃ 1. 560 piṭṭhesu.

5. Khu 7. 2; Abhi 2. 266 piṭṭhesu.

2. Paṭhamo samaṇo (Syā, Ka)

4. Khu 7. 1 piṭṭhe.

akusalapariyāpannopi samāno “tattha katamo kāmacchando kāmo”ti-ādinā nayena **Vibhaṅge**¹ jhānapaṭipakkhato visum vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa “kāmato”ti avatvā “kāmehi”ti vuttaṃ. Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā, kāmacchando”ti-ādinā nayena Vibhaṅge uparijhānaṅga²paccanīkaṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni, tesāṃ jhānaṅgāneva paṭipakkhāni, viddhamśakāni vighātakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi “samādhi kāmacchandassa paṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāya”ti³ **Peṭake** vuttaṃ.

Evamettha “viviceva kāmehi”ti iminā kāmacchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti. “Vivicca akusalehi dhammehi”ti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ. Aggahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmacchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādāna-abhiijhākāyaganthakāmarāgasamyojanānaṃ, dutiyena avasesa-oghayogāsava-upādānaganthasamyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya, taṃsampayuttakānaṃca, dutiyena avijjāya, taṃsampayuttakānaṃca. Apica paṭhamena lobhasampayutta-aṭṭhacittupādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittupādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo. Ayaṃ tāva “viviceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi”ti ettha atthappakāsanā.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ “**savitakkaṃ savicāraṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā vuttalakkaṇādivibhāgena appanāsampayogato rūpāvacarabhāvappattena vitakkena ceva vicārena ca saha vattati, rukkho viya pupphena ca phalena cāti idaṃ jhānaṃ “savitakkaṃ savicāraṃ”ti vuccati. Vibhaṅge pana “iminā ca vitakkena, iminā ca

1. Abhi 2. 266 piṭṭhe.

2. Uparijhānaṅgānaṃ (Vi-Ṭṭha 1. 114; Visuddhi 1. 137 piṭṭhesu)

3. Gavesitabbo.

vicārena upeto hoti samupeto”ti-ādinā¹ nayena puggalādhittānā desanā katā, attho pana tatrapī evameva daṭṭhabbo.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammārāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmim vā viveke jātanti vivekajam. **Pītisukhanti** ettha pītisukhāni heṭṭhā pakāsītāneva. Tesu pana vuttappakārāya pañcavidhāya pītiyā yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmim atthe adhippetā pītīti. Ayaṃca pīti idaṃca sukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ “pītisukhan”ti vuccati. Atha vā pīti ca sukhaṃca pītisukhaṃ dhammavinayādayo viya. Vivekajam pītisukhamassa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti evampi vivekajampītisukham. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti, tañcassa atthi, tasmā ekapadeneva “vivekajampītisukhan”ti vattum yujjati. Vibhaṅge pana “idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagatan”ti-ādinā² nayena vuttaṃ, attho pana tatthāpi evameva daṭṭhabbo.

Paṭhamam jhānanti ettha gaṇanānupubbatā³ paṭhamam, paṭhamam uppannanti paṭhamam, paṭhamam samāpajjitabbantipi paṭhamam. Idaṃ pana na ekantalakkhaṇam. Ciṇṇavasābhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakam pāpentopi samāpajjitum sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādim pāpentopi samāpajjitum sakkoti, antarantarā okkamantopi sakkoti. Evaṃ pubbuppattiyaṭṭhena pana paṭhamam nāma hoti.

Jhānanti duvidham jhānaṃ ārammaṇūpanijjhānam lakkhaṇūpanijjhānanti. Tattha aṭṭha samāpattiyo pathavikaṣiṇādi-ārammaṇam upanijjhāyantīti “**ārammaṇūpanijjhānan**”ti saṅkhyam gatā. Vipassanāmaggaṭṭhāni pana **lakkhaṇūpanijjhānam** nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upanijjhānato lakkhaṇūpanijjhānam. Vipassanāya katakiccassa maggena ijjhanato maggo lakkhaṇūpanijjhānam. Phalaṃ pana nirodhasaccam tathalakkhaṇam upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānam nāma. Tesu imasmim atthe ārammaṇūpanijjhānam adhippetam, tasmā ārammaṇūpanijjhānato, paccanīkajjhāpanato vā jhānanti veditabham.

1-2. Abhi 2. 267 piṭṭhe.

3. Gaṇanānupubbatāya (Sī, Syā)

Upasampajjāti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttaṃ hoti. Vibhaṅge pana “upasampajjāti paṭhamassa jhānassa lābho paṭilābho patti sampatti phusanā sacchikiriyā upasampadā”¹ti vuttaṃ, tassāpi evamevattho daṭṭhabbo. **Viharatīti** tadanurūpena iriyāpathavihārena itivuttappakārajjhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanaṃ vuttiṃ pālanam yapanam yāpanam cāram vihāram abhinipphādeti. Vuttañhetam Vibhaṅge “viharatīti iriyati vattati pāleti yapeti yāpeti carati viharati, tena vuccati viharatī”²ti.

Pathavikasiṇanti ettha pathavimaṇḍalampi sakalaṭṭhena pathavikasiṇanti vuccati, tam nissāya paṭiladdham nimittampi pathavikasiṇanimitte paṭiladdhajjhānampi. Tattha imasmim atthe jhānam pathavikasiṇanti veditabbarṃ. Pathavikasiṇasaṅkhātam jhānam upasampajja viharatīti ayañhettha saṅkhepattho. Imasmim pana pathavikasiṇe parikammaṃ katvā catukkapañcakajjhānāni nibbattetvā jhānapadaṭṭhānam vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pattukāmena kulaputtana kim kattabbanti? Ādito tāva pātimokkhasamvara-indriyasamvara-ājīvapārisuddhipaccayasannissitasāṅkhātāni cattāri sīlāni visodhetvā superisuddhe sīle patiṭṭhitena yvāssa āvāsādīsu dasasu palibodhesu palibodho atthi, tam upacchinditvā kammaṭṭhānadāyakam kalyāṇamittam upasaṅkamitvā Pāliya āgatesu aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu attano cariyānukūlam kammaṭṭhānam upaparikkhantena sacassa idam pathavikasiṇam anukūlam hoti, idameva kammaṭṭhānam gahetvā jhānabhāvanāya ananurūpaṃ vihāram pahāya anurūpe vihāre viharantena khuddakapalibodhupacchedam katvā kasiṇa parikammanimittānurakkhaṇa satta asappāyaparivajjana sattasappāyasevanadasavidha-appanākosallappabhedaṃ sabbam bhāvanāvidhānam aparihāpentena jhānādighamatthāya paṭipajjitabbarṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana **Visuddhimagge**³ vuttanayeneva veditabbo. Yathā cettha, evam ito paresupi. Sabbakammaṭṭhānānañhi bhāvanāvidhānam sabbam Aṭṭhakathānayena gahetvā

1. Abhi 2. 267 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 255, 267 piṭṭhesu. 3. Visuddhi 1. 115 piṭṭhādīsu.

Visuddhimagge vitthāritam, kiṃ tena tattha tattha puna vuttenāti na nam puna vitthārayāma. Pāḷiyā pana heṭṭhā anāgataṃ attham aparihāpentā¹ niranantaraṃ anupadavaṇṇanameva karissāma.

Tasmiṃ samayeti tasmiṃ paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye. **Phasso hoti -pa- avikkhepo hotīti** ime kāmāvacarapaṭhamakusalacitte vuttappakārāya padapaṭipāṭiyā chapaṇṇāsa dhammā honti. Kevalañhi te kāmāvacarā, ime bhūmantaravasena mahaggaṭā rūpāvacarāti ayamettha viseso. Sesam tādīsameva. Yevāpanakā panettha chandādayo cattārova labbhanti. Koṭṭhāsavārasuññatavārā pākatikā evāti. Paṭhamam.

Dutiyajjhāna

161. 162. Dutiyajjhānaniddese **vitakkavicārānaṃ vūpasamāti** vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnam vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttam hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepe paṭhamajjhānadhammā na santi, aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresam dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti dīpanattham “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti evam vuttanti veditabbam. **Ajjhattanti** idha niyakajjhattam adhippetam. **Vibhaṅge** pana “ajjhattam paccattan”ti² ettakameva vuttam. Yasmā niyakajjhattam adhippetam, tasmā attani jātam, attano santāne nibbattanti ayamettha attho.

Sampasādananti sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ, nīlavaṇṇayogato nīlavattham viya. Yasmā vā tam jhānaṃ sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati, tasmāpi “sampasādanam”ti vuttam. Imasmiṃca atthavikappe “sampasādanaṃ cetaso”ti evam padasambandho veditabbo, purimasmiṃ pana atthavikappe “cetaso”ti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbam.

Tatrāyaṃ atthayojanā—eko udetīti **ekodi**, vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho.

1. Aparihāpetvā (Sī), aparihāpento (Syā, Ka)

2. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

Seṭṭhopi hi loke “eko”ti vuccati. Vitakkavicāravirahato¹ vā eko asahāyo hutvātipi vattum vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti **udi**, uṭṭhāpetīti² attho. Seṭṭhaṭṭhena eko ca so udi cāti **ekodi**, samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyajjhānaṃ **ekodibhāvaṃ**. So paṇāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa na jīvassa. Tasmā etaṃ “cetaso ekodibhāvaṃ”ti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānēpi atthi, ayañca ekodināmakō samādhi, atha kasmā idameva “sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvañcā”ti vuttanti? Vuccate, aduṃ hi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya sampasādananti na vuttaṃ. Na suppasannattā eva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. Tasmā ekodibhāvanti na vuttaṃ. Imasmiṃ pana jhāne vitakkavicārapalibhodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo. Tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Vibhaṅge pana “sampasādananti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo. Cetaso ekodibhāvanti yā cittassa ṭhiti -pa-sammāsamādhī”ti³ ettakameva vuttaṃ. Evaṃ vuttana panetena saddhiṃ ayaṃ atthavaṇṇanā yathā na virujjhati, aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evaṃ veditabbā.

Avitakkaṃ avicāraṇti bhāvanāya pahīnattā etasmiṃ, etassa vā vitakko natthīti avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Vibhaṅgepi vuttaṃ “iti ayañca vitakko, ayañca vicāro santā honti samitā vūpasantā atthaṅgatā abbhatthaṅgatā appitā byappitā sositā visositā byantīkatā, tena vuccati avitakkaṃ avicāraṇ”ti⁴.

Etthāha “nanu ca ‘vitakkavicārānaṃ vūpasamā’ti imināpi ayamatto siddho, atha kasmā puna vuttaṃ ‘avitakkaṃ avicāraṇ’ti”. Vuccate, evametaṃ, siddhovāyamattho. Na panetaṃ tadatthadīpakaṃ, nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ

1. ...virahito (Sī, Syā)

2. Uṭṭhāpetīti (Sī, Syā)

3-4. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

dutiyajjhānādīnaṃ samadhiḡamo hotīti dīpanatthaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamāti evaṃ vuttan”ti.

Apica vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālusiyassa¹. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva nīvaraṇappahānā, na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya, cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakka-avicārabhāvassa hetuparidīpakaṃ. Na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam, vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkaṃ avicāraṃ”ti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito, sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiṃcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi “samādhi”ti vattabbataṃ arahati, vitakkavicārakkhobhavarahena ativiya acalattā, suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanatthaṃ idameva “samādhijan”ti vuttaṃ. **Pītisukhanti** idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ, idaṃ dutiyaṃ samāpajjatītipi dutiyaṃ. **Tasmim samaye phasso hotīti**-ādīsu jhānapaṇcake vitakkavicārapadāni, maggapaṇcake ca sammāsaṅkappapadaṃ parihīnaṃ. Tesāṃ vasena savibhattikāvibhattikapadavinicchayo veditabbo. Koṭṭhāsavārepi **tivaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, caturaṅgiko maggo hotīti** āgataṃ. Sesaṃ paṭhamajjhānasadisamevāti. . Dutiyaṃ.

Tatiyajjhāna

163. Tatiyajjhānaniddese **pītiyā ca virāgāti** virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanāṃ vā samatikkamo vā, ubhinnaṃ pana antarā casaddo sampiṇḍanattho, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasameva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiṃca bhiyyo¹ vūpasamā cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti, tasmā pītiyā jigucchanā ca

1. Kilesakālusiyassa (Syā, Ka)

2. Kiṃci bhiyyo (Syā)

vūpasamā cāti ayamatto daṭṭhabbo. Yādā pana vitakkavicārānaṃ vūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānañca vūpasamāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanatto hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamāti ayamatto daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ, vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. “Vitakkavicārānañca vūpasamā”ti hi vutte idaṃ paññāyati “nūna¹ vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā”ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā”ti² evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tenāyamattho vutto “pītiyā ca samatikkamā, vitakkavicārānañca vūpasamā”ti.

Upekkhako ca viharatīti ettha upapattito ikkhatīti **upekkhā**, samaṃ passati, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī “upekkhako”ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā brahmavihārupekkhā bojjhaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha bhikkhave³ bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”ti⁴ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

1. Nanu (Ka)

2. Ma 2. 98 piṭṭhe.

3. Idha khīṇāsavo (Syā, Ka)

4. Aṃ 2. 247; Khu 7. 186; Khu 8. 64; Khu 9. 390 piṭṭhesu.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”¹ti¹ evamāgatā sattesu majjhataṅkārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ”²ti² evamāgatā sahaṇātaḍḍhamānaṃ majjhataṅkārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karotī”³ti³ evamāgatā anaccāradḍhanāṭisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā “kati saṅkhārupekkhā samathavasena⁴ uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti? Attha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”⁵ti⁵ evamāgatā nīvaraṇāḍḍhipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā gahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ upannaṃ hoti upekkhāsahagataṃ”⁶ti⁶ evamāgatā adukkhamasukhasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhati”⁷ti⁷ evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā sahaṇātanāṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhātupekkhā** nāma.

Yā “upekkhako ca viharatī”⁸ti⁸ evamāgatā aggasukhepi tasmim apakkhapātajanāṃ upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā “upekkhāsatiṭṭhāpārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ”⁹ti⁹ evamāgatā sabbapaccanīkapaṭisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhātupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā paṇassā ayaṃ

1. Dī 1. 234; Ma 1. 47 piṭṭhādīsu.

3. Am 1. 258 piṭṭhe.

5. Khu 9. 62 piṭṭhe.

7. Ma 3. 51; Am 2. 450 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 14; Ma 2. 204 piṭṭhādīsu.

4. Samādhivasena (sabbattha)

6. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

8-9. Abhi 1. 45; Dī 1. 71 piṭṭhādīsu.

bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvathera¹ senāpatirājādivasena bhedo viya, tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi esā, kiccavasena dvidhā bhinnā, yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittṭhaṃ sappam ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake² nipannaṃ disvā “sappo nu kho no”ti avalokentassa sovattṭhikattayaṃ disvā nibbematikassa “sappo na sappo”ti vicinane majjhataṭā hoti, evameva yā āradhāvippassakassa vipassanāññāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhataṭā uppajjati, ayaṃ **vipassanupekkhā**. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍakena gālhaṃ sappam gahetvā “kintāhaṃ imaṃ sappam aviheṭṭento, attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyyaṃ”ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhataṭā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggaṇe majjhataṭā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā**. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññaṃaññaṃ avasesāhi ca atthato bhinnāyevāti.

Imāsu dasasu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha “nanu cāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyajjhānesupi atthi, tasmā tatrāpi ‘upekkhako ca viharatī’ti evamayaṃ vattabbā siyā, sā kasmā na vuttā”ti. aparibyattakiccato. Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ, vitakkādīhi abhibhūtattā, idha panāyaṃ vitakkavicārapīṭhi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Niṭṭhitā “upekkhako ca viharatī”ti etassa sabbaso atthavaṇṇanā.

1. Kumārayuvavuḍḍha (Ka) Visuddhi 1. 156 piṭṭhepi passitabbaṃ.

2. Thusakoṭṭhāse (Ka)

Idāni **sato ca sampajānoti** ettha saratīti **sato**. Sampajānātīti **sampajāno**. Iti puggalena sati ca sampajāññaṇca vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, asammohalakkhaṇaṃ sampajāññaṃ, tīraṇarasam, pavicayapaccupaṭṭhānaṃ.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajāññaṃ purimajjhānesupi atthi, muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā, oḷārikattā pana tesaṃ jhānaṇaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajāññaṃ iccamaṃ. Oḷārikaṇḍappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajāññaṃ iccappariḍḍhiṃ eva cittassa gati icchitabbatī idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo—yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum upagacchati, evamidam tatiyajjhānasukhaṃ pītito apanītampi¹ satisampajāññārakkhena arakkhiyamānaṃ punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā. Sukhe vāpi sattā sārājanti. Idañca atimadhuraṃ sukhaṃ, tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajāññānubhāvena panettha sukhe asārājjanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni **sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti** ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santapi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo, yassa² phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti āha.

Idāni **yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavīhārīti** ettha³ yaṃjhānahetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññāpenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāseṇti, paṇāpenti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavīhārīti. Taṃ tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

1. Apanītaṃ taṃ (sabbattha), Vi-Ṭṭha 1. 21 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Kāyassa (sabbattha) Visuddhi 1. 158 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Idaṃ etthāti padaṃ adhikaṃ viya dissati.

Kasmā pana taṃ te evaṃ pasaṃsantīti? Pasaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhīyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajana-sevitameva asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā pasaṃsāraho. Iti pasaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasaṃsāhetubhūte¹ guṇe pakāsentā “upekkhako satimā sukhavīhārī”ti evaṃ pasaṃsantīti veditabbaṃ.

Tatiyanti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ samāpajjatīti tatiyaṃ. **Tasmim samaye phasso hotīti**—ādīsu jhānapañcake pītipadampi parihiṇaṃ. Tassāpi vasena savibhattikāvibhattikapadavinicchayo veditabbo. Koṭṭhāsavārepi “**duvaṅgikaṃ jhānaṃ hotī**”ti āgataṃ. Sesam dutiyajjhānasadisamevāti. . Tatiyaṃ.

Catutthajjhāna

165. Catutthajjhānaniddese **sukhassa ca pahānā, dukkhassa ca pahānā**ti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. **Pubbevāti** tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa ca cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnāṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti. Kadā pana nesam pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānaṇaṃ upacārakkhaṇe. Somanassaṃ hi catutthajjhānassa upacārakkhaṇe-eva pahīyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānaṇaṃ upacārakkhaṇesu. Evametesam pahānakkamena avuttānaṃ **Indriyavibhaṅge**² pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukha dukkhasomanassa domanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇe-eva pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhanti? Idha bhikkhave bhikkhu

1. Pasaṃsārahamahetubhūte (Syā)

2. Abhi 2. 128 piṭṭhe.

vivicceva kāmehi -pa- paṭhamam jhānam upasampajja viharati. Etthuppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati. Kattha cuppannam domanassindriyam. Sukkhindriyam. Somanassindriyam aparisesam nirujjhati? Idha bhikkhave bhikkhu sukhassa ca pahānā -pa- catuttham jhānam upasampajja viharati. Etthuppannam somanassindriyam aparisesam nirujjhati”¹ti¹ evam jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi tesam paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānupacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍamsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, natveva anto-appanāyam. Upacāre vā niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddham hoti, paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyam pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyam, paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānupacāre pahīnassa domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe, cittupaghāte ca sati uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārābhāve. Appahīnā eva ca dutiyajjhānupacāre vitakkavicārāti tatthassa siyā uppatti, natveva dutiyajjhāne, pahīnapaccayattā. Tathā tatiyajjhānupacāre pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapanātarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti, natveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti. Tathā catutthajjhānupacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā, appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, natveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca “etthuppannam dukkhindriyam aparisesam nirujjhati”ti tattha tattha aparisesaggahaṇam katanti.

Etthāha “athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā samāhaṭā”ti. Sukhaggahaṇattham. Yā hi ayaṃ “adukkhamasukhan’ti ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā dubbhiññeyyā, na sakkā sukhena gahetum, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā tathā vā upasaṅkamitvā gahetum asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇattham gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ

1. Saṃ 3. 188 piṭṭhe.

“ayaṃ so, gaṇhatha nan”ti tampi gāhāpayati. Evameva Bhagavā¹ sukhaggahaṇatthaṃ sabbāpi etā samāharīti. Evañhi samāhaṭā etā dassetvā “yaṃ neva sukhaṃ, na dukkhaṃ, na somanassaṃ, na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhāvedanā”ti sakkā hoti esā gāhayitum.

Apica adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattthañcāpi etā vuttāti veditabbā. Sukhadukkhaṇṇapahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha “cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya, idhāvuso bhikkhu sukhasa ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya”ti². Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyaditṭhi-ādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattthaṃ tattha pahīnāti³ vuttā, evaṃ vaṇṇabhaṇanattthampetassa jhānassetā idha vuttāti veditabbā. Paccayaghātena vā ettha ragadosānaṃ atidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukhaṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhaṃ domanassassa, domanassaṃ dosassa. Sukhādighātena cassa⁴ sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkhaṃ, sukhābhāvena asukhaṃ. Etenettha dukkhasukhaṇṇapāṭipakkhabhūtaṃ tatiyavedanaṃ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattaṃ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhanirodhapadaṭṭhānāti veditabbā.

Upekkhāsati pārisuddhanti upekkhāya janitasati pārisuddhiṃ. Imasmiñhi jhāne supārisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ “upekkhāsati pārisuddhi”ti vuccati. **Vibhaṅgepi** vuttaṃ “ayaṃ sati imāya upekkhāya visadā hoti pārisuddhā pariyodātā, tena vuccati ‘upekkhāsati pārisuddhi’ti”⁵. Yāya ca upekkhāya ettha sati pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhattatāti veditabbā. Na kevalañcetta tāya satiyeva pārisuddhā, apica kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsenā pana desanā vuttā.

1. Evametassā (Ka)

2. Ma 1. 370 piṭṭhe.

3. Ma 2. 98 piṭṭhe.

4. Ca (Ka) Visuddhi-Ṭī 1. 191 piṭṭhe passitabbaṃ.

5. Abhi 2. 271 piṭṭhe.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhāpi tīsu jhānesu vijjati, yathā pana divā sūriyappabhābhavā, sammabhāvena ca attano upakāraṭṭhena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā, evamayampi tatramajjhattupekkhācandalekhā vitakkādīpaccanīkadhammatejābhābhavā, sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā apiṭṭilābhā vijjamānāpi paṭhamādījjhānabhedesu aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi “upekkhāsati-parisuddhī”ti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādīpaccanīkadhammatejābhābhavābhāva, sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā ativiya parisuddhā, tassā parisuddhattā parisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo parisuddhā honti pari-yodātā. Tasmā idameva “upekkhāsati-parisuddhī”ti vuttanti veditabbaṃ.

Catutthanti gaṇanānupubbatā catutthaṃ, idaṃ catutthaṃ samāpajjatiṭi pi catutthaṃ. **Phasso hoti**ti-ādīsu phassapañcake tāva **vedanā**ti upekkhāvedanā veditabbā. Jhānapañcaka-indriya-aṭṭhakesu pana “upekkhā hoti, upekkhindriyaṃ hoti”ti¹ vuttameva. Sesāni tatiye parihīnapadāni idhāpi parihīnāneva. Koṭṭhāsavārepi **duvaṅgikaṃ jhānanti** upekkhācittakaggatāvaseneva veditabbaṃ. Sesāni sabbaṃ tatiyasadisamevāti.

Catukkanayo niṭṭhito.

Pañcakanaya

167. Idāni **katame dhammā kusalā**ti pañcakanayo āradhho. Kasmāti ce? puggalajjhāsayavasena ceva desanāvīlāsena ca. Sannisinna² devaparisāya kira ekaccānaṃ devānaṃ vitakko eva oḷārikato upaṭṭhāsi, vicārapīṭisukhacittakaggatā santato. Tesāni sappāyavasena Satthā caturaṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ dutiyajjhānaṃ nāma bhājesi.

1. Abhi 1. 46 piṭṭhe.

2. Sannipatita (Ka)

ekaccānaṃ vicāro oḷārikato upaṭṭhāsi, pītisukhacitttekaggatā santato. Tesāṃ sappāyavasena tivaṅgikaṃ tatiyajjhānaṃ nāma bhājesi. Ekaccānaṃ pīti oḷārikato upaṭṭhāsi, sukhacitttekaggatā santato. Tesāṃ sappāyavasena duvaṅgikaṃ catutthajjhānaṃ nāma bhājesi, ekaccānaṃ sukhaṃ oḷārikato upaṭṭhāsi, upekkhācitttekaggatā santato. Tesāṃ sappāyavasena duvaṅgikaṃ pañcamajjhānaṃ nāma bhājesi. Ayāṃ tāva **puggalajjhāsayo**.

Yassā pana dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsappatto¹ nāma hoti, sā Tathāgatassa suṭṭhu paṭividdhā. Tasmā ñāṇamahattatāya desanāvidhānesu kusalo desanāvilāsappatto Satthā yaṃ yaṃ aṅgaṃ labbhati, tassa tassa vasena yathā yathā icchati, tathā tathā desanaṃ niyāmetīti so idha pañcaṅgikaṃ paṭhamajjhānaṃ bhājesi, caturaṅgikaṃ avitakkaṃ vicāramattaṃ dutiyajjhānaṃ bhājesi, tivaṅgikaṃ tatiyajjhānaṃ bhājesi, duvaṅgikaṃ catutthajjhānaṃ, duvaṅgikameva pañcamajjhānaṃ bhājesi. Ayāṃ **desanāvilāso** nāma.

Apica ye Bhagavatā “tayome bhikkheve samādhī² savitakkasavicāro samādhī, avitakkavicāramatto samādhī, avitakka-avicāro samādhī”³ti³ suttante tayo samādhī desitā. Tesu heṭṭhā savitakkasavicāro samādhī, avitakka-avicāro samādhī ca bhājetvā dassito, avitakkavicāramatto na dassito. Taṃ dassetumpi ayāṃ pañcakanayo āraddhoti veditabbo.

Tattha dutiyajjhānaniddese phassādīsu vitakkamattaṃ parihāyati, koṭṭhāsavāre “caturaṅgikaṃ jhānaṃ hoti, caturaṅgiko maggo hotī”ti³ ayameva viseso. Sesāṃ sabbaṃ paṭhamajjhānasadisameva. Yāni ca catukkanaye dutiyatatiyacatutthāni, tāneva idha tatiyacatutthapañcamāni. Tesāṃ adhigamaapaṭipāṭidīpanatthaṃ ayāṃ nayo veditabbo—

Eko kira amaccaputto rājānaṃ upaṭṭhātuṃ janapadato nagaraṃ āgato, so ekadivasameva rājānaṃ disvā pānabyasanena sabbaṃ vibhavaajātaṃ nāsesi. Taṃ ekadivasāṃ surāmadamattaṃ niccolaṃ katvā

1. Desanā vilāsappattā (Syā, Ka) 2. Tayo samādhī (Dī 3. 184) 3. Dī 3. 184 piṭṭhe.

jiṇṇakaṭasārakamattena paṭicchādetvā pānāgārato nīharim̐su, tamenam̐
saṅkārakūṭe nipajjitvā niddāyantam̐ eko aṅgavijjāpāṭhako disvā “ayaṁ
puriso mahājanassa avassayo bhavissati, paṭijaggitabbo eso”ti sanniṭṭhānam̐
katvā mattikāya nhāpetvā hūlasāṭakayugam̐ nivāsāpetvā puna gandhodakena
nhāpetvā sukhumena dukūlayugaḷena acchādetvā pāsādam̐ āropetvā
subhojanam̐ bhojetvā “evaṁ nam̐¹ paricāreyyāthā”ti paricārake paṭipādetvā²
pakkāmi. Atha nam̐ te sayanam̐ āropesuṁ,
pānāgāragamanapaṭibāhanatthañca nam̐ cattāro tāva janā catūsu
hatthapādesu uppīletvā aṭṭham̐su. Eko pāde parimajji, eko tālavaṇṭam̐
gahetvā vīji, eko vīṇam̐ vādayamāno gāyanto nisīdi.

So sayanupagamanena vigatakilamatho thokam̐ niddāyitvā vuṭṭhito
hatthapādanippīlanam̐ asahamāno “ko me hatthapāde uppīleti,
apagacchathā”ti tajjesi, te ekavacaneneva apagacchim̐su. Tato puna thokam̐
niddāyitvā vuṭṭhito pādaparimajjanam̐ asahamāno “ko me pāde parimajjati,
apagacchā”ti āha, sopi ekavacaneneva apagacchi. Puna thokam̐ niddāyitvā
vuṭṭhito vātavuṭṭhim̐ viya³ tālavaṇṭavātām̐ asahanto “ko esa, apagacchatū”ti
āha, sopi ekavacaneneva apagacchi. Puna thokam̐ niddāyitvā vuṭṭhito
kaṇṇasūlam̐ viya gītavāditasaddam̐ asahamāno vīṇāvādakam̐ tajjesi, sopi
ekavacaneneva apagacchi. Athevam̐ anukkamena pahīnakilamathuppiḷana
parimajjana vātappahāra gītavāditasaddupaddavo sukham̐ sayitvā vuṭṭhāya
rañño santikam̐ agamāsi. Rājāpissa mahantam̐ issariyamadāsi, so
mahājanassa avassayo jāto.

Tattha pānabyasanena pārijuññappatto so amaccaputto viya
anekabyasanapārijuññappatto gharavāsagato kulaputto datṭhabbo,
aṅgavijjāpāṭhako puriso viya Tathāgato, tassa purisassa “ayaṁ mahājanassa
avassayo bhavissati, paṭijagganam̐ arahatī”ti sanniṭṭhānam̐ viya Tathāgatassa
“ayaṁ mahājanassa avassayo bhavissati, pabbajjam̐ arahati kulaputto”ti
sanniṭṭhānakaraṇam̐.

1. Etha nam̐ (Ka)

2. Paṭicchādetvā (Syā, Ka)

3. Vātavuṭṭhi viya (bahūsu)

Athassa amaccaputtassa mattikāmattena nhāpanaṃ viya kulaputtassāpi pabbajjāpaṭilābho, athassa thūlasāṭakanivāsanaṃ viya imassāpi dasasikkhāpadasaṅkhātasilavatthanivāsanaṃ, puna tassa gandhodakanhāpanaṃ viya imassāpi pātimokkhasaṃvarādisīlagandhodakanhāpanaṃ, puna tassa sukhumadukūlayugaḷacchādanaṃ viya imassāpi yathāvuttasilavisuddhisampadāsaṅkhātadukūlacchādanaṃ.

Dukūlacchāditassa panassa pāsādāropanaṃ viya imassāpi sīlavisuddhidukūlacchāditassa samādhibhāvanāpāsādārohanaṃ¹, tato tassa subhojanabhūñjanaṃ viya imassāpi samādhi-upakāraśatisampajaññādidhammāmataparibhūñjanaṃ.

Bhuttabhōjanassa pana tassa paricārakehi sayanāropanaṃ viya imassāpi vitakkādīhi upacārajjhānāropanaṃ, puna tassa pānāgāragamanapaṭibāhanatthaṃ hatthapāduppīḷanakaṇṭhacatukkaṃ viya imassāpi kāmasaññābhīmukhagamanapaṭibāhanatthaṃ ārammaṇe cittuppīḷanako nekkhammavitakko, tassa pādaparimajjakapuriso viya imassāpi ārammaṇe cittānumajjanako vicāro, tassa tālavaṇṭavātadāyako viya imassāpi cetaso sītalabhāvadāyikā pīti.

Tassa sotānuggahakaro gandhabbapuriso viya imassāpi cittānuggāhakaṃ somanassaṃ, tassa sayanupagamanena vigatakilamathassa thokaṃ niddupagamanaṃ viya imassāpi upacārajjhānasannissayena viganīvaraṇakilamathassa paṭhamajjhānupagamanaṃ.

Athassa niddāyivā vuṭṭhitassa hatthapāduppīḷanāsahanena hatthapāduppīḷakānaṃ santajjanaṃ, tesaṃ apagamanena puna thokaṃ niddupagamanaṃ viya imassāpi paṭhamajjhānato vuṭṭhitassa cittuppīḷakavitakkāsahanena vitakkadosadassanaṃ, vitakkappahānā ca puna avitakkavicāramattadutiyaajjhānupagamanaṃ.

Tato tassa punappunaṃ niddāyivā vuṭṭhitassa yathāvuttena kamena pādaparimajjanādīnaṃ asahanena paṭipāṭiyā pādaparimajakādīnaṃ santajjanaṃ, tesaṃ tesaṃ apagamanena punappunaṃ thokaṃ niddupagamanaṃ viya imassāpi punappunaṃ dutiyādīhi jhānehi vuṭṭhitassa yathāvuttadosānaṃ vicārādīnaṃ

1. ...pāsādāropanaṃ (Syā, Ka)

asahanena paṭipāṭiyā vicārādidosaḍassanaṃ, tesaṃ tesaṃca pahānā punappunaṃ avitakka-avicāra nippītika pahīnasomanassajjhānupagamaṃ.

Tassa pana sayanā vuṭṭhāya rañño santikaṃ gatassa issariyappatti viya imassāpi pañcakajjhānato vuṭṭhitassa vipassanāmaggaṃ upagatassa arahattappatti.

Tassa pattissariyassa bahūnaṃ janānaṃ avassayaabhāvo viya imassāpi arahattappattassa bahūnaṃ avassayaabhāvo veditabbo. Ettāvatā hi esa anuttaraṃ puññakkhettaṃ nāma hotīti.

Pañcakanayo niṭṭhito.

Ettāvatā catukkapañcakanayadvayabhedo suddhikanavako nāma pakāsito hoti. Atthato panesa pañcakanaye catukkanayassa pavīṭṭhattā jhānapañcako evāti veditabbo.

Paṭipadācatukka

176. 180. Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma paṭipadākamena sijjhati, tasmā tassa paṭipadābhedaṃ dassetuṃ “**puna katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha dukkhā paṭipadā assāti **dukkhapaṭipadaṃ**. Dandhā abhiññā assāti **dandhābhiññāṃ**. Iti “dukkhapaṭipadan”ti vā “dandhābhiññāṃ”ti vā “pathavīkasiṇaṃ”ti vā tīpi jhānasseva nāmāni. **Dukkhapaṭipadaṃ khippābhiññānti**-ādisupi eseṃ nayo.

Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā jhānabhāvanā “paṭipadā”ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā, tāva pavattā paññā “abhiññā”ti vuccati. Sā panesā paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti, nīvaraṇādīpaccaṇikadhammasamudācāragahanatāya kicchā, asukhasevanāti attho. Ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti¹, ekaccassa khippā amandhā sīghappavatti². Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto

1. Asīghappavattinī (Sī)

2. Sīghappavattinī (Sī)

vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Yo pana vikkhambhitakilesa appanāparivāsaṃ vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippaṃ aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti, tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Tattha yāni sappāyāsappāyāni ca palibodhupacchedādāni pubbakiccāni ca appanākosallāni ca **Visuddhimagge**¹ Cittabhāvanāniddese niddiṭṭhāni. Tesu yo asappāyasevī hoti, tassa dukkhā paṭipadā, dandhā ca abhiññā hoti, sappāyasevino sukhā paṭipadā, khippā ca abhiññā. Yo pana pubbabhāge asappāyaṃ sevitvā aparabhāge sappāyasevī hoti, pubbabhāge vā sappāyaṃ sevitvā aparabhāge asappāyasevī, tassa vomissakatā² veditabbā. Tathā palibodhupacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādetvā bhāvanaṃ anuyuttassa dukkhā paṭipadā hoti, vipariyāyena sukhā. Appanākosallāni pana asampādentassa dandhā abhiññā hoti, sampādentassa khippā.

Apica taṇhā-avijjāvasena, samathavipassanākatādhikāravasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Taṇhābhibhūtassa hi dukkhā paṭipadā hoti, anabhibhūtassa sukhā. Avijjābhibhūtassa ca dandhā abhiññā hoti, anabhibhūtassa khippā. Yo ca samathe akatādhikāro tassa dukkhā paṭipadā hoti, katādhikārassa sukhā. Yo pana vipassanāya akatādhikāro hoti, tassa dandhā abhiññā hoti, katādhikārassa khippā.

Kilesindriyavasena cāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Tibbakilesassa hi mudindriyassa dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññā. Mandakilesassa ca mudindriyassa sukhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiññā, tikkhindriyassa pana khippā abhiññāti.

Iti imāsu paṭipadā-abhiññāsu yo puggalo dukkhāya paṭipadāya dandhāya abhiññāya jhānaṃ pāpuṇāti, tassa taṃ jhānaṃ “dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññān”ti vuccati. Sesesupi eseṇa nayo.

1. Visuddhi 1. 118 piṭṭhādīsu.

2. Vomissatā (Syā, Ka)

Tattha “tadanudhammatā sati santiṭṭhati, ṭhitibhāginī paññā”¹ti¹ evaṃ vuttasatiyā vā taṃtaṃjhānanikantiyā vā vikkhambhane paṭipadā, taṃtaṃjhānupacārappattassa appanāya parivāse abhiññā ca veditabbā. Āgamanavasenāpi ca paṭipadā abhiññā hontiyeva. Dukkhapāṭipadañhi dandhābhiññāṃ paṭhamajjhānaṃ patvā pavattaṃ dutiyampi tādisevaṃ hoti. Tatiyacatutthesupi eseṃ nayo. Yathā ca catukkanaye, evaṃ pañcakanayepi paṭipadāvasena catudhā bhedo veditabbo. Iti paṭipadāvasenapi cattāro navakā vuttā honti. Tesu paṭhato chattimsa cittāni, atthato pana pañcakanaye catukkanayassa pavīṭṭhattā vīsatiṃeva bhavanti.

Paṭipadācatukkaṃ.

Ārammaṇacatukka

181. Idāni yasmā etaṃ jhānaṃ nāma yathā paṭipadābhedenā, evaṃ ārammaṇabhedenāpi catubbidhaṃ hoti. Tasmāssa taṃ pabhedaṃ dassetuṃ puna “**katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraḍḍhaṃ. Tattha **parittaṃ parittārammaṇanti**-ādisu yaṃ appaṇaṃ hoti, uparijjhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, idaṃ **parittaṃ** nāma. Yaṃ pana avaḍḍhite suppaṃatte vā sarāvaṃatte vā ārammaṇe pavattaṃ, taṃ parittaṃ ārammaṇaṃ assāti **parittārammaṇaṃ**. Yaṃ paṇaṃ subhāvitaṃ, uparijjhānassa paccayo bhavituṃ sakkoti, idaṃ **appamāṇaṃ** nāma. Yaṃ vipule ārammaṇe pavattaṃ, taṃ vuḍḍhippamāṇattā appamāṇaṃ ārammaṇaṃ assāti **appamāṇārammaṇaṃ**. Vuttalakkhaṇavomissakatāya pana vomissakanayo veditabbo. Iti ārammaṇavasenapi cattāro navakā vuttā honti, cittaṇaṇāpettha purimasadisā evāti.

Ārammaṇacatukkaṃ.

Ārammaṇapaṭipadāmissaka

186. Idāni ārammaṇapaṭipadāmissakaṃ soḷasakkhattukanayaṃ dassetuṃ puna “**katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraḍḍhaṃ. Tattha paṭhamanaye

1. Abhi 2. 343 piṭṭhe.

vuttajjhānaṃ dukkhapaṭipadattā dandhābhiññattā parittattā
parittārammaṇattāti catūhi kāraṇehi **hīnaṃ**. Soḷasamanaye vuttajjhānaṃ
sukhapaṭipadattā khippābhiññattā appamāṇattā appamāṇārammaṇattāti
catūhi kāraṇehi **paṇītaṃ**. Sesesu cuddasasu ekena, dvīhi, tīhi ca kāraṇehi
hīnapaṇītatā veditabbā.

Kasmā panāyaṃ nayo desitoti? Jhānuppattikāraṇattā.
Sammāsambuddhena hi pathavīkasiṇe suddhikajjhānaṃ catukkanayavasena,
pañcakanayavasena ca dassitaṃ, tathā suddhikapaṭipadā, tathā
suddhikārammaṇaṃ. Tattha yā devatā pathavīkasiṇe suddhikajjhānaṃ
catukkanayavasena desiyamānaṃ bujjhituṃ sakkonti, tāsāṃ sappāyavasena
suddhikajjhāne catukkanayo desito. Yā pañcakanayavasena desiyamānaṃ
bujjhituṃ sakkonti, tāsāṃ sappāyavasena pañcakanayo. Yā
suddhikapaṭipadāya suddhikārammaṇe catukkanayavasena desiyamānaṃ
bujjhituṃ sakkonti, tāsāṃ sappāyavasena suddhikapaṭipadāya
suddhikārammaṇe catukkanayo desito. Yā pañcakanayavasena desiyamānaṃ
bujjhituṃ sakkonti, tāsāṃ sappāyavasena pañcakanayo. Iti heṭṭhā
puggalajjhāsayavasena desanā katā.

Desanāvilāsappatto cesa pabhinnapaṭisambhido
dasabalacatuvesārajjavisaḍaṇṇaṃ dhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇassa
suppaṭividdhattā dhammapaññattikusalatāya yo yo nayo labbhati, tassa tassa
vasena desanaṃ niyametum sakkoti. Tasmā imāya desanāvilāsappattiyāpi
tena esā pathavīkasiṇe suddhikacatukkanayādivasena desanā katā.

Yasmā pana ye keci jhānaṃ uppādentī nāma, na te ārammaṇapaṭipadāhi
vinā uppādetum sakkonti, tasmā niyamato jhānuppattikāraṇattā ayaṃ
soḷasakkhattukanayo kathito.

Ettāvatā suddhikanavako, cattāro paṭipadānavakā, cattāro
ārammaṇanavakā, ime ca soḷasa navakāti pañcavīsati navakā kathitā honti.
Tattha ekekasmim navake catukkapañcakavasena dve dve nayāti paññāsa
nayā. Tattha pañcavīsatiyā catukkanayesu sataṃ, pañcakanayesu
pañcavīsasatanti pāṭhato pañcavīsādhikāni dve jhānacittasatāni honti.
Pañcakanaye pana catukkanayassa paviṭṭhattā atthato pañcavīsādhikameva

cittasatam hoti. Yāni cetāni pāṭhe pañcavīsādhikāni dve cittasatāni, tesu ekekassa niddese dhammavavatthānādayo tayo tayo mahāvārā honti, te pana tattha tattha nayamattameva dassetvā saṁkhittāti.

Pathavīkasiṇam.

203. Idāni yasmā āpokasiṇādīsupi etāni jhānāni uppajjanti, tasmā tesam dassanattam puna **“katame dhammā kusalā”**ti-ādi āraddham. Tesu sabbo Pāḷinayo ca atthavibhāvanā ca cittagaṇanā ca vārasaṅkhepo ca pathavīkasiṇe vuttanayeneva vedittabbo. Bhāvanānayo pana kasiṇaparikkammaṁ ādim katvā sabbo **Visuddhimagge**¹ pakāsito yeva. **Mahāsakuludāyisutte** pana dasakasiṇāni² vuttāni. Tesu viññāṇakasiṇam ākāse pavattitamahaggataviññāṇampi tattha parikkammaṁ katvā nibbattā viññāṇaṇcāyatanasamāpattipi hotīti sabbappakārena āruppadesanameva bhajati. Tasmā imasmim ṭhāne na kathitam.

Ākāsakasiṇanti pana kasiṇugghāṭimamākāsampi tam ārammaṇam katvā pavattakkhandhāpi bhitticchiddādīsū aññatarasmim gahetabbanimitta³ paricchedākāsampi tam ārammaṇam katvā uppannam catukkapaṇcākajjhānampi vuccati. Tattha purimanayo āruppadesanam bhajati, pacchimanayo rūpāvacaradesanam. Iti missakattā imam rūpāvacaradesanam na āruḷham, paricchedākāse nibbattajjhānam pana rūpūpapattiyā maggo hoti, tasmā tam gahetabham. Tasmim pana catukkapaṇcākajjhānameva uppajjati, arūpajjhānam nuppajjati. Kasmā? Kasiṇugghāṭanassa alābhato. Tañhi punappunam ugghāṭiyamānampi ākāsameva hotīti na tattha kasiṇugghāṭanam labbhati. Tasmā tathuppannam jhānam diṭṭhadhammasukhavihārāya samvattati, abhiññāpādakam hoti, vipassanāpādakam hoti, nirodhapādakam na hoti, anupubbanirodho panettha yāva pañcamajjhānā labbhati, vaṭṭapādakam hoti yeva. Yathā cetam, evam purimakasiṇesu uppannam jhānampi. Nirodhapādakabhāvo panettha viseso. Sesamettha ākāsakasiṇe yaṁ vattabham siyā, tam sabbam **Visuddhimagge**⁴ vuttameva.

1. Visuddhi 1. 165 piṭṭhādīsū.

3. Gahetabbanimitte (Sī)

2. Ma 2. 207 piṭṭhe.

4. Visuddhi 1. 169 piṭṭhe.

“Ekopi hutvā bahudhā hotī”ti-ādinayaṃ¹ pana vikubbanāṃ icchantena purimesu aṭṭhasu kaṣiṇesu aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā kaṣiṇānulomato, kaṣiṇapaṭilomato, kaṣiṇānulomapaṭilomato, jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kaṣiṇukkantikato jhānakaṣiṇukkantikato, aṅgasaṅkantikato, ārammaṇasaṅkantikato, aṅgārammaṇasaṅkantikato, aṅgavavatthānato, ārammaṇavavatthānatoti imehi cuddasahākārehi cittaṃ paridametabbāṃ. Tesāṃ vitthārakathā **Visuddhimagge**² vuttāyeva.

Evāṃ pana cuddasahākārehi cittaṃ aparidametvā pubbe abhāvitabhāvāno ādikammiko yogāvacaro iddhivikubbanāṃ sampādessaṭṭhi netāṃ ṭhānaṃ vijjati. Ādikammikassa hi kaṣiṇaparikkammampi bhāro, satesu sahassehu vā ekova sakkoti. Katakaṣiṇaparikkammassa nimittuppādanāṃ bhāro, satesu sahassehu vā ekova sakkoti. Uppanne nimitte taṃ vaḍḍhetvā appanādhigamo bhāro, satesu sahassehu vā ekova sakkoti. Adhigatappanassa cuddasahākārehi cittaparidamanāṃ bhāro, satesu sahassehu vā ekova sakkoti. Cuddasahākārehi paridamitacittassapi iddhivikubbanāṃ nāma bhāro, satesu sahassehu vā ekova khippanisanti hoti. Therambatthale **Mahārohanaguttattherassa** gilānupaṭṭhānaṃ āgatesu tiṃsamattesu iddhimantasahassehu upasampadāya aṭṭhavassiko **Rakkhitatthero** viya. Sabbaṃ vatthu **Visuddhimagge**³ vitthāritamevāti.

Kaṣiṇakathā.

Abhibhāyatanakathā

204. Evāṃ aṭṭhasu kaṣiṇesu rūpāvacarakusalaṃ niddisitvā idāni yasmā samānepi ārammaṇe bhāvanāya asamānaṃ⁴ imesu aṭṭhasu kaṣiṇesu aññampi abhibhāyatanaśākhātāṃ rūpāvacarakusalaṃ pavattati,

1. Dī 1. 74; Khu 9. 107 piṭṭhesu.

2. Visuddhi 2. 2 piṭṭhe.

3. Visuddhi 2. 4 piṭṭhe.

4. Asamānatāya (Sī), asamānatā (Syā)

tasmā taṃ dassetuṃ puna **“katame dhammā kusalā”**ti-ādi āradḍham. Tattha **ajjhataṃ arūpasāññī**ti alābhitāya vā anattikatāya vā ajjhatarūpe parikammasaṇṇāvirahito. **Bahiddhā rūpāni passatī**ti bahiddhā aṭṭhasu kaṣiṇesu kataparikkammatāya parikkammavasena ceva appanāvasena ca tāni bahiddhā aṭṭhasu kaṣiṇesu rūpāni passati. **Parittānī**ti avaḍḍhitāni. **Tāni abhibhuyyā**ti yathā nāma sampannagahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā “kiṃ ettha bhuñjitabbaṃ atthī”ti saṅkaḍḍhitvā ekakabaḷameva karoti, evameva ñāṇuttariko puggalo visadañāṇo “kimettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro”ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppadenevettha appanaṃ nibbatteṭīti attho. **“Jānāmi passāmi”**ti iminā panassa pubbabhāgo kathito, **Āgamaṭṭhakathāsu** pana vuttaṃ “iminā panassa ābhogo kathito, so ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyaṃ”ti¹.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni. **Abhibhuyyā**ti ettha pana yathā mahagghaso puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ labhitvā “aññāpi hotu, kimesā mayhaṃ karissatī”ti taṃ na mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadañāṇo “kimettha samāpajjitabbaṃ, na idaṃ appamāṇaṃ, na mayhaṃ cित्तेkaggatākaraṇe bhāro atthī”ti tāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppadenevettha appanaṃ nibbatteṭīti attho.

Parittaṃ parittārammaṇaṃ appamāṇaṃ parittārammaṇaṃ”ti idha “parittānī”ti āgatattā appamāṇārammaṇatā na gahitā, parato “appamāṇānī”ti āgatattā parittārammaṇatā. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana vuttaṃ “imasmim̐ ṭhāne cattāri cattāri ārammaṇāni aggahetvā dve dveva gahitāni, kiṃ kārāṇā? Catūsu hi gahitesu desanā soḷasakkhattukā hoti, Satthārā ca heṭṭhā soḷasakkhattukā desanā kilañjamhi tile pattharantena viya vitthārato kathitā, tassa imasmim̐ ṭhāne aṭṭhakkhattukaṃ desanaṃ kātuṃ ajjhāsayo, tasmā dve dveveva gahitānīti veditabbānī”ti.

1. Am-Ṭṭha 3. 244 piṭṭhe.

Suvaṇṇadubbaṇṇānīti parisuddhāparisuddhavaṇṇāni. Parisuddhāni hi nīlādīni suvaṇṇāni, aparisuddhāni ca dubbaṇṇānī¹ idha adhippetāni. **Āgamaṭṭhakathāsu** pana “suvaṇṇāni vā hontu, dubbaṇṇāni vā, paritta-appamāṇavaseneva imāni abhibhāyatanāni desitānī”ti² vuttaṃ. Imesu pana catūsu parittam vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇam mohacaritavasena. Suvaṇṇam dosacaritavasena, dubbaṇṇam rāgacaritavasena. Etesañhi etāni sappāyāni, sā ca tesam sappāyatā vitthārato **Visuddhimagge**³ Cariyaniddese vuttā.

Kasmā pana yathā suttante “ajjhataṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati parittānī”ti-ādi⁴ vuttaṃ, evaṃ avatvā idha catūsupi abhibhāyatanesu ajjhataṃ arūpasaññitāva vuttāti? Ajjhatarūpānam anabhibhavanīyato. Tattha vā hi idha vā bahiddhārūpāneva abhibhavitabbāni. Tasmā tāni niyamato vattabbānīti tatrapī idhapi vuttāni. “Ajjhataṃ arūpasaññī”ti idaṃ pana Satthu desanāvilāsamattameva. Ayaṃ tāva catūsu abhibhāyatanesu apubbapadavaṇṇanā. Suddhikanayapaṭipadābhedo panettha pathavīkasiṇe vuttanayeneva ekekasmiṃ abhibhāyatane veditabbo. Kevalaṇcetta ārammaṇacatukkaṃ ārammaṇadukaṃ hoti, soḷasakkhattukaṃ aṭṭhakkhattukaṃ. Sesam tādīsameva. Evamettha ekekasmiṃ abhibhāyatane eko suddhikanavako, cattāro paṭipadānavakā, dve ārammaṇanavakā, ārammaṇapaṭipadāmissake aṭṭha navakāti pannarasa navakāti catūsupi abhibhāyatanesu samasaṭṭhi navakā veditabbā.

246. Pañcama-abhibhāyatanādīsu **nīlānī**ti sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. **Nīlavaṇṇānī**ti vaṇṇavasena. **Nīlanidassanānī**ti nidassanavasena. Apaññāyamānavivarāni asambhinnavāṇṇāni ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. **Nīlanibhāsānī**ti idaṃ pana obhāsanavasena vuttaṃ, nīlobhāsāni nīlappabhāyuttānīti attho. Etena nesam suvisuddhataṃ dasseti. Suvisuddhavaṇṇavasena hi imāni cattāri abhibhāyatanāni vuttāni. **Pītānī**-ādīsipi imināva nayena attho veditabbo. “Nīlakasiṇam uggaṇhanto nīlakasmiṃ nimittam gaṇhāti, pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā

1. Nīlādīni aparisuddhāni ca suvaṇṇadubbaṇṇānīti (Ka)

2. Am-Ṭṭha 3. 243 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 98 piṭṭhe.

4. Dī 2. 92; Ma 2. 205; Am 3. 125 piṭṭhesu.

vā”ti-ādikaṃ panettha kasiṇakaraṇaṇca parikammaṇca appanāvidhānaṇca sabbaṃ **Visuddhimagge**¹ vitthārato vuttameva. Yathā ca pathavīkasiṇe, evamettha ekekasmim abhibhāyatane pañcavīsati pañcavīsati navakā veditabbā.

Abhibhāyatanakathā.

Vimokkhakathā

248. Idāni yasmā idaṃ rūpāvacarakusalaṃ nāma na kevalaṃ ārammaṇasaṅkhātānaṃ āyatanānaṃ abhibhavanato abhibhāyatanavaseneva uppajjati, atha kho vimokkhavasenapi uppajjati, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ puna **“katame dhammā kusalā”**ti-ādi āraddhaṃ.

Kenatṭhena pana vimokkho veditabboti? Adhimuccanaṭṭhena. Ko ayaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu vimuccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu vimuccanaṭṭho² pitu-aṅke vissatṭha-aṅgapaccaṅgassa dāraḥ sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Evaṃlakkhaṇaṇhi vimokkhabhāvappattaṃ rūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ ayaṃ nayo āraddho.

Tattha **rūpī**ti ajjhattaṃ kesādīsū upāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, tadassatthīti rūpī. Ajjhattaṇhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitāraḥ vā karoti. Pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṃ karonto maṇse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādatalesu vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karonti. Evaṃ parikammaṃ katvā uppannajjhānasamaṅginaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Rūpāni passatīti** bahiddhāpi nīlakaṣiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhatabhiddhāvatthukesu kaṣiṇesu jhānapaṭilābho dassito.

1. Visuddhi 1. 167 piṭṭhe.

2. Adhimuccanaṭṭho (Sī)

Ajjhattaṃ arūpasaññīti ajjhattaṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva paṭiladdhajjhānatā dassitā.

“**Subhan**”ti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi anto-appanāya ‘subhan’ti ābhogo natthi, yo pana suvisuddhaṃ subhakasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā viharati, so yasmā subhanti -pa- paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharati. Tathā dutiyādīni. Tasmā evaṃ desanā katā. **Paṭisambhidāmagge** pana “kathaṃ ‘subhan’ tveva adhimutto hotīti vimokkho? Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ -pa- viharati, mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇā, muditā, upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ -pa- viharati, upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evaṃ ‘subhan’ tveva adhimutto hotīti vimokkho”ti¹ vuttaṃ. Idha pana upari Pāliyaṃyeva brahmavihārānaṃ āgatattā taṃ nayaṃ paṭikkhipitvā sunīlaka supītakasulohitaka su-odātaka parisuddhanīlaka parisuddhapīlaka parisuddhalohitaka parisuddha-odātakavaseneva subhaviṃokkho anuññāto. Iti “kasiṇaṃ”ti vā “abhibhāyatanan”ti vā “vimokkho”ti vā rūpāvacarajjhānameva. Tañhi ārammaṇassa sakalaṭṭhena **kasiṇaṃ** nāma, ārammaṇaṃ abhibhavanaṭṭhena **abhibhāyatanam** nāma, ārammaṇe adhimuccanaṭṭhena, paccanīkadhammehi ca vimuccanaṭṭhena **vimokkho** nāmāti vuttaṃ. Tattha kasiṇadesanā abhidhammavasena, itarā pana suttantadesanāvasena vuttāti veditabbā. Ayamettha apubbapadavaṇṇanā. Ekekasmim pana vimokkhe pathavīkasiṇe viya pañcavīsati pañcavīsatiṭi katvā pañcasattati navakā veditabbā.

Vimokkhakathā.

Brahmavihārakathā

251. Idāni mettādibrahmavihāravasena pavattamānaṃ rūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ puna “**katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha

1. Khu 9. 235 piṭhe.

mettāsahagatanti mettāya samannāgataṃ. Parato karuṇāsahagatādīsupi eseva nayo. Yena panesa vidhānena paṭipanno mettādisahagatāni jhānāni upasampajja viharati, taṃ mettādīnaṃ bhāvanāvidhānaṃ sabbaṃ **Visuddhimagge**¹ vitthāritameva, avasesāya Pāliya attho pathavīkaṣiṇe vuttanayeneva vedītabbo.

Kevalaṇhi pathavīkaṣiṇe pañcavīsati navakā, idha purimāsu tīsu tikacatukkajjhānikavasena pañcavīsati sattakā. Upekkhāya catutthajjhānavasena pañcavīsati ekakā. Karuṇāmuditāsu ca chandādihi catūhi saddhiṃ karuṇāmuditāti imepi yevāpanakā labbhanti. Dukkhaṭṭhapaṭipadādibhāvo cettha mettāya tāva byāpādavikkhambhanavasena, karuṇāya vihiṃsāvikkhambhanavasena, muditāya arativikkhambhanavasena, upekkhāya rāgaṭṭhigghavikkhambhanavasena vedītabbo. Parittārammaṇatā pana nabahusattārammaṇavasena, appamāṇārammaṇatā bahusattārammaṇavasena hotīti ayaṃ viśeso. Sesaṃ tādīsameva.

Evam tāva Pāliyaseneva-

* Brahmuttamena kathite, brahmavihāre ime itī viditvā.
Bhiyyo etesu ayaṃ, paṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etāsu hi mettākaruṇāmuditā-upekkhāsu atthato tāva mejjatīti **mettā**, sinīyhatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattīti **mettā**. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ hadayaṭṭhapaṇaṃ karotīti **karuṇā**, kiṇāti vā paradukkhaṃ hiṃsati vināsetīti **karuṇā**, karīyati dukkhitesu pharaṇavasena pasārīyatīti **karuṇā**. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayam vā modati, modanamattameva vā tanti **muditā**. “Averā hontū”ti-ādibyāpārappahānena², majjhataṭṭhābhāvūpagamanena ca upekkhatīti **upekkhā**.

Lakkhaṇādito panettha hitākārappavattilakkhaṇa **mettā**, hitūpasamhārasā, āghātaṭṭhapaṇaṃ, āghātaṭṭhapaṇaṃ, sattānaṃ manāpabhāvadassanapaṭṭhānā. Byāpādūpasamo etissā sampatti, sinehasambhavo vipatti. Dukkhaṭṭhapaṇayanākārappavattilakkhaṇa **karuṇā**, paradukkhasāhanarasā,

1. Visuddhi 1. 287 piṭṭhādīsu.

* Visuddhi 1. 311 piṭṭhepi.

2. ...byāpādappahānena (Sī)

avihiṃsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhibhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Vihimsūpasamo tassā sampatti, sokasambhavo vipatti. Sattesu pamodanalakkhaṇā **muditā**, anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā. Arativūpasamo tassā sampatti, pahāsasambhavo vipatti. Sattesu majjhataṅkārappavattilakkhaṇā **upekkhā**, sattu samabhāvadassanarasā, paṭighānunanayavūpasamapaccupaṭṭhānā, “kammassakā sattā, te kassa ruciyā sukhitā vā bhavissanti, dukkhato vā muccissanti, pattasampattito vā na parihāyissanti”ti evaṃ pavattakammassakatādassanapadaṭṭhānā. Paṭighānunanayavūpasamo tassā sampatti, gehassitāya aññāṇupekkhāya sambhavo vipatti.

Catunnampi panetesāṃ brahmavihārānaṃ vipassanāsukhañceva bhavasampatti ca **sādhāraṇappayojanaṃ**, byāpādādiṭṭhāto **āveṇikaṃ**. Byāpādapaṭighātapayojanā hettha mettā, vihiṃsā-aratirāgapaṭighātapayojanā itarā. Vuttampi cetāṃ—

“Nissaraṇañhetāṃ āvuso byāpādassa, yadidaṃ mettācetovimutti. Nissaraṇañhetāṃ āvuso vihesāya, yadidaṃ karuṇācetovimutti. Nissaraṇañhetāṃ āvuso aratīyā, yadidaṃ muditācetovimutti. Nissaraṇañhetāṃ āvuso rāgassa, yadidaṃ upekkhācetovimutti”ti¹.

Ekamekassa cettha āsannadūravasena **dve dve paccatthikā**. **Mettābrahmavihārassa** hi samīpacāro viya purisassa sapatto guṇadassanasabhāgatāya rāgo āsannapaccatthiko, so lahuṃ otāraṃ labhati, tasmā tato suṭṭhu mettā rakkhitaṃ. Pabbatādigahananissito viya purisassa sapatto sabhāvavisaṃbhāgatāya² byāpādo dūrapaccatthiko, tasmā tato nibbhayena mettāyitabbaṃ. Mettāyissati ca nāma kopaṇa karissatīti aṭṭhānametaṃ.

Karuṇābrahmavihārassa “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ

1. Dī 3. 205; Am 2. 257 piṭṭhādīsu.

2. Sabhāgavisabhāgatāya (Sī), Visuddhi 1. 312 piṭṭhepi.

samanussarato uppajjati domanassam. Yam evarūpaṃ domanassam, idaṃ vuccati gehassitaṃ domanassan”ti-ādinā¹ nayena āgataṃ gehassitaṃ domanassam vipattidasanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ, sabhāvavisabhāgatāya² vihesā dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena karuṇāyitabbaṃ. Karuṇaṃ nāma karissati, paṇi-ādīhi ca vihesissatīti aṭṭhānametaṃ.

Muditābrahmavihārassa “cakkhuviññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃhyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato, pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassam. Yam evarūpaṃ somanassam, idaṃ vuccati gehassitaṃ somanassan”ti-ādinā¹ nayena āgataṃ gehassitaṃ somanassam sampattidasanasabhāgatāya āsannapaccatthikaṃ, sabhāvavisabhāgatāya² arati dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena muditā bhāvetabbā. Pamudito ca nāma bhavissati, pantasenāsanesu ca adhikusaladhammesu ca ukkaṇṭhissatīti aṭṭhānametaṃ.

Upekkhābrahmavihārassa pana “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassa anodhijjinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehassitāti vuccatī”ti-ādinā³ nayena āgataṃ gehassitā aññāṇupekkhā dosaguṇānaṃ avicāraṇavasena sabhāgattā āsannapaccatthikā, sabhāvavisabhāgatāya rāgapāṭighā dūrapaccatthikā, tasmā tato nibbhayena upekkhitabbaṃ. Upekkhissati ca nāma rajjissati ca paṭihaññissati cāti aṭṭhānametaṃ.

Sabbesampi ca etesaṃ kattukāmatāchando **ādi**, nīvaraṇādivikkhambhanaṃ **majjham**, appanā **pariyosānaṃ**. Paññattidhammavasena eko vā satto anekā vā sattā **ārammaṇaṃ**, upacāre vā appanāya vā pattāya ārammaṇavaḍḍhunaṃ.

Tatrāyaṃ vaḍḍhanakkamo—yathā hi kusalo kassako kasitabbaṭṭhānaṃ paricchinditvā kasati, evaṃ paṭhamameva ekaṃ āvāsaṃ paricchinditvā tattha sattesu “imasmiṃ āvāse sattā averā hontū”ti-ādinā nayena mettā bhāvetabbā. Tattha cittaṃ muduṃ kammaniyaṃ katvā dve āvāsā

1. Ma 3. 260 piṭṭhe.

2. Sabhāgavisabhāgatāya (Sī)

3. Ma 3. 261 piṭṭhe.

paricchinditabbā. Tato anukkamena tayo, cattāro, pañca, cha, satta, aṭṭha, nava, dasa, ekā racchā, upaḍḍhagāmo, gāmo, janapado, rajjam, ekā disāti evaṃ yāva ekaṃ cakkavāḷaṃ, tato vā pana bhiyyo tattha tattha sattesu mettā bhāvetabbā. Tathā karuṇādayoti ayamettha ārammaṇavaḍḍhanakkamo.

Yathā pana kasiṇānaṃ nissando āruppā, samādhīnaṃ nissando nevasaññānāsaññāyatanāṃ, vipassanānaṃ nissando phalasamāpatti, samathavipassanānaṃ nissando nirodhasamāpatti, evaṃ purimabrahmavihārattayassa nissando ettha upekkhābrahmavihāro. Yathā hi thambhe anussāpetvā tulāsaṅghāṭaṃ anāropetvā na sakkā ākāse kūṭagopānasiyo ṭhapetum, evaṃ purimesu tatiyajjhānaṃ vinā na sakkā catutthaṃ bhāvetum, kasiṇesu pana uppannatatiyajjhānassapesā¹ nuppajjati visabhāgārammaṇattāti.

Ettha siyā² “kasmā panetā mettā karuṇā muditā upekkhā ‘brahmavihārā’ti vuccanti, kasmā ca catassova, ko ca etāsaṃ kamo, Vibhaṅge ca kasmā ‘appamaññā’ti vuttā”ti. Vuccate, seṭṭhaṭṭhena, tāva niddosabhāvena cettha **brahmavihāratā** veditabbā. Sattesu sammāpaṭipattibhāvena hi seṭṭhā ete vihārā. Yathā ca brahmāno niddosacittā viharanti, evaṃ etehi sampayuttā yogino brahmasamāva hutvā viharantīti seṭṭhaṭṭhena niddosabhāvena ca “brahmavihārā”ti vuccanti.

Kasmā ca catassoti-ādipañhassa pana idaṃ vissajjanaṃ—

* Visuddhimaggādivasā catasso,

Hitādi-ākāravasā panāsaṃ.

Kamo pavattanti ca appamāṇe,

Tā gocarē yena tadappamaññā.

Etāsu hi yasmā mettā byāpādabahulassa, karuṇā vihiṃsābahulassa muditā aratibahulassa, upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo, yasmā ca hitūpasamhāra-ahitāpanayanāsampattimodana-anābhogavasena catubbidhoyeva sattesu manasikāro, yasmā ca yathā mātā

1. Uppannatatiyajjhānaṃ nissāyapesā (Ka)

2. Tattha siyā (Syā, Ka)

* Visuddhi 1. 314 piṭṭhepi.

daharagilānayobbanappattasakiccapasutesu catūsu puttesu daharassa abhivuḍḍhikāmā hoti, gilānassa gelaññāpanayanakāmā, yobbanappattassa yobbanasampattiyā ciraṭṭhitikāmā, sakiccapasutassa kismiñcapi pariyāye abyāvaṭā hoti, tathā appamaññāvihārikenāpi sabbasattesu mettādivasena bhavitabbaṃ, tasmā ito visuddhimaggādivasā catassova appamaññā.

Yasmā pana catassopetā bhāvetukāmena paṭhamam hitākārappavattivasena sattesu paṭipajjitabbaṃ, hitākārappavattilakkhaṇā ca mettā, tato evaṃ patthitahitānaṃ sattānaṃ dukkhābhībhavaṃ disvā vā sutvā vā sambhāvetvā vā dukkhāpanayanākārappavattivasena, dukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā ca karuṇā. Athevaṃ patthitahitānaṃ, patthitadukkhāpagamānañca nesaṃ sampattiṃ disvā sampattippamodanavasena, pamodanalakkhaṇā ca muditā. Tato param paṇa¹ kattabbābhāvato ajjhupekkhakatāsaṅkhātena majjhataṅkārena paṭipajjitabbaṃ, majjhataṅkārapavattilakkhaṇā ca upekkhā. Tasmā ito hitādi-ākāravasā paṇāsaṃ paṭhamam mettā vuttā, atha “karuṇā muditā upekkhā”ti ayaṃ **kamo** veditabbo.

Yasmā pana sabbāpetā appamāṇe gocare pavattanti, tasmā “**appamaññā**”ti vuccanti. Appamāṇā hi sattā etāsaṃ gocarabhūtā, ekasattasāpi ca ettake padese mettādayo bhāvetabbāti evaṃ pamāṇam aggahevā sakalapharaṇavaseneva pavattāti. Tena vuttam—

“Visuddhimaggādivasā catasso,
Hitādi-ākāravasā paṇāsaṃ.
Kamo pavattanti ca appamāṇe,
Tā gocare yena tadappamaññā”ti.

Evaṃ appamāṇagocaratāya ekalakkhaṇāsu cāpi etāsu purimā tisso tikacatukkajjhānikāva honti. Kasmā? Somanassāvippayogato. Kasmā paṇāsaṃ somanassena avippayogoti?

domanassasamuṭṭhitānaṃ byāpādādīnaṃ nissaraṇattā. Pacchimā pana avasesekajjhānikāva. Kasmā? Upekkhāvedanāsampayogato. Na hi sattesu majjhattākārappavattā brahmavihārupekkhā upekkhāvedanaṃ vinā vattatīti.

Brahmavihārakathā.

Asubhakathā

263. Idāni rāgacaritasattānaṃ ekantahitaṃ nānārammaṇesu ekekajjhānavaseneva pavattamānaṃ rūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ puna “**katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraddhaṃ.

Tattha **uddhumātakasaññāsahagatanti**-ādīsu bhaṭṭā viya vāyuna uddham jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena dhumātattā uddhumātānaṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti uddhumātakaṃ, tathārūpassa chavaśārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnanīlavaṇṇaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakaṃ, māṃsussadaṭṭhānesu rattavaṇṇassa, pubbasannicayaṭṭhānesu setavaṇṇassa, yebhuyyena ca nīlavaṇṇassa nīlaṭṭhāne nīlasātakapārutasseva chavaśārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu viśśandaṃaṃaṃ pubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ, tathārūpassa chavaśārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanaṃa apadhāritaṃ¹, vicchiddameva **vicchiddakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vicchiddanti vicchiddakaṃ, vemaṃjhe chinnassa chavaśārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Ito ca etto ca vividhākāreṃa soṇasiṅgālādīhi khāyitaṃ vikkhāyitaṃ, vikkhāyitameva **vikkhāyitakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyanti vikkhāyitakaṃ, tathārūpassa chavaśārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vividhā khittaṃ vikkhittaṃ, vikkhittameva **vikkhittakaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti vikkhittakaṃ, añṇeṃa hatthaṃ añṇeṃa pādaṃ añṇeṃa sīsanti evaṃ tato tato khittassa chavaśārīrassetaṃ adhivacanaṃ. Hatañca taṃ purimaṃaṃeṃa vikkhittakañcāti **hatavikkhittakaṃ**, kākapadākāreṃa aṅgapaccaṅgesu sattheneṃa hantiṃvā vuttanaṃeṃa vikkhittakassa

1. Apavāritaṃ (Sī), avamāritaṃ (Syā), Visuddhi 1. 173 piṭṭhe passitabbaṃ.

chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti **lohitakaṃ**, paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Puḷavā¹ vuccanti kimayo, puḷave² vikiratīti **puḷavakaṃ**, kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Aṭṭhiyeva **aṭṭhikaṃ**. Paṭikkūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti aṭṭhikaṃ, aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etaṃ adhivacanaṃ. Imāni ca pana uddhumātakādīni nissāya uppannanimittānampi nimittesu paṭiladdhajjhānānampi etāneva nāmāni.

Tattha uddhumātakanimittē appanāvasena uppannā saññā uddhumātakasaññā, tāya uddhumātakasaññāya sampayogaṭṭhena sahaḡataṃ **uddhumātakasaññāsahagataṃ**. **Vinīlakasaññāsahagatā**disupi eseva nayo. Yaṃ panettha bhāvanāvidhānaṃ vattabbaṃ bhaveyya, taṃ sabbākārena **Visuddhimagge**³ vuttameva. Avasesā Pāḷivaṇṇanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṇhi idha catutthajjhānavasena upekkhābrahmavihāre viya paṭhamajjhānavasena ekekasmim pañcavīsati ekakā honti. Asubhārammaṇassa ca avaḍḍhanīyattā paritte uddhumātakatṭhāne uppannanimittārammaṇaṃ **parittārammaṇaṃ**, mahante **appamāṇārammaṇaṃ** veditabbaṃ. Sesesupi eseva nayoti.

* Iti asubhāni subhaguno,
Dasasatalocanena thutakitti.
Yāni avoca dasabalo,
Ekekajjhānahetūni.

Evaṃ Pāḷinayeneva, tāva sabbāni tāni jānitvā.
Tesveva ayaṃ bhiyyo, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

Etesu hi yattha katthaci adhigatajjhāno suvikkhambhitarāḡattā vītarāḡo viya nilloluppacāro hoti. Evaṃ santēpi yvāyaṃ asubhabhedo vutto, so sarīrasabhāvappattivasena ca rāḡacaritabhedavasena cāti veditabbo.

Chavasarīraṇhi paṭikkūlabhāvaṃ āpajjamānaṃ, uddhumātakasabhāvappattaṃ vā siyā, vinīlakādīnaṃ vā aññatarasabhāvappattaṃ. Iti yādisaṃ yādisaṃ

1. Puḷuvā (Ka)

3. Visuddhi 1. 174 piṭṭhādīsu.

2. Puḷavehi (Syā), puḷuvehi (Ka)

* Visuddhi 1. 187 piṭṭhepi.

sakkā hoti laddhum, tādise tādise uddhumātakapaṭikkūlaṃ
vinīlakapaṭikkūlanti¹ evaṃ nimittaṃ gaṇhitabbamevāti
sarīrasabhāvappattivāsena dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Visesato cettha uddhumātakam sarīrasaṇṭhānavipattippakāsanato
sarīrasaṇṭhānarāginō sappāyam, vinīlakam chavirāgavipattippakāsanato
sarīravaṇṇarāginō sappāyam, vipubbakam kāyavaṇṇapaṭibaddhassa
duggandhabhāvassa pakāsanato mālāgandhādivasena
samuṭṭhāpitarāgandharāginō sappāyam, vicchiddakam
antosusirabhāvappakāsanato sarīre ghanabhāvarāginō sappāyam,
vikkhāyitakam maṃsūpacayasampattivināsappakāsanato thanādisu
sarīrappadesesu maṃsūpacayarāginō sappāyam, vikkhittakam
aṅgapaccaṅgānam vikkhepappakāsanato aṅgapaccaṅgalīlārāginō sappāyam,
hatavikkhittakam sarīrasaṅghātabhedavikārappakāsanato
sarīrasaṅghātasampattirāginō sappāyam, lohitakam
lohitamakkhitaṭikkūlabhāvappakāsanato alaṅkārajanitasobharāginō
sappāyam, puḷavakam kāyassa anekakimikulasādhāraṇabhāvappakāsanato
kāye mamattarāginō sappāyam, aṭṭhikam sarīraṭṭhīnam
paṭikkūlabhāvappakāsanato dantasampattirāginō sappāyanti evaṃ
rāgacaritavasenāpi dasadhā asubhappabhedo vuttoti veditabbo.

Yasmā pana dasavidhepi etasmiṃ asubhe seyyathāpi nāma
aparisaṇṭhitajalāya sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā tiṭṭhati, vinā
arittena na sakkā ṭhapetum, evameva dubbalattā ārammaṇassa
vitakkabaleneva cittaṃ ekaggaṃ hutvā tiṭṭhati, vinā vitakkena na sakkā
ṭhapetum. Tasmā paṭhamajjhānamevettha hoti, na dutiyādīni. Paṭikkūlepi
cetasmim ārammaṇe “addhā imāya paṭipadāya jarāmarañamhā
parimuccissāmī”ti evaṃ ānisaṃsadassāvitāya ceva
nīvaraṇasantāpappahānena ca pītisomanassam uppajjati, “bahum dāni
vetanam labhissāmī”ti ānisaṃsadassāvino pupphachaddakassa gūtharāsīmhi
viya, ussannabyādhidukkhassa² roginō vamanavirecanappavattiyam viya ca.

Dasavidhampi cetam asubham lakkhaṇato ekameva hoti, dasavidhassapi
hi etassa asuciduggandhajegucchapaṭikkūlabhāvo eva lakkhaṇam. Tadetam

1. Uddhumātakam paṭikkūlaṃ, vinīlakam paṭikkūlanti (Syā)

2. Upasantabyādhidukkhassa (Sī, Ka)

iminā lakkhaṇena na kevalaṃ matasarīreyeva, dantaṭṭhikadassāvino pana Cetiyaṭṭhikadassāvino * **Mahātissattherassa** viya, hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ ullokentassa **Samgharakkhitattherupaṭṭhākasāmaṇerassa** viya ca jīvamānakasarīrepi upaṭṭhāti. Yatheva hi matasarīraṃ, evaṃ jīvamānakampi asubhameva. Asubhalakkhaṇaṃ panettha āgantukena alaṅkārena paṭicchannattā na paññāyattīti.

Asubhakathā.

Kim pana pathavīkasiṇaṃ ādiṃ katvā aṭṭhikasaññāpariyosānāvesā rūpāvacarappanā, udāhu aññāpi atthīti? Atthi, ānāpānājjhānaṃ hi¹ kāyagatāsati bhāvanā ca idha na kathitā². Kiñcāpi na kathitā, vāyokasiṇe pana gahite ānāpānājjhānaṃ gahitameva, vaṇṇakasiṇesu ca gahitesu kesādīsu catukkapañcākajjhānavasena uppannā kāyagatāsati, dasasu asubhesu gahitesu dvattimsākāre paṭikkūlamānasikārajjhānavasena ceva navasivathikāvaṇṇajjhānavasena ca pavattā kāyagatāsati gahitāvāti sabbāpi rūpāvacarappanā idha kathitāya hotīti.

Rūpāvacarakusalakathā niṭṭhitā.

Arūpāvacarakusalavaṇṇanā

Ākāsānañcāyatana

265. Idāni arūpāvacarakusalaṃ dassetuṃ puna “**katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraddhaṃ, tattha **arūpūpapattiyāti** arūpabhavo arūpaṃ, arūpe upapatti arūpūpapatti, tassā arūpūpapattiyā. **Maggam bhāvetīti** upāyaṃ hetuṃ kāraṇaṃ uppādeti vaddhetīti. **Sabbasoti** sabbākārena, sabbāsaṃ vā anavasesānantī attho. **Rūpasaññānantī** saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpan”ti vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu³, tassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti-ādīsu⁴. Tasmā idha “rūpe saññā rūpasaññā”ti evaṃ

* Visuddhi 1. 20 piṭṭhe vitthāro.

2. Kasmā idha na kathitāti (Ka)

4. Abhi 1. 64; Dī 2. 92 piṭṭhesu.

1. Ānāpānājjhānañca (Syā, Ka)

3. Abhi 1. 65; Dī 2. 60 piṭṭhesu.

saññāsīsenā vuttarūpāvacarajjhānassetam¹ adhivacanam. Rūpam saññā assāti **rūpasaññam**, rūpamassa nāmantī vuttam hoti. Evam pathavīkasiṇḍibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacananti veditabbam.

Samatikkamāti virāgā, nirodhā ca. Kim vuttam hoti—etāsam kusalavipākakiriyavasena pañcdasannam jhānasaṅkhātānam rūpasaññānam etesaṅca pathavīkasiṇḍivasena aṭṭhannam ārammaṇasaṅkhātānam rūpasaññānam sabbākārena, anavasesānam vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca² ākāsānañcāyatanam upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññāna etam upasampajja viharitunti.

Tattha yasmā ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo na hoti, samatikkantāsu ca saññāsu ārammaṇam samatikkantameva hoti, tasmā ārammaṇasamatikkamam avatvā “tattha katamā rūpasaññā? Rūpāvacarasamāpattim samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihāriṣṣa vā saññā sañjānanā sañjānitattam, imā vuccanti rūpasaññāyo. Imā rūpasaññāyo atikkanto hoti vītikkanto samatikkanto, tena vuccati ‘sabbaso rūpasaññānam samatikkamā’ti”³ evam **Vibhaṅge** saññānamyeva samatikkamo vutto. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiṁyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya, tasmā ayaṁ ārammaṇasamatikkamavaseṇāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññānam atthaṅgamāti cakkhādīnam vatthūnam, rūpādīnam ārammaṇānaṅca paṭighātena samuppannā saññā **paṭighasaññā**, rūpasaññādīnam etam adhivacanam. Yathāha “tattha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo”⁴. Tāsam kusalavipākānam pañcannam, akusalavipākānam pañcannanti sabbaso dasannampi paṭighasaññānam atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appavattim katvāti vuttam hoti.

Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassāpi na santi, na hi tasmim samaye pañcadvāravasena cittam pavattati, evam santepe aññattha pahīnānam

1. Rūpāvacarajjhānassetam (Sī)

2. Virāgahetum ceva nirodhahetum ca (Sī) Visuddhi 1. 322 piṭṭhepi.

3. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya, sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃ jhāne ussāhajananatthaṃ imassa jhānassa pasamsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi, na hi rūpāvirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattā ca etāsaṃ pavatti, ayaṃ pana bhāvanā rūpāvirāgāya saṃvattati. Tasmā tā ettha pahīnāti vattuṃ vaṭṭati. Na kevalaṅca vattuṃ, ekaṃseneva evaṃ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsaṃhi ito pubbe appahīnattāyeva paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭakoti¹ vutto Bhagavato. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā, santavimokkhatā ca vuttā. Ālāro ca Kāḷāmo āruppasamāpanno pañcamattāni sakaṭasatāni nissāya nissāya atikkantāni neva addasa, na pana saddaṃ assosīti².

Nānattasaññānaṃ amanasikārāti nānatte gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā hi etā “tattha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusamaṅgissa vā manoviññādhātusamaṅgissa vā saññā sañjānanā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo”ti³ evaṃ **Vibhaṅge** vibhajitvā vuttā idha adhippetā asamāpannassa manodhātumanoviññādhātusaṅgahitā saññā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti. Yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā asamannāhārā apaccavekkhaṇā, yasmā tā nāvajjati na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṃ hoti.

Yasmā cettha purimā rūpasaññā, paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavepi na vijjanti, pageva tasmiṃ bhava imaṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇakāle, tasmā tāsaṃ **samatikkamā, atthaṅgamāti** dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā,

1. Am 3. 363 piṭṭhe.

2. Dī 2. 108 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 272 piṭṭhe.

nava kiriyāsaññā, dasa akusalasaññāti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhavē vijjanti, tasmā tāsāṃ **amanasikārā**ti vuttanti veditabbaṃ. Tatrāpi hi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsāṃ amanasikārāyeva upasampajja viharati, tā pana manasi karonto asamāpanno hotīti. Saṅkhepato cetha “rūpasaññānaṃ samatikkamā”ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahānaṃ vuttaṃ, “paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā”ti iminā sabbesaṃ kāmāvacaracittacetasikānaṃca pahānaṃ, amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

Iti Bhagavā pannarasannaṃ rūpasaññānaṃ samatikkamena, dasannaṃ paṭighasaññānaṃ atthaṅgamena, catucattālīsāya nānattasaññānaṃ amanasikārenāti tīhi padehi ākāsaṇācāyatanaśamāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Kim kāraṇāti ce? Sotūnaṃ ussāhajanaṇatthaṇceva palobhanaṇatthaṇca. Sace hi keci apaṇḍitā vadeyyuṃ “Satthā ‘ākāsaṇācāyatanaśamāpattiṃ nibbattethā’ti vadati, ko nu kho etāya nibbattitāya attho, ko ānisaṃso”ti. Te evaṃ vattumaṃ mā labhantūti imehi ākārehi śamāpattiyā vaṇṇaṃ kathesi. Tañhi nesaṃ sutvā evaṃ bhavissati “evaṃsantā kira ayaṃ śamāpatti evaṃpaṇitā, nibbattessāmaṇaṇ”ti, athassa nibbattaṇatthāya ussāhaṃ karissantīti.

Palobhanaṇatthaṇcāpi nesaṃ etissā vaṇṇaṃ kathesi visakaṇṭakavāṇijo viya, **visakaṇṭakavāṇijo** nāma guḷavāṇijo vuccati. So kira guḷaphāṇitakaṇḍasakkarādīni sakaṇṭenādāya paccantaḡamaṃ gantvā “visakaṇṭakaṃ gaṇhatha, visakaṇṭakaṃ gaṇhathā”ti ugghosesi, taṃ sutvā gāmikā “visaṃ nāma kakkhaḷaṃ, yo naṃ khādati, so marati, kaṇṭakopi vijjhitvā māreti, ubhopete kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso”ti gehadvārāni thakesumaṃ, dārake ca palāpesumaṃ. Taṃ disvā vāṇijo “avohāraḡusālā ime gāmikā, handa ne upāyena gaṇhāpemi”ti “atimadhuraṃ gaṇhatha, atisāduṃ gaṇhatha, guḷaṃ phāṇitaṃ sakkaraṃ samagghaṃ labbhati, kūṭamaśakakūṭakahāpaṇādīhipi labbhati”ti ugghosesi. Taṃ sutvā gāmikā haṭṭhapahaṭṭhā niggantvā bahumpi mūlaṃ datvā gahesumaṃ.

Tattha vāṇijassa “visakaṇṭakaṃ gaṇhathā”ti ugghosanaṃ viya Bhagavato “ākāsaṇācāyatanaśamāpattiṃ nibbattethā”ti vacanaṃ. “Ubhopete

kakkhaḷā, ko ettha ānisaṃso”ti gāmikānaṃ cintanaṃ viya “Bhagavā ‘ākāsānañcāyatanaṃ nibbattethā’ti āha, ko ettha ānisaṃso, nāssa guṇaṃ jānāmā”ti sotūnaṃ cintanaṃ. Athassa vāṇijassa “atimadhuraṃ gaṇhathā”ti-ādivacanaṃ viya Bhagavato rūpasāññāsamatikkamanādikaṃ ānisaṃsappakāsaṇaṃ. Idañhi sutvā te bahumpi mūlaṃ datvā gāmikā viya guḷaṃ iminā ānisaṃsena palobhitacittā mahantampi ussāhaṃ katvā imaṃ samāpattiṃ nibbattessantīti ussāhajananatthaṃ, palobhanatthañca kathesi.

Ākāsānañcāyatanaśāññāsahagataṃti ettha nāssa antoti **anantaṃ**, ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantameva **ākāsānañcam**, taṃ ākāsānañcam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṃassa sasampayuttadhammassa jhānaṃ devānaṃ devāyatanaṃmivāti **ākāsānañcāyatanaṃ**. Iti ākāsānañcam ca taṃ āyatanañcātipi ākāsānañcāyatanaṃ, kasiṇugghāṭimākāsassetam adhivacanaṃ. Tasmīṃ ākāsānañcāyatane appanāppattāya saññāya saḥagataṃ ākāsānañcāyatanaśāññāsahagataṃ.

Yathā pana aññattha “ananto ākāso”ti¹ vuttaṃ, evamidha “anantaṃ”ti vā “parittaṃ”ti vā na gahitaṃ. Kasmā, anante hi gahite parittaṃ na gayhati, paritte gahite anantaṃ na gayhati. Evaṃ sante ārammaṇacatukkaṃ na pūراتي, desanā soḷasakkhattukā na hoti, Sammāsambuddhassa ca imasmiṃ ṭhāne desanaṃ soḷasakkhattukaṃ kātuṃ ajjhāsayo. Tasmā “anantaṃ”ti vā “parittaṃ”ti vā avatvā “ākāsānañcāyatanaśāññāsahagataṃ”ti āha. Evañhi sati ubhayampi gahitameva hoti, ārammaṇacatukkaṃ pūراتي, desanā soḷasakkhattukā sampajjati. Avaseso Pāḷi-attho heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. rūpāvacaracatutthajjhānanikantipariyādānadukkhatāya cettha **dukkhā paṭipadā**, pariyādinnanikantikassa appanāparivāsadandhatāya **dandhābhiññā** hoti. Vipariyāyena **sukhā paṭipadā khippābhiññā** ca veditabbā. Parittakasiṇugghāṭimākāse pana pavattaṃ jhānaṃ **parittārammaṇaṃ**, vipulakasiṇugghāṭimākāse pavattaṃ **appamāṇārammaṇaṃ**ti veditabbaṃ. Upekkhābrahmavihāre viya ca idhāpi catutthajjhānavasena pañcavīsati ekakā

1. Abhi 2. 254; Dī 2. 60 piṭṭhādīsu.

honti. Yathā cettha, evaṃ ito paresupī. Visesaṃattameva pana tesu vaṇṇayissāma.

Viññāṇañcāyatana

266. **Ākāśāṇañcāyatanaṃ samatikkammā**ti ettha tāva pubbe vuttanayena ākāśāṇañcaṃ āyatanaṃassa adhiṭṭhānaṭṭhenāti jhānampi ākāśāṇañcāyatanaṃ, vuttanayeneva ārammaṇampi. Evameṭaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā “ākāśāṇañcāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Viññāṇañcāyatanaṃ saññāsahagatanti ettha pana “anantaṃ”ti manasikātabbavasena nāssa antoti **anantaṃ**, anantameva **ānañcaṃ**, viññāṇaṃ ānañcaṃ “viññāṇānañcaṃ”ti avatvā “viññāṇañcaṃ”ti vuttaṃ. Ayañhettha rūḷhīsaddo. Tadeva viññāṇañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena imāya saññāya āyatananti **viññāṇañcāyatanaṃ**. Tasmim viññāṇañcāyatane pavattāya saññāya saḥagatanti **viññāṇañcāyatanaṃ saññāsahagataṃ**, ākāse pavattaviññāṇārammaṇassa jhānassetam adhivacanaṃ. Idha ākāśāṇañcāyatanaṃ samāpattiyā nikanti pariyādānadukkhātāya dukkhā paṭipadā, pariyādinnanikantikassa appanāparivāsadandhatāya dandhābhiññā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca, parittakasiṇugghāṭimā kāśārammaṇaṃ samāpattim ārabha pavattiyā parittārammaṇatā, vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisameva.

Ākiñcaññāyatana

267. **Viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammā**ti etthāpi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcaṃ āyatanamassa adhiṭṭhānaṭṭhenāti jhānampi viññāṇañcāyatanaṃ, vuttanayeneva ca ārammaṇampi. Evameṭaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayampetaṃ ekajjhaṃ katvā “viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Ākiñcaññāyatanasaññāsahagatanti ettha pana nāssa kiñcananti **ākiñcanam**, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭham natthīti vuttam hoti. Akiñcanassa bhāvo **ākiñcaññam**, ākāsaññāyatanaviññāṇāpagamassetam adhivacanam. Tam ākiñcaññam adhiṭṭhānatṭhena imissā saññāya āyatananti **ākiñcaññāyatanam**, tasmim ākiñcaññāyatane pavattāya saññāya sahagatanti **ākiñcaññāyatanasaññāsahagatam**, ākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇassa jhānassetam adhivacanam. Idha viññāṇācāyatanasamāpattiyā nikantipariyādānadukkhātāya dukkhā paṭipadā, pariyādinnaṇikantikassa appanā parivāsadandhatāya dandhābhiññā, vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhiññā ca, parittakasiṇugghāṭimākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇātāya parittārammaṇatā, vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam purimasadisameva.

Nevasaññānāsaññāyātana

268. **Ākiñcaññāyatanam samatikkammāti** etthāpi pubbe vuttanayeneva ākiñcaññam āyatanamassa adhiṭṭhānatṭhenāti jhānampi ākiñcaññāyatanam, vuttanayeneva ārammaṇampi. Evametaṃ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā yasmā idam nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja vihātabbam, tasmā ubhayampetaṃ ekajjham katvā “ākiñcaññāyatanam samatikkammā”ti idam vuttanti veditabbam.

Nevasaññānāsaññāyatanasaññāsahagatanti ettha pana yāya saññāya bhāvato tam “nevasaññānāsaññāyatanam”ti vuccati, yathā paṭipannassa sā saññā hoti, tam tāva dassetum **Vibhaṅge** “nevasaññānāsaññā”ti uddharitvā “taññeva ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti, sañkhārāvasesasamāpattim bhāveti, tena vuccati nevasaññānāsaññā”ti¹ vuttam. Tattha **santato manasi karotīti** “santā vatāyaṃ samāpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇam karitvā ṭhassatī”ti evaṃ santārammaṇātāya nam “santā”ti manasi karoti. Santato ce manasi karoti, katham samatikkamo hotīti? Anāvajjitukāmatāya² so hi kiñcāpi nam

1. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

2. Asamāpajjitu... (Visuddhi 1. 330 piṭṭhe)

santato manasi karoti, athakhvassa “ahametaṃ āvajjissāmi samāpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi”ti esa ābhogo samannāhāro manasikāro na hoti. Kasmā? Ākiñcaññāyatanato nevasaññānāsaññāyatanassa santatarapaṇītataratāya.

Yathā hi rājā mahaccā rājānubhāvena hatthikkhandhagato nagaravīthiyā vicaranto dantakārādayo sippike ekaṃ vatthaṃ daḷhaṃ nivāsetvā ekena sīsaṃ veḥhetvā dantacuṇṇādīhi samokiṇṇagatte anekāni dantavikati-ādīni karonte disvā “aho vata re chekā ācariyā, īdisānipi nāma sippāni karissanti”ti evaṃ tesaṃ chekatāya tussati, na cassa evaṃ hoti “aho vatāhaṃ rajjaṃ pahāya evarūpo sippiko bhaveyyan”ti. Taṃ kissa hetu? Rajjasiriyā mahānisaṃsatāya. So sippike samatikkamitvāva gacchati. Evamevesa kiñcāpi taṃ samāpattiṃ santato manasi karoti, athakhvassa “ahametaṃ samāpattiṃ āvajjissāmi samāpajjissāmi adhiṭṭhahissāmi vuṭṭhahissāmi paccavekkhissāmi”ti neva esa ābhogo samannāhāro manasikāro hoti. So taṃ santato manasi karonto taṃ paramasukhumāṃ appanāpattam¹ saññaṃ pāpuṇāti, yāya nevasaññānāsaññā nāma hoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāvetīti vuccati. **Saṅkhārāvasesasamāpattinti** accantasukhumabhāvappattasaṅkhāraṃ catutthāruppasamāpattiṃ.

Idāni yaṃ taṃ evaṃ adhigatāya saññāya vasena “nevasaññānāsaññāyatanan”ti vuccati, taṃ atthato dassetuṃ “nevasaññānāsaññāyatananti nevasaññānāsaññāyatanāṃ samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā cittacetasikā dhammā”ti² vuttaṃ, tesu idha samāpannassa cittacetasikā dhammā adhippetā.

Vacanatto panettha oḷārikāya saññāya abhāvato, sukhumāya ca bhāvato nevassa sasampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññanti **nevasaññānāsaññānaṃ**, nevasaññānāsaññānaṃ taṃ manāyatanadhammāyatanapariyāpannattā āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanānaṃ**. Atha vā yāyamettha saññā, sā paṭusaññākiaccaṃ kātuṃ asamattatāya

1. Parimasukhumappattam (?)

2. Abhi 2. 274 piṭṭhe.

nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññāti
nevasaññānāsaññā, nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānaṃ
 adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanam**.

Na kevalañcettha saññāva edisī, atha kho vedanāpi nevavedanā
 nāvedanā, cittampi nevacittam nācittam, phassopi nevaphasso nāphassoti,
 esa nayo sesasampayuttadhammesu, saññāsīsena panāyaṃ desanā katāti
 veditabbā. Pattamakkhanatelappabhutīhi ca upamāhi esamattho
 vibhāvetabbo. **Sāmaṇero** kira telena pattam makkhetvā ṭhapesi. Tam
 yāgupānakāle thero “pattamāharā”ti āha. So “patte telamatthi bhante”ti āha.
 Tato “āhara samaṇera telam, nālim pūressāmī”ti vutte, “natthi bhante
 telan”ti āha. Tattha yathā antovutthattā yāguyā saddhim akappiyaṭṭhena
 “telam atthī”ti hoti, nālipūraṇādīnaṃ abhāvavasena “natthī”ti hoti. Evaṃ
 sāpi saññā paṭusaññākiccam kātum asamatthatāya nevasaññā,
 saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti.

Kimpanettha saññākiccanti? Ārammaṇasañjānanañceva vipassanāya ca
 visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananam. Dahanakiccamiva hi sukhodake
 tejodhātu sañjānanakiccampesā paṭum kātum na sakkoti, sesasamāpattīsu
 saññā viya vipassanāya visayabhāvaṃ upagantvā nibbidājananampi kātum
 na sakkoti. Aññesu hi khandhesu akatābhiniveso bhikkhu
 nevasaññānāsaññāyatanakkhandhe sammāsītva nibbidam pattum samattho
 nāma natthi apica¹ **āyasmā Sāriputto**. Pakativipassako pana mahāpaṇṇo
 Sāriputtasadisova sakkuṇeyya, sopi “evaṃ kirime² dhammā ahutvā
 sambhonti, hutvā paṭiventī”ti³ evaṃ kalāpasammasanavaseneva, no
 anupadadhammavipassanāvasena. Evaṃ sukhumattam gatā esā samāpatti.

Yathā ca pattamakkhanatelūpamāya, evaṃ **maggudakūpamāyapi**
 ayamattho vibhāvetabbo. Maggaṭṭipannassa kira therassa purato gacchanto
 sāmaṇero thokamudakam disvā “udakam bhante, upāhanā omuñcathā”ti āha.
 Tato therena “sace udakamatthi āhara nhānasāṭakam,

1. Api (?)

2. Kirame (Sī)

3. Ma 3. 78 piṭṭhe.

nhāyissāmī”ti vutte “natthi bhante”ti āha. Tattha yathā
 upāhanatemanamattaṭṭhena “udakaṃ atthī”ti hoti, nhānaṭṭhena “natthī”ti
 hoti. Evampi sā paṭusaññākiccaṃ kātum asamatthatāya nevasaññā,
 saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññā hoti. Na kevalaṅca
 etāheva, aññāhipi anurūpāhi upamāhi esa attho vibhāvetabbo. Iti imāya
 nevasaññānāsaññāyatane pavattāya saññāya,
 nevasaññānāsaññāyatanaabhūtāya vā saññāya sahatatanti
nevasaññānāsaññāyatanaśāhagataṃ, ākiṅcaññāyatanaśāhagata-
 ārammaṇassa jhānassetam adhivacanam.

Idha ākiṅcaññāyatanaśāhagatāya nikantipariyādānadukkhātāya dukkhā
 paṭipadā, pariyādinnaśāhagatāya appānāparivāsadandhatāya dandhābhīṇā.
 Vipariyāyena sukhā paṭipadā khippābhīṇā ca, parittakasiṇugghāṭimākāse
 pavattitaviññāṇāpagamārammaṇam samāpattim ārabha pavattitāya
 parittārammaṇatā, vipariyāyena appamāṇārammaṇatā veditabbā. Sesam
 purimasadisameva.

Asadisarūpo nātho, āruppaṃ yaṃ catubbidham āha.
 Tam itī nātvā tasmim, **pakiṇṇakakathāpi** viññeyyā.

Arūpasamāpattiyō hi—

Ārammaṇātikkamato, catassopi bhavantimā.
 Aṅgātikkamametāsam, na icchanti vibhāvino.

Etāsu hi rūpanimittātikkamato paṭhamā, ākāśātikkamato dutiyā, ākāse
 pavattitaviññāṇātikkamato tatiyā, ākāse pavattitaviññāṇassa
 apagamātikkamato catutthāti sabbathā ārammaṇātikkamato catassopi
 bhavantimā arūpasamāpattiyoti veditabbā. Aṅgātikkamam pana etāsam na
 icchanti paṇḍitā. Na hi rūpāvacarasamāpattisu viya etāsu aṅgātikkamo atthi.
 Sabbāsupi hi etāsu upekkhā, cittekkaggatāti dve eva jhānaṅgāni honti. Evaṃ
 santepi—

Suppaṇṇitatarā honti, pacchimā pacchimā idha.
 Upamā tattha viññeyyā, pāsādalasāṭikā.

Yathā hi catubhūmakapāsādassa heṭṭhimatale
 dibbanaccagītavāditasurabhigandha mālā sādurasā pānabhojana
 sayanacchādanādivasena paṇītā pañca kāmagaṇā paccupaṭṭhitā assu, dutiye
 tato paṇītatarā, tatiye tato paṇītataṃ¹, catutthe sabbapaṇītā. Tattha kiñcāpi
 tāni cattāripi pāsādatalāneva, natthi nesaṃ pāsādatalabhāvena viseso,
 pañcakāmagaṇasamiddhivisesena pana heṭṭhimato heṭṭhimato uparimaṃ
 uparimaṃ paṇītatarāṃ hoti.

Yathā ca ekāya itthiyā kantitathūlasaṇhasaṇhatarasaṇhatamasuttānaṃ
 catupalatipaladvipala-ekapalasāṭikā assu āyāmena, vitthārena ca
 samappamāṇā. Tattha kiñcāpi tā sāṭikā catassopi āyāmato ca vitthārato ca
 samappamāṇā, natthi tāsāṃ pamāṇato viseso,
 sukhasamphassasukhumabhāvamahagghabhāvehi pana purimāya purimāya
 pacchimā pacchimā paṇītatarā honti, evameva kiñcāpi catūsupi etāsu
 upekkhā cittekaggaṭṭhāni etāni dveveva aṅgāni honti, atha kho
 bhāvanāvisesena tesāṃ aṅgānaṃ paṇītaṃ paṇītatarabhāvena suppaṇītatarā
 honti pacchimā pacchimā idhāti veditabbā, evaṃ anupubbena paṇītaṃ paṇītā
 cetā—

* Asucimhi maṇḍape laggo, eko taṃ nissito paro.

Añño bahi anissāya, taṃ taṃ nissāya cāparo.

Ṭhito catūhi etehi, purisehi yathākkamaṃ.

Samānatāya ñātabbā, catassopi vibhāvinā.

Tatrāyamattthayojanā—asucimhi kira dese eko maṇḍapo. Atheke puriso
 āgantvā taṃ asuciṃ jigucchamāno taṃ maṇḍapaṃ hatthehi ālambitvā tattha
 laggo laggito viya aṭṭhāsi. Athāparo āgantvā taṃ maṇḍapalaggam purisaṃ
 nissito. Athañño āgantvā cintesi “yo esa maṇḍape laggo, yo ca taṃ nissito,
 ubhopete duṭṭhitā, dhuvo ca nesaṃ maṇḍapapapāte pāto, handāhaṃ
 bahiyeva tiṭṭhāmi”ti. So tannissitaṃ anissāya bahiyeva aṭṭhāsi. Athāparo
 āgantvā

1. Paṇītatarā (Syā, Ka)

* Visuddhi 1. 333 piṭṭhepi.

maṇḍapalaggassa, tannissitassa ca akhemabhāvaṃ cintetvā bahiṭṭhitaṇca “suṭṭhito”¹ti mantvā taṃ nissāya aṭṭhāsi.

Tattha asucimhi dese maṇḍapo viya kasiṇugghāṭimākāsaṃ daṭṭhabbam. Asucijigucchāya maṇḍapalaggo puriso viya rūpanimittajigucchāya ākāśārammaṇaṃ ākāśānañcāyatanaṃ. Maṇḍapalaggaṃ purisaṃ nissito viya ākāśārammaṇaṃ ākāśānañcāyatanaṃ ārabha pavattaṃ viññāṇaṇcāyatanaṃ. Tesāṃ dvinnampi akhemabhāvaṃ cintetvā anissāya taṃ maṇḍapalaggaṃ bahiṭṭhito viya ākāśānañcāyatanaṃ ārammaṇaṃ akatvā tadabhāvārammaṇaṃ ākiñcaññāyatanaṃ, maṇḍapalaggassa, tannissitassa ca akhemataṃ cintetvā bahiṭṭhitaṇca “suṭṭhito”ti mantvā taṃ nissāya ṭhito viya viññāṇābhāvasaṅkhāte bahipadese ṭhitaṃ ākiñcaññāyatanaṃ ārabha pavattaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ daṭṭhabbam. Evaṃ pavattamānaṇca—

* Ārammaṇaṃ karoteva, aññābhāvena taṃ idaṃ.

Diṭṭhadosampi rājānaṃ, vuttihetu yathā jano.

Idaṃhi nevasaññānāsaññāyatanaṃ “āsannaviññāṇaṇcāyanapaccatthikā ayaṃ samāpattī”ti evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanaṃ aññassa ārammaṇassa abhāvā ārammaṇaṃ karoteva. Yathā kiṃ? Diṭṭhadosampi rājānaṃ vuttihetu yathā jano, yathā hi asaṃyataṃ pharusakāyavacīmanasamācāraṃ kañci sabbadisampatiṃ² rājānaṃ “pharusasamācāro ayan”ti evaṃ diṭṭhadosampi aññattha vuttiṃ alabhamāno jano vuttihetu nissāya vattati. Evaṃ diṭṭhadosampi taṃ ākiñcaññāyatanaṃ aññaṃ ārammaṇaṃ alabhamānamidaṃ nevasaññānāsaññāyatanaṃ ārammaṇaṃ karoteva. Evaṃ kurumānaṇca—

* Āruḷho dighanissenim, yathā nissenibāhukaṃ.

Pabbataggaṇca āruḷho, yathā pabbatamatthakaṃ.

Yathā vā girimāruḷho, attanoyeva jaṇṇukaṃ.

Olubbhati tathevetāṃ, jhānamolubbha vattatīti.

Arūpāvacarakusalakathā niṭṭhitā.

1. Suṭṭhitanti (Sī, Syā)

* Visuddhi 1. 334 piṭṭhepi.

2. Sabbadīpapatim (Sī, Syā)

Tebhūmakakusalavaṇṇanā

269. Idāni yasmā sabbānipetāni tebhūmakakusalāni hīnādinā pabhedena vattanti, tasmā tesam taṃ pabhedaṃ dassetuṃ puna “**katame dhammā kusalā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **hīnanti** lāmakam, taṃ āyūhanavasena veditabbaṃ. Hīnuttamānaṃ majjhe bhavaṃ **majjhimam**. Padhānabhāvaṃ nītaṃ **paṇītaṃ**, uttamanti attho. Tānipi āyūhanavaseneva veditabbāni. Yassa hi āyūhanakkhaṇe chando vā hīno hoti vīriyaṃ vā cittaṃ vā vīmaṃsā vā, taṃ hīnaṃ nāma. Yassa te dhammā majjhimā ceva paṇītā ca, taṃ majjhimāñceva paṇītañca. Yaṃ pana kattukāmatāsankhātāṃ chandaṃ dhuraṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā āyūhitaṃ, taṃ chandādhīpatito āgatattā **chandādhīpateyyam** nāma. **Vīriyādhīpateyyā**disupi eveda nayo.

Imasmiṃ pana thāne thatvā nayā gaṇetabbā. Sabbapaṭhamam vibhatto hi eko nayo, hīnanti eko, majjhimanti eko, paṇītanti eko, chandādhīpateyyanti eko, ime tāva chandhādhīpateyye pañca nayā, evaṃ viriyādhīpateyyādisupīti cattāro pañcakā vīsati honti. Purimo vā eko suddhikanayo, hīnanti-ādayo tayo, chandādhīpateyyanti-ādayo cattāro, chandādhīpateyyam hīnanti-ādayo dvādasāti evampi vīsati nayā honti.

Ime vīsati mahānayā kattha vibhattāti? **Mahāpakaraṇe** hīnattike¹ vibhattā. Imasmiṃ pana thāne hīnattikato majjhimarāsīm gahetvā hīnamajjhimapaṇītavasena tayo koṭṭhāsā kātabbā. Tatopi majjhimarāsīm thapetvā hīnapaṇīte gahetvā nava nava koṭṭhāsā kātabbā. Hīnasmiṃyeva hi hīnaṃ atthi, majjhimam atthi, paṇītam atthi. Paṇītasmiṃpi hīnaṃ atthi, majjhimam atthi, paṇītam atthi. Tathā hīnahīnasmiṃ hīnaṃ, hīnahīnasmiṃ majjhimam, hīnahīnasmiṃ paṇītam. Hīnamajjhimasmiṃ hīnaṃ, hīnamajjhimasmiṃ majjhimam, hīnamajjhimasmiṃ paṇītam. Hīnapaṇītasmiṃ hīnaṃ, hīnapaṇītasmiṃ majjhimam, hīnapaṇītasmiṃ paṇītanti ayameko **navako**. Paṇītahīnasmiṃpi hīnaṃ nāma atthi, paṇītahīnasmiṃ majjhimam, paṇītahīnasmiṃ paṇītam. Tathā paṇītamajjhimasmiṃ hīnaṃ, paṇītamajjhimasmiṃ majjhimam, paṇītamajjhimasmiṃ paṇītam. Paṇītapaṇītasmiṃ hīnaṃ, paṇītapaṇītasmiṃ majjhimam, paṇītapaṇītasmiṃ paṇītanti ayaṃ dutiyo **navakoti** dve navakā aṭṭhārassa. Imāni aṭṭhārassa kammadvārāni

1. Paṭṭhāna 2. 360 piṭṭhe.

nāma. Imehi pabhāvitattā imesaṃ vasena aṭṭhārasa khattiyā, aṭṭhārasa brāhmaṇā, aṭṭhārasa vessā, aṭṭhārasa suddā, aṭṭhacattālīsa gottacaraṇāni veditabbāni.

Imesu ca pana tebhūmakesu kusalesu kāmāvacarakusalaṃ tihetukampi duhetukampi hoti ñāṇasampayuttavippayuttavesena.

Rūpāvacarārūpāvacaraṃ pana tihetukameva ñāṇasampayuttameva.

Kāmāvacarampettha adhipatinā sahāpi uppajjati vināpi.

Rūpāvacarārūpāvacaraṃ adhipatisampannameva hoti. Kāmāvacarakusale cettha ārammaṇādhipati sahaajātādhipatīti dvepi adhipatayo labbhanti.

Rūpāvacarārūpāvacaresu ārammaṇādhipati na labbhati, sahaajātādhipatiyeva labbhati.

Tattha cittassa cittādhipateyyabhāvo sampayuttadhammānaṃ

vasena vutto. Dvinnāṃ pana cittānaṃ ekato abhāvena sampayuttacittassa

cittādhipati nāma natthi. Tathā chandādīnaṃ chandādhipati-ādayo. Keci

pana “sace cittavato kusalaṃ hoti, mayhaṃ bhavissatīti evaṃ yaṃ cittaṃ

dhuraṃ katvā jeṭṭhakaṃ katvā aparaṃ kusalacittaṃ āyūhitaṃ, tassa taṃ

purimacittaṃ cittādhipati nāma hoti. Tato āgatattā idaṃ cittādhipateyyaṃ

nāmā”ti evaṃ āgamanavasenāpi adhipatiṃ nāma icchanti. Ayaṃ pana nayo

neva Pāliyaṃ, na Aṭṭhakathāyaṃ dissati, tasmā vuttanayeneva adhipatibhāvo

veditabbo. Imesu ca ekūnavīsatiyā mahānayesu purime suddhikanaye

vuttaparimāṇāneva cittāni ca navakā ca pāṭhavārā ca honti. Tasmā

ñāṇasampayuttesu vuttaparimāṇato vīsatiḡuṇo cittanavakavārābhedo

veditabbo. Catūsu ñāṇavippayuttesu soḷasaguṇoti ayaṃ tebhūmakakusale

pakiṇṇakakathā nāmāti.

Tebhūmakakusalaṃ.

Lokuttarakusalavaṇṇanā

177. Evaṃ bhavattayasampattinibbattaṃ kusalaṃ dassetvā idāni

sabbabhavasamatikkamanāya lokuttarakusalaṃ dassetuṃ puna “**katame**

dhammā kusalā”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **lokuttaranti** kenatṭhena lokuttaraṃ?

lokaṃ taratīti lokuttaraṃ, lokaṃ uttaratīti lokuttaraṃ, lokaṃ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhatīti lokuttaraṃ¹. **Jhānaṃ bhāvetīti** ekacittakkhaṇikaṃ appanājhānaṃ bhāveti janeti vaddheti.

Lokato niyyāti, vaṭṭato niyyātīti **niyyānikaṃ**, niyyāti vā etenāti niyyānikaṃ. Taṃsamaṅgī hi puggalo dukkhaṃ parijānanto niyyāti, samudayaṃ pajahanto niyyāti, nirodhaṃ sacchikaronto niyyāti, maggaṃ bhāvento niyyāti. Yathā ca pana tebhūmakakusalaṃ vaṭṭasmim cutipaṭisandhiyo ācināti vaddhetīti ācayagāmi nāma hoti, na tathā idaṃ. Idaṃ pana yathā ekasmiṃ purise aṭṭhārasahatthaṃ pākāraṃ cinante aparo mahāmuggaraṃ gahetvā tena citacitāṭṭhānaṃ apacinanto viddhaṃsento eva gaccheyya, evameva tebhūmakakusalena citā cutipaṭisandhiyo paccayavekallakaraṇena apacinantaṃ viddhaṃsentaṃ gacchatīti apacayagāmi.

Diṭṭhigatānaṃ pahānāyāti ettha diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni “gūthagataṃ muttagataṃ”ti-ādīni² viya. Dvāsaṭṭhiyā vā diṭṭhīnaṃ antogadhattā diṭṭhīsu gatānītipi diṭṭhigatāni. Diṭṭhiyā vā gataṃ etesantipi diṭṭhigatāni, diṭṭhisadisagamanāni diṭṭhisadisappavattānīti attho. Kāni pana tānīti? Sasampayuttāni sakkāyadiṭṭhi³ vicikicchāsīlabbataparāmāsa-apāyagamaṇīyarāgadosamohākusalāni. Tāni hi yāva paṭhamamaggabhāvanā, tāva pavattisabbhāvato diṭṭhisadisagamanānīti vuccanti. Iti diṭṭhiyo ca diṭṭhigatāni ca diṭṭhigatāni, tesāṃ **diṭṭhigatānaṃ. Pahānāyāti** samucchavedaseneva pajahanatthāya. **Paṭhamāyāti** gaṇanavasenaṇi paṭhamuppattivasenaṇi paṭhamāya. **Bhūmiyāti** “anantarahitāya bhūmiyā”ti-ādīsu⁴ tāva ayaṃ mahāpathavī “bhūmī”ti vuccati. “Sukhabbhūmiyaṃ kāmāvacare”ti-ādīsu⁵ cittuppādo. Idha pana sāmāññaphalaṃ adhippetāṃ. Tañhi sampayuttānaṃ nissayabhāvato te dhammā bhavanti etthāti **bhūmi**. Yasmā vā samānepi lokuttarabhāve sayampi bhavati uppajjati, na nibbānaṃ viya apātubhāvaṃ, tasmāpi “bhūmī”ti vuccati, tassā paṭhamāya bhūmiyā. **Pattiyāti** sotāpattiphalasaṅkhātassa paṭhamassa

1. Khu 9. 349 piṭṭhe.

2. Aṃ 3. 181 piṭṭhe.

3. Idaṃ ‘sakkāyadiṭṭhi’ti padaṃ adhikaṃviya dissati, ‘diṭṭhisadisagamanāni’ti hi vuttaṃ.

4. Vi 1. 15; Ma 2. 247 piṭṭhesu.

5. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

sāmaññaphalassa pattatthāya paṭilābhatthāyāti evamettha attho veditabbo.

Viviccāti samucchedavivekavasena viviccitvā vinā hutvā.

Idāni kiñcāpi lokiyajjhānampi na vinā paṭipadāya ijjhati, evaṃ santepi idha suddhikanayaṃ pahāya lokuttarajjhānaṃ paṭipadāya saddhiṃyeva garuṃ katvā desetukāmatāya **“dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññā”**ti-ādimāha.

Tattha yo āditova kilese vikkhambhento dukkhena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhi takilesa vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā hoti. Iti yo koci vāro dukkhapaṭipadadandhābhiñño¹ nāma kato.

Katamaṃ pana vāraṃ rocesunti? Yattha sakim vikkhambhitā kilesā samudācaritvā dutiyampi vikkhambhitā puna samudācaranti, tatiyaṃ vikkhambhite pana tathāvikkhambhiteva katvā maggena samugghātaṃ pāpeti, imaṃ vāraṃ rocesuṃ. Imassa vārassa dukkhāpaṭipadā dandhābhiññāti nāmaṃ kataṃ. Ettakena pana na pākaṭaṃ hoti. tasmā evamettha ādito paṭṭhāya vibhāvanāveditabbā—yo hi cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti, arūpaṃ pariggaṇhāti. Rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahetuṃ sakkoti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti.

Yopi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthapeti, vavatthāpīte ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti, tassāpi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpampi vavatthapetvā paccaye pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaṇhāti, paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti, evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

1. Dukkāpaṭipadā dandhābhiñño (Sī), dukkhāpaṭipado dandhābhiññoti (Syā),
dukkāpaṭipadā dandhābhiññā (Ka)

Aparo paccaeyepi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhati, paṭividdhalakkhaṇo ca vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti, evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo lakkhaṇānapi paṭivijjhivā vipassanāñāṇe tikkhe sūre pasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati, nikantiṃca pariyādiyivā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti, evampi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti. Imaṃ vāraṃ rocesuṃ, imassa vārassa etaṃ nāmaṃ kataṃ, imināva upāyena parato tisso paṭipadā veditabbā.

Phasso hotīti-ādīsu anaññātaññassāmīndriyaṃ sammāvācā sammākammanto sammā-ājīvoti cattāri padāni adhikāni. **Niddesavāre** ca vitakkādiniddesesu maggaṅganti-ādīni padāni adhikāni. Sesam sabbam heṭṭhā vuttasadisameva. Bhūmantaravasena pana lokuttaratāva idha viseso.

Tattha **anāññātaññassāmīndriyanti** “anamatagge saṃsāravaṭṭe anaññātaṃ amataṃ padaṃ, catusaccadhammameva vā jānissāmī”ti paṭipannassa iminā pubbābhogena uppannaṃ indriyaṃ. Lakkhaṇādīni panassa heṭṭhā¹ paññindriye vuttanayeneva veditabbāni.

Sundarā, pasatthā vā vācā **sammāvācā**, vacīduccaritasamugghāṭikāya micchāvācāviratiyā etaṃ adhivacanaṃ. Sā pariggahalakkhaṇā, viramaṇarasā, micchāvācappahānapaccupaṭṭhānā. Sundaro, pasattho vā kammando **sammākammanto**, micchākammantasamucchedikāya pāṇātipātādiviratiyā etaṃ nāmaṃ. So samuṭṭhānalakkhaṇo, viramaṇaraso, micchākammantappahānapaccupaṭṭhāno. Sundaro, pasattho vā ajīvo **sammā-ājīvo**, micchājīvaviratiyā etaṃ adhivacanaṃ. So vodānalakkhaṇo, nāyājīvappavattiraso, micchājīvappahānapaccupaṭṭhāno.

Apica heṭṭhā² viratittaye vuttavasena pettha lakkhaṇādīni veditabbāni. Iti imesaṃ tiṇṇaṃ dhammānaṃ vasena heṭṭhā vuttaṃ maggapañcakaṃ idha maggaṭṭhakaṃ veditabbaṃ, yevāpanakesu ca imesaṃ abhāvo, tathā karuṇā muditānaṃ.

1. Heṭṭhā 165 piṭṭhe.

2. Heṭṭhā 177 piṭṭhe.

Ime hi tayo dhammā idha Pāḷiyaṃ āgatattāva yevāpanakesu na gahitā. Karuṇāmuditā pana sattārammaṇā, ime dhammā nibbānārammaṇāti tāpettha na gahitā. Ayaṃ tāva uddesavāre visesattho.

283. Niddesavāre pana **maggaṅgaṃ maggapariyāpannanti** ettha tāva maggassa aṅganti maggaṅgaṃ, maggakoṭṭhāsoti attho. Yathā pana araṇṇe pariyāpannaṃ araṇṇapariyāpannaṃ nāma hoti, evaṃ magge pariyāpannanti maggapariyāpannaṃ, maggasannissitanti attho.

285. **Pītisambojjhaṅgoti** ettha pīti eva sambojjhaṅgoti pītisambojjhaṅgo. Tattha bodhiyā, bodhissa vā aṅgoti **bojjhaṅgo**, idaṃ vuttaṃ hoti—yā ayaṃ dhammasāmaggi yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhi-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā “**bodhī**”ti vuccati, bujjhatīti kilesasantānaniddāya uṭṭhahathi, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggiyāsaṅkhātāya bodhiyā aṅgotipi¹ **bojjhaṅgo**, jhānaṅgamaggaṅgādīni viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “**bodhī**”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgotipi **bojjhaṅgo**, senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā “**bojjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā**”ti².

Apica “**bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā?** Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā, bujjhantīti bojjhaṅgā, anubujjhantīti bojjhaṅgā, paṭibujjhantīti bojjhaṅgā, sambujjhantīti bojjhaṅgā”ti³ iminā paṭisambhidānāyena paṭibujjhantīti bojjhaṅgattho veditabbo. Pasattho, sundaro vā bojjhaṅgoti **sambojjhaṅgo**. Evaṃ pīti eva sambojjhaṅgo **pītisambojjhaṅgoti**. Cittekaggatāniddesādisupi imināva nayena attho veditabbo.

296. **Tesaṃ dhammānanti** ye tasmim samaye paṭivedhaṃ gacchanti catusaccadhammā, tesaṃ dhammānaṃ. **Anaṇṇātānanti** kiñcāpi paṭhamamaggena te dhammā

1. Aṅgoti (Syā)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 296; Saṃ 3. 176; Am-Ṭṭha 1. 62 piṭṭhesupi.

3. Khu 9. 302 piṭṭhe.

ñātā nāma honti, yathā pana pakatiyā anāgatapubbaṃ vihāraṃ āgantvā
 vihāramajjhe ṭhitopi puggalo pakatiyā anāgatabhāvaṃ upādāya
 “anāgatapubbaṃ ṭhānaṃ āgatomhī”ti vadati, yathā ca pakatiyā
 apiḷandhapubbaṃ¹ mālaṃ piḷandhitvā, anivattapubbaṃ vatthaṃ nivāsetvā,
 abhuttapubbaṃ bhojanaṃ bhuñjitvā pakatiyā abhuttabhāvaṃ upādāya
 “abhuttapubbaṃ bhojanaṃ bhuttomhī”ti vadati, evamidhāpi yasmā pakatiyā
 iminā puggalena ime dhammā na ñātapubbā, tasmā “anaññātānaṃ”ti vuttaṃ.
Adiṭṭhādisupi eseva nayo. Tattha **adiṭṭhānanti** ito pubbe paññācakkhunā
 adiṭṭhānaṃ. **Appattānanti** adhigamavasena appattānaṃ. **Aviditānanti** ñāṇena
 apākaṭakatānaṃ. **Asacchikatānanti** apaccakkhakatānaṃ. **Sacchikiriyāyāti**
 paccakkhakaraṇatthaṃ. Yathā ca iminā padena, evaṃ sesehipi saddhiṃ
 “anaññātānaṃ ñāṇāya, adiṭṭhānaṃ dassanāya, appattānaṃ pattiyā,
 aviditānaṃ vedāyā”ti yojanā kātabbā.

299. **Catūhi vacīduccaritehīti**-ādīsu **vacīti** vacīviññatti veditabbā.
 Tiṇṇaṃ dosānaṃ yena kenaci duṭṭhāni caritānīti **duccaritāni**. Vacīto
 pavattāni duccaritāni **vacīduccaritāni**, vaciyā vā nipphādītāni duccaritāni
vacīduccaritāni, tehi vacīduccaritehi. Ārakā ramatīti **ārati**. Vinā tehi ramatīti
virati. Tato tato paṇinivattāva hutvā tehi vinā ramatīti **paṭivirati**.
 Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitāṃ. Sabbamidāṃ
 oramaṇabhāvassevadhivacanaṃ. Veraṃ maṇati vināsetīti **veramaṇī**. Idampi
 oramaṇasseva vevacanaṃ. Yāya pana cetanāya musāvādādīni bhāsamāno
 karoti nāma, ayaṃ lokuttaramaggavirati uppajjitvā taṃ kiriyāṃ kātum na
 deti, kiriyāpathaṃ pacchindatīti **akiriyā**. Tathā taṃ karaṇaṃ kātum na deti,
 karaṇapathaṃ pacchindatīti **akaraṇaṃ**. Yāya ca cetanāya catubbidham
 vacīduccaritaṃ bhāsamāno ajjhāpajjati nāma, ayaṃ uppajjitvā tathā
 ajjhāpajjitum na detīti **anajjhāpatti**.

Velā-anatikkamoti ettha “tāya velāyā”ti-ādīsu² tāva kālo “velā”ti āgato.
 “Uruvelāyaṃ viharatī”ti³ ettha rāsi, “ṭhitadhammo velaṃ nātivattatī”ti⁴
 ettha sīmā. Idhāpi sīmāva.

1. Apiladdhapubbaṃ (Sī)

2. Dī 2. 76; Vi 3. 2; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu “tāyaṃ velāyaṃ”tveva dissati.

3. Vi 3. 1; Saṃ 1. 104 piṭṭhādīsu.

4. Vi 4. 419; Am 3. 39; Khu 1. 140 piṭṭhesu.

anatikkamanīyaṭṭhena hi cattāri vacīsucaritāni velāti adhippetāni. Iti yāya cetanāya cattāri vacīduccaritāni bhāsamāno velam atikkamati nāma, ayaṃ uppajjitvā taṃ velam atikkamituṃ na detīti “velā-anatikkamo”ti vuttā. Velāyatīti¹ vā **velā**, calayati² viddhamsetīti attho. Kim velāyati? Catubbidham vacīduccaritam. Iti velāyanato velā. Purisassa pana hitasukham anatikkamitvā vattatīti **anatikkamo**. Evamettha padadvayavasenāpi attho veditabbo.

Setuṃ hanatīti **setughāto**, catunnam vacīduccaritānam padaghāto, paccayaghātoti attho. Paccayo hi idha “setū”ti adhippeto. Tatrāyaṃ vacanattho—rāgādiko catunnam vacīduccaritānam paccayo vaṭṭasmiṃ puggalam sinoti bandhatīti **setu**, setussa ghāto **setughāto**, vacīduccaritapaccayasamugghāṭikāya viratiyā etaṃ adhivacanam. Ayaṃ pana sammāvācāsāṅkhātā virati pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittaena musāvādā viramati, aññena pesuññādīhi. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃyeva labbhati, catubbidhāya hi va vacīduccaritacetanāya padapacchedam kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva virati uppajjati.

300. **Kāyaduccaritehīti** kāyato pavattehi, kāyena vā nipphāditehi pāṇātipātādīhi duccaritehi. Sesam purimanayeneva veditabbam. Ayampi sammākammantasāṅkhātā virati pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittaena pāṇātipātā viramati, aññena adinnādānamicchācārehi. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃyeva labbhati. Tividhāya hi kāyaduccaritacetanāya padapacchedam kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva virati uppajjati.

301. Sammā-ājīvaniddese **akiriya**ti-ādīsu yāya cetanāya micchājīvaṃ ājīvamāno kiriyaṃ karoti nāma, ayaṃ uppajjitvā taṃ kiriyaṃ kātuṃ na detīti **akiriya**ti iminā nayena yojanā veditabbā. Ājīvo ca nāmesa pāṭiyekko natthi, vācākamantesu gahitesu gahitova hoti tappakkhikattā, dhuvapaṭisevanavasena panāyaṃ tato nīharitvā dassitoti. Evaṃ sante sammā-ājīvo sakiccako na

1. Velayatīti (Syā)

2. Velāyati (Ka)

hoti, aṭṭha maggaṅgāni na paripūrenti. Tasmā sammā-ājīvo sakiccako kātabbo, aṭṭha maggaṅgāni paripūretabbānīti. Tatrāyaṃ nayo—ājīvo nāma bhijjamāno kāyavacīdvāresuyeva bhijjati, manodvāre ājīvabhedo nāma natthi. Pūrayamānopi tasmimīyeva dvāradvaye pūratī, manodvāre ājīvapūraṇaṃ nāma natthi. Kāyadvāre pana vītikkamo ājīvahetukopi atthi na-ājīvahetukopi. Tathā vacīdvāre.

Tattha yaṃ rājarājamahāmattā khiḍḍāpasutā sūrabhāvaṃ dassento migavaṃ vā¹ panthaduhanam vā paradāravītikkamaṃ vā karonti, idaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ nāma, tato viratipi sammākammanto nāma. Yaṃ pana na-ājīvahetukaṃ catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ bhāsanti, idaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ nāma, tato viratipi sammāvācā nāma.

Yaṃ pana ājīvahetu nesādamacchabandhādayo paṇaṃ hananti, adinnaṃ ādiyanti, micchācāraṃ caranti, ayaṃ micchāājīvo nāma, tato viratī sammā-ājīvo nāma. Yampi lañjaṃ gahetvā musā bhaṇanti, pesuññapharusasamphappalāpe pavattenti, ayampi micchāājīvo nāma, tato viratī sammā-ājīvo nāma.

Mahāsīvatthero panāha “kāyavacīdvāresupi vītikkamo ājīvahetuko vā hotu, no vā ājīvahetuko, ‘akusalaṃ kāyakammaṃ vacīkamman’tveva saṅkyaṃ gacchati, tato viratipi ‘sammākammanto sammāvācā’tveva vuccatī”ti. “Ājīvo kuhin”ti² vutte pana “tīṇi kuhanavatthūni nissāya cattāro paccaye uppādetvā tesam paribhogo”ti āha. Ayaṃ pana koṭippatto micchāājīvo, tato viratī sammā-ājīvo nāma.

Ayampi sammā-ājīvo pubbabhāge nānācittesu labbhati. Aññeneva hi cittena kāyadvāravītikkamā viramati, aññena vacīdvāravītikkamā. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittasmiṃyeva labbhati. Kāyavacīdvāresu hi sattakammapathavasena uppannāya micchāājīvasaṅkhātāya dussīlyacetanāya padapacchedaṃ kurumānā maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva viratī uppajjatīti ayaṃ niddesavāre viseso.

1. Migapadhaṃ vā (Syā, Ka)

2. Kahanti (Sī)

337. Yaṃ panetaṃ indriyesu anaññātāññassāmītindriyaṃ vaḍḍhitaṃ, maggaṅgesu ca sammāvācādīni, tesaṃ vasena saṅgahavāre “navindriyāni, aṭṭhaṅgiko maggo”ti vuttaṃ. Suññatavāro pākatikoyevāti ayaṃ tāva suddhikapaṭipadāya viseso.

343. Ito paraṃ suddhikasūññatā suññatapaṭipadā suddhika-appaṇihitā appaṇihitapaṭipadāti ayaṃ desanābhedo hoti. Tattha **suññatanti** lokuttaramaggassa nāmaṃ. So hi āgamanato, saguṇato, ārammaṇatoti tīhi kāraṇehi nāmaṃ labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu anattato abhinivisitvā anattato saṅkhāre passati. Yasmā pana anattato diṭṭhamatteneva maggavuṭṭhānaṃ nāma na hoti, aniccatopi dukkhatopi daṭṭhumeva vaṭṭati, tasmā “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tividhaṃ anupassanaṃ āropetvā sammasanto carati. Vuṭṭhānagāminivipassanā panassa tebhūmakepi saṅkhāre suññatova passati. Ayaṃ vipassanā suññatā nāma hoti. Sā āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā attano maggassa “suññatan”ti nāmaṃ deti. Evaṃ maggo **āgamanato** suññatanāmaṃ labhati. Yasmā pana so rāgādīhi suñño, tasmā **saguṇeneva** suññatanāmaṃ labhati. Nibbānampi rāgādīhi suññattā “suññatan”ti vuccati, taṃ ārammaṇaṃ katvā uppannattā maggo **ārammaṇato** suññatanāmaṃ labhati.

Tattha suttantikapariyāyena saguṇatopi ārammaṇatopi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā hesā. Abhidhammakathā pana nipariyāya desanā. Tasmā idha saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ na labhati, āgamanatova labhati. Āgamanameva hi dhuraṃ. Taṃ duvidhaṃ hoti vipassanāgamaṇaṃ, maggāgamananti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamaṇaṃ dhuraṃ. Phalassa āgataṭṭhāne maggāgamaṇaṃ dhuraṃ. Idha maggassa āgatattā vipassanāgamanameva dhuraṃ jātaṃ.

350. **Appaṇihitanti** etthāpi appaṇihitanti maggasseva nāmaṃ. Idampi nāmaṃ maggo tīheva kāraṇehi labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu āditova dukkhato abhinivisitvā dukkhatova saṅkhāre passati. Yasmā pana dukkhato diṭṭhamatteneva maggavuṭṭhānaṃ nāma na hoti, aniccatopi anattatopi daṭṭhumeva vaṭṭati, tasmā “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tividhaṃ anupassanaṃ

āropetvā sammāsanto carati. Vuṭṭhānagāminivipassanā panassa tebhūmakasaṅkhāresu paṇidhiṃ sosetvā pariyādiyivā vissajjeti. Ayaṃ vipassanā appaṇihitā nāma hoti. Sā āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa “appaṇihitan”ti nāmaṃ deti. Evaṃ maggo **āgamanato** appaṇihitanāmaṃ labhati. Yasmā pana tattha¹ rāgadosamohapaṇidhayo natthi, tasmā **saguṇeneva** appaṇihitanāmaṃ labhati. Nibbānampi tesāṃ paṇidhīnaṃ abhāvā “appaṇihitan”ti vuccati, taṃ ārammaṇaṃ katvā uppannattā maggo **ārammaṇato** appaṇihitanāmaṃ labhati.

Tattha suttantikapariyāyena saguṇatopi ārammaṇatopi nāmaṃ labhati. Pariyāyadesanā hesā. Abhidhammakathā pana nippariyāyadesanā. Tasmā idha saguṇato vā ārammaṇato vā nāmaṃ na labhati, āgamanatova labhati. Āgamanameva hi dhuraṃ. Taṃ duvidhaṃ hoti vipassanāgamaṇaṃ, maggāgamaṇanti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamaṇaṃ dhuraṃ. Phalassa āgataṭṭhāne maggāgamaṇaṃ dhuraṃ. Idha maggassa āgatattā vipassanāgamanameva dhuraṃ jātaṃ.

Nanu ca suññato animitto appaṇihitoti tiṇi maggassa nāmāni. Yathāha “tayome bhikkhave vimokkhā, katame tayo? Suññato vimokkho, animitto vimokkho, appaṇihito vimokkho”ti². Tesu idha dve magge gahetvā animitto kasmā na gahitoti? āgamanābhāvato. Animittavipassanā hi sayāṃ āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātuṃ na sakkoti. Sammāsambuddho pana attano puttassa Rāhulatherassa—

“Animittaṇca bhāvehi, mānānusayamujjaha.

Tato mānābhisamayā, upasanto carissasi”ti³—

Animittavipassanaṃ kathesi. Vipassanā hi niccanimittaṃ, dhuvanimittaṃ, sukhanimittaṃ, attanimittaṇca ugghāṭeti, tasmā animittāti kathitā. Sā ca kiñcāpi taṃ nimittaṃ ugghāṭeti, sayāṃ pana nimittadhammesu caratīti sanimittāva hoti. Tasmā sayāṃ āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātuṃ na sakkoti.

1. Panettha (Sī)

2. Khu 9. 230 Piṭisambhidāmagge.

3. Khu 1. 329 piṭṭhe.

Aparo nayo—abhidhammo nāma paramatthadesanā, animittamaggassa ca paramatthato hetuvekallameva hoti. Kathaṃ? Aniccānupassanāya hi vasena animittavimokkho kathito, tena ca vimokkhena saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Taṃ ariyamagge ekaṅgampi na hoti, amaggaṅgattā attano maggassa paramatthato¹ nāmaṃ dātuṃ na sakkoti. Itaresu pana dvīsu anattānupassanāya tāva vasena suññatavimokkho, dukkhānupassanāya vasena appaṇihitavimokkho kathito. Tesu suññatavimokkhena paññindriyaṃ adhimattaṃ hoti, appaṇihitavimokkhena samādhindriyaṃ, tāni ariyamaggassa aṅgattā attano maggassa paramatthato nāmaṃ dātuṃ sakkonti. Maggārammaṇattikepi hi maggādhīpatidhammavibhajane chandacittānaṃ adhipatikāle tesaṃ dhammānaṃ amaggaṅgattāva maggādhīpatibhāvo na vutto, evaṃsāmpadamidaṃ veditabbanti ayamettha Aṭṭhakathāmuttako ekassa ācariyassa mativinicchayo. Evaṃ sabbathāpi animittavipassanā sayāṃ āgamaṇīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ dātuṃ na sakkotīti animittamaggo na gahito.

Keci pana “animittamaggo āgamanato nāmaṃ alabhantopi suttantapariyāyena saṅgato ca ārammaṇato ca nāmaṃ labhati”ti āhaṃsu. Te idaṃ vatvā paṭikkhittā—animittamagge saṅgato ca ārammaṇato ca nāmaṃ labhante suññata-appaṇihitamaggāpi saṅgatoyeva, ārammaṇatoyeva ca idha nāmaṃ labheyyuṃ, na pana labhanti. Kiṃ kāraṇā? Ayañhi maggo nāma dvīhi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasato ca paccanīkato ca, sabhāvato ca paṭipakkhato cāti attho. Tattha suññata-appaṇihitamaggā sarasatopi paccanīkatopi nāmaṃ labhanti. Suññata-appaṇihitamaggā hi rāgādīhi suññā, rāgapaṇidhi-ādīhi ca appaṇihitāti evaṃ sarasato nāmaṃ labhanti. Suññato ca attābhīnivesassa paṭipakkho, appaṇihito paṇidhissāti evaṃ paccanīkato nāmaṃ labhanti. Animittamaggo pana rāgādinimittānaṃ, niccanimittādīnaṃ abhāvena sarasatova nāmaṃ labhati, no paccanīkato. Na hi so saṅkhāranimittārammaṇāya aniccānupassanāya paṭipakkho. Aniccānupassanā panassa anulomabhāve ṭhitāti sabbathāpi abhidhammapariyāyena animittamaggo nāma natthīti.

1. Paramatthatova (Sī, Ka)

Suttantikapariyāyena panesa evaṃ āharitvā dīpito—yasmīñhi vāre maggavutṭhānaṃ hoti, tīṇi lakkhaṇāni ekāvajjanena viya āpāthamāgacchanti, tiṇṇaṃ ekato āpāthagamaṇaṃ nāma natthi. Kammatṭhānassa pana vibhūtabbhāvadīpanatthaṃ evaṃ¹ vuttaṃ. Ādito hi yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ sammāsītva vuṭṭhāti, tassa tasseva vasena āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ deti. Kathaṃ? Aniccādīsu hi yattha katthaci abhinivisitvā itarampi lakkhaṇadvayaṃ daṭṭhuṃ vaṭṭati eva. Ekalakkhaṇadassanamatteneva hi maggavutṭhānaṃ nāma na hoti. Tasmā aniccato abhiniviṭṭho bhikkhu na kevalaṃ aniccato vaṭṭhāti, dukkhatopi anattatopi vuṭṭhātiyeva. Dukkhatopi anattato abhiniviṭṭhepi ese va nayo. Iti ādito yattha katthaci abhiniveso hotu, vuṭṭhānagāminī pana vipassanā yaṃ yaṃ sammāsītva vuṭṭhāti, tassa tasseva vasena āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nāmaṃ deti². Tattha aniccato cutṭhahantassa maggo animitto nāma hoti, dukkhato vuṭṭhahantassa appaṇihito, anattato vuṭṭhahantassa suññatoti evaṃ suttantapariyāyena āharitvā dīpito.

Vuṭṭhānagāminī pana vipassanā kimārammaṇāti? Lakkhaṇārammaṇāti. Lakkhaṇaṃ nāma paññattigatikaṃ navattabbadhammabhūtaṃ. Yo pana “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tīṇi lakkhaṇāni sallakkhetī, tassa pañcakkhandhā kaṇṭhe baddhakuṇapaṃ viya honti, saṅkhārārammaṇameva nāṇaṃ saṅkhārato vuṭṭhāti. Yathā hi eko bhikkhu pattaṃ kiṇitukāmo pattavāṇijena pattaṃ ābhataṃ disvā haṭṭhapahaṭṭho “gaṇhissāmī”ti cintetvā vimaṃsamāno tīṇi chiddāni passeyya. So na chiddesu nirālayo hoti, patte pana nirālayo hoti, evameva tīṇi lakkhaṇāni sallakkhetvā saṅkhāresu nirālayo hoti, saṅkhārārammaṇeneva nāṇena saṅkhārato vuṭṭhātīti veditabbaṃ. Dussopamāyapi ese va nayo.

Iti Bhagavā lokuttaraṃ jhānaṃ bhājento suddhikaapaṭipadāya catukkanayaṃ, pañcakanayanti dve pi naye āhari. Tathā suddhikasūññatāya suññatapaṭipadāya suddhika-appaṇihitāya³ appaṇihitapaṭipadāyāti. Kasmā evaṃ āharīti? Puggalajjhāsayena ceva desanāvilāsaṇa ca. Tadubhayampi

1. Etaṃ (Sī)

2. Detīti (Sī)

3. Suddhika-appaṇihite (Sī, Ka)

heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ **lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti**ti ettha suddhikapaṭipadāya catukkapañcakavasena dve nayā, tathā sesesūti sabbesupi pañcasu koṭṭhāsesu dasa nayā bhājitā.

Lokuttarakusala pakiṇṇakakathā

Tatridaṃ pakiṇṇakam—

Ajjhattaṇca bahiddhā ca, rūpārūpesu pañcasu.

Sattaṭṭhaṅgapariṇāmaṃ, nimittaṃ paṭipadāpatīti.

Lokuttaramaggo¹ hi ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattaṃ vuṭṭhāti, ajjhattaṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā ajjhattaṃ vuṭṭhāti. Rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti. Ekappahāreneva pañcahi khandhehi vuṭṭhāti.

Sattaṭṭhaṅgapariṇāmaṃ so panesa maggo aṭṭhaṅgikopi hoti sattaṅgikopi. Bojjhaṅgāpi satta vā honti cha vā. Jhānaṃ pana pañcaṅgikaṃ vā hoti caturaṅgikaṃ vā tivaṅgikaṃ vā duvaṅgikaṃ vā, evaṃ satta-aṭṭhādīnaṃ aṅgaṇaṃ pariṇāmo veditabboti attho.

Nimittaṃ paṭipadāpatīti nimittanti yato vuṭṭhānaṃ² hoti. **Paṭipadāpatīti** paṭipadāya ca adhipatino ca calanācalanaṃ veditabbaṃ.

Tattha **ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattaṃ vuṭṭhāti**-ādīsu tāva idhekacco āditova ajjhattaṃ pañcasu khandhesu abhinivisati, abhinivisitvā te aniccādito passati. Yasmā pana na suddha-ajjhattadassanamatteneva maggavuṭṭhānaṃ hoti, bahiddhāpi daṭṭhabbameva. Tasmā parassa khandhepi anupādinnaṣaṅkhārepi “aniccaṃ dukkhamanattā”ti passati. So kālena ajjhattaṃ sammasati, kālena bahiddhāti. Tassevaṃ sammasato ajjhattaṃ sammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati. Evaṃ ajjhattaṃ abhinivisitvā ajjhattaṃ vuṭṭhāti nāma. Sace panassa bahiddhā sammasanakāle vipassanā

1. Lokuttaramagge (Sī, Syā)

2. Uṭṭhānaṃ (Ka)

maggena saddham ghaṭiyati, evaṃ **ajjhataṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti** nāma. Eseva nayo **bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā ca**¹ **ajjhatañca vuṭṭhānēpi**.

Aparo āditova rūpe abhinivisati, abhinivisitvā bhūtarūpañca upādārūpañca paricchinditvā aniccādito passati. Yasmā pana na suddharūpadassanamatteneva vuṭṭhānaṃ hoti, arūpampi daṭṭhabbameva. Tasmā taṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ “idaṃ arūpaṃ”ti paricchinditvā aniccādito passati, so kālena rūpaṃ sammasati kālena arūpaṃ. Tassevaṃ sammasato rūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati. Evaṃ **rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti** nāma. Sace panassa arūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, evaṃ **rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo **arūpe abhinivisitvā arūpā ca rūpā ca vuṭṭhānēpi**.

“Yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti² evaṃ abhinivisitvā evameva vuṭṭhānakāle pana ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti nāmāti ayaṃ tikkhavipassakassa mahāpaññaassa bhikkhuno vipassanā.

Yathā hi chātajjhataṃ purisassa majjhe³ gūthapiṇḍaṃ ṭhapetvā nānaggarasabhojanapuṇṇaṃ pātiṃ upaneyyūṃ. So byañjanaṃ hatthena viyūhanto taṃ gūthapiṇḍaṃ disvā “kimidaṃ”ti pucchitvā “gūthapiṇḍo”ti vutte “dhi dhi, apanethā”ti bhattepi pātiyampi nirālayo hoti, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Bhojanapātidassanasmiṃhi tassa attamanakālo viya imassa bhikkhuno bālaputhujjanakāle pañcakkhandhe “ahaṃ mamā”ti gahitakālo, gūthapiṇḍassa diṭṭhakālo viya tiṇṇaṃ lakkhaṇānaṃ sallakkhitakālo, bhattepi pātiyampi nirālayakālo viya tikkhavipassakassa mahāpaññaassa bhikkhuno “yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti pañcahi khandhehi ekappahārena vuṭṭhitakālo veditabbo.

“Sattaṭṭhaṅgapariṇāmaṃ”ti ettha ayaṃ vuttappabhedo aṅgapariṇāmo yathā hoti, tathā veditabbo. Saṅkhārupekkhāññaṃ eva hi ariyamaggassa

1. ...bahiddhā ceva (Sī)

2. Vi 3. 17; Dī 1. 102 piṭṭhādīsu.

3. Bhattamajjhe (Ka)

bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ niyameti¹. Keci pana therā
 “bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgavisesaṃ pādakajjhānaṃ niyameti”ti vadanti,
 keci “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti”ti vadanti, keci
 “puggalajjhāsayo niyameti”ti vadanti, tesampi vādesu ayaṃ
 saṅkhārupekkhāsāṅkhātā pubbabhāgā vuṭṭhānagāminivipassanāva niyametīti
 veditabbā.

Tatrāyaṃ anupubbīkathā—vipassanāniyamena hi sukhavipassakassa
 uppannamaggopi samāpattilābhino jhānaṃ pādaṃ akatvā
 uppannamaggopi paṭhamajjhānaṃ pādaṃ katvā pakiṇṇakasāṅkhāre
 sammasitvā uppāditamaggopi paṭhamajjhānikova hoti, sabbesu satta
 bojjhaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni honti. Tesañhi
 pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hutvā
 vuṭṭhānakāle saṅkhārupekkhābhāvaṃ pattā somanassasahagatāva hoti.

Pañcakanaye dutiyatatiyacatutthajjhānāni pādakāni katvā
 uppāditamaggesu yathākkameneva jhānaṃ caturaṅgikaṃ, tivaṅgikaṃ,
 duvaṅgikaṃ hoti, sabbesu pana satta maggaṅgāni honti, catutthe cha
 bojjhaṅgāni. Ayaṃ viseso pādakajjhānaniyamena ceva vipassanāniyamena
 ca hoti, tesampi hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi
 upekkhāsahagatāpi hoti, vuṭṭhānagāminī somanassasahagatāva.

Pañcamajjhānaṃ pādaṃ katvā nibbattitamagge pana
 upekkhācittakaggatāvasena dve jhānaṅgāni, bojjhaṅgamaggaṅgāni cha satta
 ceva. Ayampi viseso ubhayaniyamavasena hoti. Imasmiñhi naye
 pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekkhāsahagatā vā hoti,
 vuṭṭhānagāminī upekkhāsahagatāva. Arūpajjhānāni pādakāni katvā
 uppāditamaggepi eseva nayo. Evaṃ pādakajjhānato vuṭṭhāya ye keci
 saṅkhāre sammasitvā nibbattitamaggassa āsannapadesa vuṭṭhitā samāpatti
 attanā sadisabhāvaṃ karoti, bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.

Dutiyattheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya ye ye
 samāpattidhamme sammasitvā maggo nibbattito hoti,
 taṃtaṃsamāpattisadisova hoti, sammasitasamāpattisadisoti attho.

1. Niyāmeti (Sī)

sace pana kāmāvacaradhamme sammasati, paṭhamajjhānikova hoti, tatrāpi vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Tatīyattheravāde “aho vatāhaṃ sattāṅgikaṃ maggaṃ pāpuṇeyyaṃ, aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pāpuṇeyyaṃ”ti attano ajjhāsayanurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito, taṃtaṃjhānasadisova hoti. Pādaṃajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayaṃmatteneva taṃ na ijjhati. Svāyamattho **Nandakovādasuttēna** dīpetabbo. Vuttaṇhetā—

“Seyyathāpi bhikkhave tadahuposathe pannarase na hoti bahuno janassa kaṅkhā vā vimati vā ‘ūno nu kho cando, puṇṇo nu kho cando’ti. Atha kho ‘puṇṇo candotve’va hoti. Evameva kho bhikkhave tā bhikkhuniyo Nandakassa Dhammadesanāya attamanā ceva paripuṇṇasaṅkappā ca. Tāsaṃ bhikkhave pañcannaṃ bhikkhunisaṅgānaṃ yā pacchimikā bhikkhunī, sā sotāpannā avinipātadhammā niyatā sambodhiparāyaṇā”ti¹.

Tāsu hi yassā bhikkhuniyā sotāpattiphalassa upanissayo, sā sotāpattiphaleneva paripuṇṇasaṅkappā ahosi -pa-. Yassā arahattassa upanissayo, sā arahatteneva. Evameva attano ajjhāsayanurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādaṃ katvā ye vā ye vā jhānadhamme sammasitvā maggo nibbattito, taṃtaṃjhānasadisova so hoti. Pādaṃajjhānaṃ pana sammasitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayaṃmatteneva taṃ na ijjhatīti. Etthāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Tattha “pādaṃajjhānameva niyametī”ti evaṃvādiṃ **Tipiṭakacūlanāgattheraṃ** antevāsikā āhaṃsu “bhante yattha tāva pādaṃajjhānaṃ atthi, tattha taṃ niyametū. Yasmiṃ pana pādaṃajjhānaṃ natthi, tasmīṃ arūpabhava kiṃ niyametī”ti. Āvuso tatthapi pādaṃajjhānameva niyametī. Yo hi bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paṭhamajjhānaṃ pādaṃ katvā sotāpattimaggaphalāni nibbattetvā aparihīnājjhāno kālaṃ katvā arūpabhava nibbatto, paṭhamajjhānikāya sotāpattiphalasamāpattiyā vuṭṭhāya vipassanaṃ paṭṭhapetvā

1. Ma 3. 324 piṭṭhe.

upari tīṇi maggaphalāni nibbatteti, tassa tāni paṭhamajjhānikāneva honti, dutiyajjhānikādīsupi eseva nayo. Arūpe tikacatukkajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ, na lokiyaṃ. Evaṃ tatthāpi pāḍakajjhānameva niyameti āvusoti. Sukathito bhante pañhoti.

“Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyamenti. Yaṃ yaṃ hi pañcakkhandhaṃ sammasitvā vuṭṭhāti, taṃtaṃsadisova maggo hotī”¹ tivādīṃ **Moravāpivāsimahādattatherampi** antevāsikā āhaṃsu “bhante tumhākaṃ vāde doso paññāyati, rūpaṃ sammasitvā vuṭṭhitabhikkhuno hi rūpasadisena abyākatena maggena bhavitabbaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ nayato pariggahetvā vuṭṭhitassa taṃsadiseneva nevasaññānāsaññābhāvappattena maggena bhavitabbaṃ”²ti. Na āvuso evaṃ hoti, lokuttaramaggo hi appanaṃ appatto nāma natthi, tasmā rūpaṃ sammasitvā vuṭṭhitassa aṭṭhaṅgiko somanassasahagatamaggo hoti, nevasaññānāsaññāyatanaṃ sammasitvā vuṭṭhitassapi na sabbākārena tādiso hoti, sattaṅgiko pana upekkhāsahagatamaggo hotīti.

“Puggalajjhāsayo niyametī”³ tivādino **Cūḷābhayaṭṭherassāpi** vādaṃ āharitvā Tipiṭakacūḷanāgaṭṭherassa kathayīṃsu. So āha “yassa tāva pāḍakajjhānaṃ atthi, tassa puggalajjhāsayo niyametū. Yassa taṃ natthi, tassa katarajjhāsayo niyamessati, niddhanassa vuḍḍhigavesana¹ kālo viya hotī”²ti.

Taṃ kathaṃ āharitvā Tipiṭakacūḷābhayaṭṭherassa puna kathayīṃsu, so “pāḍakajjhānavato idaṃ kathitaṃ āvuso”³ti āha. Yathā pana pāḍakajjhānavato, sammasitajjhānavatopi tattheva veditabbaṃ. Pañcamajjhānato vuṭṭhāya hi paṭhamāḍīni sammasato uppannamaggo paṭhamattheravādena pañcamajjhāniko, dutiyavādena paṭhamāḍījjhāniko āpajjatīti dvepi vādā virujjhanti. Tatiyavādena panettha yaṃ icchati, tajjhāniko hotīti te ca vādā na virujjhanti, ajjhāsayo ca sātthako hotīti. Evaṃ tayopi therā paṇḍitā byattā buddhisampannāva, tena tesāṃ vādaṃ tantim katvā ṭhapayīṃsu. Idha pana atthameva uddharitvā tayopete vāde vipassanāva niyametīti dassitaṃ.

1. Vaḍḍhigavesana (Sī)

Idāni **nimittam paṭipadāpatīti** ettha evaṃ aṅgapariṇā mavato maggassa uppādakāle gotrabhu kuto vuṭṭhāti, maggo kutoti? Gotrabhu tāva nimittato vuṭṭhāti, pavattam chetum¹ na sakkoti. Ekato vuṭṭhāno hesa. Maggo nimittato vuṭṭhāti, pavattampi chindati. Ubhatovuṭṭhāno hesa. Tesam ayaṃ uppattinayo—yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānam hoti, tasmiṃ anulomaṃ neva ekaṃ hoti, na pañcamam. Ekañhi āsevanam na labhati, pañcamam bhavaṅgassa āsannattā pavedhati. Tadā hi javanam patitam nāma hoti, tasmā neva ekaṃ hoti, na pañcamam. Mahāpaññassa pana dve anulomāni honti, tatiyam gotrabhu, catuttham maggacittam, tīṇi phalāni, tato bhavaṅgotaraṇam. Majjhimapaññassa tīṇi anulomāni honti, catuttham gotrabhu, pañcamam maggacittam, dve phalāni, tato bhavaṅgotaraṇam. Mandapaññassa cattāri anulomāni honti, pañcamam gotrabhu, chaṭṭham maggacittam, sattamam phalam, tato bhavaṅgotaraṇam. Tattha mahāpaññamandapaññānam vasena akathetvā majjhimapaññassa vasena kathetabban.

Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānam hoti, tasmiṃ kiriyāhetukamanoviññādhātu upekkhāsahagatā manodvārāvajjanam hutvā vipassanāgocare khandhe ārammaṇam katvā bhavaṅgam āvaṭṭeti, tadanantaram teneva āvajjanena gahitakkhandhe gahetvā uppajjati paṭhamam javanam anulomaññanam, tam tesu khandhesu “aniccā”ti vā “dukkhā”ti vā “anattā”ti vā pavattitvā oḷārikam oḷārikam saccapaṭicchādakatamam² vinodetvā tīṇi lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati, tadanantaram uppajjati dutiyānulomaṃ. Tesu purimam anāsevanam, dutiyassa purimam āsevanam hoti, tampi laddhāsevanattā tikkham sūram pasannaṃ hutvā tasmiṃ yevārammaṇe tenevākārena pavattitvā majjhimappamāṇam saccapaṭicchādakatamam vinodetvā tīṇi lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo pākaṭāni katvā nirujjhati, tadanantaram uppajjati tatiyānulomaṃ, tassa dutiyam āsevanam hoti, tampi laddhāsevanattā tikkham sūram pasannaṃ hutvā tasmiṃ yevārammaṇe tenevākārena pavattitvā tadavasesam aṇusahagatam saccapaṭicchādakatamam vinodetvā niravasesam katvā tīṇi lakkhaṇāni bhiyyo bhiyyo

1. Chetum (Syā, Ka)

2. Saccacchādakatamam (Ka)

pākaṭāni katvā nirujjhati. Evaṃ tīhi anulomehi saccapaṭicchādakatame vinodite tadanantaram uppajjati gotrabhuññāṇaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ.

Tatrāyaṃ upamā—eko kira cakkhumā puriso “nakkhattayogaṃ jānissāmī”ti rattibhāge nikkhamitvā candaṃ passitum uddhaṃ ullokesi, tassa valāhakehi paṭicchannattā cando na paññāyittha. Atheko vāto uṭṭhahitvā thūlathūle valāhake viddhaṃsesi, aparo majjhime, aparo sukhume. Tato so puriso vigatavalāhake nabhe candaṃ disvā nakkhattayogaṃ aññāsi.

Tattha tayo valāhakā viya saccapaṭicchādakathūlamajjhimasukhumakilesandhakārā, tayo vātā viya tīṇi anulomacittāni, cakkhumā puriso viya gotrabhuññāṇaṃ, cando viya nibbānaṃ, ekekassa vātassa yathākkamena valāhakatayaviddhaṃsanaṃ viya ekekassa anulomacittassa saccapaṭicchādakatamavinodanaṃ, vigatavalāhake nabhe tassa purisassa visuddhacandadassanaṃ viya vigate saccapaṭicchādake tame gotrabhuññāṇassa suvisuddhanibbānārammaṇakaraṇaṃ.

Yatheva hi tayo vātā candapaṭicchādake valāhakeyeva viddhaṃsetum sakkonti, na candaṃ daṭṭhum, evaṃ anulomāni saccapaṭicchādakatameyeva vinodetum sakkonti, na nibbānaṃ ārammaṇaṃ kātum. Yathā so puriso candameva daṭṭhum sakkoti, na valāhake viddhaṃsetum, evaṃ gotrabhuññāṇaṃ nibbānameva ārammaṇaṃ kātum sakkoti, na kilesatamaṃ vinodetum. Evaṃ anulomaṃ saṅkhārārammaṇaṃ hoti, gotrabhu nibbānārammaṇaṃ.

Yadi hi gotrabhu anulomena gahitārammaṇaṃ gaṇheyya, puna anulomaṃ taṃ anubandheyyāti maggavuṭṭhānameva na bhaveyya. Gotrabhuññāṇaṃ pana anulomassa ārammaṇaṃ aggahetvā taṃ apacchatopavattikaṃ katvā sayāṃ anāvajjanampi samānaṃ āvajjanatṭhāne ṭhatvā “evaṃ nibbattāhī”ti maggassa saññaṃ datvā viya nirujjhati, maggopi tena dinnasaññaṃ amuñcitvā va Avīcisantativasena taṃ ñāṇaṃ anubandhamāno¹ anibbiddhapubbaṃ apadālitapubbaṃ lobhakkhandhaṃ dosakkhandhaṃ mohakkhandhaṃ nibbijjhamānova padālayamānova nibbattati.

1. Anuppabandhamāno (Sī, Syā)

Tatrāyaṃ upamā—eko kira issāso dhanusatamatthake phalakasataṃ ṭhapāpetvā vatthena mukhaṃ veḷhetvā saraṃ sannayhitvā cakkayante aṭṭhāsi. Añño puriso cakkayantam āviñchitvā¹ yadā issāsassa phalakasataṃ abhimukhaṃ hoti, tadā tattha daṇḍakena saññaṃ deti. Issāso daṇḍakasaññaṃ amuñcitvāva saraṃ khipitvā phalakasataṃ nibbijjhati. Tattha daṇḍakasañña viya gotrabhuññāṇaṃ, issāso viya maggaññaṃ, issāsassa daṇḍakasaññaṃ amuñcitvāva phalakasatanibbijjhanam viya, maggaññaṇassa gotrabhuññāṇena dinnasaññaṃ amuñcitvāva nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā anibbiddhapubba-apadālitapubbānaṃ lobhakkhandhādīnaṃ nibbijjhanapadālanam.

Bhūmiladdhavaṭṭasetusamugghātakaraṇantipi etadeva. Maggassa hi ekameva kiccaṃ anusayappajjahanam. Iti so anusaye pajahanto nimittā vuṭṭhāti nāma, pavattaṃ chindati nāma. **Nimittanti**

rūpavedanāsaññaśaṅkhāraviññāṇanimittam. **Pavattampi**

rūpavedanāsaññaśaṅkhāraviññāṇapavattameva. Tam duvidham hoti upādinnakam anupādinnakanti. Tesu maggassa anupādinnakato vuṭṭhānacchāyā dissatīti vatvā “anupādinnakato vuṭṭhātī”ti vadimsu.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhigatasampayuttāni, vicikicchāsahagatanti pañca cittāni pahīyanti, tāni rūpaṃ samuṭṭhāpentī. Tam anupādinnakarūpakkhando, tāni cittāni viññāṇakkhando, taṃsampayuttā vedanā sañña saṅkhārā tayo arūpakkhandhā. Tattha sace sotāpānassa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa, tāni pañca cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyūṃ. Sotāpattimaggo pana nesaṃ pariyuṭṭhānappattim² vārayamāno setusamugghātam abhabbuppattikabhāvaṃ kurumāno anupādinnakato vuṭṭhāti nāma.

Sakadāgāmimaggena cattāri diṭṭhigatavippayuttāni, dve domanassasahagatānīti oḷārikakāmarāgabyāpādavasena cha cittāni pahīyanti. Anāgāmimaggena aṇusahagatakāmarāgabyāpādavasena tāni, eva cha cittāni pahīyanti. Arahattamaggena cattāri diṭṭhigatavippayuttāni, uddhaccasahagatañcāti pañca akusalacittāni pahīyanti. Tattha sace tesam ariyānaṃ te maggā abhāvitā assu, tāni cittāni chasu ārammaṇesu pariyuṭṭhānaṃ pāpuṇeyyūṃ, te pana tesam maggā pariyuṭṭhānappattim vārayamānā

1. Āvijjhitaṃ (Sī, Syā)

2. Pariyuṭṭhānupattim (Syā, Ka)

setusamugghātāṃ abhabbuppattikabhāvaṃ kurumānā anupādinnaḥato vuṭṭhahanti nāma.

“Upādinnaḥato vuṭṭhānacchāyā dissatī”ti vatvā “upādinnaḥato vuṭṭhātī”tipi vadiṃsu. Sace hi sotāpannaḥassa sotāpattimaggo abhāvito abhavissa, ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāraḥatte upādinnaḥakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Tīṇi saṃyojanāni, diṭṭhānusayo, vicikicchānusayoti ime pana pañca kilese sotāpattimaggo uppajjamānova samugghāteti, idāni kuto sotāpannaḥassa satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāraḥatte upādinnaḥakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ sotāpattimaggo upādinnaḥakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnaḥato vuṭṭhātī nāma.

Sace sakadāgāmiḥssa sakadāgāmiḥmaggo abhāvito abhavissa, ṭhapetvā dve bhava pañcasu bhavesu upādinnaḥakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Oḷārikāni kāmarāgapāṭighasaṃyojanāni, oḷāriko kāmarāgānusayo, paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti, idāni kuto sakadāgāmiḥssa dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu upādinnaḥakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ sakadāgāmiḥmaggo upādinnaḥakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnaḥato vuṭṭhātī nāma.

Sace anāgāmiḥssa anāgāmiḥmaggo abhāvito abhavissa, ṭhapetvā ekaṃ bhavaṃ dutiyabhavaḥ upādinnaḥakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ atthitāya. Aṇusahagatāni kāmarāgapāṭighasaṃyojanāni, aṇusahagato kāmarāgānusayo, paṭighānusayoti ime pana cattāro kilese so maggo uppajjamānova samugghāteti, idāni kuto anāgāmiḥssa ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā dutiyabhavaḥ upādinnaḥakappavattaṃ pavattissati. Evaṃ anāgāmiḥmaggo upādinnaḥakappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinnaḥato vuṭṭhātī nāma.

Sace arahato arahattamaggo abhāvito abhavissa, rūpārūpabhavesu upādinnaḥakappavattaṃ pavatteyya. Kasmā? Tassa pavattiyā hetūnaṃ

atthitāya. Rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjā mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti ime pana aṭṭha kilese so maggo uppajjamānova samugghātetī, idāni kuto khīṇāsavassa punabbhave upādinna-kappavattaṃ pavattissati. Evaṃ arahattamaggo upādinna-kappavattaṃ appavattaṃ kurumāno upādinna-kato vuṭṭhāti nāma.

Sotāpattimaggo cettha apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatikāmabhavakadesato, anāgāmimaggo kāmabhāvato, arahattamaggo rūpārūpabhavato. “Sabbabhavehipi vuṭṭhāti evā”ti vadanti.

Imassa panatthassa vibhāvanatthaṃ¹ ayaṃ Pāḷi—
“sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāra-vaṭṭe ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippasambhanti.

Sakadāgāmimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena dve bhava ṭhapetvā pañcasu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippasambhanti.

Anāgāmimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena ekaṃ bhavaṃ ṭhapetvā kāmādhātuyā dvīsu bhavesu ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippasambhanti.

Arahattamaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena rūpadhātuyā vā arūpadhātuyā vā ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippasambhanti. Arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantaṃ carimaviññāṇassa nirodhena paññā ca satī ca nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippasambhanti”ti². Ayaṃ tāva nimitte vinicchayo.

Paṭipadāpatīti ettha pana paṭipadā calatī na calatīti? Calatī. Tathāgatassa hi Sāriputta-therassa ca cattāropi maggā sukha-paṭipadā khippābhiññā ahesuṃ. Mahāmoggallāna-therassa paṭhamamaggo sukha-paṭipado khippābhiññā, upari tayo maggā dukkha-paṭipadā khippābhiññā. Kasmā? Niddābhibhūtatā.

1. Panatthassāvibhāvanatthaṃ (Syā)

2. Khu 8. 33 Cūḷaniddese.

Sammāsambuddho kira sattāhaṃ daharakumārakaṃ viya therāṃ parihari, theropi ekadivasaṃ niddāyamāno nisīdi. Atha naṃ Satthā āha “pacalāyasi no taṃ Moggallāna, pacalāyasi no tvaṃ Moggallānā”¹. Evarūpassapi mahābhīṇṇappattassa sāvakaṃ paṭipadā calati, sesānaṃ kiṃ na calissati. Ekaccassa hi bhikkhuno cattāropi maggā dukkhapaṭipadā dandhābhīṇṇā honti, ekaccassa dukkhapaṭipadā khippābhīṇṇā, ekaccassa sukhapaṭipadā dandhābhīṇṇā, ekaccassa sukhapaṭipadā khippābhīṇṇā. Ekaccassa paṭhamamaggo dukkhapaṭipado dandhābhīṇṇo hoti, dutiyamaggo dukkhapaṭipado khippābhīṇṇo, tatiyamaggo sukhapaṭipado dandhābhīṇṇo. Catutthamaggo sukhapaṭipado khippābhīṇṇoti.

Yathā ca paṭipadā, evaṃ adhipatipi calati eva. Ekaccassa hi bhikkhuno cattāropi maggā chandādhipeyyā honti, ekaccassa vīriyādhipeyyā, ekaccassa cittādhipeyyā, ekaccassa vīmaṃsādhipeyyā. Ekaccassa pana paṭhamamaggo chandādhipeyyo hoti, dutiyo vīriyādhipeyyo, tatiyo cittādhipeyyo, catuttho vīmaṃsādhipeyyoti.

Pakiṇṇakakathā niṭṭhitā.

Paṭhamamaggavīsati mahānaya

357. Idāni yasmā lokuttarakusalaṃ bhāvento na kevalaṃ upanijjhāyanaṭṭhena jhānaṃyeva bhāveti, niyyānaṭṭhena pana maggampi bhāveti, upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānampi, padhanaṭṭhena sammappadhānampi, ijjhanaṭṭhena iddhipādampi, adhipatiyaṭṭhena indriyampi, akampiyaṭṭhena balampi, bujjhanaṭṭhena bojjhaṅgampi, tathaṭṭhena saccampi, avikkhepaṭṭhena samathampi, suññataṭṭhena dhammampi, rāsaṭṭhena khandhampi, āyatanaṭṭhena āyatanampi, suññāsabhāvanissattaṭṭhena dhātumpi, paccayaṭṭhena āhārampi, phusanaṭṭhena phassampi, vedayitaṭṭhena vedanampi, sañjānanaṭṭhena saññampi, cetayitaṭṭhena cetanampi, vijānanaṭṭhena cittampi bhāveti. Tasmā etesaṃ ekūnavīsatiyā padānaṃ² dassanaṭṭhaṃ puna “**katame dhammā kusalā**”³ti-ādi vuttaṃ. Evaṃ “idampi bhāveti, idampi bhāveti”³ti puggalajjhāsayena ceva desanāvīlāsena ca vīsati nayā desitā³

1. Am 2. 462 piṭṭhe.

2. Nayānaṃ (Sī, Syā)

3. Dassitā (Ka)

honti. Dhammaṃ sotuṃ nisinnadevaparisaṃ hi ye upanijjhāyanaṭṭhena “lokuttaraṃ jhānaṃ”ti kathite bujjhanti, tesāṃ sappāyavasena “jhānaṃ”ti kathitaṃ -pa-. Ye vijānanaṭṭhena “cittaṃ”ti vutte bujjhanti, tesāṃ sappāyavasena “cittaṃ”ti kathitaṃ. Ayamettha **puggalajjhāsayo**.

Sammāsambuddho pana attano Buddhasubodhatāya¹ dasabalacatuvesārajjacatupaṭisambhidatāya, cha-asādhāraṇaṇāṇayogena ca desanaṃ yadicchakaṃ niyamevā dasseti, icchanto upanijjhāyanaṭṭhena lokuttaraṃ jhānanti dasseti, icchanto niyyānaṭṭhena -pa- vijānanaṭṭhena lokuttaraṃ cittanti. Ayaṃ **desanāvilāso** nāma. Tattha yatheva “lokuttaraṃ jhānaṃ”ti vuttaṭṭhāne dasa nayā vibhattā, evaṃ maggādisupi teyeva veditabbā. Iti vīsatiyā ṭhānesu dasa dasa katvā dve nayasatāni vibhattāni honti.

358. Idāni adhipatibhedāṃ dassetuṃ puna **“katame dhammā kusalā”**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā nibbattitaṃ lokuttaraṃ jhānaṃ **chandādhipateyyaṃ** nāma. Sesesupi eseva nayo. Iti purimasmiṃ suddhike dvenayasatāni. Chandādhipateyyādisupi dve dveti nayasahassena bhājetvā paṭhamamaggaṃ dassesi Dhammarājā.

Paṭhamamaggo niṭṭhito.

Dutiyamagga

361. Idāni dutiyamaggādīnaṃ dassanatthaṃ puna **“katame dhammā kusalā”**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kāmarāgabyāpādānaṃ tanubhāvāyā**ti etesaṃ kilesānaṃ tanubhāvatthāya. Tattha dvīhi kāraṇehi tanubhāvo veditabbo adhiccupattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmiṃsa hi vaṭṭānusārimahājanasseva kilesā abhiṇhaṃ nuppajjanti, kadāci kadāci uppajjanti, uppajjantāpi virāḷākārā hutvā uppajjanti, virāḷavāpitakhetto aṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṃ karontā nuppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā

1. Buddhasubodhitāya (Sī, Syā)

mandā mandā uppajjanti, tanukākārā hutvā uppajjanti, abbhapaṭalaṃ viya, makkhikāpattaṃ viya ca.

Tattha keci therā vadanti “sakadāgāmissa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva pana hutvā uppajjanti. Tathā hissa puttā ca dhītarō ca dissanti”ti. Etaṃ pana appamāṇaṃ. Puttadhītarō hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi honti, dvīhi pana maggehi pahīnattā natthi kilesānaṃ bahalatāti dvīhi eva kāraṇehissa kilesānaṃ tanubhāvo veditabbo adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Dutiyāyāti gaṇanavasenaṇāpi dutiyupattivasenaṇāpi dutiyāya. **Bhūmiyā pattiyaṇāti** sāmāññaphalassa paṭilābhatthāya. Tatiyacatutthesupī eseṇa nayo, visesaṇattāṇyeva pana vakkhāma.

Aññindriyaṇti ājānanakaṃ indriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamaṇiyādaṃ anatikkamitvā tesāṇyeva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanakaṃ indriyaṇti vuttaṃ hoti. Niddesaṇvārepissa imināṇa nayeṇa attho veditabbo. Koṭṭhāsaṇvārepi imināṇa saddhiṃ navindriyaṇi honti. Sesaṃ purimaṇayeṇeva veditabbaṃ.

Dutiyamaḡgo niṭṭhito.

Tatiyacatutthamaḡga

362. Tatiye **anavaṇesappaḡhāṇāyāti** tesāṇyeva sakadāgāṇimaggena tanubhūtaṇaṃ saṇyojanāṇaṃ nissaṇapajaḡanattāya.

Catutthe **rūpaṇāga-arūpaṇāgaṇāna-uddhaṇca-aviḡjāya anavaṇesappaḡhāṇāyāti** etesaṃ pañcannaṃ uddhambhāḡiyasaṇyojanāṇaṃ nissaṇapajaḡanattāya. Tattha **rūpaṇāḡoti** rūpaḡhave chandaṇāḡo. **Arūpaṇāḡoti** arūpaḡhave chandaṇāḡo. **Māṇoti** arahattamaḡḡavaḡjḡhako māṇo eva. Tathā uddhaṇcāḡijḡ. Imesupī dvīsu maggesu navamaṃ aññindriyaṇeva hoti.

Catumagganayasahassa

Sabbamaggesu padapaṭipāṭiyā samasaṭṭhi padāni catūhi apanṇakaṅgehi saddhiṃ catusaṭṭhi honti, asambhinnato pana tettiṃsa.

Koṭṭhāsavārasuññatavārā pākatikā eva. Yathā ca pana paṭhamamagge, evaṃ dutiyādisupi nayasahassamevāti cattāro magge catūhi nayasahashehi bhājetvā dassesi Dhammarājā.

Saccavibhaṅge pana saṭṭhi nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhittāni. Satipaṭṭhānavibhaṅge vīsati nayasahassāni lokuttarāni, Sammappadhānavibhaṅge vīsati, Iddhipādavibhaṅge dvattiṃsa, Bojjhaṅgavibhaṅge dvattiṃsa, Maggaṅgavibhaṅge¹ aṭṭhavīsati nayasahassāni lokuttarāni imesaṃ eva vasena nikkhittāni.

Idha pana catūsu maggesu cattāriyeva nayasahassāni. Tesu paṭhamajjhānike paṭhamamagge aṭṭhaṅgāni bhājitāni. Tathā dutiyādisu. Tattha paṭhamamagge sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīnaṃ pajahanatṭheneva veditabbā. Evaṃ sante paṭhamamaggeneva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatānaṃ pahīnattā uparimaggattayena pahātabbā diṭṭhi nāma natthi, tattha sammādiṭṭhīti nāmaṃ katharṃ hotīti? Yathā visaṃ atthi vā hotu, mā vā, agado “agado”tveva vuccati, evaṃ micchādiṭṭhi atthi vā hotu, mā vā, ayaṃ sammādiṭṭhi eva nāma.

Yadi evaṃ nāmamattamevetarṃ hoti, uparimaggattaye pana sammādiṭṭhiyā kiccābhāvo āpajjati, maggaṅgāni na paripūrenti. Tasmā sammādiṭṭhi sakiccakā kātabbā, maggaṅgāni pūretabbānīti. Sakiccakā cettha sammādiṭṭhi yathālābhaniyamena dīpetabbā. Uparimaggattayavajjho hi eko māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, sā taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sotāpattimaggasmiṇhi sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahati. Sotāpanassa pana sakadāgāmimaggavajjho māno atthi. So diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, sā taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Tasseva satta-akusalacittasahajāto saṅkappo atthi, teheva cittehi vācaṅgacopanaṃ atthi, kāyaṅgacopanaṃ atthi, paccayaparibhogo atthi,

1. Maggavibhaṅge (Sī, Syā)

sahajātavāyāmo atthi, asatibhāvo atthi, sahajātacittekaggatā atthi. Ete micchāsaṅkappādayo nāma. Sakadāgāmimagge sammāsaṅkappādayo tesam pahānena sammāsaṅkappādayoti veditabbā. Evaṃ sakadāgāmimagge aṭṭhaṅgāni sakiccakāni katvā āgatāni. Sakadāgāmiṣṣa anāgāmimaggaṃ vajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, tasseva sattahi cittehi sahajātā saṅkappādayo, tesam pahānena anāgāmimagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakiccatā veditabbā. Anāgāmiṣṣa arahattamaggaṃ vajjho māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, yāni paṇassa pañca akusalacittāni, tehi sahajātā saṅkappādayo, tesam pahānena arahattamagge aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakiccatā veditabbā.

Imesu catūsu maggesu paṭhamamaggena cattāri saccāni diṭṭhāni, uparimaggattayaṃ diṭṭhakameva passati, adiṭṭhakaṃ passatīti? Diṭṭhakameva passatīti ayaṃ ācariyānaṃ samānatthakathā. Vitaṇḍavādī paṇāha “adiṭṭhaṃ passatī”ti. So vattabbo “paṭhamamagge katamaṃ indriyaṃ bhājesī”ti. Jānamāno “anaññātāññassāmītindriyaṃ”ti vakkhati. “Uparimaggasu kataran”ti vuttepi “aññindriyaṃ”ti vakkhati. So vattabbo “adiṭṭhasaccadassane sati uparimaggessupi anaññātāññassāmītindriyameva bhājehi, evaṃ te pañho samessatī”ti. Kilese pana aññe añño bhajati, pahīne eva pajahatīti. Aññe añño pajahatīti. Yadi aññe añño appahīne kilese pajahati, saccānipi adiṭṭhāneva passatīti evaṃvādī puggalo pucchitabbo “saccāni nāma katī”ti. Jānanto “cattāri”ti vakkhati. So vattabbo “tava vāde soḷasa saccāni āpajjanti, tvaṃ Buddhehipi adiṭṭhaṃ passasi, bhusaccako nāma tvaṃ. Evaṃ mā gaṇha, saccadassanaṃ nāma apubbaṃ natthi, kilese pana appahīne pajahatī”ti.

Tattha saccadassanassa apubbābhāve peḷopamaṃ nāma gahitaṃ. Ekassa kira cattāro ratanaṃ peḷā sārāgabbhe ṭhapitā, so rattibhāge peḷāsu uppannakicco dvāraṃ vivaritvā dīpaṃ jāletvā dīpena vihate andhakāre peḷāsu pākāṭabhāvaṃ gatāsu tāsū kiccaṃ katvā dvāraṃ pidahitvā gato, puna andhakāraṃ avatthari. Dutiyavārepi tatiyavārepi tattheva akāsi. Catutthavāre dvāre vivaṭe “andhakāre peḷā na paññāyanti”ti

vīmaṃsantasseva sūriyo uggañchi¹, sūriyobhāsenā vihate andhakāre peḷāsu kiccaṃ katvā pakkāmi.

Tattha cattāro peḷā viya cattāri saccāni, tāsu kicce uppanne dvāravivaraṇakālo viya sotāpattimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, andhakāraṃ viya saccapaṭicchādakatamaṃ, dīpobhāso viya sotāpattimaggobhāso, vihate andhakāre tassa purisassa peḷānaṃ pakaṭabhāvo viya maggañāṇassa saccānaṃ pakaṭabhāvo, maggañāṇassa pakaṭāni pana maggasaṃgissa puggalassa pakaṭāneva honti. Peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya sotāpattimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvatttharaṇaṃ viya uparimaggattayavajjhasaccapaṭicchādakatamaṃ.

Dutiyavāre dvāravivaraṇakālo viya sakadāgāmimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, dīpobhāso viya sakadāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya sakadāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvatttharaṇaṃ viya uparimaggadvayavajjhasaccapaṭicchādakatamaṃ.

Tatīyavāre dvāravivaraṇakālo viya anāgāmimaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, dīpobhāso viya anāgāmimaggobhāso, peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya anāgāmimaggassa attanā pahātabbakilese pajahitvā niruddhakālo, puna andhakārāvatttharaṇaṃ viya upari-arahattamaggavajjhasaccapaṭicchādakatamaṃ.

Catutthavāre dvāravivaraṇakālo viya arahattamaggassa vipassanābhiniharaṇakālo, sūriyuggamaṇaṃ viya arahattamagguppādo, andhakāraavidhamaṇaṃ viya arahattamaggassa saccapaṭicchādakatamavinodanaṃ, vihate andhakāre tassa peḷānaṃ pakaṭabhāvo viya arahattamaggañāṇassa catunnaṃ saccānaṃ pakaṭabhāvo, ñāṇassa pakaṭāni pana puggalassa pakaṭāneva honti. Peḷāsu kiccaṃ katvā gatakālo viya arahattamaggassa sabbakilesakhepanaṃ, sūriyuggamanato paṭṭhāya ālokasappa pavattikālo viya arahattamaggassa uppannakālo paṭṭhāya puna

saccapaṭicchādakatamābhāvo. Idam tāva saccadassanassa apubbābhāve opammaṃ.

“Diṭṭhakameva hi passati, kilese pana aññe añño pajahatī”ti ettha khāropamaṃ nāma gahitaṃ. Eko puriso kiliṭṭhaṃ vatthaṃ rajakassa adāsi, rajako ūsakhāraṃ, chārikakhāraṃ, gomayakhāranti tayo khāre datvā khārehi khāditabhāvaṃ ñatvā udaye vikkhāletvā oḷārikoloḷārikaṃ malaṃ pavāhesi. Tato “na tāva parisuddhaṃ”ti dutiyampi tattheva khāre datvā udaye vikkhāletvā tato nātisaṇhataṃ malaṃ pavāhesi. Tato “na tāva parisuddhaṃ”ti tatiyampi te khāre datvā udaye vikkhāletvā tato saṇhataṃ malaṃ pavāhesi. Tato “na tāva parisuddhaṃ”ti catutthampi te khāre datvā udaye vikkhāletvā aṃsu-abbhantaragatampi nissesaṃ malaṃ pavāhetvā sāmikassa adāsi, so gandhakaṇḍake pakkhipitvā icchiticchitakāle paridahati.

Tattha kiliṭṭhavatthaṃ viya kilesānugataṃ cittaṃ, tividhakhārādānakālo viya tīsu anupassanāsu kammaṃsa pavattanakālo, udaye vikkhāletvā oḷārikoloḷārikamalappavāhanaṃ viya sotāpattimaggena pañcakilesakhepanaṃ, dutiyampi tesam khārānaṃ anuppadānaṃ viya “na tāva parisuddhaṃ idaṃ cittaṃ”ti tāsuyeva tīsu anupassanāsu kammappavattanaṃ, tato nātisaṇhataṃmalappavāhanaṃ viya sakadāgāmimaggena oḷārikasaṃyojanadvayakhepanaṃ tato “na tāva parisuddhaṃ vatthaṃ”ti puna khārattayadānaṃ viya “na tāva parisuddhaṃ idaṃ cittaṃ”ti tāsuyeva tīsu anupassanāsu kammappavattanaṃ, tato saṇhataṃmalappavāhanaṃ viya anāgāmimaggena aṇusahagatasamyojanadvayakhepanaṃ, “na tāva parisuddhaṃ vatthaṃ”ti puna khārattayadānaṃ viya “na tāva parisuddhaṃ idaṃ cittaṃ”ti tāsuyeva tīsu anupassanāsu kammappavattanaṃ. Tato vikkhālanena aṃsu-abbhantaragate male pavāhetvā parisuddhassa rajatapaṭṭasadisassa gandhakaṇḍake nikkhattassa vatthassa icchiticchitakkhaṇe paridhanaṃ viya arahattamaggena aṭṭhannaṃ kilesānaṃ khepitattā parisuddhassa khīṇāsavacittassa icchiticchitakkhaṇe phalasaṃpattivihārena vītināmanaṃ. Idam “aññe añño kilese pajahatī”ti ettha opammaṃ. Vuttampi cetam—

“Seyyathāpi āvuso vatthaṃ saṃkiliṭṭhaṃ malaggahitaṃ, tamenam sāmikā rajakassa anupadajjeyyūṃ, tamenam rajako ūse

vā khāre vā gomaye vā sammadditvā acche udaye vikkhāleti, kiñcāpi taṃ hoti vatthaṃ parisuddhaṃ pariyodātaṃ, atha khvassa hotiyeva aṇusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato, tamenāṃ rajako sāmikānaṃ deti, tamenāṃ sāmikā gandhaparibhāvite karaṇḍake nikkhipanti. Yopissa hoti aṇusahagato ūsagandho vā khāragandho vā gomayagandho vā asamūhato, sopi samugghātaṃ gacchati. Evameva kho āvuso kiñcāpi ariyasāvakaṃ pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni pahīnāni bhavanti. Atha khvassa hotiyeva pañcasu upādānakkhandhesu aṇusahagato ‘asmī’ti māno ‘asmī’ti chando ‘asmī’ti anusayo asamūhato, so aparena sayena pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassī viharati “iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo, iti rūpassa atthaṅgamo. Iti vedanā. Iti saññā. Iti saṅkhārā. Iti viññāṇaṃ, iti viññāṇassa samudayo, iti viññāṇassa atthaṅgamo”ti. Tassimesu pañcasu upādānakkhandhesu udayabbayānupassino viharato yopissa hoti pañcasu upādānakkhandhesu aṇusahagato ‘asmī’ti māno ‘asmī’ti chando ‘asmī’ti anusayo asamūhato, sopi samugghātaṃ gacchati”ti¹.

Tattha sotāpattimaggena pañca akusalacittāni pahīyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, sakadāgāmimaggena dve domanassasahagatacittāni tanukāni bhāvanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi, anāgāmimaggena tāniyeva pahīyanti saddhiṃ sampayuttadhammehi, arahattamaggena pañca akusalacittāni pahīyanti saddhiṃ cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammehi. Imesaṃ dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīnakālaṃ paṭṭhāya khīṇāsavassa cittaṅgavasena puna pacchatopavattanakakilesa nāma na hoti.

Tatridaṃ opammaṃ—eko kira mahārājā paccante ārakkhaṃ datvā mahānagare issariyaṃ anubhavanto vasati, athassa paccanto kuppi. Tasmim samaye dvādasā coraṇṇakā anekehi purisasahashehi

1. Saṃ 2. 107 piṭṭhe.

saddhiṃ raṭṭhaṃ vilumpanti, paccantavāsino mahāmattā “paccanto kupito”ti rañño paṇiṃsu. Rājā “vissatṭhā gaṇhatha, ahaṃ tumhākaṃ kattabbaṃ karissāmi”ti sāsanaṃ paṇiṃ. Te paṭhamasampahārenea anekehi purisasahassemi saddhiṃ pañca corajeṭṭhake ghātayimṃsu, sesā satta janā attano attano parivāre gahetvā pabbataṃ pavisimṃsu, amaccā taṃ pavattiṃ rañño pesayimṃsu.

Rājā “tumhākaṃ kattabbayuttaṃ ahaṃ jānissāmi, tepi gaṇhathā”ti dhanam paṇiṃ. Te dutiyasampahārena dve corajeṭṭhake paharimṃsu, parivārepi tesam dubbale akamṃsu. Te sabbepi palāyitvā pabbataṃ pavisimṃsu, tampi pavattiṃ amaccā rañño pesayimṃsu.

Puna rājā “vissatṭhā gaṇhantū”ti dhanam paṇiṃ¹. Te tatiyasampahārena saddhiṃ sahāyapurisehi dve corajeṭṭhake ghātayitvā taṃ pavattiṃ rañño pesayimṃsu.

Puna rājā “avasese vissatṭhā gaṇhantū”ti dhanam paṇiṃ. Te catutthasampahārena saparivāre pañca corajeṭṭhake ghātayimṃsu. Dvādasannaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātitaḥkālato paṭṭhāya koci coro nāma natthi, khemā janapadā, ure putte naccantā² maññe viharanti. Rājā vijitasāṅgāmehi yodhehi parivuto varapāsādagato mahāsampattiṃ anubhavi.

Tattha mahanto rājā viya Dhammarājā, paccantavāsino amaccā viya yogāvacarā kulaputtā, dvādasā corajeṭṭhakā viya dvādasā akusalacittāni, tesam sahāyā anekasahasapurisā viya cittaṅgavasena uppajjanakapāpadhammā, rañño “paccanto kupito”ti pahitakālo viya ārammaṇe kilesesu uppannesu “bhante kilesa me uppanno”ti Satthu ārocanakālo, “vissatṭhā gaṇhantū”ti dhanadānaṃ viya “kilese niggaṇha bhikkhū”ti Dhammarañño kammaṭṭhānācikkhanaṃ, saparivārānaṃ pañcannaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātitaḥkālato viya sotāpattimaggena sasampayuttānaṃ pañcannaṃ akusalacittānaṃ pahānaṃ.

1. Pesesi (Ka)

2. Naccantā (Syā, Ka)

Puna rañño pavattipesanaṃ viya Sammāsambuddhassa paṭiladdhaguṇārocaṇaṃ, “sesake cagaṇhantū”ti puna dhanadānaṃ viya Bhagavato sakadāgāmimaggaṃ vipassanācikkhaṇaṃ, dutiyasampahārena saparivārānaṃ dvinnāṃ corajeṭṭhakānaṃ dubbalīkaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggaṃ sasampayuttānaṃ dvinnāṃ domanassacittānaṃ tanubhāvakaṇaṃ.

Puna rañño pavattipesanaṃ viya Satthu paṭiladdhaguṇārocaṇaṃ, “vissaṭṭhā gaṇhantū”ti puna dhanadānaṃ viya Bhagavato anāgāmimaggaṃ vipassanācikkhaṇaṃ, tatiyasampahārena saparivārānaṃ dvinnāṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātanaṃ viya anāgāmimaggaṃ sasampayuttānaṃ dvinnāṃ domanassacittānaṃ pahānaṃ.

Puna rañño pavattipesanaṃ viya Tathāgataṃ paṭiladdhaguṇārocaṇaṃ, “vissaṭṭhā gaṇhantū”ti puna dhanadānaṃ viya Bhagavato arahattamaggaṃ vipassanācikkhaṇaṃ, catutthasampahārena saparivārānaṃ pañcanaṃ corajeṭṭhakānaṃ ghātita-kālato paṭṭhāya janapadassa khemakālo viya arahattamaggaṃ sasampayuttesu pañcasu akusalacittesu pahīnesu dvādasannaṃ akusalacittānaṃ pahīna-kālato paṭṭhāya puna cittaṅgavasena uppajjanakassa akusaladhammassa abhāvo, rañño vijitasāṅgāmassa amaccagaṇaparivutassa varapāsāde mahāsampatti-anubhavanaṃ viya khīṇāsavaparivutassa Dhammarañño suññata-animitta-appaṇihitabhedeṣu samāpattisukhesu icchiticchitaphalasamāpattisukhānubhavanaṃ veditabbanti.

“Kusalā dhammā”tipadassa vaṇṇanā niṭṭhitā

Akusalapada dhammuddesavāra-kathā

Paṭhamacitta

365. Idāni akusaladhammapadaṃ bhājetvā dassetuṃ “**katame dhammā akusalā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha dhammavavatthānādivārappabhedo ca heṭṭhā āgatānaṃ padānaṃ atthavinicchayo ca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo, tattha tattha pana visesamattameva vaṇṇayissāmi. Tattha samavavatthāne tāva yasmā kusalassa viya akusalassa bhūmibhedo natthi, tasmā ekantaṃ kāmāvacarampi samānaṃ etaṃ “kāmāvacaraṇa”ti na vuttaṃ. **Diṭṭhigatasampayuttanti** ettha

diṭṭhi eva diṭṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagatan”¹ti-ādīni¹ viya,
gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattamevetantipi diṭṭhigataṃ. Tena
sampayuttaṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ.

Tattha asaddhammasavanam akalyāṇamittatā ariyānam
adassanakāmatādīni ayoniso manasikāroti evamādihi kāraṇehi imassa
diṭṭhigatasāṅkhātassa micchādassanassa uppatti veditabbā. Ye hi ete
diṭṭhivādapaṭisaṃyuttā asaddhammā, tesam bahumānapubbaṅgmena
atikkantamajjhāttena upaparikkhārahitena savanena, ye ca diṭṭhivipannā
akalyāṇamittā, taṃsampavaṇkatāsāṅkhātāya akalyāṇamittatāya,
Buddhādīnam ariyānañceva sappurisānañca adassanakāmatāya,
catusatipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akovidattena, pātimokkhasamvara
indriyasamvara satisamvara ñāṇasamvarapahānasamvarappabhede
ariyadhamme ceva sappurisadhamme ca samvarabhedasāṅkhātena
avinayena, teheva kāraṇehi paribhāvitena ayoniso manasikārena,
kotūhalamaṅgalādipasutatāya ca etaṃ uppajjati veditabbaṃ.
Asāṅkhārabhāvo panassa cittassa heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

Dhammuddesavāre **phassoti** akusalacittasahajāto phasso. **Vedanā**dīsupi
eseva nayo. Iti akusalamattameva etesaṃ purimehi viseso.

Cittassekaggatā hotīti pāṇātipātādīsupi avikkhittabhāvena cittassa
ekaggatā hoti. Manussā hi cittaṃ samādahitvā² avikkhittā hutvā
avirajjhamānāni satthāni pāṇasarīresu nipātentī, susamāhitā paresaṃ
santakaṃ haranti, ekarasena cittaṃ micchācāraṃ āpajjanti. Evaṃ
akusalappavattiyampi cittassa ekaggatā hoti.

Micchādiṭṭhīti ayāthāvadiṭṭhi, virajjhitvā gahaṇato vā vitathā diṭṭhi
micchādiṭṭhi, anattābhavattā paṇḍitehi jigucchitā³ diṭṭhītipi micchādiṭṭhi.
Micchāsāṅkappādīsupi eseva nayo. Apica micchā passantī tāya, sayam vā
micchā passati, micchādassanamattameva vā esāti **micchādiṭṭhi**. Sā ayoniso
abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā,
ariyānam adassanakāmatādipadaṭṭhānā, paramaṃ vajjanti datṭhabbā.

1. Am 3. 181 piṭṭhe.

2. Samādiyitvā (Ka)

3. Kucchitā (Sī, Syā)

micchāsaṅkappādīsu **micchā**ti padamattameva viseso. Sesam kusalādhikāre vuttanayeneva veditabbam.

Ahirikabalam anottappabalanti ettha balattho niddesavāre¹ āvi bhavissati. Itaresu pana na hiriyaṭṭi ahiriko, ahirikassa bhāvo **ahirika**m. Na ottappam **anottappam**m. Tesu ahirikaṃ kāyaduccaritādīhi ajigucchānalakkhaṇam, alajjālakkhaṇam vā. Anottappam teheva asārajjānalakkhaṇam, anuttāsanalakkhaṇam vā. Ahirikameva balaṃ ahirikabalam. Anottappameva balaṃ anottappabalam. Ayamettha saṅkhepattho, vitthāro pana heṭṭhā² vuttapaṭipakkhavasena veditabbo.

Lubbhanti tena, sayam vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Muyhanti tena, sayam vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho**. Tesu **lobho** ārammaṇaggaṇalakkhaṇo makkaṭālepo viya, abhisāṅgaraso tattakapāle khittamaṇsapesi viya, apariccāgapaccupaṭṭhāno telaṇjanarāgo viya, saṃyojanīyadhammesu assādadassanapadaṭṭhāno, so taṇhānadībhāvena vaḍḍhamāno sīghasotā nadī viya mahāsamuddam, apāyameva gahetvā gacchaṭṭi daṭṭhabbo.

Moho cittassa andhabhāvalakkhaṇo, aññāṇalakkhaṇo vā, asampaṭivedharaso, ārammaṇasabhāvacchādanaraso vā, asammāpaṭipattipaccupaṭṭhāno, andhakārapaccupaṭṭhāno vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhāno, sabbākusalānam mūlanti daṭṭhabbo.

Abhijjhāyanti tāya, sayam vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti **abhijjhā**. Sā parasampattīnam sakakaraṇa-icchālakkhaṇā, tenā kārena esanabhāvarasā, parasampatti-abhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattīsu abhiratipadaṭṭhānā. Parasampatti-abhimukhā eva hi sā upaṭṭhahati. Tāsu ca abhiratiyā sati pavattati, parasampattīsu cetaso hatthappasāro viyāti daṭṭhabbā.

Samatho hotīti-ādīsu aññesu kiccesu vikkhepasamanato **samatho**. Akusalappavattiyam cittam paggaṇhātīti **paggo**ho. Na vikkhipatīti **avikkhepo**.

1. Upari 294 piṭṭhe.

2. Heṭṭhā 168 piṭṭhe.

Imasmim catte saddhā sati paññā ca yugaḷakānīti ime dhammā na gahitā. Kasmā? Assaddhiyacitte pasādo nāma natthi, tasmā tāva saddhā na gahitā. Kiṃ pana diṭṭhigatikā attano attano satthārānaṃ na sadahantīti? Saddahanti, sā pana saddhā nāma na hoti, vacanasampannicchanamattamevetaraṃ. Atthato anupaparikkhā vā hoti diṭṭhi vā. Asatiyacitte pana sati natthīti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikā attanā katakammaṃ na sarantīti? Saranti, sā pana sati nāma na hoti, kevalaṃ tenākāreṇa akusalacittappavatti. Tasmā sati na gahitā. Atha kasmā “micchāsati”¹ti¹ suttante vuttā? Sā pana akusalakkhandhānaṃ sativirahitattā, satipaṭipakkhattā ca micchāmaggaṃ micchattānaṃ pūraṇatthaṃ tattha pariyāyena desanā katā, nipariyāyena panesā natthi, tasmā na gahitā. Andhabālacitte pana paññā natthīti na gahitā. Kiṃ diṭṭhigatikānaṃ vañcanāpaññā natthīti? Atthi, na panesā paññā, māyā nāmesā hoti. Sā atthato taṇhāva. Idaṃ pana cittaṃ sadarathaṃ garukaṃ bhāriyaṃ kakkhaḷaṃ thaddhaṃ akammaññaṃ gilānaṃ vaṅkaṃ kuṭilaṃ, tasmā passaddhādīni cha yugaḷakāni na gahitāni.

Ettāvatā padapaṭipāṭiyā cittaṅgavasena Pāli-āruḷhāni dvattiṃsa padāni dassetvā idāni yevāpanakadhamme dassetuṃ “**ye vā pana tasmim samaye**”²ti-ādimāha. Tattha sabbesupi akusalacittesu chando adhimokkha manasikāro māno issā macchariyaṃ thinā² middhaṃ uddhaccaṃ kukkucanti ime daseva yevāpanakā honti dhammā suttāgatā suttapadesu dissareti vuttā. Imasmim pana citte chando adhimokkha manasikāro uddhaccanti ime apaṇṇakaṅgasāṅkhātā cattārova yevāpanakā honti.

Tattha chandādayo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṃhi te kusalā, ime akusalā. Itaraṃ pana uddhatassa bhāvo **uddhaccaṃ**, taṃ cetaso avūpasamalakkhaṇaṃ vātābhighātacalajalaṃ viya, anavaṭṭhānaraṣaṃ vātābhighātacaladhajapaṭākā viya, bhantattapaccupaṭṭhānaṃ pāsāṇābhighātasamuddhatabhasmā viya³, cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ, cittavikkhepoti daṭṭhabbaṃ.

Iti phassādīni dvattiṃsa, yevāpanakavasena vuttāni cattārīti sabbānipi imasmim dhammuddesavāre chattimśa dhammapadāni bhavanti, cattārī apaṇṇakaṅgāni

1. Dī 3. 210; Saṃ 3. 1 piṭṭhādīsu. 2. Thīnaṃ (Sī, Syā) 3. ...bhasmaṃ viya (Sī, Ka)

hāpetvā Pāḷiyaṃ āgatāni dvattimsameva. Aggahitaggahaṇena panettha phassapañcakaṃ vitakko vicāro pīti cittassekaggatā vīriyindriyaṃ jīvitindriyaṃ micchādiṭṭhi ahirikaṃ anottappaṃ lobho mohoti soḷasa dhammā honti.

Tesu soḷasasu satta dhammā avibhattikā, nava savibhattikā honti. Katame satta? phasso saññā cetanā vicāro pīti jīvitindriyaṃ mohoti ime satta avibhattikā. Vedanā cittaṃ vitakko cittassekaggatā vīriyindriyaṃ micchādiṭṭhi ahirikaṃ anottappaṃ¹ lobhoti ime nava savibhattikā.

Tesu cha dhammā dvīsu ṭhānesu vibhattā, eko tīsu, eko catūsu, eko chasu. Kathaṃ? Cittaṃ vitakko micchādiṭṭhi ahirikaṃ anottappaṃ lobhoti ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā. Tesu hi **cittaṃ** tāva phassapañcakaṃ patvā “cittaṃ hotī”ti vuttaṃ, indriyāni patvā “manindriyaṃ”ti. **Vitakko** jhānaṅgāni patvā “vitakko hotī”ti vutto, maggaṅgāni patvā “micchāsāṅkappo”ti. **Micchādiṭṭhi** maggaṅgesupi kammaopathesupi micchādiṭṭhiyeva. **Ahirikaṃ** balāni patvā “ahirikabalaṃ hotī”ti vuttaṃ, lokanāsakadukaṃ patvā “ahirikaṃ”ti. Anottappepi ese va nayo. **Lobho** mūlaṃ patvā “lobho hotī”ti vutto, kammapathaṃ patvā “abhiṃjā”ti. Ime cha dvīsu ṭhānesu vibhattā.

Vedanā pana phassapañcakaṃ patvā “vedanā hotī”ti vuttā, jhānaṅgāni patvā “sukhaṃ”ti, indriyāni patvā “somanassindriyaṃ”ti. Evaṃ ekova dhammo tīsu ṭhānesu vibhatto.

Vīriyaṃ pana indriyāni patvā “vīriyindriyaṃ hotī”ti vuttaṃ, maggaṅgāni patvā “micchāvāyāmo hotī”ti, balāni patvā “vīriyabalaṃ”ti, piṭṭhidukaṃ patvā “paggāho hotī”ti. Evaṃ ayaṃ eko dhammo catūsu ṭhānesu vibhatto.

Samādhi pana jhānaṅgāni patvā “cittassekaggatā hotī”ti vutto, indriyāni patvā “samādhindriyaṃ”ti, maggaṅgāni patvā “micchāsamādhī”ti, balāni patvā “samādhibalaṃ”ti, piṭṭhidukaṃ patvā dutiyaduke ekakavaseneva

1. Ahirikabalaṃ anottappabalaṃ (Sī)

“samatho”ti, tatiye “avikkhepo”ti. Evamayam eko dhammo chasu thānesu vibhatto.

Sabbepi panete dhammā phassapañcakavasena jhānaṅgavasena indriyavasena maggaṅgavasena balavasena mūlavasena kammaṭṭhavasena lokanāsakavasena piṭṭhidukavasena nāti nava rāsayo honti. Tattha yaṁ vattabbari, taṁ paṭhamakusalacittaniddese¹ vuttamevāti.

Dhammuddesavārakathā niṭṭhitā.

Niddesavārakathā

375. Niddesavāre cittassekaggatāniddese tāva **saṇṭhiti avatṭhiti**ti idaṁ dvayaṁ thitivena nameva. Yaṁ pana kusalaniddese “ārammaṇaṁ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti avatṭhiti”ti² vuttaṁ, taṁ idha na labbhati. Akusalasmiṁhi dubbalā cittassekaggatāti heṭṭhā dīpitameva.

“Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato avisāhāro”ti evarūpopi² attho idha na labbhati. Sahajātadhamme pana na visāharatīti³ **avisāhāro**. Na vikkhipatīti **avikkhepo**. Akusalacittsekaggatāvasena avisāhaṭṭassa mānasassa bhāvo **avisāhaṭṭamānasatā**. Sahajātadhammesu na kampaṭīti **samādhibalaṁ**. Ayāthāvasamādhānato **micchāsamādhī**ti evamidha attho daṭṭhabbo.

376. Vīriyindriyaniddese yo heṭṭhā “nikkamo ceso kāmānaṁ panudanāyā”ti-ādi⁴ nayo vutto, so idha na labbhati. Sahajātadhammesu akampanaṭṭheneva vīriyabalaṁ veditaṭṭharī.

381. Micchādiṭṭhiniddese ayāthāvadassanaṭṭhena **micchādiṭṭhi**. Diṭṭhīsu gataṁ idaṁ dassanaṁ, dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogatattāti **diṭṭhigataṁ**. Heṭṭhāpissa attho vutto yeva. Diṭṭhiyeva duratikkamanaṭṭhena **diṭṭhigahanaṁ**, tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Diṭṭhiyeva sāsāṅkasappaṭibhayaṭṭhena

1. Heṭṭhā 178-9 piṭṭhesu.

3. Visamharatīti (Sī)

2. Heṭṭhā 188 piṭṭhe.

4. Heṭṭhā 190 piṭṭhe.

diṭṭhikantāro, corakantāra vāḷakantāra marukantāra
 nirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena,
 vilomanatṭhena ca **diṭṭhivisūkāyikaṃ**. Micchādassanañhi uppajjamānaṃ
 sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Kadāci sassatassa, kadāci
 ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṃ phanditanti **diṭṭhivipphanditaṃ**.
 Diṭṭhigatiko hi ekasmiṃ patiṭṭhātuṃ na sakkoti, kadāci sassataṃ anupatati,
 kadāci ucchedaṃ. Diṭṭhiyeva bandhanaṭṭhena saṃyojananti
diṭṭhisamyojanaṃ.

Susumārādayo¹ viya purisaṃ, ārammaṇaṃ dalhaṃ gaṇhātīti **gāho**.
 Patiṭṭhahanato **patiṭṭhāho**². Ayañhi balavappavattibhāvena patiṭṭhahitvā
 gaṇhāti. Niccādivasena abhinivisatīti **abhiniveso**. Dhammasabhāvaṃ
 atikkamitvā niccādivasena parato āmasatīti **parāmāso**. Anattāhavaḥattā
 kucchito maggo, kucchitānaṃ vā apāyānaṃ maggoti **kummaggo**.
 Ayāthāvapathato **micchāpatho**. Yathā hi disāmūḷhena “ayaṃ asukagāmassa
 nāma patho”ti gahitopi taṃ gāmaṃ na sampāpeti, evaṃ diṭṭhigatikena
 “sugatipatho”ti gahitāpi diṭṭhi sugatiṃ na pāpetīti ayāthāvapathato
 micchāpatho. Micchāsabhāvato **micchattaṃ**. Tattheva paribbhamanato
 taranti ettha bālāti **titthaṃ**, titthañca tā anattāhānañca āyatananti
titthāyatanam, titthiyānaṃ vā sañjātidessaṭṭhena nivāsaṭṭhānaṭṭhena ca
 āyatanantipi titthāyatanam. Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāhoti
vipariyesaggāho, vipallattha³ gāhoti attho.

387-388. **Ahrikānottappaniddesesu** hirottappaniddesavipariyāyena
 attho veditabbo. Sahajātadhammesu pana akampanaṭṭheneva ahirikabalaṃ,
 anottappabalañca veditabbaṃ.

389. Lobhamohaniddesesu lubbhatīti **lobho**. **Lubbhanā**ti lubbhanākāro,
 lobhasampayuttacittaṃ, puggalo vā lubbhito, lubbhitassa bhāvo
lubbhittattaṃ. Sārajjatīti **sārāgo**. Sārajjanākāro **sārajjanā**. Sārajjitassa bhāvo
sārajjitattaṃ. Abhijjhāyanaṭṭhena

1. Sumsumārādayo (Sī, Syā) 2. Patiggahaṇato patiggāho (?) 3. Vipallatta (Ka)

abhijjhā. Puna lobhavadane kāraṇaṃ vuttameva. Akusalaṇca taṃ mūlaṇca, akusalānaṃ vā mūlanti **akusalamūlaṃ.**

390. Ñāṇadassanapaṭipakkhato **aññāṇaṃ adassanaṃ.** Abhimukho hutvā dhammena¹ na sameti na samagacchatīti **anabhisamayo.** Anurūpato dhamme bujjhatīti anubodho, tappaṭipakkhatāya **ananubodho.** Aniccādihi saddhim yojetvā na bujjhatīti **asambodho,** asantaṃ, asamaṇca bujjhatītipi sambodho. Catusaccadhammaṃ nappaṭivijjhatīti **appaṭivedho.** Rūpādisu ekadhammampi aniccādisāmaññato na saṅgaṇhātīti **asaṃgāhanā.** Tameva dhammaṃ na pariyogatīti **apariyogāhanā.** Na samaṃ pekkhatīti **asamapekkhanā.** Dhammānaṃ sabhāvaṃ pati na apekkhatīti **apaccavekkhanā.**

Kusalākusalakammesu viparītavuttiyā sabhāvaggahaṇābhāvena vā ekampi kammaṃ etassa paccakkhaṃ natthi, sayam vā kassaci kammaṃ paccakkakaraṇaṃ nāma na hotīti **appaccakkhakammaṃ.** Yaṃ etasmiṃ anuppaṇṇamāne cittasantānaṃ mejjhaṃ bhavēyya suci vodānaṃ, taṃ duṭṭhaṃ mejjhaṃ imināti **dummejjhaṃ**². Bālānaṃ bhāvoti **bālyaṃ.** Muyhatīti **moho.** Balavatāro moho **pamoho.** Samantato muyhatīti **sammoho.** Vijjāya paṭipakkhabhāvato na vijjāti **avijjā.** **Oghayogatto** vuttōyeva. Thāmagataṭṭhena anusetīti **anusayo.** Cittaṃ pariyuṭṭhāti abhibhavaṭīti **pariyuṭṭhānaṃ.** Hitaggahaṇābhāvena hitābhimukhaṃ gantaṃ na sakkoti, aññadatthu laṅgatiyevāti **laṅgī,** khañjatīti attho. Durugghāṭanaṭṭhena vā laṅgī. Yathā hi mahāpalighasaṅkhātā laṅgī durigghāṭā hoti, evamayampi laṅgī viyāti laṅgī. Sesaṃ uttānatthameva. Saṅgahavārasuññatavārāpi heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbāti.

Dutiyacitta

399. Dutiyacitte **sasaṅkhārenā**tipadaṃ visesaṃ, tampi heṭṭhā vuttatthameva. Idaṃ pana cittaṃ kiñcāpi chasu ārammaṇesu somanassitassa lobhaṃ uppādetvā “satto satto”ti-ādinā nayena parāmasantassa uppajjati, tathāpi sasaṅkhārikattā sappayogena sa-upāyena uppajjanato,

1. Dhamme (Sī, Ka)

2. Dummiijjhaṃ (Saddanīti), dummajjaṃ (?)

“yadā kulaputto micchādiṭṭhikassa kulassa kumārikam pattheti, te ca ‘aññadiṭṭhikā tumhe’ti kumārikam na denti, athaññe nātakā ‘yam tumhe karotha, tamevāyam karissatī’ti dāpenti, so tehi saddhim titthiye upasaṅkamati, āditova vematiko hoti, gacchante gacchente kāle ‘etesam kiriyā manāpā’ti laddhim roceti, diṭṭhim gaṇhāti”—evarūpe kāle idam labbhatīti veditabbam.

Yevāpanakesu panettha thinamiddham adhikam. Tattha thinanatā **thinam**. Middhanatā **middham**, anussāhasamhananatā¹ asattivighāto² cāti attho. Thinañca middhañca **thinamiddham**. Tattha **thinam** anussāhalakkhaṇam, vīriyavinodanarasam³, saṃsīdanapaccupaṭṭhānam. **Middham** akammaññatālakkhaṇam, onahanarasam, līnabhāvapaccupaṭṭhānam, pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānam vā. Ubhayampi aratitandivijambhitādīsu⁴ ayonisomanasikārapadaṭṭhānanti.

Tatiyacitta

400. Tatiyam chasu ārammaṇesu somanassitassa lobham uppādetvā “satto satto”ti-ādinā nayena aparāmasantissa nārāyaṇavirājanamallayuddha⁵ naṭasamajjādīni passato manāpiyasaddasavanādipasutassa vā uppajjati. Idha mānena saddhim pañca apaṇṇakaṅgāni honti. Tattha maññatīti **māno**. So unnatilakkhaṇo, sampaggaharaso, ketukamyatāpaccupaṭṭhāno, diṭṭhivippayuttalobhapadaṭṭhāno, ummādo viya daṭṭhaboti.

Catutthacitta

402. Catuttham vuttappakāresu eva ṭhānesu yadā sīse kheḷam khipanti, pādapaṃsum okiranti, tadā tassa pariharaṇattham sa-ussāhena antaranarā oloketānam, rājanāṭakesu nikkhantesu ussāraṇāya vattamānāya tena tena chiddena oloketānañcāti evamādīsu ṭhānesu uppajjati.

1. Anussāhanatā (Sī, Syā) Visuddhi 2. 99piṭṭhe passitabbam.

2. Sattivighāto (Sī) 3. Vīriyapanodanarasam (Ka) 4. Aratitandivijambhitādīsu (Ka)

5. Rājamallayuddha (Sī, Syā), nārāyananirājanamallayuddha (Ka), ettha nārāyaṇavirājanam nāma vāsudevalīlādassanam.

Idha pana thinamiddhehi saddhiṃ satta yevāpanakā honti. Ubhayatthāpi micchādittḥi parihāyati. Taṃ ṭhapetvā sesānaṃ vasena dhammagāṇaṇā veditabbāti.

Pañcamacitta

403. Pañcamāṇṇaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhataṇṇassa lobhaṃ uppādetvā “**satto satto**”ti-ādinā nayena parāmasantassa uppajjati. Somanassaṭṭhāne panettha upekkhāvedanā hoti. Pītipadaṃ parihāyati. Sesāṃ sabbaṃ paṭhamacittasadisameva.

Chaṭṭhacittādi

409-412. Chaṭṭhasattamaṭṭhamānīpi vedanaṃ parivattetvā pītipadaṇṇaṃ hāpetvā dutiyatatiyacatutthesu vuttanayeneva veditabbāni. Imesu aṭṭhasu lobhasahagatacittesu saha-jātādhīpati ārammaṇādhīpatīti dvepi adhipatayo labbhanti.

Navamacitta

413. Navamaṇṇaṃ chasu ārammaṇesu domanassitassa paṭighaṃ uppādayato uppajjati. Tassa samayavavatthānavāre tāva duṭṭhu mano, hīnavedanattā vā kucchitaṃ manoti **dummano**, dummanassa bhāvo **domanassaṃ**, tena saha-gatanti **domanassasahagataṃ**. Asampiyāyanabhāvena ārammaṇasmīṃ paṭihaññatīti **paṭighaṃ**, tena sampayuttanti **paṭighasampayuttaṃ**.

Dhammuddese tīsupi ṭhānesu domanassavedanāva āgatā. Tattha vedanāpadaṃ vuttameva, tathā dukkhadomanassapadāni. Lakkhaṇādito pana anīṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇaṃ domanassaṃ. Yathātathā vā anīṭṭhākārasambhogarasaṃ, cetasi-kābādapaccupaṭṭhānaṃ, ekanteneva hadayavatthupadaṭṭhānaṃ.

Mūlakammapathesu yathā purimacittesu “lobho hoti, abhi-jjhā hoti”ti āgataṃ. Evaṃ “doso hoti, byāpādo hoti”ti vuttaṃ. Tattha dussanti tena, sayāṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti

doso. So caṇḍikkalakkhaṇo, pahaṭāsīviso viya, visappanaraso, visanipāto viya, attano nissayadhanaraso vā, dāvaggi viya, dussanapaccupaṭṭhāno, laddhokāso viya sapatto, āghātavatthupadaṭṭhāno, visasaṃsaṭṭhapūtimuttam viya daṭṭhabbo.

Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ upagacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti **byāpādo**, atthato panesa dosoyeva. Idha padapaṭipāṭiyā ekūnatimsa padāni honti, aggahitaggahaṇena cuddasa. Tesam vasena savibhattikāvibhattikarāsibhedo veditabbo.

Yevāpanakesu chandādhimokkhamanasikāra-uddhaccāni niyatāni. Issāmacchariyakukkucesu pana aññatarena saddhiṃ pañca pañca hutvāpi uppajjanti. Evamimepi tayo dhammā aniyatayevāpanakā nāma. Tesu issatīti **issā**, sā parasampattīnaṃ usūyanalakkhaṇā, tattheva anabhiratirasā, tato vimukhabbhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattipadaṭṭhānā, saṃyojananti daṭṭhabbā. Maccherabhāvo **macchariyaṃ**, taṃ laddhānaṃ vā labhitabbānaṃ vā attano sampattīnaṃ nigūhanalakkhaṇaṃ, tāsāmyeva parehi sādharmaṇabhāva-akkhamanarasaṃ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ, kaṭukañcukātāpaccupaṭṭhānaṃ vā, attasampattipadaṭṭhānaṃ, cetaso virūpabhāvoti daṭṭhabbā. Kucchitaṃ kataṃ **kukataṃ**, tassa bhāvo **kukkuccaṃ**, taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasaṃ, vipaṭṭisārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ, dāsabyaṃ viya daṭṭhabbā. Ayaṃ tāva uddesavāre viseso.

415. Niddesavāre vedanāniddese **asātaṃ** sātapaṭipakkhavasena veditabbam

418. Dosaniddese dussatīti **doso**. **Dussanā**ti dussanākāro. **Dussitattanti** dussitabhāvo. Pakatibhāvavijahanatthēna byāpajjanaṃ **byāpatti**. **Byāpajjanā**ti byāpajjanākāro. Virujjhatīti **virodho**. Punappunaṃ virujjhatīti **paṭivirodho**. Viruddhākārapaṭiviruddhākāravasena vā idaṃ vuttaṃ. **Caṇḍiko** vuccati caṇḍo thaddhapuggalo, tassa bhāvo **caṇḍikkaṃ**. Na etena suropitaṃ vacanaṃ hoti, duruttaṃ aparipuṇṇameva hotīti **asuropo**. Kuddhakāle hi paripuṇṇavacanaṃ nāma natthi, sacepi kassaci hoti, taṃ appamāṇaṃ.

apare pana assujananaṭṭhena assuropanato assuropoti vadanti, taṃ akāraṇaṃ, somanassassāpi assujananato. Heṭṭhā vutta-
attamanatāpaṭipakkhato na attamanatāti **anattamanatā**. Sā pana yasmā cittasseva, na sattassa. Tasmā **cittassāti** vuttaṃ. Sesamettha saṅghasunñatavāresu ca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Dasamacitta

421. Dasamaṃ sasaṅkhārattā parehi ussāhitassa vā paresaṃ vā aparādhaṃ sārītassa, sayameva vā paresaṃ aparādhaṃ anussarivā kujjhamānassa uppajjati.

Idhāpi padapaṭipāṭiyā ekūnatimsa, aggahitaggahaṇena ca cuddaseva padāni honti. Yevāpanakesu pana thinamiddhampi labbhati. Tasmā ettha vinā issāmacchariyakukkucehi cattāri apaṇṇakaṅgāni thinamiddhanti ime cha, issādīnaṃ uppattikāle tesu aññatarena saddhiṃ satta yevāpanakā ekakkhaṇe uppajjanti. Sesaṃ sabbaṃ sabbavāresu navamasadisameva. Imesu pana dvīsu domanassacittesu saha-jātādipatiyeva labbhati, na ārammaṇādhipati. Na hi kuddho kiñci garuṃ karotīti.

Ekādasamacitta

422. Ekodasamaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhattassa kaṅkhāpavattikāle uppajjati. Tassa samayavavatthāne **vicikicchāsampayuttanti** padaṃ apubbaṃ. Tassattho vicikicchāya sampayuttanti **vicikicchāsampayuttaṃ**. Dhammuddese **vicikicchā hotīti** padameva viseso. Tattha vigatā cikicchāti **vicikicchā**, sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti **vicikicchā**, sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekasaṃsagāhapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipatti-antarāyakarāti daṭṭhabbā.

Idha padapaṭipāṭiyā tevīsati padāni honti, aggahitaggahaṇena cuddasa. Tesāṃ vasena savibhattikāvibhattikarāsivinicchayo veditabbo. Manasikāro uddhaccanti dveyeva yevāpanakā.

424. Niddesavārassa cittassekaggatāniddese yasmā idaṃ dubbalaṃ cittaṃ, pavattiṭṭhitimattakamevettha hoti, tasmā “**saṇṭhiti**”-ti-ādīni avatvā **cittassa ṭhiti** ekameva padaṃ vuttaṃ. Teneva ca kāraṇena uddesavārepi “samādhindriyaṃ”-ti-ādi na vuttaṃ.

452. Vicikicchāniddese kaṅkhanavasena **kaṅkhā**. Kaṅkhāya āyanāti **kaṅkhāyanā**. Purimakāṅkhā hi uttarakāṅkhaṃ āneti nāma¹, ākāravasena vā etaṃ vuttaṃ. Kaṅkhāsamaṅgicittaṃ kaṅkhāya āyitattā **kaṅkhāyitaṃ** nāma, tassa bhāvo **kaṅkhāyitattaṃ**. **Vimaṭṭi**ti namati. **Vicikicchā** vittatthā eva. Kampanaṭṭhena dvidhā eḷayatīti **dvelhakaṃ**. Paṭipattinivāraṇena dvidhāpatho viyāti **dvedhāpatho**. “Niccaṃ nu kho idaṃ, aniccaṃ nu kho”-ti-ādipavattiya ekasmiṃ ākāre saṇṭhātuṃ asamattatāya samantato seṭīti **samsayo**. Ekaṃsaṃ gahetuṃ asamattatāya na ekaṃsaggāhoti **anekaṃsaggāho**. Nicchetuṃ asakkonti ārammaṇato osakkatīti **āsappanā**. Ogāhituṃ asakkonti parisamantato sappatīti **parisappanā**. Pariyogāhituṃ asamattatāya **apariyogāhanā**. Nicchayavasena ārammaṇe pavattituṃ asamattatāya **thambhitattaṃ**², cittassa thaddhabhāvoti attho. Vicikicchā hi uppajjitvā cittaṃ thaddhaṃ karoti. Yasmā panesā uppajjamānā ārammaṇaṃ gahetvā manaṃ vilikhantī viya, tasmā **manovilekhoti** vuttā. Sesā sabbattha uttānatthameva.

Dvādasamacitta

427. Dvādasamassa³ samayavatthāna uddhaccena sampayuttanti **uddhaccasampayuttaṃ**. Idañhi cittaṃ chasu ārammaṇesu vedanāvasena majjhattaṃ hutvā uddhataṃ hoti. Idha dhammuddese vicikicchāthāne “uddhaccaṃ hoti”-ti āgataṃ. Padapaṭipāṭiyā aṭṭhavīsati padāni honti, aggahitaggahaṇena cuddasa. Tesā vasena savibhattikāvibhattikarāsividhānaṃ veditabbaṃ. Adhimokkho manasikāroti dveyeva yevāpanakā.

429. Niddesavārassa uddhaccaniddese **cittassāti** na sattassa na posassa. **Uddhaccanti** uddhatakāro. Na vūpasamoti **avūpasamo**. Ceto

1. Āyati nāma (Ka)

2. Chambhitattaṃ (Ka)

3. Dvādasame (Ka)

vikkhipatīti **cetasovikkhepo. Bhantattaṃ cittassāti** cittassa bhantabhāvo, bhantayānabhantagoṇādīni viya. Iminā ekārammaṇasmimheva vipphandanam kathitam. Uddhaccañhi ekārammaṇe vipphandati, vicikicchā nānārammaṇe. Sesaṃ sabbavāresu heṭṭhā vuttanayeneva veditabban.

Idāni imasmim cittadvaye pakīṇṇakavinicchayo hoti—“ārammaṇe pavaṭṭanakacittāni nāma katī”ti hi vutte “imāneva dve”ti vattabban. Tattha vicikicchāsahagataṃ ekantena pavaṭṭati, uddhaccasahagataṃ pana laddhādhimokkhattā laddhapatiṭṭhaṃ pavaṭṭati. Yathā hi vaṭṭacaturassesu dvīsu maṇīsu pabbhāraṭṭhāne pavaṭṭetvā viṣaṭṭhesu vaṭṭamaṇi ekanteneva pavaṭṭati, caturasso patiṭṭhāya patiṭṭhāya pavaṭṭati. Evaṃsāmpadamidaṃ veditabban. Sabbesupi hīnādibhedo na uddhaṭo, sabbesaṃ ekantahīnattā. Sahajātādhipati labbhamānopi na uddhaṭo, heṭṭhā dassitanayattā. Ñāṇābhāvato panettha vīmaṃsādhipati nāma natthi. Pacchimadvaye sesopi natthi eva. Kasmā? Kañci dhammaṃ dhuraṃ katvā anuppajjanato, paṭṭhāne ca paṭisiddhato¹.

Imehi pana dvādasahipi akusalacittehi kamme āyūhite ṭhapetvā uddhaccasahagataṃ sesāni ekādaseva paṭisandhim ākaḍḍhanti. Vicikicchāsahagate aladdhādhimokkhe dubbalepi paṭisandhim ākaḍḍhamāne uddhaccasahagataṃ laddhādhimokkhaṃ balavaṃ kasmā nākaḍḍhatīti? Dassanena pahātabbābhāvato. Yadi hi ākaḍḍheyya, dassanenapahātabbapadavibhaṅge² āgaccheyya. Tasmā ṭhapetvā taṃ sesāni ekādasa ākaḍḍhanti. Tesu hi yena kenaci kamme āyūhite tāya cetanāya catūsu apāyesu paṭisandhi hoti, akusalavipākesu ahetukamanoviññādhātu-upekkhāsahagatāya paṭisandhim gaṇhāti. Itarassāpi ettheva paṭisandhidānaṃ bhaveyya. Yasmā panetaṃ natthi, tasmā dassanenapahātabbapadavibhaṅge nāgatanti.

“Akusalā dhammā”tipadassa vaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṭisaddhito (Syā) Paṭṭhāna 1. 31 piṭṭhe.

2. Paṭṭhāna 1. 228 piṭṭhe.

Abyākatapada ahetukakusalavipāka

431. Idāni abyākatapadaṃ bhājetvā dassetuṃ **“katame dhammā abyākata”**ti-ādi āradham. Tattha catubbidham abyākataṃ vipākaṃ kiriyaṃ rūpaṃ nibbānanti. Tesu vipākābyākataṃ, vipākābyākatepi kusalavipākaṃ, tasmimpi parittavipākaṃ, tasmimpi ahetukaṃ, tasmimpi pañcaviññāṇaṃ, tasmimpi dvārapaṭipāṭiyā cakkhuviññāṇaṃ, tassāpi ṭhapetvā dvārārammaṇādisādhāraṇapaccayaṃ asādhāraṇakammaṇapaccayaveseneva uppattiṃ dīpetuṃ **“kāmvacarassa kusalassa kammassa katattā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **katattā**ti katakāraṇā. **Upacittattā**ti ācittatā vaḍḍhitakāraṇā. **Cakkhuviññāṇanti** kāraṇabhūtaṃ cakkhussa viññāṇaṃ, cakkhuto vā pavattaṃ, cakkhusmiṃ vā nissitaṃ viññāṇanti cakkhuviññāṇaṃ. Parato **sotaviññāṇā**dīsupi eseva nayo.

Tattha cakkhusannissitarūpavijānanalakkhaṇaṃ **cakkuviññāṇaṃ**, rūpamattārammaṇarasam, rūpābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, rūpārammaṇāya kiriyamanodhātuyā apagamapadaṭṭhānaṃ. Parato āgatāni sotādisannissitasaddādivijānanalakkhaṇāni sotaghānajivhākāyaviññāṇāni saddādimattārammaṇarasāni, saddādi-abhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāni, saddādi-ārammaṇaṇaṃ kiriyamanodhātūnaṃ apagamapadaṭṭhānāni.

Idha padapaṭipāṭiyā dasa padāni honti, aggahitaggahaṇena satta. Tesu pañca avibhattikāni, dve savibhattikāni. Tesu cittaṃ phassapañcakavasena ceva indriyavasena ca dvīsu ṭhānesu vibhattiṃ gacchati. Vedanā phassapañcaka jhānaṅga indriyavasena tīsayeva. Rāsayopi imeva tayo honti. Yevāpanako eko manasikāro eva.

436. Niddesavāre cakkhuviññāṇaṃ **“paṇḍaran”**ti vatthuto vuttaṃ. Kusalañhi attano parisuddhatāya paṇḍaraṃ nāma, akusalaṃ bhavaṅganissandena, vipākaṃ vutthupaṇḍarattā.

438. Cittassekaggatāniddese **“cittassa ṭhiti”**ti ekameva¹ padaṃ vuttaṃ. Idampi hi dubbalaṃ cittaṃ, pavattiṭṭhitamattamevettha labbhati,

saṅghiti-avaṭṭhitibhāvaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti. Saṅgahavāre jhānaṅgamaggaṅgāni na uddhaṭṭāni. Kasmā? Vitakkapacchimakaṃ hi jhānaṃ nāma, hetupacchimako maggo nāma, pakatiyā avitakkacitte jhānaṅgaṃ na labbhati, ahetukacitte ca maggaṅgāni. Tasmā idha ubhayampi na uddhaṭṭaṃ. Saṅkhārakkhandhopettha caturaṅgikoyeva bhājito. Suññatavāro pākaticoyeva. Sotaviññāṇādiniddesāpi imināva nayena vedītabbā.

Kevalaṇhi cakkhuvīññāṇādīsu upekkhā bhājitā, kāyaviññāṇe sukhanti ayamettha viseso. Sopi ca ghaṭṭanavasena hotīti vedītabbo. Cakkhudvārādīsu hi catūsu upādārūpemeva upādārūpaṃ ghaṭṭeti, upādārūpeyeva upādārūpaṃ ghaṭṭente paṭighaṭṭanānighaṃso balavā na hoti, cattunnaṃ adhikaraṇīnaṃ upari cattāro kappāsapicupiṇḍe ṭhapetvā picupiṇḍeheva pahatakālo viya phuṭṭhamattameva hoti, vedanā majjhataṭṭhāne tiṭṭhati. Kāyadvāre pana bahiddhā mahābhūtārammaṇaṃ ajjhattikakāyapasādaṃ ghaṭṭetvā pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaññati, yathā adhikaraṇīmatthake kappāsapicupiṇḍaṃ ṭhapetvā kūṭena paharantassa¹ kappāsapicupiṇḍaṃ chinditvā kūṭaṃ adhikaraṇiṃ gaṇhātīti nighaṃso balavā hoti, evameva paṭighaṭṭanānighaṃso balavā hoti. Itṭhe ārammaṇe sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati, aniṭṭhe dukkasahagataṃ.

Imesaṃ pana pañcannaṃ cittānaṃ vatthudvārārammaṇāni nibaddhāneva² honti, vatthādisaṅkamaṇaṃ nāmettha natthi. Kusalavipākacakkhuvīññāṇaṇhi cakkhupasādaṃ vatthuraṃ katvā itṭhe ca itṭhamajjhate ca catusamuṭṭhānikarūpārammaṇe dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ cakkhudvāre ṭhatvā vipaccati, sotaviññāṇādīni sotapasādādīni vatthuraṃ katvā itṭha-itṭhamajjhatesu saddādīsu savanaghāyanasāyanaphusanakiccāni sādhayamānāni sotadvārādīsu ṭhatvā vipaccanti. Saddo panettha dvisamuṭṭhānikoyeva hoti.

455. Manodhātuniddese sabhāvasuññatanissattaṭṭhena manoyeva dhātu **manodhātu**, sā cakkhuvīññāṇādīnaṃ anantaraṃ rūpādivijānanalakkaṇā, rūpādīnaṃ sampatiṇṇanarasa, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, cakkhuvīññāṇādi-apagamapadaṭṭhānā. Idha dhammuddese dvādasa padāni honti,

1. Paharantaṃ (Syā), paharante (Ka)

2. Nibandhāneva (Ka)

aggahitaggahaṇena nava. Tesu satta avibhattikāni, dve savibhattikāni. Adhimokkho manasikāroti dve yevāpanakā. Vitakkaniddeso abhiniropanam pāpetvā ṭhapito. Yasmā panetaṃ cittaṃ neva kusalaṃ nākusalaṃ, tasmā “sammāsaṅkappo”ti “micchāsaṅkappo”ti vā na vuttaṃ. Saṅgahavāre labbhamānampi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasote patitvā gatanti, maggaṅgaṃ pana na labbhatiyevāti na uddhaṭaṃ. Suññatavāro pākatikoyeva. Imassa cittassa vatthu nibaddhaṃ, hadayavatthumeva hoti. Dvārārammaṇāni anibaddhāni. Tattha kiñcāpi dvārārammaṇāni saṅkamanti, ṭhānaṃ pana ekaṃ. Sampatiṇṇaṇakiccameva hetuṃ hoti. Idañhi pañcadvāre pañcasu ārammaṇesu sampatiṇṇaṇaṃ hutvā vipaccati. Kusalavipākesu cakkhuviññāṇādīsu niruddhesu taṃsamanantarā tāneva ṭhānapattāni rūpārammaṇādīni sampatiṇṇati.

468. Manoviññāṇadhātuniddhesu paṭhamamanoviññāṇadhātuyaṃ pītipadaṃ adhikaṃ, vedanāpi somanassavedanā hoti. Ayañhi iṭṭhārammaṇasmiṃyeva pavattati. Dutiyamanoviññāṇadhātu iṭṭhamajjhāttārammaṇe. Tasmā tattha “upekkhā vedanā hoti”ti padāni manodhātuniddhesasādisāneva. Ubhayatthāpi pañcaviññāṇasote patitvā gatattāyeva jhānaṅgāni na uddhaṭāni, maggaṅgāni alābhatoyeva. Sesāṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Lakkhaṇādito panesā duvidhāpi manoviññāṇadhātu ahetukavipākā chaḷārammaṇavijānanalakkhaṇā, santīraṇādirasā, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, hadayavatthupadaṭṭhānāti veditabbā.

Tattha paṭhamā dvīsu ṭhānesu vipaccati. Sā hi pañcadvāre kuslavipākacakkhuviññāṇādi-anantaraṃ vipākamanodhātuyā taṃ ārammaṇaṃ sampatiṇṇitvā niruddhāya tasmiṃyevārammaṇe¹ santīraṇakiccaṃ sādhamānā pañcasu dvāresu ṭhatvā vipaccati. Chasu dvāresu pana balavārammaṇe tadārammaṇā² hutvā vipaccati. Kathaṃ? Yathā hi caṇḍasote tiriyaṃ nāvāya gacchantiyā udakaṃ chijjitvā thokaṃ ṭhānaṃ nāvaṃ anubandhitvā yathāsotameva gacchati, evameva chasu dvāresu balavārammaṇe palobhayamāne āpāthagate javanaṃ javati, tasmiṃ javite bhavaṅgassa vāro. Idaṃ pana cittaṃ bhavaṅgassa vāraṃ adatvā javanena gahitārammaṇaṃ gahetvā ekaṃ dve cittavāre pavattitvā

1. Tadārammaṇe (Ka)

2. Tadārammaṇaṃ (St)

bhavaṅgameva otarati. Gavakkhandhe nadiṃ tarantepi evameva upamā vitthāretabbā. Evamesā yaṃ javanena gahitārammaṇaṃ, tasseva gahitattā tadārammaṇaṃ nāma hutvā vipaccati.

Dutiya pana pañcasu thānesu vipaccati. Kathaṃ? Manussaloke tāva jaccandha jaccabadhira jaccha-eḷa jaccummattaka ubhatobyañjanaka napuṃsakānaṃ paṭisandhiggahaṇakāle paṭisandhi hutvā vipaccati, paṭisandhiyā vītivattāya yāvatāyukaṃ bhavaṅgaṃ hutvā vipaccati, iṭṭhamajjhatte pañcārammaṇavīthiyā santīraṇaṃ hutvā, balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā, maraṇakāle cuti hutvāti imesu pañcasu thānesu vipaccatīti.

Manoviññāṇadhātudvayaṃ niṭṭhitaṃ.

Atṭhamahāvīpākacittavaṇṇanā

498. Idāni atṭha mahāvīpākacittāni dassetuṃ puna “**katame dhammā abyākata**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha Pāḷiyaṃ nayamattaṃ dassetvā sabbavārā saṅkhittā, tesaṃ attho heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Yo panettha viseso, taṃ dassetuṃ “**alobho abyākatamūlan**”ti-ādi vuttaṃ. Yampi na vuttaṃ, taṃ evaṃ veditabbaṃ—yo hi kāmāvacarakusalesu kammadvārakammapathapuññakiriyavatthubhedo vutto, so idha natthi. Kasmā? Aviññattijanakato, avīpākadhammato tathā appavattito ca. Yāpi tā yevāpanakesu karuṇāmuditā vuttā, tā sattārammaṇattā vipākesu na santi, ekantaparittārammaṇāni hi kāmāvacaravīpākāni. Na kevalaṇca karuṇāmuditā, viratīyopettha na santi. “Pañca sikkhāpadāni kusalānevā”ti¹ hi vuttaṃ.

Asaṅkhārasasaṅkhāravidhānañcetta kusalato ceva paccayabhedato ca veditabbaṃ. Asaṅkhārikassa hi kusalassa asaṅkhārikameva vipākaṃ, sasaṅkhārikassa sasaṅkhārikaṃ. Balavapaccayehi ca uppannaṃ asaṅkhārikaṃ, itarehi itaraṃ. Hīnādibhedepi imāni hīnamajjhimapaṇītehi chandhādīhi anipphādītattā hīnamajjhimapaṇītāni nāma na honti, hīnassa pana kusalassa vipākaṃ hīnaṃ,

1. Abhi 2. 305 piṭṭhe.

majjhimassa majjhimam, paṇītassa paṇītam. Adhipatino pettha na santi. Kasmā? chandādini dhuram katvā anuppādetabbato. Sesam sabbam aṭṭhasu kusalesu vuttasadisameva.

Idāni imesam aṭṭhannaṃ mahāvīpākacittānaṃ vipaccanaṭṭhānaṃ veditabban. Etāni hi catūsu ṭhānesu vipaccanti paṭisandhiyam, bhavaṅge, cutiyam, tadārammaṇeti. Kathaṃ? Manussesu, tāva kāmāvacaradevesu ca puññavantānaṃ duhetukatihetukānaṃ paṭisandhiggahaṇakāle paṭisandhi hutvā vipaccanti, paṭisandhiyā vītivattāya pavatte saṭṭhipi asītipi¹ vassāni asaṅkhyeyyampi āyukālaṃ bhavaṅgaṃ hutvā, balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā, maraṇakāle cuti hutvāti evaṃ catūsu ṭhānesu vipaccanti.

Tattha sabbepi **sabbaññubodhisattā** pacchimapaṭisandhiggahaṇe paṭhamena **somanassasahagata tihetuka asaṅkhārika mahāvīpākacittena** paṭisandhiṃ gaṇhanti. Taṃ pana mettāpubbabhāgacittassa vipākam hoti. Tena dinnāya paṭisandhiyā asaṅkhyeyyaṃ āyu, kālavasena pana pariṇamati. **Māhāsīvatto** panāha “somanassasahagatato upekkhāsahagataṃ balavataṃ, tena paṭisandhiṃ gaṇhanti, tena gahitapaṭisandhikā hi mahajjhāsayaṃ honti, dibbesupi ārammaṇesu uppilāvino² na honti Tipiṭakacūlanāgattherādayo viyā”ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “ayaṃ therassa manoratho, natthi etan”ti paṭikkhipitvā “sabbaññubodhisattānaṃ hitūpacāro balavā hoti, tasmā mettāpubbabhāgākāmāvacarakusalavīpākasomanassasahagatatihetuka asaṅkhārikacittena paṭisandhiṃ gaṇhanti”ti vuttam.

Vipākuddhārakathā

Idāni vipākuddhārakathāya mātikā ṭhapetabbā. **Tipiṭakacūlanāgatthero** tāva āha “ekāya kusalacetanāya soḷasa vipākacittāni uppajjanti, ettheva dvādasakamaggopi ahetukaṭṭhakampī”ti. **Moravāpivāsi Mahādattatthero** panāha “ekāya kusalacetanāya dvādasa vipākacittāni uppajjanti, ettheva dasakamaggopi ahetukaṭṭhakampī”ti. **Tipiṭakamahādhammarakkhitatthero** āha “ekāya kusalacetanāya dasa vipākacittāni uppajjanti, ettheva ahetukaṭṭhakan”ti.

1. Saṭṭhipi asītipi (Sī)

2. Ubbillāvino (Sī), ubbilāvino (Syā)

Imasmiṃ ṭhāne **sāketapañhaṃ** nāma gaṇhiṃsu. Sākete kira upāsakā sālāyaṃ nisīditvā “kiṃ nu kho ekāya cetanāya kamme āyūhite ekā paṭisandhi hoti, udāhu nānā”ti pañhaṃ nāma samuṭṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā ābhidhammikatthere upasaṅkamitvā pucchiṃsu. Therā “yathā ekasmā ambabījā ekova aṅkuro nikkhamati, evaṃ ekāya paṭisandhi hoti”ti saññāpesuṃ. Athekadivasāṃ “kiṃ nu kho nānācetanāhi kamme āyūhite paṭisandhiyo nānā honti, udāhu ekā”ti pañhaṃ samuṭṭhāpetvā nicchetuṃ asakkontā there pucchiṃsu. Therā “yathā bahūsu ambavījesu ropitesu bahū aṅkurā nikkhamanti, evaṃ bahukāya paṭisandhiyo honti”ti saññāpesuṃ.

Aparampi imasmiṃ ṭhāne **ussadakittanaṃ** nāma gahitaṃ. Imesañhi sattānaṃ lobhopi ussanno hoti, dosopi mohopi alobhopi adosopi amohopi. Taṃ nesaṃ ussannabhāvaṃ ko niyāmetīti? Pubbahetu niyāmeti. Kammāyūhanakkhaṇe nānattaṃ hoti. Kathaṃ? Yassa hi kammāyūhanakkhaṇe lobho balavā hoti, alobho mando, adosāmohā balavanto, dosamohā mandā, tassa mando alobho lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, adosāmohā pana balavanto dosamohe pariyādātuṃ sakkonti. Tasmā so te kammena dinnapaṭisandhivasena nibbatto luddho hoti, sukhasīlo akkodhano, paññavā pana hoti vajirūpamaṇāṇoti.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhadosā balavanto honti, alobhādosā mandā, amoho balavā, moho mando, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca, paññavā pana hoti vajirūpamaṇāṇo, Dattābhayaṭṭhero viya.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe lobhādosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti dandho ca, sukhasīlako pana hoti akkodhano.

Tathā yassa kammāyūhanakkhaṇe tayopi lobhadosamohā balavanto honti, alobhādayo mandā, so purimanayeneva luddho ceva hoti duṭṭho ca mūlho ca.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhadosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva appakilesa hoti dibbārammaṇampi disvā niccalo, duṭṭho pana hoti dandhapañño cāti.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe alobhādosamohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti sukhasīlako ca, dandho pana hoti.

Tathā yassa kammayūhanakkhaṇe alobhādosā mohā balavanto honti, itare mandā, so purimanayeneva aluddho ceva hoti paññavā ca, duṭṭho ca pana hoti kodhano.

Yassa pana kammāyūhanakkhaṇe tayopi alobhādayo balavanto honti, lobhādayo mandā, so Mahāsaṃgharakkhitatthero viya aluddho aduṭṭho paññavā ca hotīti.

Aparampi imasmiṃ tṭhāne **hetukittanaṃ** nāma gahitaṃ. Tihetukakammañhi tihetukampi duhetukampi ahetukampi vipākaṃ deti. Duhetukakammaṃ tihetukavipākaṃ na deti, itaraṃ deti. Tihetukakammena paṭisandhi tihetukāpi hoti duhetukāpi, ahetukā na hoti. Duhetukena duhetukāpi hoti ahetukāpi, tihetukā na hoti. Asaṅkhārikaṃ kusalaṃ asaṅkhārikampi sasaṅkhārikampi vipākaṃ deti. Sasaṅkhārikaṃ sasaṅkhārikampi asaṅkhārikampi vipākaṃ deti. Ārammaṇena vedanā parivattetabbā. **Javanena tadārammaṇaṃ niyāmetabbāṃ.**

Idāni tassa tassa therassa vāde **soḷasamaggādayo** veditabbā. Paṭhamakāmāvacarakusalasadisena hi paṭhamamahāvīpākacittena gahitapaṭisandhikassa gabbhāvāsato nikkhamitvā saṃvarāsaṃvare paṭṭhapetum samatthabhāvaṃ upagatassa cakkhudvārasmiṃ iṭṭhārammaṇe āpāthamāgate kiriyamanodhātuyā bhavaṅge anāvaṭṭiteyeva atikkamana-ārammaṇānaṃ pamāṇaṃ natthi. Kasmā evaṃ hoti? Ārammaṇadubbalatāya. Ayaṃ tāva eko moghavāro.

Sace pana bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, kiriyamanodhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite vāṭṭhabbanāṃ apāpetvāva antarā cakkhuviññāṇe vā sampaṭicchane vā

santīraṇe vā ṭhatvā nivattissatīti netam ṭhānam vijjati. Voṭṭhabbanavasena¹ pana ṭhatvā ekam vā dve vā cittāni pavattanti. Tato āsevanam labhivā javanaṭṭhāne ṭhatvā puna bhavaṅgam otarati, idampi ārammaṇadubbalatāya eva hoti. Ayaṁ pana vāro “diṭṭham viya me, sutam viya me”ti-ādīni vadanakāle labbhati. Ayampi dutiyo moghavāro.

Aparassa kiriyaṇanodhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite vīthicittāni uppajjanti, javanam javati. Javanapariyosāne pana tadārammaṇassa vāro, tasmim anuppanneyeva bhavaṅgam otarati. Tatrāyaṁ upamā—yathā hi nadiyā āvaraṇam bandhitvā mahāmātikābhīmukhe udaye kate udakam gantvā ubhosu tīresu kedāre pūretvā atirekam kakkaṭakamaggādihi palāyivā puna nadimīyeva otarati, evamevaṁ daṭṭhabbam. Ettha hi nadiyaṁ udakappavattanakālo viya bhavaṅgavīthippavattanakālo, āvaraṇabandhanakālo viya kiriyaṇanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭanakālo, mahāmātitāya udakappavattanakālo viya vīthicittappavatti, ubhosu tīresu kedārapūraṇam viya javanam, kakkaṭakamaggādihi palāyivā puna udakassa nadī-otaraṇam viya javanam, kakkaṭakamaggādihi palāyivā puna udakassa nadī-otaraṇam viya javanam javitvā tadārammaṇe anuppanneyeva puna bhavaṅgotaraṇam. Evaṁ bhavaṅgam otaraṇacittānampi gaṇanapatho² natthi. Idañcāpi ārammaṇadubbalatāya eva hoti. Ayaṁ tatiyo moghavāro.

Sace pana balavārammaṇam āpāthagatam hoti, kiriyaṇanodhātuyā bhavaṅge āvaṭṭite cakkhuviññāṇādīni uppajjanti. Javanaṭṭhāne pana paṭhamakāmāvacarakusalacittam javanam hutvā chasattavāre javitvā tadārammaṇassa vāram deti. Tadārammaṇam paṭiṭṭhahamānam taṁsadisameva mahāvipākacittam paṭiṭṭhāti. Idam dve nāmāni labhati paṭisandhicittasadisattā mūlabhavaṅganti ca, yaṁ javanena gahitam ārammaṇam, tassa gahitattā tadārammaṇanti ca. Imasmim ṭhāne cakkhuviññāṇam sampañcchantam santīraṇam tadārammaṇanti cattāri vipākacittāni gaṇanūpagāni honti.

Yadā pana dutiyakusalacittam javanam hoti, tadā taṁsadisam dutiyavipākacittameva tadārammaṇam hutvā paṭiṭṭhāti. Idañca dve nāmāni

1. Voṭṭhapanē (Sī)

2. Gaṇanā nāma (Ka)

labhati paṭisandhicittena asadisattā āgantukabhavaṅganti ca,
purimanayeneva tadārammaṇanti ca. Iminā saddhim purimāni cattāri pañca
honti.

Yadā pana tatiyakusalacittam javanam hoti, tadā taṁsadisam
tativipākacittam tadārammaṇam hutvā patiṭṭhāti. Idampi vuttanayeneva
āgantukabhavaṅgam, tadārammaṇanti ca dve nāmāni labhati. Iminā saddhim
purimāni pañca cha honti.

Yadā pana catutthakusalacittam javanam hoti, tadā taṁsadisam
catutthavipākacittam tadārammaṇam hutvā patiṭṭhāti. Idampi vuttanayeneva
āgantukabhavaṅgam, tadārammaṇanti ca dve nāmāni labhati. Iminā saddhim
purimāni cha satta honti.

Yadā pana tasmim dvāre iṭṭhamajjhāttārammaṇam āpāthamāgacchati,
tatrāpi vuttanayeneva tayo moghavārā labbhanti. Yasmā pana ārammaṇena
vedanā parivattati, tasmā tattha upekkhāsahagatasantīraṇam, catunnañca
upekkhāsahagatamahākusalajavanānam pariyosāne cattāri
upekkhāsahagatamahāvīpākacittāneva tadārammaṇabhāvena patiṭṭhahanti.
Tānapi vuttanayeneva āgantukabhavaṅgam, tadārammaṇanti ca dve nāmāni
labhanti. Piṭṭhibhavaṅgānītipi vuccanti eva. Iti imāni pañca, purimehi sattahi
saddhim dvādasa honti. Evaṁ cakkhudvāre dvādasa, sotadvārādīsu dvādasa
dvādasāti samasaṭṭhi honti. Evaṁ ekāya cetanāya kamme āyūhite samasaṭṭhi
vipākacittāni uppajjanti, aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre dvādasa,
sotaghānājjivhākāyaviññāṇāni cattārīti soḷasa honti.

Imasmim ṭhāne **ambopamam** nāma gaṇhimso. Eko kira puriso
phalitambarukkhāmūle sasīsam pārupitvā nipanno niddāyati. Athekam
ambapakkam vaṇṭato muccitvā tassa kaṇṇasakkhalim puñchamānam¹ viya
'than'ti² bhūmiyam pati, so tassa saddena pabujjhivā ummīletvā³ olokesi.
Tato hattham pasāretvā phalam gahetvā madditvā upasiṅghitvā paribhuñji.

Tattha tassa purisassa ambarukkhāmūle niddāyanakālo viya
bhavaṅgasamaṅgikālo, ambapakkasa vaṇṭato muccitvā kaṇṇasakkhalim
puñchamānassa patanakālo viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanakālo, tena
saddena

1. Puñjamānam (Ka)

2. 'Than'ti (Sī), 'dhan'ti (Ka)

3. Ummīlitvā (Ka)

pabuddhakālo viya kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, ummīletvā olokitakālo viya cakkhuviññāṇassa dassanakiccasāadhanakālo, hattham pasāretvā gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchitakālo¹, gahetvā madditakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīraṇakālo, upasiṅghitakālo viya kiriyamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo, paribhuttakālo viya javanassa ārammaṇarasam anubhavitakālo. Ayaṃ upamā kim dīpeti? “Ārammaṇassa pasādaghaṭṭanameva kiccaṃ, tena pasāde ghaṭṭite kiriyamanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanameva, cakkhuviññāṇassa dassanamattakameva, vipākamanodhātuyā ārammaṇasampaṭicchanamattakameva, vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇasantīraṇamattakameva, kiriyamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇavavatthāpanamattakameva kiccaṃ, ekantena pana ārammaṇarasam javanameva anubhavatī”ti dīpeti.

Ettha ca “tvaṃ bhavaṅgaṃ nāma hoti, tvaṃ āvajjanaṃ nāma, tvaṃ dassanaṃ nāma, tvaṃ sampaṭicchanam nāma, tvaṃ santīraṇam nāma, tvaṃ voṭṭhabbanam nāma, tvaṃ javanam nāma hohī”ti koci kattā vā kāretā vā natthi.

Imasmiṃ pana thāne **pañcavidham niyāmaṃ** nāma gaṇhimsu bījanīyāmaṃ, utunīyāmaṃ, kammanīyāmaṃ, dhammanīyāmaṃ, cittanīyāmaṃ. Tattha kulatthagacchassa uttaraggabhāvo, dakkhiṇavalliyā dakkhiṇato rukkhapariharaṇam, sūriyāvaṭṭapupphānam sūriyābhimukhabhāvā, māluvalatāya² rukkhābhimukhagamanameva, nālīkerassa matthake chiddasabbhāvoti tesam tesam bījānam taṃtaṃsadisaphaladānam **bījanīyāmo** nāma. Tasmīṃ tasmīṃ samaye tesam tesam rukkhānam ekappahāreneva pupphaphalapallavaggahaṇam **utunīyāmo** nāma. Tihetukakammaṃ tihetuka-duhetukāhetukavipākam deti. Duhetukakammaṃ duhetukāhetukavipākam deti, tihetukam na detīti evaṃ tassa tassa kammaṃ taṃtaṃsadisavipākadānameva **kammanīyāmo** nāma.

Aparopi kamma sarikkhakavipākavaseneva kammanīyāmo hoti. Tassa dīpanatthamidam vatthum kathenti—Sammāsambuddhakāle Sāvattiya dvāragāmo

1. Sampaṭicchanakālo (Syā, Ka)

2. Māluvalatāya (Sī)

jhāyi, tato pajjalitaṃ tiṇakaraḷaṃ uṭṭhahitvā ākāsenā gacchato kākassa gīvāya paṭimuñci, so viravanto bhūmiyaṃ patitvā kālamakāsi. Mahāsamuddepi ekā nāvā niccalā aṭṭhāsi, heṭṭhā kenaci niruddhabhāvaṃ apassantā kālakaṇṇisalākāṃ vicāresuṃ¹. Sā nāvikasappa upāsikāya hatthe pati. Tato “ekissā kāraṇā mā sabbe nassantu, udaye naṃ khipāmā”ti āharāsu. Nāviko “na sakkhissāmi etaṃ udaye plavamānaṃ² passitum”ti vālikāghaṭaṃ gīvāya bandhāpetvā khipāpesi, taṅkhaṇaṇṇeva nāvā khittasaro viya pakkhandi³. Eko bhikkhu leṇe vasati, mahantaṃ pabbatakūṭaṃ patitvā dvāraṃ pidahi, taṃ sattame divase sayameva apagataṃ. Sammāsambuddhassa Jetavane nisīditvā dhammaṃ kathentassa imāni tīṇi vatthūni ekappahāreneva ārocesuṃ. Satthā “na etaṃ aññehi kataṃ, tehi katakammameva taṃ”ti atītaṃ āharitvā dassento āha—

Kāko purimattabhāve manusso hutvā ekaṃ duṭṭhagoṇaṃ dametuṃ asakkonto gīvāya palālaveṇiṃ bandhitvā aggaṃ adāsi, goṇo teneva mato, idāni taṃ kammaṃ etassa ākāsenā gacchatopi na muccitum adāsi. Sāpi itthi purimattabhāve ekā itthiyeva, eko kukkuro tāya paricito hutvā araṇṇaṃ gacchantiyā saddhiṃ gacchati, saddhimevāgacchati. Manussa “nikkhanto idāni amhākaṃ sunakhaluddako”ti uppaṇḍenti. Sā tena aṭṭiyamānā kukkuraṃ nivāretum asakkontī vālikāghaṭaṃ gīvāya bandhitvā udaye khipi. Taṃ kammaṃ tassā samuddamajjhe muccitum nādāsi. Sopi bhikkhu purimattabhāve gopālako hutvā bilaṃ pavittāya godhāya sākhaḃhaṅgamuṭṭhiyā dvāraṃ thakesi, so sattame divase sayam āgantvā vivari, godhā kampamānā nikkhami, karuṇāya taṃ na māresi, taṃ kammaṃ tassa pabbatantaraṃ pavisitvā nisinnassa muccitum nādāsīti imāni tīṇi vatthūni samodhānetvā imaṃ gāthamāha.

“Na antalikkhe na samuddamajjhe,
Na pabbatānaṃ vivaraṃ pavissa.
Na vijjate so jagatippadeso,
Yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammā”ti⁴.

1. Vāresuṃ (Sī)

2. Uppilavamānaṃ (Sī) Dhammapada-Ṭṭha 25 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Pakkhandā (Syā), nikkhandā (Sī)

4. Khu 1. 32 Dhammapade.

Ayampi **kammaniyāmo**yeva nāma. Aññānīpi evarūpāni vatthūni kathetabbāni.

Bodhisattānaṃ pana paṭisandhiggahaṇe, mātukucchito nikkhamane, abhisambodhiyaṃ, Tathāgatassa dhammacakkappavattane, āyusaṅkhārassa ossajjane, parinibbāne ca dasasahassacakkavāḷakampanaṃ **dhammaniyāmo** nāma.

Ārammaṇena pana pasāde ghaṭṭite “tvaṃ āvajjanaṃ nāma hoti -pa-tvaṃ javanaṃ nāma hohī”ti koci kattā vā kāretā vā natthi. Attano attano¹ pana dhammatāya eva ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālato paṭṭhāya kiriyaṇaṇodhātucittaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, cakkhuviññāṇaṃ dassanakkiccaṃ sādheti, vipākamaṇodhātu sampaticchanakkiccaṃ sādheti, vipākamaṇovīññāṇadhātu santīraṇakkiccaṃ sādheti, kiriyaṇaṇovīññāṇadhātu voṭṭhabbanakkiccaṃ sādheti, javanaṃ ārammaṇaṇasaṃ anubhavatīti ayaṃ **cittanīyāmo** nāma, ayaṃ idha adhippeto.

Sasaṅkhārikatīhetukakusalenāpi upekkhāsahagatehi asaṅkhārikasasaṅkhārikakusalacittehipi kamme āyūhite taṃsadisavipākacittehi ādinnāya² paṭisandhiyā eseva nayo. Upekkhāsahagatadvaye pana paṭhamāṃ iṭṭhamajjhattārammaṇavasena pavattiṃ dassetvā pacchā iṭṭhārammaṇavasena dassetabbā.

Evampi ekekaṣmiṃ dvāre dvādasa dvādasa hutvā samasaṭṭhi honti. Aggahitaḡgahaṇena soḷasa vipākacittāni uppajjanti.

Imasmiṃ tṭhāne **pañca-ucchunāliyantopamaṃ**³ nāma gaṇhimsu. Uccupīḷanasamaye kira ekasmiṃ gāmaṃ ekādasa yantavāhā nikkhamitvā ekaṃ ucchuvāṭaṃ disvā tassa paripakkabhāvaṃ ñatvā ucchusāmiṃkaṃ upasaṅkamitvā “yantavāhā mayan”ti ārocesuṃ. So “ahaṃ tumheyyeva pariyesāmi”ti ucchusālaṃ te gahetvā agamāsi. Te tattha nāliyantaṃ sajjetvā⁴ “mayāṃ ekādasa janā, aparampi ekaṃ laddhuṃ vaṭṭati, vetanena gaṇhathā”ti āhaṃsu. Uccusāmiṃko “ahameva sahāyo bhavissāmi”ti ucchūnaṃ sālāṃ pūrāpetvā tesāṃ sahāyo ahosi. Te attano attano kuccāni katvā

1. Atthano (Syā, Ka)

3. Pañcanāliyantopamaṃ (Sī)

2. Dinnāya (Sī, Syā)

4. Yojetvā (Sī)

phāṇitapācakena¹ ucchurase pakke guḷabandhakena baddhe ucchusāmikena tulayitvā bhāgesu dinnesu attano attano bhāgaṃ ādāya ucchusālaṃ sāmikassa paṭicchāpetvā² eteneva upāyena aparāsupi catūsu sālāsu kammaṃ katvā pakkamimsu.

Tattha pañca yantasālā viya pañca pasādā daṭṭhabbā, pañca ucchuvāṭā viya pañca ārammaṇāni, ekādasa vicaraṇakayantavāhā viya ekādasa vipākacittāni, pañca ucchusālāsāmīno viya pañcaviññāṇāni, paṭhamakasālāyaṃ sāmikena saddhiṃ dvādasannaṃ janānaṃ ekatova hutvā katakammānaṃ bhāgaggahaṇakālo viya ekādasannaṃ vipākacittānaṃ cakkhuviññāṇena saddhiṃ ekato hutvā cakkhudvāre rūpārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo, sālāsāmikassa sālāya sampaṭicchanaṇakālo viya cakkhuviññāṇassa dvārasaṅkanti-akaraṇaṃ. Duttiya, tatiya, catuttha, pañcamasālāya dvādasannaṃ ekato hutvā katakammānaṃ bhāgaggahaṇakālo viya ekādasannaṃ vipākacittānaṃ kāyaviññāṇena saddhiṃ ekato hutvā kāyadvāre phoṭṭhabbārammaṇe sakasakakiccakaraṇakālo, sālāsāmikassa sālāya sampaṭicchanaṇakālo viya kāyaviññāṇassa dvārasaṅkanti-akaraṇaṃ veditabbaṃ. Ettāvatā “tihetukakammaṇa paṭisandhi tihetukā hotī”ti vāro kathito. Yā pana tena duhetukapaṭisandhi hoti, sā paṭicchannāva hutvā gatā.

Idāni **duhetukakammaṇa duhetukā paṭisandhi hotī**ti vāro kathetabbo. Duhetukena hi somanassasahagata-asāṅkhārikacittena kamme āyūhite taṃsadiseneva duhetukavipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuttanayeneva cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthamāgate³ tayo moghavārā. Duhetukasomanassasahagata-asāṅkhārikajavanāvasāne taṃsadisameva mūlabhavaṅgasāṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ, asaṅkhārikajavanāvasāne taṃsadisameva āgantukabhavaṅgasāṅkhātāṃ tadārammaṇaṃ. Iṭṭhamajjattārammaṇe dvinnāṃ upekkhāsahagatajavanānaṃ avasāne tādīsāneva dve tadārammaṇāni uppajjanti. Idha ekekasmīṃ dvāre aṭṭha aṭṭha katvā samacattālīsa cittāni, aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre aṭṭha, sotaghānājivhākāyaviññāṇāni cattārīti dvādasa honti. Evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite

1. Phāṇitapāceneva (Ka)

2. Paṭicchādetvā (Ka)

3. Āpāthagate (Sī)

dvādasa vipākacittāni uppajjanti. Ambopamapañcaniyāmakathā pākatikā eva. Duhetukasesacittattayasadisavipākena gahitapaṭisandhikepi eśeva nayo. Yantavāhopamāya panettha satta yantavāhā. Tehi tattha yante nāma sajjite sālāsāmikam aṭṭhamam katvā vuttanayānusārena yojanā veditabbā. Ettāvata “duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hoti”ti vāro kathito.

Idāni **ahetukapaṭisandhikathā** hoti. Catunnañhi duhetukakusalacittānaṃ aññatarena kamme āyūhite kuslavipāka-upekkhāsahagatāhetukamanoviññādhātucittena gahitapaṭisandhikassa paṭisandhi kammāsadisāti na vattabbā. Kammañhi duhetukam, paṭisandhi ahetukā. Tassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre iṭṭhamajjhattārammaṇe āpāthamāgate purimanayeneva tayo moghavārā veditabbā. Catunnaṃ pana duhetukakusalacittānaṃ aññatarajavanassa pariyosāne ahetukacittaṃ tadārammaṇabhāvena paṭiṭṭhāti. Taṃ mūlabhavaṅgam tadārammaṇanti dve nāmāni labhati. Evamettha cakkhuviññāṇaṃ sampaṭicchanaṃ upekkhāsahagatasantīraṇaṃ tadārammaṇampi upekkhāsahagatamevāti. Tesu ekaṃ gahetvā gaṇanūpagāni tīṇeva honti.

Iṭṭhārammaṇe pana santīraṇampi tadārammaṇampi somanassasahagatameva. Tesu¹ ekaṃ gahetvā purimāni tīṇi cattāri honti. Evaṃ pañcasu dvāresu cattāri cattāri katvā ekāya cetanāya kamme āyūhite vīsati vipākacittāni uppajjantīti veditabbāni. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre cattāri, sota ghāna jivhā kāyaviññāṇāni cattārīti aṭṭha honti. Idaṃ ahetukaṭṭhakaṃ nāma. Idaṃ manussalokena gahitaṃ.

Catūsu pana apāyesu pavatte labbhati. Yadā hi Mahāmogallānatthero niraye padumaṃ māpetvā padumakaṇṇikāya nisinno nerayikānaṃ dhammakathaṃ katheti, tadā tesam theram passantānaṃ kuslavipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, saddaṃ suṇantānaṃ sotaviññāṇaṃ, candanavane divāvihāraṃ nisīditvā gatassa cīvaragandhaghāyanakāle ghānaviññāṇaṃ, nirayaggaṃ² nibbāpetuṃ devaṃ vassāpetvā pāṇiyadānakāle jivhāviññāṇaṃ, mandamandavātasamuṭṭhāpanakāle kāyaviññāṇanti evaṃ cakkhuviññāṇādīni

1. Etesu(Ka)

2. Nerayaggaṃ (Syā, Ka)

pañca, ekaṃ sampañcchanam, dve santiraṇānīti ahetukaṭṭhakam labbhati. Nāgasupaṇṇavemānikapetānampi akusalena paṭisandhi hoti, pavatte kusalam vipaccati. Tathā cakkavattino maṅgalahatthi-assādīnam. Ayam tāva iṭṭha-iṭṭhamajjhattārammaṇesu kusalajavanavasena kathāmaggo.

Iṭṭhārammaṇe pana catūsu somanassasahagatākusalacittesu javitesu kusalavipākam somanassasahagatāhetukacittam tadārammaṇam hoti. Iṭṭhamajjhattārammaṇe catūsu upekkhāsahagatalobhasampayuttesu javitesu kusalavipākam upekkhāsahagatāhetukacittam tadārammaṇam hoti. Yam pana “javanena tadārammaṇam niyametabban”ti¹ vuttam, tam kusalam sandhāya vuttanti veditabban. Domanassasahagatajavanānantaram tadārammaṇam uppajjamānam kim uppajjati? akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātucittam uppajjati.

Idam pana javanam kusalatthāya vā akusalatthāya vā² ko niyametīti? Āvajjanañceva voṭṭhabbanañca. Āvajjanena hi yoniso āvaṭṭite³ voṭṭhabbanena yoniso vavatthāpīte javanam akusalam bhavissatīti aṭṭhānametaṃ. Āvajjanena ayoniso āvaṭṭite voṭṭhabbanena ayoniso vavatthāpīte javanam kusalam bhavissatīti aṭṭhānametaṃ⁴. Ubhayena pana yoniso āvaṭṭite, vavatthāpīte ca javanam kusalam hoti, ayoniso akusalanti veditabban.

Iṭṭhārammaṇe pana kaṅkhato, uddhatassa ca tadārammaṇam kim hotīti. Iṭṭhārammaṇasmiṃ kaṅkhatu vā mā vā, uddhato vā hotu mā vā. Kusalavipākāhetukasomanassacittameva tadārammaṇam hoti. Iṭṭhamajjhattārammaṇe kusalavipākāhetuka-upekkhāsahagatanti. Ayam panettha saṅkhepato atthadīpano **Mahādhammarakkhitattheravādo** nāma. Somanassasahagatasmiṃhi javane javite pañca tadārammaṇāni gavesitabbāni, upekkhāsahagatasmiṃ javane javite cha gavesitabbānīti.

Atha yadā somanassasahagatapaṭisandhikassa pavatte jhānam nibbattetvā pamādena parihīnajjhānassa “paṇītadhammo me naṭṭho”ti paccavekkhato

1. Hiṭṭhā 309 piṭṭhe.

3. Āvajjite (Sī)

2. Kusalatāya vā akusalatāya vā (Syā)

4. Aṭṭhānameva (Sī)

vippaṭisāravasena domanassam uppajjati, tadā kim uppajjati,
somanassānantarañhi domanassam, domanassānantarañca somassam
*Paṭṭhāne paṭisiddham, mahaggaṭṭadhammam ārabba javane javite
tadārammaṇampi tattheva paṭisiddhanti. Kusalavipākā vā akusalavipākā vā
upekkhāsahagatāhetukamanoviññādhātu uppajjati, kimassā āvajjananti¹.
Bhavaṅgāvajjanānam viya natthassā āvajjanakiccanti. Etāni tāva attano
ninnattā ca ciṇṇattā ca samudācārattā² ca uppajjantu, ayam katham
uppajjatīti? Yathā nirodhassa anantarapaccayam nevasaññānāsaññāyatanaṃ,
nirodhā vuṭṭhahantassa phalasamāpatticittam, ariyamaggacittam,
maggānantarāni phalacittāni, evam asantepi āvajjane
ninnaciṇṇasamudācārabhāvena uppajjati. Vinā hi āvajjanena cittam
uppajjati, ārammaṇena pana vinā nupajjatīti. Atha kimassārammaṇanti?
Rūpādīsu parittadhammesu aññataram. Etesu hi yadeva tasmim samaye
āpāthamagatam hoti, tam ārabba etam cittam uppajjatīti vedittabham.

Idāni sabbesampi etesam cittānam pākāṭabhāvattham ayam
pakiṇṇakanayo vutto—

“Suttam dovāriko ca, gāmillo³ ambo koliyakena ca⁴.

Jaccandho pīṭhasappi ca, visayaggāho ca upanissayamatthaso”ti.

Tattha **suttanti** eko panthamakkaṭako⁵ pañcasu disāsu suttam pasāretvā
jālam katvā majjhe nipajjati. Paṭhamadisāya pasāritasutte pāṇakena vā
paṭaṅgena vā makkhikāya vā pahaṭe nipannaṭṭhānato calitvā nikkhamitvā
suttānusārena gantvā tassa yūsam pivitvā puna āgantvā tattheva nipajjati.
Dutiyadisādīsu pahaṭakālepi evameva karoti.

Tattha pañcasu disāsu pasāritasuttam viya pañcapasādā, majjhe
nipannamakkaṭako viya cittam, pāṇakādīhi suttaggaṭṭanakālo viya
ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālo, majjhe nipannamakkaṭakassa calanam
viya pasādaggaṭṭanakam ārammaṇam gahetvā kiriyamanodhātuyā
bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, suttānusārena gamanakālo viya vīthicittappavatti,
sīse

1. Kimassā āvajjananti. Bhavaṅgāvajjananti (Sī)

2. Gāmilako (Syā), gāmilo (Ka)

* Paṭṭhāna 1. 321 piṭṭhe.

3. Samudācarattā (Sī, Ka)

4. Goliyakena ca (Ka)

5. Nipannamakkaṭako (Ka)

vijjhitvā yūsapivanam viya javanassa ārammaṇe javitakālo, puna āgantvā majjhe nipajjanam viya¹ cittassa hadayavatthumeva nissāya pavattanam.

Idam opammaṁ kim dīpeti? Ārammaṇena pasāde ghaṭṭite pasādavatthukacittato hadayarūpatthukacittam paṭhamataram uppajjati dīpeti, ekekaṁ ārammaṇam dvīsu dvīsu dvāresu āpāthamāgacchatīti.

Dovārikoti eko rājā sayanagato niddāyati, tassa paricārako pāde parimajjanto nisīdi, badhiradovāriko dvāre ṭhito, tayo paṭihārā paṭipāṭiyā ṭhitā. Atheke paccantavāsī manusso paṇṇākāram ādāya āgantvā dvāram kākoṭesi. Badhiradovāriko saddam na suṇāti, pādaparimajjako saññam adāsi. Tāya saññāya dvāram vivaritvā passi. Paṭhamapaṭihāro paṇṇākāram gahetvā dutiyassa adāsi, dutiyo tatiyassa, tatiyo rañño, rājā paribhuṇji.

Tattha so rājā viya javanam daṭṭhabbam, pādaparimajjako viya āvajjanam, badhiradovāriko viya cakkhuviññānam, tayo paṭihārā viya sampaṭicchanaḍḍini tīni vīthiccittāni, paccantavāsino paṇṇākāram ādāya āgantvā dvārakoṭanam viya ārammaṇassa pasādaghaṭṭanam, pādaparimajjakena saññāya dinnakālo viya kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, tena dinnasaññāya badhiradovārikassa dvāravivaraṇakālo viya cakkhuviññāṇassa ārammaṇe dassanakiccasāadhanakālo, paṭhamapaṭihārena paṇṇākārassa gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchitakālo, paṭhamena dutiyassa dinnakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīraṇakālo, dutiyena tatiyassa dinnakālo viya kiriyamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo, tatiyena rañño dinnakālo viya voṭṭhabbanena javanassa niyyāditakālo, rañño paribhogakālo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanakālo.

Idam opammaṁ kim dīpeti? Ārammaṇassa pasādaghaṭṭanamattameva kiccaṁ, kiriyamanodhātuyā bhavaṅgāvaṭṭanamattameva, cakkhuviññāṇādīnam dassanasampaṭicchanasantīraṇavavatthāpanamattāneva kiccāni, ekantena pana javanameva ārammaṇarasam anubhotīti dīpeti.

1. Nipajjanakālo viya (Sī)

“**Gāmillo**”ti sambahulā gāmadārakā antaravīthiyā paṃsukīlaṃ kīlanti, tatthe kassa hatthe kahāpaṇo paṭihaññi, so “mayhaṃ hatthe paṭihataṃ kiṃ nu kho etan”ti āha, atheko “paṇḍaram etan”ti āha. Aparo saha paṃsunā gālhaṃ gaṇhi, añño “puthulā caturassaṃ etan”ti āha, aparo “kahāpaṇo eso”ti āha. Atha naṃ āharitvā mātu adāsi, sā kamme upanesi.

Tattha sambahulānaṃ dārakānaṃ antaravīthiyā kīlāntānaṃ nisinnakālo viya bhavaṅgacittappavatti daṭṭhabbā, kahāpaṇassa hatthe paṭihatakālo viya ārammaṇena pasādassa ghaṭṭitakālo, “kiṃ nu kho etan”ti vuttakālo viya taṃ ārammaṇaṃ gahetvā kiriyamanodhātuyā bhavaṅgassa āvaṭṭitakālo, “paṇḍaram etan”ti vuttakālo viya cakkhuviññāṇena dassanakiccassa sādhitakālo, saha paṃsunā gālhaṃ gahitakālo viya vipākamanodhātuyā ārammaṇassa sampaṭicchitakālo, “puthulā caturassaṃ etan”ti vuttakālo viya vipākamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa santīraṇakālo “eso kahāpaṇo”ti vuttakālo viya kiriyamanoviññāṇadhātuyā ārammaṇassa vavatthāpitakālo, mātaraṃ kamme upanītakālo viya javanassa ārammaṇarasānubhavanaṃ veditabbaṃ.

Idaṃ opammaṃ kiṃ dīpeti? Kiriyamanodhātu adisvāva bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, vipākamanodhātu adisvāva sampaṭicchati, vipākamanoviññāṇadhātu adisvāva santīreti, kiriyamanoviññāṇadhātu adisvāva vavatthāpeti, javanaṃ adisvāva ārammaṇarasāṃ anubhoti, ekantena pana cakkhuviññāṇameva dassanakiccaṃ sādhetīti dīpeti.

Ambo koliyakena cāti idaṃ heṭṭhā vuttaṃ ambopamañca ucchusālāsāmikopamañca sandhāya vuttaṃ.

Jaccandho pīṭhasappī cāti ubhopi kira te nagaradvāre sālāyaṃ nīsīdiṃsu. Tattha pīṭhasappī āha “bho andhaka, tasmā tvaṃ idha sussamāno vicarasi, asuko padeso subhikkho bahvannapāno, kiṃ tattha gantvā sukhena jīvitum na vaṭṭatī”ti. Mayhaṃ tāva tayā ācikkhitā, tuyhaṃ pana tattha gantvā sukhena jīvitum kiṃ na vaṭṭatīti. Mayhaṃ gantum pādā natthīti. Mayhampi passitum cakkhūni natthīti. Yadi evaṃ tava pādā hontu, mama cakkhūnīti ubhopi

“sādhū”ti sampajācchitvā jaccandho pīṭhasappim̐ khandham āropesi, so tassa khandhe nisīditvā vāmahatthenassa sīsam parikkhipitvā dakkhiṇahatthena “imasmiṃ ṭhāne mūlam āvaritvā ṭhitam, imasmiṃ pāsāṇo, vāmaṃ muñca, dakkhiṇam gaṇha, dakkhiṇam muñca, vāmaṃ gaṇhā”ti maggaṃ niyametvā ācikkhati. Evaṃ jaccandhassa pādā, pīṭhasappissa cakkhūnīti ubhopi sampayogena icchitaṭṭhānam gantvā sukhena jīvimsu.

Tattha jaccandho viya rūpakāyo, pīṭhasappi viya arūpakāyo, pīṭhasappinā vinā jaccandhassa disaṃ gantum gamanābhisaṅkhārassa anibbattitakālo viya rūpassa arūpena vinā ādānagahaṇacopanam pāpetum asamatthatā, jaccandhena vinā pīṭhasappissa disaṃ gantum gamanābhisaṅkhārassa appavattanam viya pañcavokāre rūpaṃ vinā arūpassa appavatti, dvinnampi sampayogena icchitaṭṭhānam gantvā sukhena jīvitakālo viya rūpārūpadhammānam aññamaññayogena sabbakiccesu pavattisabbhāvoti¹. Ayaṃ paṇho pañcavokārabhavavasena kathito.

Visayaggāho cāti cakkhu rūpavisayaṃ gaṇhāti, sotāḍiṇi saddādivisaye.

Upanissayamatthasoti upanissayato ca atthato ca. Tattha asambhinnattā cakkhussa, āpāthagatattā rūpānam, ālokaśannissitam, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati cakkhuviññānam saddhim̐ sampayuttadhammehi. Tattha matassāpi cakkhu sambhinnaṃ hoti, jīvato niruddhampi pittena vā semhena vā rūhirena² vā palibuddhampi cakkhuviññāṇassa paccayo bhavituṃ asakkontaṃ sambhinnaṃ nāma hoti, sakkontaṃ asambhinnaṃ nāma. Sotāḍisupi eseṇa nayo. Cakkhusmiṃ pana asambhinnepi bahiddhā rūparammaṇe āpātham̐ anāgacchante cakkhuviññāṇam̐ nuppajjati, tasmim̐ pana āpātham̐ āgacchantepi ālokaśannissaye asati nuppajjati, tasmim̐ santeṇe kiriyaṇanodhātuyā bhavaṇṇe anāvaṭṭite nuppajjati, āvaṭṭiteyeva uppajjati. Evaṃ uppajjamānam̐ sampayuttadhammehi saddhim̐yeva uppajjati. Iti ime cattāro paccaye labhitvā uppajjati cakkhuviññāṇam³.

1. Pavattisambhavoti (Sī) 2. Rudhirena (Sī, Syā) 3. Ma 1. 248 piṭṭhe tannissayapāli.

Asambhinnattā sotassa, āpāthagatattā saddānaṃ, ākāsaṇṇissitaṃ manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati sotaviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha **ākāsaṇṇissitanti** ākāsaṇṇissayaṃ laddhāva uppajjati, na vinā tena. Na hi pihitakaṇṇacchiddassa sotaviññāṇaṃ pavattati. Sesāṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Yathā cettā, evaṃ ito paresupī. Visesamattaṃ pana vakkhāma.

Asambhinnattā ghānassa, āpāthagatattā gandhānaṃ, vāyosannissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati ghānaviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha **vāyosannissitanti** ghānabalaṃ¹ vāyumi pavisanteyeva uppajjati, tasmīṃ asati nuppajjati attho.

Asambhinnattā jivhāya, āpāthagatattā rasānaṃ, āposannissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati jivhāviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha **āposannissitanti** jivhātemanaṃ āpaṃ laddhāva uppajjati, na vinā tena. Sukkhajivhānaṃhi sukkhakhādanīye jivhāya ṭhapitepi jivhāviññāṇaṃ nuppajjateva.

Asambhinnattā kāyassa, āpāthagatattā phoṭṭhabbānaṃ, pathavisannissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati kāyaviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha **pathavisannissitanti** kāyapasādapaccayaṃ pathavisannissayaṃ laddhāva uppajjati, na tena vinā. Kāyadvārasmiṃhi bahiddhāmahābhūtārammaṇaṃ ajjhattikaṃ kāyapasādaṃ ghaṭṭetvā pasādapaccayesu mahābhūtesu paṭihaññati.

Asambhinnattā manassa, āpāthagatattā dhammānaṃ, vatthusannissitaṃ, manasikārahetukaṃ catūhi paccayehi uppajjati manoviññāṇaṃ saddhiṃ sampayuttadhammehi. Tattha **manoti** bhavaṅgacittaṃ. Taṃ niruddhampi, āvajjanacittassa paccayo bhavituṃ asamatthaṃ mandathāmagatameva² pavattamānampi sambhinnaṃ nāma hoti, āvajjanassa pana paccayo bhavituṃ samatthaṃ asambhinnaṃ nāma. **Āpāthagatattā dhammānanti** dhammārammaṇe āpāthagate. **Vatthusannissitanti** hadayavatthusannissayaṃ laddhāva uppajjati, na tena vinā. Ayampi pañho

1. Ghānabile (Syā, Ka)

2. Mandataragatameva (Sī)

pañcavokārabhavaṃ sandhāya kathito. **Manasikārahetukanti** kiriyamanoviññāṇadhātuyā bhavaṅge āvaṭṭiteyeva uppajjati attho. Ayaṃ tāva “upanissayamatthaso”ti ettha upanissayavaṇṇanā.

Atthato pana cakkhu dassanattham, sotaṃ savanattham, ghānaṃ ghāyanattham, jīvā sayanatthā, kāyo phusanattho, mano vijānanattho. Tattha dassanaṃ attho assa, tañhi tena nipphādetabbanti **dassanattham**. Sesesupi eseṇa nayo. Ettāvata **Tipiṭakacūḷanāgattaravāde soḷasakamaggo** niṭṭhito saddhim dvādasakamaggena ceṇa ahetukaṭṭhakena cāti.

Idāni **moravāpīvāsimahādattattheravāde dvādasakamaggakathā** hoti. Tattha sāketapañha-ussadakittanahetukittanāni pākatikāneva. Ayaṃ pana thero asaṅkhārikasasaṅkhārikesu dosaṃ disvā “asaṅkhārikaṃ asaṅkhārikameva vipākaṃ deti, no sasaṅkhārikaṃ. Sasaṅkhārikampi sasaṅkhārikameva, no asaṅkhārikaṃ”ti āha. Jāvanena cesa cittaniyāmaṃ na katheti, ārammaṇena pana vedanāniyāmaṃ katheti. Tenassa vipākuddhāre dvādasakamaggo nāma jāto, dasakamaggopi ahetukaṭṭhakampi ettheva pavitṭhaṃ.

Tatrāyaṃ nayo—somanassasahagatatihetuka-asaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādiseneva vipākacittena gahitapaṭisandhikassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayeneva tayo moghavārā honti. Tassa kusalo cattāri somanassasahagatāni, akusalato cattāri, kiriyato pañcāti imesaṃ terasannaṃ cittānaṃ aññatarena javitapariyosāne tadārammaṇaṃ patiṭṭhahamānaṃ somanassasahagata-asaṅkhārikatihetukacittampi duhetukacittampi patiṭṭhāti. Evamassa cakkhudvāre cakkhuviññāṇādīni tīṇi, tadārammaṇāni dve pañca gaṇanūpagacittāni honti.

Ārammaṇena pana vedanaṃ parivattetvā kusalo catunnaṃ, akusalato catunnaṃ, kiriyato catunnanti dvādasannaṃ upekkhāsahagatacittānaṃ aññatarena javitāvasāne upekkhāsahagatatihetuka-asaṅkhārikavipākampi duhetuka-asaṅkhārikavipākampi tadārammaṇaṃ hutvā uppajjati. Evamassa cakkhudvāre upekkhāsahagatasantīraṇaṃ, imāni dve tadārammaṇānīti tīṇi

gaṇanūpagacittāni honti. Tāni purimehi pañcahi saddhim aṭṭha sotadvārādīsupi aṭṭha aṭṭhāti ekāya cetanāya kamme āyūhite samacattālisa cittāni uppajjanti. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre aṭṭha, sotaviññāṇādīni cattārīti dvādasa honti. Tattha mūlabhavaṅgatā, āgantukabhavaṅgatā, ambopamaniyāmakathā ca vuttanayeneva veditabbā.

Somanassa sahaḡata tihetuka asaṅkhārika kusalacittena kamme āyūhitepi upekkhā sahaḡata tihetuka asaṅkhārika asaṅkhārikhehi kamme āyūhitepi eseva nayo. Tattha yantopamāpi¹ ettha pākatikā eva. Ettāvata “**tihetukakammena tihetukapaṭisandhi hoti**”ti vāro kathito, tihetukakammena duhetukapaṭisandhi hotīti vāro pana paṭicchanno hutvā gato.

Idāni duhetukakammena duhetukapaṭisandhikathā hoti. Somanassasahagataduhetuka-asaṅkhārikacittena hi kamme āyūhite tādīseneva vipākakittena gahitapaṭisandhikassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate heṭṭhā vuttanayeneva tayo moghavārā honti, duhetukassa pana **javanakiriyā** natthi. Tasmā kusalato cattāri somanassasahagatāni, akusalato cattārīti imesaṃ aṭṭhannaṃ aññatarena javitapariyosāne duhetukameva somanassasahagata-asaṅkhārikaṃ tadārammaṇaṃ hoti. Evamassa cakkuviññāṇādīni tīpi, idaṅca tadārammaṇanti cattāri gaṇanūpagacittāni honti. Iṭṭhamajjhataṭṭārammaṇe pana kusalato upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ, akusalato catunnanti aṭṭhannaṃ aññatarena javitapariyosāne duhetukameva upekkhāsahagataṃ asaṅkhārikaṃ tadārammaṇaṃ hoti. Evamassa upekkhāsahagatasantīraṇaṃ, idaṅca tadārammaṇanti dve gaṇanūpagacittāni honti. Tāni purimehi catūhi saddhim cha, sotadvārādīsupi cha chāti ekāya cetanāya kamme āyūhite samatimsa cittāni uppajjanti. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre cha, sotaviññāṇādīni cattārīti dasa honti. Ambopamaniyāmakathā pākatikā eva. Yantopamā idha na labbhatīti vuttaṃ.

1. Hatthayantopamāpi (Sī)

Somanassasahagataduhetukasasaṅkhārikakusalacittena kamme āyūhitepi upekkhā sahagata duhetuka asaṅkhārika sasaṅkhārikehi kamme āyūhitepi eseva nayo. Ettāvatā **“duhetukakammena duhetukapaṭisandhi hotī”**ti vāro kathito.

“Ahetukapaṭisandhi hotī”ti vāro pana evaṃ veditabbo. Kusalato catūhi ṇāṇavippayuttehi kamme āyuhite kuslavipākāhetukamanoviṇṇāṇadhātuyā upekkhāsahagatāya paṭisandhiyā gahitāya kammasadisā paṭisandhīti na vattabbā. Ito paṭṭhāya heṭṭhā vuttanayeneva kathetvā iṭṭhepi iṭṭhamajjhatepi cittappavatti¹ veditabbā. Imassa hi therassa vāde piṇḍajavanam javati, sesā “idam pana javanam kusalatthāya vā akusalatthāya vā ko niyāmetī”ti-ādikathā² sabbā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti. Ettāvatā Moravāpīvāsimahādattatheravāde dvādasakamaggo niṭṭhito saddhim dasakamaggena ceva ahetukaṭṭhakena ca.

Idāni **Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggakathā** hoti. Tattha sāketapañha-ussadakittanāni pākatikāneva, hetukittane pana ayaṃ viseso. Tihetukakammaṃ tihetukavipākampi duhetukavipākampi ahetukavipākampi deti. Duhetukakammaṃ tihetukameva na deti, itaram deti. Tihetukakammena paṭisandhi tihetukāva hoti, duhetukāhetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāhetukā hoti, tihetukā na hoti. Asaṅkhārikakammaṃ vipākam asaṅkhārikameva deti no sasaṅkhārikam. Sasaṅkhārikampi sasaṅkhārikameva deti, no asaṅkhārikam. Ārammaṇena vedanā parivattetabbā, javanam piṇḍajavanameva javati. Ādito paṭṭhāya cittāni kathetabbāni.

Tatrāyaṃ kathā—eko paṭhamakusalacittena kamman āyūhati, paṭhamavipākacitteneva paṭisandhim gaṇhāti, ayaṃ kammasadisā paṭisandhi. Tassa vuḍḍhippattassa cakkhudvāre iṭṭhārammaṇe āpāthagate vuttanayeneva tayo moghavārā honti. Athassa heṭṭhā vuttānam³ terasannam somanassasahagatajavanānam aññatarena javitapariyosāne paṭhamavipākacittameva

1. Cittupatti (Sī, Syā)

2. Heṭṭhā 317 piṭṭhe.

3. Vuttanayena (Ka)

tadārammaṇaṃ hoti. Taṃ mūlabhavaṅgaṃ, tadārammaṇanti dve nāmāni labhati. Evamassa cakkhuviññāṇādīni tīṇi, idaṃca tadārammaṇanti cattāri gaṇanūpagacittāni honti. Itthamajjhattārammaṇe heṭṭhā vuttānaṃyeva dvādasannaṃ upekkhāsahagatajavanānaṃ aññatarena javitapariyosāne upekkhāsahagataṃ tihetukaṃ asaṅkhārikacittaṃ tadārammaṇatāya pavattati, taṃ āgantukabhavaṅgaṃ, tadārammaṇanti dve nāmāni labhati. Evamassa upekkhāsahagatasantīraṇaṃ, idaṃca tadārammaṇanti dve gaṇanūpagacittāni, tāni purimehi catūhi saddhiṃ cha honti. Evaṃ ekāya cetanāya kamme āyūhite pañcasu dvāresu samatimsa cittāni uppajjanti. Aggahitaggahaṇena pana cakkhudvāre cha, sotaviññāṇādīni cattārīti dasa honti. Ambopamaniyāmakathā pākatikāyeva.

Dutiyatatiyacatutthakusalacittehi kamme āyūhitepi ettakāneva vipākacittāni honti. Catūhi upekkhāsahagatacittehi āyūhitepi eseṇa nayo. Idha pana paṭhamāṃ itthamajjhattārammaṇaṃ dassetabbaṃ, pacchā itthārammaṇena vedanā parivattetabbā. Ambopamaniyāmakathā pākatikā eṇa, yantopamā na labbhati. “Kusalato pana catunnaṃ ṇāṇavippayuttānaṃ aññatarena kamme āyūhite”ti ito paṭṭhāya sabbāṃ vitthāretvā ahetukaṭṭhakaṃ kathetabbaṃ¹. Ettāvatā Mahādhammarakkhitattheravāde dasakamaggo niṭṭhito hoti saddhiṃ ahetukaṭṭhakenāti.

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ therānaṃ katarassa vādo gahetabboti? Na kassaci ekaṃsena², sabbesaṃ pana vādesu yuttaṃ gahetabbaṃ. Paṭhamavādasmiṃhi sasaṅkhārāsasaṅkhāraavidhānaṃ paccayabhedato adhippetāṃ. Tenettha asaṅkhārikakusalassa dubbalapaccayehi uppannaṃ sasaṅkhārikavipākaṃ, sasaṅkhārikakusalassa balavapaccayehi uppannaṃ asaṅkhārikavipākaṃca gahetvā labbhamānānipi kiriyajavanāni pahāya kusalaṇaṇena tadārammaṇaṃ, ārammaṇena ca vedanaṃ niyāmetvā sekkhaputhujanavasena soḷasakamaggo kathito. Yaṃ panettha akusalaṇaṇaṇasāne ahetukavipākameva tadārammaṇaṃ dassitaṃ, taṃ itaresu na dassitameva. Tasmā taṃ tattha, tesu vuttaṃ sahetukavipākaṃca etthāpi sabbamidaṃ labbhateva. Tatrāyaṃ nayo—yadā hi kusalaṇaṇaṇaṃ antaranāra akusalaṃ javati, tadā kusalaṇaṇasāne ācinnasadisameva

1. Gahetabbaṃ (Ka)

2. Ekantena (Syā, Ka)

Akusalāvasāne sahetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttaṃ. Yadā nirantaraṃ akusalameva, tadā ahetukaṃ. Evaṃ tāva paṭhamavāde yuttaṃ gahetabbaṃ.

Dutiyavāde pana kusalato sasaṅkhārāsasaṅkhāravidhānaṃ adhippetam, tenettha asaṅkhārikakusalassa asaṅkhārikameva vipākam sasaṅkhārikakusalassa ca sasaṅkhārikameva gahetvā javanena tadārammaṇaniyāmaṃ akatvā sabbesampi sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ uppattiraho piṇḍajavanavaseneva dvādasakamaggo kathito. Tihetukajavanāvasāne panettha tihetukaṃ tadārammaṇaṃ yuttaṃ, duhetukajavanāvasāne duhetukaṃ, ahetukajavanāvasāne ahetukaṃ, bhājetvā pana na vuttaṃ. Evaṃ dutiyavāde yuttaṃ gahetabbaṃ.

Tatiyavādepi kusalatova asaṅkhārasasaṅkhāravidhānaṃ adhippetam, “tihetukakammaṃ tihetukavipākampi duhetukavipākampi ahetukavipākampi deti”ti pana vacanato asaṅkhārikatihetukapaṭisandhikassa asaṅkhārikaduhetukenaṇi tadārammaṇena bhavitabbaṃ. Taṃ adassetvā hetusadisameva tadārammaṇaṃ dassitaṃ, taṃ purimāya hetukittanaladdhiyā na yujjati. Kevalaṃ dasakamaggavibhāvanatthameva vuttaṃ, itarampi pana labbhateva. Evaṃ tatiyavādepi yuttaṃ gahetabbaṃ. Ayañca sabbāpi paṭisandhijanakasseva kammaṃ vipākam sandhāya tadārammaṇakathā. “Sahetukaṃ bhavaṅgaṃ ahetukassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayo”ti¹ vacanato pana nānākammena ahetukapaṭisandhikassāpi sahetukavipākam tadārammaṇaṃ uppajjati, tassa uppattividhānaṃ Mahāpakaraṇe āvi bhavissatīti.

Kāmāvacarakusalavipākakathā niṭṭhitā.

Rūpāvacarārūpāvacaravipākakathā

499. Idāni rūpāvacarādivipākam² dessetum puna “**katame dhammā abyākata**”ti-ādi āradhmaṃ. Tattha yasmā kāmāvacaravipākam attano kusalena sadisampi hoti asadisampi, tasmā na taṃ kusalanugatikaṃ katvā bhājitaṃ. Rūpāvacarārūpāvacaravipākam pana yathā hatthi-assapabbatādīnaṃ chāyā hatthi-ādisadisāva honti, tathā attano kusalasadisameva hotīti kusalanugatikaṃ katvā bhājitaṃ. Kāmāvacarakammañca yadā

1. Abhi 10. 42 Paṭṭhāne tatiyabhāgapotthake.

2. Rūpāvacarārūpāvacaravipākam (Ka)

kadāci vipākam deti, rūpāvacarārūpāvacaram pana anantarāyena dutiyasmiṃyeva attabhāve vipākam detītipi kusalānugatikameva katvā bhājitam. Sesam kusale vuttanayeneva veditabbam. Ayam pana viseso, paṭipadādibhedo ca hīnapaṇītamajjhimabhāvo ca etesu jhānāgamanato veditabbo. Chandādīnam pana aññataram dhuram katvā anuppādanīyattā niradhipatikāneva etānīti.

Rūpāvacarārūpāvacaravipākakathā niṭṭhitā.

Lokuttaravipākakathā

505. Lokuttaravipākampi kusalasadisattā kusalānugatikameva katvā bhājitam. Yasmā pana tebhūmakakusalam cutipaṭisandhivasena vaṭṭam ācināti vaḍḍheti, tasmā tattha “katattā upacitattā”ti vuttam. Lokuttaram pana tena ācitampi apacināti, sayampi cutipaṭisandhivasena na ācināti. Tenettha “katattā upacitattā”ti avatvā “**katattā bhāvitattā**”ti vuttam.

Suññatanti-ādīsu “maggo tāva āgamanato, saguṇato, ārammaṇatoti tīhi kāraṇehi nāmarūpam labhati”ti¹ idam heṭṭhā kusalādhikāre vitthāritam. “Tattha suttantikapariyāyena saguṇatopi ārammaṇatopi nāmarūpam labhati. Pariyāyadesanā hesā, abhidhammakathā pana nipariyāyadesanā. Tasmā idha saguṇato vā ārammaṇato vā nāmarūpam na labhati, āgamanatova labhati. Āgamanameva hi dhuram, tam duvidham hoti vipassanāgamanam, maggāgamananti. Tattha maggassa āgataṭṭhāne vipassanāgamanam dhuram, phalassa āgataṭṭhāne maggāgamanam dhuram”ti¹ idampi heṭṭhā vuttameva.

Tesu idam phalassa āgataṭṭhānam, tasmā idha maggāgamanam dhuranti veditabbam. So panesa maggo āgamanato “suññatan”ti nāmarūpam labhitvā saguṇato ca ārammaṇato ca “animitto appaṇihito”tipi vuccati, tasmā sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa tīṇi nāmāni deti. Katham? Ayañhi suddhāgamanavaseneva laddhanāmo suññatamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmarūpam dadamāno “suññatan”ti

1. Heṭṭhā 266 piṭṭhe.

nāmaṃ akāsi. Suññata-animittamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno “animittan”ti nāmaṃ akāsi. Suññata-appaṇihitamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno “appaṇihitan”ti nāmaṃ akāsi. Imāni pana tīṇi nāmāni maggānantare phalacittasmiṃyeva iminā nayena labbhanti, no aparabhāge vaḷaṇṇanakaphalasamāpattiyā. Aparabhāge pana aniccatādihi tīhi vipassanāhi vipassitum sakkoti, athassa vuṭṭhitavuṭṭhitavipassanāvasena¹ animitta-appaṇihitasuññatasāṅkhātāni tīni phalāni uppajjanti, tesam tāneva saṅkhārārammaṇāni aniccānupassanādīni ñāṇāni anulomañāṇāni nāma honti.

Yo cāyam suññatamagge vutto, appaṇihita-aggepi eseva nayo. Ayampi hi suddhāgamanavasena laddhanāmo apaṇihitamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno “appaṇihitan”ti nāmaṃ akāsi. Appaṇihita-animittamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno “animittan”ti nāmaṃ akāsi. Appaṇihitasuññatamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno “animittan”ti nāmaṃ akāsi. Appaṇihitasuññatamaggo sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano phalassa nāmaṃ dadamāno “suññatan”ti nāmaṃ akāsi. Imānipi tīṇi nāmāni maggānantare phalacittasmiṃyeva iminā nayena labbhanti, na aparabhāge vaḷaṇṇanakaphalasamāpattiyāti. Evaṃ imasmim vipākaniddese kusalcittehi tiguṇāni vipākacittāni vedittabbāni.

Yathā pana tebhūmakakusalāni attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetum na sakkonti, na evaṃ lokuttarakusalāni. Kasmā? Tebhūmakakusalānañhi añño āyūhanakālo, añño vipaccanakālo, tena tāni attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetum na sakkonti. Lokuttarāni pana tāya saddhāya tasmim vīriye tāya satiyā tasmim samādhimhi tāya paññāya avūpasantāya apaṇṇakaṃ aviraddham² maggānantarameva vipākaṃ paṭilabhanti, tena attano vipākaṃ adhipatiṃ labhāpetum sakkonti.

Yathā hi parittakassa aggino gataṭṭhāne aggismim nibbutamatteyeva uṇhākāro nibbāyitvā kiñci na hoti, mahantaṃ pana ādittaṃ aggikkhandham

1. Vuṭṭhitavipassanāvasena (Ka)

2. Aviruddham (Sī, Syā)

nibbāpetvā gomayaparibhaṇḍe katepi uṇhākāro avūpasantova hoti, evameva tebhūmakakusale añño kammakkhaṇo, añño vipākakkhaṇo, paritta-aggiṭṭhāne uṇhabhāvanibbutakālo viya hoti. Tasmā taṃ attano vipākam adhipatiṃ labhāpetuṃ na sakkoti, lokuttare pana tāya saddhāya -pa- tāya paññāya avūpasantāya maggānantarameva phalaṃ uppajjati. Tasmā taṃ attano vipākam adhipatiṃ labhāpetūti veditabbaṃ. Tenāhu porāṇā “vipāke adhipati natthi ṭhapetvā lokuttaran”ti.

553. Catutthaphalaniddese **aññātāvindriyanti** aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitañāṇakiccassa indriyaṃ, aññātāvīnaṃ vā catūsu saccesu niṭṭhitakiccānaṃ cattāri saccāni ñatvā paṭivijjhivā ṭhitānaṃ dhammānaṃ abbhantare indaṭṭhasāadhanena indriyaṃ.

555. Niddesavārepissa **aññātāvīnanti** ājānitvā ṭhitānaṃ. **Dammānanti** sampayuttadhammānaṃ abbhantare. **Aññāti** ājānanā. **Paññāpajānanāti**-ādīni vuttatthāneva. **Maggaṅgaṃ maggapariyāpannanti** phalamaggassa aṅgaṃ, phalamagge ca pariyāpannanti attho.

Apicettha idaṃ pakiṇṇakaṃ—ekaṃ indriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati, ekaṃ cha ṭhānāni gacchati, ekaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati. Ekañhi anaññātāññassāmītindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati sotāpattimaggam. Ekaṃ aññindriyaṃ heṭṭhā tīṇi phalāni, upari tayo maggeti cha ṭhānāni gacchati. Ekaṃ aññātāvindriyaṃ ekaṃ ṭhānaṃ gacchati arahattaphalaṃ. Sabbesupi maggaphalesu atthato aṭṭha aṭṭha indriyānīti catusaṭṭhi lokuttarindriyāni kathitāni. Pālito pana nava nava katvā dvāsattati honti. Magge “maggaṅgaṃ”ti vuttam, phalepi maggaṅgaṃ. Magge “bojjhaṅgo”ti vutto, phalepi bojjhaṅgo. Maggakkhaṇe “ārati viratī”ti vuttā, phalakkhaṇepi “ārati viratī”ti. Tattha maggo maggabhāveneva maggo, phalaṃ pana maggaṃ upādāya maggo nāma, “phalaṅgaṃ phalapariyāpannan”ti vattumpi vaṭṭati. Magge bojjhanakassa aṅgoti **sambojjhaṅgo**, phale Buddhassa aṅgoti **sambojjhaṅgo**. Magge āramaṇaviramaṇavaseneva **ārati virati**, phale pana ārativirativasenāti.

Lokuttaravipākakathā niṭṭhitā.

Akusalavipākakathā

556. Ito parāni akusalavipākāni pañca
cakkhusotaghānajivhākāyaviññāṇāni, ekā manodhātu, ekā
manoviññāṇadhātūti imāni satta cittāni Pālito ca atthato ca heṭṭhā vuttehi
tādisheva kusalavipākacittehi sadisāni.

Kevalañhi tāni kusalakammapaccayāni, imāni akusalakammapaccayāni.
Tāni ca iṭṭha-iṭṭhamajjhattesu ārammaṇesu vattanti, imāni aniṭṭha-
aniṭṭhamajjhattesu. Tattha ca sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ, idha
dukkhasahagataṃ. Tattha ca upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu manussesu
jaccandhādīnaṃ paṭisandhiṃ ādīṃ katvā pañcasu ṭhānesu vipaccati, idha
pana ekādasavidhenāpi akusalacittena kamme āyūhite
kammakammanimittagatinimittesu aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā catūsu
apāyesu paṭisandhi hutvā vipaccati. Dutiyavārato paṭṭhāya yāvatāyukaṃ
bhavaṅgaṃ hutvā, aniṭṭha-aniṭṭhamajjhattārammaṇāya pañcaviññāṇavīthiyā
santīraṇaṃ hutvā, balavārammaṇe chasu dvāresu tadārammaṇaṃ hutvā,
maraṇakāle cuti hutvāti evaṃ pañcasu eva ṭhānesu vipaccatīti.

Akusalavipākakathā niṭṭhitā.

Kiriyābyākatavaṇṇanā

Manodhātucitta

566. Idāni kiriyābyākataṃ bhājetvā dassetuṃ puna “**katame dhammā
abyākatā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kiriyā**ti karaṇamattaṃ. Sabbesuyeva hi
kiriyacittesu yaṃ javanabhāvaṃ appattaṃ, taṃ vātapupphaṃ viya, yaṃ
javanabhāvappattaṃ, taṃ chinnaṃ mūlakarukkhapupphaṃ viya aphalaṃ hoti,
taṃ taṃkiccasādhana vasena pavattattā pana karaṇamattameva hoti. Tasmā
“kiriyā”ti vuttaṃ. **Neva kusalā nākusalā**ti-ādīsu kusalamūlasaṅkhātassa
kusalahetuno abhāvā **neva kusalā**, akusalamūlasaṅkhātassa akusalahetuno
abhāvā **neva akusalā**, yonisomanasikāra

ayonisomanasikārasaṅkhātānampi kusalākusalapaccayānaṃ abhāvā **neva kusalā nākusalā**. Kusalākusalasaṅkhātassa janakahetuno abhāvā **na ca kammavipākā**.

Idhāpi cittassekaggatāniddese pavattiṭṭhitimattameva labbhati. Dve pañcaviññāṇāni, tisso manodhātuyo, tisso manoviññāṇadhātuyo, vicikicchāsahagatanti imesu sattarasasu cittesu dubbalattā “saṅṭhiti avaṭṭhiti”ādīni na labbhanti. Sesam sabbaṃ vipākamanodhātuniddese vuttanayeneva veditabbaṃ aññatra uppattiṭṭhānā. Tañhi cittaṃ pañcaviññāṇānantaram uppajjati, idaṃ pana pañcadvāre vaḷaṇjanakappavattikāle¹ sabbesaṃ pure uppajjati. Kathaṃ? Cakkhudvāre tāva iṭṭha-iṭṭhamajjhatta-aniṭṭha-aniṭṭhamajjhattesu rūpārammaṇesu yena kenaci pasāde ghaṭṭite taṃ ārammaṇaṃ gahetvā āvajjanavasena purecārikaṃ hutvā bhavaṅgaṃ āvaṭṭayamānaṃ uppajjati. Sotadvārādīsupi eseṃ nayoti.

Kiriyamanodhātucittaṃ niṭṭhitaṃ.

Kiriyamanoviññāṇadhātucittāni

568. **Manoviññāṇadhātu uppannā hoti -pa- somanassasahagatā**ti idaṃ cittaṃ aññesaṃ asādhāraṇaṃ khīṇāsavasessa pāṭipuggalikaṃ chasu dvāresu labbhati. Cakkhudvāre hi padhānasārappaṃ ṭhānaṃ disvā khīṇāsavo iminā cittaṇa somanassito hoti, sotadvāre bhaṇḍabhājanīyaṭṭhānaṃ patvā mahāsaddaṃ katvā luddhaluddhesu gaṇhantesu “evarūpā nāma me loluppataṇhā pahīnā”ti iminā cittaṇa somanassito hoti, ghānavdāre gandhehi vā pupphehi vā cetiyaṃ pūjento iminā cittaṇa somanassito hoti, jivhādvāre rasasampannaṃ piṇḍapātāṃ laddhā bhājetvā paribhuñjanto “sāraṇīyadhammo vata me pūrito”ti iminā cittaṇa somanassito hoti, kāyadvāre ābhisamācārikavattaṃ karonto “kāyadvāre me vattaṃ pūritaṃ”ti iminā cittaṇa somanassito hoti. Evaṃ tāva pañcadvāre labbhati.

1. Vaḷaṇjanappavattikāle (Sī, Ka)

Manodvāre pana atītānāgatamārabbha uppajjati.
 Jotipālamāṇava¹magghadevarāja²kaṇhatāpasādi³kālasmiñhi kataṃ kāraṇaṃ
 āvajjetvā Tathāgato sitaṃ pātvākāsi. Taṃ pana
 pubbenivāsañāṇasabbaññutaññāṇaṃ kiccaṃ, tesaṃ pana dvinnāṃ
 ñāṇaṇaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ hāsayaṃānaṃ uppajjati. “Anāgate
 tantissaro mudīṅgassaro Paccekabuddho bhavissatī”ti sitaṃ pātvākāsi.
 Tampi anāgataṃsañāṇasabbaññutaññāṇaṃ kiccaṃ, tesaṃ pana dvinnāṃ
 ñāṇaṇaṃ ciṇṇapariyante idaṃ cittaṃ hāsayaṃānaṃ uppajjati.

Niddesavāre panassa sesa-ahetukacittehi balavataratāya cittekaggatā
 samādhibalaṃ pāpetvā ṭhapitā, vīriyampi vīriyabalaṃ pāpetvā. Uddesavāre
 pana “samādhibalaṃ hoti, vīriyabalaṃ hoti”ti anāgatattā paripuṇṇena
 balatṭhenaṭṭhaṃ dvayaṃ balaṃ nāma na hoti. Yasmā pana neva kusalaṃ
 nākusalaṃ, tasmā ‘balan’ti vatvāna ṭhapitaṃ⁴. Yasmā ca na nippariyāyena
 balaṃ, tasmā saṅghavārepi “dve balāni hontī”ti na vuttaṃ. Sesaṃ sabbaṃ
 somanassasahagatāhetukamanoviññādhātuniddese vuttanayeneva
 veditabbaṃ.

574. **Upekkhāsahagatā**ti idaṃ cittaṃ tīsu bhavesu sabbesaṃ
 sacittakasattānaṃ sādharmaṇaṃ, na kassaci sacittakassa nuppajjati nāma.
 Uppajjamānaṃ pana pañcadvāre voṭṭhabbanāṃ hoti, manodvāre āvajjanaṃ.
 Cha asādhāraṇaṇāṇāni iminā gahitārammaṇameva gaṇhanti. **Mahāgajam**
 nāmetaṃ cittaṃ. Imassa anārammaṇaṃ nāma natthi. “Asabbaññutaññāṇaṃ
 sabbaññutaññāṇagatikāṃ nāma kataman”ti vutte “idan”ti vattabbaṃ.
 Sesamettha purimacitte vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalaṇhi tattha
 sappītikattā navaṅgiko saṅkhārakkhandho vibhatto, idha nippītikattā
 aṭṭhaṅgiko.

1. Ma 2. 236 piṭṭhe.

2. Ma 2. 262 piṭṭhe.

3. Khu 5. 202 Jātake.

4. Vatvā ṭhapitaṃ, (Sī) ayaṃ panettha adhippāyo—“imassa cittassa niddese
 ‘samādhibalaṃ vīriyabalaṃ’ti evaṃ ‘balan’ti vatvā ettakeneva niṭṭhāpitaṃ, na
 tadanantaraṃ kusalākusalacittesu viya ‘sammāsamādhi micchāsamādhi’ti ca
 ‘sammāvāyāmo micchāvāyāmo’ti ca vuttaṃ”ti. Tasmā “vatvā na ṭhapitaṃ”ti pāṭho
 sabbathāpi ayuttoyeva.

Idāni yāni kusalato aṭṭha mahācittāneva khīṇāsavassa uppajjanatāya kiriyāni jātāni, tasmā tāni kusalaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Idha ṭhatvā hasanakacittāni samodhānetabbāni, kati panetāni hontīti? Vuccate, terasa. Puthujjanā hi kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato catūhīti aṭṭhahi cittehi hasanti. Sekkhā kusalato catūhi somanassasahagatehi, akusalato dvīhi diṭṭhigatavippayuttehi somanassasahagatehīti chahi cittehi hasanti. Khīṇāsavā kiriyato pañcahi somanassasahagatehi hasantīti.

Rūpāvacarārūpāvacarakiriya

577. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyāniddesesu
diṭṭhadhammasukhavihāranti diṭṭhadhamme imasmiṃyeva attabhāve sukhavihāramattaṃ. Tattha khīṇāsavassa puthujjanakāle nibbattitā samāpatti yāva na naṃ samāpajjati, tāva kusalāva. Samāpannakāle kiriyā hoti, khīṇāsavakāle paṇassa nibbattitā samāpatti kiriyāva hoti. Sesam sabbam taṃsadisattā kusalaniddese vuttanayeneva veditabbanti.

Aṭṭhasāliniyā Dhammasaṅgaha-aṭṭhakathāya

Cittuppādakaṇḍakathā niṭṭhitā.

Abyākatapadaṃ pana neva tāva niṭṭhitanti.

Cittuppādakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rūpakaṇḍa

Uddesavaṇṇanā

Idāni rūpakaṇḍaṃ bhājetvā dassetuṃ puna **“katame dhammā abyākata”**ti-ādi āradham. Tattha kiñcāpi heṭṭhā Cittuppādakaṇḍe vipākābyākatañceva kiriyābyākatañca nissesam katvā bhājitam, rūpābyākatanibbānābyākataṇi pana akathitāni. Tāni kathetuṃ catubbidhampi abyākataṃ samodhānetvā dassento **“kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākā”**ti-ādimāha. Tattha **kusalākusalānaṃ**ti catubhūmakakusalānañceva akusalānañca. Evaṃ tāva vipākābyākataṃ kusalavipākākusalavipākavasena dvīhi padehi pariyādiyitvā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ sabbampi kāmāvacaraṃ vā hoti rūpāvacarādisu vā aññataraṃ, tasmā **“kāmāvacarā”**ti-ādinā nayena tadeva vipākābyākataṃ bhūmantaravasena pariyādiyitvā dassitaṃ. Yasmā pana taṃ vedanākkhandhopi hoti -pa- viññāṇakkhandhopi, tasmā puna sampayuttacatukkhandhavasena pariyādiyitvā dassitaṃ.

Evaṃ vipākābyākataṃ kusalākusalavasena, bhūmantaravasena, sampayuttakkhandhavasenāti tīhi nayehi pariyādāya dassetvā puna kiriyābyākataṃ dassento **“ye ca dhammā kiriyā”**ti-ādimāha. Tattha **“kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā, vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”**ti vattabbaṃ bhaveyya, heṭṭhā pana gahitamevāti nayaṃ dassetvā nissajjitaṃ. Idāni avibhattaṃ dassento **“sabbañca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātū”**ti āha. Tattha **sabbañca rūpaṃ**ti padena pañcavīsati rūpāni channavutirūpakotṭhāsā nippadesato gahitāti veditabbā. **Asaṅkhatā ca dhātū**ti padena nibbānaṃ nippadesato gahitanti. Ettāvatā **abyākata dhammā**ti padaṃ niṭṭhitaṃ hoti.

584. **Tattha katamaṃ sabbaṃ rūpaṃ**ti idaṃ kasmā gahitaṃ? Heṭṭhā rūpābyākataṃ saṅkhepena kathitaṃ, idāni taṃ ekaka duka tika catukka -pa- ekādasakavasena vitthārato bhājetvā dassetuṃ idaṃ gahitaṃ. Tassattho—yaṃ vuttaṃ **“sabbañca rūpaṃ, asaṅkhatā ca dhātū”**ti, tasmim padadvaye katamaṃ sabbaṃ rūpaṃ nāma. Idāni taṃ dassento **“cattāro ca**

mahābhūtā”ti-ādimāha. Tattha **cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena tesam ūnādhikabhāvaṃ nivāreti. **Ca**-saddo sampiṇḍanattho, tena “na kevalaṃ cattāro mahābhūtāva rūpaṃ, aññampi atthi”ti upādārūpaṃ sampiṇḍeti.

Mahābhūtāti ettha mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi mahābhūtataṃ veditabbā. Etāni hi mahantapātubhāvato, mahābhūtasāmaññato, mahāparihārato, mahāvikārato, mahantabhūtattā cāti imehi kāraṇehi “mahābhūtāni”ti vuccanti. Tattha **mahantapātubhāvatoti** etāni hi anupādinnaśāntānēpi upādinnaśāntānēpi mahantāni pātubhūtāni, tesam anupādinnaśāntāne evaṃ mahantapātubhāvataṃ veditabbā. Ekañhi cakkavālaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasa sataśāhassāni tīṇi śāhassāni cattāri satāni¹ paññāsañca yojanāni. Parikkhepat—

* Sabbaṃ sataśāhassāni, chaṭṭiṃsa parimaṇḍalaṃ.
Dasa ceva śāhassāni, aḍḍhuḍḍhāni satāni ca.

Tattha—

Duṇe sataśāhassāni, cattāri nahutāni ca.
Ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā.

Tassāyeva sandhārakaṃ—

Cattāri sataśāhassāni, aṭṭheva nahutāni ca.
Ettakaṃ bahalattena, jalaṃ vāte patiṭṭhitaṃ.

Tassāpi sandhārako—

Navasataśāhassāni, māluto nabhamuggato.
Saṭṭhi ceva śāhassāni, esā lokassa saṅṭhiti.

Evaṃ saṅṭhite cettha yojanānaṃ—

Caturāsītisāhassāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave.
Accuggato tāvadeva, Sinerupabbatuttamo.

1. Catuttīṃsa satāni (Sī, Syā)

* Vi-Ṭṭha 1. 91; Visuddhi 1. 199 piṭṭhesu.

Tato upaḍḍhupaḍḍhena, pamāṇena yathākkamaṇi.

Ajjhogāḷhuggatā dibbā, nānāratana-cittitā.

Yugandharo Īsadharo, Karavīko Sudassano.

Nemindharo Vinatako, Assakaṇṇo girī brahā.

Ete satta mahāselā, Sinerussa samantato.

Mahārājānamāvāsā, devayakkhanisevitā.

Yojanānaṃ satānucco, Himavā pañca pabbato.

Yojanānaṃ sahasāni, tīṇi āyatavittthato.

Caturāsītisahasāhi, kūṭhehi paṭimaṇḍito.

Tipañcayo janakkhandha-parikkhepā nagavhayā.

Paññāsayo janakkhandha-sākhāyāmā samantato.

Satayojanavittthiṇṇā, tāvadeva ca uggatā.

Jambū yassānubhāvena, Jambudīpo pakāsito.

Yañcetaṃ Jambuyā pamāṇaṃ, tadeva asurānaṃ cittapāṭaliyā,
garuḷānaṃ simbalirukkhassa, Aparagoyāne kadambarukkhassa,
Uttarakurumhi¹ kapparukkhassa, Pubbavidehe sirīsassa, Tāvatiṃsesu
pāricchattakassāti. Tenāhu porāṇā—

“Pāṭali simbalī jambū, devānaṃ pāricchattako.

Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattaman”ti.

“Dve-asītisahasāni, ajjhogāḷho mahaṇṇave.

Accuggato tāvadeva, cakkavāḷasiluccayo.

Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhito”ti.

Upādinna kasantānepi macchakacchapadevadānavādisarīravasena
mahantāneva pātubhūtāni. Vuttañhetam Bhagavatā “santi bhikkhave
mahāsamudde² yojanasatikāpi attabhāvā”ti-ādi.

1. Uṭṭharakurūsu (Sī, Syā, Ka)

2. Vasanti mahāsamudde (Aṃ 3. 45 piṭṭhe), santi mahāsamudde (Vi 4. 141 piṭṭhesu)

Mahābhūtasāmaññatoti etāni hi yathā māyākāro amanīmyeva udakaṃ maṇim katvā dasseti, asuvaṇṇaṃyeva leḍḍum suvaṇṇaṃ katvā dasseti, yathā ca sayam neva yakkho na pakkhī samāno yakkhabhāvampi pakkhibhāvampi dasseti, evameva sayam anīlāneva hutvā nīlaṃ upādārūpaṃ dassenti. Apītāni, alohitāni, anodātāneva hutvā odātaṃ upādārūpaṃ dassentīti māyākāramahābhūtasāmaññato mahābhūtāni. Yathā ca yakkhādīni mahābhūtāni yaṃ gaṇhanti, neva tesaṃ tassa anto, na bahiṭṭhānaṃ upalabbhati, na ca taṃ nissāya na tiṭṭhanti, evameva etānipi neva aññamaññassa anto na bahi ṭhitāni hutvā upalabbhanti, na ca aññamaññaṃ nissāya na tiṭṭhantīti acinteyyatṭhānatāya yakkhādimahābhūtasāmaññatopi **mahābhūtāni**.

Yathā ca yakkhinīsaṅkhātāni mahābhūtāni manāpehi vaṇṇasaṇṭhānavikkhepehi attano bhayānakabhāvaṃ paṭicchādetvā satte vañcenti, evameva etānipi itthipurisasarīrādīsu mānāpena chavivaṇṇena manāpena aṅgapaccaṅgasaṇṭhānena manāpena ca hatthapādaṅgulibhamukavikkhepena attano kakkhaḷatādibhedam sarasalakkaṇaṃ paṭicchādetvā bālajanaṃ vañcenti, attano sabhāvaṃ daṭṭhum na denti. Iti vañcakaṭṭhena yakkhinīmahābhūtasāmaññatopi **mahābhūtāni**.

Mahāparihāratoti mahantehi paccayehi pariharitabbato. Etāni hi divase divase upanetabbattā mahantehi ghāsacchādanādīhi bhūtāni pavattānīti **mahābhūtāni**, mahāparihārāni vā bhūtāni **mahābhūtāni**.

Mahāvikāratoti bhūtānaṃ mahāvikārato. Etāni hi upādiṇṇānipi anupādiṇṇānipi mahāvikārāni honti. Tattha anupādiṇṇānaṃ kappavuṭṭhāne vikāramahattaṃ pākaṭaṃ hoti, upādiṇṇānaṃ dhātukkabhakāle. Tathā hi—

Bhūmito vuṭṭhitā yāva, brahmalokā vidhāvati.

Acci accimato loke, dayhamānamhi tejasā.

Koṭisatasahassekam, cakkavāḷam vilīyati.

Kupitena yadā loko, salilena vinassati.

Koṭisatasahassekam, cakkavālam vikīrati.
Vāyodhātuppakopena, yadā loko vinassati.

* Patthaddho bhavatī kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā.
Pathavīdhātuppakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

* Pūtiyo bhavatī kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā.
Āpodhātuppakopena, hoti pūtimukheva so.

* Santatto bhavatī kāyo, daṭṭho aggimukhena vā.
Tejodhātuppakopena, hoti aggimukheva so.

* Sañchinno bhavatī kāyo, daṭṭho satthamukhena vā.
Vāyodhātuppakopena, hoti satthamukheva so.

Iti mahāvikārāni bhūtānīti mahābhūtāni.

Mahantabhūtattā cāti etāni hi mahantāni mahatā vāyāmena
pariggahetabbattā bhūtāni vijjamānattāti mahantabhūtattā ca mahābhūtāni.
Evaṃ mahantapātubhāvādīhi kāraṇehi **mahābhūtāni**.

Catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpanti upayogatthe sāmivacanam,
cattāri mahābhūtāni upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpanti attho. **Idaṃ**
vuccati sabbaṃ rūpanti idaṃ cattāri mahābhūtāni padapaṭipāṭiyā niddiṭṭhāni
tevīsati upādārūpānīti sattavīsati ppabhedaṃ sabbaṃ rūpaṃ nāma.

Ekavidharūpasāṅgaha

Idāni taṃ vitthārato dassetuṃ ekavidhādīhi ekādasahi saṅgahehi
mātikam ṭhapento “**sabbaṃ rūpaṃ na hetū**”ti-ādimāha.

Tattha **sabbaṃ rūpanti** idaṃ padaṃ “sabbaṃ rūpaṃ na hetu, sabbaṃ
rūpaṃ ahetukan”ti evaṃ sabbapadehi saddhiṃ yojetabbaṃ. Sabbāneva
cetāni “na hetū”ti-ādīni tecattālīsa padāni uddiṭṭhāni. Tesu paṭipāṭiyā¹
cattālīsa padāni mātikato gahetvā ṭhapitāni, avasāne tīṇi mātikāmuttakānīti
evaṃ tāva paṭhame saṅgahe Pāḷivavatthānameva veditabbaṃ. Tathā
dutiya saṅgahādīsu.

* Saṃ-Ṭṭha 3. 58 piṭṭhepi.

1. Padapaṭipāṭiyā (Ka)

Duvidharūpasaṅgaha

Tatrāyaṃ nayo—dutiyaśaṅgahe tāva sataṃ cattāro ca dukā. Tattha “**atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ no-upādā**”ti-ādayo ādimhi cuddasa dukā aññaṃaññasambandhābhāvato pakiṇṇakadukā nāma. Tato “**atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa vatthū**”ti-ādayo pañcavīsati dukā vatthu-avatthu-upaparikkhaṇavasena¹ pavattattā vatthudukā nāma. Tato “**atthi rūpaṃ cakkhusamphassassa ārammaṇaṃ**”ti-ādayo pañcavīsati ārammaṇānārammaṇa-upaparikkhaṇavasena pavattattā ārammaṇadukā nāma. Tato “**atthi rūpaṃ cakkhāyatanaṃ**”ti-ādayo dasa āyatanānāyatana-upaparikkhaṇavasena pavattattā āyatanadukā nāma. Tato “**atthi rūpaṃ cakkudhātū**”ti-ādayo dasa dhātu-adhātu-upaparikkhaṇavasena pavattattā dhātudukā nāma. Tato “**atthi rūpaṃ cakkhundriyaṃ**”ti-ādayo aṭṭha indriyānindriya-upaparikkhaṇavasena pavattattā indriyadukā nāma. Tato “**atthi rūpaṃ kāyaviññatti**”ti-ādayo dvādasa sukhumāsukhumarūpa-upaparikkhaṇavasena pavattattā sukhumarūpadukā nāmāti. Idaṃ dutiyaśaṅgahe Pāḷivavatthānaṃ.

Tividharūpasaṅgaha

585. Tatiyaśaṅgahe sataṃ tiṇi ca tikāni. Tattha dutiyaśaṅgahe vuttesu cuddasasu pakiṇṇakadukesu ekaṃ ajjhattikadukaṃ sesehi terasahi yojetvā “**yaṃ taṃ rūpaṃ ajjhattikaṃ taṃ upādā, yaṃ taṃ rūpaṃ bāhiraṃ taṃ atthi upādā, atthi no-upādā**”ti-ādinā nayena ṭhapitā terasa pakiṇṇakatikā nāma. Tato tameva dukkaṃ sesadukehi saddhiṃ yojetvā “**yaṃ taṃ rūpaṃ bāhiraṃ taṃ cakkhusamphassassa na vatthu, yaṃ taṃ rūpaṃ ajjhattikaṃ taṃ atthi cakkhusamphassassa vatthu, atthi cakkhusamphassassa na vatthū**”ti-ādinā nayena sesatikā ṭhapitā. Tesāṃ nāmañca gaṇanā ca tesāmyeva vatthudukādīnaṃ vasena veditabbāti. Idaṃ tatiyaśaṅgahe Pāḷivavatthānaṃ.

Catubbidhādirūpasaṅgaha

586. Catutthasaṅgahe dvāvīsati catukkā. Tattha sabbapacchimo “**atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ no-upādā**”ti evaṃ idha mātikaṃ anāmasitvā

1. ...upaparikkhanavasena (Syā, Ka)

ṭhapito, itare pana āmasitvā ṭhapitā. Kathaṃ? Ye tāva idha duvidhasaṅgahe pakiṇṇakesu ādito tayo dukā, tesu ekekaṃ gahetvā **“yaṃ taṃ rūpaṃ upādā taṃ atthi upādinnaṃ, atthi anupādinnaṃ”**ti-ādinā nayena pañcahi pañcahi dukehi saddhiṃ yojetvā dukattayamūlakā ādimhi pañcadasa catukkā ṭhapitā.

Idāni yo yaṃ catukko sanidassanaduko, so yasmā **“yaṃ taṃ rūpaṃ sanidassanaṃ taṃ atthi sappatighaṃ, atthi appatighaṃ”**ti-ādinā nayena parehi vā, **“atthi upādā atthi no-upādā”**ti-ādinā nayena purimehi vā dukehi saddhiṃ atthobhāvato, kamābhāvato, visesābhāvato ca yogaṃ na gacchati. Sanidassanañhi appatighaṃ nāma no-upādā vā natthīti atthābhāvato yogaṃ na gacchati. Upādinnaṃ pana anupādinnañca atthi, taṃ kamābhāvā yogaṃ na gacchati. Sabbadukā hi pacchimapacchimeheva saddhiṃ yojitā, ayamettha kamo. Purimehi pana saddhiṃ kamābhāvoti. Sati atthe kamābhāvo akāraṇaṃ, tasmā upādinnaṃ padādīhi saddhiṃ yojetabboti ce. Na, visesābhāvā. Upādinnaṃ padādīni hi iminā saddhiṃ yojitāni, tatha **“upādinnaṃ vā sanidassanaṃ, sanidassanaṃ vā upādinnaṃ”**ti vutte viseso natthīti visesābhāvāpi yogaṃ na gacchati. Tasmā taṃ catutthadukaṃ anāmasitvā tato parehi **“atthi rūpaṃ sappatighaṃ”**ti-ādīhi tihi dukehi saddhiṃ **“yaṃ taṃ rūpaṃ sappatighaṃ taṃ atthi indriyaṃ, atthi na indriyaṃ. Yaṃ taṃ rūpaṃ appatighaṃ taṃ atthi indriyaṃ, atthi na indriyaṃ”**ti-ādinā nayena yujjamāne dve dve duke yojetvā cha catukkā ṭhapitā.

Yathā cāyaṃ catutthaduko yogaṃ na gacchati, tathā tena saddhiṃ ādidukopi. Kasmā? Anupādārūpassa ekantena anidassanattā. So hi **“yaṃ taṃ rūpaṃ no-upādā taṃ atthi sanidassanaṃ, atthi anidassanaṃ”**ti evaṃ catutthena dukena saddhiṃ yojiyamāno yogaṃ na gacchati, tasmā taṃ atikkamitvā pañcamena saha yojito. Evaṃ yo yena saddhiṃ yogaṃ gacchati, yo ca na gacchati, so veditabboti. Idaṃ catutthasaṅgahe Pāḷivavatthānaṃ. Ito pare pana pañcavidhasaṅgahādayo satta saṅgahā asammissā eva. Evaṃ sakalāyapi mātikāya Pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ.

Rūpavibhatti-ekakaniddesavaṇṇanā

594. Idāni tassā atthaṃ bhājetvā dassetuṃ “**sabbaṃ rūpaṃ na hetumevā**”ti-ādi āraddhaṃ. Kasmā panettha “katamaṃ taṃ sabbaṃ rūpaṃ na hetū”ti pucchā na katāti. Bhedaḥbhāvato. Yathā hi dukādīsu upādārūpampi atthi no-upādārūpampi, evamidha¹ hetu, na hetūtipi sahetukamahetukantipi¹ bhedo natthi, tasmā pucchaṃ akatvāva vibhattaṃ. Tattha **sabbanti** sakalaṃ niravasesaṃ. **Rūpanti** ayamassa sītādīhi rūpanabhāvadīpano samaññalakkhaṇaniddeso. **Na hetumevā**ti sādharmaṇahetupaṭikkhepaniddeso.

Tattha hetuhetu paccayahetu uttamahetu sādharmaṇahetūti catubbidho hetu. Tesu “tayo kusalahetū, tayo akusalahetū, tayo abyākatahetū”ti² ayaṃ **hetuhetu** nāma. “Cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetu cattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandhassa paññāpanāyā”ti³ ayaṃ **paccayahetu** nāma. Kusalaḥkusalaṃ attano vipākaṭṭhāne⁴ uttamaṃ, iṭṭhārammaṇaṃ kusalavipākaṭṭhāne uttamaṃ, aniṭṭhārammaṇaṃ akusalavipākaṭṭhāneti ayaṃ **uttamahetu** nāma. Yathāha “atītānāgatapaccuppannānaṃ kammamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti”ti⁵. “Eseva hetu esa paccayo saṅkhārānaṃ, yadidaṃ avijjāti avijjā saṅkhārānaṃ sādharmaṇahetu hutvā paccayaṭṭhaṃ pharati”ti ayaṃ **sādharmaṇahetu** nāma. Yathā hi pathavīraso āporaso ca madhurassāpi amadhurassāpi paccayo, evaṃ avijjā kusalasaṅkhārānampi akusalasaṅkhārānampi sādharmaṇapaccayo hoti. Imasmiṃ panatthe hetuhetu adhippeto. Iti “hetū dhammā na hetū dhammā”ti⁶ mātikāya āgataṃ hetubhāvaṃ rūpassa niyametvā paṭikkhipanto “**na hetumevā**”ti āha. Iminā nayena sabbapadesu paṭikkhepaniddeso, appaṭikkhepaniddeso ca veditabbo. Vacanattho pana sabbapadānaṃ mātikāvaṇṇanāyaṃ vuttōyeva.

Sappaccayamevāti ettha pana kammamuṭṭhānaṃ kammapaccayameva hoti, āhārasamuṭṭhānādīni āhārādipaccayānevāti evaṃ rūpasseva vuttacatupaccaya-

1-1. Nahetupi sahetu pīti (Sī, Syā)

3. Ma 3. 67; Saṃ 2. 83 piṭṭhesu.

4. Attano vipākadāne (Sī), attano attano vipākadāne (Ma-Ṭṭha 3 Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṃ)

5. Ma 1. 99; Abhi 2. 351; Khu 9. 356 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 214 piṭṭhe.

6. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

vasena attho veditabbo. **Rūpamevāti** “rūpino dhammā arūpino dhammā”¹*
mātikāya vuttaṃ arūpibhāvaṃ¹ paṭikkhipati. **Uppannaṃ chahi viññāṇehi**¹
paccuppannarūpameva cakkhuviññāṇādīhi chahi veditabbaṃ. Niyāmo pana
cakkhuviññāṇādīni sandhāya gahito. Na hi tāni atītānāgataṃ vijānanti,
manoviññāṇaṃ pana atītampi anāgatampi vijānāti. Taṃ imasmiṃ
pañcaviññāṇasote patitattā² sotapatitameva hutvā gataṃ. Hutvā
abhāvaṭṭhena pana **aniccameva**. Jarāya abhibhavitabbadhammakattā
jarābhibhūtimeva. Yasmā vā rūpakāye jarā pākāṭa hoti, tasmāpi
“jarābhibhūtimevā”¹ti vuttaṃ.

Evam ekavidhena rūpasāṅgahoti ettha **vidhāsaddo**
mānasāṅghānakotṭhāsesu dissati. “Seyyohamasmīti vidhā, sadiso hamasmīti
vidhā”¹ti-ādīsu³ hi māno vidhā nāma. “Kathaṃvidhaṃ sīlavantaṃ vadanti,
kathaṃvidhaṃ paññavantaṃ vadanti”¹ti-ādīsu⁴ saṅghānaṃ. **Kathaṃvidhanti**
hi padassa kathaṃsaṅghānanti attho. “Ekavidhena ñāṇavatthu, duvidhena
ñāṇavatthū”¹ti-ādīsu⁵ koṭṭhāso vidhā nāma. Idhāpi koṭṭhāsova adhippeto.

Saṅghasaddopi sajāṭisaṅgāṭikitiyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha
“sabbe khattiyā āgacchantu, sabbe brāhmaṇā, sabbe vessā, sabbe suddā
āgacchantu”, “yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo
ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”¹ti⁶ ayaṃ
sajāṭisaṅgaho nāma. “Ekajāṭikā āgacchantū”¹ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe
jāṭiyā ekasaṅgahaṃ gatā. “Sabbe kosalakā āgacchantu, sabbe māgadhakā,
sabbe bhārūkacchakā āgacchantu”, “yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo, yā
ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe
saṅgahitā”¹ti⁶ ayaṃ **saṅgāṭisaṅgaho** nāma. “Ekaṭṭhāne jātā saṃvuddhā”⁷
āgacchantū”¹ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe saṅgāṭiṭṭhānena⁸ nivutthokāsena
ekasaṅgahaṃ gatā. “Sabbe hatthāroha āgacchantu, sabbe assāroha, sabbe
rathikā āgacchantu”, “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi, yo ca
sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”¹ti⁶ ayaṃ
kiriyaṅgaho nāma.

1. Arūpabhāvaṃ (Sī)

2. Patitvā (Syā, Ka)

3. Abhi 2. 381 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 51 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 323-4 piṭṭhādīsu.

6. Ma 1. 375 piṭṭhe.

7. Saṃvaddhā (Sī)

* Abhi 1. 5piṭṭhe.

8. Saṅgāṭiṭṭhānena (Sī)

sabbeva hete attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahaṃ gatā. “Cakkhāyatanaṃ katamakhandhagaṇanaṃ¹ gacchati? Cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe ‘cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahitaṃ’²”² ayaṃ **gaṇanasaṅgaho** nāma, ayamidha adhippeto, ekakoṭṭhāsena rūpagaṇanāti ayañhettha attho. Esa nayo sabbattha.

Dukaniddesavaṇṇanā

Upādābhājanīyakathā

595. Idāni duvidhasaṅgahādīsu “atthi rūpaṃ upādā, atthi rūpaṃ no-upādā”³ti evaṃ bhedasabbhāvato pucchāpubbaṅgamaṃ padabhājanaṃ dassento **“katamaṃ taṃ rūpaṃ upādā”**ti-ādimāha. Tattha upādiyatīti **upādā**, mahābhūtāni gahetvā amuñcitvā tāni nissāya pavattatīti attho. Idāni taṃ pabhedato³ dassento **“cakkhāyatanaṃ”**ti-ādimāha.

596. Evaṃ tevīsatividhaṃ upādārūpaṃ saṅkhepato uddisitvā puna tadeva vitthārato niddisanto **“katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanaṃ”**ti-ādimāha. Tattha duvidhaṃ cakkhu maṃsacakkhu, paññācakkhu ca. Etesu Buddhacakkhu samantacakkhu ñāṇacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhūti pañcavidhaṃ paññācakkhu. Tattha “addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave Buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe -pa- duviññāpaye”⁴ti⁴ idam **Buddhacakkhu** nāma. “Samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇaṃ”⁵ti⁵ idam **samantacakkhu** nāma. “Cakkhum upapādi, ñāṇaṃ upapādi”⁶ti⁶ idam **ñāṇacakkhu** nāma. “Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhenā”⁷ti⁷ idam **dibbacakkhu** nāma. “Tasmim yevāsane virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhum upapādi”⁸ti⁸ idam **heṭṭhimamaggattayasāṅkhātāṃ ñāṇaṃ dhammacakkhu** nāma.

Maṃsacakkhupi pasādacakkhu sasambhāracakkhūti duvidhaṃ hoti. Tattha yoyaṃ akkhikūpake patiṭṭhito heṭṭhā akkhikūpakatṭhikena upari bhamukaṭṭhikena ubhato akkhikūṭehi anto matthaluṅgena bahiddhā akkhilomehi

1. Katamaṃ khandhagaṇanaṃ (sabbattha)

3. Pabhedam (Ka)

6. Saṃ 3. 369; Vi 3. 15 piṭṭhe.

2. Abhi 4. 251 piṭṭhe.

5. Khu 8. 178 piṭṭhe.

8. Ma 2. 346 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 225 piṭṭhe.

7. Ma 1. 227 piṭṭhe.

paricchinnō maṃsapiṇḍo, saṅkhepato “catasso dhātuyo vaṇṇo gandho raso oḷā sambhavo saṅṭhānaṃ jīvitaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasādo”ti cuddasasambhāro, vitthārato “catasso dhātuyo taṃsannissitavaṇṇagandharasa-oḷāsaṅṭhānasambhavā chāti imāni dasa catusamuṭṭhānānikattā cattālisaṃ honti, jīvitaṃ bhāvo kāyapasādo cakkhupasādoti cattāri ekantakammasamuṭṭhānānevā”ti imesaṃ catucattālīsāya rūpānaṃ vasena catucattālīsasambhāro, yaṃ loko “setaṃ cakkhuṃ, puthulaṃ, viṣaṃ vitthiṇṇaṃ cakkhuṃ”ti saṅjānanto na cakkhuṃ saṅjānāti, vatthuṃ cakkhuto saṅjānāti, so maṃsapiṇḍo akkhikūpe patiṭṭhito nhārusuttakena matthaluṅge ābaddho¹, yattha setampi atthi kaṇhampi lohitaṃ pathavīpi āpopi tejopi vāyopi, yaṃ semhussadattā setaṃ, pittussadattā kaṇhaṃ, ruhrussadattā lohitaṃ, pathavussadattā patthiṇṇaṃ hoti, āpussadattā paggharati, tejussadattā paridayhati, vāyussadattā sambhamati. Idaṃ **sasambhāracakkhu** nāma.

Yo panettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ **pasādacakkhu** nāma. Tadeva tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhitaṃ kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṅṭhānupattidesabhūte diṭṭhamaṇḍale sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya sattakkhipaṭalāni byāpetvā dhāraṇanāpanamaṇḍanaḥkicāhi catūhi dhātūhi khattiyakumāro viya sandhāraṇa-ābandhanaparipācānasamudhāraṇakicāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāharehi upatthambhiyamānaṃ āyunaṃ anupāliyamānaṃ vaṇṇagandharasādīhi parivutaṃ pamāṇato ūkāsiramattaṃ cakkhuviññānādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati. Vuttampi cetaṃ Dhammasenāpatinā—

“Yena cakkhupāsādena, rūpāni manupassati.

Parittaṃ sukhumaṃ etaṃ², ūkāsirasamūpamaṃ”ti.

Cakkhu ca taṃ āyatanaṃcāti **cakkhāyatanaṃ**. Yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādoti idhāpi upayogatttheyeva sāmivacanaṃ, cattāri

1. Nhārusuttakena bandho, matthaluṅgena ābandho (Ka)

2. Cetaṃ (Sī) Visuddhi 2. 76 piṭṭhe.

mahābhūtāni upādiyitvā pavattappasādoti attho. Iminā pasādacakkhumeva gaṇhāti, sesacakkum paṭikkhipati. Yaṃ pana indriyagocarasutte “ekam mahābhūtaṃ upādāya pasādo pathavīdhātuyā, tīhi mahābhūtehi saṅgahito āpodhātuyā ca tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca”, Catuparivattasutte¹ “dvinnam mahābhūtānam upādāya pasādo pathavīdhātuyā ca āpodhātuyā ca, dvīhi mahābhūtehi saṅgahito tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca”ti vuttam, tam pariyaena vuttam. Ayañhi suttantikakathā nāma pariyaadesanā. Yo ca catunnam mahābhūtānam upādāya pasādo, so tesu ekekassāpi dvinnam dvinnampi pasādo yevāti iminā pariyaena attha desanā āgatā. Abhidhammo pana nippariyaadesanā nāma, tasmā idha “catunnam mahābhūtānam upādāya pasādo”ti vuttam.

“Ayaṃ me attā”ti bālayanena pariggahitattā attabhāvo vuccati sarīrampi khandhapañcakampi, tasmim pariyaṇṇo tannissitoti **attabhāvapariyaṇṇo**. Cakkhuviññāṇena passitum na sakkāti **anidassano**. Paṭighaṭṭanānighamso ettha jāyatīti **sappaṭigho**.

Yenāti—ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—**yena** karaṇabhūtena **cakkhunā** ayaṃ satto idaṃ vuttappakāraṃ **rūpaṃ** atīte **passi vā**, vattamāne **passati vā**, anāgate **passissati vā**. Sacassa aparibhinnaṃ cakkhu bhaveyya, athānena āpāthagataṃ rūpaṃ **passee vā**, atītaṃ vā rūpaṃ atītena cakkhunā passi, paccuppannaṃ paccuppannena passati, anāgataṃ anāgatena passissati. “Sace tam rūpaṃ cakkhussa āpāthaṃ āgaccheyya, cakkhunā tam rūpaṃ passeyyā”ti idamettha parikappavacanā. Dassanapariṇāyakatṭhena **cakkhumpetaṃ**. Sañjātisamosaraṇatṭhena **cakkhāyatanampetaṃ**. Suññatasabhāvanissattaṭṭhena **cakkhudhātupesā**. Dassanalakkhaṇe indaṭṭham kāretīti **cakkhundriyampetaṃ**. Lujjanapalujjanaṭṭhena **lokopeso**. Vaḷaṇjanaṭṭhena **dvārāpesā**. Apūraṇiyaṭṭhena **samuddopeso**. Parisuddhaṭṭhena **paṇḍarampetam**. Phassādīnaṃ abhijāyanaṭṭhena **khetampetaṃ**. Tesāmyeva patiṭṭhānaṭṭhena **vatthumpetaṃ**. Samavisamaṃ dassentaṃ attabhāvaṃ netīti **nettampetaṃ**. Tenevaṭṭhena

1. Idaṃ nāmaṃ Ma 3. 112 piṭṭhe atthi, ayaṃ pana Pāli tattha na dissati. Vi-Ṭṭha 3. 8 piṭṭhe pana saṅgīṭimanārūḷhaṃ catuparivaṭṭasuttaṃ nāma āgataṃ, tam vā siyā.

nayanampetaṃ. Sakkāyapariyāpannaṭṭhena **orimaṃ tīrampetaṃ.**

Bahusādhāraṇaṭṭhena, assāmikaṭṭhena ca **suñño gāmpesoti.**

Ettāvatā “passi vā”ti-ādīhi catūhi padehi “cakkhumpetan”ti-ādīni cuddasa nāmāni yojetvā cakkhāyatanassa cattāro vavatthāpananayā vuttāti veditabbā. Kathaṃ? Ettha hi yena cakkhunā anidassanena sappatighena rūpaṃ sanidassanaṃ sappatighaṃ passi vā cakkhumpetaṃ -pa- suñño gāmpeso, idaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatananti ayameko nayo. Evaṃ sesopi veditabbā.

597. Idāni yasmā vijjuniccharaṇādikālesu anoloketukāmassāpi rūpaṃ cakkhupasādaṃ ghaṭṭeti, tasmā taṃ ākāraṃ dassetuṃ dutiyo niddesavāro āraddho. Tattha **yamhi cakkhumhīti** yamhi adhikaraṇabhūte cakkhumhi. **Rūpanti** paccattavacanametam. Tattha **paṭihaññī vāti** atītattho. **Paṭihaññāti vāti** paccuppannattho. **Paṭihaññissati vāti** anāgatattho. **Paṭihaññe vāti** vikappanattho. Atītañhi rūpaṃ atīte cakkhusmiṃ paṭihaññī nāma, paccuppannaṃ paccuppanne paṭihaññāti nāma, anāgataṃ anāgate paṭihaññissati nāma. “Sace taṃ rūpaṃ cakkhussa apāthaṃ āgaccheyya, cakkhumhi paṭihaññeyya taṃ rūpaṃ”ti ayamettha parikappo¹. Atthato pana pasādaṃ ghaṭṭayamānameva rūpaṃ paṭihaññāti nāma. Idhāpi purimanayeneva cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

598. Idāni yasmā attano icchāya oloketukāmassa rūpe cakkhum upasaṃharato cakku rūpasmiṃ paṭihaññāti, tasmā taṃ ākāraṃ dassetuṃ tatiyo niddesavāro āraddho. So atthato pākaṭoyeva. Ettha pana cakkhu ārammaṇaṃ sampaṭicchamaṇameva rūpaṃ paṭihaññāti nāma, idhāpi purimanayeneva cattāro vavatthāpananayā veditabbā.

599. Ito paraṃ phassapañcamakānaṃ uppattidassanavasena pañca, tesamīyeva ārammaṇapaṭibaddha-uppattidassanavasena pañcāti dasa vārā dassitā. Tattha **cakkhum nissāyāti** cakkhum nissāya paccayaṃ katvā. **Rūpaṃ ārabbhāti** rūpārammaṇaṃ āgama sandhāya paṭicca. Iminā cakkhupasādavatthukānaṃ phassādīnaṃ

1. Vikappanattho (Syā)

purejātapaccayena cakkhudvāra javanavīthipariyāpannānaṃ
 ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapaccayehi rūpassa paccayabhāvo
 dassito, itaresu pañcasu vāresu rūpaṃ ārammaṇamassāti **rūpārammaṇoti**
 evaṃ ārammaṇapaccayamatteneva paccayabhāvo dassito. Yathā pana
 purimesu tīsu, evaṃ imesupi dasasu vāresu cattāro cattāro vavatthāpananayā
 veditabbā. Evaṃ “katamaṃ taṃ rūpaṃ cakkhāyatanan”ti pucchāya
 uddhaṭaṃ cakkhum “idaṃ taṃ”ti nānappakārato dassetuṃ purimā tayo, ime
 dasāti terasa niddesavārā dassitā. Ekekasmiñcetha catunnaṃ catunnaṃ
 vavatthāpananayānaṃ āgatattā dvipaññāsāya nayehi paṭimaṇḍetvāva
 dassitāti veditabbā.

600. Ito paresu sotāyatanādiniddesesupi eseva nayo. Visesamattaṃ
 panettha evaṃ veditabbaṃ. Suṇātīti **sotaṃ**, taṃ sasambhārasotabilassa anto
 tanutambalomācite aṅgulivedhakasaṇṭhāne¹ padese vuttappakārāhi dhātūhi
 katūpakāraṃ utucittāharehi upatthambhiyamānaṃ āyunā anupāliyamānaṃ
 vaṇṇādihi parivutaṃ sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ
 sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Ghāyatīti **ghānaṃ**, taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajappadasaṇṭhāne
 padese yathāvuttappakāra-upakārupatthambhanānupālanaparivāraṃ hutvā
 ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Sāyanatṭhena **jivhā**, sā sasambhārajivhāmajjhassa upari
 uppaladalaggasaṇṭhāne padese yathāvuttappakāra-
 upakārupatthambhanānupālanaparivārā hutvā jivhāviññāṇādīnaṃ
 yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

Yavatā pana imasmiṃ **kāye** upādinna karūpaṃ nāma atthi, sabbattha
 kāyāyatanam kappāsapaṭale sneho viya yathāvuttappakāra-
 upakārupatthambhanānupālanaparivārammeva hutvā kāyaviññāṇādīnaṃ
 yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Ayamettha viseso.
 Seso Pāḷippabhedo ca attho ca cakkhuniddese vitanayeneva veditabbo.
 Kevalaṇhi idha cakkhupadassa ṭhāne sotapadādīni, rūpapadassa ṭhāne
 saddapadādīni, “passī”ti-ādīnaṃ ṭhāne “suṇī”ti-ādipadāni ca āgatāni.

1. Aṅguliveṭhakasaṇṭhāne (Sī), Visuddhi 2. 76 piṭṭhe passitabbaṃ.

“Nettampetaṃ nayanampetan”ti imassa ca padadvayassa abhāvā dvādasa dvādasa nāmāni honti. Sesam sabbattha vuttasadisameva.

Tattha siyā “yadi yāvatā imasmim kāye upādinna karūpaṃ nāma atthi, sabbattha kāyāyatanam kappāsa paṭale sneho viya, evam sante lakkhaṇasammissatā āpajjati”ti. Nāpajjati. Kasmā? Aññassa aññattha abhāvato. Yadi evam na sabbattha kāyāyatananti, neva paramatthato sabbattha. Vinibbhujitvā panassa nānākaraṇam paññāpetum na sakkā, tasmā evam vuttam. Yathā hi rūparasādayo vilikācuṇṇāni viya vivecetum asakkuṇeyyatāya aññamaññabyāpinoti vuccanti, na ca paramatthato rūpe raso atthi, yadi siyā, rūpagga haṇeneva rasaggahaṇam gaccheyya, evam kāyāyatanampi paramatthato neva sabbattha atthi, na ca sabbattha natthi, vivecetum asakkuṇeyyatāyāti, evamettha na lakkhaṇasammissatā āpajjati ti veditabbā.

Apica lakkhaṇādivavattahāpanatopetesam asammissatā veditabbā. Etesu hi rūpābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇam, daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇam vā **cakku**, rūpesu āviñchanarasam, cakkhuviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānam, daṭṭhukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānam.

Saddābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇam, sotukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇam vā **sota**, saddesu āviñchanarasam, sotaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānam, sotukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānam.

Gandhābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇam, ghāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇam vā **ghāna**, gandhesu āviñchanarasam, ghānaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānam, ghāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānam.

Rasābhigāhātārahabhūtapasādalakkhaṇa, sāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇa vā **jivhā**, rasesu āviñchanarasā, jivhāviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānā, sāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānā.

* Phoṭṭhabbābhīghātārahabhūtapasādalakkhaṇo,
phusitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇo vā **kāyo**,
phoṭṭhabbesu āviñchanaraso, kāyaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhāno,
phusitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhāno.

* Keci pana¹ “tejādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vāyupathavī-
āpādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādā sotaghānajivhā, kāyo sabbesan”ti vadanti.
Apare “tejādhikānaṃ pasādo cakkhu, vivaravāyu-āpāpathavādikānaṃ
pasādā sotaghānajivhākāyo”ti vadanti. Te vattabbā “suttaṃ āharathā”ti.
Addhā suttameva na dakkhissanti. Keci panettha “tejādīnaṃ guṇehi rūpādīhi
anuggayabhāvato”ti² kāraṇaṃ vadanti. Te ca vattabbā “ko panevamāha
rūpādayo tejādīnaṃ guṇā”ti. Avinibbhogesu hi rūpesu³ “ayaṃ imassa guṇo,
ayaṃ imassa guṇo”ti na labbhā vattum. Athāpi vadeyyum “yathā tesu tesu
sambhāresu tassa tassa bhūtassa adhikatāya pathavī-ādīnaṃ sandhāraṇādīni
kiccāni icchatha, evaṃ tejādi-adhikesu sambhāresu rūpādīnaṃ
adhikabhāvadassanato icchitabbametaṃ rūpādayo tesāṃ guṇā”ti. Te
vattabbā “iccheyyāma, yadi āpādhikassa āsavassa gandhato pathavī-adhike
kappāse gandho adhikataro siyā, tejādhikassa ca uṇhodakassa vaṇṇatopi
sītūdakassa vaṇṇo parihāyetha”. Yasmā panetaṃ ubhayampi natthi, tasmā
pahāyethetaṃ etesaṃ nissayabhūtānaṃ visesakappaṇaṃ, “yathā avisesepi
ekakalāpe bhūtānaṃ rūparasādayo aññamaññaṃ visadisā honti, evaṃ
cakkhupasādādayo avijjamānepi aññasmiṃ visesakāraṇe”ti
gahetabbametaṃ.

Kim pana taṃ, yaṃ aññamaññaṃ asādhāraṇaṃ? Kammameva nesaṃ
visesakāraṇaṃ, tasmā kammavisesato etesaṃ viseso, na bhūtavisesato.
Bhūtaviseso hi sati pasādova nuppajjati. Samānānaṃhi pasādo, na
visamānānanti porāṇā. Evaṃ kammavisesato visesavantesu ca etesu
cakkhusotāni **asampattavisayaggāhakāni**, attano nissayaṃ anallīnanissaye
eva visaye viññāṇahetuttā.

* Visuddhi 2. 74 piṭṭhepi.

2. Anuggayabhāvatoti (Sī), anuggayabhāvatoti (Syā, Ka)

1. Keci panettha (Sī)

3. Bhūtesu (Sī, Syā)

ghānājivhākāyā **sampattavisayaggāhakā**, nissayavasena ceva, sayañca attano nissayaṃ allīneyeva visaye viññāṇahetuttā.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “āpāthagatattāva ārammaṇaṃ sampattaṃ nāma. Candamaṇḍalasūriyamaṇḍalānañhi dvācattālīsajojanasahassamatthake ṭhitānaṃ vaṇṇo cakkhupasādaṃ ghaṭṭeti. So dūre ṭhatvā paññāyamānopi sampattoyeva nāma, taṃgocarattā¹ cakkhu sampattagocameva nāma. Dūre rukkhaṃ chindantānampi rajakānañca vatthaṃ dhovantānaṃ dūratova kāyavikāro paññāyati, saddo pana dhātuparamparāya āgantvā sotaṃ ghaṭṭetvā saṇikaṃ vavatthānaṃ gacchatī”ti vuttaṃ.

Tattha kiñcāpi āpāthagatattā ārammaṇaṃ sampattanti vuttaṃ, candamaṇḍalādivaṇṇo pana cakkhum asampatto dūre ṭhitova paññāyati. Saddopi sace saṇikaṃ āgaccheyya, dūre uppanno cirena suyeyya², paramparaghaṭṭanāya ca āgantvā sotaṃ ghaṭṭento asukadisāya nāmāti na paññāyeyya. Tasmā asampattagocarāneva tāni.

Ahi-ādisamānāni cetāni. Yathā hi **ahi** nāma bahi sittasammatṭhaṭṭhāne nābhiramati, saṅkāraṭṭhānatīṇapaṇṇagahanavammikāniyeva **cakkhupetaṃ** visamajjhāsayaṃ maṭṭhesu suvaṇṇabhitti-ādīsu nābhiramati, oloketumpi na icchati, rūpacittapupphalatādicittesuyeva pana abhiramati, tādīsesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte mukhampi vivarivā oloketukāmā honti.

Susumāropi bahi nikkhanto gahetabbaṃ na passati, akkhīni nimmīletvāva carati. Yadā pana byāmasatamattaṃ udakaṃ ogāhitvā bilāṃ pavisitvā nipanno hoti, tadā tassa cittaṃ ekaggaṃ hoti sukhaṃ supati, evameva **sotampetaṃ** bilajjhāsayaṃ ākāsasannissitaṃ kaṇṇacchiddakūpakeyeva ajjhāsayaṃ karoti, kaṇṇacchiddākāsoyeva tassa saddasavane paccayo hoti. Ajaṭākāsopi vaṭṭatiyeva. Antoleṇasmiñhi sajjhāye kariyamāne na leṇacchadanaṃ bhinditvā saddo bahi nikkhamati, dvāravātapānacchiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparāyeva ghaṭṭento gantvā sotapasādaṃ ghaṭṭeti.

1. Taggocarattā (Ka)

2. Sūyeyya (Sī)

atha tasmim̐ kāle “asuko nāma¹ sajjhāyati”ti leṇapiṭṭhe nisinnā jānanti.

Evam̐ sante sampattagocaratā hoti, kiṃ panetaṃ sampattagocaranti? Āma sampattagocaraṃ. Yadi evam̐ dūre bherī-ādīsu vajjamānesu “dūre saddo”ti jānanaṃ na bhaveyyāti? No na bhavati, sotapasādasmiñhi ghaṭṭite “dure saddo, āsanne saddo, paratīte, orimatīre”ti tathā tathā jānanākāro hoti, dhammatā esāti, kiṃ etāya dhammatāya, yato yato chiddaṃ, tato tato savanaṃ hoti, candimasūriyādīnaṃ dassanaṃ viyāti asampattagocaramevetaṃ.

Pakkhīpi rukke vā bhūmiyaṃ na ramati. Yadā pana ekaṃ vā dve vā leḍḍupāte atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhando hoti, tadā ekaggacittataṃ āpajjati, evameva **ghānampi** ākāsaṃ ghāsayā vātūpanissayagandhagocaraṃ. Tathā hi gāvo navavuṭṭhe deve bhūmiyaṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāśābhimukhā hutvā vātaṃ ākaḍḍhanti. Aṅgulīhi gandhapiṇḍaṃ gahetvāpi ca upasiṅghanakāle vātaṃ anākaḍḍhanto neva tassa gandhaṃ jānāti.

Kukkuropi bahi vicaranto khemaṭṭhānaṃ na passati, leḍḍupahārādīhi upadduto hoti, antogāmaṃ pavisitvā uddhanaṭṭhāne chārīkaṃ byūhitvā nipannassa pana phāsukaṃ hoti, evameva **jivhāpi** gāmajjhāsayā āposanissitarasārammaṇā. Tathā hi tiyāmarattiṃ samaṇadhammaṃ katvāpi pātova pattacīvaramādāya gāmo pavisitabbo hoti. Sukkhakhādānīyassa ca na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānitum̐.

Siṅgālopi bahi caranto ratiṃ na vindati, āmakasusāne manussamaṃsaṃ khādītva nipannasseva panassa phāsukaṃ hoti, evameva **kāyopi** upādinnakajjhāsayo pathavīnissitaphoṭṭhabbārammaṇo. Tathā hi aññaṃ upādinnakaṃ alabhamānā sattā attanova hatthatale sīsaṃ katvā nipajjanti. Ajjhātikabāhirā cassa pathavī ārammaṇaggahāṇe paccayo hoti. Susanthatassapi² hi sayanassa, hatthe ṭhapitānampi³ vā phalānaṃ na sakkā anisīdantena vā anippīlentena vā thaddhamudubhāvo jānitunti

1. Asukaṃ nāma (Sī)

2. Su-atthatassāpi (Sī), susaṇṭhitassapi (Syā)

3. Ṭhitānampi (Sī, Syā)

ajjhattikabāhirāpathavī etassa kāyapasādassa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti. Evaṃ lakkhaṇādivavattthānatopetesāṃ asammissatā veditabbā. Aññeyeva hi cakkhupasādassa lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānagocarajjhāsayanissayā, aññe sotapasādādīnanti asammissāneva cakkhāyatanādīni.

Apica nesāṃ asammissatāya ayaṃ upamāpi veditabbā. Yathā hi pañcavaṇṇaṇaṃ dhajānaṃ ussāpitānaṃ kiñcāpi chāyā ekābaddhā viya hoti, tassa tassa pana aññamaññaṃ asammissāva. Yathā ca pañcavaṇṇena kappāsena vaṭṭim katvā dīpe jālīte kiñcāpi jālā ekābaddhā viya hoti, tassa tassa pana aṃsuno pāṭiyekkā pāṭiyekkā jālā asammissā eva, evameva kiñcāpi imāni pañcāyatanāni ekasmiṃ attabhāve samosaṭāni, aññamaññaṃ pana asammissāneva. Na kevalaṇca imāneva pañca, sosarūpānipi asammissāneva. Imasmiṃhi sarīre heṭṭhimakāyo majjhimakāyo uparimakāyoti tayo koṭṭhāsā. Tattha nābhito paṭṭhāya heṭṭhā heṭṭhimakāyo nāma. Tasmim kāyadasakaṃ bhāvasakāṃ āhārasamuṭṭhānāni aṭṭha utusamuṭṭhānāni aṭṭha cittasamuṭṭhānāni aṭṭhāti catucattālīsa rūpāni. Nābhito uddham yāva galavāṭakā majjhimakāyo nāma. Tattha ca kāyadasakaṃ bhāvasakāṃ vatthudasakaṃ āhārasamuṭṭhānādīni tīni aṭṭhakānīti catupaññāsa rūpāni. Galavāṭakato uddham uparimakāyo nāma. Tattha cakkhudasakaṃ sotadasakaṃ ghānadasakaṃ jivhādasakaṃ kāyadasakaṃ bhāvasakāṃ āhārasamuṭṭhānādīni tīni aṭṭhakānīti caturāsīti rūpāni.

Tattha cakkhupasādassa paccayāni cattāri mahābhūtāni vaṇṇo gandho raso oṇā jīvitindriyaṃ cakkhupasādoti idaṃ ekantato avinibhuttānaṃ dasannaṃ nipphannarūpānaṃ vasena cakkhudasakaṃ nāma. Iminā nayena sesānipi veditabbāni. Tesu heṭṭhimakāye rūpaṃ majjhimakāya-uparimakāyarūpehi saddhim asammissaṃ, sesakāyadvayepi rūpaṃ itarehi saddhim asammissameva. Yathā hi sāyanhasamaye pabbatacchāyā ca rukkhaccāyā ca kiñcāpi ekābaddhā viya honti, aññamaññaṃ pana asammissāva. Evaṃ imesupi kāyesu catucattālīsa catupaññāsa caturāsīti rūpāni ca kiñcāpi ekābaddhāni viya honti, aññamaññaṃ pana asammissānevāti.

616. Rūpāyatananiddese vaṇṇova **vaṇṇanibhā**, nibhātīti vā **nibhā**, cakkhuviññāṇassa pākāṭā hotīti attho, vaṇṇova nibhā **vaṇṇanibhā**. Saddhim nidassanena **sanidassanaṃ**, cakkhuviññāṇena passitabbanti attho. Saddhim paṭighena **sappaṭighaṃ**, paṭighaṭṭananighaṃsajanakanti attho. Nīlādīsu umāpupphasamānaṃ **nīlaṃ**. Kaṇikārapupphasamānaṃ **pītaṃ**. Bandhujīvakaupupphasamānaṃ **lohitakaṃ**. Osadhitāraṇasamānaṃ **odātaṃ**. Jhāmaṅgārasamānaṃ **kālakaṃ**. Mandarattaṃ sinduvāraṇavāra¹ makuḷasamānaṃ **mañjīṭṭhakaṃ**. “Harittaca hemavaṇṇa, kāmaṃ sumukha pakkamā”ti² ettha pana kiñcāpi “**harī**”ti suvaṇṇaṃ vuttaṃ, parato panassa jātārūpaggaṇaṇena gahitattā idha sāmaṃ **hari** nāma. Imāni satta vutthum anāmasitvā sabhāveneva dassitāni.

Harivaṇṇanti haritasaddalavaṇṇaṃ. **Ambaṅkuravaṇṇanti** ambaṅkurena samānavaṇṇaṃ. Imāni dve vatthum āmasitvā dassitāni. **Dīghādīni** dvādasa vohārato dassitāni. So ca nesaṃ vohāro upanidhāyasiddho ceva sannivesasiddho ca. Dīghādīni hi aññamaññaṃ upanidhāyasiddhāni, vaṭṭādīni sannivesavisesena. Tattha rassaṃ upanidhāya tato uccataraṃ **dīghaṃ**, taṃ upanidhāya tato nīcataraṃ **rassaṃ**. Thūlaṃ upanidhāya tato khuddakataṃ **aṇuṃ**, taṃ upanidhāya tato mahantataraṃ **thūlaṃ**. Cakkasaṇṭhānaṃ **vaṭṭaṃ**. Kukkuṭaṇḍasaṇṭhānaṃ **parimaṇḍalaṃ**. Catūhi aṃsehi yuttaṃ **caturaṃsaṃ**³ **chalaṃsā**dīsipi eseṇa nayo. **Ninnanti** onataṃ. **Thalanti** unnattaṃ.

Tattha yasmā dīghādīni phusitvā sakkā jānitum, nīlādīni panevaṃ na sakkā, tasmā na nippariyāyena dīghaṃ rūpāyatanaṃ, tathā rassaḍḍīni. Taṃ taṃ nissāya pana tathā tathā ṭhitam “dīghaṃ rassaṃ”ti tena tena vohārena rūpāyatanaṃ evettha bhāsīti veditabbaṃ. **Chāyā ātapoti** idaṃ aññamaññaṃ paricchinnaṃ. Tathā **āloko andhakāro ca**. **Abbhā mahikā**ti-ādīni cattāri vatthunāva dassitāni. Tattha **abbhā**ti valāhako. **Mahikā**ti himaṃ. Imehi catūhi abbhādīnaṃ vaṇṇā dassitā. **Candamaṇḍalassa vaṇṇanibhā**ti-ādīhi tesam tesam pabhāvaṇṇā dassitā.

Tattha candamaṇḍalādīnaṃ vatthūnaṃ evaṃ viseso veditabbo, maṇimayaṃ rajatapaṭicchannaṃ ekūnapaññāsajjanāyāyāmaṃ vitthāraṃ candassa devaputtassa

1. ...kaṇavāra (Sī)

2. Khu 5. 326 Vīsatiniṇṇāṭṭake.

3. Caturassaṃ (Sī, Ka)

vimānaṃ **candamaṇḍalaṃ** nāma. Sovaṇṇamayāṃ phalikaṇṭicchannaṃ samapaṇṇāsayaḥjanāyāmaṇḍalaṃ sūriyassa devaputtassa vimānaṃ **sūriyamaṇḍalaṃ** nāma. Sattaratanamayāni sattatṭhadasadvādasayaḥjanāyāmaṇḍalaṃ tesāṃ tesāṃ devaputtānaṃ vimānāni **tārakarūpāni** nāma.

Tattha heṭṭhā cando, sūriyo upari, ubhinnamantaraṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimanto yojanasataṃ hoti. Dvīsu passesu nakkhattatārakā gacchanti. Etesu pana tīsu cando dandhagamano, sūriyo sīghagamano, nakkhattatārakā sabbasīghagamanā. Kālena candimasūriyānaṃ purato honti, kālena pacchā.

Āḍasamaṇḍalanti kaṃsamayaṃ. **Maṇṭi**ti ṭhapetvā veḷuriyaṃ seso jotirasādi-anekappabhedo. **Saṅkhoti** sāmuddiko. **Muttā** sāmuddikāpi sesāpi. **Veḷuriyoti** veḷuvaṇṇamaṇi. **Jātarūpaṃ** vuccati Satthuvaṇṇo. Satthā hi suvaṇṇavaṇṇo, suvaṇṇampi Satthuvaṇṇaṃ. **Rajataṃ** vuccati “kahāpaṇo lohamāsako dārumāsako jatumāsaḥ ye vohāraṃ gacchanti”¹ti¹ vuttaṃ, taṃ sabbampi idha gahitaṃ.

“**Yaṃ vā panaññampi**”ti iminā Pāli-āgataṃ ṭhapetvā sesaṃ tatṭhikapiḷotikakaṇṇikavaṇṇādibhedāṃ rūpaṃ gahitaṃ, tañhi sabbaṃ yevāpanakesu pavatṭhaṃ.

Evameva nīlādīnā bhedenā bhinnampi rūpaṃ sabbaṃ lakkhaṇādīhi abhinnameva. Sabbaññetaṃ * cakkupaṭṭhanalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**, cakkhuviññāṇassa visayabhāvarasaṃ, tasseeva gocaraṇapaccupaṭṭhānaṃ, catumahābhūtapadaṭṭhānaṃ. Yathā cetāṃ, tathā sabbānīpi upādārūpāni. Yattha pana viseso atthi, tattha vakkhāma, sesamettha cakkhāyatananiddese vuttanayeneva veditaṃ. Kevalaṇhi tattha cakkhupubbaṅgamo niddeso, idha rūpapubbaṅgamo. Tattha “cakkhumpetan”ti-ādīni cuddasa nāmāni, idha “rūpampetan”ti-ādīni tīni, sesaṃ tādisameva. Yathā hi catūhi catūhi nayehi paṭimaṇḍetvā cakkhuṃ vavatthāpetuṃ terasa vārā vuttā, idhāpi te tattheva vuttāti.

620. Saddāyatananiddese **bherisaddoti** mahābherīpahaṭabherīnaṃ saddo. **Mudīṅgasāṅkhapaṇavasaddāpi** mudīṅgādipaccaya saddā. Gītasāṅkhāto saddo

1. Vi 10. 345 piṭṭhe.

* Visuddhi 2. 76 piṭṭhepi.

gītasaddo. Vuttāvasesānaṃ viṇāḍīnaṃ tantibaddhānaṃ saddo **vāditasaddo.**
Sammasaddoti kaṃsatālakaṭṭhatālasaddo. **Pāṇisaddoti** pāṇippahārasaddo.
Sattānaṃ nigghosasaddoti bahūnaṃ sannipatitānaṃ
 apaññāyamānapadabyañjananigghosasaddo. **Dhātūnaṃ sannighātasaddoti**
 rukkhānaṃ aññamaññanighaṃsanaghaṇṭikākoṭanādisaddo. Vātassa vāyato
 saddo **vātasaddo.** Udakassa sandamānassa vā paṭihatassa vā saddo
udakasaddo. Manussānaṃ sallāpādisaddo **manussasaddo.** Taṃ ṭhapetvā seso
 sabbopi **amanussasaddo.** Iminā padadvayena sabbopi saddo pariyādinno.
 Evaṃ santepi vaṃsaphālanapilotikaphālanādīsu pavatto Pāḷiyaṃ
 anāgatasaddo yevāpanakaṭṭhānaṃ pavittṭhoti veditabbo.

Evamayaṃ bherīsaddādīnā bhedenā bhinnopi saddo lakkhaṇādīhi
 abhinnoyeva. Sabbopi hesa * sotapaṭiḥanānalakkhaṇo **saddo**, sotaviññāṇassa
 visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesāṃ cakkhāyatanaṇidde
 vuttanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi hi catūhi catūhi nayehi paṭimaṇḍitā terasa
 vārā vuttā. Tesāṃ attho sakkā vuttanayeneva jānitunti na vitthārito.

624. Gandhāyatanaṇidde **mūlagandhoti** yaṃkiñci mūlaṃ paṭicca
 nibbatto gandho. **Sāragandhādīsupi** eseṇa nayo. Asiddhadusiddhānaṃ
 ḍākādīnaṃ gandho **āmakagandho.**
 Macchasakalikāpūtimaṃsasāṃkiliṭṭhasappi-ādīnaṃ gandho **vissagandho.**
Sugandhoti iṭṭhagandho. **Duggandhoti** aniṭṭhagandho. Iminā padadvayena
 sabbopi gandho pariyādinno. Evaṃ santepi
 kaṇṇakagandha¹pilotikagandhādayo Pāḷiyaṃ anāgatā sabbepi gandhā
 yevāpanakaṭṭhānaṃ pavittṭhāti veditabbā.

Evamayaṃ mūlagandhādīnā bhedenā bhinnopi gandho lakkhaṇādīhi
 abhinnoyeva. Sabbopi hesa * ghānapaṭiḥanānalakkhaṇo **gandho**,
 ghānaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesāṃ
 cakkhāyatanaṇidde vuttanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi hi tattheva
 dvipaññāsanayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā. Te atthato pākāṭāyeṇa.

* Visuddhi 2. 77 piṭṭhe.

1. Kaṇṇikagandha (Syā, Ka)

628. Rasāyatanaṇidde **mūlarasoti** yaṁkiñci mūlaṁ paṭicca nibbattaraso. **Khandharasā**disupi eseva nayo. **Ambilanti** takkambilādi. **Madhuranti** ekantato gosappi-ādi. Madhu pana kasāvayuttaṁ ciraṇikkhattaṁ kasāvaṁ hoti, phāṇitaṁ khāriyuttaṁ ciraṇikkhattaṁ khāriyaṁ hoti, sappi pana ciraṇikkhattaṁ vaṇṇagandhe jahantampi rasaṁ na jahatīti tadeva ekantamadhuraṁ. **Tittakanti** nimbapaṇṇādi. **Kaṭukanti** siṅgiveramaricādi. **Loṇikanti** sāmuddikaloṇādi. **Khārikanti** vātiṅgaṇakaḷirādi. **Lambilanti**¹ badarāmalakakapiṭṭhasālāvādi². **Kasāvanti** haritakādi. Ime sabbepi rasā vatthuvaseṇa vuttā. Taṁtaṁvatthuto panettha rasova ambilādīhi nāmehi vuttoti veditabbo. **Sādūti** iṭṭharaso. **Asādūti** anīṭṭharaso. Iminā padadvayena sabbopi raso pariyādinno. Evaṁ santepi leḍḍurasabhittirasapilotikarasādayo Pāliyaṁ anāgatā sabbepi rasā yevāpanakaṭṭhānaṁ pavīṭṭhāti veditabbā.

Evamayaṁ mūlarasādinā bhedenā bhinnopi raso lakkhaṇādīhi abhinnoyeva. Sabbopi hesa * jivhāpaṭiḥanaṇalakkhaṇo **raso**, jivhāviññāṇasa viṣayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Sesāṁ cakkhāyatanaṇidde vuttanayeneva veditabbaṁ. Idhāpi hi tatheva dvipaññāsanayapaṭimaṇḍitā terasa vārā vuttā.

632. Itthindriyaṇidde **yanti** karaṇavacanaṁ, yena kāraṇena itthiyā itthiliṅgādīni hontīti ayamettha attho. Tattha **liṅganti** saṇṭhānaṁ. Itthiyā hi hatthapādagīvā-urādīnaṁ saṇṭhānaṁ na purisassa viya hoti. Itthīnañhi heṭṭhimakāyo visado hoti, uparimakāyo avisado. Hatthapādā khuddakā, mukhaṁ khuddakaṁ. **Nimittanti** sañjānaṁ. Itthīnañhi uramaṁsaṁ avisadaṁ hoti, mukhaṁ nimmassudāṭhikaṁ, kesabandhavatthaggaṇampi na purisānaṁ viya hoti. **Kuttanti** kiriya. Itthiyo hi daharakāle suppakamusalakehi kīḷanti, cittadhītalikāya kīḷanti, mattikavākena³ suttakaṁ nāma kantanti. **Ākappoti** gamanādi-ākāro. Itthiyo hi gacchamānā avisadā gacchanti, tiṭṭhamānā, nipajjamānā, nisīdamānā, khādamānā, bhuñjamānā avisadā bhuñjanti. Purisampi hi avisadaṁ disvā

1. Lapilakanti (Sī)

2. Badarasālāvakapiṭṭhasālāvādi (Ka)

3. Mattikavākkena (Ka)

* Visuddhi 2. 77 piṭṭhepi.

“mātugāmo viya gacchati, tiṭṭhati, nipajjati, nisīdati, khādati, bhuñjati”ti vadanti.

Itthattam itthibhāvoti ubhayampi ekattham, itthisabhāvoti attho. Ayam kammajo paṭisandhisamuṭṭhito.¹ Itthiliṅgādīni pana itthindriyaṃ paṭicca pavatte samuṭṭhitāni¹. Yathā hi bīje sati bījaṃ paṭicca bījapaccayā rukkho vaḍḍhitvā sākhaṇītapasampanno hutvā ākāsaṃ pūretvā tiṭṭhati, evameva itthibhāvasaṅkhāte itthindriye sati itthiliṅgādīni honti. Bījaṃ viya hi itthindriyaṃ, bījaṃ paṭicca vaḍḍhitvā ākāsaṃ pūretvā ṭhitarukkho viya itthindriyaṃ paṭicca itthiliṅgādīni pavatte samuṭṭhahanti. Tattha itthindriyaṃ na cakkhuviññeyaṃ, manoviññeyyameva. Itthiliṅgādīni cakkhuviññeyyānīpi manoviññeyyānīpi.

Idaṃ taṃ rūpaṃ itthindriyanti idaṃ taṃ rūpaṃ yathā cakkhundriyādīni purisassāpi honti, na evaṃ. Niyamato pana itthiyā eva indriyaṃ **itthindriyaṃ**.

633. **Purisindriyepi** eseva nayo. **Purisaliṅgādīni** pana itthiliṅgādīnaṃ paṭipakkhato veditabbāni. Purisassa hi hatthapādagīvā-urādīnaṃ saṅṭhānaṃ na itthiyā viya hoti, purisānañhi uparimakāyo visado hoti, heṭṭhimakāyo avisado. Hatthapādā mahantā, mukhaṃ mahantaṃ, uramaṃsaṃ visadaṃ, massudāṭhikā uppajjanti, kesabandhanavatthaggaṇaṃ na itthīnaṃ viya hoti, daharakāle ratanaṅgalādīhi kīlanti, vālikapāḷim katvā vāpiṃ nāma khananti, vamanādīni visadāni honti, itthimpī gamanādīni visadāni kurumānaṃ disvā “puriso viya gacchati”ti-ādīni vadanti. Sesam itthindriye vuttasadisameva.

Tattha * itthibhāvalakkhaṇaṃ **itthindriyaṃ**, “itthī”ti pakāsanarasam, itthiliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Purisabhāvalakkhaṇaṃ **purisindriyaṃ**, “puriso”ti pakāsanarasam, purisaliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Ubhayampetaṃ paṭhamakappikānaṃ pavatte samuṭṭhāti, aparabhāge paṭisandhiyaṃ. Paṭisandhisamuṭṭhitampi² pavatte calati parivattati.

1-1. Itthiliṅgādīni pana na itthindriyaṃ, itthindriyaṃ paṭicca pavatte samuṭṭhitāni (Sī)

2. Paṭisandhisamuṭṭhitampi pavatte samuṭṭhitaṇa (Ka) * Visuddhi 2. 77 piṭṭhepi.

Yathāha—

“Tena kho pana samayena aññatarassa bhikkhuno itthiliṅgaṃ pātubhūtaṃ hoti. Tena kho pana samayena aññatarissā bhikkhuniyā purisaliṅgaṃ pātubhūtaṃ hotī”¹.

Imesu pana dvīsu purisaliṅgaṃ uttamaṃ, itthiliṅgaṃ hīnaṃ, tasmā purisaliṅgaṃ balava-akusalena antaradhāyati, itthiliṅgaṃ dubbalakusalena patiṭṭhāti. Itthiliṅgaṃ pana antaradhāyantaṃ dubbala-akusalena antaradhāyati, purisaligaṃ balavakusalena patiṭṭhāti. Evaṃ ubhayampi akusalena antaradhāyati, kusaleṇa patiṭṭhātīti veditabbaṃ.

Ubhatobyañjanakassa pana kiṃ ekaṃ indriyaṃ, udāhu dveti. Ekaṃ. Tañca kho itthi-ubhatobyañjanakassa itthindriyaṃ, purisa-ubhatobyañjanakassa purisindriyaṃ. Evaṃ sante dutiyabyañjanassa abhāvo āpajjati, indriyañhi byañjanakāraṇaṃ vuttaṃ, tañcassa natthīti. Na tassa indriyaṃ byañjanakāraṇaṃ. Kasmā? Sadā abhāvato. Itthi-ubhatobyañjanakassa hi yadā itthiyā rāgacittaṃ uppajjati, tadāva purisabyañjanaṃ pākaṭaṃ hoti, itthibyañjanaṃ paṭicchannaṃ gulhaṃ hoti. Tathā itarassa itaraṃ.

Yadi ca tesāṃ indriyaṃ dutiyabyañjanakāraṇaṃ bhaveyya, sadāpi byañjanadvayaṃ tiṭṭheyya, na pana tiṭṭhati. Tasmā veditabbametaṃ na tassa taṃ byañjanakāraṇaṃ. Kammasahāyaṃ pana rāgacittamevettha kāraṇaṃ. Yasmā cassa ekameva indriyaṃ hoti, tasmā itthi-ubhatobyañjanako sayampi gabbhaṃ gaṇhāti, parampi gaṇhāpeti. Purisa-ubhatobyañjanako paraṃ gabbhaṃ gaṇhāpeti, sayāṃ pana na gaṇhātīti.

634. Jīvitindriyaniddese yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā arūpajīvitindriye vuttameva. Kevalaṃhi tattha “yo tesāṃ arūpīnaṃ dhammānaṃ”^{ti} vuttaṃ, idha rūpajīvitindriyattā **“yo tesāṃ rūpīnaṃ dhammānaṃ”**^{ti}, ayameva viseso. Lakkhaṇādīni panassa evaṃ veditabbāni. * Sahajātarūpānupālanalakkhaṇaṃ **jīvitindriyaṃ**, tesāṃ pavattanarasaṃ, tesāṃ yeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbabhūtapadaṭṭhānanti.

1. Vi 1. 43 piṭṭhe.

* Visuddhi 2. 77 piṭṭhe.

635. Kāyaviññattiniddese **kāyaviññattī**ti ettha tāva kāyena attano bhāvaṃ viññāpentānaṃ tiracchānehipi purisānaṃ, purisehi vā tiracchānānampi kāyagahaṇānusārena gahitāya etāya bhāvo viññāyatīti **viññatti**. Sayāṃ kāyagahaṇānusārena viññāyatītipi viññatti. “Kāyena saṃvaro sādhu”ti-ādūsu¹ āgato copanasāṅkhāto kāyova viññatti **kāyaviññatti**. Kāyavipphandanena adhippāyaviññāpanahetuttā, sayaṅca tathā viññeyyattā kāyena viññattītipi **kāyaviññatti**.

Kusalacittassa vāti-ādīsu aṭṭhahi kāmāvacarehi, abhiññācittena cāti navahi kusalcittehi **kusalacittassa vā**, dvādasahipi akusalacittehi **akusalacittassa vā**, aṭṭhahi mahākiriyehe dvīhi ahetukakiriyehe abhiññāppattena ekena rūpāvacarakiriyeṇāti ekādasahi kiriyacittehi **abyākatacittassa vā**. Ito aññāni hi cittāni viññattim na janenti, sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ pana ettakeheva cittehi viññatti hotīti etesaṃ kusalādīnaṃ vasena tīhi padehi hetuto dassitā.

Idāni chahi padehi phalato dassetuṃ “**abhikkamantassa vā**”ti-ādi vuttaṃ. Abhikkamādayo hi viññattivaseṇa pavattattā viññattiphalaṃ nāma. Tattha **abhikkamantassā**ti purato kāyaṃ abhiharantassa. **Paṭikkamantassā**ti pacchato paccāharantassa. **Āloketassā**ti ujukaṃ pekkhantassa. **Vilokentassā**ti ito cito ca pekkhantassa. **Samiñjentassā**ti sandhaya² saṅkocentassa. **Pasārentassā**ti sandhaya paṭipañāmentassa.

Idāni chahi padehi sabhāvato dassetuṃ “**kāyassa thambhanā**”ti-ādi vuttaṃ, tattha **kāyassā**ti sarīrassa. Kāyaṃ thambhetvā thaddhaṃ karotīti **thambhanā**. Tameva upasaggena vaḍḍhetvā **santhambhanā**ti āha. Balavatarā vā thambhanā **santhambhanā**. **Santhambhitattanti** santhambhitabhāvo. Viññāpanavasena **viññatti**. **Viññāpanāti** viññāpanākāro. Viññāpitabhāvo **viññāpitattaṃ**. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā dvārakathāyaṃ³ vuttameva, tathā vacīviññattiyaṃ.

1. Khu 1. 65 Dhammapade.

2. Sandhiyo (Syā)

3. Heṭṭhā 124 piṭṭhādīsu.

636. “**Vacīviññatti**”tipadassa pana niddesapadānañca attho tattha na vutto, so evaṃ veditabbo. Vācāya attano bhāvaṃ viññāpentānaṃ tiracchānehipi purisānaṃ, purisehi vā tiracchānānampi vacīgahaṇānusārena gahitāya etāya bhāvo viññāyatīti **viññatti**. Sayañca vacīgahaṇānusārena viññāyatītipi **viññatti**. “Sādhu vācāya saṃvaro”ti-ādīsu¹ āgatā copanasāṅkhātā vacī eva viññatti **vacīviññatti**. Vacīghosena adhippāyaviññāpanahetuttā, sayañca tathāviññeyyattā vācāya viññattītipi **vacīviññatti**. **Vācā girāti**-ādīsu vuccatīti **vācā**. Girīyatīti **girā**. **Byappathoti** vākyabhedo. Vākyañca taṃ patho ca atthaṃ nātukāmānaṃ, nāpetukāmānañcātipi **byappatho**. Udīriyatīti **udīraṇaṃ**. Ghussatīti **ghoso**. Karīyatīti **kammaṃ**, ghosova kammaṃ **ghosakammaṃ**, nānappakārehi kato ghosoti attho. Vacīyā bhedo **vacībhedo**. So pana na bhaṅgo, pabhedagatā vācā evāti nāpanatthaṃ **vācā vacībhedoti** vuttaṃ. Imehi sabbehipi padehi saddavācāva dassitā. Idāni tāya vācāya saddhiṃ yojetvā heṭṭhā vuttatthānaṃ viññatti-ādīnaṃ padānaṃ vasena tihākārehi sabhāvato taṃ dassetuṃ “**yā tāya vācāya viññatti**”ti-ādī vuttaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

Idāni viññattisamuṭṭhāpakacittesu asammohatthaṃ dvattimsa, chabbīsa, ekūnavīsati, soḷasa pacchimānīti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. **Dvattimsa** cittāni hi rūpaṃ samuṭṭhāpenti, iriyāpathampi upatthambhenti, duvidhampi viññattiṃ janenti. **Chabbīsati** viññattimeva na janenti, itaradvayaṃ karonti. **Ekūnavīsati** rūpameva samuṭṭhāpenti, itaradvayaṃ na karonti. **Soḷasa** imesu tīsu ekampi na karonti.

Tattha **dvattimsāti** heṭṭhā vuttāneva kāmāvacarato aṭṭha kusalāni, dvādasa akusalāni, kiriyato dasa cittāni, sekkhaputhujjanānaṃ abhiññācittānaṃ, khīṇāsavānaṃ abhiññācittāni. **Chabbīsāti** rūpāvacarato pañca kusalāni, pañca kiriyāni, arūpāvacarato cattāri kusalāni, cattāri kiriyāni, cattāri maggacittāni, cattāri phalacittānīti. **Ekūnavīsati**ti kāmāvacarakusalavipākato ekādasa, akusalavipākato

1. Khu 1. 65 Dhammapade.

dve, kiriyato kiriyamanodhātu, rūpāvacarato pañca vipākacittānīti. **Soḷasā**ti dve pañcaviññānāni, sabbasattānaṃ paṭisandhicittaṃ, khīṇāsavānaṃ cuticittaṃ, arūpe cattāri vipākacittānīti imāni soḷasa rūpiriyāpathaviññattīsu ekampi na karonti. Aññānīpi bahūni arūpe uppannāni anokāsagatatā rūpaṃ na samuṭṭhāpenti. Na tāneva, kāyavacīviññattiyopi¹.

637. Ākāsadhātuniddese na kassati na nikassati, kasitum² vā chinditum vā bhinditum vā na sakkāti **ākāso**. Ākāsova **ākāsagataṃ** khelaḡatādi viya, ākāsoṭi vā gatanti **ākāsagataṃ**. Na haññatīti **aghaṃ**. Aghaṭṭaniyanti attho. Aghameva **aghagataṃ**. Chiddaṭṭhena **vivaro**. Vivarova **vivaragataṃ**. **Asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūte**hīti etehi asamphuṭṭhaṃ nijjaṭākāsaṃva³ kathitaṃ. Lakkhaṇādito pana * rūpaparicchedalakkhaṇā **ākāsadhātu**, rūpapariyantappakāsanarasā, rūpamariyādapaccupaṭṭhānā, asamphuṭṭhabhāvachiddavivarabhāvapaccupaṭṭhānā vā, paricchinnarūpapadaṭṭhānā, yāya paricchinnesu rūpesu “idamito uddhaṃ, adho, tiriyaṃ”ti ca hoti.

638. Ito parerūpassa **lahutādīnaṃ** niddesā “cittassa lahutā”dīsu vuttanayeneva veditabbā. Lakkhaṇādito panettha * adandhatālakkkhaṇā **rūpassa lahutā**, Rūpānaṃ garubhāvavinodanarasā, lahuparivattitāpaccupaṭṭhānā, lahurūpapadaṭṭhānā. Athaddhatālakkkhaṇā **rūpassa mudutā**, rūpānaṃ thaddhabhāvavinodanarasā, sabbakiriyāsu avirodhitāpaccupaṭṭhānā, mudurūpapadaṭṭhānā. Sarīrakiriyānukūlakammaññabhāvalakkhaṇā **rūpassa kammaññatā**, akammaññatāvinodanarasā, adubbalabhāvapaccupaṭṭhānā, kammaññarūpapadaṭṭhānā.

Etā pana tisso na aññamaññaṃ vijahanti. Evaṃ santepi yo arogino viya rūpānaṃ lahubhāvo adandhatālahuparivattippakāro rūpadandhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa lahutā**. Yo suparimadditacammasseva rūpānaṃ mudubhāvo sabbakiriyāvisesesu sarasavattanabhāvo vasavattanabhāvamaddavappakāro

1. Yāni pana kāyaviññattim samuṭṭhāpenti, tāneva vacīviññattimpīti (Sī, Syā, Ka), na tāni rūpameva, kāyavacīviññattiyopīti (?)

2. Kassitum (Sī) * Visuddhi 2. 78 piṭṭhepi.

3. Nijjaṭākāsaṃ (Sī)

rūpathaddhattakaradhātukkhobhapaṭipakkkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa mudutā**. Yo pana sudhantasuvaṇṇasseva rūpānaṃ kammaññabhāvo sarīrakiriyānukūlabhāvappakāro sarīrakiriyānaṃ ananukūlakara¹ dhātukkhobhapaṭipakkkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa kammaññatāti** evametāsaṃ viseso veditabbo.

Etā pana tissopi kammaṃ kātuṃ na sakkoti, āhārādayova karonti. Tathā hi yogino “ajja amhehi bhojanasappāyaṃ laddhaṃ, kāyo no lahu mudu kammañño”ti vadanti. “Ajja utusappāyaṃ laddhaṃ. Ajja amhākaṃ cittaṃ ekaggaṃ, kāyo no lahu mudu kammañño”ti vadantīti.

641. Upacayasantatiniddesesu **āyatanānanti** adḍhekādasannaṃ rūpāyatanānaṃ. **Ācayoti** nibbatti. **So rūpassa upacayoti** yo āyatanānaṃ ācayo punappunaṃ nibbattamānānaṃ, sova rūpassa upacayo nāma hoti, vaḍḍhīti attho. **Yo rūpassa upacayo, sā rūpassa santatīti** yā evaṃ upacitānaṃ rūpānaṃ vaḍḍhi, tato uttaritaraṃ pavattikāle sā rūpassa santati nāma hoti, pavattīti attho. “Naditīre khatakūpasmiñhi udakuggamanakālo viya ācayo nibbatti, paripuṇṇakālo viya upacayo vaḍḍhi, ajjhottharivā gamanakālo viya santati pavattī”ti * veditabbā.

Evaṃ kiṃ kathitaṃ hotīti? Āyatanena hi ācayo kathito, ācayena āyatanam kathitaṃ. Ācayova kathito, āyatanameva kathitaṃ. Evampi kiṃ kathitaṃ hotīti? catusantatirūpānaṃ ācayo upacayo nibbatti vaḍḍhi kathitā. Atthato hi ubhayampetaṃ jātirūpasseva adhivacanaṃ. Ākāranānattena, pana veneyyavasena ca “upacayo santatī”ti uddesadesanaṃ katvā yasmā ettha atthato nānattaṃ natthi, tasmā niddese “yo āyatanānaṃ ācayo, so rūpassa upacayo. Yo rūpassa upacayo, sā rūpassa santatī”ti vuttaṃ.

Yasmā ca ubhayampetaṃ jātirūpasseva adhivacanaṃ, tasmā ettha * ācayalakkaṇo **rūpassa upacayo**. Pubbantato rūpānaṃ ummuḍḍajāpanaraso,

* Visuddhi 2. 79 piṭṭhepi.

1. Ananukūlabhāvakara(Si)

niyyātanapaccupaṭṭhāno, paripuṇṇabhāvapaccupaṭṭhāno vā,
upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkhaṇā rūpassa santati, anuppabandharasā,
anupacchedapaccupaṭṭhānā, anuppabandharūpapadaṭṭhānāti veditabbā.

643. Jaratāniddese jīraṇakavasena jarā. Ayamettha sabhāvaniddeso.
Jīraṇākāro jīraṇatā. “Khaṇḍiccan”ti-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā,
pacchimā dve pakatiniddesā. Ayañhi “jarā”ti iminā padena sabhāvato dīpitā,
tenassāyaṃ sabhāvaniddeso. “Jīraṇatā”ti iminā ākārato, tenassāyaṃ
ākāraniddeso. “Khaṇḍiccan”ti iminā kālātikkame¹ dantanakhānaṃ
khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato, “pāliccan”ti iminā kesalomānaṃ
palitabhāvakaraṇakiccato, “valittacatā”ti iminā maṃsaṃ milāpetvā tace
valibhāvakaraṇakiccato dīpitā, tenassā ime “khaṇḍiccan”ti-ādayo tayo
kālātikkame kiccaniddesā. Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena
pākaṭībhūtā² pākaṭajarā dassitā. Yatheva hi udakassa vā aggino vā
tiṇarukkhādīnaṃ saṃbhaggapalibhaggatāya vā jhāmatāya vā gatamaggo
pākaṭo hoti, na ca so gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya
dantādīsū khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo, cakkhuṃ ummīletvāpi
gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

“Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripāko”ti imehi pana padehi
kālātikkameyeveva abhibyattāya āyukkhayacakkhādi-indriyaparipākasaññitāya
pakatiyā dīpitā, tenassime pacchimā dve pakatiniddesāti veditabbā. Tattha
yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno saṃhāni”ti
phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni sukhumampi attano
visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni indriyāni jaraṃ pattassa
paripakkāni āluṭitāni avisadāni oḷārikampi attano visayaṃ gahetuṃ
asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṃ paripāko”tipi phalūpacāreneva vuttā.

Sā panāyaṃ evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā, paṭicchannāti duvidhā
hoti. Tattha dantādīsū khaṇḍabhāvādidassanato rūpadhammesu jarā
pākaṭajarā

1. Kālātikkamena (Syā, Ka)

2. Pākaṭabhūtā (Sī)

nāma, arūpadhammesu pana jarā tādissassa vikārassa adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Puna avīci, savīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇikanakaratapāvāḷacandimasūriyādīnaṃ viya, mandadasakādīsu pāṇīnaṃ viya ca pupphaphalapallavādīsu ca apāṇīnaṃ viya antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ duviññeyyattā jarā **avīcījarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviññeyyattā jarā **savīcījarā** nāmāti veditabbā.

Lakkhaṇādītopi * rūpaparipākalakkhaṇā **rūpassa jaratā**, upanayanarasā, sabhāvānapagamepi navabhāvāpagamapaccupaṭṭhānā, vihipurāṇabhāvo viya, paripaccamānarūpapadaṭṭhānāti veditabbā.

644. Aniccatāniddese khayagamanavasena **khayo**. Vayagamanavasena **vayo**. Bhijjanavasena **bhedo**. Atha vā yasmā taṃ patvā rūpaṃ khīyati, veti, bhijjati ca, tasmā khīyati etasminti **khayo**, veti etasminti **vayo**, bhijjati etasminti **bhedo**. Upasaggavasena padaṃ vaḍḍhetvā bhedova **paribhedo**. Hutvā abhāvaṭṭhena na niccanti **aniccam**, tassa bhāvo **aniccatā**. Antaradhāyati etthāti **antaradhānaṃ**. Maraṇaṇhi patvā rūpaṃ antaradhāyati, adassanaṃ gacchati. Na kevalaṇca rūpameva, sabbepi pañcakkhandhā. Tasmā pañcannampi khandhānaṃ aniccatāya idameva lakkhaṇanti veditabbaṃ. Lakkhaṇādīto pana * paribhedalakkhaṇā **rūpassa aniccatā**, saṃsīdanarasā, khayavayapaccupaṭṭhānā, paribhijjamānarūpapadaṭṭhānāti veditabbā.

Heṭṭhā jāti gahitā jarā gahitā, imasmim̐ thāne maraṇaṃ gahitaṃ. Ime tayo dhammā imesaṃ sattānaṃ ukkhittāsikapaccāmittasadisā. Yathā hi purisassa tayo paccāmittā otāraṃ¹ gavesamānā vicareyyuṃ. Tesu eko evaṃ vadeyya “etaṃ nīharitvā aṭavipavesanaṃ mayhaṃ bhāro hotū”ti, dutiyo “aṭavigatakāle pothetvā pathaviyaṃ pātanaṃ mayhaṃ bhāro”ti, tatiyo “pathavigatakālato² paṭṭhāya asinā sīsacchedanaṃ mayhaṃ bhāro”ti, evarūpā ime jāti ādayo. Nīharitvā aṭavipavesanapaccāmittasadisā hettha jāti, tasmim̐ tasmim̐ thāne nibbattāpanato. Aṭavigataṃ pothetvā pathaviyaṃ pātanaṃ paccāmittasadisā

1. Okāsaṃ (Ka)

* Visuddhi 2. 80 piṭṭhepi.

2. Pathavīpatitakālato (Ka)

jarā, nibbattakkhandhānaṃ dubbalaparādhīnamañcaparāyaṇabhāvakaraṇato. Pathavigatassa asinā sīsacchedakapaccāmittasadisaraṃ maraṇaṃ, jarāppattānaṃ khandhānaṃ jīvitakkhayaapāpanatoti.

645. Kabaḷikārāhāraniddese kabaḷaṃ kariyatīti **kabaḷikāro**¹, āhariyatīti **āhāro**, kabaḷaṃ katvā ajjhohariyatīti attho. Rūpaṃ vā āharatītipi **āhāro**. Evaṃ vatthuvaseṇa nāmaṃ uddharitvā puna vatthuvaseṇevetaṃ pabhedato dassetuṃ “**odano kummāso**”ti-ādi vuttaṃ. Odanādīni hi phāṇitapariyantāni dvādasa idhādhippetassa āhārassa vatthūni. Pāḷiyaṃ anāgatāni mūlaphalādīni yevāpanakaṃ pavittāni.

Idāni tāni mūlaphalādīni kattabbato dassetuṃ “**yamhi yamhi janapade**”ti-ādimāha. Tattha mukhena asitabbaṃ bhuñjitabbanti **mukhāsiyaṃ**. Dantehi vikhāditabbanti² **dantavikhādanāṃ**. Galena ajjhoharitabbanti **galajjhoharaṇīyaṃ**. Idāni taṃ kiccavasena dassetuṃ “**kucchivitthambhanan**”ti āha. Tañhi mūlaphalādi odanakummāsādi vā ajjhohaṭaṃ kucchiṃ vitthambheti, idamassa kiccaṃ. **Yāya ojāya sattā yāpentūti** heṭṭhā sabbapadehi savatthukaṃ āhāraṃ dassetvā idāni nibbaṭṭita-ojameva³ dassetuṃ idam vuttaṃ.

Kiṃ panettha vatthussa kiccaṃ, kiṃ ojāya? Parissayaharaṇapālanāni. Vatthu hi parissayaṃ harati, pāletuṃ na sakkoti. Ojā pāleti, parissayaṃ harituṃ na sakkoti. Dvepi ekato hutvā pāletumpi sakkonti parissayampi harituṃ. Ko panesa parissayo nāma? Kammajatejo. Antokucchiyañhi odanādivatthusmiṃ asati kammajatejo utṭhahitvā udarapaṭalaṃ gaṇhāti, “chātomhi, āhāraṃ me dethā”ti vadāpeti. Bhuttakāle udarapaṭalaṃ muñcitvā vatthuṃ gaṇhāti, atha satto ekaggo hoti.

Yathā hi chāyārakkhaso chāyaṃ pavittāṃ gahetvā devasaṅkhalikāya bandhitvā attano bhavane modanto chātakāle āgantvā sīse ḍaṃsati, so ḍaṭṭhattā viravati, taṃ viravaṃ sutvā “dukkhappatto ettha atthī”ti tato tato manussā āgacchanti, so āgatāgate gahetvā

1. Kabaḷiṃ kāro (Syā) 2. Vikhāyitabbanti (Ka) 3. Nibbattita-ojameva (sabbattha)

khāditvā bhavane modati, evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ. Chāyārakkhaso viya hi kammajatejo, devasaṅkhalikāya bandhitvā ṭhapitasatto viya udarapaṭalaṃ, puna āgatamanussā viya odanādivatthu, otarivā sīse ḍaṃsanam viya kammajatejassa vatthuto muttassa udarapaṭalaggahaṇam, ḍaṭṭhassa viravanakālo viya “āhāram dethā”ti vacanakālo. Tāya saññāya āgatāgate gahetvā khāditvā bhavane modanakālo viya kammajatejena udarapaṭalaṃ muñcitvā vatthusmiṃ gahite ekaggacittatā.

Tattha oḷārike vatthusmiṃ ojā mandā hoti, sukhume balavatī. Kudrūsakabhattādīni hi bhuñjitvā muhutteneva chāto hoti, sappi-ādīni pivitvā ṭhitassa divasampi bhattam na ruccati. Ettha ca upādāyupādāya oḷārikasukhumatā veditabbā. Kumbhīlānañhi¹ āhāram upādāya morānam āhāro sukhumo. Kumbhīlā kira pāsāṇe gilanti, te ca nesaṃ kucchippattā vilīyanti. Morā sappavicchikādipāṇe khādanti. Morānam pana āhāram upādāya taracchānam āhāro sukhumo. Te kira tivassachadditāni visāṇāni ceva aṭṭhīni ca khādanti, tāni ca nesaṃ khelena temitamattāneva kandaṃulāni viya mudukāni honti. Taracchānampi āhāramupādāya hatthīnam āhāro sukhumo, te hi nānārukhasākhādayo khādanti. Hatthīnam āhārato gavayagokaṇṇamigādīnam āhāro sukhumo, te kira nissārāni nānārukkhapaṇṇādīni khādanti. Tesampi āhārato gunnam āhāro sukhumo, te allasukkhatiṇāni khādanti. Tesampi āhārato sasānam āhāro sukhumo. Sasānam āhārato sakuṇānam āhāro sukhumo. Sakuṇānam āhārato paccantavāsīnam² āhāro sukhumo. Paccantavāsīnam āhārato gāmahojakānam āhāro sukhumo. Gāmahojakānam āhārato rājarājamahāmattānam āhāro sukhumo. Tesampi āhārato cakkavattino āhāro sukhumo. Cakkavattino āhārato bhummadevānam āhāro sukhumo. Bhummadevānam āhārato Cātumahārājikānam³ āhāro sukhumo. Evaṃ yāva

1. Kumbhīlānañhi (Syā, Ka)

2. Paccantagāmahavāsīnam (Ka)

3. Cātumahārājikānam (Sī, Syā)

Paranimmitavasavattīnaṃ āhāro vitthāretabbo. Tesāṃ panāhāro sukhumotveva niṭṭhaṃ patto.

Lakkhaṇāditopi * oḷakkhaṇo **kabaḷikāro āhāro**, rūpāharaṇaraso, upatthambhanapaccupaṭṭhāno, kabaḷaṃ katvā āharitabbavatthupadaṭṭhānoti veditabbo.

646. No-upādāniddese yathā upādārūpaṃ upādiyateva, na aññena upādiyati, evameva na upādiyatevāti **no-upādā**.

647. Phusitabbanti **phoṭṭhabbaṃ**, phusitvā jānitabbanti attho. Phoṭṭhabbañca taṃ āyatanañcāti **phoṭṭhabbāyatanaṃ**. Āpo ca taṃ nissattasuññatasabhāvaṭṭhena dhātu cāti **āpodhātu**. Idāni yasmā tīṇi rūpāni phusitvā jānitabbāni, tasmā tāni bājetvā dassetuṃ “**katamaṃ taṃ rūpaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ? Pathavīdhātu**”ti-ādimāha. Tattha⁺ kakkhaḷattalakkhaṇā **pathavīdhātu**, paṭiṭṭhānaraṣā, sampaticchanapaccupaṭṭhānā. **Tejodhātu** uṇhattalakkhaṇā, paripācanaraṣā, maddavānuppādānapaccupaṭṭhānā. **Vāyodhātu** vitthambhanalakkaṇā, samudīraṇaraṣā, abhinīhārapaccupaṭṭhānā. Purimā pana **āpodhātu** paggharaṇalakkaṇā, brūhanaraṣā, saṅghapaccupaṭṭhānā. Ekekā cettha sesattayapadaṭṭhānāti veditabbā.

Kakkhaḷanti thaddhaṃ. **Mudukanti** athaddhaṃ. **Sanḥanti** maṭṭhaṃ. **Pharusanti** kharaṃ. **Sukhasamphassanti** sukhavedanāpaccayaṃ iṭṭhaphoṭṭhabbaṃ. **Dukkhasamphassanti** dukkhavedanāpaccayaṃ aniṭṭhaphoṭṭhabbaṃ. **Garukanti** bhāriyaṃ. **Lahukanti** abhāriyaṃ, sallahukanti attho. Ettha ca “kakkhaḷaṃ mudukaṃ saṇhaṃ pharusam garukaṃ lahukaṃ”ti padehi pathavīdhātu eva bhājitā. “Yadāyaṃ kāyo āyusahagato ca hoti usmāsahagato ca viññāṇasahagato ca, tadā lahutaro ca hoti mudutaro ca kammaññataro cā”ti¹ suttepi lahumudubhūtaṃ pathavīdhātumeva sandhāya vuttaṃ.

“Sukhasamphassaṃ dukkhasamphassan”ti padadvayena pana tīṇipi mahābhūtāni bhājitāni. Pathavīdhātu hi sukhassamphassāpi atthi dukkhasamphassāpi. Tathā tejodhātuvāyodhātuyo. Tattha sukhassamphassā pathavīdhātu

* Visuddhi 2. 80 piṭṭhepi.

1. Dī 2. 267 piṭṭhe.

⁺ Visuddhi 1. 362 piṭṭhepi.

mudutaluṇahatthe dahare pāde sambāhante assādetvā assādetvā “sambāha tāta sambāha tātā”ti vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā tejodhātu sītasamaye aṅgārapallam āharitvā gattam sedente assādetvā assādetvā “sedehi tāta, sedehi tātā”ti vadāpanākāraṃ karoti. Sukhasamphassā vāyodhātu uṇhasamaye vattasampanne dahare bijanena bījante assādetvā assādetvā “bīja tāta, bīja tātā”ti vadāpanākāraṃ karoti. Thaddhahatthe pana dahare pāde sambāhante aṭṭhīnam bhijjanakālo viya hoti, sopi “apehī”ti vattabbattam āpajjati. Uṇhasamaye aṅgārapalle ābhate “apanehi nan”ti vattabbam hoti, sītasamaye bijanena bījante “apehi, mā bījā”ti vattabbam hoti, evametāsaṃ sukhasamphassatā, dukkhasamphassatā ca veditabbā.

“Yaṃ phoṭṭhabbam anidassanam sappatighan”ti-ādinā nayena vuttā pana catūhi catūhi nayehi paṭimaṇḍitā terasa vārā heṭṭhā rūpāyatanādīsu vuttanayeneva veditabbā.

Kim panetāni tīṇi mahābhūtāni ekappahāreneva āpātham āgacchanti, udāhu notī? Āgacchanti. Evaṃ āgatāni kāyapasādam ghaṭṭenti na ghaṭṭentīti? Ghaṭṭenti. Ekappahāreneva tāni ārammaṇam katvā kāyaviññāṇam uppajjati nuppajjatīti? Nuppajjati, ābhujitavasena vā hi ussadvavasena vā ārammaṇakaraṇam hoti.

Tattha ābhujitavasena tāva pattasmiṃhi odanena pūretvā ābhate ekaṃ sittham gahetvā “thaddham vā mudukam vā”ti vīmaṃsanto kiñcāpi tattha tejopi atthi vāyopi atthi, pathavīdhātumeva pana ābhujati¹. Uṇhodake hattham otāretvā vīmaṃsanto kiñcāpi tattha pathavīpi atthi vāyopi atthi, tejodhātumeva pana ābhujati. Uṇhasamaye vātapānam vivaritvā vātena sarīram paharāpento ṭhito mandamande vāte paharante kiñcāpi tattha pathavīpi atthi tejopi atthi, vāyodhātumeva pana ābhujati. Evaṃ **ābhujitavasena** ārammaṇam karoti nāma.

1. Ābhujati (Si)

Yo pana upakkhalati¹ vā sīsena vā rukkhaṃ paharati, bhuñjanto vā sakkharaṃ ḍaṃsati, so kiñcāpi tattha tejopi atthi vāyopi atthi, ussadavasena pana pathavīdhātumeva ārammaṇaṃ karoti. Aggim akkamantopi kiñcāpi tattha pathavīpi atthi vāyopi atthi, ussadavasena pana tejodhātumeva ārammaṇaṃ karoti. Balavavāte² kaṇṇasakkhalim paharitvā badhirabhāvaṃ karonte³ kiñcāpi tattha pathavīpi atthi tejopi atthi, ussadavasena pana vāyodhātumeva ārammaṇaṃ karoti.

Yamkiñci dhātuṃ ārammaṇaṃ karontassa kāyaviññāṇampi ekappahārena nuppajjati, sūcikalāpena viddhassa ekappahārena kāyo ghaṭṭiyati, yasmim yasmim pana ṭhāne kāyapasādo ussanno hoti, tattha tattha kāyaviññāṇaṃ uppajjati. Yattha yatthāpi⁴ paṭighaṭṭananighaṃso balavā hoti, tattha tattha pathamaṃ uppajjati. Kukkuṭapattena vaṇe dhoviyamāne aṃsu-aṃsu kāyapasādaṃ ghaṭṭeti. Yattha yattha pana pasādo ussanno hoti, tattha tattheva kāyaviññāṇaṃ uppajjati. Evaṃ **ussadavasena** ārammaṇaṃ karoti, **ussadavaseneva** ca kāyaviññāṇaṃ uppajjati nāma.

Kathaṃ pana cittassa ārammaṇato saṅkanti hotīti? Dvīhākārehi hoti ajjhāsayato vā visayādhimattato vā. Vihārapūjādīsu hi “tāni tāni cetiyāni ceva paṭimāyo ca vandissāmi, potthakammacittakammāni ca olokessāmi”ti ajjhāsayena gato ekaṃ vanditvā vā passitvā vā itarassa vandanatthāya vā dassanatthāya vā manam katvā vanditumpi passitumpi gacchatiyeva. Evaṃ **ajjhāsayato** saṅkamati nāma.

Kelāsakūṭapaṭibhāgaṃ pana Mahācetiyaṃ olovento ṭhitopi aparabhāge sabbatūriyesu paggaḥitesu rūpārammaṇaṃ vissajjetvā saddārammaṇaṃ saṅkamati, manuññagandhesu pupphesu vā gandhesu vā ābhatesu saddārammaṇaṃ vissajjetvā gandhārammaṇaṃ saṅkamati. Evaṃ **visayādhimattato** saṅkamati nāma.

651. Āpodhātuniddese **āpoti** sabhāvaniddeso. Āpova **āpogataṃ**.
Sinehavasena **sineho**. Sinehova **sinehagataṃ**.

1. Pakkhalati (Sī)

3. Karonto viya hoti. (Ka), karonte viya (Syā)

2. Balavavāto (Ka)

4. Yattha yattha hi (Ka)

bandhanattam rūpassāti pathavīdhātu-ādikassa bhūtarūpassa bandhanabhāvo. Ayopiṇḍi-ādīni hi āpodhātu ābandhitvā baddhāni¹ karoti, tāya ābaddhattā tāni baddhāni nāma honti, pāsāṇapabbatataḷaṭṭhihatthidantagosiṅgādisupi eseva nayo. Sabbāni hetāni āpodhātu eva ābandhitvā baddhāni karoti, āpodhātuyā ābaddhattāva baddhāni honti.

Kim pana pathavīdhātu sesadhātūnaṃ patiṭṭhā hoti, na hotīti? Hoti. Phusitvā hoti, udāhu aphasitvā, āpodhātu vā sesā ābandhamānā phusitvā ābandhati, udāhu aphasitvāti? Pathavīdhātu tāva āpodhātuyā aphasitvāva patiṭṭhā hoti, tejodhātuyā ca vāyodhātuyā ca phusitvā. Āpodhātu pana pathavīdhātumpi tejovāyodātuyopi aphasitvāva ābandhati. Yadi phusitvā ābandheyya, phoṭṭhabbāyatanam nāma bhaveyya.

Tejodhātuvāyodhātūnampi sesadhātūsu sakasakakiccakaraṇe eseva nayo. Tejodhātu hi pathavīdhātum phusitvā jhāpeti, sā pana na uṇhā hutvā jhāyati. Yadi uṇhā hutvā jhāyeyya, uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Āpodhātum pana aphasitvāva tāpeti, sāpi tapamānā² na uṇhā hutvā tapati³. Yadi uṇhā hutvā tapeyya⁴, uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Vāyodhātum pana phusitvāva tāpeti, sāpi tapamānā na uṇhā hutvā tapati. Yadi uṇhā hutvā tapeyya, uṇhattalakkhaṇā nāma bhaveyya. Vāyodhātu pathavīdhātum phusitvā vitthambheti. Tathā tejodhātum, āpodhātum pana aphasitvāva vitthambheti.

Ucchurasam pacitvā phāṇitapiṇḍe kariyamāne āpodhātu thaddhā hoti na hotīti? Na hoti. Sā hi paggharaṇalakkhaṇā, pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā, omattam pana āpo adhimattapathavīgatikam jātam. Sā hi rasākārena ṭhitabhāvaṃ vijahati, lakkhaṇam na vijahati. Phāṇitapiṇḍe vilīyamānepi pathavīdhātu na vilīyati. Kakkhaḷalakkhaṇā hi pathavīdhātu, paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu, omattā pana pathavī adhimatta-āpagatikā hoti, sā piṇḍākārena ṭhitabhāvaṃ vijahati, lakkhaṇam na vijahati.

1. Thaddhāni (Sī)

3. Tappati (Sī, Syā)

2. Tappamānā (Sī, Syā)

4. Tapeyya (Sī, Syā, Ka)

catunnaṃ hi mahābhūtānaṃ bhāvaññathattameva hoti, lakkhaṇaññathattaṃ nāma natthi. Tassa abhāvo Aṭṭhānaparikappasuttena dīpito. Vuttañhetam—

“Siyā Ānanda¹ catunnaṃ mahābhūtānaṃ aññathattaṃ pathaviḍhātuyā -pa- vāyodhātuyā, na tveva Buddhhe aveccappasādena samannāgatassa ariyasāvakassa siyā aññathattan”²ti.

Ayañhettha attho—Ānanda kakkhaḷattalakkhaṇā pathaviḍhātu parivattitvā paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu nāma bhaveyya, ariyasāvakassa pana aññathattaṃ nāma natthīti. Evamettha aṭṭhānaparikappo āgato.

652. Ito paresu upādinna-rūpādiniddhesu upādinna-padādīnaṃ attho mātikākathāyaṃ vuttanayeneva vedītabbo. Cakkhāyatanādīni heṭṭhā vitthāritāneva, tattha tattha pana visesamattameva vakkhāma.

Upādinna-niddese tāva cakkhāyatanādīni ekanta-upādinna-tā vuttāni. Yasmā pana rūpāyatanādīni upādinna-nipi atthi anupādinna-nipi, tasmā tāni “yaṃ vā panā”³ti saṅkhepato dassetvā puna **“kammaṣa katattā rūpāyatanan”**ti-ādinā nayena vitthāritāni. Iminā upāyena sabbayevāpanakesu attho vedītabbo.

Kasmā pana “kammaṣa katattā”³ti ca “na kammaṣa katattā”³ti ca ubhinna-niddese jaratā ca aniccatā ca na gahitā, anupādinna-dīnaṃyeva niddhesu gahitāti? “Na kammaṣa katattā”³ti ettha tāva kammato aññapaccayasamuṭṭhānaṃ saṅgahitaṃ, “kammaṣa katattā”³ti ettha kammaṣamuṭṭhānameva, imāni ca dve rūpāni neva kammato, na aññasmā rūpajanakapaccayā uppajjanti, tasmā na gahitāni. Sā ca nesaṃ anuppatti parato³ āvibhavissati. Anupādinna-ādīsu pana kevalaṃ anupādinna-diggahaṇena kammaḍisaṃmuṭṭhānatā paṭikkhittā, na- aññapaccayasamuṭṭhānatā anuññātā. Tasmā tattha gahitānīti vedītabbāni.

666. **Cittasamuṭṭhāna**niddese “kāyaviññatti vacīviññatti”³ti idaṃ dvayaṃ yasmā ekanta-cittasamuṭṭhānāni bhūtāni upādāya paññāyati, tasmā vuttaṃ.

1. Siyā kho panānanda (sabbattha)

2. Am 1. 223 piṭṭhe.

3. Upari 376 piṭṭhe.

paramatthato pana tassa nissayabhūtāni bhūtāneva cittasamuṭṭhānāni,
taṁnissitattā, yathā aniccassa rūpassa jārāmarāṇaṁ aniccaṁ nāma hoti,
evamidampi cittasamuṭṭhānaṁ nāma jātaṁ.

668. **Cittasahabhuniddese**pi eseṇa nayo. Yāva cittaṁ, tāva paññāyanato
idameva dvayaṁ vuttaṁ, na panetaṁ cittena saha bhūtāni viya, cetanādayo
viya ca uppajjati.

670. Cittānuparivattitāyapi eseṇa nayo. Yāva cittaṁ, tāva paññāyanato
eva hetuṁ dvayaṁ “**cittānuparivattī**”ti vuttaṁ.

674. **Oḷārikanti** vatthārammaṇabhūtattā saṁghaṭṭanavasena¹
gahetabbato thūlaṁ. Vuttavipallāsato **sukhumaṁ** veditabbam.

676. **Dūreti** ghaṭṭanavasena aggahetabbattā dubbhiññeyyabhāvena samīpe
ṭhitampi dūre. Itaraṁ pana ghaṭṭanavesena gahetabbattā suviññeyyabhāvena
dūre ṭhitampi **santike**. Cakkhāyatanādiniddesā heṭṭhā vuttanayeneva
vitthārato veditabbā. Idaṁ tāva duvidhena rūpasāṅgahe visesamattaṁ.
Tividhasaṅgaho uttānatthova.

Catukkaniddesavaṇṇanā

966. Catubbidhasaṅgahāvasāne diṭṭhādīnaṁ pacchimapadassa
bhedābhāvena ādito paṭṭhāya puccham akatvāva “**rūpāyatanam diṭṭham
saddāyatanam sutan**”ti-ādi vuttaṁ. Tattha **rūpāyatanam** cakkhunā oloketvā
dakkhitum sakkāti **diṭṭham** nāma jātaṁ. **Saddāyatanam** sotena sutvā jānitum
sakkāti **sutan** nāma jātaṁ, gandhāyatanādittayaṁ ghāṇajivhākāyehi patvā
gahetabbato munitvā jānitabbatṭhena **mutam** nāma jātaṁ, phusitvā
viññāṇupattikāraṇato **mutam** nāmātipi vuttaṁ. Sabbameva pana rūpaṁ
manoviññāṇena jānitabbanti **manasā viññātam** nāma jātaṁ.

1. Pasādaghaṭṭanavasena (Sī)

Pañcakaniddesavaṇṇanā

967. Pañcavidhasaṅgahaniddese **kakkhaḷanti** thaddham. Kharameva **kharagataṃ**, pharusanti attho. Itare dvepi sabhāvaniddesā¹ eva. **Ajjhattanti** niyakajjhataṃ. **Bahiddhāti** bāhiraṃ. **Upādinunti** na kammasamuṭṭhānameva, avisesena pana sarīraṭṭhakassetam² gahaṇaṃ. Sarīraṭṭhakañhi upādinnaṃ vā hotu anupādinnaṃ vā, ādinnagahitaparāmatṭhavasena sabbaṃ upādinnameva nāma.

969. **Tejogatanti** sabbatejesu gataṃ uṇhattalakkhaṇaṃ, tejo-eva vā tejobhāvaṃ gatanti **tejogataṃ**. **Usmāti** usmākāro. **Usmāgatanti** usmābhāvaṃ gataṃ, usmākārassevetam nāmaṃ. **Usumanti** balava-usmā. Usumameva usumabhāvaṃ gatanti **usumagataṃ**.

970. Vāyanakavasena **vāyo**. Vāyova vāyobhāvaṃ gatattā **vāyogataṃ**. **Thambhitattanti** uppalanālatacādīnaṃ viya vātapuṇṇānaṃ thambhitabhāvo rūpassa.

Chakkādiniddesavaṇṇanā

972-4. Chabbidhādisaṅgahānaṃ tiṇṇaṃ osānapadassa bhedābhāvato ādito paṭṭhāya apucchitvāva niddeso katto. Tattha cakkhuvīññāṇena jānituṃ sakkāti **cakkhuvīññeyyaṃ** -pa-. Manovīññāṇena jānituṃ sakkāti **manovīññeyyaṃ**. Tividhāya manodhātuyā jānituṃ sakkāti **manodhātuvīññeyyaṃ**. **Sabbaṃ rūpanti** ettha yasmā ekaṃ rūpampi manovīññāṇadhātuyā ajānitabbaṃ nāma natthi, tasmā “sabbaṃ rūpaṃ”ti vuttaṃ. **Sammāsambuddhena hi abhidhammaṃ patvā nayaṃ kātuṃ yuttaṭṭhāne nayo akato nāma natthi**. Idañca ekarūpassāpi manovīññāṇadhātuyā ajānitabbassa³ abhāvena nayaṃ kātuṃ yuttaṭṭhānaṃ nāma, tasmā nayaṃ karonto “sabbaṃ rūpaṃ”ti āha.

974. **Sukhasamphassoti** sukhavedanāpaṭilābhapaccayo. **Dukkhamphassoti** dukkhavedanāpaṭilābhapaccayo. Idhāpi phoṭṭhabbārammaṇassa sukhadukkhassa sabbhāvato ayaṃ nayo dinno.

1. Bhāvaniddesā (Sī, Ka) 2. Sarīraṭṭhakasseva (Syā, Ka) 3. Avijānitabbassa (Sī)

Navakādiniddesavaṇṇanā

975. Navake pana indriyarūpassa nāma atthitāya nayo dinno, tasseva sappatigha-appatighatāya dasake nayo dinno. Ekādasake aḍḍhekādasā āyatanāni vibhattāni, tesam niddesavārā heṭṭhā vuttanayena vitthārato veditabbā. Sesam sabbattha uttānatthameva.

Pakiṇṇakakathā

Imesu pana rūpesu asammohattham samodhānam samuṭṭhānam, parinipphannaṇa saṅkhatanti idaṁ pakiṇṇakam veditabban.

Tattha **samodhānanti** sabbameva hidaṁ rūpaṁ samodhānato cakkhāyatanam -pa- kabalīkāro āhāro, phoṭṭhabbāyatanam, āpodhātūti pañcavīsatisaṅkhyam hoti. Tam vatthurūpena saddhim chabbīsatisaṅkhyam veditabban, ito aññam rūpaṁ nāma natthi. Keci pana “middharūpaṁ nāma atthi”¹ti vadanti, te “addhā Munīsi sambuddho, natthi nīvaraṇā tavā”²ti-ādini² vatvā “middharūpaṁ nāma natthi”²ti paṭisedhetabbā. Apare “balarūpena saddhim sattavīsati, sambhavarūpena saddhim aṭṭhavīsati, jātirūpena saddhim ekūnatimsati, rogarūpena saddhim samatimsati rūpāni”²ti vadanti. Tepi tesam visum abhāvaṁ dassetvā paṭikkhipitabbā. Vāyodhātuyā hi gahitāya balarūpaṁ gahitameva, aññam balarūpaṁ nāma natthi. Āpodhātuyā sambhavarūpaṁ, upacayasantatīhi jātirūpaṁ, jaratā-aniccatāhi gahitāhi rogarūpaṁ gahitameva, aññam rogarūpaṁ nāma natthi, yopi kaṇṇarogādi ābādho, so visamapaccayasamuṭṭhitadhātumattameva, na añño tattha rogo nāma atthi samodhānato chabbīsatimeva rūpāni.

Samuṭṭhānanti kati rūpāni katisamuṭṭhānāni? Dasa ekasamuṭṭhānāni, ekaṁ dvisamuṭṭhānam, tīṇi tisamuṭṭhānāni, nava catusamuṭṭhānāni, dve na kenaci samuṭṭhahanti.

Tattha cakkhupasādo -pa- jīvitindriyanti imāni aṭṭha ekantaṁ kammato va samuṭṭhahanti. Kāyaviññattivacīviññattidvayaṁ ekantena cittato samuṭṭhātīti

1. Khu 10. 272 Peṭakopadesa 20 pantiyam imassa vādassa lesa dissati

2. Khu 1. 362 piṭṭhe.

dasa ekasamuṭṭhānāni nāma. Saddo ututo ca cittato ca samuṭṭhātīti **eko dvisamuṭṭhāno** nāma. Tattha aviññāṇakasaddo ututo samuṭṭhātī, saviññāṇakasaddo cittato. Lahutādittayaṃ pana utucittāhārehi samuṭṭhātīti **tīni tisamuṭṭhānāni** nāma. Avasesāni nava rūpāni tehi kammena cāti catūhi samuṭṭhahantīti **nava catusamuṭṭhānāni** nāma. Jaratā aniccatā pana etesu¹ ekatopi na samuṭṭhahantīti **dve na kenaci samuṭṭhahanti** nāma. Kasmā? Ajāyanato, na hi etāni jāyanti. Kasmā? Jātassa pākabhedattā, uppannañhi rūpaṃ jīrati bhijjatīti avassaṃ panetaṃ sampaṭicchitabbaṃ. Na hi uppannaṃ rūpaṃ arūpaṃ vā akkhayaṃ nāma dissati. Yāva pana na bhijjati, tāvassa paripākoti siddhametaṃ jātassa pākabhedattāti. Yadi ca tāni jāyeyyūṃ, tesampi pākabhedā bhaveyyūṃ. Na ca pāko paccati, bhedo vā bhijjatīti² jātassa pākabhedattā netaṃ dvayaṃ jāyati.

Tattha siyā—yathā “kammassa katattā”ti-ādiniddesesu “rūpassa upacayo, rūpassa santatī”ti vacanena jāti jāyatīti sampaṭicchitaṃ hoti, evaṃ pākopi paccatu, bhedopi bhijjatūti. Na tattha jāti jāyatīti sampaṭicchitaṃ, ye pana dhammā kammādīhi nibbattanti, tesaṃ abhinibbattibhāvato jātiyā tappaccayabhāvavohāro anumato, na pana paramatthato jāti jāyati, jāyamānassa hi abhinibbattimattaṃ jātīti.

Tattha siyā—yatheva jāti yesaṃ dhammānaṃ abhinibbatti, tappaccayabhāvavohāraṃ, abhinibbattivohāraṇca labhati, tathā pākabhedāpi yesaṃ dhammānaṃ pākabhedā tappaccayabhāvavohāraṃ, abhinibbattivohāraṇca labhantu, evaṃ idampi dvayaṃ kammādisamuṭṭhānamevāti vattabbaṃ bhavissatīti? Na pākabhedā taṃ vohāraṃ labhanti. Kasmā? Janakapaccayānubhāvakkhaṇe abhāvato. janakapaccayānañhi uppādetabbadhammassa uppādakkhaṇeyeva ānubhāvo, na tato uttari. Tehi abhinibbattitadhammakkaṇasmiṃca jāti paññāyamānā tappaccayabhāvavohāraṃ, abhinibbattivohāraṇca labhati tasmiṃ khaṇe sabbhāvato. Na itaradvayaṃ tasmiṃ khaṇe abhāvatoti nevetāṃ jāyatīti vattabbaṃ. “Jarāmarāṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhatāṃ paṭiccasamuppannaṃ”ti³

1. Etesaṃ (Sī, Syā)

2. Bhedopi na ca bhijjatīti (Ka)

3. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

āgatattā idampi dvayaṃ jāyatīti ce? Na, pariyāyadesitattā. Tattha hi paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ jarāmarañattā pariyāyena taṃ paṭiccasamuppannanti vuttaṃ.

Yadi evaṃ tayampetaṃ ajātattā sasavisāṇaṃ viya natthi, nibbānaṃ viya vā niccanti ce? Na, nissayapaṭibaddhavuttito. Pathavī-ādīnañhi nissayānaṃ bhāve jāti-ādittayaṃ paññāyati, tasmā na natthi. Tesañca abhāve na paññāyati, tasmā na niccaṃ. Etampi ca abhinivesaṃ paṭiseddhetuṃ eva idaṃ vuttaṃ “jarāmarāṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ”¹. Evamādīhi nayeḥi tāni dve rūpāni na kehici samuṭṭhahantīti veditabbaṃ.

Apica **samuṭṭhānanti** ettha ayamaññopi attho, tassāyaṃ mātikā—kammajaṃ, kammapaccayaṃ, kammapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ, āhārapaccayaṃ, āhārapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ, utusamuṭṭhānaṃ, utupaccayaṃ, utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, cittaṭṭhānaṃ, cittaṭṭhāna-utusamuṭṭhānanti.

Tattha cakkhupasādādi aṭṭhavidhaṃ rūpaṃ saddhiṃ hadayaavatthunā **kammajaṃ** nāma. Kesamassu hatthidantā assavālā camaravālāti² evamādi **kammapaccayaṃ** nāma. Cakkaratanaṃ devatānaṃ uyyānavimānādīni evamādi **kammapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma.

Āhārato samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ **āhārasamuṭṭhānaṃ** nāma. Kabaḷikāro āhāro dvinnampi rūpasantatīnaṃ paccayo hoti āhārasamuṭṭhānassa ca upādinnassa ca. Āhārasamuṭṭhānassa janako hutvā paccayo hoti, kammajassa anupālako hutvāti idaṃ āhārānupālitaṃ kammajarūpaṃ **āhārapaccayaṃ** nāma. Visabhāgāhāraṃ sevitvā ātape gacchantassa³ tilakakālakuṭṭhādīni uppajjanti, idaṃ **āhārapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma.

Ututo samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ **utusamuṭṭhānaṃ** nāma. Tasmiṃ utu aññaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti, idaṃ **utupaccayaṃ** nāma. Tasmimpi utu aññaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti, idaṃ **utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma. Evaṃ tissoyeva santatiyo ghaṭṭetuṃ sakkoti, na tato paraṃ. Imamatthaṃ anupādinnakenāpi dīpetuṃ vaṭṭati. Utusamuṭṭhāno nāma valāhako. Utupaccayā

1. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

2. Cāmarivālāti (Ka)

3. Vasantassa (Ka)

nāma vuṭṭhidhārā. Deve pana vuṭṭhe bijāni virūhanti, pathavī gandham muñcati, pabbatā nīlā khāyanti, samuddo vaḍḍhati, etaṃ **utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma.

Cittato samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ **cittasamuṭṭhānaṃ** nāma. “Pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”¹ti idam cittapaccayaṃ nāma. “Ākāse antalikkhe hatthimpi dassenti, assampi dassenti, rathampi dassenti, vividhampi senābyūhaṃ dassenti”²ti idam **cittapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma.

Parinipphannanti pannarassa rūpāni parinipphannāni nāma, dasa aparinipphannāni nāma. Yadi aparinipphannā, asaṅkhatā nāma bhaveyyuṃ, tesamīeva pana rūpānaṃ kāyavikāro kāyaviññatti nāma, vacīvikāro vacīviññatti nāma. Chiddaṃ vivaraṃ ākāśadhātu nāma, lahubhāvo lahutā nama, mudubhāvo mudutā nāma, kammaññabhāvo kammaññatā nāma, nibbatti upacayo nāma, pavatti santati nāma, jīraṇākāro jaratā nāma, hutvā abhāvākāro aniccatā nāmāti sabbaṃ parinipphannaṃ saṅkhatameva hotīti.

Aṭṭhasāliniyā Dhammasaṅgaha-aṭṭhakathāya

Rūpakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 8. 7 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Khu 9. 391 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

3. Nikkhepakaṇḍa

Tikanikkhepakathā

985. Ettāvatā kusallattiko sabbesaṃ kusallādidhammānaṃ padabhājananayena vitthārito hoti. Yasmā pana yvāyaṃ kusallattikassa vibhajanāyā vutto, sesatikadukānampi eseva vibhajanāyā hoti. Yathā hi ettha, evaṃ “katame dhammā sukhāya vedanāya sampayuttā, yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā -pa-. Ye vā pana tasmim samaye aññepi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā tthapetvā vedanākkhandhaṃ, ime dhammā sukhāya vedanāya sampayuttā”ti-ādinā anukkamena sabbatikadukesa sakkā paṇḍitehi vibhajanāyāya sallakkhetum. Tasmā taṃ vitthāradesanaṃ nikkhipitvā aññena nātisaṅkhepanātivitthāranayena sabbatikadukadhammavibhāgaṃ dassetum **“katame dhammā kusalā”**ti Nikkhepakaṇḍaṃ āradham. Cittuppadakaṇḍaṃhi vitthāradesanā, Aṭṭhakathākaṇḍaṃ saṅkhepadesanā, idaṃ pana Nikkhepakaṇḍaṃ Cittuppadakaṇḍaṃ upādāya saṅkhepo, Aṭṭhakathākaṇḍaṃ upādāya vitthāroti saṅkhittavitthāradhātukaṃ¹ hoti. Tayidaṃ vitthāradesanaṃ nikkhipitvā desitattāpi heṭṭhā vuttakāraṇavasenaṃpi Nikkhepakaṇḍaṃ nāmāti veditabbaṃ. Vuttañhetam—

“Mūlato khandhato cāpi, dvārato cāpi bhūmito.

Atthato dhammato cāpi, nāmato cāpi līngato.

Nikkhipitvā desitattā, ‘nikkhepo’ti pavuccatī”ti².

Idaṃhi “tīṇi kusalamūlāni”ti-ādinā nayena **mūlato** nikkhipitvā desitaṃ, “taṃsampayutto vedanākkhandho”ti **khandhato**, “taṃsamutṭhānaṃ kāyakammaṃ”ti **dvārato**, kāyadvārappavattañhi kammaṃ kāyakammanti vuccati. “Sukhabbhūmiyaṃ kāmāvacare”ti **bhūmito** nikkhipitvā desitaṃ. Tattha tattha pana **atthadhammanāmaliṅgānaṃ** vasena desitattā atthādīhi³ nikkhipitvā desitaṃ nāmāti veditabbaṃ.

1. Nātisaṅkhittavittāradhātukaṃ (Syā, Ka)

2. Heṭṭhā 7 piṭṭhe.

3. Atthādīni (Sī, Syā, Ka)

Tattha kusalapadaniddese tāva **tiṇṇī**ti gaṇanaparicchedo, kusalāni ca tāni mūlāni ca, kusalānaṃ vā dhammānaṃ hetupaccayapabhavajanakasamuṭṭhānanibbattaḥthena mūlānīti **kusalāmūlāni**. Evaṃ atthavasena dassetvā idāni nānavasena dassetuṃ “**alobho adoso amoho**”ti āha. Ettāvata yasmā mūlena muttaṃ kusalaṃ nāma natthi, tasmā catubhūmakakusalaṃ tihi mūlehi pariyādiyitvā dassesi Dhammarājā. **Taṃsampayuttoti** tehi alobhādīhi sampayutto, tattha alobhena sampayuttasaṅkhārakkhandhagaṇanaṃyeva¹ gacchanti. Sesadvayavasena sampayogepi eseva nayo. Iti catubhūmakakusalaṃ puna taṃsampayuttakacatukkhandhavasena pariyādiyitvā dassesi Dhammarājā. **Taṃsamuṭṭhānanti** tehi alobhādīhi samuṭṭhitaṃ. Imināpi nayena tadeva catubhūmakakusalaṃ tiṇṇaṃ kammadvārānaṃ vasena pariyādiyitvā dassesi Dhammarājā. Evaṃ tāva kusalaṃ tīsu ṭhānesu pariyādiyitvā dassitaṃ.

986. Akusalepi eseva nayo. Dvādasannañhi akusalacittānaṃ ekampi mūlena muttaṃ nāma natthīti mūlena pariyādiyitvā dassesi Dhammarājā. Taṃsampayuttacatukkhandhato ca uddhaṃ akusalaṃ nāma natthīti tāneva dvādasa akusalacittāni catukkhandhavasena pariyādiyitvā dassesi Dhammarājā. Kāyakammādivasena pana nesaṃ pavattisabbhāvato kammadvāravasena pariyādiyitvā dassesi Dhammarājā. Yaṃ panettha “**tadekaṭṭhā ca kilesā**”ti-ādi vuttaṃ, tattha ekasmiṃ citte, puggale vā ṭhitanti **ekaṭṭhaṃ**. Tattha ekasmiṃ citte ṭhitaṃ sahajekaṭṭhaṃ nāma hoti, ekasmiṃ puggale ṭhitaṃ pahānekaṭṭhaṃ nāma. Tena lobhādīnā, aññena vā tattha tattha niddiṭṭhena saha ekasmiṃ ṭhitanti **tadekaṭṭhaṃ**. Tattha “katame dhammā saṃkiliṭṭhasaṃkilesikā? Tīṇi akusalāmūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā”ti saṃkiliṭṭhattike, “katame dhammā hīnā? Tīṇi akusalāmūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā”ti hīnattike, “katame dhammā akusalā? Tīṇi akusalāmūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā”ti

1. Saṅkhārakkhandhagaṇanaṃyeva (Sī, Syā)

imasmiṃ kusallattike, “katame dhammā saṃkiliṭṭhā? Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā”ti kilesagocchake, “katame dhammā saraṇā? Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho tadekaṭṭhā ca kilesā”ti saraṇaduketi imesu ettakesu ṭhānesu **sahajekaṭṭham** āgataṃ.

Dassanena pahātabbattike pana “imāni tīṇi saṃyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā”ti, dassanenapahātabbahetukattikepi “imāni tīṇi saṃyojanāni tadekaṭṭhā ca kilesā”ti, puna tattheva “tīṇi saṃyojanāni sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso, ime dhammā dassanenapahātabbā. Tadekaṭṭho lobho doso moho, ime dhammā dassanenapahātabbahetū. Tadekaṭṭhā ca kilesā taṃsampayutto vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho taṃsamutṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ, ime dhammā dassanenapahātabbahetukā”ti, Sammappadhānavibhaṅge “tatha katame anuppannā pāpakā akusalā dhammā? Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho, tadekaṭṭhā ca kilesā”ti¹ imesu pana ettakesu ṭhānesu **pahānekaṭṭham** āgataṃ veditabbaṃ.

987. Abyākatapadaniddeso uttānatthoyevāti. Imasmiṃ tike tīṇi lakkhanāni, tisso paññattiyo, kaṣiṇugghāṭimākāsaṃ, ajaṭākāsaṃ, ākiṇcaññāyatanassa ārammaṇaṃ, nirodhasamāpatti ca na labbhatīti vuttaṃ.

988. **Vedanāttikaniddese sukhabhūmiyanti** ettha yathā tambabhūmi kaṇhabhūmīti tambakaṇhabhūmiyova vuccanti, evaṃ sukhampi sukhabhūmi nāma. Yathā ucchubhūmi sālibhūmīti ucchusālīnaṃ uppajjanaṭṭhānāni vuccanti, evaṃ sukhassa uppajjanaṭṭhānaṃ cittampi sukhabhūmi nāma, taṃ idha adhippetarṃ. Yasmā pana sā kāmāvacare vā hoti rūpāvacarādīsu vā, tasmāssā taṃ pabhedaṃ dassetuṃ “**kāmāvacare**”ti-ādi vuttaṃ. **Sukhavedanaṃ ṭhapetvāti** yā sā sukhabhūmiyaṃ sukhavedanā, taṃ ṭhapetvā. **Taṃsampayuttoti** tāya² ṭhapitāya sukhavedanāya sampayutto. Sesapadadvayepi imināva nayena attho veditabboti.

1. Abhi 2. 216 piṭṭhe.

2. Tāyeva (Sī)

Imasmiṃ tike tisso vedanā sabbaṃ rūpaṃ nibbānanti idampi na labbhati. Ayañhi tiko kusalattike ca alabbhamānehi, imehi ca tīhi koṭṭhāsehi muttako nāma. Ito paresu pana tikadukesu Pālito ca atthato ca yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ padānukkamena mātikākathāyañceva kusalādīnaṃ niddese ca vuttameva. Yaṃ pana yattha visesamattaṃ, tadeva vakkhāma.

991. Tattha **vipākattike** tāva kiñcāpi arūpadhammā rūpadhammāpi kammasamuṭṭhānā atthi, anārammaṇattā pana te kammasarikkhakā na hontīti sārammaṇā arūpadhammāva kammasarikkhakattā “vipākā”ti vuttā bījasarikkhakaṃ phalaṃ viya. Sālibījasmiñhi vapite aṅkurapattādīsu nikkhantesupi “sāliphalaṃ”ti na vuccati, yadā pana sālīsīsaṃ pakkaṃ hoti pariṇataṃ, tadā bījasarikkhako sāli eva “sāliphalaṃ”ti vuccati, aṅkurapattādīni pana bījajātāni bījato nibbattānīti vuccanti. Evameva rūpampi “kammajan”ti vā “upādinnan”ti vā vattuṃ vaṭṭati.

994. **Upādinnattike** kiñcāpi khīṇāsavassa khandhā “amhākaṃ Mātulatthero, amhākaṃ Cūḷapitutthero”ti vadantānaṃ paresaṃ upādānassa paccayā honti, maggaphalanibbānāni pana aggahitāni aparāmaṭṭhāni anupādinnāneva. Tāni hi yathā divasaṃ santatto¹ ayoguḷo makkhikānaṃ abhinisīdanassa paccayo na hoti, evameva tejussadattā taṇhāmānadiṭṭhivasena gahaṇassa paccayā na honti. Tena vuttaṃ “ime dhammā anupādinna-anupādāniyā”ti.

998. Asaṃkiliṭṭha-asamkilesikesupi eseva nayo.

1000. **Vitakkattike** vitakkasahajātena vicārena saddhiṃ kusalattike alabbhamānāva na labbhanti.

1003. **Pītisahagatattike** pīti-ādayo attanā sahajātadhammānaṃ pītisahagatādibhāvaṃ datvā sayāṃ piṭṭhivaṭṭakā jātā. Imasmiñhi tike dve

1. Divasasantatto (Sī)

domanassasahagatacittuppādā dukkhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ
upekkhāvedanā rūpaṃ nibbānanti idampi na labbhati. Ayañhi tiko
kusalattike ca alabbhamānehi, imehi ca pañcahi koṭṭhāsehi muttako nāma.

1006. **Dassanenapahātabbattike saññojanānīti** bandhanāni.
Sakkāyadiṭṭhīti vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayam
vā satī tasmim kāye diṭṭhīti **sakkāyadiṭṭhi**. Sīlena sujjhitaṃ sakkā, vatena
sujjhitaṃ sakkā, sīlavatehi sujjhitaṃ sakkāti gahitasamādānaṃ pana
sīlabbataparāmāso nāma.

1007. **Idhāti** desāpadese nipāto. Svāyaṃ katthaci lokam upādāya
vuccati. Yathāha “idha Tathāgato loka uppajjati”¹. Katthaci sāsaṇaṃ.
Yathāha “idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo”². Katthaci
okāsaṃ. Yathāha—

“Idheva tiṭṭhamānassa, devabhūtaṃ me sato.
Punarāyu ca me laddho, evaṃ jānāhi mārisā”³.

Katthaci padapūraṇamattameva. Yathāha “idhāhaṃ bhikkhave bhuttāvī
assaṃ pavārito”⁴. Idha pana lokam upādāya vuttoti veditabbā.

Assutavā puthujjanoti ettha pana āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā
iti. Yassa hi khandhadhātu-āyatanapaccayākārasatiṭṭhānādīsu
uggahaparipucchāvinicchayarahitattā diṭṭhipaṭisedhako n’eva āgamo,
paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā n’eva adhigamo atthi, so
āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Sv’āyaṃ—

* Puthūnaṃ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti.

So hi puthūnaṃ nānappakārānaṃ kilesādīnaṃ jananādīhi kāraṇehi
puthujjano. Yathāha—puthu⁵ kilese janentīti puthujjanā, puthu
avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu Satthārānaṃ mukhullokikāti⁶

1. Di 1. 58 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 92; Aṃ 1. 560 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 227 piṭṭhe.

4. Ma 1. 16 piṭṭhe.

* Dī-Ṭṭha 1. 59; Ma-Ṭṭha 1. 21; Saṃ-Ṭṭha 1. 245; Aṃ-Ṭṭha 1. 46; Paṭisaṃ-Ṭṭha
2. 50; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 69; Netti-Ṭṭha 157 piṭṭhesu.

5. Puthū (Syā)

6. Mukhamullokikāti (Ka)

puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānā-oghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappantīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi pariḍayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā¹ laggā laggitā² palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā³ pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā”ti⁴. Puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītānaṃ ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ antogadhataṭṭhi puthujjanā, puthu vā ayaṃ, visumyeva saṅkhyamgato, viśamsatṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi “assutavā puthujjano”ti dvīhi padehi ye te—

“Dve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti.

Dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṃ adassāvīti-ādīsu **ariyāti**⁵ ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye iriyanato, sadevakena lokena ca araṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvakā ca vuccanti, Buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha “sadevake bhikkhave loke -pa- Tathāgato ariyoti vuccatī”ti⁶.

Sappurisāti ettha pana Paccekabuddhā, Tathāgatasāvakā ca “sappurisā”ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti **sappurisā**. Sabbeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca Paccekabuddhā Buddhasāvakāpi. Yathāha—

“Yo ve kataññū katavedi dhīro,

Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti.

Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ,

Tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī”ti⁷.

1. Ajjhopannā (Sī), ajjhāpannā (Syā)

2. Lagitā (Sī)

3. Ophuṭā (Syā)

4. Khu 7. 192 piṭṭhe.

5. Ariyā nāma (Ka)

6. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

7. Khu 6. 10 Jātake.

“**Kalyānamitto daḷhabhatti ca hotī**”ti ettāvatā hi Buddhasāvako vutto, **kataññūtādīhi** Paccekabuddhā Buddhāti. Idāni yo tesam ariyānam adassanasīlo, na ca dassane sādhuṅkāri, so **ariyānam adassāvī**ti veditabbo. So cakkhunā adassāvī, ñāṇena adassāvīti duvidho, tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṃsacakkhunā, hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti, tesam cakkhūnam vaṇṇamattaggahaṇato, na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānam dassāvino.

Tatridam vatthu—Cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavatttherassa upaṭṭhāko vuḍḍhapabbajito ekadivasam therena saddhim piṇḍāya caritvā therassa pattacīvaram gahetvā piṭṭhito āgacchanto theram pucchi “ariyā nāma bhante kīdisā”ti. Thero āha “idhekacco mahallako ariyānam pattacīvaram gahetvā vattapaṭipattim¹ katvā saha carantopi neva ariye jānāti, evaṃdujjānāvuso ariyā”ti. Evaṃ vuttepi so neva aññāsi. Tasmā na cakkhunā dassanam dassanam, ñāṇadassanameva dassanam. Yathāha “kim te Vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho Vakkali dhammam passati, so mam passati”ti². Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭham aniccādilakkhaṇam apassanto, ariyādhigatañca dhammam anadhigacchanto ariyakaradhammanam, ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā “ariyānam adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinītoti** ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.

Abhāvato tassa ayaṃ, “avinīto”ti vuccati.

Ayañhi saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi** tadanāpahānam vikkhambhanapahānam samucchadapahānam paṭippassaddhipahānam nissaraṇapahānanti pañcavidho.

1. Vattapaṭivattam (Sī, Syā)

2. Saṃ 2. 98 piṭṭhe.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”¹ yaṃ **sīlasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaram āpajjati”² yaṃ **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, (Ajitāti Bhagavā)
Sati tesaṃ nivāraṇaṃ.
Sotānaṃ saṃvaram brūmi,
Paññāyete pidhiyare”³—

Ayaṃ **ñāṇasaṃvaro** nāma. “Khamo hoti sītassa uḥhassā”⁴ yaṃ **khantisāṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”⁵ yaṃ **vīriyasaṃvaro**.

Sabbopi cāyaṃ saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānaṃ, vinetabbānaṃcā kāyaduccaritādīnaṃ saṃvaraṇato “saṃvaro”, vinayanato “vinayo”^{ti} vuccati. Evaṃ tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjati^{ti} veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anattassa pahānaṃ. Seyyathidaṃ—nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhinaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathamkāthibhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṃ, mamā”^{ti} gāhassa, maggāmaggaavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiritisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukāmatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṃ, nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṃ. Etaṃ **tadaṅgapahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa tesaṃ tesaṃ nīvaraṇādidhammānaṃ pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanapahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā

1. Abhi 2. 255 piṭṭhe. 2. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṃ 2. 384; Aṃ 1. 111 piṭṭhādīsu.

3. Khu 1. 434 piṭṭhe. 4. Ma 1. 14; Aṃ 2. 433; Aṃ 3. 341 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 14; Aṃ 2. 432; Aṃ 3. 342 piṭṭhesu.

taṁtaṁmaggavato attano attano¹ santāne “diṭṭhigatānaṁ pahānāyā”ti-ādinā² nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṁ appavattibhāvena pahānaṁ idaṁ **samucchedapahānaṁ** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṁ kilesānaṁ, etaṁ **paṭippassaddhipahānaṁ** nāma. Yaṁ sabbasaṅkhatanissaṭṭatā pahīnasabbasaṅkhatānaṁ nibbānaṁ, etaṁ **nissaraṇapahānaṁ** nāma. Sabbampi cetaṁ pahānaṁ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṁ, vinayanaṭṭhena vinayo. Tasmā “pahānavinayo”ti vuccati. Taṁtaṁpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṁ “pahānavinayo”ti vuccati. Evaṁ pahānavinayopi pañcadhā bhijjati veditabbo.

Evamayaṁ saṅkhepato duvidho, bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṁvarattā, pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanaṁ natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṁ avinīto”ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṁ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto**ti etthāpi. Ninnānākaraṇaṁhettaṁ atthato. Yathāha “yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yo eva so ariyānaṁ dhammo, so eva so sappurisānaṁ dhammo. Yo eva so sappurisānaṁ dhammo, so eva so ariyānaṁ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā”ti.

Rūpaṁ attato samanupassatīti idhekacco rūpaṁ attato samanupassati, “yaṁ rūpaṁ, so ahaṁ. Yo ahaṁ, taṁ rūpaṁ”ti rūpaṇca attānaṇca advayaṁ samanupassati. Seyyathāpi nāma telappadīpassa jhāyato “yā acci, so vaṇṇo. Yo vaṇṇo, sā accī”ti acciṇca vaṇṇaṇca advayaṁ samanupassati. Evameva idhekacco rūpaṁ attato samanupassatīti evaṁ rūpaṁ “attā”ti diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantaṁ vā attānanti** arūpaṁ “attā”ti gahetvā chāyāvantaṁ rukkhaṁ viya taṁ rūpavantaṁ samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva “attā”ti gahetvā pupphamhi gandhaṁ viya attani rūpaṁ samanupassati.

1. Attano (Sī, Syā, Ka)

2. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

rūpasmim̐ vā attānanti arūpameva “attā”ti gahetvā karaṇḍake maṇim̐ viya attānaṃ rūpasmim̐ samanupassati. Vedanādīsupi eseva nayo.

Tattha “rūpaṃ attato samanupassati”ti suddharūpameva “attā”ti kathitaṃ. “Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmim̐ vā attānaṃ. Vedanaṃ attato samanupassati. Saññaṃ. Saṅkhāre. Viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ “attā”ti kathitaṃ. “Vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanaṃ, vedanāya vā attānaṃ”ti evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha “rūpaṃ attato samanupassati. Vedanaṃ. Saññaṃ. Saṅkhāre. Viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imesu pañcasu ṭhānesu ucchedadiṭṭhi kathitā, avasesesu sassatadiṭṭhi. Evamettha pannarassa bhavadiṭṭhiyo, pañca vibhavadiṭṭhiyo honti. Tā sabbāpi maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, paṭhamamaggavajjhāti veditabbā.

1008. **Satthari kaṅkhātī**ti Satthu sarīre vā guṇe vā ubhayattha vā kaṅkhati. sarīre kaṅkhamāno “dvattimsavaralakkaṇapaṭimaṇḍitaṃ nāma sarīraṃ atthi nu kho natthī”ti kaṅkhati. Guṇe kaṅkhamāno “atītānāgatapaccuppannaajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ atthi nu kho natthī”ti kaṅkhati. Ubhayattha kaṅkhamāno “asīti anubyañjana byāmapabbhā nurañjitāya sarīranipphattiya¹ samannāgato sabbañeyyajānanasamatthaṃ sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhitaṃ ṭhito lokatārako Buddho nāma atthi nu kho natthī”ti kaṅkhati. Ayañhissa attabhāve guṇe vā kaṅkhanato ubhayattha kaṅkhati nāma. **Vicikicchātī**ti ārammaṇaṃ nicchetuṃ asakkonto kicchati kilamati. **Nādhimuccātī**ti tattheva adhimokkhaṃ na labhati. **Na sampasīdatī**ti cittaṃ anāvilāṃ katvā pasīdituṃ na sakkoti, guṇesu nappasīdati.

Dhamme kaṅkhatīti-ādīsu pana “kilese pajahantā cattāro ariyamaggā, paṭippassaddhakilesāni cattāri sāmāññaphalāni, maggaphalānaṃ ārammaṇapaccayabhūtaṃ amataṃ mahānibbānaṃ nāma atthi nu kho natthī”ti kaṅkhanatopi “ayaṃ dhammo niyyāniko nu kho aniyyāniko”ti kaṅkhanatopi **dhamme**

1. Sarīranibbattiya (Ka)

kaṅkhati nāma. “Cattāro maggaṭṭhakā, cattāro phalaṭṭhakāti idaṃ saṃgharatanam atthi nu kho natthī”ti kaṅkhantopi “ayaṃ saṃgho suppaṭipanno nu kho duppaṭipanno”ti kaṅkhantopi “etasmiṃ saṃgharatane dinnassa vipākaphalaṃ atthi nu kho natthī”ti kaṅkhantopi saṃghe **kaṅkhati** nāma. “Tisso pana sikkhā atthi nu kho natthī”ti kaṅkhantopi “tisso sikkhā sikkhitapaccayena ānisaṃso atthi nu kho natthī”ti kaṅkhantopi **sikkhāya kaṅkhati** nāma.

Pubbanto vuccati atītāni khandhadhātāyatanāni, aparanto anāgatāni. Tattha atītesu khandhādīsu “atītāni nu kho na nu kho”ti kaṅkhanto **pubbante kaṅkhati** nāma. Anāgatesu “anāgatāni nu kho na nu kho”ti kaṅkhanto **aparante kaṅkhati** nāma. Ubhayattha kaṅkhanto **pubbantāparante kaṅkhati** nāma. “Dvādasapadikaṃ paccayavaṭṭam atthi nu kho natthī”ti kaṅkhanto **idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati** nāma. Tatrāyaṃ vacanatto. Imesaṃ jarāmaṇādīnaṃ paccayā **idappaccayā**, idappaccayānaṃ bhāvo **idappaccayatā**, idappaccayā eva vā **idappaccayatā**, jāti-ādīnametaṃ adhivacanam. Jāti-ādīsu taṃ taṃ paṭicca āgamma samuppannāti **paṭiccasamuppannā**. Idaṃ vuttam hoti idappaccayatāya ca paṭiccasamuppannesu ca dhammesu kaṅkhatīti.

1009. **Sīlenā**ti gosilādinā. **Vatenā**ti govatādināva. **Sīlabbatenā**ti tadubhayena. **Suddhī**ti kilesasuddhi, paramatthasuddhibhūtaṃ vā nibbānameva. **Tadekaṭṭhā**ti idha pahānekaṭṭham dhuraṃ. Imissā ca Pāliya diṭṭhikilesa vicikicchākilesoti dveyeva āgatā. Lobho doso moho māno thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime pana aṭṭha anāgatā, āharitvā pana dīpetabbā. Ettha hi diṭṭhivicikicchāsu pahīyamānāsu apāyagamanīyo lobho doso moho mano thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti sabbe pime pahānekaṭṭhā hutvā pahīyanti, saha jekaṭṭham pana āharitvā dīpetabban. Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisahagatāni, vicikicchāsahagatañcāti pañca cittāni pahīyanti. Tattha dvīsu asaṅkhārikadiṭṭhicittesu pahīyantesu tehi saha jāto lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā saha jekaṭṭhavasena pahīyanti, sesadiṭṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekaṭṭhavasena pahīyanti. Diṭṭhigatasampayuttasasaṅkhārikacittesupi pahīyantesu tehi saha jāto lobho

moho thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahaṇekattṭhavasena pahīyanti, sesadittṭhikilesa ca vicikicchākilesa ca pahānekattṭhavasena pahīyanti. Evaṃ pahānekattṭhasminīyeva sahaṇekattṭham labbhatīti idaṃ sahaṇekattṭham āharitvā dipayimsu.

Taṃsāmpayuttoti tehi tadekattṭhehi attṭhahi kilesehi sampayutto, vinibbhogaṃ vā katvā tena lobhena tena dosenāti evaṃ ekekena sampayuttatā dīpetabbā. Tattha lobhe gahite “moho māno thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan”ti ayaṃ saṅkhārakkhandhe¹ kilesagaṇo lobhasāmpayutto nāma. Dose gahite “moho thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan”ti ayaṃ kilesagaṇo dosasāmpayutto nāma. Mohe gahite “lobho doso māno thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan”ti ayaṃ kilesagaṇo mohasāmpayutto nāma. Māne gahite tena saḥuppanno “lobho moho thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan”ti ayaṃ kilesagaṇo mohasāmpayutto nāma. Māne gahite tena saḥuppanno “lobho moho thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappan”ti ayaṃ kilesagaṇo mānasāmpayutto nāma. Iminā upāyena tena thinena, tena uddhaccena, tena ahirikena, tena anottappena sampayutto taṃsāmpayuttoti yojanā kātābbā. **Taṃsamuttṭhānanti** te lobhena -pa- tena anottappena samuttṭhanti attho.

Ime dhammā dassanena pahātabbāti ettha **dassanaṃ** nāma sotāpattimaggo, tena pahātabbāti attho. Kasmā pana sotāpattimaggo dassanaṃ nāma jātoti? Paṭhamam nibbānadassanato. Nanu gotrabhu paṭhamataram passatīti? No na passati, disvāpi kattabbakiccaṃ pana na karoti, saṃyojanānaṃ appahānato. Tasmā passatīti na vattabbo. Yattha katthaci rājānaṃ disvāpi paṇṇākāraṃ datvā kiccanipphattiyā adiṭṭhattā “ajjāpi rājānaṃ na passāmi”ti vadanto cettha jānapadapuriso nidassanaṃ.

1011. **Avaseso lobhoti** dassanena pahīnāvaseso lobho. Dosamohesupi eseva nayo. Dassanena hi apāyagamanīyāva pahīnā, tehi pana aññe dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. **Tadekattṭhāti** tehi Pāḷiyam āgatehi tīhi kilesehi sampayogatopi pahānatopi ekattṭhā pañca kilesā. **Nevadassanena na bhāvanāyāti** idaṃ saṃyojanādīnaṃ

1. Saṅkharakkhando (Syā, Ka)

viya tehi maggehi appahātabbatam sandhāya vuttam. Yam pana “sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhavē ṭhapetvā anamatagge saṁsāravaṭṭe ye uppajjeyyūṁ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti”¹ti-ādinā¹ nayena kusalādīnampi pahānam anuññātam, tam tesam maggānam abhāvitattā ye uppajjeyyūṁ, te upanissayapaccayānam kilesānam pahīnattā pahīnāti imam pariyāyam sandhāya vuttanti veditabbam.

1013. **Dassanena pahātabbahetukattike** “ime dhammā dassanena pahātabbahetukā”ti niṭṭhapetvā puna “**tīṇi saṁyojanāni**”ti-ādi pahātabbe dassetvā tadekaṭṭhabhāvena hetū ceva sahetuke ca dassetum vuttam. Tattha kiñcāpi dassanena pahātabbesu hetūsu lobhasahagato moho lobhena sahetuko hoti, dosasahagato moho Sdosena, lobhadosā ca mohenāti pahātabbahetukapadepe te saṅgham gacchanti, vicikicchāsahagato pana moho aññassa sampayuttahetuno abhāvena hetuyeva, na sahetukoti tassa pahānam dassetum puna “ime dhammā dassanena pahātabbahetū”ti vuttam.

1018. Dutiyapade uddhaccasahagatassa mohassa pahānam dassetum “**ime dhammā bhāvanāya pahātabbahetū**”ti vuttam, so hi attanā sampayuttadhamme sahetuke katvā piṭṭhivaṭṭako jāto. Vicikicchāsahagato viya aññassa sampayuttahetuno abhāvā pahātabbahetukapadam na bhajati. Tatiyapade **avasesā akusalāti** puna akusalaggahaṇam vicikicchuddhaccasahagatānam mohanam saṅghattham katam. Te hi sampayuttahetuno abhāvā pahātabbahetukā nāma na honti.

1029. Parittārammaṇattike **ārabbhāti** ārammaṇam katvā. Sayañhi parittā vā hontu mahaggatā vā, parittadhamme ārammaṇam katvā uppannā **parittārammaṇā**. Mahaggate ārammaṇam katvā uppannā **mahaggatārammaṇā**. Appamāṇe ārammaṇam katvā uppannā **appamāṇārammaṇā**. Te pana parittāpi honti mahaggatāpi appamāṇāpi

1. Khu 8. 33 piṭṭhe.

1035. Micchattattike **ānantarikānī**ti anantarāyena phaladāyakāni, mātughātakakammādīnametaṃ adhivacanāṃ. Tesu hi ekasmimpi kamme kate taṃ paṭibāhitvā aññaṃ kammaṃ attano vipākassa okāsaṃ kātuṃ na sakkoti. Sinerupparamāṇepi hi suvaṇṇathūpe katvā, cakkavāḷamattaṃ vā ratanamayaṇapākāraṃ vihāraṃ kāretvā taṃ pūretvā nisinnassa Buddhappamukhassa saṃghassa yāvajīvaṃ cattāro paccaye dadatopi taṃ kammaṃ etesaṃ kammānaṃ vipākaṃ paṭibāhetuṃ na sakkoti eva. **Yā ca micchādīṭṭhi niyatāti** ahetukavāda-akiriyavādanatthikavādesu aññatarā. Tañhi gahetvā ṭhitaṃ puggalaṃ Buddhasatampi Buddhasahassampi bodhetuṃ na sakkoti.

1038. Maggārammaṇattike **ariyamaggaṃ ārabbhāti** lokuttaramaggaṃ ārammaṇaṃ katvā, te pana parittāpi honti mahaggaṭāpi.

1039. Maggahetukaniddese paṭhamanayena paccayaṭṭhena hetunā maggasampayuttānaṃ khandhānaṃ sahetukabhāvo dassito. Dutīyanayena maggabhūtena sammādiṭṭhisāṅkhātena hetunā sesamaggaṅgānaṃ¹ sahetukabhāvo dassito. Tatiyanayena magge uppannahetūhi sammādiṭṭhiyā sahetukabhāvo dassitoti vedītabbo.

1040. **Adhipatiṃ karitvāti** ārammaṇādhipatiṃ katvā. Te ca kho parittadhammāva honti. Ariyasāvakaṇāñhi attano maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle ārammaṇādhipati labbhati. Cetopariyaññaṇena pana ariyasāvako parassa maggaṃ paccavekkhamāno garuṃ karontopi attanā² paṭividdhamaggaṃ³ viya garuṃ na karoti. Yamakapāṭihāriyaṃ karontaṃ Tathāgataṃ disvā tassa maggaṃ garuṃ karoti na karotīti? Karoti, na pana attano maggaṃ viya. Arahā na kiñci dhammaṃ garuṃ karoti ṭhapetvā maggaṃ phalaṃ nibbānanti etthāpi ayamevattho. **Vīmaṃsādhipateyyanti** idaṃ sahaṇātādhipatiṃ dassetuṃ vuttaṃ. Chandañhi jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa chando adhipati nāma hoti, na maggo. Sesadhammāpi chandādhipatino nāma honti, na maggādhipatino. Cītepi eseṇa nayo. Vīmaṃsaṃ pana jeṭṭhakaṃ katvā maggaṃ bhāventassa vīmaṃsādhipati ceṇa hoti maggo cāti, sesadhammā maggādhipatino nāma honti. Vīriyepi eseṇa nayo.

1. Sesamaggaṅgānaṃ (Ka)

2. Attano (Ka)

3. Paṭiladdhamaggaṃ (Ka)

1041. Uppannattikaniddese **jātā**ti nibbattā, paṭiladdhattabhāvā. **Bhūtā**ti-
 ādīni tesāmyeva vevacanāni. Jātā eva hi bhāvappattiyā¹ bhūtā.
 Paccayasāmyoge jātattā **sañjātā**. Nibbattilakkhaṇappattattā **nibbattā**.
 Upasaggena pana padaṃ vaḍḍhetvā **abhinibbattā**ti vuttā. **Pakaṭṭbhūtā**ti
 pātubhūtā. Pabbantato uddhaṃ pannāti **uppannā**. Upasaggena padaṃ
 vaḍḍhetvā **samuppannā**ti vuttā. Nibbattaṭṭheneva uddhaṃ ṭhitāti **uṭṭhitā**.
 Paccayasāmyoge uṭṭhitāti **samuṭṭhitā**. Puna **uppannā**tivacane kāraṇaṃ heṭṭhā
 vuttanayeneva veditabbaṃ. **Uppannaṃsena saṅgahitā**ti uppannakotṭhāsena
 gaṇanaṃ gatā. **Rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññānanti** idaṃ tesāṃ
 sabhāvadassanaṃ. Dutiyapadaniddeso vuttapaṭisedhanayena veditabbo.
 Tatiyapadaniddeso uttānattahoyeva.

Ayaṃ pana tiko dvinnaṃ addhānaṃ vasena pūretvā dassito.
 Laddhokāsassa hi kammaṃ vipāko duvidho khaṇappatto ca appatto ca.
 Tattha khaṇappatto uppanno nāma, appatto cittānantare vā uppajjatu
 kappasatasahassātikame vā, dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti,
 uppādino dhammā nāma jāto². Yathā hi “tiṭṭhateva sāyaṃ Poṭṭhapāda arūpi
 attā saññāmayo, atha imassa purisassa aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca
 saññā nirujjhanti”³ti³ ettha āruppe kāmāvacarasaññāpavattikāle kiñcāpi
 mūlabhavaṅgasaññā niruddhā, kāmāvacarasaññāya pana niruddhakāle
 avassaṃ sā uppajjissatīti arūpasāṅkhāto attā natthīti saṅkhyāṃ agantvā
 tiṭṭhateva nāmāti jāto, evameva laddhokāsassa kammaṃ vipāko duvidho
 -pa- dhuvapaccayaṭṭhena natthi nāma na hoti, uppādino dhammā nāma jāto.

Yadi pana āyūhitaṃ kusalākusalakammaṃ sabbaṃ vipākaṃ dadeyya,
 aññassa okāso na bhaveyya. Taṃ pana duvidhaṃ hoti dhuvavipākaṃ,
 adhuvavipākaṃ. Tattha pañca ānantariyakammāni, aṭṭha samāpattiyo,
 cattāro ariyamaggāti etaṃ **dhuvavipākaṃ** nāma, taṃ pana khaṇappattampi
 atthi appattampi. Tattha khaṇappattaṃ uppannaṃ nāma, appattaṃ
 anuppannaṃ nāma, tassa vipāko cittānantare vā uppajjatu
 kappasahasassātikame vā, dhuvapaccayaṭṭhena anuppannaṃ nāma na hoti,
 uppādino dhammā nāma jātaṃ. Metteyyabodhisattassa maggo anuppanno
 nāma, phalaṃ uppādino dhammāyeva nāma jātaṃ.

1. Bhāvappattiyā (Sī, Syā)

2. Jātā (Ka)

3. Dī 1. 173 piṭṭhe.

1044. Atītattikaniddese **atītāti** khaṇattayaṃ atikkantā. **Niruddhāti** nirodhappattā. **Vigatāti** vibhavaṃ gatā, vigacchitā vā. **Vipariṇatāti** pakativijahanena vipariṇāmaṃ gatā. Nirodhasaṅkhātāṃ atthaṃ gatāti **atthaṅgatā**. **Abbhatthaṅgatāti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitāṃ. **Uppajjitvā** **vigatāti** nibbattitvā vigacchitā. Puna atītavacane kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Parato anāgatādīsupi eseva nayo. **Atītaṃsena saṅgahitāti** atītakoṭṭhāsena gaṇanaṃ gatā. Katame teti? Rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Parato anāgatādīsupi eseva nayo.

1047. Atītārammaṇattikaniddese **atīte dhamme ārabbhāti**-ādīsu parittamahaggaṭāva dhammā veditabbā. Te hi atītādīni ārabbhā uppajjanti.

1050. Ajjhattattikaniddese **tesaṃ tesantipadadvayena** sabbasatte pariyādiyati. **Ajjhattaṃ paccattanti** ubhayaṃ niyakajjhattādhivacanaṃ. **Niyatāti**¹ attani² jātā. **Pāṭipuggalikāti** pāṭiyekassa pāṭiyekassa puggalassa santakā. **Upādinnāti** sarīraṭṭhakā. Te hi kammanibbattā vā hontu mā vā, ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena pana idha “upādinnā”ti vuttā.

1051. **Parasattānanti** attānaṃ ṭhapetvā avasesasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tasseva vevacanaṃ. Sesaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. **Tadubhayanti** taṃ ubhayaṃ.

1053. Ajjhattārammaṇattikassa paṭhamapade parittamahaggaṭā dhammā veditabbā. Dutiye appamāṇāpi. Tatiye parittamahaggaṭāva. Appamāṇā pana kālena bahiddhā, kālena ajjhattaṃ ārammaṇaṃ na karonti. Sanidassanattikaniddeso uttānoyevāti.

Dukanikkhepakathā

1062. Dukesu adosaniddese mettāyanavanena **metti**. Mettākāro **mettāyanā**. Mettāya ayitassa mettāsamaṅgino cittassa

1. Niyakāti (Sī)

2. Attano (Syā, Ka)

bhāvo **mettāyitattaṃ**. Anudayatīti **anuddā**, rakkhatīti attho. Anuddākāro **anuddāyanā**. Anuddāyitassa bhāvo **anuddāyitattaṃ**. Hitassa esanavasena **hitesitā**. Anukampanavasena **anukampā**. Sabbehipi imehi padehi upacārappanāppattā mettāva vuttā. Sesapadehi lokiyalokuttaro adoso kathito.

1063. Amohaniddese **dukkhe ñāṇanti** dukkhasacce paññā.

Dukkhasamudayeti-ādīsupi eseva nayo. Ettha ca dukkhe ñāṇaṃ savanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu vattati, tathā dukkhasamudaye. Nirodhe pana savanapaṭivedhapaccavekkhaṇāsu eva, tathā paṭipadāya. **Pubbanteti** atītakoṭṭhāse. **Aparanteti** anāgatakoṭṭhāse. **Pubbantāparanteti** tadubhaye. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu ñāṇanti** ayaṃ paccayo, idaṃ paccayuppannaṃ, imaṃ paṭicca idaṃ nibbattanti evaṃ paccayesu ca paccayuppannadhammesu ca ñāṇaṃ.

1065. Lobhaniddese pi heṭṭhā anāgatānaṃ padānaṃ ayamattho, rañjanavasena **rāgo**. Balavarañjanaṭṭhena **sārāgo**. Visayesu sattānaṃ anunayanato¹ **anunayo**. Anurujjhatīti **anurodho**, kāmetīti attho. Yattha katthaci bhava sattā etāya nandanti, sayāṃ vā nandatīti **nandī**. Nandī ca sā rañjanaṭṭhena rāgo cāti **nandīrāgo**². Tattha ekasmiṃ ārammaṇe sakim uppannā taṇhā nandī, punappunaṃ uppajjamānā nandīrāgoti vuccati. **Cittassa sārāgoti** yo heṭṭhā balavarañjanaṭṭhena “sārāgo”ti vutto, so na sattassa, cittasseva sārāgoti attho.

Icchanti etāya ārammaṇānīti **icchā**. Bahalakilesabhāvena mucchanti etāya pāṇinoti **mucchā**. Gilitvā pariniṭṭhapetvā gahaṇavasena **ajjhosānaṃ**. Iminā sattā giyyanti gedhaṃ āpajjantīti **gedho**. Bahalaṭṭhena vā gedho. “Gedhaṃ vā pavanasaṇḍaṃ”ti³ hi bahalaṭṭheneva vuttaṃ. Anantarapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitaṃ. Sabbatobhāgena vā gedhoti **paligedho**. Sañjanti etenāti **saṅgo**, lagganaṭṭhena vā saṅgo. Osīdanaṭṭhena **paṅko**. Ākaḍḍhanavasena **ejā**, “ejā imaṃ purisaṃ parikaḍḍhati tassa tasseeva bhavassa abhinibbattiya”ti hi vuttaṃ. Vañcanaṭṭhena **māyā**. Vaṭṭasmiṃ sattānaṃ

1. Anu anu nayanato (Ka) 2. Nandīrāgo (Sī) 3. Gedhaṃ vā pana vanasaṇḍaṃ (Sī)

jananaṭṭhena **janikā**, “taṇhā janeti purisaṃ, cittaṃassa vidhāvati”¹ hi vuttaṃ. Vaṭṭasmiṃ satte dukkhena saṃyojayamānā janetīti **sañjananī**. Ghaṭanaṭṭhena² **sibbinī**, ayañhi vaṭṭasmiṃ satte cutipaṭisandhivasena sibbati ghaṭeti³, tunnakāro viya pilotikāya pilotikaṃ, tasmā ghaṭanaṭṭhena “sibbinī”⁴ ti vuttā. Anekappakāraṃ visayaajālaṃ, taṇhāvipphanditanivesasaṅkhātāṃ vā jālaṃassā atthīti **jālinī**.

Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti **saritā**, allaṭṭhena vā **saritā**, vuttañhetāṃ “saritāni sinehitāni, ca, somanassāni bhavanti jantuno”⁴, allāni ceva siniddhāni cāti ayañhettha attho. Visatāti **visattikā**, visaṭāti visattikā, visālāti visattikā, visakkatīti visattikā, visamvādikāti visattikā, visamharatīti visattikā, visamulāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogāti visattikā, visatā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe vitthatāti⁵ visattikā⁵. Anayabyasanapāpanaṭṭhena kummānubandhasuttakaṃ⁷ viyāti **suttaṃ**. Vuttañhetāṃ “suttakanti kho bhikkhave nandirāgassetāṃ adhivacanan”⁸. Rūpādīsu vitthataṭṭhena **visaṭā**. Tassa tassa paṭilābhatthāya satte āyūhāpetīti **āyūhinī**. Ukkaṇṭhitum appadānato sahāyaṭṭhena **dutiyā**. Ayañhi sattānaṃ vaṭṭasmiṃ ukkaṇṭhitum na deti, gatagataṭṭhāne piyasahāyo viya abhiraṃāpeti. Tena vuttaṃ—

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhāna saṃsaraṃ.

Itthabhāvaññathābhāvaṃ, saṃsaraṃ nātivattati”⁹.

Paṇidhānakavasena **paṇidhi**. **Bhavanettīti** bhavarajju, etāya hi sattā rajjuyā gīvāya baddhā goṇā viya icchiticchitaṭṭhānaṃ niyyanti. Taṃ taṃ ārammaṇaṃ vanati bhajati allīyatīti **vanarū**. Vanati yācatīti vā vanarū. **Vanathoti** byañjanena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Anattadukkhānaṃvā samuṭṭhāpanaṭṭhena gahanaṭṭhena ca

1. Saṃ 1. 34 piṭṭhe.

2. Ghaṭṭanaṭṭhena (Syā, Ka)

3. Ghaṭṭeti (Syā, Ka)

4. Khu 1. 62 piṭṭhe.

5. Visatā vitthatāti (Sī, Syā, Ka)

6. Khu 7. 7 piṭṭhe.

7. Kumbhānubandhasuttakaṃ (Sī), kummānubandhaṃ suttakaṃ (Syā)

8. Saṃ 1. 425 piṭṭhe.

9. Aṃ 1. 316; Khu 1. 201; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.

vanam viyāti **vanam**, balavataṇhāyetaṃ nāmaṃ. Gahanataraṭṭhena pana tato balavatarā **vanatho** nāma. Tena vuttam—

“Vanam chindatha mā rukkham, vanato jāyate bhayaṃ.
Chetvā vanañca vanathañca, nibbanā hotha bhikkhavo”ti¹.

Santhavanavasena **santhavo**, saṃsaggoti attho. So duvidho taṇhāsanthavo, mittasanthavo ca. Tesu idha taṇhāsanthavo adhippeto. Sinehavasena **sineho**. Ālayakaraṇavasena apekkhatīti **apekkhā**. Vuttampi cetam “imāni te deva caturāsītinagarasahassāni kusāvatirājadhānīpamukhāni, ettha deva chandam janehi, jīvite apekkham karohī”ti², ālayam karohīti ayañhettha attho. Pāṭiyekke pāṭiyekke ārammaṇe bandhatīti **paṭibandhu**, nātakaṭṭhena vā pāṭiyekko bandhūtipi **paṭibandhu**. Niccasannissitaṭṭhena hi sattānam taṇhāsamo bandhu nāma natthi.

Ārammaṇānam asanato **āsā**, ajjhottharaṇato ceva tittim anupagantvāva paribhuñjanato cāti attho. Āsīsanavasena **āsisanā**³. Āsīsitassa bhāvo **āsīsitattam**. Idāni tassā pavattiṭṭhānam dassetuṃ “**rūpāsā**”ti-ādi vuttam. Tattha āsīsanavasena āsāti āsāya attham gahetvā rūpe āsā **rūpāsāti** evam navapi padāni veditabbāni. Ettha ca purimāni pañca pañcakāmaguṇavasena vuttāni, parikkhāralobhavasena chaṭṭham, tam visesato pabbajitānam. Tato parāni tīni atittiyavattthivasena gahaṭṭhānam. Na hi tesam dhanaputtajīvitehi aññam piyataram atthi. “Etam mayham, etam mayhan”ti⁴ vā “asukena me idam dinnam, idam dinnan”ti vā evam satte jappāpetīti **jappā**. Parato dve padāni upasaggena vaḍḍhitāni. Tato param aññenākārena vibhajitum āraddhattā puna “**jappā**”ti vuttam. Jappanākāro **jappanā**. Jappitassa bhāvo **jappitattam**. Punappunam visaye lumpati⁵ ākaḍḍhatīti lolupo. Lolupassa bhāvo **loluppari**. Loluppākāro **loluppāyanā**. Loluppasamaṅgino bhāvo **loluppāyitattam**.

1. Khu 1. 54 piṭṭhe.

2. Dī 2. 155 piṭṭhe.

3. Āsimsanā (Sī, Syā)

4. “Idam mayham, etam mayhan”ti (Sī)

5. Lupati (Syā), luppatti (Ka)

Pucchañjikatā¹ yāya taṇhāya lābhaṭṭhānesu pucchaṃ cālayamaṇā sunakhā viya kampamānā vicaranti, taṃ tassā kampanataṇhāya nāmaṃ. Sādhū² manāpamanāpe visaye kāmetīti **sādhukāmo**, tassa bhāvo **sādhukamyatā**. “Mātā mātucchā”ti-ādike ayuttaṭṭhāne rāgoti **adhammarāgo**. Yuttaṭṭhānēpi balavā hutvā uppannalobho **visamalobho**. “Rāgo visaman”ti-ādivacanato³ vā yuttaṭṭhāne vā ayuttaṭṭhāne vā uppanno chandarāgo adhammaṭṭhena **adhammarāgo**, visamaṭṭhena **visamalobhoti** veditabbo.

Ārammaṇānaṃ nikāmanavasena **nikanti**. Nikāmanākāro **nikāmanā**. Patthanāvasena **patthanā**. Pihāyanavasena **pihanā**. Suṭṭhu patthanā **sampatthanā**. Pañcasu kāmaguṇesu taṇhā **kāmatanṇhā**. Rūpārūpabhava taṇhā **bhavatanṇhā**. Ucchedasaṅkhāte vibhave taṇhā **vibhavatanṇhā**. Suddhe rūpabhavasmimyeva taṇhā **rūpatanṇhā**. Arūpabhava taṇhā **arūpatanṇhā**. Ucchedadiṭṭhisahagato rāgo diṭṭhirāgo, nirodhe taṇhā **nirodhatanṇhā**. Rūpe taṇhā **rūpatanṇhā**. Sadde taṇhā **saddatanṇhā**. Gandhatanṇhādīsupi eseva nayo. Oghādayo vuttatthāva.

Kusaladhamme āvaratīti **āvaranaṃ**. Chādanavasena **chādanaṃ**. Satte vaṭṭasmiṃ bandhatīti **bandhanaṃ**. Cittam upagantvā kilissati saṃkiliṭṭham⁴ karotīti **upakkilesa**. Thāmagataṭṭhena anusetīti⁵ **anusayo**. Uppajjamānā cittam pariyaṭṭhātīti **pariyaṭṭhānaṃ**, uppajjitum appadānena kusalacāram⁶ gaṇhātīti attho. “Corā magge pariyaṭṭhimsu”, “dhuttā magge pariyaṭṭhimsū”ti-ādīsū⁷ hi maggaṃ gaṇhimsūti attho, evamidhāpi gahaṇaṭṭhena pariyaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Paliveṭṭhanaṭṭhena latā viyāti **latā**, “latā ubbhijja tiṭṭhati”ti⁸ āgataṭṭhānēpi ayaṃ taṇhā “latā”ti vuttā. Vividhāni vatthūni icchatīti **vevicchaṃ**. Vaṭṭadukkhassa mūlanti **dukkhamūlaṃ**. Tasseva dukkhassa nidānanti **dukkhanidānaṃ**. Taṃ dukkhaṃ ito pabhavatīti **dukkhappabhavo**. Bandhanaṭṭhena pāso viyāti **pāso**, mārassa pāso **mārapāso**. Duruggilanaṭṭhena baḷisaṃ vāyāti **baḷisaṃ**. Mārassa

1. Pucchakatā (Sī), puñcikatā (Syā)

2. Abhi 2. 382 piṭṭhe.

3. Anu anu setīti (Ka)

4. Vi 4. 471 piṭṭhe.

2. Sādhū (?)

4. Kiliṭṭham (Sī)

6. Kusālācāram (Sī, Syā)

8. Khu 1. 62 piṭṭhe.

baḷisaṃ **mārabalisaṃ**. Taṇhābhibhūtā mārassa visayaṃ nātikkamanti, tesāṃ upari māro vasaṃ vattetīti iminā pariyāyena mārassa visayoti **māravisayo**. Sandanaṭṭhena taṇhāva nadī **taṇhānadī**. Ajjhottharaṇaṭṭhena taṇhāva jālaṃ **taṇhājālaṃ**. Yathā sunakhā gaddulabaddhā yadicchakaṃ nīyanti, evaṃ taṇhābaddhā sattāpīti dāḷhabandhanaṭṭhena gaddulaṃ viyāti gaddulaṃ, taṇhāva gaddulaṃ **taṇhāgaddulaṃ**. Duppūraṇaṭṭhena taṇhāva samuddo **taṇhāsamuddo**.

1066. Dosaniddese **anattamaṃ me acarīti** avuḍḍhiṃ me akāsi, iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Aṭṭhāne vā pana āghātoti** akāraṇe kopo. Ekacco hi “devo ativassatī”ti kuppati, “na vassatī”ti kuppati, “sūriyo tappatī”ti kuppati, “na tappatī”ti kuppati, vāte vāyantepi kuppati, avāyantepi kuppati, sammajjitum asakkonto bodhipaṇṇānaṃ kuppati, cīvaraṃ pārupitum asakkonto vātassa kuppati, upakkhalitvā khāṇukassa kuppati. Idam sandhāya vuttam “aṭṭhāne vā pana āghāto jāyatī”ti. Tattha heṭṭhā navasu ṭhānesu satte ārabba uppannattā kammaṭṭhabhedo hoti. Aṭṭhānāghāto pana saṅkhāresu uppanno kammaṭṭhabhedam na karoti. Cittam āghātento uppannoti **cittassa āghāto**. Tato balavataro **paṭighāto**. Paṭihaññanavasena **paṭigham**. Paṭivirujjhatīti **paṭivirodho**. Kupanavasena **kopo**. **Pakopo sampakopoti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam. Dusanavasena **doso**. **Padoso sampadosoti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitam. **Cittassa byāpattīti** cittassa vipannatā viparivattanākāro. Manam padūsayamāno uppajjatīti **manopadoso**. Kujjhanavasena **kodho**. Kujjhanākāro **kujjhanā**. Kujjhitassa bhāvo **kujjhitattam**.

Idāni akusalaniddese vuttanayaṃ dassetum “**doso dussanā**”ti-ādi vuttam. Tasmā yo evarūpo “cittassa āghāto -pa- kujjhitattam”ti ca idha vutto, “doso dussanā”ti-ādinā nayena heṭṭhā vutto, ayam vuccati dosoti evamettha yojanā kātabbā. Evañhi sati punaruttidoso¹ paṭisedhito hoti. Mohaniddeso amohaniddese

vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Sabbākārena panesa

Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ¹ āvi bhavissati.

1079. **Tehi dhammehi ye dhammā sahetukā**ti tehi hetudhammehi ye aññe hetudhammā vā nahetudhammā vā, te sahetukā. Ahetukapadepi eseva nayo. Ettha ca hetu hetuyeva ca hoti, tiṇṇaṃ vā dvinnāṃ vā ekato uppattiyaṃ sahetuko ca. Vicikicchuddhaccasahagato pana moho hetu ahetuko. Hetusampayuttadukaniddesepe eseva nayo.

1091. Saṅkhatadukaniddese purimaduke vuttaṃ asaṅkhatadhātuṃ sandhāya **“yo eva so dhammo”**ti ekavacananiddeso kato. Purimaduke pana bahuvacanasena pucchāya uddhaṭṭā **“ime dhammā appaccayā”**ti pucchānusandhinayena bahuvacanaṃ kataṃ. **Ime dhammā sanidassanā**ti-ādīsupi eseva nayo.

1101. Kenaciviññeyyadukaniddese **cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena vijānitabbā. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca **kenaci viññeyyā**ti cakkhuviññāṇādīsu kenaci ekena cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇena vā vijānitabbā. **Kenaci na viññeyyā**ti teneva cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇena vā na vijānitabbā. Evaṃ sante dvinnampi padānaṃ atthanānattato duko hotīti heṭṭhā vuttattā ye te dhammā cakkhuviññeyyā, na te dhammā sotaviññeyyāti ayaṃ duko na hoti. Rūpaṃ pana cakkhuviññeyyaṃ, saddo na cakkhuviññeyyoti imamatthaṃ gahetvā ye te dhammā cakkhuviññeyyā, na te dhammā sotaviññeyyā. Ye vā pana te dhammā sotaviññeyyā, na te dhammā cakkhuviññeyyāti ayameko dukoti veditabbo. Evaṃ ekeka-indriyamūlake cattāro cattāro katvā vīsati dukā vibhattāti veditabbā.

Kim pana manoviññāṇena kenaci viññeyyā kenaci na viññeyyā natthi, tenettha dukā na vuttāti? No natthi, vavatthānābhāvato pana na vuttā. Na hi yathā cakkhuviññāṇena aviññeyyā evāti vavatthānaṃ atthi, evaṃ manoviññāṇenāpīti vavatthānābhāvato ettha dukā na vuttā.

1. Abhi-Tṭha 2. 78 piṭṭhādīsu.

manoviññāṇena pana kenaci viññeyyā ceva aviññeyyā cāti ayamattho atthi, tasmā so avuttopi yathālābhavasena veditabbā. Manoviññāṇanti hi saṅkyaṃ gatehi kāmāvacaradhammehi kāmāvacaradhammā eva tāva kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Tehiyeva rūpāvacarādidhammāpi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Rūpāvacarehipi kāmāvacarā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Teheva rūpāvacarādayopi kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Arūpāvacarehi pana kāmāvacarā, rūpāvacarā, अपरिप्रापणं ca neva viññeyyā, arūpāvacarā pana kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Tepi ca kecideva viññeyyā keci aviññeyyā. अपरिप्रापणेहि kāmāvacarādayo neva viññeyyā. अपरिप्रापणं pana nibbānena aviññeyyattā kehici viññeyyā kehici aviññeyyā. Tepi ca maggaphalānaṃ aviññeyyattā¹ kecideva viññeyyā keci aviññeyyāti.

1102. Āsavaniddese pañcakāmaguṇiko rāgā **kāmāsavo** nāma. Rūpārūpabhavesu chandarāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā **bhavāsavo** nāma. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo **diṭṭhāsavo** nāma. Aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇaṃ **avijjāsavo** nāma. Tattha tattha āgatesu pana āsavesu asammohatthaṃ ekavidhādibhedo veditabbo. Atthato hete cirapārivaṣiṣiṭṭhena āsavāti evaṃ ekavidhāva honti. Vinaye pana “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti² duvidhena āgatā. Suttante **saḷāyatane** tāva “tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti³ tividhena āgatā, **nibbedhikapariyāye** “atthi bhikkhave āsavā nirayagamanīyā, atthi āsavā tiracchānayonigamanīyā, atthi āsavā pettivisayagamanīyā, atthi āsavā manussalokagamanīyā, atthi āsavā devalokagamanīyā”ti⁴ pañcavidhena āgatā, Chakkanipāte **Āhuneyyasutte** “atthi āsavā saṃvarā pahātabbā, atthi āsavā paṭisevanā pahātabbā, atthi āsavā adhivāsanā pahātabbā, atthi āsavā parivajjanā pahātabbā, atthi

1. Viññeyyattā (Sī, Ka)

3. Saṃ 2. 450-1 piṭṭhesu.

2. Vi 1. 24 piṭṭhādīsu.

4. Am 2. 362 piṭṭhe.

āsavā vinodanā pahātabbā, atthi āsavā bhāvanā pahātabbā”ti¹ chabbidhena āgatā, **sabbāsavapariyāye**² dassanapahātabbehi saddhiṃ sattavidhena āgatā. Idha panete kāmāsavādibhedato catubbidhena āgatā. Tatrāyaṃ vacanattho, pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāme āsavo **kāmāsavo**. Rūpārūpasasaṅkhāte kammato ca upapattito ca duvidhepi bhava āsavo **bhavāsavo**. Diṭṭhi eva āsavo **diṭṭhāsavo**. Avijjāva āsavo **avijjāsavo**.

1103. **Kāmesūti** pañcasu kāmaguṇesu. **Kāmacchandoti** kāmasaṅkhāto chando, na kattukamyatāchando, na dhammacchando. Kāmanavasena, rajjanavasena ca kāmoyeva rāgo **kāmarāgo**. Kāmanavasena, nandanavasena ca kāmova nandīti **kāmanandī**. Evaṃ sabbattha kāmatthaṃ veditvā taṇhāyanaṭṭhena **kāmatanḥā**, sinehanaṭṭhena **kāmasineho**, pariḍayhanaṭṭhena **kāmapariḷāho**, mucchanatṭhena **kāmamucchā**, gilitvā pariniṭṭhāpanatṭhena **kāmajjhosaṇanti** veditabbaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ atṭhahi padehi vibhatto kāmāsavo nāma vuccati.

1104. **Bhavesu bhavachandoti** rūpārūpabhavesu bhavapatthanāvaseneva pavatto chando **bhavachando**. Sesapadānipi imināva nayena veditabbāni.

1105. **Sassato lokoti vāti** ādīhi dasahākārehi diṭṭhippabhedova vutto. Tattha **sassato lokoti** ettha khandhapañcakam “loko”ti gahetvā “ayaṃ loko nicco dhuvo sabbakāliko”ti gaṇhantassa “sassatan”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassatoti** tameva lokam “ucchijjati vinassatī”ti gaṇhantassa ucchedagahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavāti** parittakasiṇalābhino supparamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca kasiṇaparicchedantena ca “antavā”ti gaṇhantassa “**antavā loko**”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi, sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmim kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṃ pavattitarūpārūpadhamme “loko”ti ca

1. Am 2. 340 piṭṭhe, Pāli pana visadisā.

2. Ma 1. 9 piṭṭhe.

kaṣiṇaparicchedantena ca “ananto”ti gaṇhantassa “**anantavā loko**”ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi, sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi.

Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃti bhedanadhammassa sarīrasseva “jīvaṃ”ti gahitattā sarīre ucchiḍḍamāne “jīvampi ucchiḍḍatī”ti ucchedagahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapade sarīrato aññassa jīvassa gahitattā sarīre ucchiḍḍamānēpi “jīvaṃ na ucchiḍḍatī”ti sassatagahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Hoti Tathāgato paraṃ maraṇā**ti-ādīsu satto Tathāgato nāma, “so paraṃ maraṇā hotī”ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. “Na hotī”ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. “Hoti ca na ca hotī”ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. “Neva hoti na nahotī”ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadiṭṭhi. **Ime dhammā āsavā**ti ime kāmāsavaṇca bhavāsavaṇca rāgavasena ekato katvā saṅkhepato tayo, vitthārato cattāro dhammā āsavā nāma.

Yo pana brahmānaṃ vimānakapparukkha-ābharaṇesu chandarāgo uppajjati, so kāmāsavo hoti na hotīti? Na hoti. Kasmā? Pañcakāmaguṇikassa rāgassa idheva pahīnattā. Hetugocchakaṃ pana patvā lobho hetu nāma hoti, ganthagocchakaṃ patvā abhiḍḍhākāyagantho nāma, kilesagocchakaṃ patvā lobho kilesa nāma hoti. Diṭṭhisahajāto pana rāgo kāmāsavo hoti na hotīti? Na hoti, diṭṭhirāgo nāma hoti. Vuttañhetuṃ “diṭṭhirāgaratte purisapuggale dinnadānaṃ na mahapphalaṃ hoti na mahānisaṃsaṃ”ti¹.

Ime pana āsave kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vattati maggapaṭipāṭiyāpi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmāsavo anāgāmimaggena pahīyati, bhavāsavo arahattamaggena, diṭṭhāsavo sotāpattimaggena, avijjāsavo arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhāsavo pahīyati, anāgāmimaggena kāmāsavo, arahattamaggena bhavāsavo, avijjāsavo cāti.

1121. Saṃyojanesu mānaniddese “**seyyohamasmī**”ti mānoti uttamattṭhena “ahaṃ seyyo”ti evaṃ uppannamāno. “**Sadisohamasmī**”ti

1. Khu 9. 136 Paṭisambhidāyaṃ.

mānoti samasamaṭṭhena “ahaṃ sadiso”ti evaṃ uppannamāno.

“**Hīnohamasmī**”ti **mānoti** lāmakatṭhena “ahaṃ hīno”ti evaṃ uppannamāno.

Evaṃ seyyamāno sadisamāno hīnamānoti ime tayo mānā tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjanti. Seyyassāpi hi “ahaṃ seyyo, sadiso, hīno”ti tayo mānā uppajjanti sadisassāpi hīnassāpi. Tattha seyyassa seyyamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Sadisassa sadisamānova -pa-. Hīnassa hīnamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Iminā kiṃ kathitaṃ? Ekassa tayo mānā uppajjantīti kathitaṃ. **Khuddakavatthuke** pana paṭhamakamānabhājanīye eko māno tiṇṇaṃ janānaṃ uppajjatīti kathito.

Mānakaraṇavasena **māno**. **Maññanā maññitattanti** ākārabhāvaniddesā. Ussitaṭṭhena **unnati**. Yassuppajjati, taṃ puggalaṃ unnāmeti ukkhipitvā ṭhapetīti **unnāmo**. Samussitaṭṭhena **dhajo**. Ukkhipanaṭṭhena cittaṃ sampaggaṇhātīti **sampaggāho**. Ketu vuccati bahūsu dhajesu accuggatadhajo, mānopi punappunaṃ uppajjamāno aparāpare upādāya accuggataṭṭhena ketu viyāti **ketu**, ketuṃ icchatīti **ketukamyāṃ**, tassa bhāvo **ketukamyatā**. Sā pana cittassa, na attano. Tena vuttaṃ “ketukamyatā cittassā”ti. Mānasampayuttañhi cittaṃ ketuṃ icchatī, tassa ca bhāvo ketukamyatā, ketusaṅkhāto mānoti.

1126. Issāniddese **yā**

paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanāsu issāti yā etesu paresaṃ lābhādīsu “kiṃ iminā imesan”ti parasampattikhiyyanalakkhaṇā issā. Tattha **lābhoti** cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ paṭilābho. Issukī hi puggalo parassa taṃ lābhaṃ khiyyati, “kiṃ imassa iminā”ti na icchatī. **Sakkāro**ti tesāmyeva paccayānaṃ sukatānaṃ sundarānaṃ paṭilābho. **Garukāro**ti garukiriyā bhāriyakaraṇaṃ. **Mānanti** manena piyakaraṇaṃ. **Vandananti** pañcapaṭiṭṭhitena vandanāṃ. **Pūjanāti** gandhamālādīhi pūjanā. Issāyanavasena **issā**. Issākāro **issāyanā**. Issāyitabhāvo **issāyitattaṃ**. **Usūyādīni** issādivēvacanāni².

1. Abhi 2. 366 piṭṭhe.

2. Issāvevacanāni (Ka)

Imissā pana issāya khiyyanalakkhaṇaṃ āgārikenāpi anāgārikenāpi dīpetabbaṃ. Āgāriko hi ekacco kasivaṇijjādīsu aññatarena ājīvena attano purisakāraṃ nissāya bhaddakaṃ yānaṃ vā vāhanaṃ vā ratanaṃ vā labhati. Aparo tassa alābhatthiko tena lābhena na tussati, “kadā nu kho esa imāya sampattiyā parihāyitvā kapaṇo hutvā carissatī”ti cintetvā ekena kāraṇena tasmim̐ tāya sampattiyā parihīne attamano hoti. Anāgārikopi eko issāmanako aññaṃ attano sutapariyatti-ādīni nissāya uppannalābhādisampattiṃ disvā “kadā nu kho eso imehi lābhādīhi parihāyissatī”ti cintetvā yadā taṃ ekena kāraṇena parihīnaṃ passati, tadā attamano hoti. Evaṃ parasampattikhiyyanalakkhaṇā issāti veditabbā.

1127. Macchariyaniddese vatthuto macchariyadassanatthaṃ **pañca macchariyāni āvāsamacchariyanti**-ādi vuttaṃ. Tattha āvāse macchariyaṃ **āvāsamacchariyaṃ**. Sesapadesupi eseṇa nayo.

Āvāso nāma sakalārāmaṃ pariveṇampi ekovarakopi rattitṭhānadivāṭṭhānādīni. Tesu vasantā sukhaṃ vasanti, paccaye labhanti. Eko bhikkhu vattasampannasseva pesalassa bhikkhuno tattha āgamaṇaṃ na icchati, “āgatopi khippaṃ gacchatū”ti cinteti, idaṃ **āvāsamacchariyaṃ** nāma. Bhaṇḍanakārakādīnaṃ pana tattha vāsaṃ anicchato āvāsamacchariyaṃ nāma na hoti.

Kulanti upaṭṭhākakulampi nātikulampi. Tattha aññaṃ upasaṅkamaṇaṃ anicchato kulamacchariyaṃ hoti. Pāpapuggalassa pana upasaṅkamaṇaṃ anicchantopi maccharī nāma¹ na hoti. So hi tesaṃ pasādaḥ pasādaḥ paṭipajjati. Pasādaṃ rakkhituṃ samatthasseva pana bhikkhuno tattha upasaṅkamaṇaṃ anicchanto maccharī nāma hoti.

Lābhoti catupaccayalābhova. Taṃ aññaṃ sīlavanteyeva labhante “mā labhatū”ti cintentassa lābhamacchariyaṃ hoti. Yo pana saddhādeyyaṃ vinipāseti, aparibhogadupparibhogādivasena vināseti, pūtibhāvaṃ gacchantampi aññaṃ na deti, taṃ disvā “sace imaṃ esa na

1. Anicchatopi macchariyaṃ nāma (Sī, Ka)

labheyya, añño sīlavā labheyya, paribhogam gaccheyyā”ti cintentassa macchariyam nāma natthi.

Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi. Tattha sarīravaṇṇe maccharipuggalo “paro pāsādiko rūpavā”ti vutte tam na kathetukāmo hoti. Guṇavaṇṇamaccharī sīlena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇam na kathetukāmo hoti.

Dhammoti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakā paṭivedhadhammam na maccharāyanti, attanā paṭividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedham icchanti. “Tam pana paṭivedham pare jānantū”ti icchanti. Tanti dhammeyaeva pana dhammamacchariyam nāma hoti. Tena samannāgato puggalo yaṁ gūḷham gantham vā kathāmaggaṁ vā jānāti, tam aññaṁ na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṁ upaparikkhitvā dhammānuggahena, dhammam vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, yaṁ dhammamaccharī nāma na hoti.

Tattha ekacco puggalo lolo hoti, kālena samaṇo hoti, kālena brāhmaṇo kālena Nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu “ayaṁ puggalo paveṇi-āgataṁ tantim saṇham sukhumaṁ dhammantaram bhinditvā āluḷissatī”ti na deti, yaṁ **puggalaṁ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti** nāma. Yo pana “ayaṁ dhammo saṇho sukhumo, sacāyaṁ puggalo gaṇhissati, aññaṁ byākaritvā attānaṁ āvikatvā nassissatī”ti na deti, yaṁ **dhammaṁ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti** nāma. Yo pana “sacāyaṁ imaṁ dhammaṁ gaṇhissati, amhākaṁ samayaṁ bhindituṁ samattho bhavissatī”ti na deti, yaṁ dhammamaccharī nāma hoti.

Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṁ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim kule aññesaṁ dānamānanādīni karonte disvā “bhinnaṁ vatidaṁ kulaṁ mamā”ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogam viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahā-ajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīravaṇṇaguṇavaṇṇamaccharena, pariyattidhammamacchariyena ca

attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyattidhammaṃ kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Apica āvāsamacchariyena lohagehe paccati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, vaṇṇamacchariyena bhava bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti, dhammacchariyena kukkuḷaniraye nibbattatīti.

Maccharāyanavasena **maccheraṃ**. Maccharāyanākāro **maccharāyanā**. Maccharena ayitassa maccherasamaṅgino bhāvo **maccharāyitattaṃ**. Mayhameva hontu, mā aññassāti sabbāpi attano sampattiyo byāpetuṃ na icchatīti **viviccho**. Vivicchassa bhāvo **vevicchaṃ**, mudumacchariyassetāṃ nāmaṃ. Kadariyo vuccati anādaro, tassa bhāvo **kadariyaṃ**, thaddhammacchariyassetāṃ nāmaṃ. Tena hi samannāgato puggalo parampi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttampi cetāṃ—

Kadariyo pāpasāṅkappo, micchādiṭṭhi anādaro.

Dadamānaṃ nivāreti, yācamānāna bhojananti¹.

Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṃ añcati saṅkocetīti **kaṭukañcuko**, tassa bhāvo **kaṭukañcukatā**. Aparo nayo, **kaṭukañcukatā** vuccati kaṭacchuggāho, samatittikapuṇṇāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto sabbatobhāgena saṅkuṭitena² aggakaṭacchuna³ gaṇhāti pūretvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ maccharipuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmīṃ saṅkucite kāyopi tatheva saṅkucati patikuṭati patinivattati na sampasāriyatīti maccheraṃ “kaṭukañcukatā”ti vuttaṃ.

Aggahitattaṃ cittassāti paresaṃ upakāra karaṇe dānādina ākārena yathā na sampasāriyati, evaṃ āvaritvā gahitabhāvo cittassa. Yasmā pana maccharipuggalo attano santakaṃ paresaṃ adātukāmo hoti, parasantakaṃ gaṇhitukāmo. Tasmā “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu mā aññassā”ti pavattivasenassa attasampattinigūhanalakkhaṇatā,

1. Saṃ 1. 96 piṭṭhe.

2. Saṅkucitena (Sī)

3. Aggaggakaṭacchunā (Sī)

attasampattiggahaṇalakkhaṇatā vā veditabbā. Sesam imasmiṃ gocchake uttānatthameva.

Imāni pana saṃyojanāni kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyāpi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmarāgapaṭighasaṃyojanāni anāgāmimaggena pahīyanti, mānasasāyojanam arahattamaggena, diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā a-otāpattimaggena. Bhavarāgasāyojanam arahattamaggena. Issāmacchariyāni sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsa-issāmacchariyāni sotāpattimaggena pahīyanti, kāmarāgapaṭighā anāgāmimaggena, mānabhavarāga-avijjā arahattamaggenāti.

1140. Ganthagocchake nāmakāyaṃ gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ghaṭetīti **kāyagantho**. Sabbaññubhāsitampi paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccam, moghamaññan”ti iminā ākārena abhinivisatīti **idamsaccābhiniveso**. Yasmā pana abhijjhākāmarāgānam viseso atthi, tasmā abhijjhākāyaganthassa padabhājane “yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo”ti avatvā “**yo rāgo sārāgo**”ti-ādi vuttam. Iminā yaṃ heṭṭhā vuttam “brahmānam vimānādīsu chandarāgo kāmasavo na hoti, ganthagocchakam patvā abhijjhākāyagantho hoti”ti¹, tam suvuttanti veditabban. Parato kilesagocchakepi eseva nayo. **Thapetvā sīlabbataparāmāsanti** idam yasmā sīlabbataparāmāso “idameva saccan”ti-ādinā ākārena nābhinivisati, “sīlena suddhī”ti-ādinā eva pana abhinivisati, tasmā micchādiṭṭhibhūtampi tam paṭikkhipanto “thapetvā”ti āha.

1162. Nīvaraṇagocchakassa thinamiddhaniddese **cittassa akallatāti** cittassa gilānabhāvo. Gilāno hi akallakoti vuccati. Vinayepi vuttam “nāham bhante akallako”ti². **Akammaññatāti** cittagelaññasankhātova akammaññatākāro. **Olīyanāti** olīyanākāro. Iriyāpathikacittañhi iriyāpatham sandhāretum asakkontam rukkhe vagguli viya, khīle laggitaphāṇitavārako viya ca olīyati, tassa tam

1. Heṭṭhā 403 piṭṭhe.

2. Vi 1. 78 piṭṭhe

ākāraṃ sandhāya “oliyanā”ti vuttaṃ. Dutiyapadaṃ upasaggavasena vaḍḍhitam. **Līnanti** avipphārikatāya patikuṭitam. Itare dve ākārabhāvaniddesā. **Thinanti** sappipiṇḍo viya avipphārikatāya ghanabhāvena ṭhitam. **Thiyanāti** ākāraniddeso. Thiyitabhāvo **thiyitattam**, avipphāravaseneva thaddhatāti attho.

1163. **Kāyassāti** khandhattayasaṅkhātassa nāmakāyassa. **Akallatā akammaññatāti** heṭṭhā vuttanayameva. Megho viya ākāsaṃ kāyaṃ onayhatīti **onāho**. Sabbatobhāgena onāho **pariyonāho**. Abbhantare samorundhatīti **antosamorodho**. Yathā hi nagare rundhitvā gahite manussā bahi nikkhamitum na labhanti, evampi middhena samoruddhā dhammā vipphāravasena nikkhamitum na labhanti. Tasmā “antosamorodho”ti vuttaṃ. Medhatīti **middham**. Akammaññabhāvena vihiṃsatīti attho. Supanti tenāti **soppari**. Akkhidalādīnaṃ pacalabhāvaṃ karotīti **pacalāyikā**. **Supanā supitattanti** ākārabhāvaniddesā. Yaṃ pana tesaṃ purato soppapadaṃ, tassa punavacane kāraṇaṃ vuttameva. **Idaṃ vuccati thinamiddhanīvaraṇanti** idaṃ thinaṅca middhaṅca ekato katvā āvaraṇaṭṭhena thinamiddhanīvaraṇanti vuccati. Yaṃ yebhuyyena sekkhaputhujjanānaṃ niddāya pubbhāga-aparabhāgesu uppajjati, taṃ arahattamaggena samucchijjati. Khīṇāsavānaṃ pana karajakāyassa dubbalabhāvena bhavaṅgotaraṇaṃ hoti, tasmim̐ asammissa vattamāne te supanti. Sā nesaṃ niddā nāma hoti. Tenāha Bhagavā “abhiṇāmi kho panāhaṃ aggivessana gimhānaṃ pacchime māse catugguṇaṃ saṅghāṭim̐ paññapetvā dakkhiṇena passena sato sampajāno niddaṃ okkamitā”ti¹. Evarūpo panāyaṃ karajakāyassa dubbalabhāvo na maggavajjho, upādinnakepi anupādinnakepi labbhati. Upādinnake labbhamāno yadā khīṇāsavo dīghamaggaṃ gato hoti, aññataraṃ vā pana kammaṃ katvā kilanto, evarūpe kāle labbhati. Anupādinnake labbhamāno paṇṇapupphesu labbhati. Ekaccānañhi rukkhānaṃ paṇṇāni sūriyātapena pasāriyanti, rattim̐ patikuṭanti. Padumapupphādīni sūriyātapena pupphanti, rattim̐ puna patikuṭanti. Idaṃ pana middham̐ akusalattā khīṇāsavānaṃ na hotīti.

Tattha siyā—“na middham akusalam. Kasmā? Rūpattā. Rūpañhi abyākataṃ, Idañca rūpaṃ. Tenevettha ‘kāyassa akallatā akammaññātā’ ti kāyaggahaṇaṃ katan” ti. Yadi “kāyassā” ti vuttamattenevetam rūpaṃ, kāyapassaddhādayopi dhammā rūpameva bhaveyyuṃ. “Sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti”¹. Kāyena ceva paramasaccaṃ² sacchikarotī” ti³ sukhapaṭisaṃvedanaparamatthasaccasacchikāraṇānipi rūpakāyeneva siyuṃ. Tasmā na vattabbametaṃ “rūpaṃ middhan” ti. Nāmakāyo hettha kāyo nāma. Yadi nāmakāyo, atha kasmā “soppaṃ pacalāyikā” ti vuttaṃ. Na hi nāmakāyo supati, na ca pacalāyatīti? Liṅgādīni viya indriyassa tassa phalattā. Yathā hi “itthiliṅgaṃ itthinimittam itthikuttaṃ itthākappo” ti imāni liṅgādīni itthindriyassa phalattā vuttāni, evaṃ imassāpi nāmakāyagelaññasaṅkhātassa middhassa phalattā soppādīni vuttāni. Middhe hi sati tāni hontīti phalūpacārena middham arūpampi samānaṃ “soppaṃ pacalāyikā supanā supitattan” ti vuttaṃ.

Akkhidalādīnaṃ pacalabhāvaṃ karotīti **pacalāyikā**ti vacanatthenāpi cāyamatto sādhitoyevāti na rūpaṃ middham. Onāhādīhipi cassa arūpabhāvo dīpitoyeva. Na hi rūpaṃ nāmakāyassa onāho pariyonāho antosamorodho hotīti. Nanu ca imināva kāraṇenetaṃ rūpaṃ. Na hi arūpaṃ kassaci onāho, na pariyonāho, na antosamorodho hotīti? Yadi evaṃ āvaraṇampi na bhaveyya. Tasmā yathā kāmacchandādayo arūpadhammā āvaraṇatthena nīvaraṇā, evaṃ imassāpi onāhanādi-atthena onāhādītā veditabbā. Apica “pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese paññāya dubbalīkaraṇe” ti⁴ vacanatopetaṃ arūpaṃ. Na hi rūpaṃ cittupakkilesa, na paññāya dubbalīkaraṇaṃ hotīti.

Kasmā na hoti. Nanu vuttaṃ—

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā suraṃ pivanti merayaṃ. Surāmerayaṇā appaṭiviratā. Ayaṃ bhikkhave paṭhamo samaṇabrāhmaṇānaṃ upakkilesa” ti⁵.

1. Abhi 1. 45; Dī 1. 71 piṭṭhādīsu.

3. Ma 2. 145; Am 1. 430 piṭṭhesu.

5. Am 1. 363 piṭṭhe.

2. Paramatthasaccaṃ (sabbattha)

4. Dī 2. 71; Saṃ 3. 95 piṭṭhādīsu.

Aparampi vuttaṃ “cha khome gahapatiputta ādīnavā surāmerayamajjapamādaṭṭhānānuyoge sandiṭṭhikā dhanajāni, kalahappavaḍḍhanī, rogānaṃ āyatanāṃ, akittisañjananī, kopīnanidaṃsanī, paññāyadubbalīkaraṇīveva chaṭṭhaṃ padaṃ bhavati”^{ti}¹. Paccakkhatopi cetāṃ siddhameva, yathā majje udaragate cittaṃ sikilissati, paññā dubbalā hoti. Tasmā majjaṃ viya middhampi cettasaṃkilesa ceva paññāya dubbalīkaraṇaṃ siyāti? Na, paccayaniddesato. Yadi hi majjhaṃ saṃkilesa bhavēyya, “so ime pañca nīvaraṇe pahāya cetasa upakkilesa”^{ti}² vā, “evameva kho bhikkhave pañcime cittassa upakkilesā, yehi upakkileshehi upakkiliṭṭhaṃ cittaṃ na ceva mudu hoti, na ca kammaniyāṃ, na ca pabhassaraṃ pabhaṅgu ca, na ca sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāya. Katame pañca? Kāmacchando bhikkhave cittassa upakkilesa”^{ti}³ vā, “katame ca bhikkhave cittassa upakkilesā? Abhiijhā visamalobho cittassa upakkilesa”^{ti}⁴ vā evamādisu upakkilesaniddesesu niddesaṃ āgaccheyya. Yasmā pana tasmiṃ pīte upakkilesā uppajjanti, ye cettasaṃkilesā ceva paññāya ca dubbalīkaraṇā honti, tasmā taṃ tesaṃ paccayattā paccayaniddesato evaṃ vuttaṃ. Middhaṃ pana sayameva cittassa saṃkilesa ceva paññāya dubbalīkaraṇaṃcāti arūpameva middhaṃ.

Kiñca bhiyyo—sampayogavacanato. “Thinamiddhanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇena nīvaraṇaṃceva nīvaraṇasampayuttaṃcā”^{ti}⁵ hi vuttaṃ. Tasmā sampayogavacanato nayidaṃ rūpaṃ. Na hi rūpaṃ sampayuttasaṅkhyāṃ labhatīti. Athāpi siyā “yathālābhavasenetāṃ vuttaṃ. Yathā hi ‘sippisambukampi sakkharakathalampi macchagumbampi carantampi tiṭṭhantampī’^{ti}⁶ evaṃ ekato katvā yathālābhavasena vuttaṃ, sakkharakathalaṇhi tiṭṭhati yeva na carati, itaradvayaṃ tiṭṭhatipi caratipi. Evamidhāpi middhaṃ nīvaraṇameva, na sampayuttaṃ. Thinaṃ nīvaraṇampi sampayuttampīti sabbaṃ ekato katvā yathālābhavasena nīvaraṇaṃceva nīvaraṇasampayuttaṃcāti vuttaṃ. Middhaṃ pana yathāsakkharakathalaṃ tiṭṭhateva, na carati. Evaṃ nīvaraṇameva, na sampayuttaṃ. Tasmā rūpameva middhaṃ”^{ti}. Na, rūpabhāvāsiddhito. Sakkharakathalaṇhi na caratīti vināpi suttena siddhaṃ. Tasmā tattha yathālābhavasenaṭṭho

1. Dī 3. 148 piṭṭhe.

2. Ma 1. 234 piṭṭhādisu.

3. Saṃ 3. 82 piṭṭhe.

4. Ma 1. 43 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 235 piṭṭhe.

6. Dī 1. 79; Ma 1. 347 piṭṭhādisu.

hotu, middham pana rūpanti asiddhametaṃ. Na sakkā tassa iminā suttena rūpabhāvo sādhetunti middhassa rūpabhāvāsiddhito na idaṃ yathālābhavesana vuttanti arūpameva middham.

Kiñca bhiyyo—“cattattā”ti-ādivacanato. Vibhaṅgasmiñhi “vigatathinamiddhoti tassa thinamiddhassa cattattā vantattā muttattā pahīnattā paṭinissaṭṭhattā. Tena vuccati vigatathinamiddho”ti¹ ca “idaṃ cittaṃ imamhā thinamiddhā sodheti visodheti parisodheti moceti vimoceti parimoceti. Tena vuccati thinamiddhā cittaṃ parisodheti cā”ti² evaṃ “cattattā”ti-ādi vuttaṃ, na ca rūpaṃ evaṃ vuccati. Tasmāpi arūpameva middhanti. Na, cittajassāsambhavavacanato. Tividhañhi middham cittajaṃ, utujaṃ, āhārajaṃ. Tasmā yaṃ tattha cittajaṃ, tassa Vibhaṅge jhānacittehi asambhavo vutto. Na arūpabhāvo sādhitoti rūpameva middhanti. Na, rūpabhāvāsiddhitova. Middhassa hi rūpabhāve siddhe sakkā etaṃ laddhaṃ. Tattha cittajassāsambho vutto, so eva ca na sijjhatīti arūpameva middham.

Kiñca bhiyyo—pahānavacanato. Bhagavatā hi “cha bhikkhave dhamme pahāya bhabbo paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharituṃ. Katame cha? Kāmacchandaṃ, byāpādaṃ, thinamiddhaṃ, uddhaccaṃ, kukkuccaṃ, vicikicchaṃ. Kāmesu kho panassa ādīnava sammapaññāya sudiṭṭho hoti”ti³ ca “ime pañca nīvaraṇe pahāya balavatiyā paññāya attatthaṃ vā paratthaṃ vā ñassati”ti⁴ ca ādisu middhassāpi pahānaṃ vuttaṃ, na ca rūpaṃ pahātabbaṃ. Yathāha “rūpakkhando abhiññeyyo pariññeyyo na pahātabbā na bhāvetabbo na sacchikātabbo”ti⁵. Imassāpi pahānavacanato arūpameva middhanti? Na rūpassāpi pahānavacanato. “Rūpaṃ bhikkhave na tumhākaṃ taṃ pajahathā”ti⁶ ettha hi rūpassāpi pahānaṃ vuttameva. Tasmā akāraṇametaṃ? Na, aññathā vuttattā. . Tasmiñhi sutte “yo bhikkhave rūppe chandarāgavinayo, taṃ tattha pahānaṃ”ti⁷ evaṃ chandarāgappahānavasena rūpassa pahānaṃ vuttaṃ, na yathā cha dhamme pahāya pañca nīvaraṇe pahāyāti, evaṃ pahātabbameva vuttanti aññathā vuttattā na rūpaṃ middham. Tasmā yānetāni “so ime pañca nīvaraṇe pahāya

1. Abhi 2. 263 piṭṭhe.

3. Am 2. 373 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 441 piṭṭhe.

7. Sam 2. 23 piṭṭhe Chandarāgasuttapāli siyā.

2. Abhi 2. 264 piṭṭhe.

4. Am 2. 57 piṭṭhe.

6. Ma 1. 194; Sam 2. 28 piṭṭhesu.

cetaso upakkilese”ti-ādīni * suttāni vuttāni, etehi ceva aññehi ca suttehi arūpameva middhanti veditabbaṃ. Tathā hi—

“Pañcime bhikkhave āvaraṇā nīvaraṇā cetaso ajjhāruhā paññāya dubbalīkaraṇā. Katame pañca? Kāmacchando bhikkhave āvaraṇo nīvaraṇo -pa- thinamiddhaṃ bhikkhave āvaraṇaṃ nīvaraṇaṃ cetaso ajjhāruhaṃ paññāya dubbalīkaraṇaṃ”ti¹ ca, “thinamiddhanīvaraṇaṃ bhikkhave andhakaraṇaṃ acakkhukaraṇaṃ aññāṇakaraṇaṃ paññānirodhikaṃ vighātapakkhikaṃ anibbānasaṃvattanikaṃ”ti² ca, “evameva kho brāhmaṇa yasmiṃ samaye thinamiddhapariyuṭṭhitena cetasā viharati thinamiddhaparetenā”ti³ ca,”ayoniso bhikkhave manasikaroto anuppanno ceva kāmacchando uppajjati -pa-. Anuppannañceva thinamiddhaṃ uppajjati”ti⁴ ca, “kevalohāyaṃ bhikkhave akusalarāsi yadidaṃ pañca nīvaraṇā”ti⁵ ca—

Evamādīni ca anekāni etassa arūpabhāvajotakāneva suttāni vuttāni. Yasmā cetam arūpaṃ, tasmā āruppepi uppajjati. Vuttañhetam Mahāpakaraṇe **Paṭṭhāne** “nīvaraṇaṃ dhammaṃ paṭicca nīvaraṇo dhammo uppajjati na purijātapaccayā”ti etassa Vibhaṅge “āruppe kāmacchandanivaraṇaṃ paṭicca thinamiddhaṃ uddhaccaṃ avijjānīvaraṇaṃ”ti⁶ sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Tasmā sannitṭhānamettha gantabbaṃ “arūpameva middhaṃ”ti.

1166. Kukkuccaniddese **akappiye kappiyasaññitā**ti-ādīni mūlato kukkuccadassanattam vuttāni. Evaṃsaññitāya hi kate vītikkame niṭṭhite vatthujjhācāre puna sañjātasatinopi “duṭṭhu mayā katan”ti evaṃ anutappamānassa pacchānutāpavasenetam uppajjati. Tena tam mūlato dassetuṃ “akappiye kappiyasaññitā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha akappiyabhojanaṃ kappiyasaññi hutvā paribhuñjati, akappiyamaṃsaṃ kappiyamaṃsasaññi hutvā acchamaṃsaṃ “sūkaramaṃsaṃ”ti, dīpimaṃsaṃ vā “migamaṃsaṃ”ti khādati. Kāle vītivatte kālasaññāya, pavāretvā appavāritasaññāya, pattasmiṃ raje patite paṭiggahitasaññāya bhuñjati. Evaṃ akappiye kappiyasaññāya

* Ma 1. 239 piṭṭhe.

1. Saṃ 3. 85piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 86 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 107 piṭṭhe.

4. Saṃ 3. 83 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 127 piṭṭhe.

6. Abhi 10. 300 piṭṭhe.

vītikkamaṃ karoti nāma. Sūkaramaṃsaṃ pana acchamaṃsasaññāya khādamāno, kāle ca vikālasaññāya bhuñjamāno kappiye akappiyasaññitāya vītikkamaṃ karoti nāma. Anavajjaṃ pana kiñcideva vajjasaññitāya, vajjañca anavajjasaññitāya karonto anavajje vajjasaññāya, vajje ca anavajjasaññāya vītikkamaṃ karoti nāma. Yasmā panetaṃ “akataṃ vata me kalyāṇaṃ, akataṃ kusalaṃ, akataṃ bhīruttāṇaṃ, kataṃ pāpaṃ, kataṃ luddaṃ, kataṃ kibbisaṃ”ti evaṃ anavajje vajjasaññitāyapi kate vitikkame uppajjati. Tasmāssa aññampi vatthuraṃ anujānanto “**yaṃ evarūpaṃ**”ti-ādimāha.

Tattha kukkucapadaṃ vuttatthameva. Kukkuccāyanākāro **kukkuccāyanā**. Kukkuccena ayitassa bhāvo **kukkuccāyitattaṃ**. **Cetaso vippaṭisāro**ti ettha katākatassa sāvajjānavajjassa vā abhimukhagamanāṃ vippaṭisāro nāma. Yasmā pana so kataṃ vā pāpaṃ akataṃ na karoti, akataṃ vā kalyāṇaṃ kataṃ na karoti, tasmā virūpo, kucchito vā paṭisāroti **vippaṭisāro**. So pana cetaso, na sattassāti ñāpanatthaṃ “cetaso vippaṭisāro”ti vuttaṃ. Ayamassa sabhāvaniddeso. Uppajjamānaṃ pana kukkuccaṃ āraggamiva kaṃsapattaṃ manaṃ vilikhamānameva uppajjati, tasmā “**manovilekho**”ti vuttaṃ. Ayamassa kiccaniddeso. Yaṃ pana vinaye “atha kho āyasmā Sāriputto Bhagavatā paṭikkhittaṃ anuvasitvā anuvasitvā āvasathapiṇḍaṃ paribhuñjitunti kukkuccāyanto na paṭiggaheṣī”ti¹ kukkuccaṃ āgataṃ, na taṃ nīvaraṇaṃ. Na hi arahato “duṭṭhu mayā idaṃ katan”ti evaṃ anutāpo atthi. Nīvaraṇapatirūpaṃ panetaṃ “kappaṭi na kappaṭi”ti vīmaṃsanasaṅkhātaṃ vinayakukkuccaṃ nāma.

1176. “**Katame dhammā nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā cā**”ti padassa niddese yasmā thinamiddhaṃ aññamaññaṃ na vijahati, tasmā “**thinamiddhanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇena nīvaraṇaṇceva nīvaraṇasampayuttāñcā**”ti abhinditvā vuttaṃ. Yasmā pana uddhacce satipi kukkuccassa abhāvā kukkuccena vināpi uddhaccaṃ uppajjati, tasmā taṃ bhinditvā vuttaṃ. Yañca yena sampayogaṃ na gacchati, taṃ na yojitanti veditabbaṃ.

1. Vi 2. 96 piṭṭhe.

Ime pana nīvaraṇe kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyāpi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmaccchandabyāpādā anāgāminimaggena pahīyanti. Thinamiddhuddhaccāni arahattamaggena, kukkuccavicikicchā sotāpattimaggena, avijjā arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena kukkuccavicikicchā pahīyanti, anāgāminimaggena kāmaccchandabyāpādā, arahattamaggena thinamiddhuddhaccāvijjāti.

1182. Parāmāsagocchake **te dhamme ṭhapetvāti** pucchāsabhāgena bahuvacanam katham.

1219. Upādānaniddese vatthusāṅkhātam kāmam upādiyatīti **kāmupādānam**, kāmo ca so upādānañcātipi **kāmupādānam**, **upādānanti** dalhaggahaṇam, dalhattho hi ettha upasaddo upāyāsa-upakaṭṭhādīsu viya. Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **duṭṭhupādānam**, diṭṭhim upādiyatīti vā **diṭṭhupādānam**. “Sassato attā ca loko cā”ti-ādīsu¹ hi purimadiṭṭhim uttaradiṭṭhi upādiyahi. Tathā sīlabbatam upādiyatīti **sīlabbatupādānam**. Sīlabbatañca tam upādānañcātipi **sīlabbatupādānam**, gosīlagovatādīni hi “evam suddhī”ti abhinivesato sayameva upādānāni. Tathā vadanti etenāti **vādo**, upādiyanti etenāti **upādānam**, kim vadanti, upādiyanti vā? Attānam. attano vādupādānam **attavādupādānam**, attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti **attavādupādānam**.

1220. **Yo kāmesu kāmaccchandoti** etthāpi vatthukāmāva anavasesato kāmāti adhippetā. Tasmā vatthukāmesu kāmaccchando idha kāmupādānanti anāgāminopi tam siddham hoti. Pañcakāmaguṇavattuko panassa kāmarāgo va natthīti.

1221. Diṭṭhupādānaniddese **natthi dinnanti** “dinnaṃ nāma atthi, sakkā kassaci kiñci dātun”ti jānāti, dinnassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi yiṭṭhanti** yiṭṭham vuccati mahāyāgo, “tam yajitum sakkā”ti jānāti, yiṭṭhassa pana phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi hutanti** āhunapāhunamaṅgalakiriyā, “tam kātum sakkā”ti jānāti, tassa pana phalaṃ vipāko

1. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

natthīti gaṇhāti. **Natthi sukatadukkaṭānanti** ettha dasa kusalakammapathā sukatakammāni nāma, dasa akusalakammapathā dukkaṭakammāni nāma. Tesam atthibhāvaṃ jānāti, phalaṃ vipāko pana natthīti gaṇhāti. **Natthi ayaṃ lokoti** paraloke ṭhito imaṃ lokam “natthī”ti gaṇhāti. **Natthi paralokoti** idha loke ṭhito paralokam “natthī”ti gaṇhāti. **Natthi mātā natthi pitāti** mātāpitūnaṃ atthibhāvaṃ jānāti, tesu katapaccayena koci phalaṃ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi sattā opapātikāti** “cavanaka-upapajjanakā sattā natthī”ti gaṇhāti. **Sammagatā¹sammā paṭipannāti** “anulomapaṭipadaṃ paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmiṃ natthī”ti gaṇhāti. **Ye imaṃca lokam, paraṃca lokam sayam abhiññā sacchikatvā pavedentīti** imaṃca lokam, paraṃca lokam attanāva abhivisiṭṭhena ñāṇena ñatvā pavedanasamattho sabbaññū Buddho nāma natthīti gaṇhāti.

Imāni pana upādānāni kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyāpi. Kilesapaṭipāṭiyā kāmupādānaṃ catūhi maggehi pahīyati, sesāni tīṇi sotāpattimaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhupādānādīni pahīyanti, catūhi maggehi kāmupādānanti.

1235. Kilesagocchake kilesā eva **kilesavatthūni**. Vasanti vā ettha akhīṇāsavā sattā lobhādīsu patiṭṭhitattāti **vatthūni**. Kilesā ca te tappatiṭṭhānaṃ sattānaṃ vatthūni cāti **kilesavatthūni**. Yasmā cettha anantarapaccayādibhāvena uppajjamaṇā kilesāpi vasanti eva nāma, tasmā kilesānaṃ vatthūnītipi **kilesavatthūni**.

1236. **Tattha katamo lobho, yo rāgo sārāgoti** ayaṃ pana lobho hetugocchake ganthagocchake imasmiṃ kilesagocchaketi tīsu ṭhānesu atirekapadasatena niddiṭṭho, āsavaśaṃyojana-oghayoganīvaraṇa-upādānagocchakesu aṭṭhahi aṭṭhahi padehi niddiṭṭho. Svāyaṃ atirekapadasatena niddiṭṭhaṭṭhānēpi aṭṭhahi aṭṭhahi padehi niddiṭṭhaṭṭhānēpi nippadesatova gahitoti veditabbo. Tesu hetuganthanīvaraṇa-upādānakilesagocchakesu catumaggavajjhā taṇhā

ekeneva koṭṭhāsena ṭhitā. Āsavaśaṃyojana-oghayogesu catummaggavajjhāpi dve koṭṭhāsā hutvā ṭhitā, katham? Āsavesu kāmāsavo bhavāsavoti, saṃyojanesu kāmarāgasamyojanam bhavarāgasamyojananti, oghesu kāmogho bhavoghoti, yogesu kāmayogo bhavayogoti.

Imāni pana kilesavattthūni kilesapaṭipāṭiyāpi āharitum vaṭṭati maggapaṭipāṭiyāpi. Kilesapaṭipāṭiyā lobho catūhi maggehi pahīyati. Doso anāgāmmimaggena, mohamānā arahattamaggena, diṭṭhivickicchā sotāpattimaggena, thinādīni arahattamaggena. Maggapaṭipāṭiyā sotāpattimaggena diṭṭhivickicchā pahīyanti, anāgāmmimaggena doso, arahattamaggena sesā sattāti.

1287. Kāmāvacaraniddese **heṭṭhatoti** heṭṭhābhāgena. **Avīcinirayanti** aggijālānam vā sattānam vā dukkhavedanāya vā vīci antaram chiddam ettha natthīti **Avīci**, sukhasaṅkhāto ayo ettha natthīti **nirayo**, nirati-atthenapi nirassādatthenapi **nirayo**. **Pariyantam karitvāti** tam Avīcisaṅkhātam nirayam antam katvā. **Uparitoti** uparibhāgena. **Paranimmitavasavattideveti** paranimmitiesu kāmesu vasam vattanato evamladdhavohāre deve. **Anto karitvāti** anto pakkhipitvā. **Yam etasmiṃ antareti** ye etasmiṃ okāse. **Etthāvacarāti** iminā yasmā etasmiṃ antare aññepi caranti kadāci katthaci sambhavato, tasmā tesam asaṅgaṇhanattham “avacarā”ti vuttam. Tena ye etasmiṃ antare ogāḷhā hutvā caranti sabbattha, sadā ca sambhavato, adhobhāge caranti Avīcinirayassa heṭṭhā bhūtopādāyapavattibhāvena, tesam saṅgaho kato hoti. Te hi avagāḷhāva caranti adhobhāgeva carantīti **avacarā**. **Ettha pariyāpannāti** iminā pana yasmā ete etthāvacarā aññatthāpi avacaranti¹, na pana tattha pariyāpannā honti. Tasmā tesam aññatthāpi avacarantānam² pariggaho kato hoti. Idāni te ettha pariyāpannadhamme rāsisuññatapaccayabhāvato ceva sabhāvato ca dassento “**khandhā**”ti-ādimāha.

1. Caranti (?)

2. Carantānam (?)

1289. Rūpāvacaraniddese **brahmalokanti** paṭhamajjhānabhūmisaṅkhātāṃ brahmaṭṭhānaṃ. Sesamettha kāmāvacaraniddese vuttanayeneva veditabbaṃ. **Samāpannassa vāti**-ādīsu paṭhamapadena kusalajjhānaṃ vuttaṃ, dutiyena vipākajjhānaṃ vuttaṃ, tatiyena kiriyajjhānaṃ vuttanti veditabbaṃ.

1291. Arūpāvacaraniddese **ākāsānañcāyatanūpageti** ākāsānañcāyatanasaṅkhātāṃ bhavaṃ upagate. Dutiyapadepe eseva nayo. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

1301. Saraṇadukaniddese yvāyaṃ tīsu akusalamūlesu moho, so lobhasampayutto ca¹ lobhena **saraṇo**, dosasampayutto ca dosena **saraṇo**. Vicikicchuddhaccasampayutto pana moho diṭṭhisampayuttena ceva rūparāga-arūparāgasasaṅkhātēna ca rāgarāṇena pahānekaṭṭhabhāvato **saraṇo**, sarajoti veditabbo.

Suttantikadukanikkhepakathā

1303. Suttantikadukesu mātikākathāyaṃ atthato vivecitattā, yāni ca nesaṃ niddesapadāni, tesampi heṭṭhā vuttanayeneva suviññeyyattā yebhuyyena uttānatthāni eva. Idaṃ panettha visesamattaṃ—**Vijjūpamaduke** tāva cakkhumā kira puriso meghandhakāre rattiṃ maggaṃ paṭipajji, tassa andhakāratāya maggo na paññāyi, vijju niccharitvā andhakāraṃ viddhaṃsesi, athassa andhakāravigamā maggo pākaṭo ahosi. So dutiyampi gamanaṃ abhinīhari, dutiyampi andhakāro otthari, maggo na paññāyi, vijju niccharitvā taṃ viddhaṃsesi, vigate andhakāre maggo pākaṭo ahosi. Tatiyampi gamanaṃ abhinīhari, andakāro otthari, maggo na paññāyi, vijju niccharitvā taṃ viddhaṃsesi, vigate andhakāre maggo pākaṭo ahosi. Tatiyampi gamanaṃ abhinīhari, andhakāro otthari, maggo na paññāyi, vijju niccharitvā andhakāraṃ viddhaṃsesi.

Tattha cakkhumato purisassa andhakāre maggapaṭipajjanaṃ viya ariyasāvakassa sotāpattimaggaṭṭhāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, vijjuyā niccharitvā andhakārassa viddhaṃsitakālo viya sotāpattimaggobhāseṇa uppajjitvā

1. Lobhasampayuttova (Sī)

saccacchādakatamassa vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākaṭakālo viya sotāpattimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākaṭakālo, maggassa pākaṭaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa pākaṭameva. Dutiyagamanābhinihāro viya sakadāgāmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, dutiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakārassa viddhamsitakālo viya sakadāgāmimaggobhāsenā uppajjitvā saccacchādakatamassa vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākaṭakālo viya sakadāgāmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākaṭakālo, maggassa pākaṭaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa pākaṭameva.

Tatiyagamanābhinihāro viya anāgāmimaggatthāya vipassanārambho, andhakāre maggassa apaññāyanakālo viya saccacchādakatamaṃ, tatiyaṃ vijjuyā niccharitvā andhakārassa viddhamsitakālo viya anāgāmimaggobhāsenā uppajjitvā saccacchādakatamassa vinoditakālo, vigate andhakāre maggassa pākaṭakālo viya anāgāmimaggassa catunnaṃ saccānaṃ pākaṭakālo, maggassa pākaṭaṃ pana maggasamaṅgipuggalassa pākaṭameva.

Vajirassa pana pāsāṇo vā maṇi vā abhejjo nāma natthi. Yattha patati, taṃ vinividdhameva hoti. Vajiraṃ khepentaṃ asesetvā khepeti, vajirena gatamaggo nāma puna pākatiko na hoti. Evameva arahattamaggassa avajjhakilesa nāma natthi, sabbakilese vinivijjhati, vajiraṃ viya arahattamaggopi kilese khepento asesetvā khepeti. Vajirena gatamaggassa puna pākatikattābhāvo viya arahattamaggena pahīnakilesānaṃ puna paccudāvattanaṃ nāma natthīti.

1307. **Bāladukaniddese** bālesu ahirikānottappāni pākaṭāni, mūlāni ca sesānaṃ bāladhammānaṃ. Ahiriko, hi anottappī ca na kiñci akusalaṃ na karoti nāmāti etāni dve paṭhamānyeva visuṃ vuttāni. Sukkapakkhepi ayameva nayo, tathā kaṇhaduke.

1311. **Tapanīyadukaniddese** katattā ca akatattā ca tapanāṃ vedītabbāṃ. kāyaduccarītādīni hi katattā tapanti, kāyasucarītādīni akatattā. Tathā hi puggalo “katam me kāyaduccaritaṃ”ti tappati, “akatam me kāyasucaritaṃ”ti tappati. “Katam me vacīduccaritaṃ”ti tappati -pa- “akatam

me manosucaritan”ti tappati¹. Atapanīyepi eseva nayo. Kalyāṇakārī hi puggalo “kataṃ me kāyasucaritan”ti na tappati, “akataṃ me kāyaduccaritan”ti na tappati -pa- “akataṃ me manoduccaritan”ti na tappatīti¹.

1313. **Adhivacanadukaniddese yā tesam tesam dhammānanti** sabbadhammaggaṇaṃ. Saṅkhāyatīti **saṅkhā**, saṃkathīyatīti attho. Kinti saṃkathīyati? “Ahan”ti “maman”ti “paro”ti “parassā”ti “satto”ti “bhāvo”ti “poso”ti “puggalo”ti “naro”ti “māṇavo”ti “tisso”ti “datto”ti “mañco piṭhaṃ bhisī bimbohanaṃ vihāro pariveṇaṃ dvāraṃ vātapānaṃ”ti, evaṃ anekehi ākārehi saṃkathīyatīti **saṅkhā**. Samaññāyatīti **samaññā**. Kinti samaññāyati? “Ahan”ti -pa- “vātapānaṃ”ti samaññāyatīti samaññā. Paññāpiyatīti **paññatti**. Vohariyatīti **vohāro**. Kinti vohariyati? “Ahan”ti -pa- “vātapānaṃ”ti vohariyatīti vohāro.

Nāmanti catubbidhaṃ nāmaṃ sāmāññanāmaṃ guṇanāmaṃ kittimanāmaṃ opapātikanāmanti. Tattha paṭhamakappikesu mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “mahāsammato”ti rañño nāmaṃ **sāmāññanāmaṃ** nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “mahājanasammato kho Vāseṭṭha ‘mahāsammato’ tveva paṭhamaṃ akkharaṃ upanibbattan”ti² “dhammakathiko paṃsukūliko vinayadharo Tepiṭako saddho pasanno”ti evarūpaṃ guṇato āgatanāmaṃ **guṇanāmaṃ** nāma. “Bhagavā Arahaṃ Sammāsambuddho”ti-ādīnipi Tathāgatassa anekāni nāmasatāni guṇanāmāneva. Tena vuttaṃ—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saṃguṇena Mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti.

Yaṃ pana jātassa kumārakassa nāmaggaṇadivase dakkhiṇeyyānaṃ sakkāraṃ katvā samīpe ṭhitā nātakā kappetvā pakappetvā “ayaṃ asukonāmā”ti nāmaṃ karonti, idaṃ **kittimanāmaṃ** nāma. Yā pana purimapaññatti pacchimapaññattiyaṃ patati, purimavohāro pacchimavohāre patati. Seyyathidaṃ? Purimakappepi cando candoyeva nāma, etarahipi candova. Atīte sūriyo, samuddo, pathavī, pabbato pabbatoyeva nāma.

1. Am 1. 51 piṭṭhe taṃnissayapāli.

2. Dī 3. 77 piṭṭhe.

etarahipi pabbatoyevāti. Idaṃ **opapātikanāmaṃ** nāma. Idaṃ catubbidhampi nāmaṃ ettha nāmameva¹ hoti.

Nāmakamanti nāmakaraṇaṃ. **Nāmadheyanti** nāmaṭṭhapanāṃ. **Niruttīti** nāmanirutti. **Byañjananti** nāmabyañjanaṃ. Yasmā panetaṃ atthaṃ byañjeti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Abhilāpoti** nāmābhihāpova. **Sabbeva dhammā adhivacanapathāti** adhivacanassa nopathadhammo nāma natthi. Ekadhammo sabbadhammesu nipatati, sabbadhammā ekadhammasmiṃ nipatanti. Kathaṃ? Ayañhi nāmapaññatti ekadhammo, so sabbesu catubhūmakadhammesu nipatati. Sattopi saṅkhāropi nāmato muttako nāma natthi.

Aṭṭavipabbatādīsu² rukkhopi jānapadānaṃ bhāro. Te hi “ayaṃ kiṃ rukkho nāmā”ti puṭṭhā “khadiro palāso”ti attanā jānanakanāmaṃ kathenti. Yassa nāmaṃ na jānanti, tampi “anāmako nāmā”ti vadanti, tampi tassa nāmadheyameva hutvā tiṭṭhati. Samudde maccekacchapādīsopi eseva nayo. Itare dve dukā iminā samānatthā eva.

1216. **Nāmarūpaduke** nāmakaraṇaṭṭhena ca nāmanaṭṭhena ca nāmanaṭṭhena ca **nāmaṃ**. Tattha cattāro khandhā tāva **nāmakaraṇaṭṭhena** nāmaṃ. Yathā hi mahājanasammatattā Mahāsammatassa “mahāsammato”ti nāmaṃ ahosi, yathā vā mātāpitaro “ayaṃ tisso nāma hotu, phusso nāma hotū”ti evaṃ puttassa kittimanāmaṃ karonti, yathā vā “dhammakathiko vinayadharo”ti guṇato nāmaṃ āgacchati, na evaṃ vedanādīnaṃ. Vedanādayo hi mahāpathavī-ādayo viya attano nāmaṃ karontāva uppajjanti, tesu uppannesu tesaṃ nāmaṃ uppannameva hoti. Na hi vedanaṃ uppannaṃ “tvaṃ vedanā nāma hohī”ti koci bhaṇati, na ca tassā nāmaggaṇakiccaṃ atthi. Yathā pathaviyā uppannāya “tvaṃ pathavī nāma hohī”ti nāmaggaṇakiccaṃ natthi. Cakkavālasinerucandimasūriyanakkhattesu uppannesu “tvaṃ cakkavālaṃ nāma hoti, tvaṃ nakkhattaṃ nāma hohī”ti nāmaggaṇakiccaṃ natthi, nāmaṃ uppannameva hoti, opapātikapaññattiyaṃ nipatati. Evaṃ vedanāya uppannāya “tvaṃ vedanā nāma hohī”ti nāmaggaṇakiccaṃ natthi,

1. Ekanāmameva (Ka)

2. Pathavīpabbatādīsu (Sī)

tāya uppannāya “vedanā”ti nāmaṃ uppannameva hoti, opapātikapaññattiyaṃ nipatati. Saññādīsopi eseva nayo. Atītepi hi vedanā vedanāyeva. Saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ viññāṇameva. Anāgatepi paccuppannepi. Nibbānaṃ pana sadāpi nibbānamevāti nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ.

Namanatṭhenāpi cettha cattāro khandhā nāmaṃ. Te hi ārammaṇābhimukhā namanti. **Nāmanatṭhena** sabbampi nāmaṃ, cattāro hi khandhā ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti, nibbānaṃ ārammaṇādhipatipaccayatāya attani anavajjadhamme nāmeti.

1318. Avijjābhavataṇhā vaṭṭamūlasamudācāradassanatthaṃ gahitā.

1320. **Bhavissati attā ca loko cāti** khandhapañcakaṃ “attā ca loko cā”ti gahetvā “taṃ bhavissatī”ti gahaṇākārena nivīṭṭhā sassatadiṭṭhi. Dutiyā “**na bhavissatī**”ti ākārena nivīṭṭhā ucchedadiṭṭhi.

1326. **Pubbantaṃ ārabbhāti** atītakotṭhāsaṃ ārammaṇaṃ karitvā, iminā Brahmajāle āgatā aṭṭhārasa pubbantānudiṭṭhiyo gahitā. **Aparantaṃ ārabbhāti** anāgatakoṭṭhāsaṃ ārammaṇaṃ karitvā, iminā tattheva āgatā catucattālīsa aparantānudiṭṭhiyo gahitā.

1332. Dovacassatāniddese **sahadhammike vuccamāneti** sahadhammikaṃ nāma yaṃ Bhagavatā paññattaṃ sikkhāpadaṃ, tasmim vatthum dassetvā āpattiṃ āropetvā “idaṃ nāma tvaṃ āpattiṃ āpanno, iṅha desehi vuṭṭhāhi paṭikaroḥī”ti vuccamāne. **Dovacassāyanti**-ādīsu evaṃ codiyamānassa paṭicodanāya vā appadakkhiṇagāhitāya vā dubbacassa kammaṃ dovacassāyaṃ. Tadeva “dovacassan”tipi vuccati. Tassa bhāvo **dovacassiyaṃ**. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Vippaṭikūlagāhitāti** vilomagāhitā. Vilomagahaṇasaṅkhātena vipaccanīkena sātāṃ assāti **vipaccanīkasāto**, paṭāṇikagahaṇaṃ gahetvā ekapadeneva taṃ nissaddamakāsinti sukhaṃ paṭilabhantassetarāṃ adhivacanaṃ, tassa bhāvo **vipaccanīkasātataṃ**. Ovādaṃ anādiyanavasena anādarassa bhāvo **anādariyaṃ**. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Anādiyanākāro vā **anādaratā**. Garuvāsaṃ avasanavasena uppanno agāravabhāvo **agāravatā**. Sajeṭṭhakavāsaṃ avasanavasena uppanno appaṭissavabhāvo **appaṭissavatā**. **Ayaṃ vuccatīti**

ayaṃ evarūpā dovacassatā nāma vuccati, atthato panesā tenākārena pavattā cattāro khandhā, saṅkhārakkhandhoyeva vāti. **Pāpamittatādīsupi** eseṇa nayo. Dovacassatāpāpamittatādayo hi visuṃ cetasikadhammā nāma natthi.

1333. Natthi etesaṃ saddhāti **assaddhā**, Buddhādīni vatthūni na saddahantīti attho. **Dussīlāti** sīlassa dunnāmaṃ¹ natthi, nissīlāti attho. **Appassutāti** sutarahitā. Pañca macchariyāni etesaṃ atthīti **maccharino**. **Duppaññāti** nippaññā. Sevanakavasena **sevanā**. Balavasevanā **nisevanā**. Sabbatobhāgena sevanā **saṃsevanā**. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitam, tīhipi sevanāva kathitā. **Bhajanāti** upasaṅkamanā. **Sambhajanāti** sabbatobhāgena bhajanā. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitam. **Bhattīti** daḥhabhatti. **Sambhattīti** sabbatobhāgena bhatti. Upasaggavasena vā padaṃ vaḍḍhitam, dvīhipi daḥhabhatti eva kathitā. **Taṃsompavaṇkatāti** tesu puggalesu kāyena ceva cittaṇa ca sampavaṇkabhāvo, tanninnatā tapponatā tappabbhāratāti attho.

1334. Sovacassatādukaniddesopi vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

1336. **Pañcapi āpattikkhandhāti** mātikāniddesena pārājikaṃ saṅghādisesaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭanti imā pañca āpattiyo. **Sattapi āpattikkhandhāti** vinayaniddesena pārājikaṃ saṅghādisesaṃ thullaccayaṃ pācittiyaṃ pāṭidesanīyaṃ dukkaṭam dubbhāsītanti imā satta āpattiyo. Tattha saha vatthunā tāsāṃ āpattīnaṃ paricchedajānanakapaññā **āpattikusalatā** nāma. Saha kammavācāya āpattivuṭṭhānaparicchedajānanakapaññā pana **āpatti vuṭṭhānakusalatā** nāma.

1338. Samāpajjitabbato samāpatti, saha parikammena appanāparicchedajānanakapaññā pana **samāpattikusalatā** nāma. Cande vā sūriye vā nakkhatte vā ettakaṃ ṭhānaṃ gate vuṭṭhahissāmīti avirajjhivā tasmīnyeva samaye vuṭṭhānakapaññāya atthitāya **samāpattivuṭṭhānakusalatā** nāma.

1. Duṭṭhu nāmaṃ (Syā)

1340. Aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ uggahamanasikārasavana-dhāraṇaparichedajānanakapaññā **dhātukusalatā** nāma. Tāsaṃyeva uggahamanasikārajānanakapaññā **manasikārakusalatā** nāma.

1342. Dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamanasikārasavana-dhāraṇaparichedajānanakapaññā **āyatanakusalatā** nāma. Tisupi vā etāsu kusalatāsu uggaho manasikāro savanaṃ sammasanaṃ paṭivedho paccavekkhaṇāti sabbaṃ vaṭṭati. Tattha savana-uggahapaccavekkhaṇā lokiyā, paṭivedho lokuttaro, sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā. “Avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādīni¹ Paṭiccasamuppādavibhaṅge āvi bhavissanti. Iminā pana paccayena idaṃ hotīti jānanakapaññā **paṭiccasamuppādakusalatā** nāma.

1344. Thānāṭṭhānakusalatādukaniddese **hetū paccayāti** ubhayampetaṃ aññamaññavevacanaṃ. Cakkhupasādo hi rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakassa cakkhuviññāṇassa hetu ceva paccayo ca. Tathā sotapasādādayo sotaviññāṇādīnaṃ, ambabījādīni ca ambaphalādīnaṃ. Dutīyanaye **ye ye dhammāti** visabhāgapaccayadhammānaṃ nidassanaṃ. **Yesam yesanti** visabhāgapaccayasamuppannadhammanidassanaṃ. **Na hetū na paccayāti** cakkhupasādo saddaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakassa sotaviññāṇassa na hetu na paccayo. Tathā sotapasādādayo avasesaviññāṇādīnaṃ. Ambādayo ca tālādīnaṃ uppattiyāti evamattho vedītabbo.

1346. Ajjavamaddavaniddese **nīcacittatāti** padamattameva viseso. Tassattho mānābhāvena nīcaṃ cittaṃ assāti nīcacitto, nīcacittassa bhāvo nīcacittatā. Sesam cittujukatācittamudutānaṃ padabhājanīye āgatameva.

1348. Khantiniddese khamanakavasena **khanti**. Khamanākāro **khamanatā**. Adhivāsenti etāya, attano upari āropetvā vāsenti na paṭibāhanti na paccanīkatāya tiṭṭhantīti **adhivāsanatā**. Acaṇḍikassa bhāvo **acaṇḍikkam**. **Anasuropoti** asuropo vuccati na sammāropitattā duruttavacanaṃ, tappaṭipakkhato anasuropo, suruttavācāti attho. Evamettha

1. Abhi-Ṭṭha 2. 124 piṭṭhe.

phalūpacārena kāraṇaṃ niddiṭṭhaṃ. **Attamanatā cittassā**ti somanassavasena cittassa sakamanatā, attano cittaśabhāvoyeva, na byāpannacittatāti attho.

1349. Soraccaniddese **kāyiko avītikkamoti** tividhaṃ kāyasucaritaṃ. **Vācasiko avītikkamoti** catubbidhaṃ vacīsucaritaṃ. “Kāyikavācasiko”ti iminā kāyavacīdvārasamuṭṭhitaṃ ājīvaṭṭhamakasīlaṃ pariyā diyati. **Idaṃ vuccati soraccanti** idaṃ pāpato suṭṭhu orattā soraccaṃ nāma vuccati. **Sabbopi sīlasaṃvaroti** idaṃ yasmā na kevalaṃ kāyavācāheva anācāraṃ ācarati, manasāpi ācarati eva. Tasmā mānasikasīlaṃ pariyādāya dassetuṃ vuttaṃ.

1350. Sākhalyaniddese **aṇḍakā**ti yathā sadosa rukkhe aṇḍakāni uṭṭhahanti, evaṃ sadosatāya khumsanavambhanadivacanehi aṇḍakā jātā. **Kakkasā**ti pūtikā, sā¹ yathā nāma pūtirukkho kakkaso hoti paggharitacunṇo, evaṃ kakkasā hoti, sotaṃ ghaṃsayamānā viya pavisati. Tena vuttaṃ “kakkasā”ti. **Parakaṭukā**ti paresaṃ kaṭukā amanāpā dosajanāni. **Parābhisajjanī**ti kuṭilakaṇṭakasākhā viya cammesu vijjhivā paresaṃ abhisajjanī, gantukāmānampi gantuṃ adatvā lagganakārī. **Kodhasomantā**ti kodhassa āsannā. **Asamādhisaṃvattanikā**ti appanāsamādhissa vā upacārasamādhissa vā asaṃvattanikā. Iti sabbānevetāni sadosavācāya vevacanāni. **Tathārūpim vācam pahāyā**ti idaṃ pharusavācam appajahitvā ṭhitassa antarantare pavattāpi saṇḥavācā asaṇḥavācā eva nāmāti dīpanatthaṃ vuttaṃ.

Nelāti elāṃ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho, “nelaṅgo setapacchādo”ti² ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhaṇaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sarīre kopāṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemaṇiyā**. Hadayaṃ gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**, pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātipi **porī**, purassa esātipi **porī**, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno

1. Pūtikakkasā (Syā, Ka)

2. Khu 1. 174; Saṃ 2. 482; Khu 10. 202 piṭṭhesu.

hi yuttakathā honti, pitimatthaṃ “pitā”ti bhātimattaṃ “bhātā”ti vadanti, evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **buhujanakantā**. Kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**. **Yā tatthāti** yā tasmim̐ puggale. **San̐havācatāti** maṭṭhavācatā. **Sakhilavācatāti** muduvācatā. **Apharusavācatāti** akakkhaḷavācatā.

1351. Paṭisanthāraniddese¹ **āmisapaṭisanthāro**ti āmisa-alābhena attanā saha paresaṃ chiddaṃ yathā pihitaṃ hoti paṭicchannaṃ, evaṃ āmisena paṭisantharaṇaṃ. **Dhammapaṭisanthāro**ti dhammassa appaṭilābhena attanā saha paresaṃ chiddaṃ yathā pihitaṃ hoti paṭicchannaṃ, evaṃ dhammena paṭisantharaṇaṃ. **Paṭisanthārako** hotīti dveveva hi lokasannivāsassa chiddāni, tesaṃ paṭisanthārako hoti. Āmisapaṭisanthārena vā dhammapaṭisanthārena vāti iminā duvidhena paṭisanthārena paṭisanthārako hoti, paṭisantharati nirantaraṃ karoti.

Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya kathā, paṭisanthārakena hi bhikkhunā āgantukaṃ āgacchantaṃ disvāva paccuggantvā pattacīvaraṃ gahetabbaṃ, āsanaṃ dātabbaṃ, tālavaṇṇena vījītabbaṃ, pādā dhovitvā makkhetabbaṃ, sappipphāṇite sati bhesajjaṃ dātabbaṃ, pānīyena pucchitabbo, āvāso paṭijaggitabbo. Evaṃ ekadesena āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti.

Sāyaṃ pana navakatarepi attano upaṭṭhānaṃ anāgateyeveva tassa santikaṃ gantvā nisīditvā avisaye apucchitvā tassa visaye pañho pucchitabbo, “tumhe katarabhāṇakā”ti apucchitvā “tumhākaṃ ācariyupajjhāyā kataraṃ ganthaṃ vaḷaṇjenti”ti pucchitvā pahonakaṭṭhāne pañho pucchitabbo. Sace kathetuṃ sakkoti, iccetaṃ kusalaṃ. No ce sakkoti, sayāṃ kathetvā dātabbaṃ. Evaṃ ekadesena dhammapaṭisanthāro kato nāma hoti.

Sace attano santike vasati, taṃ ādāya nibbaddhaṃ piṇḍāya caritabbaṃ. Sace gantukāmo hoti, punaḍivase gamanasabhāgena taṃ ādāya ekasmim̐ gāme piṇḍāya caritvā uyyojetabbo. Sace aññasim̐ disābhāge bhikkhū nimantitā honti, taṃ bhikkhuṃ icchamānaṃ ādāya gantabbaṃ,

1. Paṭisandhāraniddese (Ka)

“na mayham esā disā sabhāgā”ti gantuṃ anicchante sesabhikkhū pesetvā taṃ ādāya piṇḍāya caritabbaṃ, attanā laddhāmisam tassa dātabbaṃ. Evaṃ āmisapaṭisanthāro kato nāma hoti.

Āmisapaṭisanthārakena pana attanā laddham kassa dātabbanti?
Āgantukassa tāva dātabbaṃ. Sace gilāno vā avassiko vā atthi, tesampi dātabbaṃ, ācariyupajjhāyānam dātabbaṃ, bhaṇḍagāhakassa dātabbaṃ, sāraṇiyadhammapūrakena pana sattavārampi saḥassavārampi āgatāgatānam¹ therāsanato paṭṭhāya dātabbaṃ, paṭisanthārakena pana yena yena na laddham, tassa tassa dātabbaṃ. Bahigāmaṃ nikkhamitvā jiṇṇakaṃ² vā anātham bhikkhuṃ vā bhikkhuniṃ vā disvā tesampi dātabbaṃ.

Tatridam vatthu—corehi kira guttasālagāme pahate taṅkhaṇaṇṇeva ekā nirodhato vuṭṭhitā khīṇāsavatttherī daharabhikkhuniyā bhaṇḍakaṃ gāhāpetvā mahājanena saddhiṃ maggaṃ paṭipajjitvā ṭhitamajjhanhike³
Nakulanagaragāmadvāraṃ patvā rukkhamaṇḍale nisīdi, tasmim samaye Kālavallimaṇḍapavāsī Mahānāgattthero Nakulanagaragāme piṇḍāya caritvā nikkhanto therim disvā bhattacha apucchi. Sā “patto me natthi”ti āha. Thero “imināva bhuñjathā”ti saha pattena adāsi. Therī bhattachiccaṃ katvā pattaṃ dhovitvā therassa datvā āha “ajja tāva bhikkhācārena kilamissatha, ito paṭṭhāya pana vo bhikkhācāraparittāso nāma na bhavissati tātā”ti. Tato paṭṭhāya therassa ūnakahāpaṇagghanako piṇḍapāto nāma na uppannapubbo. Ayaṃ **āmisapaṭisanthāro** nāma.

Imaṃ paṭisanthāraṃ katvā bhikkhunā saṅgahapakkhe ṭhatvā tassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ, dhammo vācetaḥ, kukkucāṃ vinodetabbaṃ, uppannaṃ kiccaṃ karaṇīyaṃ kātabbaṃ, abbhānavuṭṭhānamānattaparivāsā dātabbā, pabbajjāraho pabbājetabba, upasampadāraho upasampādetabba. Bhikkhuniyāpi attano santike upasampadaṃ ākaṅkhamānāya kammavācaṃ kātuṃ vaṭṭati. Ayaṃ **dhammapaṭisanthāro** nāma.

1. Ābhatābhatam (Ka), ābhatābhatena (Sī)

2. Jiṇṇam (Ka)

3. Ṭhitamajjhantike (Sī, Syā)

Imehi dvīhi paṭisanthārehi paṭisanthārako bhikkhu anuppannam lābham uppādeti, uppannam thāvaram karoti, sabhayaṭṭhāne¹ attano jīvitam rakkhati, Coranāgarañño pattaḡgahaṇaḡhattheneva aggaṃ gaḡetvā patteneva bhattaṃ ākiranto thero viya. Aladdhalābhuppādane pana ito palāyivā paratīram gatena Mahānāgaraññā ekassa therassa santike saṅghaṃ labhitvā puna āgantvā rajje paṭiṭṭhitena setambaṅgaṇe² yāvajīvam pavattitaṃ mahābhesajjādānavatthu kathetabbaṃ. Uppannalābhathāvarakaraṇe Dīghabhāṇaka-abhayaṭṭherassa hatthato paṭisanthāram labhitvā Cetiyaḡpabbate corehi bhaṇḡakassa aviluttaḡbhāve * vatthu kathetabbaṃ.

1352. Indriyesu aguttadvāratāniddese **cakkhunā rūpaṃ disvā**ti kāraṇavasena “cakkhū”ti laddhavohārena rūpadassanasamattena cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvā. Porāṇā paṇāhu “cakkhu rūpaṃ na passati, acittakattā. Cittaṃ na passati, acakkhukattā. Dvārārammaṇasaṅghaṭṭanena pana pasāḡavattukena cittaṇa passati, idisī panesā ‘dhanunā vijjati’ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṃ disvāti ayamevettha attho”ti. **Nimittaggāhī**ti itthipurisanimittaṃ vā subhanimittāḡdikaṃ vā kilesavattubhūtaṃ nimittaṃ chandarāḡgavasena gaṇhāti, diṭṭhamatteyeva na saṇṭhāti. **Anubyañjanaggāhī**ti kilesānaṃ anubyañjanato pākaṭabhāva³karaṇato “anubyañjanan”ti laddhavohāram hatthapāḡdasitahasitakathita-ālokitavilokitāḡdibhedam ākāram gaṇhāti.

Yatvādhikaraṇamenanti-ādimhi yaṃkāraṇā yassa cakkhundriyāsaṃvarassa hetu etaṃ puggalaṃ satikavāṇena cakkhundriyaṃ **asaṃvutaṃ** apihitacakkhudvāram hutvā viharantaṃ ete abhiḡjhādayo dhammā **anvāssaveyyum** anubandheyyum⁴ ajjhotthareyyum. **Tassa saṃvarāya na paṭipajjati**ti tassa cakkhundriyassa satikavāṇena pidahanatthāya na paṭipajjati, evambhūtoyeva ca “na rakkhati cakkhundriyaṃ, na cakkhundriye saṃvaram āpajjati”ti vuccati.

Tattha kiṇcāpi cakkhundriye saṃvaro vā asaṃvaro vā natthi, na hi cakkhupasāḡdam nissāya sati vā muṭṭhassaccaṃ vā uppajjati. Apica yaḡā

1. Sāsaṇkaṭṭhāne (Ka)

2. Senambaṅgaṇe (Sī)

* Vi-Ṭṭha 2. 68 piṭṭhe vitthāro.

3. Pākaṭībhāva (Ka)

4. Anuppabandheyyum (Sī)

rūpārammaṇaṃ cakkhussa āpāthamāgacchati, tadā bhavaṅge dvikkhattum
 uppajjitvā niruddhe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhayamānā
 uppajjitvā nirujjhati, tato cakkhuviññāṇaṃ dassanakiccaṃ, tato
 vipākamanodhātu sampañicchanakiccaṃ, tato
 vipākāhetukamanoviññāṇadhātu santīraṇakiccaṃ, tato
 kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu voṭṭhabbanakiccaṃ sādhayamānā uppajjitvā
 nirujjhati, tadanantaraṃ javanaṃ javati. Tatrāpi neva bhavaṅgasamaye, na
 āvajjanādīnaṃ aññatarasamaye saṃvaro vā asaṃvaro vā atthi, javanakkhaṇe
 pana dussīlyaṃ vā muṭṭhassaccaṃ vā aññāṇaṃ vā akkhanti vā kosajjaṃ vā
 uppajjati, asaṃvaro hoti.

Evam honto pana so cakkhundriye asaṃvaroti vuccati. Kasmā? Yasmā
 tasmim asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti bhavaṅgampi āvajjanādīnipi
 vīthiccittāni. Yathā kiṃ? Yathā nagare catūsu dvāresu asaṃvutesu kiñcāpi
 antogharadvārakoṭṭhakagabbhādayo susaṃvutā, tathāpi antonagare sabbaṃ
 bhaṇḍaṃ arakkhitaṃ agopitameva hoti. Nagaradvārena hi pavisitvā corā
 yadicchakaṃ kareyyum, evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmim
 asaṃvare sati dvārampi aguttaṃ hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi
 vīthiccittānīti.

Sotena saddaṃ sutvāti-ādīsipi eseṇa nayo. **Yā imesanti** evaṃ
 saṃvaraṃ anāpajjantassa imesaṃ channaṃ indriyānaṃ yā agutti yā agopanā
 yo anārakkho yo asaṃvaro, athakanaṃ apidahananti attho.

1353. Bhojane amattaññutāniddese **idhekaccoti** imasmim sattaloke
 ekacco. **Appaṭisaṅkhāti** paṭisaṅkhānapaññāya ajānitvā anupadhāretvā.
Ayonisoti anupāyena. **Āhāranti** asitapītādi-ajjhoharaṇīyaṃ. **Āhāretīti**
 paribhuñjati ajjhoharati. **Davāyāti**-ādi anupāyadassanattamaṃ vuttaṃ.
 Anupāyena hi āhārento davatthāya, madatthāya, maṇḍanatthāya,
 vibhūsanatthāya vā āhāreti, no idamatthitaṃ paṭicca. **Yā tattha asantuṭṭhitāti**
 yā tasmim ayoniso āhāraparibhoge asantussanā asantuṭṭhibhāvo.
Amattaññutāti amattaññubhāvo, pamāṇasaṅkhātāya mattāya ajānanaṃ.
Ayaṃ vuccatīti ayaṃ apaccavekkhitaparibhogavasena pavattā bhojane
 amattaññutā nāma vuccati.

1354. Indriyesu guttadvāratāniddese **cakkhunāti**-ādi vuttanayeneva veditabbam. **Na nimittaggāhī hotīti** chandarāgavasena vuttappakāram nimittam na gaṇhāti. Evaṃ sesapadānipi vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā “javane dussīlyādīsu uppannesu tasmim asamvare sati dvārampi aguttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni”¹ti vuttam, evamidha tasmim sīlādīsu uppannesu dvārampi guttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni. Yathā kim? Yathā nagaradvāresu susamvutesu kiñcāpi antogharādayo asamvutā honti, tathāpi antonagare sabbam bhaṇḍam surakkhitam sugopitameva hoti, nagaradvāresu pihitesu corānam paveso natthi, evameva javane sīlādīsu uppannesu dvārampi guttam hoti, bhavaṅgampi āvajjanādīnipi vīthiccittāni. Tasmā javanakkhaṇe uppajjamānopi cakkhundriye samvaroti vutto. **Sotena saddam sutvāti**-ādisupi eveda nayo.

1355. Bhojane mattaññutāniddese **paṭisaṅkhā yoniso āhāram āhāretīti** paṭisaṅkhānapaññāye jānitvā upāyena āhāram paribhuñjati. Idāni tam upāyam dassetuṃ “**neva davāyā**”²ti-ādi vuttam.

Tattha * **neva davāyāti** davatthāya na āhāreti. Tatha naṭalaṅghakādayo davatthāya āhārenti nāma. Yañhi bhojanam bhuttassa naccagītakabya¹ silokasaṅkhāto davo atirekatarena paṭibhāti, tam bhojanam adhammena visamena pariyesitvā te āhārenti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na madāyāti mānamadapurisamadānam vaḍḍhanatthāya na āhāreti. Tattha rājarājamahāmattā madatthāya āhārenti nāma. Te hi attano mānamadapurisamadānam vaḍḍhanatthāya piṇḍarasabhojanādīni paṇītabhojanāni bhuñjanti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na maṇḍanāyāti sarīramaṇḍanatthāya na āhāreti. Tattha rūpūpajīvinīyo mātugāmā, antepurikādayo ca sappiphaṇitam nāma pivanti. Te hi siniddham mudum mandam bhojanam āhārenti “evaṃ no aṅgalaṭṭhi³

* Visuddhi 1. 30 piṭṭhepi.

2. Maddham (Sī, Syā)

1. ...kabba (Sī), ...kābya (Syā)

3. Aṅgasandhi (Syā), aṅgalaṭṭhi (Sī, Ka)

susaṇṭhitā bhavissati, sarīre chavivaṇṇo pasanno bhavissati”ti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ na āhāreti.

Na vibhūsanāyāti sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti. Tattha nibbuddhamallamuṭṭhikamallādayo¹ susiniddhehi macchamaṃsādīhi sarīramaṃsaṃ piṇenti “evaṃ no maṃsaṃ ussadaṃ bhavissati pahārasahanatthāyā”ti. Ayaṃ pana bhikkhu evaṃ sarīre maṃsavibhūsanatthāya na āhāreti.

Yāvadevāti āhārāharaṇe payo janassa paricchedaniyamadassanaṃ. **Imassa kāyassa ṭhitiyāti** imassa catumahābhūtikakarakajāyassa ṭhapanatthāya āhāreti, idamassa āhārāharaṇe payo jananti attho. **Yāpanāyāti** jīvitindriyayāpanatthāya āhāreti. **Vihimsūparatiyāti** vihimśā nāma abhuttapaccayā uppajjanakā khudā² tassā uparatiyā vūpasamanatthāya āhāreti. **Brahmacariyānuggahāyāti** brahmacariyaṃ nāma tisso sikkhā sakalaṃ sāsanaṃ tassa anuggaṇhanatthāya āhāreti.

Ititi upāyanidassanaṃ, iminā upāyenāti attho. **Purāṇaṇca vedanaṃ paṭihanākhāmīti** purāṇavedanā nāma abhuttappaccayā uppajjanakavedanā, taṃ paṭihanissāmīti³ āhāreti. **Navaṇca vedanaṃ na uppādessāmīti** navavedanā nāma atibhuttappaccayena uppajjanakavedanā, taṃ na uppādessāmīti āhāreti. Atha vā navavedanā nāma bhuttappaccayā na-
uppajjanakavedanā⁴, tassā anuppannāya anuppajjanatthameva āhāreti. **Yātrā ca me bhavissatīti** yāpanā ca me bhavissati. **Anavajjātā cāti** ettha atthi sāvajjaṃ, atthi anavajjaṃ. Tattha adhammikapariyesanā adhammikapaṭiggahaṇaṃ adhammena paribhogoti idaṃ **sāvajjaṃ** nāma. Dhammena pariyesitvā dhammena paṭiggahetvā paccavekkhitvā paribhuñjanaṃ **anavajjaṃ** nāma. Ekacco anavajjeyeva⁵ sāvajjaṃ karoti, “laddhaṃ me”ti katvā pamāṇātikkantaṃ bhuñjati, taṃ jārāpetuṃ asakkonto uddhamvirecana-adhovirecanādīhi kilamati, sakalavīhāre bhikkhū tassa sarīrapaṭijaggaṇabhesajjapariyesanādīsu ussukkaṃ āpajjanti, “kim idan”ti vutte

1. Nibbuddhamallamuṭṭhikamallaceṭakādayo (Sī, Syā)

2. Khuddā (Syā, Ka)

3. Paṭivinodessāmīti (Ka)

4. Bhuttappaccayena uppajjanakavedanā (sabbattha), Ṭikā pana oloketabbā.

5. Anavajjaṃyeva (Sī, Ka)

“asukassa nāma udaraṃ uddhumātan”ti-ādīni vadanti, “esa niccakālampi evaṃpakatikoyeva, attano kucchipamāṇaṃ nāma na jānātī”ti nindanti garahanti. Ayaṃ anavajjeyeva sāvajjaṃ karoti nāma. Evaṃ akatvā “anavajjatā ca bhavissatī”ti āhāreti.

Phāsuvihāro cāti etthāpi atthi phāsuvihāro, atthi na phāsuvihāro. Tattha * āharahatthako alaṃsāṭako tatthavaṭṭako kākamāsako bhuttavamitakoti imesaṃ pañcannaṃ brāhmaṇānaṃ bhojanaṃ na phāsuvihāro nāma. Etesu hi **āharahatthako** nāma bahuṃ bhuñjitvā attano dhammatāya uṭṭhātuṃ asakkonto “āhara hatthan”ti vadati. **Alaṃsāṭako** nāma accuddhumātakucchitāya uṭṭhitopi sāṭakaṃ nivāsetuṃ na sakkoti. **Tatthavaṭṭako** nāma uṭṭhātuṃ asakkonto tattheva parivaṭṭati. **Kākamāsako** nāma yathā kākehi āmasituṃ sakkā hoti, evaṃ yāva mukhadvārā āhāreti. **Bhuttavamitako** nāma mukhena sandhāretuṃ asakkonto tattheva vamati. Evaṃ akatvā “phāsuvihāro ca me bhavissatī”ti āhāreti. **Phāsuvihāro** nāma catūhi pañcahi ālopehi ūnūdaratā. Ettakañhi bhuñjitvā pāṇīyaṃ pivato cattāro iriyāpathā sukhena pavattanti. Tasmā Dhammasenāpati evamāha—

“Cattāro pañca ālope, abhuvā udakaṃ pive.

Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti¹.

Imasmim̐ pana ṭhāne aṅgāni samodhānetabbāni. “Neva davāyā”ti hi ekaṃ aṅgaṃ, “na madāyā”ti ekaṃ, “na maṇḍanāyā”ti ekaṃ, “na vibhūsanāyā”ti ekaṃ, “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihan̐khāmi, navaṇca vedanaṃ na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yatrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ aṅgaṃ, “anavajjatā ca phāsuvihāro cā”ti ayamettha bhojanānisaṃso. Mahāsīvatthero panāha “heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni samodhānetabbāni”ti. Tattha “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ekaṃ aṅgaṃ, “yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā”ti ekaṃ, “brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanaṃ paṭihan̐khāmi”ti ekaṃ,

* Visuddhi 1. 31 piṭṭhepi.

1. Khu 2. 343 Theragāthāyaṃ.

“navañca vedanaṃ na uppādessāmi”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjatā cā”ti ekaṃ, phāsuvihāro pana bhojanānisamsoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ āhāraṃ āhārento bhojane mattaññū nāma hoti.

Ayaṃ vuccatīti ayaṃ pariyesanapaṭiggahaṇaparibhogesu yuttappamāṇajānanavasena pavatto paccavekkhitaparibhogo bhojane mattaññutā nāma vuccati.

1356. Muṭṭhassaccaniddese **asatī**ti sativirahitā cattāro khandhā. **Ananussati appaṭissatī**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Asaraṇatā**ti asaraṇākāro. **Adhāraṇatā**ti dhāretuṃ asamatthatā. Tāya hi samannāgato puggalo ādhānappatto¹ nidhānakkhamo na hoti. Udaḥ alābukaṭāhaṃ viya ārammaṇe pilavatīti **pilāpanatā**. **Sammusanatā**ti² naṭṭhamuṭṭhassatitā, tāya hi samannāgato puggalo nikkhittabhatto viya kāko, nikkhittamaṃso viya ca siṅgālo hoti.

1361. Bhāvanābalaniddese **kusalānaṃ dhammānanti** bodhipakkhiyadhammānaṃ **āsevanā**ti-ādisevanā. **Bhāvanā**ti vaḍḍhanā. **Bahulīkamanti** punappunaṃ karaṇaṃ.

1368. Sīlavipattiniddeso sīlasampadāniddesapaṭipakkhato veditabbo. Diṭṭhivipattiniddeso ca diṭṭhisampadāniddesapaṭipakkhato, diṭṭhisampadāniddeso ca diṭṭhupādānaniddesapaṭipakkhato. Sīlavisuddhiniddeso kiñcāpi sīlasampadāniddesena samāno, tattha pana visuddhisampāpakaṃ pātimokkhasaṃvarasīlaṃ kathitaṃ, idha visuddhippattaṃ sīlaṃ. Sati ca sampajaññañca, paṭisaṅkhānabalañca bhāvanābalañca, samatho ca vipassanā ca, samathanimittañca paggāhanimittañca, paggāho ca avikkhepo ca, sīlasampadā ca diṭṭhisampadā cāti imehi pana chahi dukehi catubhūmakāpi lokiyalokuttaradhammāva kathitā.

1373. Diṭṭhivusuddhiniddese **kammassakataññānanti** “idaṃ kammaṃ sakaṃ, idaṃ no sakaṃ”ti jānanapaññā. Tattha attanā vā kataṃ hotu parena vā, sabbampi akusalakammaṃ no sakaṃ. Kasmā? Atthabhañjanato, anattahajananato ca. Kusalakammaṃ pana anattabhañjanato, atthahajananato ca sakaṃ nāma. Tattha

1. Ādhāraṇappatto (Sī), ādhārappatto (Syā)

2. Pamussanatāti (Syā, Ka)

yathā nāma sadhano sabhogo puriso addhānamaggaṃ paṭipajjitvā antarāmagge gāmanigamādīsu nakkhatte saṃghuṭṭhe “ahaṃ āgantuko, kaṃ nu kho nissāya nakkhattaṃ kīḷeyyan”ti acintetvā yathā yathā icchati, tena tena nīhārena nakkhattaṃ kīḷanto sukhena kantāraṃ atikkamati. Evameva imasmim kammassakataññāṇe ṭhatvā ime sattā bahum vaṭṭagāmikammaṃ āyūhitvā sukhena sukhaṃ anubhavantā arahattaṃ pattā gaṇanapathaṃ vītivattā. **Saccānulomikaññāṇanti** catunnaṃ saccānaṃ anulomaṃ vipassanāññāṇaṃ. **Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ phalasamaṅgissa ñāṇanti** maggaññāṇaphalaññāṇāniyeva.

1374. “**Diṭṭhivisuddhi kho panā**”tipadassa niddese “**yā paññā pajānanā**”ti-ādīhi padehi heṭṭhā vuttāni kammassakataññāṇādīneva cattāri ñāṇāni vibhattāni.

1375. “**Yathādiṭṭhissa ca padhānan**”tipadassa niddese “**yo cetasiko vīriyārambho**”ti-ādīhi padehi niddiṭṭhaṃ vīriyaṃ paññāgatikameva. Paññāya hi¹ lokiyaṭṭhāne lokiyaṃ, lokuttaraṭṭhāne lokuttaranti vedītabbaṃ.

1376. Saṃvegadukaniddese **jātibhayanti** jātiṃ bhayato disvā ṭhitaññāṇaṃ. Jarāmarañabhayādīsupi eseva nayo.

1377. **Anuppannānaṃ pāpakānanti**-ādīhi jāti-ādīni bhayato disvā jātijarābyādhimaraṇehi muccitukāmassa upāyapadhānaṃ kathitaṃ. Padabhājanīyassa panattho **Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ**² āvi bhavissati.

1378. **Asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesū**tipadaniddese **bhiyyokamyatāti** visesakāmatā. Idhekacco hi āditova pakkhikabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā uposathikaṃ vā pāṭipadikaṃ vā deti, so tena asantuṭṭho hutvā puna dhurabhattaṃ saṃghabhattaṃ vassāvāsikaṃ deti, āvāsaṃ kāreti, cattāropi paccaye deti, tatrāpi asantuṭṭho hutvā saraṇāni gaṇhāti, pañca sīlāni samādiyati, tatrāpi asantuṭṭho hutvā pabbajati, pabbajitvā ekaṃ nikāyaṃ dve nikāyeti Tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ gaṇhāti, aṭṭha samāpattiyo bhāveti, vipassanaṃ vadḍhetvā arahattaṃ

1. Paññāya (Sī, Syā)

2. Abhi-Ṭṭha 2. 262 piṭṭhādīsu.

gaṇhāti, arahattappattito paṭṭhāya mahāsantuṭṭho nāma hoti. Evaṃ yāva arahattā visesakāmatā bhiyyokamyatā nāma.

1379. “**Appaṭivānitā ca padhānasmin**”tipadassa niddese yasmā pantasenāsanesu adhikusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya ukkaṇṭhamāno padhānaṃ paṭivāseti nāma, anukkaṇṭhamāno no paṭivāseti nāma. Tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ “**yā kusalānaṃ dhammānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sakkaccakiriyatāti** kusalānaṃ karane sakkaccakāritā. **Sātaccakiriyatāti** satatameva karaṇaṃ. **Aṭṭhitakiriyatāti** khaṇḍaṃ akatvā aṭṭhapetvā karaṇaṃ. **Anolīnavuttitāti** alīnajīvitā¹, alīnapavattitā vā. **Anikkhittachandatāti** kusalacchandassa anikkhipanaṃ. **Anikkhittadhuratāti** kusalakaraṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ.

1380. **Pubbenivāsānussatiñāṇaṃ vijjāti** ettha **pubbenivāsoti** pubbe nivutthakkhandhā ca khandhapaṭibaddhaṇca. Pubbenivāsassa anussati pubbenivāsānussati, tāya sampayuttaṃ ñāṇaṃ **pubbenivāsānussatiñāṇaṃ**. Tayidaṃ pubbe nivutthakkhandhapaṭicchādaṃ tamaṃ vijjhatīti **vijjā**. Taṃ tamaṃ vijjhitvā te khandhe vidite pākaṭe karotīti viditakaraṇaṭṭhenāpi **vijjā**.

Cutūpapāte ñāṇanti cutiyaṇca upapāte ca ñāṇaṃ. Idampi sattānaṃ cutipaṭisandhicchādaṃ tamaṃ vijjhatīti **vijjā**, taṃ tamaṃ vijjhitvā sattānaṃ cutipaṭisandhiyo viditā pākaṭā karotīti viditakaraṇaṭṭhenāpi **vijjā**. **Āsavānaṃ khaye ñāṇanti** sabbakilesānaṃ khayasaṃmaye ñāṇaṃ. Tayidaṃ catusaccacchādatamaṃ vijjhatīti **vijjā**, taṃ tamaṃ vijjhitvā cattāri saccāni viditāni pākaṭāni karotīti viditakaraṇaṭṭhenāpi **vijjā**.

1381. **Cittassa ca adhimutti nibbānañcāti** ettha ārammaṇe adhimuccanaṭṭhena, paccanīkadhammehi ca suṭṭhu muttaṭṭhena aṭṭha samāpattiyo cittassa **adhimutti** nāma. Itaraṃ pana natthi ettha taṇhāsāṅkhātāṃ vānaṃ, niggaṭāṃ vā tasmā vānāti **nibbānaṃ**. Tattha aṭṭha samāpattiyo sayāṃ vikkhambhitakilesehi vimuttattā vimuttitīti vuttā, nibbānaṃ pana sabbakilesehi accantaṃ vimuttattā vimuttitīti.

1. Alīnajīvitatā (Sī)

1382. **Maggasamaṅgissa** ñāṇanti cattāri maggañāṇāni. **Phalasamaṅgissa** ñāṇanti cattāri phalañāṇāni. Tattha paṭhamamaggañāṇaṃ pañca kilese khepentaṃ nirodhentaṃ vūpasamentaṃ paṭippassambentaṃ uppajjatīti khaye ñāṇaṃ nāma jātaṃ. Dutiyamaggañāṇaṃ cattāro kilese, tathā tatiyamaggañāṇaṃ. Catutthamaggañāṇaṃ pana aṭṭha kilese khepentaṃ nirodhentaṃ vūpasamentaṃ paṭippassambhentaṃ uppajjatīti **khaye ñāṇaṃ** nāma jātaṃ. Taṃ taṃ maggaphalañāṇaṃ pana tesaṃ tesaṃ kilesānaṃ khīṇante niruddhante vūpasamante paṭippassambhante anuppādante appavattante uppannanti **anuppāde ñāṇaṃ** nāma jātanti.

Aṭṭhasāliniyā Dhammasaṅgaha-aṭṭhakathāya

Nikkhepakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Aṭṭhakathākaṇḍa

Tika-atthuddhāravaṇṇanā

1384. Idāni Nikkhepakaṇḍānantaraṃ ṭhapitassa Aṭṭhakathākaṇḍassa vaṇṇanākkamo anupatto. Kasmā panetaṃ Aṭṭhakathākaṇḍaṃ nāma jātanti? Tepītakassa Buddhavacanassa atthaṃ uddharitvā ṭhapitattā. Tīsupi hi piṭakesu dhammantaraṃ āgataṃ Aṭṭhakathākaṇḍeneva paricchinditvā¹ vinicchitaṃ suvinicchitaṃ nāma hoti. Sakale Abhidhammapiṭake nayamaggaṃ Mahāpakaraṇe pañhuddhāraṃ gaṇanacāraṃ asallakkhentenāpi Aṭṭhakathākaṇḍatoyeva samānetuṃ vaṭṭati.

Kuto pabhavaṃ pana etanti? Sāriputtattherappabhavaṃ. Sāriputtatthero hi ekassa attano saddhivihārikassa Nikkhepakaṇḍe atthuddhāraṃ sallakkhetuṃ assakkontassa Aṭṭhakathākaṇḍaṃ kathetvā adāsi, idaṃ pana Mahā-aṭṭhakathāyaṃ paṭikkhipitvā idaṃ vuttaṃ— abhidhammo nāma na sāvakaṇḍo na sāvakagocaro, Buddhavisayo esa Buddhagocaro, Dhammasenāpati pana saddhivihārikena pucchito taṃ ādāya Satthu santikaṃ gantvā Sammāsambuddhassa kathesi. Sammāsambuddho tassa bhikkhuno Aṭṭhakathākaṇḍaṃ kathetvā adāsi. Kathaṃ? Bhagavā hi “katame dhammā kusalā”ti pucchi. “Kusalā dhammā nāma katame”ti sallakkhesīti attho, athassa tuṇhībhūtaṃ nanu yaṃ mayā “katame dhammā kusalā, yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti”ti- ādinā nayena bhūmibhedato kusalaṃ dassitaṃ, sabbampi taṃ “catūsu bhūmīsu kusalaṃ, ime dhammā kusalā”ti iminā nayena kaṇṇikaṃ kaṇṇikaṃ ghaṭaṃ ghaṭaṃ gocchakaṃ gocchakaṃ katvā atthuddhāravasena kusalādidhamme dassento kathetvā adāsi.

Tattha **catūsūti** kāmāvacaraṇūpāvacaraṇūpāvacara-apariyāpannāsu. **Kusalanti** phassādibhedaṃ kusalaṃ. **Ime dhammā kusalā**ti ime sabbepi tāsu tāsu bhūmīsu vuttā phassādayo dhammā kusalā nāma.

1385. Akusalānaṃ pana bhūmivasena bhedaḥbhāvato “**dvādasa akusalacittuppadā**”ti āha. Tattha uppajjati **uppādo**, cittameva

uppādo **cittuppādo**, desanāsīsameva cetam, yathā pana “rājā āgato”ti vutte amaccādīnampi āgamanam vuttameva hoti, evam “cittuppādā”ti vutte tehi sampayuttadhammāpi vuttāva hontīti sabbattha cittuppādaggahaṇena sasampayuttadhammam cittam gahitanti veditabbam. Ito param **“catūsu bhūmīsu vipāko”**ti-ādīnam sabbesampi tikadukabhājanīyapadānam attho vedanāttikādīsu ca sukhādīnam navattabbatā heṭṭhā vuttanayeneva Pāḷiyattham vīmaṁsitvā veditabbā, visesamattameva pana vakkhāma.

1420. Tattha parittārammaṇattike tāva **sabbo kāmāvacarassa vipākoti** ettha dvipaṇcaviññāṇāni cakkhupasādādayo nissāya niyameneva iṭṭhāniṭṭhādibhede rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbadhamme ārabba pavattantīti parittārammaṇāni. Kusalākusalavipākā pana dve manodhātuyo hadayavatthum nissāya cakkhuviññāṇādīnam anantarā niyamato rūpādīneva ārabba pavattantīti parittārammaṇā. Kusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātu somanassasahagatā pañcadvāre santīraṇavasena, chasu dvāresu tadārammaṇavasenāti niyamato rūpādīni cha parittārammaṇāneva ārabba pavattatīti parittārammaṇā.

Kusalākusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātudvayam pañcadvāre santīraṇavasena, chasu dvāresu tadārammaṇavasena niyamato rūpādīni cha parittārammaṇāneva ārabba pavattati. Paṭisandhivasena pavattamānampi parittam kammaṁ, kammanimittam, gatinimittam vā ārammaṇam karoti. Pavattiyam bhavaṅgavasena, pariyoṣāne cutivasena pavattamānampi tadeva ārammaṇam karotīti parittārammaṇam. Aṭṭha pana sahetukavipākacittuppādā ettha vuttanayeneva tadārammaṇavasena, paṭisandhibhavaṅgacutivasena ca parittadhammeyeva ārabba pavattanti. Kiriyamanodhātu pañcadvāre rūpādīni ārabba pavattati, somanassasahagatāhetukakiriyamanoviññāṇadhātu chasu dvāresu paccuppanne, manodvāre atītānāgatepi paritte rūpādīdhammeyeva ārabba khīṇāsavānam pahaṭṭhākāram kurumānā pavattatīti parittārammaṇā. Evamime pañcaviṣati cittuppādā ekanteneva **parittārammaṇā**ti veditabbā.

1421. Viññāṇaṇcāyatana nevasaññānāsaññāyatanadhammā attano attano heṭṭhimam samāpattim ārabba pavattanato **mahaggatārammaṇā** eva. Maggaphaladhammā nibbānārammaṇattā **appamāṇārammaṇā**.

Kusalato cattāro, kiriyato cattāroti aṭṭha nāṇavippayuttacittuppādā
 sekkhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ
 asakkaccadānapaccavekkhaṇadhammasavanādīsu kāmāvacaradhamme
 ārabba pavattikāle parittārammaṇā, atipaguṇānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ
 paccavekkhaṇakāle mahaggaṭṭārammaṇā,
 kasiṇanimittādīpaññattipaccavekkhaṇakāle navattabbārammaṇā. Akusalato
 cattāro diṭṭhigatasampayuttacittuppādā pañcapaṇṇāsāya
 kāmāvacaradhammānaṃ “satto satto”ti parāmasana-assādanābhinandanakāle
 parittārammaṇā, tenevākārena sattavīsati mahaggaṭṭadhamme ārabba
 pavattikāle mahaggaṭṭārammaṇā, paṇṇattidhamme ārabba pavattanakāle siyā
 navattabbārammaṇā. Diṭṭhivippayuttānaṃ teyeva dhamme ārabba kevalaṃ
 assādanābhinandanavasena pavattiyāṃ, paṭighasampayuttānaṃ
 domanassavasena, vicikicchāsampayuttacittuppādassa anīṭṭhaṅgatavasena¹,
 uddhaccasahagatassa vikkhepavasena avūpasamavasena ca pavattiyāṃ
 parittamahaggaṭṭanavattabbārammaṇatā veditabbā. Etesu pana ekadhammopi
 appamāṇe ārabba pavattitum na sakkoti. Tasmā na appamāṇārammaṇā.

Kusalato cattāro, kiriyato cattāroti aṭṭha nāṇasampayuttacittuppādā
 sekkhaputhujjanakhīṇāsavānaṃ
 sakkaccadānapaccavekkhaṇadhammasavanādīsu yathāvuttappakāre dhamme
 ārabba pavattikāle parittamahaggaṭṭanavattabbārammaṇā honti,
 gotrabhukāle, lokuttaradhamme paccavekkhaṇakāle ca nesaṃ
appamāṇārammaṇatā veditabbā.

Yaṃ panetaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ, taṃ
 sabbatthapāḍakacattutthaṃ ākāsaṇacattutthaṃ ālokaṇacattutthaṃ
 brāhmavihāracattutthaṃ ānāpānacattutthaṃ iddhiṇacattutthaṃ
 dibbasotacattutthaṃ cetopariyaññānacattutthaṃ
 yathākammupagaññānacattutthaṃ dibbacakkhuññānacattutthaṃ
 pubbenivāsaññānacattutthaṃ anāgataṃsaññānacattutthanti kusalatopi kiriyatopi
 dvādasavidhaṃ hoti.

Tattha **sabbatthapāḍakacattutthaṃ** nāma aṭṭhasu kaṣiṇesu
 cattutthajjhānaṃ, tañhi vipassanāyapi pāḍakaṃ hoti, abhiññānampi
 nirodhassāpi vaṭṭassāpi pāḍakaṃ hotiyevāti sabbatthapāḍakanti vuttaṃ.
Ākāsaṇa-ālokaṇacattutthāni pana vipassanāyapi abhiññānampi
 vaṭṭassāpi

1. Anīṭṭhagatavasena (Syā, Ka)

pādakāni honti, nirodhapādakāneva na honti. **Brahmavihāra-ānāpānacetutthāni** vipassanāya ceva vaṭṭassa ca pādakāni honti, abhiññānaṃ pana nirodhassa ca pādakāni na honti. Tattha dasavidhampi kasiṇajjhānaṃ kasiṇapaṇṇattim ārabba pavattattā, brahmavihāracatutthaṃ sattapaṇṇattim ārabba pavattattā, ānāpānacetutthaṃ nimittaṃ ārabba pavattattā parittādivasena navattabbadhammārammaṇato navattabbārammaṇaṃ nāma hoti.

Iddhividhacetutthaṃ parittamahaggaṭārammaṇaṃ hoti, kathaṃ? Tañhi yadā kāyaṃ cittasannissitaṃ katvā adissamānena kāyena gantukāmo cittavasena kāyaṃ pariṇāmeti, mahaggatacitte samodahati samoropeti, tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇaṃ hotīti katvā rūpakāyārammaṇato parittārammaṇaṃ hoti. Yadā cittaṃ kāyasannissitaṃ katvā dissamānena kāyena gantukāmo kāyavasena cittaṃ pariṇāmeti, pādakajjhānacittaṃ rūpakāye samodahati samāropeti, tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇaṃ hotīti katvā mahaggatacittārammaṇato mahaggaṭārammaṇaṃ hoti.

Dibbasotacetutthaṃ saddaṃ ārabba pavattattā ekantaparittārammaṇameva. **Cetopariyaññacetutthaṃ** parittamahaggata-appamāṇārammaṇaṃ hoti. Kathaṃ? Tañhi paresaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacaracittajānanakāle mahaggaṭārammaṇaṃ, maggaṭṭhalajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ hoti. Ettha ca puthujjano sotāpannassa cittaṃ na jānāti, sotāpanno vā sakadāgāmiṃsāti evaṃ yāva arahato netabbaṃ, arahā pana sabbesaṃ cittaṃ jānāti, aññopi ca uparimo heṭṭhimassāti ayaṃ viseso veditabbo. **Yathākammupagaññacetutthaṃ** kāmāvacarakammajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakammajānanakāle mahaggaṭārammaṇaṃ.

Dibbacakkhuññacetutthaṃ rūpārammaṇattā ekantaparittārammaṇameva. **Pubbenivāsaññacetutthaṃ** parittamahaggata-appamāṇanavattabbārammaṇaṃ hoti. Kathaṃ? Tañhi kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ hoti, rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggaṭārammaṇaṃ, atīte attanā vā parehi vā bhāvitamaggaṃ, sacchikataphalañca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ, “atīte Buddhā maggaṃ bhāvayimīsu, phalaṃ sacchākāṃsu, nibbānadhātuyā

parinibbāyimsū”ti chinnavatūmakānussaraṇavasena
maggaphalanibbānapaccavekkhaṇatopi appamāṇārammaṇaṃ, “atīte Vipassī
nāma Bhagavā ahosi, tassa Bandhumatī nāma nagaraṃ ahosi, Bandhumā
nāma rājā pitā, Bandhumatī nāma mātā”ti-ādinā nayena
nāmagottapathavīnimittādi-anussaraṇakāle navattabbārammaṇaṃ hoti.

Anāgataṃsaññānācatutthepi ese va nayo. Tañhi “ayaṃ anāgate
kāmaṇvacare nibbattissatī”ti jānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. “Rūpāvacare
vā arūpāvacare vā nibbattissatī”ti jānanakāle mahaggaṭārammaṇaṃ.
“Maggāṃ bhāvēssati, phalaṃ sacchikarissati, nibbānadhātuyā
parinibbāyissatī”ti jānanakāle appamāṇārammaṇaṃ. “Anāgate Metteyyo
nāma Bhagavā uppajjissati, Subrahma nāmassa brāhmaṇo pitā bhavissati,
Brahmavātī nāma Brāhmaṇī mātā bhavissatī”ti-ādinā nayena
nāmagottajānanakāle navattabbārammaṇaṃ hoti.

Arūpāvacaracatutthaṃ pana āsavānaṃ khayacatutthaṃca Pāliyaṃ
āgataṭṭhāneyeva kathessāmi¹. Kiriyaḥetukamanoviññānadhātu
upekkhāsahagatā sabbesampi etesaṃ kusalākusalakiriya-cittānaṃ purecārikā,
tassā tesu vuttanayeneva ārammaṇabhedo veditaḥbo. Pañcadvāre pana
voṭṭhabbanavasena pavattiyaṃ ekantaparittārammaṇāva hoti.
Rūpāvacaratikacatukkajjhānādīni parittādibhāvena navattabbadhammaṃ
ārabbha pavattito navattabbārammaṇāni. Ettha hi rūpāvacarāni
pathavīkaṣiṇādīsu pavattanti. Ākāsaṇācāyatanāṃ ugghāṭimākāse,
ākāsaṇācāyatanāṃ viññāṇāpagameti.

1429. Maggārammaṇattike ādimhi vuttā aṭṭha
ñāṇasampayuttacittuppādā sekkhāsekkhānaṃ attanā paṭividdhamaggānaṃ
paccavekkhaṇakāle maggārammaṇā, maggena pana asahajātattā na
maggahetukā, attanā paṭividdhamaggaṃ garuṃ katvā paccavekkhaṇakāle
ārammaṇādhipativasena maggādhipatino, aññadhammārammaṇakāle na
vattabbā “maggārammaṇā”tipi “maggādhipatino”tipi. Cattāro ariyamaggā
maggasaṅkhātassa, maggasampayuttassa vā hetuno atthitāya ekantato
maggahetukāva, vīriyaṃ pana vīmaṃsaṃ vā jeṭṭhakaṃ katvā

1. Kathīyati (Sī, Syā)

maggabhāvanākāle saha-jātādhipatinā siyā maggādhipatino, chandacittānaṃ aññatarajeṭṭhakakāle siyā na vattabbā “maggādhipatino”ti.

Dvādasavidhe rūpāvacaracatutthajjhāne sabbatthapādakacatutthādīni nava jhānāni neva maggārammaṇāni, na maggahetukāni, na maggādhipatīni. Cetopariyañānapubbenivāsañāṇa-anāgataṃsañāṇacatutthāni pana ariyānaṃ maggahetukāni, maggaṃ garuṃ katvā appavattito na maggādhipatīni. Kasmā panetāni na maggaṃ garuṃ karontīti? Attano mahaggatatāya. Yathā hi rājānaṃ sabbo loko garuṃ karoti, mātāpitaro pana na karonti. Na hi te rājānaṃ disvā āsanā vuṭṭhahanti, na añjalikammādīni karonti, daharakāle voharitanayeneva voharanti. Evametānipi attano mahaggatatāya na maggaṃ garuṃ karonti.

Kiriyāhetukamanoviññāṇadhātupi ariyānaṃ maggapaccavekkhaṇakāle paccavekkhaṇapurecārikattā maggārammaṇā hoti, maggena asahajātattā pana na maggahetukā, maggaṃ garuṃ katvā appavattito na maggādhipati. Kasmā garuṃ na karotīti? Attano ahetukatāya hīnatāya jaḷatāya. Yathā hi rājānaṃ sabbo loko garuṃ karoti, attano parijanā pana khujjavāmanakaceṭakādayo attano aññānatāya paṇḍitamanussā viya nātigaruṃ karonti, evameva idampi cittaṃ attano ahetukatāya hīnatāya jaḷatāya maggaṃ garuṃ na karoti.

Ñānavippayuttakusalādīni ñāṇabhāvena ceva lokiyadhammārammaṇatāya ca maggārammaṇādibhāvaṃ na labhanti, navattabbārammaṇāneva hontīti veditabbānīti.

1432. Atītārammaṇattike
viññāṇaṇcāyatananevasaññānāsaññāyatanadhammā heṭṭhā atītasamāpattim ārabha pavattito ekantena **atītārammaṇāva**.

1433. **Niyogā anāgatārammaṇā natthīti** niyamena pāṭiyekkaṃ cittaṃ anāgatārammaṇaṃ nāma natthi. Nanu ca anāgataṃsañāṇaṃ ekantena anāgatārammaṇaṃ, cetopariyañāṇampi anāgataṃ ārabha pavattatīti.

no na pavattati, pāṭiyekkaṃ pana etaṃ ekaṃ cittaṃ nāma natthi,
rūpāvacaracatutthajjhānena saṅgahitattā aññehi mahaggatacittēhi missakaṃ
hoti. Tena vuttaṃ “niyogā anāgatārammaṇā natthi”ti.

1434. Dvipaṇcaviṇṇāṇāni, tisso manodhātuyo ca paccuppannesu
rūpādīsu pavattito **paccuppannārammaṇā** nāma. **Dasa cittuppādā**ti ettha
aṭṭha tāva sahetukā devamanussānaṃ paṭisandhiggahaṇakāle kammaṃ vā
kammanimittaṃ vā ārabba pavattiyaṃ atītārammaṇā, bhavaṅgacutikālesupi
eseva nayo. Gatanimittaṃ pana ārabba paṭisandhiggahaṇakāle, tato paraṃ
bhavaṅgakāle ca paccuppannārammaṇā, tathā pañcadvāre
tadārammaṇavasena pavattiyaṃ. Manodvāre pana
atītānāgatapaccuppannārammaṇānaṃ javanānaṃ ārammaṇaṃ gahetvā
pavattito atītānāgatapaccuppannārammaṇā, kusalavipākāhetuka-
upekkhāsahagatamanoviṇṇāṇadhātuyampi eseva nayo. Kevalaṇhi sā
manussesu jaccandhādīnaṃ paṭisandhi hoti, pañcadvāre ca santīraṇavasenāpi
paccuppannārammaṇā hotīti ayamettha viseso. Somanassasahagatā pana
pañcadvāre santīraṇavasena, tadārammaṇavasena ca paccuppannārammaṇā
hoti, manodvāre tadārammaṇavasena sahetukavipākā viya
atītānāgatapaccuppannārammaṇāti veditabbā.

Akusalavipākāhetukamanoviṇṇāṇadhātu pana kusalavipākāya
upekkhāsahagatāhetukāya samānagatikā eva. Kevalaṇhi sā āpāyikānaṃ
paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattatīti ayamettha viseso.
Kiriyaṇhetukamanoviṇṇāṇadhātu somanassasahagatā khīṇāsavānaṃ
pañcadvāre pahaṭṭhākāraṃ kurumānā paccuppannārammaṇā hoti,
manodvāre atītādibhede dhamme ārabba hasituppādavasena pavattiyaṃ
atītānāgatapaccuppannārammaṇā hoti.

Kāmāvacarakusalanti-ādīsu kusalato tāva cattāro
ñāṇasampayuttacittuppādā sekkhaputhujjanānaṃ atītādibhedāni
khandhadhātu-āyatanāni sammasantānaṃ paccavekkhantānaṃ
atītānāgatapaccuppannārammaṇā honti, paṇṇattinibbānapaccavekkhaṇe
navattabbārammaṇā. Ñāṇavippayuttēsupi eseva

nayo. Kevalañhi tehi¹ maggaphalanibbānapaccavekkhaṇā natthi.
Ayamevettha viseso.

Akusalato cattāro diṭṭhisampayuttacittuppādā atītādibhedānaṃ
khandhadhātu-āyatanānaṃ assādanābhinandanaparāmāsakāle atītādi-
ārammaṇā honti, paṇṇattiṃ ārabba assādentassa abhinandantassa “satto
satto”ti parāmasitvā gaṇhantassa navattabbārammaṇā honti.
Diṭṭhivippayuttesupi eseva nayo. Kevalañhi tehi parāmāsaggahaṇaṃ natthi.
Dve paṭighasampayuttacittuppādā atītādibhede dhamme ārabba
domanassitānaṃ atītādi-ārammaṇā, paṇṇattiṃ ārabba domanassitānaṃ
navattabbārammaṇā. Vicikicchuddhaccasampayuttā tesu eva dhammesu
aniṭṭhaṅgatabhāvena ceva uddhatabhāvena ca pavattiyaṃ
atītānāgatapaccuppannavattabbārammaṇā. Kiriyaato aṭṭha
sahetukacittuppādā kusalacittuppādagatikā eva.
Kiriyaahetukamanoviññādhātu upekkhāsahagatā pañcadvāre
voṭṭhabbanavasena pavattiyaṃ paccuppannārammaṇāva, manodvāre
atītānāgatapaccuppannārammaṇānañceva paṇṇattinibbānārammaṇānañca
javanānaṃ purecārikakāle atītānāgatapaccuppannavattabbārammaṇā.

Yathāvuttappabhede rūpāvacarajjhāne sabbatthapādakacattutthaṃ,
ākāsakaṣiṇacattutthaṃ, ālokaṣiṇacattutthaṃ, brahmavihāraccattutthaṃ,
ānāpānacattutthanti imāni pañca navattabbārammaṇāneva.
Iddhividhacattutthaṃ kāyavasena cittaṃ pariṇāmentassa
atītāpādakajjhānacittaṃ ārabba pavattanato atītārammaṇaṃ,
mahādhātunidhāne Mahākassapatttherādīnaṃ viya anāgataṃ
adhiṭṭhahantānaṃ anāgatārammaṇaṃ hoti. * **Mahākassapattthero** kira
mahādhātunidhānaṃ karonto “anāgate aṭṭhārasavassādhikāni dve vassasatāni
ime gandhā mā sussiṃsu, pupphāni mā milāyīṃsu, dīpā mā nibbāyīṃsū”ti
adhiṭṭhahi, sabbaṃ tattheva ahosi. **Assaguttatthero** vattaniyasenāsane
Bhikkhusaṃghaṃ sukkhabhattaṃ bhuñjamānaṃ disvā “udakasoṇḍi divase
divase purebhattaṃ dadhiraṣā hotū”ti adhiṭṭhahi, purebhattaṃ gahitaṃ
dadhiraṣaṃ hoti, pacchābhatte pākaticameva. Kāyaṃ pana cittasannissitaṃ
katvā adissamānena kāyena gamanakāle aññassa vā

1. Tesāṃ (Sī, Ka)

* Visuddhi 2. 60 piṭṭhepi.

pāṭihāriyassa karaṇakāle kāyaṃ ārabba pavattattā paccuppannārammaṇaṃ hoti.

Dibbasotacatutthaṃ vijjamānasaddameva ārabba pavattito paccuppannārammaṇaṃ hoti. Cetopariyaññacatutthaṃ atīte sattadivasabbhantare anāgate sattadivasabbhantare paresaṃ cittaṃ jānantassa atītārammaṇaṃ anāgatārammaṇaṃ ca hoti, sattadivasātikkame pana taṃ jānituṃ na sakkoti. Atītānāgataṃ saññānānaṃ hi esa visayo, na etassa. Paccuppannājānanakāle pana paccuppannārammaṇaṃ hoti.

Paccuppannaṃ nāmetaṃ tividhaṃ khaṇapaccuppannaṃ, santati-paccuppannaṃ, addhāpaccuppannaṃ. Tattha uppādaṭṭhitibhaṅgappattaṃ **khaṇapaccuppannaṃ**. Ekadvisantativārapariyāpannaṃ **santatipaccuppannaṃ**. Tattha andhakāre nisīditvā ālokaṭṭhānaṃ gatassa na tāva ārammaṇaṃ pākaṇaṃ hoti, yāva pana taṃ pākaṇaṃ hoti, etthantare ekadvisantativārā veditabbā. Ālokaṭṭhāne vicarivā ovarakaṃ pavitṭhassāpi na tāva sahasā rūpaṃ pākaṇaṃ hoti, yāva taṃ pākaṇaṃ hoti, etthantare ekadvisantativārā veditabbā. Dūre ṭhatvā pana rajakānaṃ hatthavikāraṃ, ghaṇḍi¹ bheri-ādi-ākoṭanavikāraṃ ca disvāpi na tāva saddaṃ suṇāti, yāva pana taṃ suṇāti, etasmimpi antare ekadvisantativārā veditabbā. Evaṃ tāva **Majjhimabhāṇakā. Saṃyuttabhāṇakā** pana rūpasantati arūpasantatīti dve santatiyo vatvā “udakaṃ akkamitvā gatassa yāva tīre akkanta-udakalekhā na vipasīdati, addhānato āgatassa yāva kāye usumabhāvo na vūpasammati, ātapā āgantvā gabbhaṃ pavitṭhassa yāva andhakārabhāvo na vigacchati, antogabbhe kammaṭṭhānaṃ manasikarivā divā vātapānaṃ vivarivā olokentassa yāva akkhīnaṃ phandanabhāvo na vūpasammati. Ayaṃ rūpasantati nāma. Dve tayo javanavārā arūpasantati nāmā”ti vatvā “tadubhayampi santatipaccuppannaṃ nāmā”ti vadanti.

Ekabhavapariicchinnāṃ pana **addhāpaccuppannaṃ** nāma, yaṃ sandhāya **Bhaddekarattasutte** “yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmīṃ ce paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī”ti² vuttaṃ. Santatipaccuppannañcetta Aṭṭhakathāsu āgataṃ, addhāpaccuppannaṃ sutte.

1. Gaṇḍi (Sī, Syā)

2. Ma 3. 237 piṭṭhe.

Tattha keci “khaṇapaccuppannaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa ārammaṇaṃ hoti”ti vadanti. Kiṃ kāraṇā? Yasmā iddhimassa ca parassa ca ekakkhaṇe cittaṃ uppajjati. Idaṇca nesaṃ opammaṃ, yathā ākāse khitte pupphamuṭṭhimhi avassaṃ ekaṃ pupphaṃ ekassa vaṇṭaṃ paṭivijjhati, vaṇṭena vaṇṭaṃ paṭivijjhati, evaṃ “parassa cittaṃ jānissāmi”ti rāsivasena mahājanassa citte āvajjite avassaṃ ekassa cittaṃ ekena cittaṇa uppādakkhāṇe vā ṭhitikkhāṇe vā bhaṅgakkhāṇe vā paṭivijjhatīti. Taṃ pana vassasatampi vassasahassampi āvajjanto yena cittaṇa āvajjeti, yena ca jānāti, tesaṃ dvinnāṃ sahaṭṭhānābhāvato āvajjanajavanānaṃ anīṭṭhe ṭhāne nānārammaṇabhāvappattidosato ayuttanti Aṭṭhakathāsu paṭikkhittaṃ. Santatipaccuppannaṃ pana addhāpaccuppannaṃ ārammaṇaṃ hotīti veditabbaṃ.

Tattha yaṃ vattamānajavanavīthito atītānāgatavasena dvitijavanavīthiparimāṇakāle parassa cittaṃ, taṃ sabbampi santatipaccuppannaṃ nāma. Addhāpaccuppannaṃ pana javanavārena dīpetabbanti yaṃ Aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ suvuttaṃ. Tatrāyaṃ dīpanā, iddhimā parassa cittaṃ jānitukāmo āvajjeti, āvajjanaṃ khaṇapaccuppannaṃ ārammaṇaṃ katvā teneva saha nirujjhati, tato cattāri pañca javanāni, yesaṃ pacchimaṃ iddhicittaṃ, sesāni kāmāvacarāni. Tesaṃ sabbesampi tadeva niruddhaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ hoti, na ca tāni nānārammaṇāni honti, addhāpaccuppannavasena paccuppannārammaṇattā ekārammaṇāni, ekārammaṇattepi ca iddhicittameva parassa cittaṃ pajānāti, na itarāni. Yathā cakkhudvāre cakkhuviññāṇameva rūpaṃ passati, na itarānīti. Iti idaṃ santatipaccuppannassa ceva addhāpaccuppannassa ca vasena paccuppannārammaṇaṃ hoti. Yasmā vā santatipaccuppannampi addhāpaccuppanneyeva patati, tasmā addhāpaccuppannavasenetāṃ paccuppannārammaṇanti veditabbaṃ.

Pubbenivāsañācatutthaṃ nāmagottānussaraṇe, nibbānanimittapaccavekkhāṇe ca navattabbārammaṇaṃ, sesakāle atītārammaṇameva. Yathākammupagañācatutthampi atītārammaṇameva. Tattha kiñcāpi pubbenivāsacetopariyañāṇāni atītārammaṇāni honti, atha kho tesaṃ pubbenivāsañāṇassa atītakkhandhā khandhapaṭibaddhaṇca kiñci anārammaṇaṃ nāma natthi. Tañhi atītakkhandhakhandhapaṭibaddhesu dhammesu Sabbaññutaññāṇasamagatikaṃ hoti. Cetopariyañāṇassa ca sattadivasabbhantarātītaṃ cittaṃ eva ārammaṇaṃ. Tañhi

aññaṃ khandhaṃ vā khandhapaṭibaddhaṃ vā na jānāti,
 maggasampayuttacittārammaṇattā pana pariyāyato maggārammaṇanti
 vuttaṃ. Yathākammupagaññaṇassa ca atītacetanāmatamevārammaṇanti
 ayaṃ viseso veditabbo. Ayamettha Aṭṭhakathānayo. Yasmā pana “kusalā
 khandhā iddhividhaññaṇassa cetopariyaññaṇassa pubbenivāsānussatiññaṇassa
 yathākammupagaññaṇassa anāgataññaṇassa ārammaṇapaccayena
 paccayo”ti¹ **Paṭṭhāne** vuttaṃ, tasmā cattāropi khandhā
 cetopariyaññayathākammupagaññaṇānaṃ ārammaṇaṃ honti. Tatrāpi
 yathākammupagaññaṇassa kusalākusalā evāti.

Dibbacakkhuññaṇacatutthaṃ vijjamānavaṇṇārammaṇattā
 paccuppannārammaṇameva. Anāgataññaṇacatutthaṃ
 anāgatārammaṇameva. Tañhi anāgatakkhandhakhandhapaṭibaddhesu
 dhammesu pubbenivāsāññaṇaṃ viya
 sabbaññutaññaṇasamagatikaṃ hoti. Tattha kiñcāpi cetopariyaññaṇampi
 anāgatārammaṇaṃ hoti, taṃ pana sattadivasabbhantare
 uppajjanakacittameva ārammaṇaṃ karoti. Idaṃ anāgate kappasatasahassee
 uppajjanakacittampi khandhepi khandhapaṭibaddhampi.
 Rūpāvacaratikacatukkajjhānādīni atītānāgatapaccuppannesu ekadhammampi
 ārabha appavattito ekantanavattabbārammaṇānevāti veditabbāni.

1435. Ajjhattattike **anindriyabaddharūpañca nibbānañca bahiddhāti**
 idaṃ yathā indriyabaddhaṃ parapuggalasantāne bahiddhāti vuccamānampi
 tassa attano santānapariyāpannattā niyakajjhattaṃ hoti, evaṃ na kenaci²
 pariyāyena ajjhattaṃ hotīti niyakajjhattapariyāyassa abhāvena bahiddhāti
 vuttaṃ, na niyakajjhattamattassa asambhavato.

1436-7. Niyakajjhattamattassa pana asambhavamattaṃ sandhāya
 ajjhattārammaṇattike bahiddhārammaṇatā vuttā.
 Ajjhattadhammāpagamamattatova ākiñcaññāyatanārammaṇassa
 ajjhattabhāvampi bahiddhābhāvampi ajjhattabahiddhābhāvampi ananujānitvā
 “**ākiñcaññāyatanānaṃ na vattabbaṃ ajjhattārammaṇanti**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha na kevalaṃ tadeva navattabbārammaṇaṃ, tassa pana
 āvajjanampi upacārācittānīpi tassārammaṇassa paccavekkhaṇācittānīpi
 tasseva assādanādivasena pavattāni akusalācittānīpi
 navattabbārammaṇānevāti.

1. Abhi 8. 133piṭṭhe.

2. Yena kenaci (Ka)

tāni pana tasmim vutte vuttāneva hontīti visum na vuttāni. Katham vuttāneva hontīti. Etañhi ākiñcaññāyatanam yañca tassa purecārikam āvajjana-upacārādivasena pavattam tena saha ekārammaṇam bhaveyya, tam sabbam atītārammaṇattike “kāmvāvacarakusalam akusalam kiriyato nava cittuppādā rūpāvacaram catuttham jhānam”ti evam vuttānam etesam cittuppādānam “siyā na vattabbā atītārammaṇātipī”ti-ādinā nayena navattabbārammaṇabhāvassa anuññātattā ākiñcaññāyatanassa ca “ākiñcaññāyatanam cattāro maggā aparīyāpannā, cattāri ca sāmāññaphalāni, ime dhammā na vattabbā atītārammaṇātipī”ti evam ekantena navattabbārammaṇattavacanato navattabbārammaṇanti vuttam. Idāni tam ajjhattārammaṇattike ekampi vuccamānam yasmā heṭṭhā tena saha ekārammaṇabhāvampi sandhāya kāmvāvacarakusalādīnam navattabbārammaṇatā vuttā, tasmā idhāpi tesam navattabbārammaṇabhāvam dīpeti. Ko hi tena saha ekārammaṇānam navattabbārammaṇabhāve antarāyoti evam tasmim vutte vuttāneva hontīti veditabbāni. Sesamettha ajjhattārammaṇattike Pālito uttānameva.

Ārammaṇavibhāge pana viññāṇaṇcāyatanam nevasaññānāsaññāyatananti imesam tāva kusalavipākakiriyavasena channam cittuppādānam attano santānasambandham heṭṭhimasamāpattim ārabha pavattito ajjhattārammaṇatā veditabbā. Ettha ca kiriyā-ākāsānaṇcāyatanam kiriyaviññāṇaṇcāyatanasseva ārammaṇam hoti, na itarassa. Kasmā? Ākāsānaṇcāyatanakiriyasamaṅgino kusalassa vā vipākassa vā viññāṇaṇcāyatanassa abhāvato. Kusalam pana kusalavipākakiriyānam tiṇṇampi ārammaṇam hoti. Kasmā? Ākāsānaṇcāyatanakusalam nibbattetvā tṭhitassa tato uddham tividhassapi viññāṇaṇcāyatanassa uppattisambhavato. Vipākam pana na kassaci ārammaṇam hoti. Kasmā? Vipākato vuṭṭahitvā cittassa abhinīhārāsambhavato. Nevasaññānāsaññāyatanassa ārammaṇakaraṇepi eseva nayo. Rūpāvacarattikacatukkajjhānādīnam sabbesampi niyakajjhattato bahiddhābhāvena bahiddhābhūtāni pathavīkasiṇādīni ārabha pavattito bahiddhārammaṇatā veditabbā.

Sabbeva kāmvāvacarā kusalākusalābyākatā dhammā rūpāvacaram catuttham jhānanti ettha kusalato tāva cattāro ñāṇasampayuttacittuppādā

attano khandhādīni paccavekkhantassa ajjhattārammaṇā, paresaṃ khandhādipaccavekkhaṇe paṇṇattinibbānapaccavekkhaṇe ca bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Ñānavippayuttesupi eseṇa nayo. Kevalaṇhi tesam nibbānapaccavekkhaṇaṃ natthi. Akusalato cattāro diṭṭhisampayuttacittuppādā attano khandhādīnaṃ assādanābhinandanaparāmāsagahaṇakāle ajjhattārammaṇā, parassa khandhādīsu ceṇa anindriyabaddharūpakasiṇādīsu ca tatheva pavattikāle bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Diṭṭhivippayuttesupi eseṇa nayo. Kevalaṇhi tesam parāmāsagahaṇaṃ natthi. Dvepi paṭighasampayuttā attano khandhādīsu domanassitassa ajjhattārammaṇā, parassa khandhādīsu ceṇa anindriyabaddharūpapaṇṇattīsu ca bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Vicikicchuddhaccasampayuttānampi vuttapakāresu dhammesu vicikicchanaḥandanabhāvavasena¹ pavattiyaṃ ajjhattādi-ārammaṇatā veditabbā.

Dvepañcaviññāṇāni, tisso ca manodhātuyoti ime terasa cittuppādā attano rūpādīni ārabha pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā, parassa rūpādīsu pavattā bahiddhārammaṇā, tadubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Somanassasahagata-ahetukavipākamanoviññādhātu pañcadvāre santīraṇatadārammaṇavasena attano pañca rūpādīdhamme, manodvāre tadārammaṇavaseneva aññepi ajjhattike kāmāvacaradhamme ārabha pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā, paresaṃ dhammesu pavattamānā bahiddhārammaṇā, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā. Upekkhāsahagatavipākāhetukamanoviññādhātudvayepi eseṇa nayo. Kevalaṃ paṇetā sugatiyaṃ, duggatiyaṃca paṭisaṇḍhibhavaṅgacutivasenāpi ajjhattādiḥhedesu kammādīsu pavattanti.

Aṭṭha mahāvīpākacittānīpi tāsāmyeva dvinnāṃ samānagatikāni. Kevalaṃ paṇetāni santīraṇavasena na pavattanti. Paṭisaṇḍhibhavaṅgacutivaseneva etāni sugatiyaṃmyeva pavattanti. Somanassasahagatāhetukakiriyaṃ pañcadvāre attano rūpādīni ārabha paḥaṭṭhākārakaraṇavasena pavattiyaṃ ajjhattārammaṇā, parassa rūpādīsu pavattā bahiddhārammaṇā, manodvāre Tathāgatassa * Jotipālamāṇava Magghadevarāja kaṇhatāpasādikālesu attanā katakiriyaṃ paccavekkhantassa hasituppādasena pavattā

1. Vicikicchanaḥantabhāvavasena (Ka)

* Heṭṭhā 333 piṭṭhepi.

ajjhattārammaṇā, mallikāya deviyā santatimahāmattassa
 sumanamālākārassāti evamādīnaṃ kiriyākaraṇaṃ ārabha pavattikāle
 bahiddhārammaṇā, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇā.
 Upekkhāsahagatakiriyāhetukamanoviññādhātu pañcadvāre
 voṭṭhabbanavasena, manodvāre ca āvajjanavasena pavattiyaṃ ajjhattādi-
 ārammaṇā. Aṭṭha mahākiriyaṃ kusalcittagatikā eva. Kevalaṇhi tā
 khīṇāsavānaṃ uppajjanti, kusalāni sekkhaputhujjanānanti ettakamevettha
 nānākaraṇaṃ.

Vuttappakāre rūpāvacaracatutthajjhāne sabbatthapāḍakacatutthādīni
 pañca jhānāni imasmiṃ tike okāsaṃ labhanti. Etāni hi
 kasiṇapaṇṇattinimittārammaṇattā bahiddhārammaṇāni.

Iddhividhacatutthaṃ kāyavasena cittaṃ, cittavasena vā kāyaṃ
 pariṇāmanakāle attano, kumārakavaṇṇādinimmānakāle ca sakāyacittānaṃ
 ārammaṇakaraṇato ajjhattārammaṇaṃ, bahiddhā hatthi-assādidassanakāle
 bahiddhārammaṇaṃ, kālena ajjhattaṃ kālena bahiddhā pavattiyaṃ
 ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Dibbasotacatutthaṃ attano kucchisaddasavanakāle ajjhattārammaṇaṃ,
 paresaṃ saddasavanakāle bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena
 ajjhattabahiddhārammaṇaṃ. Cetopariyaññācatutthaṃ paresaṃ
 cittārammaṇato bahiddhārammaṇameva, attano cittaajānane pana tena
 payojanaṃ natthi. Pubbenivāsacatutthaṃ attano khandhānussaraṇakāle
 ajjhattārammaṇaṃ, parassa khandhe, anindriyabaddharūpaṃ, tisso ca
 paṇṇattiyo anussaraṇato bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena
 ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.

Dibbacakkhucacatutthaṃ attano kucchigatādirūpadassanakāle
 ajjhattārammaṇaṃ, avasesarūpadassanakāle bahiddhārammaṇaṃ,
 ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇaṃ. Anāgataṃsaññācatutthaṃ attano
 anāgatakkhandhānussaraṇakāle ajjhattārammaṇaṃ, parassa
 anāgatakkhandhānaṃ vā anindriyabaddhassa vā rūpassa anussaraṇakāle
 bahiddhārammaṇaṃ, ubhayavasena ajjhattabahiddhārammaṇaṃ.
 Ākiñcaññāyatanassa navattabbārammaṇatāya kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Duka-atthuddhāravaṇṇanā

1441. Hetugocchakaniddese “**tayo kusalahetū**”ti-ādinā nayena hetū dassetvā puna teyeva uppattiṭṭhānato dassetuṃ “**catūsu bhūmīsu kusalesu uppajjantī**”ti-ādi vuttaṃ. Iminā upāyena sesagocchakesupi desanānayo veditabbo.

1473. **Yattha dve tayo āsavā ekato uppajjantī**ti ettha tividhena āsavānaṃ ekato uppatti veditabbā, tattha catūsu diṭṭhivippayuttesu avijjāsavena, diṭṭhisampayuttesu diṭṭhāsava-avijjāsavehi saddhinti kāmāsavo duvidhena ekato uppajjati. Bhavāsavo catūsu diṭṭhivippayuttesu avijjāsavena saddhinti ekadhāva ekato uppajjati.

1485. Yathā cettha, evaṃ “yattha dve tīṇi saṃyojanāni ekato uppajjantī”ti etthāpi saṃyojanānaṃ uppatti ekato dasadhā bhavē. Tattha kāmārāgo catudhā ekato uppajjati. Paṭigho tidhā, māno ekadhā, tathā vicikicchā ceva bhavarāgo ca. Kathaṃ? Kāmārāgo tāva mānasasāmyojana-avijjāsasāmyojanehi ceva diṭṭhisasāmyojana-avijjāsasāmyojanehi ca sīlabbataparāmāsa-avijjāsasāmyojanehi ca avijjāsasāmyojanamatteneva ca saddhinti evaṃ catudhā ekato uppajjati. Paṭigho pana issāsasāmyojana-avijjāsasāmyojanehi ceva macchariyasāmyojana-avijjāsasāmyojanehi ca avijjāsasāmyojanamatteneva ca saddhinti evaṃ tidhā ekato uppajjati. Māno bhavarāgāvijjāsasāmyojanehi saddhiṃ ekadhāva ekato uppajjati. Tathā vicikicchā. Sā hi avijjāsasāmyojanena saddhiṃ ekadhā uppajjati. Bhavarāgepi eseṃa nayoti. Evamettha dve tīṇi saṃyojanāni ekato uppajjanti.

1511. Yaṃ panetaṃ nīvaraṇagocchake “yattha dve tīṇi nīvaraṇāni ekato uppajjantī”ti vuttaṃ, tatthāpi aṭṭhadhā nīvaraṇānaṃ ekato uppatti veditabbā. Etesu hi kāmaccchando duvidhā ekato uppajjati, byāpādo catudhā, uddhaccaṃ ekadhā, tathā vicikicchā. Kathaṃ? Kāmaccchando tāva asaṅkhārikacittesu uddhaccanīvaraṇa-avijjānīvaraṇehi, sasaṅkhārikesu thinamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇehi saddhiṃ duvidhā ekato uppajjati. Yaṃ panetaṃ “dve tīṇi”ti vuttaṃ, taṃ heṭṭhimaparicchēdavasēna vuttaṃ. Tasmā catunnampi ekato

uppañjati vacanaṃ yujjati eva. Byāpādo pana asaṅkhārikacitte uddhacca-avijjānīvaraṇehi, sasaṅkhārike thinamiddha-uddhacca-avijjānīvaraṇehi, asaṅkhārikeyeva uddhaccakukkucca-avijjānīvaraṇehi, sasaṅkhārikeyeva thinamiddha-uddhaccakukkucca-avijjānīvaraṇehi saddhinti catudhā ekato uppañjati. Uddhaccaṃ pana avijjānīvaraṇamattena saddhiṃ ekadhāva ekato uppañjati. Vicikicchā-uddhacca-avijjānīvaraṇehi saddhiṃ ekadhāva ekato uppañjati.

1577. Yampidaṃ kilesagocchake “yattha dve tayo kilesā ekato uppañjanti”ti vuttaṃ, tattha dve kilesā aññehi, tayo vā kilesā aññehi kilesehi saddhiṃ uppañjantīti evamattho veditabbo. Kasmā? Dvinnāṃ tiṇṇaṃyeva vā ekato uppañjiyā asambhavato.

Tattha dasadhā kilesānaṃ ekato uppatti hoti. Ettha hi lobho chadhā ekato uppañjati. Paṭigho dvidhā. Tathā mohoti veditabbo. Kathaṃ? Lobho tāva asaṅkhārike diṭṭhivippayutte moha-uddhacca-ahirikānottappehi, sasaṅkhārike mohathina-uddhacca-ahirikānottappehi, asaṅkhārikeyeva mohamānuddhaccāhirikānottappehi, sasaṅkhārikeyeva mohamānathina-uddhacca-ahirikānottappehi, diṭṭhisampayutte pana asaṅkhārike moha-uddhaccadiṭṭhi-ahirikānottappehi, sasaṅkhārike mohadiṭṭhithina-uddhacca-ahirikānottappehi saddhinti chadhā ekato uppañjati.

Paṭigho pana asaṅkhārike moha-uddhacca-ahirikānottappehi, sasaṅkhārike mohathina-uddhacca-ahirikānottappehi saddhinti evaṃ dvidhā ekato uppañjati. Moho pana vicikicchāsampayutte vicikicchuddhacca-ahirikānottappehi, uddhaccasampayutte uddhacca-ahirikānottappehi saddhinti evaṃ dvidhā ekato uppañjati. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Atṭhasāliniyā Dhammasaṅgaha-aṭṭhakathāya

Aṭṭhakathākaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Cittam rūpañca nikkhepaṃ, atthuddhāraṃ manoramaṃ.
 Yaṃ Lokanātho bhājento, desesi Dhammasaṅgaṇiṃ.
 Abhidhammassa saṅgayha, dhamme anavasesato.
 Tṭhātāya tassā āraddhā, yā mayā atthavaṇṇanā.
 Anākulānamatthānaṃ, sambhavā Aṭṭhasālīnī.
 Iti nāmena sā esā, sannitṭhānamupāgatā.
 Ekūnacattālīsāya, Pāliya bhāṇavārato.
 Ciratṭhitatthaṃ dhammassa, niṭṭhāpentena taṃ mayā.
 Yaṃ pattam kusalam tassa, ānubhāvena pāṇino.
 Sabbe saddhammarājassa¹, ñatvā dhammaṃ sukhāvaham.
 Pāpuṇantu visuddhāya, sukhāya paṭipattiyā.
 Asokamanupāyāsaṃ, nibbānasukhamuttamaṃ.
 Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo, dhamme hontu sagāravā.
 Sabbepi sattā kālena, sammā devo pavassatu.
 Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathevimaṃ.
 Rājā rakkhatu dhammena, attanova pajam pajanti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena
 sīlācārajavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
 sakasamayasaṃsāraṇaṃ jhagāṇasamatthena
 paññāveyyattiyasamannāgatena tipīṭakapariyattippabhede sātṭhakathe
 Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
 karaṇasampattijanitasukhaviniggaṭamadhurodāra² vacanālāvaṇṇayuttana
 yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre³
 chaḷabhiññāḍippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme
 suppaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ
 Mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālāṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā
“Buddhaghoso”ti

1. Sabbepi Dhammarājassa (Syā, Ka) 2. ...madhuroḷāra (Syā) 3. ...parivāra (Sī)

garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṃ Aṭṭhasālinī nāma
Dhammasaṅgahaṭṭhakathā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittaraṇesinaṃ.
Dassenti kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.
Yāva “Buddho”ti nāmappi, suddhacittassa tādino.
Lokamhi Lokajetṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Aṭṭhasālinī nāma

Dhammasaṅgaha-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Aṭṭhasālinī-aṭṭhakathāya

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akakkhaḷatā	194	Aññātāvindriyaṃ	330
Akathinatā	194	Aññātāvīnaṃ	330
Akammaññatā	408	Aññindriyaṃ	282
Akaraṇaṃ	263	Aṭṭhāne vā pana āghāto	399
Akallatā	408	Aṭṭhikaṃ	243
Akiriya	263-4	Aṭṭhitakiriyatā	435
Akuṭilatā	195	Aṇuṃ	354
Akusalamūlaṃ	296	Aṇḍakā	425
Akusalānaṃ	193	Atītaṃsena saṅgahitā	394
Akusalehi	209	Atītā	88, 394
Akovido	385	Atītārammaṇā	88
Agāravatā	422	Attani vā rūpaṃ	387
Aggahitattaṃ	407	Attabhāvapariyāpanno	346
Aghaṃ	362	Attamanatā	188, 425
Aghagataṃ	362	Attavādupādānaṃ	415
Acaṇḍikkam	424	Atthaṅgatā	394
Ajimhatā	195	Adandhanatā	194
Ajjavo	95	Adassāvī	385
Ajjhattaṃ	213, 374	Adiṭṭhānaṃ	263
Ajjhattaṃ arūpasaññī	233, 236	Adinnādānaṃ	140
Ajjhattaṃ paccattaṃ	394	Adukkhamasukhaṃ	222
Ajjhattā	88	Adukkhamasukhā	84
Ajjhattikā	92	Adussanā	194
Ajjhosānaṃ	395	Adussitattaṃ	194
Aññā	330	Adoso	194
Aññāṇaṃ adassanaṃ	296	Adhammarāgo	398

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Adhāraṇatā	433	Aniyatā	87
Adhikaraṇasamatho	189	Anukampā	395
Adhipatiṃ karitvā	392	Anuttarā	93
Adhimutti	435	Anuddā	395
Adhimokkho	177	Anuddāyanā	395
Adhivacanapathā	94	Anuddāyitattam	395
Adhivāsanatā	424	Anunayo	395
Anajjhāpatti	263	Anuppannā	88
Anaññātāññassāmītindriyaṃ	261	Anuppāde ñāṇaṃ	96
Anaññātānaṃ	262	Anubyañjanaggāhī	428
Anattamanatā	300	Anurodho	395
Anatthaṃ me acari	399	Anuvicāro	187
Ananubodho	296	Anusandhānatā	187
Ananussati appaṭissati	433	Anusayo	296, 398
Anantavādiṭṭhi	94	Anussati	191
Anabhiijhā	173, 194	Anekaṃsaggāho	301
Anabhisamayo	296	Anottappaṃ	94, 291
Anavasesappahānāya	282	Anottappabalaṃ	291
Anasuropo	424	Anolīnavuttitā	435
Anāgatā	88	Antaradhānaṃ	365
Anādaratā	422	Antare	417
Anādariyaṃ	422	Antavā	402
Anārammaṇā	92	Antavādiṭṭhi	94
Anikkhittachandatā	190, 435	Anto karitvā	417
Anikkhittadhuratā	190, 435	Antosamorodho	409
Aniccatā	365	Anvāssaveyyum	428
Aniccameva	343	Apacayagāmino	86
Anidassanasappaṭighā	89	Apaccavekkhanā	296
Anidassano	346	Appattānaṃ	263
Anindriyabaddha-		Aparantaṃ ārabha	422
rūpaṇca -pa- bahiddhā	447		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aparantānudiṭṭhi	94	Amattaññutā	429
Aparante	389, 395	Amoho	193
Apariyogāhanā	296, 301	Ambaṅkuravaṇṇaṁ	354
Apilāpanatā	191	Ambilaṁ	357
Apekkhā	397	Ayaṁ loko	416
Appaccakkhakammaṁ	296	Ayoniso	429
Appaccayā	90	Araṇā	93
Appaṭivānitā	96	Ariyadhammassa	385
Appaṭivedho	296	Ariyamaggaṁ	392
Appaṭisaṅkhā	429	Ariyā	219, 384
Appaṭissavatā	422	Arūpatanḥā	398
Appaṇihitaṁ	266	Arūparāgo	282
Appanā	187	Arūpāvacarā	92
Appamāṇā	87	Arūpino	90
Appamāṇāni	233	Arūpūpapattiyā	245
Appamāṇārammaṇaṁ	229, 243	Alubbhanā	193
Appamāṇārammaṇā	391, 438	Alubbhitattaṁ	194
Appassutā	423	Alobho	170, 193
Apharusavācatā	426	Avāṅkatā	195
Abbhatthaṅgatā	394	Avacarā	417
Abbhā	354	Avatṭhiti	188
Abyākatā	81	Avikkhepo	95, 175, 188, 291, 294
Abyāpajjo	194	Avicāraṁ	214
Abyāpādo	173, 194	Avijjā	94, 296
Abhikkamantassa	360	Avijjābhāgino	93
Abhijjhā	143, 291, 296	Avijjāsavo	401-2
Abhinibbattā	393	Avitakkaṁ	214
Abhiniveso	295	Avitakka-avicārā	85
Abhippasādo	189	Avitakkavicāramattā	85
Abhilāpo	421		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Avitthanatā	194	Ahirikabalaṃ	291
Aviditānaṃ	263	Ahetukā	89
Avisāhaṭamānasatā	188, 294	[Ā]	
Avisāhāro	188, 294	Ākappo	357
Avīci	417	Ākāsakasiṇaṃ	231
Avūpasamo	301	Ākāśagataṃ	362
Asaṃgāhanā	296	Ākāśadhātu	362
Asaṃyojaniyā	91	Ākāśānañcāyatanaṃ	250
Asaṅkhatā	90	Ākāśānañcāyatana-	
Asacchikatānaṃ	263	saññāsahagataṃ	249
Asati	433	Ākāśānañcāyatanūpage	418
Asantuṭṭhitā	96, 429	Ākāso	362
Asamapekkhanā	296	Ākiñcaññāyatanaṃ	251
Asamādhisaṃvattanikā	425	Ākiñcaññāyatana-	
Asampajaññaṃ	95	saññāsahagataṃ	251
Asamphuṭṭhaṃ	362	Ācayagāmino	86
Asammussanatā	191	Ācayo	363
Asambodho	296	Ācikkhanti	219
Asaraṇatā	433	Ādāsamaṇḍalaṃ	355
Asassato	402	Ānantarikāni	392
Asātaṃ	299	Āpattikusalatā	95, 423
Asādu	357	Āpattivuṭṭhānakusalatā	95, 423
Asārajjanā	194	Āpo	370
Asārajjitattaṃ	194	Āpogataṃ	370
Asārāgo	194	Āpodhātu	368
Asithilaparakkamatā	190	Āmakagandho	356
Asuropo	299	Āmodanā	187
Asekkhā	87	Āyatanakusalatā	95, 424
Assaddhā	423	Āyatanānaṃ	363
Ahirikaṃ	94, 291		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[I]	
Āyu	193	Indriyesu aguttadvāratā	95
Āyuno saṁhāni	364	Imassa kāyassa	431
Āyūhini	396	Imesaṁ	429
Ārati	263	Iriyanā	193
Ārabbha	347, 391	Issā	299, 404
Ārambho	189	Issāyanā	404
Ārammaṇato	144, 147	Issāyitattaṁ	404
Āloketassa	360	[U]	
Āvaraṇaṁ	398	Ucchedadiṭṭhi	94
Āsappanā	301	Ujukatā	195
Āsavā	90, 401	Uṭṭhitā	393
Āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ	435	Udakasaddo	356
Āsā	397	Udāraṇaṁ	361
Āsisanā	397	Uddhaccaṁ	301
Āsisitattaṁ	397	Uddhaccasampayuttaṁ	301
Āsevanā	433	Uddhumātakaṁ	242
Āhāraṁ	429	Unnati	404
Āhāreti	429	Unnāmo	404
Āhāro	366	Upakkilesa	398
[I]		Upacayo	363
Ichchā	395	Upacitattā	303
Iti	431	Upanissayamatthaso	321
Itthattaṁ itthibhāvo	358	Upaparikkhā	191
Itthindriyaṁ	358	Uparito	417
Idappaccayatāpaṭicca-		Upalakkhaṇā	191
samuppannesu	389, 395	Upavicāro	187
Idha	383	Upasampajja	212
Indriyaṁ	192	Upādā	92, 344
Indriyānaṁ paripāko	364	Upādānā	92

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[O]	
Upādāniyā	85	Okappanā	189
Upādāya	339	Oghaniyā	91
Upādinnam	374	Oghā	91
Upādinnā	84, 394	Ottappam	94, 168
Upādinupādāniyā	85	Ottappabalam	168
Upekkhako	216	Ottappitabbena	193
Upekkhā	85, 237	Odagyaṃ	188
Upekkhāsatipārisuddhiṃ	222	Odātāṃ	354
Upekkhāsahagataṃ	201	Onāho	409
Uppajjitvā vigatā	394	Olīyanā	408
Uppannam	108-9, 343	Olārikaṃ	373
Uppannaṃsena saṅgahitā	393	[Ka]	
Uppannā	88, 393	Kakkasā	425
Uppādino	88	Kakkhaḷam	368, 374
Uyyāmo	190	Kaṅkhā	301
Usumam	374	Kaṅkhāyanā	301
Usamagataṃ	374	Kaṅkhāyitattam	301
Usūyā	404	Kaṭukaṃ	357
Usmā	374	Kaṭukaṇcukatā	407
Usmāgataṃ	374	Kaṇṇasukhā	425
Ussāho	190	Kaṇhā	93
Ussolhī	190	Katattā	303
[E]		Kathamvidham	343
Ekaṭṭham	380	Kadariyam	407
Ekodi	213	Kabaḷikāro	366, 368
Ekodibhāvaṃ	214	Kammam	361
Ejā	395	Kammaññatā	195
		Karuṇā	237
		Kalyāṇamittatā	94

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kasāvaṃ	357	Kilesavatthūni	416
Kāmacchando	402	Kukkuccaṃ	299
Kāmajjhosaṇaṃ	402	Kukkuccāyaṇā	414
Kāmatanṇhā	398, 402	Kukkuccāyitattaṃ	414
Kāmanandī	402	Kucchivitthambhaṇaṃ	366
Kāmapariḷāho	402	Kujjhaṇā	399
Kāmamucchā	402	Kujjhitattaṃ	399
Kāmarāgo	402	Kuttaṃ	357
Kāmasineho	402	Kummaggo	295
Kāmāvacaraṃ	104	Kusalaṃ	105
Kāmāvacarā	92	Kusalamūlāni	380
Kāmāsavo	401-2	Kusalā	80-1
Kāmupādānaṃ	415	Kusalākusalānaṃ	335
Kāmesu	141, 402	Kusalānaṃ dhammānaṃ	433
Kāmesumicchācāro	141	Ketukamyatā	404
Kāmehi	209	Kenaci na viññeyyā	90
Kāyakammaññatā	174	Kenaci viññeyyā	90, 400
Kāyagantho	408	Koṭṭhāsato	144, 147
Kāyaduccaritavirati	177	Kodhasāmantā	425
Kāyaduccaritehi	264	Kodho	399
Kāyapassaddhi	174	Kopo	399
Kāyapāguṇñatā	175	Kosallaṃ	191
Kāyamudutā	174	[Kha]	
Kāyalahutā	174	Khaṇḍiccaṃ	364
Kāyaviññatti	360	Khanti	95, 424
Kāyassa	360, 409	Khandho	185
Kāyujukatā	175	Khamanatā	424
Kāyo	350	Khaye ñāṇaṃ	96
Kāḷakaṃ	354	Khayo	365
Kiriya	331		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ca]	
Kharagataṃ	374	Catunnaṃ mahābhūtānaṃ	345
Khārikaṃ	357	Catunnañca mahābhūtānaṃ	339
[Ga]		Caturaṃsaṃ	354
Ganthaniyā	91	Catūsu	437
Ganthā	91	Cattāro	336
Gandhārammaṇaṃ	113	Cāro	187
Gandho	356	Cittaṃ	106, 184
Garukaṃ	368	Cittakammaññatā	174
Garukāro	404	Cittapassaddhi	174
Galajjhoharaṇīyaṃ	366	Cittapāguññatā	175
Gāho	295	Cittamudutā	174
Girā	361	Cittalahutā	174
Gītasaddo	356	Cittavisamsaṭṭhā	92
Gedho	395	Cittasamsaṭṭhasamuṭṭhānā	92
[Gha]		Cittasamsaṭṭhā	92
Ghānaṃ	348-9	Cittasamatho	189
Ghosakammaṃ	361	Cittasamuṭṭhānā	92
Ghoso	361	Cittasahabhuno	92
[Ca]		Cittassa	300-1
Ca	215, 336	Cittassa āghāto	399
Cakkhu	349	Cittassa byāpatti	399
Cakkhunā rūpaṃ disvā	428	Cittassa sārāgo	395
Cakkhuviññāṇaṃ	303	Cittassekaggatā	161, 290
Cakkhuviññeyyaṃ	374	Cittā	92
Cakkhuviññeyyā	400	Cittānuparivattino	92
Caṇḍikkaṃ	299	Cittujukatā	175
Catutthaṃ	223	Cittuppādo	438
		Cintā	191
		Cutūpapāte ñāṇaṃ	435

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Jha - Ña]	
Cetanā	154	Jhānaṃ	211, 259
Cetasikaṃ sukhaṃ	184	Ñāṇavippayuttaṃ	200
Cetasikā	92	Ñāṇasampayuttaṃ	112
Cetaso abhiniropaṇā	187	[Tha]	
Cetaso vikkhepo	302	Thānakusalatā	95
Cetosamphassaṇaṃ	184	Thiti	188, 193
		Thitiyā	431
[Cha]		[Ta]	
Chandādhipeyyaṃ	257, 281	Taṃ	219
Chando	176	Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ	403
Chādanaṃ	398	Taṃsamutṭhānaṃ	380, 390
[Ja]		Taṃsamyutto	380-1, 390
Jaccandho pīṭhasappī ca	320	Taṃsamyapaṇkatā	423
Janikā	396	Takko	187
Jappaṇā	397	Tajjā	183
Jappā	397	Tajjāmanoviññāṇadhātu	186
Jappitattaṃ	397	Taṇhāgaddulaṃ	399
Jarā	364	Taṇhājālaṃ	399
Jarābhibhūṭameva	343	Taṇhānadī	399
Jātarūpaṃ	355	Taṇhāsamuddo	399
Jātā	393	Tatīyaṃ	220
Jātibhayaṃ	434	Tattha	426, 429
Jālinī	396	Tatramajjhataṭṭhā	177
Jivhā	348-9	Tathāgato	403
Jīraṇatā	364	Tadubhayaṃ	394
Jīvitāṃ	167, 193	Tadekaṭṭhaṃ	380
Jīvitindriyaṃ	167, 193, 359	Tadekaṭṭhā	389, 390
		Tanubhāvāya	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta]		[Da]	
Tapanīya	419	Diṭṭhigataṃ	294
Tapanīyā	94	Diṭṭhigatasampayuttaṃ	289
Tasmiṃ samaye	213	Diṭṭhigatānaṃ	259
Tāni abhibhuyya	233	Diṭṭhigahanāṃ	294
Tittakaṃ	357	Diṭṭhivipatti	95
Titthāyatanāṃ	295	Diṭṭhivipphandaṃ	295
Tīṇi	380	Diṭṭhivisuddhi	96
Tejogataṃ	374	Diṭṭhivisūkāyikaṃ	295
Tejodhātu	368	Diṭṭhisamyojanaṃ	295
[Tha]		Diṭṭhisampadā	96
Thambhanā	360	Diṭṭhupādānaṃ	415
Thambhitattaṃ	301, 374	Dīghaṃ	354
Thalaṃ	354	Dukkhanidānaṃ	398
Thāmo	190	Dukkhaṭṭhapaṭipadaṃ	227
Thāvariyo	154	Dukkhaṭṭhappabhavo	398
Thinaṃ	297, 409	Dukkhamūlaṃ	398
Thinamiddhaṃ	297	Dukkhasamphassaṃ	368
Thiyanā	409	Dukkhasamphasso	374
Thiyitattaṃ	409	Dukkhasa ca	220
Thūlaṃ	354	Dukkha	84
[Da]		Dukkhe ñāṇaṃ	395
Dantavikhādanaṃ	366	Duggandho	356
Dandhābhiññaṃ	227	Dutiyaṃ	215
Davāya	429, 430	Dutiya	396
Dassanaṃ	85	Dutiyaṃ	282
Dassanena pahātabbahetukā	86	Duppañña	423
Diṭṭhāsavo	401-2	Dummejjhaṃ	296
Diṭṭhikantāro	295	Dussanā	299
		Dussitattaṃ	299
		Dussilā	423

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Na]	
Dūre	373	Navañca vedanaṃ	431
Domanassasahagataṃ	298	Navattabbārammaṇaṃ	440
Dovacassatā	94	Na hetū	89
Dovacassāyaṃ	422	Nādhimuccati	388
Dovacassiyaṃ	422	Nānattasaññānaṃ	247
Doso	299, 399	Nāmaṃ	94, 420, 421
Dvedhāpatho	301	Nāmakammaṃ	421
Dveḷhakaṃ	301	Nāmadheyyaṃ	421
[Dha]		Nikanti	398
Dhajo	404	Nikāmanā	398
Dhammato	144, 147	Nikkamo	190
Dhammavicayo	191	Ninnaṃ	354
Dhammā	81	Nibbattā	393
Dhammānaṃ	330	Nibbānaṃ	435
Dhammārammaṇaṃ	113	Nimittaṃ	277, 357
Dhamme kaṅkhati	388	Nimittaṃ paṭipadāpati	270
Dhammehi	400	Nimittaggāhī	428
Dhātukusalatā	95, 424	Niyatā	93, 394
Dhāraṇatā	191	Niyogā	442
Dhiti	190	Niyyānikaṃ	259
Dhurasampaggāho	191	Niyyānikā	92
[Na]		Nirayaṃ	417
Na ca kammavipākā	332	Nirutti	421
Natthi dinnam	415	Niruttipathā	94
Natthi mātā natthi pitā	416	Niruddhā	394
Natthi sukatadukkaṭānaṃ	416	Nirodhataṇhā	398
Nandī	395	Nisevanā	423
Nandīrāgo	395	Nissāya	347
		Nīcacittatā	424

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nīlaṃ	354	Paññatti	420
Nīlanidassanāni	234	Paññattipathā	94
Nīlanibhāsāni	234	Paññā	165, 191
Nīlavaṇṇāni	234	Paññā-āloko	192
Nīlāni	234	Paññā-obhāso	192
Nīvaraṇā	91	Paññāpajjoto	192
Nīvaraṇiyyā	91	Paññāpāsādo	192
Nepuññaṃ	191	Paññābalaṃ	167, 192
Neva kusalā nākusalā	331	Paññāratanaṃ	192
Nevadassanena nabhāvanāya		Paññāsatthaṃ	192
pahātabbahetukā	86	Paññāindriyaṃ	165, 192
Nevasaññānāsaññāyatanāṃ	252	Paṭikkamantassa	360
Nevasaññānāsaññāyatana-		Paṭighaṃ	399
saññāsahagataṃ	254	Paṭighasaññānaṃ	246
Nelā	425	Paṭighasampayuttaṃ	298
No-upādā	368	Paṭighāto	399
No ganthā	91	Paṭiccasamuppādakusalatā	95, 424
No saṃyojanā	91	Paṭipadāpati	270, 279
[Pa]		Paṭippassambhitattaṃ	194
Pakopo sampakopo	399	Paṭibandhu	397
Paguṇatā	195	Paṭivirati	263
Paggāho	95, 175, 291	Paṭivirodho	299, 399
Paṅko	395	Paṭisaṅkhā	430
Pacalāyikā	409	Paṭisaṅkhānabalaṃ	95
Paccupalakkhaṇā	191	Paṭisanthāro	95
Paccuppannā	88	Paṭissati	191
Paccuppannārammaṇā	443	Paṭihaṅkhāmi	431
Pajānanā	191	Paṭihaññati vā	347
Pañcapi āpattikkhandhā	423	Paṭihaññi vā	347
		Paṭihaññissati vā	347

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭihaññe vā	347	Parittārammaṇaṁ	229, 243
Paṭhamam	211	Parittārammaṇā	87, 391, 438
Paṭhamāya	259	Parinipphannaṁ	378
Paṇidhi	396	Paribhedo	365
Paṇītaṁ	230, 257	Parimaṇḍalaṁ	354
Paṇītā	87	Pariyantaṁ karitvā	417
Paṇḍaraṁ	185	Pariyāpannā	92
Paṇḍiccaṁ	191	Pariyuṭṭhānaṁ	296, 398
Paṇḍitā	93	Pariyonāho	409
Paṭiṭṭhāho	295	Parisappanā	301
Patodo	192	Paraloko	416
Pattiyā	259	Paligedho	395
Patthanā	398	Pavicayo	191
Pathavikasiṇaṁ	212	Pasārentassa	360
Pathavīdhātu	368	Passaddhi	194
Padoso sampadoso	399	Passambhanā	194
Pamodanā	187	Pahānāya	259
Pamoho	296	Pahāso	187
Parakaṭukā	425	Pākaṭībhūtā	393
Parakkamo	190	Pāṭipuggalikā	394
Paranimmitavasavattideve	417	Pāṇātipāto	140
Parasattānaṁ	394	Pāṇisaddo	356
Parābhisaṁjjanī	425	Pāpakānaṁ	193
Parāmaṭṭhā	92	Pāpamittatā	94
Parāmāsā	92	Pāmojjaṁ	187
Parāmāso	295	Pālanā	193
Pariṇāyikā	192	Pāliccaṁ	364
Parittaṁ	229	Pilāpanatā	433
Parittā	87	Pisunāvācā	142
Parittāni	233	Pihanā	398

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Ba]	
Pītakaṃ	354	Bandhanaṃ	398
Pīti	158, 187	Bandhanattaṃ rūpassa	371
Pītisambojjhaṅgo	262	Bahiddhā	88, 374
Pītisahagatā	85	Bahiddhā rūpāni passati	233
Pītisukhaṃ	211	Bahujanakantā	426
Pucchañjikatā	398	Bahujanamanāpā	426
Puthujjano	383	Bahulīkammaṃ	433
Pubbantaṃ ārabha	422	Bālā	93
Pubbantānudiṭṭhi	94	Bālyaṃ	296
Pubbante	389, 395	Bāhirā	92
Pubbenivāsānussatiññaṃ	435	Bojjhaṅgo	262
Pubbenivāso	435	Byañjanaṃ	421
Purāṇaṅca vedanaṃ	431	Byappatho	361
Purisindriyaṃ	358	Byappanā	187
Puḷavakaṃ	243	Byāpajjanā	299
Pūjanā	404	Byāpatti	299
Pemaṇīyā	425	Byāpādo	144, 299
Porī	425	Brahmacariyānuggahāya	431
		Brahmalokaṃ	418
[Pha]		[Bha]	
Pharusam	368	Bhajanā	423
Phurusavācā	142	Bhatti	423
Phalasamaṅgissa ñāṇaṃ	436	Bhantattaṃ	302
Phasso	151, 181, 290	Bhayaṃ	170
Phāsuvihāro ca	432	Bhavachando	402
Phusanā	181	Bhavataṇhā	94, 398
Phoṭṭhabbāyatanam	368	Bhavadiṭṭhi	94
Phoṭṭhabbārammaṇam	113	Bhavanetti	396
		Bhavāsavo	401-2

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Bha]		[Ma]	
Bhavesu	402	Mañjiṭṭhakaṁ	354
Bhāvanā	433	Maññanā maññitattam	404
Bhāvanābalaṁ	95	Maṇi	355
Bhāvanāya	86	Maṇḍanāya	430
Bhāveti	207, 245	Maddavatā	194
Bhiyyokamyatā	434	Maddavo	95
Bhūmiyā	259	Madāya	430
Bhūmiyā pattiyā	282	Madhuraṁ	357
Bhūrī	191	Manasā viññātaṁ	373
Bhedo	365	Manasikāraḥsalatā	95, 424
Bherisaddo	355	Manasikāro	177
Bhojane amattaññutā	95	Manindriyaṁ	166
[Ma]		Manussasaddo	356
Maggaṁ	245	Mano	166, 184
Maggaṅgaṁ	262	Manodhātu	304
Maggaṅgaṁ maggapariyā-		Manodhātuviññeyyaṁ	374
pannaṁ	330	Manopadoso	399
Maggapariyāpannaṁ	262	Mano manāyatanam	185
Maggasamaṅgissa -pa- ñāṇam	434, 436	Manovilekho	301, 414
Maggahetukā	87	Mahaggatā	87
Maggādhīpatino	88	Mahaggatārammaṇā	391, 438
Maggārammaṇā	87	Mahantabhūtattā ca	339
Maggo	87, 207	Mahāparihārato	338
Maccharāyanā	407	Mahābhūtā	336, 338
Maccharāyitattam	407	Mahikā	354
Maccharino	423	Mānanam	404
Macchariyaṁ	299	Mānasam	184
Maccheraṁ	407	Māno	282, 297, 404
Majjhimaṁ	257	Māyā	395
Majjhimā	87		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ya]	
Mārapāso	398	Yam	193, 219, 357
Mārabalīsaṃ	399	Yam antare	417
Māraṇisaṃ	399	Yam yaṃ vā panārabbbha	149
Micchattam	295	Yatvādhikaraṇamenam	428
Micchattaniyatā	87	Yapanā	193
Micchācāro	141	Yamhi	347
Micchādīṭṭhi	144, 290, 294	Yasmim	99
Micchāpatho	295	Yasmim samaye	104
Micchāsamādhī	294	Yā	429
Middham	297, 409	Yātrā ca	431
Mukhāsiyam	366	Yāpanā	193
Mucchā	395	Yāpanāya	431
Muṭṭhassaccam	95	Yāvadeva	431
Muttā	355	Yiṭṭham	415
Muditā	237	Ye ye dhammā	424
Mudukam	368	Yesam yesam	424
Mudutā	194	Yoganiyā	91
Musā	141	Yogā	91
Musāvādo	141	Yoniso	430
Mūlagandho	356	[Ra]	
Mūlato	147	Rajataṃ	355
Mūlaraso	357	Rasārammaṇam	113
Mettāyitattam	395	Rassam	354
Mettā	237	Rāgo	395
Mettāyanā	394	Rūpaṃ	94, 207, 339, 342, 347, 355
Mettāsahagataṃ	237	Rūpaṃ attato samanupassati	387
Metti	394	Rūpataṇhā	398
Medhā	192	Rūpameva	343
Moho	291, 296	Rūparāgo	282

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[La]	
Rūpavantam vā attānam	387	Lokuttaram	258
Rūpasmim vā attānam	388	Lokuttarā	90
Rūpassa upacayo	363	Loko	346, 402
Rūpassa kammaññatā	362-3	Loṇikam	357
Rūpassa jaratā	365	Lobho	291, 295
Rūpassa mudutā	362	Loluppaṃ	397
Rūpassa lahutā	362	Loluppāyanā	397
Rūpassa santati	363-4	Loluppāyitattam	397
Rūpāni	235	Lohitakam	243, 354
Rūpāyatanaṃ	373	[Va]	
Rūpārammaṇaṃ	113	Vacīduccaritehi	263
Rūpāvacarā	92	Vacībhedo	361
Rūpāsā	397	Vacīviññatti	361
Rūpino	90	Vajirūpamā	93
Rūpī	235	Vaṇṇanibhā	354
Rūpūpapattiyā	207	Vatena	389
[La]		Vattanā	193
Laṅgī	296	Vatthūni	416
Lajjā	170	Vanam	396
Latā	398	Vanatho	396
Lambilaṃ	357	Vandanaṃ	404
Lahukam	368	Vayo	365
Lahutā	194	Valittacatā	364
Lahupariṇāmatā	194	Vācā	361
Liṅgaṃ	357	Vātasaddo	356
Līnam	409	Vāditasaddo	356
Lubbhanā	295	Vādo	141
Lubbhitattam	295	Vāyāmo	190
Lokiyā	90	Vāyo	374

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vāyogataṃ	374	Vipariṇatā	394
Vāyodhātu	368	Vipariyesaggāho	295
Vikkhāyitakaṃ	242	Vipassanā	95, 175, 192
Vikkhittakaṃ	242	Vipākadhammadhammā	84
Vigatā	394	Vipākā	84
Vicayo	191	Vipubbakaṃ	242
Vicāro	158, 187	Vippaṭikūlagāhitā	422
Vicikicchati	388	Vippaṭisāro	414
Vicikicchā	300	Vibhavataṇhā	398
Vicikicchāsampayuttaṃ	300	Vibhavadiṭṭhi	94
Vicchiddakaṃ	242	Vibhūsanāya	431
Vijjā	96, 435	Vimati	301
Vijjābhāgino	93	Vimutti	96
Vijjūpamā	93	Vimokkho	235
Viññatti	360-1	Virati	146, 263
Viññāṇaṃ	185	Virāgā	215
Viññāṇakkhandho	185	Virodho	299
Viññāṇaṇcāyatanāṃ	250	Vilokentassa	360
Viññāṇaṇcāyatanasaññā-		Vivaragataṃ	362
sahagataṃ	250	Vivaro	362
Viññāṇehi	343	Vivicca	209, 260
Viññāpanā	360	Viviceva	208
Viññāpitattaṃ	360	Viviccho	407
Vitakkavicārānaṃ	213	Vivekajaṃ	211
Vitakkavipphārasaddaṃ	128	Visaṭā	396
Vitakko	157, 187	Visattikā	396
Vitti	187	Visamalobho	398
Vidhā	343	Visayaggāho ca	321
Vinīlakaṃ	242	Vissagandho	356
Vipaccanīkasātata	422	Viharati	212

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vihimsūparatiyā	431	Sakkaccakiriyatā	435
Vīriyaṃ	163	Sakkāyadiṭṭhi	383
Vīriyabalaṃ	167, 191	Sakkāro	404
Vīriyārambho	189	Sakhilavācatā	426
Vīriyindriyaṃ	163, 191	Saṅkappo	187
Vūpasamā	213	Saṅkhatā	90
Vedanā	83-4, 152	Saṅkhā	420
Vedanāto	145, 147	Saṅkho	355
Vebhabyā	191	Saṅgahitā	393
Veramaṇī	263	Saṅgaho	343
Velā-anatikkamo	263	Saṅgo	395
Vevicchaṃ	398, 407	Saccānulomikañāṇaṃ	434
Veḷuriyo	355	Sacchikiriyāya	263
Vohāro	420	Sañjananī	396
[Sa]		Sañjātā	393
Saṃkiliṭṭhasaṃkilesikā	85	Sañjānanā	184
Saṃkiliṭṭhā	85	Sañjānitattam	184
Saṃkilesikā	85	Saññā	153, 184
Saṃghe kaṅkhati	389	Saññojanāni	383
Saṃmusanātā	433	Saṇṭhiti	188
Saṃyojanā	91	Saṇham	368
Saṃyojaniyā	91	Saṇhavācatā	426
Saṃvarāya	428	Sati	95, 164, 175, 191
Saṃviggassa ca		Satindriyaṃ	164, 191
yonisopadhānaṃ	96	Satibalaṃ	167, 191
Saṃvego	96	Sato	219
Saṃvejaniyaṭṭhānaṃ	96	Sattatṭhaṅgapariṇāmaṃ	270
Saṃsayo	301	Sattapi āpattikkhandhā	423
Saṃsevanā	423	Satthari kaṅkhati	388
Sa-uttarā	93	Sadisohamasmīti māno	403-4

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saddataṇhā	398	Samādhindriyaṃ	189
Saddahanā	189	Samādhibalaṃ	167, 189, 294
Saddāyatanam	373	Samāpattikusalatā	95, 423
Saddārammaṇam	113	Samāpattiyā	193
Saddo	356	Samāpattivuṭṭhāna-	
Saddhā	162, 189	kusalatā	95, 423
Saddhābalaṃ	167	Samiñjentaṣṣa	360
Saddhindriyaṃ	162, 189	Samuṭṭhitā	393
Sanidassanaṃ	354	Samuppannā	393
Sanidassanasappaṭighā	89	Samodhānaṃ	375
Santato manasi karoti	251	Sampaggāho	404
Santike	373	Sampajaññaṃ	95, 175, 192
Santhambhanā	360	Sampajāno	219
Santhambhitattam	360	Sampatthanā	398
Santhavo	397	Sampasādanaṃ	213
Sappaccayā	90	Samphappalāpo	142
Sappaṭighaṃ	354	Samphusanā	181
Sappaṭigho	346	Samphusitattam	181
Sappurisā	384	Sambhajanā	423
Sabbaṃ	342	Sambhatti	423
Sabbaṃ rūpaṃ	339	Sammaggatā	416
Sabbasaṅkhārasamatho	189	Sammattaniyatā	87
Sabbaso	245	Sammasaddo	356
Samaññā	420	Sammā-ājīvo	261
Samatikkamā	246	Sammākammentā	261
Samathanimittam	95	Sammādiṭṭhi	167, 173, 193
Samatho	95, 175, 188, 291	Sammāvācā	261
Samaye	99	Sammāvāyāmo	167, 191
Samādhi	165	Sammāsaṅkappo	167, 187
Samādhijaṃ	215		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sammāsati	167, 191	Sineho	370, 397
Sammāsamādhī	167, 189	Sibbinī	396
Sammoho	296	Sīlabbataparāmāso	383
Sayaṃ abhiññā sacchikatvā	416	Sīlabbatupādānaṃ	415
Saraṇatā	191	Sīlabbatena	389
Saraṇā	93	Sīlavipatti	95
Saraṇo	418	Sīlavisuddhi	96
Sarītā	396	Sīlasampadā	96
Sallakkhaṇā	191	Sīlena	389
Savicāraṃ	210	Sukatadukkaṭānaṃ	416
Savicārā	85	Sukkā	93
Savitakkaṃ	210	Sukhaṃ	160
Savitakkasavicārā	85	Sukhabhūmiyaṃ	381
Savitakkā	85	Sukhasamphassaṃ	368
Sasaṅkhāro	199	Sukhasamphasso	374
Sassatadiṭṭhi	94	Sukhassa ca	220
Sassato	402	Sukhā	83-4
Sahetukā	89	Sugandho	356
Sākhalyaṃ	95	Suññataṃ	266
Sātaṃ sukhaṃ vedayitaṃ	184	Sutaṃ	116, 373
Sātaccakiriyatā	435	Suttaṃ	318, 396
Sādu	357	Suddhi	389
Sādhukamyatā	398	Supanā supitattaṃ	409
Sārajjanā	295	Suvaṇṇadubbaṇṇāni	234
Sārajjitattaṃ	295	Sekkhā	86
Sārammaṇā	92	Setughāto	264
Sārāgo	295, 395	Seyyohamasmīti māno	403
Sāsavo	91	Sevanā	423
Sikkhāya kaṅkhati	389	Sotaṃ	348, 349
Sinehagataṃ	370	Soppaṃ	409

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[A]	
Somanassaṃ	166	Hitesitā	395
Somanassadomanassānaṃ	220	Hiribalaṃ	168
Somanassasahagataṃ	111	Hiriyitabbena	193
Somanassindriyaṃ	166	Hirī	94, 168
Soraccaṃ	95, 425	Hīnaṃ	230, 257
Sovacassatā	94	Hīnā	87
[Ha]		Hinohamasmīti māno	404
Hatavikkhittakaṃ	242	Hutaṃ	415
Hadayaṃ	184	Heṭṭhato	417
Hadayaṅgamā	425	Hetudhammā	89
Hari	354	Hetuvippayuttā	89
Harivaṇṇaṃ	354	Hetusampayuttā	89
Hāso	187	Hetū paccayā	424

Aṭṭhasālinī-aṭṭhakathāya

Lakkhitabbapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akusalakammapathā dasa	140	Adhimokkhassa lakkhaṇādi	177
Akusalasaddassa vacanattho	81	Anantāni cattāri	204
Agamanīyaṭṭhānaṃ	141	Anāgataṃsaceto-	
Angāni nava	27	pariyaññānaṃ viseso	447
Aṭṭhakathākaṇḍaṃ		Anāgānimaggena pahīnā cha	277
Sāriputtattherappabhavaṃ	437	Aniccatāya lakkhaṇādi	365
Aṭṭhakathāmuttako nayo	116	Aniyatayevāpanakā	
Aṭṭhatiṇamuṭṭhiṃ dinnāṃ		tayo	299
Sottiyena	77	Anumodanadesanā	
Aṭṭhapaṇṇāsahatthubbedhaṃ		Dīghamajjhimaṇi-	
sarīraṃ	63-4, 69	kāyappamāṇā	16
Aṭṭhārasabrahmakotiyo	77	Anumodanadesanā Saṃyutta-	
Aṭṭhāsītihatthubbedhaṃ		aṅguttarikadvemaṇikā-	
sarīraṃ	57, 61-5	yappamāṇāva	16
Atimadhuraṃ sukhaṃ	219	Apaṇṇakaṅgāni cattāri	176
Atthato ekā	217	Aparinipphannaṃrūpāni dasa	378
Atthato bhinnāyeva	218	Appamaññā catassova	241
Adassāvī duvidho	385	Abyākataṃ catubbidhaṃ	303
Adinnādānassa pañca		Abhāvā dve	247
sambhārā	141	Abhiṇṇhā dvivedanā	145
Adukkhamasukhāya		Abhiṇṇhāya dve sambhārā	144
lakkhaṇādi	222	Abhiṇṇhāya lakkhaṇādi	291
Adosassa lakkhaṇādi	171	Abhidhammapariyāyo	119
Addhā imāya paṭipadāya		Abhidhammassanidāna-	
jarāmarāṇaṃhā		kiccaṃ nāma natthi	31
parimuccissāmi	244	Abhidhammo nāma na sāvaka-	
Addhāpaccuppannaṃ	445	visayo	437
Advejjhavaṇā Buddhā	48	Abhibhāyatanassa attho	236
Adhiṭṭhānapāramiṃ aṭṭhamāṃ			
adakkhiṃ	51		
Adhipatayo dve	258		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Amoghavacanā Jinā	48
Ambopamaṃ nāma gahita	311
Arahattamaggena	
pahīnā pañca	277
Ariyānaṃ adassanavatthu	385
Alagaddūpamā	24
Alobhassa lakkhaṇādi	170-1
Avahārā pañca	141
Avibhattikā dhammā	
aṭṭhārāsa	178
Avibhattikā dhammā satta	293
Asaṃvaradvārāni aṭṭha	139
Asaṃvarā aṭṭha	138
Asaṃvarā atthato pañca	138
Asaddhammā cattāro	182
Asītivassasahassāni āyu	69
Asītihatthappamaṇāyeva	
sarīrappabhā	57
Asītihatthamubbedho	
Dīpaṅkaro	56
Asītihatthubbedhaṃ	
sarīraṃ	66-7, 69
Asuddhāni kammadvārāni	195
Asubhahhedo dasadhā	
vutto	244
Assaguttattherassa	
adhiṭṭhānaṃ	444
Ahetukapaṭṭisandhikathā	316

[Ā]

Ākāra cūddasa	232
Ākāra pañca	144, 147

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Ākāsadhātuyā lakkhaṇādi	362
Ākāso ananto	204
Āgamaṇaṃ duvidhaṃ	266-7, 328
Āṇādesanā	22
Āṇattikaṃ	205
Āthabbaṇiddhi	134
Ānatarikassa upamā	392
Āpattiyo pañca	423
Āpattiyo satta	423
Āpodhātuyā lakkhaṇādi	368
Āmisapaṭṭisanthārake vatthu	427
Ārambhasaddassa	
atthuddhāro	189, 190
Ārammaṇavaḍḍhana-	
kkamo	239-240
Ārammaṇātikkamā	
catasso	254
Ālokā cattāro	192
Āvajjanena vinā	
pavattacittāni	318
Āhārapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ	
nāma	377
Āhāramūlakassa dukkhassa	
anto natthi	41
Āhārassa aṅgāni aṭṭha	432-3
Āhārā tayo	197

[I]

Itthiyo vīsati	141
Iddhi dasavidhā	133-4
Issāya lakkhaṇādi	299

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U - E]

Ucchurase dvinnāṃ	
dhātūnaṃ viseso	371
Utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ	
nāma	377-8
Uttarasaddassa vacanatto	90, 93
Udakaṃ aṭṭhanahutādhikacatu-	
yojana satasahassa-	
bahalaṃ	15
Uddesavāre visesatto	262
Uddhaccassa lakkhaṇādi	292
Upacayasantatīnaṃ	
lakkhaṇādi	363-4
Upacayasantatīnaṃ viseso	363
Uparimakāyo avisado	357
Uparimakāyo visado	358
Upekkhā dasavidhā	216
Upekkhāpāramiṃ dasamaṃ	
adakkhiṃ	53
Upekkhāya lakkhaṇādi	218, 238
Upekkhāya vipatti	238
Upekkhāya sampatti	238
Uppannā cattāro	108-9
Ubhatobyañjanakānaṃ	
viseso	359
Ussadakittanaṃ nāma	
gahitaṃ	308
Ekasamuṭṭhānāni dasa	376
Eko māno tiṇṇaṃ janānaṃ	404

[O]

Ogāhanā dhammā cattāro	
kusalapakkhe	188

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[O]

Ogāhanā dhammā tayo	
akusalapakkhe	188
Ojā balavatī	367
Ojā mandā	367
Obhāsā cattāro	192

[Ka]

Kathā tisso	22
Kappiyaparikkhārā	38
Kabaḷikārāhārassa	
lakkhaṇādi	368
Kammaṃ satte vibhajati	108
Kammacatukkena dīpitā	
pannarasa	131
Kammajatejo parissayo	
nāma	366
Kammadvārā nava	119
Kammadvārāni aṭṭhārassa	257
Kammadvārāni tiṇi	123
Kammapaccaya-utu-	
samuṭṭhānaṃ nāma	377
Kammassakataññāṇaṃ	433
Kammāni cattāri	131
Kammāni tiṇi	130
Karuṇāya lakkhaṇādi	237
Karuṇāya vipatti	238
Karuṇāya sampatti	238
Kasiṇassa attho	236
Kasiṇānaṃ nissando	240
Kāmā dve	104

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kāyakammaṃ manodvārepi	133,
	137
Kāyakammaṃ vacīdvāre	133, 137
Kāyacittapassaddhīnaṃ	
lakkhaṇādi	174
Kāyacittalahutānaṃ	
lakkhaṇādi	174
Kāyaviññāṇapaccayā	
cattāro	322
Kāyasañcetanā tividdhā	130
Kāyassa lakkhaṇādi	350
Kāyo catubbidho	124
Kāraṇā ekādasa	117
Kāraṇā cattāro	168
Kāraṇāni cattāri	181, 230
Kāraṇāni tīṇi	181, 328
Kālā tayo	202
Kiccavasena dvidhā bhinnā	218
Kilesapaṭipāṭiyā pahīnā	408, 415
Kukkuccassa lakkhaṇādi	299
Kukkuccāni dve	414
Kulaṃ duvidhaṃ	405
Kusalaṃ dullabhameva	102, 103
Kusalakammaphathā dasa	145
Kusalavipākakiriyānaṃ	
ārammaṇabhedo	448
Kusalassa	
lakkhaṇādicatukkaṃ	105
Kusalā pañcapaṇṇāsa	155
Kuhanavattthūni tīṇi	265
Koṭṭhāsā tayo	257, 353

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]	
Khaṇapaccuppannaṃ	445
Khaṇikasamādhim paripūreti	160
Khantipāramim chaṭṭhamaṃ	
adakkhim	50
Khantisaṃvaro	386
Khandhavibhaṅgo tividdho	8
Khandhā tayo	194
Khāropamaṃ nāma gahitaṃ	286
Khīṇāsavassa samāpatti	334
Khīṇāsavānaṃ niddā	409
[Ga - Gha]	
Gaṇanūpagacittāni pañca	323
Gandhassa lakkhaṇādi	356
Gambhīrabhāvo catubbidho	23
Garukaraṇe upamāyo	442
Gāmadārakūpamā	320
Gāmillo	320
Guṇāṭirekatā	206
Guṇā dasa	41
Gūthapiṇḍūpamā	271
Ghānaviññāṇapaccayā	
cattāro	322
Ghānassa lakkhaṇādi	349
[Ca]	
Cakkavāḷassa pamāṇaṃ	336
Cakkavāḷāni anantāni	204
Cakkāni cattāri	100
Cakkhu duvidhaṃ	344
Cakkhuviññāṇavīthi	429

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Cakkhuviññāṇapaccayā	
cattāro	321
Cakkhuviññāṇassa lakkhaṇādi	303
Cakkhussa lakkhaṇādi	349
Caṅkamadosā pañca	37
Caṅkamassa pamāṇaṃ	37
Catunnaṃ maggānaṃ	
upamā	418-9
Catubhūmikavedanā	153
Catuvīsatiyā Buddhānaṃ	71
Cattārova ekakkhaṇe	176
Cattālīsavassasahassāni	
āyu	70
Cattālīsaḥatthubbedhaṃ	
sarīraṃ	70
Candamaṇḍalassa pamāṇaṃ	354
Cittaṃ jeṭṭhakaṃ	110, 111
Cittapaccaya-utusuṃuṭṭhānaṃ	
nāma	378
Cittasaṅkamaṇā dve	370
Cittassa upakkilesā pañca	411
Cittassa lakkhaṇādicatukkaṃ	155
Cittāni chaṭṭimsa	229
Cittāni sattarasa	332
Cittuppādakaṇḍaṃ duvidhaṃ	79
Cittuppādā terasa	449
Cīvare cha ārammaṇāni	123
Cetanā tisso	203
Cetanāmahattaṃ	206
Cetanāya	
lakkhaṇādicatukkaṃ	154
Cetanāsampayuttakā	
ekavīsati	131

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Corajeṭṭhakā dvādasa	287
Corajeṭṭhakā pañca	288-9

[Cha]

Chandassa lakkhaṇādi	176
Chabbassāni mahāpadhānaṃ	
padahitvā	77
Chiddāni dveyeva	426

[Ja]

Janā cattāro	225
Jambuyā pamāṇaṃ	337
Jaratāya lakkhaṇādi	365
Jarā duvidhā	364
Javanaṃ tividhaṃ	116
Jivhāya lakkhaṇādi	349
Jivhāviññāṇapaccayā cattāro	322
Jīvitindriyassa	
lakkhaṇādi	167, 359

[Jha]

Jhānaṃ duvidhaṃ	211
Jhānaṃ vitakkaṇapaccchimakaṃ	304
Jhānassa nāmāni tiṇi	227
Jhānāni nava	442

[Ña]

Ñāṇasaṃvaro	386
Ñāṇasampayuttacittuppādā	
aṭṭha	441

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ña - Tha]

Ñāṇasampayuttacittuppādā	
cattāro	443
Ñāṇasampayuttassa kāraṇā	
cattāro	117
Thānāni cha	330

[Ta - Tha]

Tajjāsaddo anucchavikattho	183
Taṇhāya pettivisayaṃ	172
Tatiyābhisamaye navuti-	
koṭisahassānaṃ	55
Tatramajjhattatāya	
lakkhaṇādi	177
Tadaṅgapahānaṃ nāma	386
Tanubhāvassa kāraṇāni	
dve	281-2
Tantiyo dve	12
Tambakaṇhabhūmiyova	381
Tayo mānā tiṇṇaṃ janānaṃ	404
Timsavassasahassāni āyu	71
Timsahatthubbedhaṃ sarīraṃ	71
Tikadukaparicchedā	
pañcadasa	79-80
Tikaparicchedo eko	79
Tejodhātuyā	
lakkhaṇādi	368
Thinassa lakkhaṇādi	297

[Da]

Dakkhiṇāvisuddhiyo	
catasso	206
Dānapāramiṃ paṭhamam	
adakkhiṃ	48

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dānamayaṃ tividhaṃ	119
Dānādikaṃ tividhaṃ	116-7
Diṭṭhirāgo nāma	403
Diṭṭhisampayuttacittuppādā	
cattāro	444
Dukaparicchedā catuddasa	340
Dukā cha	433
Dutiyaḥhisamaye	
navutikoṭimabodhayi	55
Dubbacasaddassa vacanatto	94
Devaputtavimānāni	
tāraḥarūpani	355
Devā manusse passanti	43
Desanā tisso	22
Desanābhedo catubbidho	266
Desanāvilāso	224
Domanassassa lakkhaṇādi	298
Dovāriko	319
Dosassa lakkhaṇādi	299
Dosena nirayaṃ	172
Dvādasaterasayojanappa-	
māṇo	60
Dvinnaṃ vasena ārammaṇa-	
kaṇaṃ	369
Dvīsu dvīsu dvāresu	
āpāthamāgacchati	114
Dve pucchā Bhagavato atthi	98

[Dha]

Dhammapaṭisanthāro	426
Dhammapadāni chattiṃsa	292

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhammapadāni pañcasatṭhi	177	Nāmassa kāraṇāni tīṇi	266
Dhammavavatthānavāro		Nāmāni tīṇi	329
atṭhaparicchedo	196	Nāmāni dvādasa	349
Dhammavavatthānavāro		Nāmāni dve	311
duvidho	97	Nikāyā pañca	25
Dhammavicayasambojjhaṅgassa		Nidānāni tīṇi	78
uppādā dhammā satta	118	Nidānāni dve	32
Dhammā cha	131	Niddesavārā terasa	348
Dhammārammaṇaṃ nāma	122	Nippadesatikā terasa	80
Dhammā soḷasa	293	Nippadesadukā ekasattati	80
Dhammikā paccayā	206	Nipphannarūpāni dasa	353
Dhammo duvidho	406	Nimittaṃ duvidhaṃ	277
Dhātiyo catasso	345	Nimittāni cattāri	267
Dhātukathāpakaraṇaṃ		Niyamo tividho	118
cuddasavidhaṃ	8	Niyāmaṃ pañcavidhaṃ	312
Dhenupago vaccho	219	Nissaraṇatthā	24
[Na]		Nīlavatthaṃ viya	213
Nayā pañca	257	Nekkhammapāramiṃ tatiyaṃ	
Navakā cattāro	229	adakkhiṃ	49
Navakā pañcavīsati	230	[Pa]	
Navakā samasatṭhi	234	Pakaraṇaparicchedā satta	4
Navattabbārammaṇāni pañca	444	Pakiṇṇakanayo vutto	318
Navutivassasahassāni		Paccayā cattāro	222
āyu	64-9	Paccavekkhaṇā cattāro	170
Navutivassasahassāni		Paccuppannaṃ tividhaṃ	445
āyuppanaṃ	57, 61-3	Pañcakanayo	224
Navutihatthubbedhaṃ sarīraṃ	62	Pañca-ucchunāḷiyantopamaṃ	314
Nānattāni cattāri	182	Pañcapatiṭṭhitena vanditvā	114
Nāmaṃ catubbidhaṃ	420	Pañcavaṇṇakappāsūpamā	353
Nāmaggaṇakiccarā natthi	421	Pañcavaṇṇadhajūpamā	353

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko	Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paññācakkhu pañcavidhaṃ	344	Parikappavacanaṃ	346
Paññā jeṭṭhikā	110, 1	Paricchedā cattāro	97, 196
Paññāpāramiṃ catutthaṃ		Parinipphannarūpāni	
adakkhiṃ	50	pannarasa	378
Paññāya lakkhaṇādi	166	Pariyattibhedo tividho	24
Paññobhāsasamo	166	Parisā catasso	159
Paṭikkhepaṅgāni cattāri	432	Pasādo nāma natthi	292
Paṭicchannajarā	365	Pahānaṃ pañcavidhaṃ	386-7
Paṭipadānavakā cattāro	230	Pahānavinayo pañcavidho	385
Paṭisanthāro duvidho	426	Pahānāni tīṇi	22
Paṭihārā tayo	319	Pahānekaṭṭhaṃ nāma	380
Paṭhamacittasamuṭṭhitā	124	Pākaṭajarā	364
Paṭhamabuddhavacanaṃ	18	Pāṇātipātassa pañca	
Paṭhamamaggassa		sambhārā	140
nayasahassaṃ	281	Pāsādatalāni cattāri	255
Paṭhamamaggena		Piṭakāni tīṇi	22
diṭṭhasaccāni cattāri	284	Pisuṇavācāya cattāro	
Paṭhamābhisamayā koṭi-		sambhārā	142
satamabodhayi	55	Pīti pañcavidhā	158
Paṇṇasālaparibhogasmiṃ		Pītiyā lakkhaṇādi	158
ādīnavā aṭṭha	40	Pītisambojjhaṅga-uppādakā	
Paṇṇasālāya dosā aṭṭha	40	dhammā ekādasa	117
Paṇṇāsahatthubbedhaṃ		Pītisukkhānaṃ viseso	160
sarīraṃ	66	Puggalapaññatti chabbidhā	8
Pattamakkhanatela-upamā	253	Puggalajjhāsayo	224
Pathaviḍhātuyā lakkhaṇādi	368	Pucchā pañcavidhā	97
Padeso dasavidho	31	Puññakiriyavattūni tīṇi	203
Pabbajjaṃ arahati	225	Puññakiriyavattūni dasa	201
Pabbajjā Buddhapacceka-		Puññāyūhanaṃ chabbidhaṃ	205
buddhādīhi vaṇṇitā	40	Puthujjanā duve	384
Payogā cha	140		
Paramatthadesanā	22		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pubbanimittāni pañca 75
Peḷopamaṃ nāma gahitaṃ 284

[Pha]

Phalūpacārena kāraṇaṃ
niddiṭṭhaṃ 425
Phalūpacārena vuttaṃ 410
Phalūpacārena vuttā 364
Phassassa
lakkhaṇādicatukkaṃ 151

[Ba]

Balarūpaṃ gahitameva 375
Bījasarikkhakaṃ phalaṃ 382
Buddhañāṇaṃ anantaṃ 204
Buddhavisayo abhidhammo 437
Buddhādayo ariyā 219
Buddhānaṃ tisso pucchā natthi 98
Bodhisattassa dhammā aṭṭha 71
Byāpādassa dve sambhārā 144
Brahmavihārā cattāro 238
Brāhmaṇā pañca 432

[Bha]

Bhaṇḍāgārikapariyatti 24
Bhayā cattāro 170
Bhavattayasampatti-
nibbattaṃ 258
Bhāvanāmayam tividhaṃ 119, 123
Bhāvanāsaddassa attho
tividho 207-8

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha]

Bhummaniddeso 99
Bhojanānisaṃso 432

[Ma]

Māmsacakkhu duvidhaṃ 344
Maggassa nāmāni tīṇi 267
Maggudakūpamā 253
Maggo hetupacchimako 304
Macchariyassa lakkhaṇādi 299
Majjhimabhāṇakānaṃ mati 445
Manasikārassa lakkhaṇādi 177
Manasikāro tippakāro 177
Mano ekūnatimsavidho 130
Manokammaṃ kāyadvāre 136
Manokammaṃ vacīdvāre 136
Mano catubbidho 129
Manodvāre ājīvapūraṇaṃ
nāma natthi 265
Manodvāre āpattipaññāpanaṃ
natthi 135
Manodhātuyā lakkhaṇādi 304
Manodhātuyo dve 438
Manoviññāṇadhātuyā
lakkhaṇādi 305
Manoviññāṇapaccayā
cattāro 322
Manosañcetanā tividhā 130-1
Mahākassapassa adhiṭṭhānaṃ 444
Mahākusalakiriyaṇaṃ
nānākaraṇaṃ 450

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahāgajam nāmetam cittam	333
Mahānayā vīsati	257
Mahāpakaraṇam (paṭṭhānam)	
catuvīsatividham	9, 11
Mahāpathavī catunahutādhika-	
dviyojanasatasahassa-	
bahalā	15
Mahābrahmāno cattāro	205
Mahābhūtāni tīṇi	121
Mahāmoggallānattherassa	
tayo maggā	279
Mahāmoggallānassa	
nirayagamanam	316
Mahārukkhā satta	337
Mahāvārā tayo	97, 199
Mahāvilokanāni pañca	76
Mahāsappā cattāro	339
Mahāsamuddo caturāsīti-	
yojanasahassagambhīro	14
Mahāselā satta	337
Mātikā duvidhā	79
Mātikāya pālīvavatthānam	341
Mānassa lakkhaṇādi	297
Micchācāro dvivedano	145
Micchādiṭṭhiyā dve sambhārā	144
Micchādiṭṭhiyā lakkhaṇādi	290
Middham arūpameva	413
Middhassa lakkhaṇādi	297
Muditāya lakkhaṇādi	238
Muditāya vipatti	238

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Muditāya sampatti	238
Musāvādassa cattāro	
sambhārā	142
Mettāpāramim navamam	
adakkhim	51
Mettāya lakkhaṇādi	237
Mettāya vipatti	237
Mettāya sampatti	237
Metteyyabodhisattassa	
maggo	393
Moghavāro eko	309
Moghavāro dutiyo	310
Moghavāro tatiyo	310
Mohassa lakkhaṇādi	291
Mohena tiracchānayonim	172
[Ya]	
Yathālābhavasenetam vuttam	411
Yantavāhopamā	316
Yamakam dasavidham	9
Yevāpanakadhammā nava	176
Yevāpanakā daseva	292
[Ra]	
Ratanāni tīṇi	119
Rasassa lakkhaṇādi	397
Rāsayo nava	294
Rāsayo sattarasa	180
Rūpakalāpā aṭṭha	124
Rūpassa lakkhaṇādi	355

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[Va]	
Rūpāni aṭṭha	129	Vāto chanavutādhikanava-	
Rūpāni caturāsīti	353	yojanasatasahassabahalo	15
Rūpāni samatimsati	375	Vāyodhātuyā lakkhaṇādi	368
Rūpāvacaracatutthajjhānaṃ		Vārā dasa	347
dvādasavidham	439	Vikārarūpānaṃ uppatti-	
Rogarūpaṃ gahitameva	375	viseso	363
[La]		Vikārarūpānaṃ lakkhaṇādi	362
Lakkhaṇato ekameva	244	Vikkhambhanapahānaṃ nāma	386
Lokadhammā aṭṭha	108	Vicārassa lakkhaṇādi	158
Lokapāladhammā dve	173	Vicikicchāya lakkhaṇādi	300
Lokuttaramaggo pañcavidho	132	Vijjā aṭṭha	93
Lobhassa lakkhaṇādi	291	Viññattisamuṭṭhāpakacittāni	
[Va]		dvattiṃsa	361
Vaṅkā tayo	195	Vitakkassa	
Vacīkammaṃ manodvārepi	135	lakkhaṇādicatukkaṃ	157
Vacīkammampi kāyadvāre		Vitthāradesanā	379
samuṭṭhāti	135	Vinayapariyāyo	119
Vaṇṇo duvidho	406	Vinayassa mūlāni dve	135
Vatthunā dassitāni cattāri	354	Vinayo dasavidho	387
Vatthusampatti	206	Vinayo duvidho	385
Vatthūni tīni	313	Vipaccanaṭṭhānāni cattāri	307
Valāhakūpamā tayo	276	Vipaccanaṭṭhānāni pañca	306
Vavatthāpananayā cattāro	347	Vipassanānaṃ nissando	240
Vassasatasahassaṃ āyu	63-8	Vipassanāniyamassa tayo	
Vassasatasahassaṃ		vādā	272-4
āyuppanānaṃ	57	Vipassanāparivāso	260
Vākacīrasmiṃ ānisaṃsā		Vipākaṃ duvidham	393
dvādasa	39	Vipākacittāni cattāri	310
Vācā tividdhā	128	Vipākacittāni samasaṭṭhi	311

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Vipākābyākatassa nayā		Samvarā atthato pañca	139
tividhā	335	Samvaro tividho	132
Vipāke adhipati natthi	330	Sakadāgāmimaggena	
Vipāko duvidho	393	pahīnā cha	277
Vibhaṅgappakaraṇaṃ		San̄khepadesanā	379
aṭṭhārasavidhaṃ	7	San̄gahavāro tividho	196
Vibhattiyo catasso	6	San̄gahasaddo catubbidho	343
Vimokkhassa attho	236	Saccapāramiṃ sattamaṃ	
Vimokkhā tayo	267	adakkhiṃ	51
Virati tividhā	146	Saññāya lakkhaṇādicatukkaṃ	153
Viratīnaṃ lakkhaṇādi	177	Saññāyo tisso	172
Vivekā tayo	209	Saññā sattavīsati	248
Visakaṇṭakavāṇijo viya	248	Saṭṭhivassasahassāni	
Vīriyapāramiṃ pañcamaṃ		āyu	62, 70
adakkhiṃ	50	Saṭṭhihatthubbedhaṃ	
Vīriyassa lakkhaṇādi	164	sarīraṃ	68, 70
Vīsativassasahassāni āyu	71	Satasahassavassāni	
Vīsatihatthubbedhaṃ sarīraṃ	71	āyu Dīpaṅkarassa	56
Vuṭṭhānagāminīvipassanā	269	Satiyā lakkhaṇādi	165, 219
Vedanāya		Satisamvaro	386
lakkhaṇādicatukkaṃ	152	Sattativassasahassāni āyu	69
Vedanāsaddo		Sattatihatthubbedhaṃ sarīraṃ	69
vedayitasmiṃyeva vattati	83	Sattanikāyo ananto	204
Vohāradesanā	22	Sattamacittena samuṭṭhitā	124
[Sa]		Saddassa lakkhaṇādi	356
Samghassa adatvā		Saddā dasa	34
paribhuñjanaṃ nāma	121	Saddādīnaṃ lakkhaṇādīni	303
Samyuttabhāṇakānaṃ mati	445	Saddo kaṇṭako	247
Samvaradvārāni aṭṭha	139	Saddhāya lakkhaṇādi	163
Samvaravinayo pañcavidho	385	Santatipaccuppannaṃ	445
Samvarā aṭṭha	139	Santhavo duvidho	397
		Sappadesatikā nava	80

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sappadesadukā ekasattati	80	Sammāsambuddena hi	
Sabbasādhāraṇo vibhatti-		abhidhammaṃ patvā nayaṃ	
vinicchayo	181	kātuṃ yuttaṭṭhāne nayo	
Samaṇasukhāni aṭṭha	37	akato nāma natthi	374
Samathavipassanānaṃ		Sayaṃkāraṃ	205
nissando	240	Sarīrappabhā dvādasa	
Samatho tividho	188	yojanāni	65
Samayā pañca	100	Sarīrappabhā yojanattayaṃ	69
Samādānavirati	146	Sarīrappabhā yojanamattaṃ	67
Samādhi tividho	160	Sarīrappabhā sattayojanāni	
Samādhissa lakkhaṇādi	161-2	aṭṭhāsi	69
Samādhī tayo	224	Savibhattikā dhammā dvādasa	178
Samādhīnaṃ nissando	240	Savibhattikā nava	293
Samānagatikāni cittāni	449	Sahajekaṭṭhaṃ nāma	380
Samucchedavirati	147	Sahadhammikaṃ nāma	422
Samucchedappahānaṃ	387	Sāketapañhaṃ nāma gahitaṃ	308
Samuṭṭhānāni	375	Sāgarā cattāro	11
Sampajaññaṃ lakkhaṇādi	219	Sātakasmiṃ dosā nava	39
Sampajaññāni cattāri	175	Sāṭikā catasso	255
Sampattavirati	146	Sāriputtattherassa cattāro	
Sampattāsampattānaṃ viseso	351	maggā	279
Samphassadvārāni cha	138	Sāsanāni tīṇi	22
Samphassā cha	138	Sāhatthikaṃ	205
Sasambhāracakkhu nāma	345	Sinerussa pamāṇaṃ	336
Sambhārā catucattālisaṃ	345	Sīlapāraṃ dūtiyaṃ	
Sambhārā cuddasa	345	adakkhiṃ	49
Sammā-ājīvaṃ lakkhaṇādi	261	Sīlamayaṃ tividhaṃ	119
Sammākammantassa		Sīlāni cattāri	212
lakkhaṇādi	261	Sīlasaṃvaro	386
Sammāvācāya lakkhaṇādi	261	Sukkā dhammā dve	173

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Sukhaṃ duvidhaṃ	160	Sotāpattimaggena	
Sukhassa lakkhaṇādi	160	pahīnā pañca	277
Suññatavāro duvidho	199	Soḷasakkhattukanayo	230
Suddhikanavako nāma	227	[Ha]	
Surāpivane ādīnavā cha	411	Hasanakacittāni terasa	334
Sūriyamaṇḍalassa pamāṇaṃ	355	Hiri-ottappānaṃ viseso	168
Sotaviññāṇapaccayā		Heṭṭhimakāyo avisado	358
cattāro	322	Heṭṭhimakāyo visado	357
Sotassa lakkhaṇādi	349	Hetukittanaṃ nāma gahitaṃ	309
		Hetu catubbidho	342

Aṭṭhasālinī-aṭṭhakathāya

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akittibrāhmaṇa	72	Abhibhū (aggasāvaka)	Si, 69
Aggidattabrāhmaṇa		Amaravatī (nagara)	33, 34
(Buddhapitā)	Ka, 70	Amitā (aggasāvikā)	Pa, 65
Aggivessana	409	Ambariya (vihāra)	146
Aciravatī (nadī)	186	Ayogharapaṇḍita	73
Ajitabrāhmaṇa (bodhisatta)	So, 63	Arindama (bodhisatta)	Si, 69
Ajjuna (Bodhirukkha)	A, 63	Aruṇavatī (vijātanagara)	Si, 69
Aññāsikoṇḍaññatthera	77	Aruṇavārājā (Buddhapitā)	Si, 69
Aṭṭhakathā	142, 156, 158, 165, 166, 233, 445	Alaṃsāṭaka (brāhmaṇa)	432
Atidevabrāhmaṇa		Alīnasattukumāra	73
(bodhisatta)	Re, 62	Asana (Bodhirukkha)	Ti, 68
Atula (nāgarājā)	Su, 62	Asama (aggasāvaka)	So, 63
Atula (bodhisatta)	Vi, 69	Asama rājā (Buddhapitā)	Pa, 64
Atthadassī (Buddha)	66	Asamā (aggasāvikā)	Pa, 65
Anuruddha (upaṭṭhāka)	Ko, 57	Asamādevī (Buddhamātā)	Pa, 64
Anulā (aggasāvikā)	Ka, 71	Asoka (upaṭṭhāka)	Vi, 69
Anoma (aggasāvaka)	A, 63	Asokā (aggasāvikā)	Mam, 61
Anoma (upaṭṭhāka)	So, 63	Assakaṇṇa (pabbata)	337
Anomadassī (Buddha)	63	Assaguttatthera	444
Anoma (vijātanagara)	Pi, 66		
Anoma (vijātanagara)	Ve, 70	[Ā]	
Anomā (nadī)	76	Āgamaṭṭhakathā	233-4
Aparagoyāna	337	Ānandakumāra	57
Abhaya (upaṭṭhāka)	A, 67	Ānandatthera	6, 16, 76, 88, 109, 130, 372
Abhaya (rājā)	121		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Ānandarājā (Buddhapitā) **Pa**, 65
 Āmalaka (Bodhirukkha) **Phu**, 69
 Ālāra (tāpasa) 77, 247
 Āharahatthaka (brāhmaṇa) 433

[I - Ī]

Īṭṭiya (bhikkhu) 33
 Īsadhara 337

[U]

Uggatarājā (Buddhapitā) **Su**, 66
 Uttara (aggasāvaka) **Ve**, 70
 Uttara (aggasāvaka) **Ko**, 71
 Uttarakuru 337
 Uttara (Buddhapitā) **Maṃ**, 61
 Uttara (māṇava) 65
 Uttaravaḍḍhamānapabbata 146
 Uttara (vijātanagara) **Maṃ**, 61
 Uttarā (aggasāvikā) **Ko**, 71
 Uttarā (aggupaṭṭhākupāsikā) **Go**, 45
 Uttarā (Buddhamātā) **Maṃ**, 61
 Uttarā brāhmaṇī (Buddhamātā) **Ko**, 70
 Uttiya (bhikkhu) 33
 Udaka (tāpasa) 77
 Udaya (aggasāvaka) **Ti**, 68
 Udumbara (Bodhirukkha) **Ko**, 71
 Upacālā (aggasāvikā) **Phu**, 68
 Upatissa (aggasāvaka) **Go**, 44

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Upatissā (aggasāvikā) **Ko**, 57
 Upasanta (aggasāvaka) **A**, 67
 Upasanta (upaṭṭhāka) **Ve**, 70
 Upasāla (aggasāvaka) **Pa**, 64
 Uppalavaṇṇā (aggasāvikā) **Go**, 44
 Uruvelā (aggasāvikā) **Ka**, 71

[E]

Ekarāja (Jātaka) 74

[Ka]

Kakudha (Bodhirukkha) **Dha**, 67
 Kakusandha (Buddha) 70, 109
 Kaṇikāra (Bodhirukkha) **Si**, 68
 Kaṇḍaka-assa (abhinikkhamanayāna) **Go**, 76
 Kaṇha (tāpasa) 333, 449
 Kapila (nagara) 44
 Karavīka (pabbata) 337
 Kassapa (Buddha) 17, 70, 71
 Kassapa (bodhisatta) **Pi**, 66
 Kākamāsaka (brāhmaṇa) 432
 Kāsi (pura) 77
 Kāsi (vijātanagara) **Phu**, 68
 Kāḷa (nāgarājā) 77
 Kāḷavallimaṇḍapa 427
 Kāḷāma (tāpasa) 247
 Kisāgotamī (khattiyakaññā) 76

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kudālapaṇḍita	73
Kelāsa (pabbata)	370
Koṇāgamana (Buddha)	70
Koṇḍañña (Buddha)	56-7
Kolita (aggasāvaka)	Go , 44

[Kha]

Khaṇḍa (aggasāvaka)	Vi , 69
Khantivādī (Jātaka)	74
Khanda (deva)	136
Kharadāṭhika (yakkha)	58
Khemaṅkara (upaṭṭhāka)	Si , 69
Khema (bodhisatta)	Ka , 70
Khema (vijātanagara)	Ti , 68
Khema (vijātanagara)	Ka , 70
Khemā (aggasāvikā)	Go , 44
Khemā (aggasāvikā)	Dha , 67

[Ga - Gha]

Gaṅgā (nadī)	186
Girikaṇḍaka (vihāra)	159
Guttasāla (gāma)	427
Gotama (Buddha)	44
Ghaṭikāra (kumbhakāra)	71

[Ca]

Cakkana (upāsaka)	146
Cakkavattirājā (bodhisatta)	Su , 66
Candakumāra	72
Candamittā (aggasāvikā)	Vi , 69

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Candavatī (vijātanagara)	A , 63
Candā (aggasāvikā)	Vi , 69
Candādevī (Buddhamātā)	Pi , 66
Campaka (nagara)	Pa , 64
Campaka (Bodhirukkha)	A , 67
Campeyya (nāgarājā)	73
Cariyāpiṭaka	75
Cālā (aggasāvikā)	Phu , 68
Citta (aggupaṭṭhākupāsaka)	Go , 45
Cittalapabbata	385
Cūlasutasoma (Jātaka)	73
Cūlābhayaṭṭhara	274
Cetiyagiri	37
Cetiyapabbata	245, 428
Coranāga (Rājā)	428

[Cha - Ja]

Chaddanta (nāgarājā)	73
Channa (assagopaka)	Go , 76
Jaṭila (isi)	55
Jaṭila (mahārāṭṭhika)	64
Janasandharājā (Buddhapitā)	Ti , 68
Jambudīpa	32, 33, 337
Jayaddisarājaputta	73
Jayasenarājā (Buddhapitā)	Phu , 68
Jayasenarājā (Buddhapitā)	Si , 68
Jetavana (vihāra)	313
Jotipāla (bodhisatta)	Ka , 71
Jotipāla (māṇava)	333, 449

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta - Tha]

Tatthavaṭṭaka (brāhmaṇa)	432
Tambapaṇṇi (dīpa)	2
Tipiṭakacūḷanāgatthera	273, 307, 323
Tipiṭakacūḷābhayatthera	274
Tipiṭakamahādhamma- rakkhitatthera	307
Tissa (aggasāvaka)	Dī , 56
Tissa (aggasāvaka)	Vi , 69
Tissa (aggasāvaka)	Ka , 71
Tissa (Buddha)	68
Tissabhūtittthera	31
Tissā (aggasāvika)	Ko , 57
Therambatthala	232

[Da]

Dāmā (aggasāvika)	Ve , 70
Dāsaka (bhikkhu)	32
Dīghabhāṇaka-abhayatthera	428
Dīpaṅkara (Buddha)	33, 42, 45, 53-6
Duṭṭhagāmaṇi (rājā)	121
Devala (aggasāvaka)	Pa , 65

[Dha]

Dhanañcayarāja	72
Dhanavatībrāhmaṇī (Buddhamātā)	Ka , 71
Dhammadassī (Buddha)	66, 67
Dhammadinnā (aggasāvika)	Pi , 66
Dhammasena (aggasāvaka)	Mañ , 61
Dhammasena (aggasāvaka)	Phu , 68

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Dha]

Dhammā (aggasāvika)	A , 67
Dhammika (pabbata)	36
Dhammiya (bhikkhu)	32

[Na]

Nakula (nagara)	427
Nakulā (aggasāvika)	So , 63
Nandaka (bhikkhu)	273
Nandamātā (aggupaṭṭhā- kupāsika)	Go , 45
Nandā (aggasāvika)	Dī , 56
Nāga (Bodhirukkha)	Mañ , 61
Nāga (Bodhirukkha)	Su , 62
Nāga (Bodhirukkha)	Re , 62
Nāga (Bodhirukkha)	So , 63
Nāgasamālā (aggasāvika)	Su , 66
Nāgasenatthera	162-3, 186
Nāgā (aggasāvika)	Su , 66
Nārada (upaṭṭhāka)	Su , 66
Nārada (kūṭa)	55
Nārada (Buddha)	63-4
Nigrodha (Bodhirukkha)	Ka , 71
Nimimahārāja	72
Nisabha (aggasāvaka)	A , 63
Nemindhara (pabbata)	337
Nerañjarā (nadi)	77

[Pa]

Pañcavaggī (bhikkhū)	77
Paṭisambhidā	202

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Paṭisambhidāmagga	236
Paṇḍava (pabbata)	76
Paduma (aggasāvaka)	Dham , 67
Paduma (Buddha)	63
Padumā (aggasāvikā)	Si , 69
Padumādevī (Buddhamātā)	Ti , 68
Padumuttara (Buddha)	64
Pabbata (bodhisatta)	Ko , 70
Pabhāvatīdevī	
(Buddhamātā)	Su , 66
Pabhāvatīdevī	
(Buddhamātā)	Si , 69
Pāṭaliputta (paribbājaka)	131
Pāṭalī (Bodhirukkha)	Vi , 69
Pālita (aggasāvaka)	Pi , 66
Pālita (upaṭṭhāka)	Man , 61
Piṅgala Buddharakkhitatthera	146
Piyajāli (bhikkhu)	32
Piyadassī (Buddha)	66
Piyadassī (bhikkhu)	32
Piyapāla (bhikkhu)	32
Puṇḍarīka (bodhi)	Si , 69
Puṇṇavālīka	159
Pubbavideha	337

[Pha - Ba]

Phussadeva	
(aggasāvaka)	Dham , 67
Phussa (Buddha)	68
Phussā (aggasāvikā)	Ti , 68
Bandhumatīdevī	
(Buddhamātā)	Vi , 69
Bandhumatī (vijātanagara)	Vi , 69
Bandhumārājā (Buddhapitā)	Vi , 69

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bārāṇasī (vijātanagara)	Ka , 71
Bimbijāla (Bodhirukkha)	Dha , 67
Buddhaghosa	1, 453
Buddhija (upaṭṭhāka)	Ka , 70
Bodhiparibbājaka	73
Brahmadattabrāhmaṇa	
(Buddhapitā)	Ka , 71
Brahmadeva (aggasāvaka)	
	Re , Ti , 62, 68
Brahmavatībrāhmaṇī	
(Buddhamātā)	Me , 441

[Bha]

Bhadda (aggasāvaka)	Ko , 57
Bhaddaji (bhikkhu)	32
Bhaddanāma (bhikkhu)	33
Bhaddā (aggasāvikā)	62
Bhaddāli (bhikkhu)	99
Bhāradvāja (aggasāvaka)	Ka , 71
Bhāvitatta (aggasāvaka)	Su , 62
Bhiyyasa (aggasāvaka)	Ko , 70
Bhuttavamitaka (brāhmaṇa)	432
Bhūridatta (nāgarāja)	73

[Ma]

Magadha (rājā)	76
Maghadeva (rājā)	333, 449
Maṅgala (pokkharanī)	76
Maṅgala (Buddha)	57, 58, 61
Maṅgala (bodhisatta)	Si , 67
Mallikā	100, 450
Mahā-aṭṭhakathā	121-3, 128, 201

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Mahākaccānatthera	5, 6
Mahākassapatthera	2, 28, 444
Mahāgatigamiyatissa- dattatthera	12
Mahānāgatthera	427
Mahāgovinda	72
Mahāgovindapaṇḍita	73
Mahācetī	118, 159, 370
Mahājanaka (Jātaka)	73
Mahātissatthera	159, 245
Mahādhamma- rakkhitatthera	317, 325
Mahānīpa (Bodhirukkha)	Su , 65
Mahāmoggallānatthera	29, 30, 316
Mahārohanaguttatthera	232
Mahāli	83
Mahāvihāra	2, 453
Mahāveḷu (Bodhirukkha)	Su , 66
Mahāsammata	420
Mahāsirīsa (Bodhirukkha)	Ka , 70
Mahāsīvattthera	265, 307, 432
Mahāsutasoma (Jātaka)	74
Mahāsudassanarāja	72
Mahāsoṇa (Bodhirukkha)	Pa , Nā , 64
Mahindatthera	2, 33, 37
Mahī (nadī)	186
Mahosadhapaṇḍita	73
Māyādevī (Buddhamātā)	Go , 44
Mūgapakkha (Jātaka)	74
Mekhala (vijātanagara)	Su , 62

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]	
Metteyya (Buddha)	441
Metteyya (bodhisatta)	393
Moggaliputtatissatthera	4-6, 32
Moravāpivāsimahā- dattatthera	274, 307, 323-5
[Ya]	
Yakkhasenāpati (bodhisatta)	A , 63
Yaññadattabrāhmaṇa (Buddhapitā)	Ko , 70
Yamunā (nadī)	186
Yasavatīdevī (Buddhamātā)	Ve , 70
Yasavārājā (Buddhapitā)	A , 63
Yasodharādevī (Buddhamātā)	A , 63
Yugandhara (sela)	337
[Ra]	
Rakkhitatthera	232
Rattaṅkura (Bodhirukkha)	Dha , 67
Rambhā (aggasāvikā)	Ka , 70
Rammavatī (vijātanagara)	Dī , 56
Rammavatī (vijātanagara)	Ko , 57
Rājagaha (nagara)	30
Rāmā (aggasāvikā)	Pa , 64
Rāmā (aggasāvikā)	Su , 65
Rāhulabhadda (Buddhaputta)	Go , 76
Revata (bhikkhu)	32
Revata (upaṭṭhāka)	Si , 68
Revata (Buddha)	57, 62

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La - Va]

Lomahaṃsa (Jātaka)	75
Vakkali	385
Vaṅka (pabbata)	58
Vattakālaka (gāma)	159
Varuṇa (aggasāvaka)	Re , 62
Varuṇa (upaṭṭhāka)	A , 63
Varuṇa (upaṭṭhāka)	Pa , 63-4
Vāseṭṭha	420
Vijitāvī (bodhisatta)	Ko , 56
Vijitāvī (bodhisatta)	Phu , 68
Vidhura (aggasāvaka)	Ka , 70
Vidhurapaṇḍita	73
Vinataka (pabbata)	337
Vinayaṭṭhakathā	140
Vipassī (Buddha)	69, 441
Vipularājā (Buddhapitā)	Re , 62
Vipulādevī (Buddhamātā)	Re , 62
Visayhaseṭṭhi	72
Visākhābrāhmaṇī	
(Buddhamātā)	Ka , 70
Visuddhimagga	212, 228, 234, 237, 243
Vebhāra (pabbata)	Pa , 64
Vebhāra (vijātanagara)	Si , 68
Vessantara (rājā)	58, 72, 75
Vessabhū (Buddha)	69

[Sa]

Samghamitta (bhaṇḍāgārika)	118
Samgharakkhitatthe- rupaṭṭhākasāmaṇera	245

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Sakkadevarājā (bodhisatta)	67
Sakhilā (aggasāvikā)	Si , 69
Saṅkhapāla (Jātaka)	73
Saṅkhabrāhmaṇa	72
Sañjīva (aggasāvaka)	Ka , 70
Sattubhasta (Jātaka)	73
Santa (aggasāvaka)	A , 67
Santati (mahāmatta)	450
Santusita (devaputta)	75
Sandeha (bhikkhu)	32
Sabbakāma (aggasāvaka)	Su , 65
Sabbanāmā (aggasāvikā)	Dha , 67
Sabbamitta (upaṭṭhāka)	Ka , 71
Sabhiya (upaṭṭhāka)	Phu , 68
Samaṅga (upaṭṭhāka)	Ti , 68
Samālā (aggasāvikā)	Ve , 70
Samuddā (aggasāvikā)	Ko , 71
Sambala	33
Sambala (aggasāvaka)	Si , 68
Sambhava (aggasāvaka)	Si , 69
Sambhava (upaṭṭhāka)	Re , 62
Saraṇa (aggasāvaka)	Su , 62, 65
Saraṇarājā (Buddhapitā)	Dha , 67
Saraṇa (vijātanagara)	Dha , 67
Sarabhū (nadī)	186
Salala (Bodhirukkha)	Pa , 65
Salala (Bodhirukkha)	Ve , 70
Sasapaṇḍita	72
Sāketa	308
Sāgara (upaṭṭhāka)	Su , 65

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sāgararājā (Buddhapitā)	A , 67
Sāmā (aggasāvikā)	Ka , 70
Sāriputtatthera	2, 17, 18, 29, 30, 32, 36, 39, 253
Sāla (aggasāvaka)	Pa , 64
Sālakalyāṇī (Bodhirukkha)	Ko , 57
Sāvatti	312
Sikhī (Buddha)	69
Siggava	32
Siddhattha (Buddha)	67
Sirimādevī (Buddhamātā)	Phu , 68
Sirimādevī (Buddhamātā)	Su , 62
Siva (deva)	136
Sivi (Jātaka)	60
Sivirāja	72
Sīlavanāgarāja	73
Sīvalā (aggasāvikā)	Si , 68
Sīvalī (aggasāvikā)	Maṃ , 61
Sīha (bodhisatta)	Pa , 63
Sīhaḷa (dīpa)	146
Sukkhita (aggasāvaka)	Phu , 68
Sujāta (aggasāvaka)	Pa , 65
Sujāta (Buddha)	65
Sujāta (bodhisatta)	Ti , 68
Sujātā (aggasāvikā)	Pi , 66
Sujātā (aggasāvikā)	So , 63
Sujātādevī (Buddhamātā)	Ko , 57

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sujātādevī (Buddhamātā)	Pa , 65
Sujātā (setṭhidihi)	77
Sudatta (bhikkhu)	32
Sudattarājā (Buddhapitā)	Su , 62, 65
Sudattā (aggasāvikā)	Ti , 68
Sudattādevī (Buddhamātā)	Su , 65
Sudassana (aggasāvaka)	Su , 66
Sudassana (pabbata)	337
Sudassana (bodhisatta)	Ve , 70
Sudassana (vijātanagara)	Su , 65
Sudassana (siluccaya)	55
Sudassanādevī (Buddhamātā)	A , 67
Sudinnarājā (Buddhapitā)	Pi , 66
Sudeva (aggasāvaka)	Maṃ , 61
Sudeva (aggasāvaka)	Su , 66
Sudevarājā (Buddhapitā)	Dī , 56
Sudhañṇavatī (vijātanagara)	Re , 62
Suddhodanarājā (Buddhapitā)	Go , 44
Sudhammarājā (Buddhapitā)	So , 63
Sudhamma (vijātanagara)	So , 63
Sudhammā (aggasāvikā)	A , 67
Sudhammādevī (Buddhamātā)	So , 63
Sunandarājā (Buddhapitā)	Ko , 57
Sunandā (aggasāvikā)	Dī , 56
Sunandādevī (Buddhamātā)	Dha , 67
Sunetta (aggasāvaka)	So , 63
Sunetta (upaṭṭhāka)	Dha , 67

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Sundarī (aggasāvikā)	A , 63
Suppatītarājā (Buddhapitā)	Ve , 70
Suphassādevī (Buddhamātā)	Si , 68
Subrahmābrāhmaṇa (Buddhapitā)	Me , 441
Subhadda (aggasāvaka)	Ko , 57
Subhaddā (aggasāvikā)	Re , 62
Sumaṅgala (aggasāvaka)	Dī , 56
Sumaṅgala (vijātanagara)	Su , 66
Sumana (upaṭṭhāka)	Pa , 65
Sumanadevatthera	31
Sumana (Buddha)	57, 62
Sumanā (aggasāvikā)	A , 63
Sumitta (aggasāvaka)	Si , 68
Sumedha (paṇḍita)	36, 38
Sumedha (Buddha)	65
Sumedha (brāhmaṇa)	33
Sumedhādevī (Buddhamātā)	Dī , 56
Surāmā (aggasāvikā)	Pa , 64
Surāmā (aggasāvikā)	Si , 68
Surāmā (aggasāvikā)	Pa, Su, Si , 64, 65, 68

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Sa]

Surucibrāhmaṇa (bodhisatta)	59
Susīmatāpasa (bodhisatta)	67
Setambaṅgaṇa	428
Senakapaṇḍita	73
Senā (nigama)	77
Soṇa (aggasāvaka)	Ve , 70
Soṇaka (bhikkhu)	32
Sotthija (upaṭṭhāka)	Ko , 71
Sottiya (tiṇahāraka)	77
Sobhana (vijātanagara)	A , 67
Sobhavatī (vijātanagara)	Ko , 70
Sobhita (upaṭṭhāka)	Pi , 66
Sobhita (Buddha)	57, 63
Sobhita (bhikkhu)	32
Somanassakumāra	73
[Ha]	
Haṃsavatī (vijātanagara)	Pa , 65
Hatthāḷavaka (aggupaṭṭhākupāsaka)	Go , 45
Hatthipālakumāra	73

Aṭṭhasālinī-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapoththakaṃ, Syā = Syāmapoththakaṃ,
Kaṃ = Kambojapoththakaṃ, I = Iṅgalisapoththakaṃ, Ka = kesuci
Marammapoththakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapoththakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Aṭṭhasālinī-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Akālusiya = Akālussiya (Syā, Ka)	163
Akitti = Akatti (Ka)	72
Akkamittha = Akkamittho (Sī)	43
Aṅkusaka = Aṅkusa (Sī)	40
Agamissa = Āgamissati (Ka)	174
Aggakaṭacchunā = Aggaggakaṭacchunā (Sī)	407
Aṅgalaṭṭhi = Aṅgasandhi (Syā), Aṅgulaṭṭhi (Sī, Ka)	430
Aṅgulivedhakasaṇṭhāne = Aṅguliveṭhakasaṇṭhāne (Sī)	348
Aṅgotipi = Aṅgoti (Syā)	262
Ajānitabbassa = Avijānitabbassa (Sī)	374
Ajeḷakā kukkuṭasūkarā soṇasiṅgālā = Ajeḷaka kukkuṭasūkarasoṇa- siṅgālā (Ka)	174
Ajjhayanakamme = Ajjhenakamme (Ka)	155
Ajjhosannā = Ajjhoppannā (Sī), Ajjhāpannā (Syā)	384
Aññamaññaṃ paghaṭṭitā = Aññamaññūpaghaṭṭitā (Sī)	53
Aññamaññaṃ vā = Aññamaññassa vā (Sī)	197
Aññāsikoṇḍañña... = Aññākoṇḍañña... (Sī) Aññātakonḍañña... (Ka)	77
Aṭṭhamukhā vādayutti = Aṭṭhamukhavādayutti (Syā, Ka)	4
Aṭṭhāvīpabbatādīsu = Pathavīpabbatādīsu (Sī)	421

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Aṭṭhānametaṃ = Aṭṭhānameva	317
Aḍḍaṃ = Aṭṭaṃ (Sī)	31
Aticittameva = Adhicittameva (Ka)	106
Atipāto = Atīvapāto (Ka)	140
Attanā = Attano (Ka)	392
Attani = Attano (Syā, Ka)	394
Attano attano = Attano (Sī, Syā, Ka)	387
Attano vipākaṭṭhāne = Attano vipākadāne (Sī) Attano attano vipākadāne (Ma-Ṭṭha 3 Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṃ)	342
Attharaṇapāvuraṇaṃ = Attharaṇapāpuraṇaṃ (Sī, Syā)	115
Atthādīhi = Atthādīni (Sī, Syā, Ka)	379
Adhīyamāno = Adhiyamāno (Syā)	155
Antarantare = Antantena (Ka) Antantare (Syā, Ka)	60
Anatthaṅgamiteyeva = Anattamiteyeva (Sī)	77
Ananukūlakara = Ananukūlabhāvakara (Sī)	363
Anavajjapiṇḍa = Anavajjapiṇḍapāta (Sī)	37
Anavajjeveva = Anavajjamveva (Sī, Ka)	431
Anāvīkaronto = Anāvīkaronto (Sī)	135
Anicchantopi maccharī nāma = Anicchatopi macchariyaṃ nāma (Sī, Ka)	405
Aniṭṭhaṅgatavasena = Aniṭṭhāgatavasena (Syā, Ka)	439
Anipphajjanato = Abhinipphajjanato (Sī, Syā)	106
Anuggayhabhāvatoti = Anugayhabhāvato (Syā, Ka)	350
Anuttaro = Anuttaraṃ (Syā, Ka)	44
Anunayanato = Anu anu nayanato (Ka)	395
Anupekkhako = Anupekkhitā (Vi-Ṭṭha 2. 40 piṭṭhe)	133
Anubandhamāno = Anuppabandhamāno (Sī, Syā)	276
Anubandheyyuṃ = Anuppabandheyyuṃ (Sī)	428
Anumajjamāno = Anumajjano (Sī) Anumajjanto (Syā)	158
Anusandhānatā = Anusandhanatā (Syā, Ka)	187
Anussaraṇakāle = Anussaraṇe (Syā, Ka)	202

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Anussāhasaṃhananā = Anussāhanatā (Sī, Syā)	297
Anusetīti = Anu anu setīti (Ka)	398
Anuḷā = Aruṇā (Syā)	71
Anovatṭhena = Anovuṭṭhena (Syā, Ka)	47
Apakkamitvā = Apasakketvā (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe)	208
Apadhāritam = Apavāritam (Sī) Avadhāritam (Syā)	242
Apanītampi = Apanītam tam (sabbattha)	219
Apanudeti = Apanudati (Ka)	165
Aparihānato = Aparihānito (Sī)	172
Aparihāpentā = Aparihāpetvā (Sī) Aparihāpento (Syā, Ka)	213
Appasamārambhātā = Appasambhārātā (Ka)	41
Apphoṭenti = Apphoṭhenti (Sī)	45
Apica = Api (?)	253
Apiḷandhapubbaṃ = Apiladdhapubbaṃ (Sī)	263
Abyāpajje = Abyāpajjhe (Sī)	118
Abyāpajjo = Abyāpajjho (Sī, Syā)	194
Abyābajjhā = Abyāpajjā (Sī)	137
Abhiññābalapāpuṇinti = Abhiññābalamapāpuṇinti (Sī)	36
Abhivandisuṃ = Abhivādayuṃ (Sī)	53
Abhisamayā, asaṅkhiyā = Abhisamayo, asaṅkhiyo (Sī, Syā)	55
Amatappakāsano = Amatappakāsako (Sī)	19
Ambariya = Ambatissa (Ka)	146
Amoho lakkhaṇādīhi = Amohalakkhaṇādīhi (Sī)	171
Ayameva = Ayameva kira (Sī)	30
Ayyakapayyakānaṃ = Ayyakapeyyakānaṃ (Sī)	
Ayyaka-ayyikānaṃ (Syā)	33
Aratitandivijambhikādīsu = Aratitandīvijambhitādīsu (Ka)	297
Arūpībhāvaṃ = Arūpabhāvaṃ (Sī)	343
Alīnajīvitā = Alīnajīvitatā (Sī)	435

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Avacarantānaṃ = Carantānaṃ (?)	417
Avacaranti = Caranti (?)	417
Avinñeyyattā = Viññeyyattā (Sī, Ka)	401
Avinibhuttānaṃ = Avinābhūtānaṃ (Syā)	167
Aviraddhaṃ = Aviruddhaṃ (Sī, Syā)	329
Asaṅkhyeyyāni = Asaṅkheyyāni (Sī)	13
Asaññaṃ = Asaññiṃ (Syā)	72
Asattivighāto = Sattivighāto (Sī)	297
Asamānaṃ = Asamānatāya (Sī) Asamānattā (Syā)	232
Asīghappavatti = Asīghappavattinī (Sī)	227
Asuko nāma = Asukaṃ nāma (Sī)	352
Ahrikaṃ anottappaṃ = Ahrikabalaṃ anottappabalaṃ (Sī)	293
Aho vatāyaṃ = Aho vatassāyaṃ (Ka)	133

[Ā]

Ākāsanabhagatā marū = Ākāśena gatā marū (Syā, Ka)	43
Āgacchantāṃ = Agacchantāṃ (Syā, Ka)	134
Āgatāgatānaṃ = Ābhatābhataṃ (Ka) Ābhatābhatena (Sī)	427
Āthabbaṇiddhi = Athabbaṇiddhi (Sī) Āthabbaniddhi (Syā, Ka)	134
Ādinnāya = Dinnāya (Sī, Syā)	314
Ādhānappatto = Ādhāraṇappatto (Sī) Ādhārappatto (Syā)	433
Ānāpānājjhānaṃ hi = Ānāpānājjhānaṅca (Syā, Ka)	245
Āneti nāma = Āyati nāma (Ka)	301
Āpāthamāgate = Āpāthagate (Sī)	315
Āyuppamāṇanti = Āyuparimāṇanti (Sī)	76
Āyupariyosāne = Āyūhapariyosāne (Syā, Ka)	61-75
Ārocento = Ārocente (Ka)	29
Āvajjentassa = Āvajjantassa (Ka)	202
Āvañchitvā = Āvijjhitvā (Sī, Syā)	277
Āvaṭṭite = Āvajjite (Sī)	317
Āsisanā = Āsiṃsanā (Sī, Syā)	397

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[I]

Itthilingādīni pana -pa- samuṭṭhitāni = Itthilingādi pana na itthindriyaṃ, itthindriyaṃ paṭicca pavatte samuṭṭhitaṃ (Sī)	358
Iddhimantiniyo = Iddhimantiyo (Ka)	169
Idha na kathitā = Kasmā idha na kathitāti (Ka)	245
Idha bhikkhave = Idha khīṇāsavo (Syā, Ka)	216
Indaṭṭhaṃ = Indattaṃ (?)	162
Indattakaraṇavasena = Indaṭṭhakāraṇavasena (Sī)	201
Imassa ca = Imassa (?)	183
Imassa me = Iminā (Sī, Ka)	58
Issādivēvacanāni = Issāvēvacanāni (Ka)	404

[U]

Ukkhepanīyakammatajjanīyakammāraho = Ukkhepaniyakammaniyasa- kammatajjanīyakammā- raho (Sī, Syā)	30
Uggañchi = Uggacchi (Sī)	285
Uṭṭhāpetīti = Uṭṭhapetīti (Sī, Syā)	214
Uttarakurumhi = Uttarakurūsu (Sī, Syā, Ka)	337
Udakañca = Uddakañca (Sī, Syā)	77
Uddhaccavicikicchāvaseneva = Uddhaccavicikicchāvasena (Sī)	188
Uddhumātakapaṭikūlaṃ vinīlakapaṭikūlanti = Uddhumātakam paṭikūlaṃ vinīlakam paṭikūlanti (Syā)	244
Upagacchuṃ = Upagañchuṃ (Sī, Syā)	54
Upakkhalati = Pakkhalati (Sī)	370
Upaṭṭhāti = Upaṭṭhahati (Ka)	155
Upaparikkhaṇavasena = Upaparikkhanavasena (Syā, Ka)	340
Uparijhānaṅga = Uparijhānaṅgānaṃ (Vi-Ṭṭha 1. 114 piṭṭhe)	210
Uppannadhammānaṃ = Uppannadhammā (Sī)	151
Uppannatatiyajjhānassapesā = Uppannatatiyajjhānaṃ nissāyapesā (Ka)	240

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Uppilāvino = Ubbilāvino (Sī) Ubbilāvino (Syā)	307
Upādinna = Upādiṇṇā (Sī)	84
Ubbegāya pītiyā = Ubbegāpītiyā (Ka)	159
Ubbegaṃ pītiṃ = Ubbegāpītiṃ (Syā, Ka)	159
Ummīletvā = Ummilitvā (Ka)	311
Uruvelā = Uruvelā (Syā)	71
Ussannabyādhidukkhassa = Upasantabyādhidukkhassa (Sī, Ka)	244

[Ū]

Ūkāmaṅgula = Ūkāmaṅkuṇa (Sī)	41
------------------------------	----

[E]

Ekameva = Ettakameva (Ka)	303
Ekā vijjā vijjā = Ekā vijjā (Ka)	93
Ekissā = Ekissāya (Ka)	40
Ekamsena = Ekantena (Syā, Ka)	326
Etadānuttariyaṃ = Etadanuttariyaṃ (Sī)	81
Ettakā = Ettikā (Sī)	133
Etassa = Ekassa (Sī)	149
Ettha nānameva = Ekanānameva (Ka)	421
Ettha siyā = Tattha siyā (Syā, Ka)	240
Etāni vā = Tāni vā pana (Sī) Tāni vā (Syā) Tāni (?)	101
Etaṃ mayhaṃ etaṃ mayhanti = Idaṃ mayhaṃ etaṃ mayhanti (Sī)	397
Evampettha = Evamettha (Syā, Ka)	106
Evameva = Evamevaṃ (Sī)	183
Evameva Bhagavā = Evametassā (Ka)	222
Evam na kenaci = Yena kenaci (Ka)	447

[O]

Oghataraṇādīni = Oghataraṇasuttādīni (Sī)	26
Ottapatīti = Ottapatīti (Sī)	168

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[O]

Ottappanā = Ottapanā (Sī)	94
Otāraṃ = Okāsaṃ (Ka)	365
Ovutā = Ophutā (Syā)	384

[Ka]

Kaṇḍambarukkhamūle = Gaṇḍambarukkhamūle (Sī, Syā)	13
Kaṇṇakagandha = Kaṇṇikagandha (Syā, Ka)	356
Katamakkhandhagaṇanaṃ = Katamaṃ khandhagaṇanaṃ (sabbattha)	344
Kathetabbam = Gahetabbam (Ka)	326
Kathessāmi = Kathīyati (Sī, Syā)	441
Kabaḷikāro = Kabalimkāro (Syā)	366
Kamaladale = Kamalatale (Ka)	170
Kammakkhayāya = Kammaṃ kammakkhayāya (sabbattha)	131
Kammāni = Kammāni yāni (sabbattha)	131
Kammunā = Kammanā (Sī)	108
Kamena = Kammena (Syā, Ka)	106
Karitvā = Khipitvā (Syā, Ka)	161
Karoti = Katheti (Ka)	120
Karonte = Karonto viya hoti. (Ka) Karonte viya (Syā)	370
Karosīti = Karontīti (Sī)	4
Kasitum = Kassitum (Sī)	362
Kākavaliya = Kālavaliya (Syā) Kālavalliya (Ka)	206
Kāyakammaṃ = Vacīkammaṃ (Sī, Syā)	132
Kāraṇassa = Kāraṇasseva (Sī)	152
Kālakañjikā = Kālakañjakā (Sī) Kālakañcikā (Ka)	72
Kālātikkame = Kālātikkamena (Syā, Ka)	364
Kālo deva = Kāloyaṃ te (Sī)	75
Kāḷacchakādigandho = Kāḷagacchakādigandho (Ka)	123
Kiñca bhiyyo = Kiñci bhiyyo (Syā)	215

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kimassā āvajjananti = Kimassā āvajjananti. Bhavaṅgāvajjananti. (Sī)	318
Kiliṭṭho hi = Kiliṭṭhe ca (Sī) Kiliṭṭho ca (Ka)	39
Kilesakālusiyaṣṣa = Kilesakālussiyaṣṣa (Syā, Ka)	215
Kuṭṭā = Kuḍḍā (Sī)	48
Kummānubandhasuttakaṃ = Kumbhānubandhasuttakaṃ (Sī)	
Kammānubandhaṃ suttakaṃ (Syā)	396
Kumārayuvathera = Kumārayuvavuḍḍha (Ka)	218
Kumīnaṃ = Kumināṃ (Sī, Syā)	122
Kumbhīlānañhi = Kumbhīlānañhi (Syā, Ka)	367
Kulumbassa = Kulumpassa (Ka)	133
Kulumbasuttaṃ nāma = Kulumpasuttaṃ nāma (Ka)	133
Kusalacāraṃ = Kusalācāraṃ (Sī, Syā)	398
Kuhinti = Kahanti (Sī)	265
Koṭṭisatabhikkhū = Koṭṭisatasahassabhikkhū (Buddhavaṃse)	67
Koṇe koṇe = Koṇesu koṇesu (Ka)	60
Kolambe = Koḷumbe (Syā, Ka)	61
Koliyakena ca = Goḷiyakena ca (Ka)	318
Kaṇḍakaṃ = Kanthakaṃ (Sī) Kaṇṭhikaṃ (Syā)	76

[Kha]

Khārikājaṃ = Khāribhāraṃ (Sī)	40
Khīyamāno = Khiyamāno (Ka)	167
Khudā = Khuddā (Syā, Ka)	431
Khuddikāpīti = Khuddakāpīti (Syā, Ka)	158

[Ga]

Gacchantassa = Vasantassa (Ka)	377
Gaṇanacāropi = Gaṇanavāropi (Sī, Syā)	18
Gaṇanacāraṃ = Gaṇanavāraṃ (Sī) Gaṇanaṃ (Syā)	7, 18

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ga]

Gaṇanānupubbatā = Gaṇanānupubbatāya (Sī, Syā)	211
Gandhānubaddhacetaso = Gandhānubandhacetaso (Syā, Ka)	158
Gaṇanapatho = Gaṇanā nāma (Ka)	310
Gambhīraññāṇehi = Gambhīraññāṇena (Sī)	2
Gavapānaṃ nāma = Gavapānaṃ nāma dānaṃ (Sī)	61
Gahakāraṃ = Gahakārakaṃ (Sī)	18
Gahetabbanimitta = Gahetabbanimitte (Sī)	231
Gāmaṇḍalā = Gomaṇḍalā (Sī) Gāmamaṇḍalā (Syā)	75
Gāmillo = Gāmilako (Syā) Gānilo (Ka)	318
Guṇe = Guṇehi (Sī, Syā)	36
Gūthamakkhanajigucchāya = Gūthamakkhitassa jigucchāya (Syā)	170
Gedhaṃ vā pavanasaṇḍanti = Gedhaṃ vā pana vanasaṇḍaṃ (Sī)	395

[Gha]

Ghaṭanaṭṭhena = Ghaṭṭanaṭṭhena (Syā, Ka)	396
Ghaṭeti = Ghaṭṭeti (Syā, Ka)	396
Ghaṇṭābhigghāto = Ghaṇḍābhigghāto (Syā, Ka)	158
Ghaṇḍi = Gaṇḍi (Sī, Syā)	445
Gharāvāsaṃ palibodhato disvā = Gharāvāsapalibodhato ādinavaṃ disvā (Ka)	
Gharāvāsapalibodhaṃ disvā (Syā)	40
Ghātiyāmahaṃ = Ghātissāmahaṃ (Sī, Syā) Jhāpaye mama (Jātaka-Tṭha 1. 17 piṭṭhe) Jhāpiyāmahaṃ (Maṇidīpa)	43
Ghānabilaṃ = Ghānabile (Syā, Ka)	322

[Ca]

Cakkana-upāsakassa = Jaggana-upāsakassa (Ka)	146
Cakkavattī = Cakkavatti (Syā, Ka)	56
Cattāro cattāro = Cattāri cattāri (bahūsu)	180
Cattāri satāni = Catuttimsasatāni (Sī, Syā)	336
Caturāṃsaṃ = Caturassaṃ (Sī, Ka)	354

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Camaravālāti = Cāmarivālāti (Ka)	377
Caritvā = Paccaritvā (Ka)	134
Calatā ravati = Calatī ravatī (Sī, Syā, Buddhavaṃse ca)	52
Calayati = Velāyati (Ka)	264
Cātumahārājikānaṃ = Cātummahārājikānaṃ (Sī, Syā)	367
Cittacittaṅgavasena = Cittaṅgavasena (Ka)	180
Cittappavatti = Cittupatti (Sī, Syā)	325
Cittavicittaṭṭhena = Cittaṭṭhena (Ka)	206
Cūḷakattā “Cūḷantaradukā”ti = Cullakattā “Cullantaradukā”ti (Sī)	79
Cetanāniddeṣepi = ...niddesopi (Syā)	184
Cetayanaṭṭhena = Sañcetanaṭṭhena (Sī, Syā)	198
Celukkhepādīni khipantesu = Celādīni ukkhipantesu (Syā)	145

[Cha]

Chettum = Chetum (Syā, Ka)	275
----------------------------	-----

[Ja]

Jāto = Jātā (Ka)	393
Jigucchitā = Kucchitā (Sī, Syā)	290
Jiṇṇakaṃ = Jiṇṇaṃ (Ka)	427
Jeṭṭhikā = Jeṭṭhakā (Syā, Ka)	110

[Tha]

Ṭhapitānampi = Ṭhitānampi (Sī, Syā)	352
Ṭhāne = Ṭhāne pana (Sī, Ka)	179
Ṭhitamajjhānhike = Ṭhitamajjhantike (Sī, Syā)	427

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tajjāmanoviññāṇadhātusamphassajāti = ...samphassajā (Sī, Syā)	186
Taṇhādiṭṭhīhi = Taṇhādihi (Sī, Syā)	84
Tatuddhaṃ = Taduddhaṃ (Sī)	52
Tattha = Tattha abhidhammoti (Sī, Syā)	3
Tatthassa = Tattha (?)	221
Tadārammaṇā = Tadārammaṇaṃ (Sī)	305
Tantiyā tanti-atthassa = Pāliyā pāli-atthassa (Ka)	23
Tantiyā = Pāliyā (Ka)	23
Tapati = Tappati (Sī, Syā)	371
Tapamānā = Tappamānā (Sī, Syā)	371
Tapentīti = Tapantīti (Syā)	94
Tapeyya = Tappeyya (Sī, Syā, Ka)	371
Tamantarahitaṃ = Samantarahitaṃ (Sī, Syā)	56
Tayome bhikkhave samādhī = Tayo samādhī (Dī 3. 184)	224
Tasmiṃ = Sahasā (sabbattha)	162
Tasmiṃyevārammaṇe = Tadārammaṇe (Ka)	305
Tāpasapabbajjaṃ pabbajitānaṃ hi = Tāpasapabbajitānaṃ hi (Ka)	39
Tikasannipātasāṅkhātassa = Tiṇṇaṃ sannipātasāṅkhātassa (Ka)	152
Tiṇapaṇṇakasaṭaṃ = Tiṇapaṇṇasaṭaṃ (Sī)	125
Tiṇhena = Tikkhena (Ka)	74
Tivikkamo = Tidivakkamo (Syā) Divikkamo (Ka)	30
Tidhāpi vaṭṭati = Tividhopi vaṭṭati (Sī) Tividhāpi vaṭṭanti (Ka)	185
Tumhādise hi = Tumhādisehi (Ka) Tumhādiso hi (?)	29
Taṃgocarattā = Taggocarattā (Ka)	351

[Tha]

‘Than’ti = ‘Ṭhan’ti (Sī) ‘Dhan’ti (Ka)	311
Thambhābaddhā = Thambhe-baddhā (Sī) Thambhabaddhā (Ka)	151
Thambhitattaṃ = Chambhitattaṃ (Ka)	301

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Tha]

Thinaṃ = Thīnaṃ (Sī, Syā)	292
Thutappasattho = Thutippasattho (Sī, Syā)	54
Thusakoṭṭhake = Thusakoṭṭhāse (Ka)	218

[Da]

Dakajā = Jalajā (Sī, Syā)	46
Dasasahassādhivāsino = Dasasahassivāsino (Syā, Ka)	46
Dasasahassimahābrahmaparivārena = Dasasahassa- mahābrahmaparivārena (Syā)	77
Dasasahassilokamhi = Sāhassikamhi lokamhi (Sī, Syā) Sāhassiyamhi lokamhi (Buddhavaṃse)	46
Daḷhadhammadhanuggahassa = Daḷhathāmadhanuggahassa (Syā, Ka)	205
Dvāsīti = Dvāsītiṃ (Sī)	27
Diṭṭhijukammaṃ = Diṭṭhujukammaṃ (Syā) Diṭṭhijukataṃ (Ka)	203
Divasaṃ santatto = Divasasantatto (Sī)	382
Dvinavutikappamatthake = Dvinavutikappe (Sī)	68
Dukkhapaṭipadadandhābhiñño = Dukkhāpaṭipadā dandhābhiñño (Sī) Dukkhāpaṭipado dandhābhiññoti (Syā) Dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā (Ka)	260
Dukkhogāhā = Dukkhogāḷhā (Syā, Ka)	23
Dunnāmaṃ = Duṭṭhu nāmaṃ (Syā)	423
Dummejjhaṃ = Dummijjhaṃ (Saddanīti) Dummajjaṃ (?)	296
Devatuyyāna = Devuyyāna (Ka)	15
Devalo = Devilo (Ka) 345 piṭṭhe Buddhavaṃse passitabbaṃ.	65
Desanāvilāsappatto = Desanā vilāsappattā (Syā, Ka)	224

[Dha]

Dhanavatī = Candavatī (Sī)	71
Dhammasenāpati Sāriputtatthero = Dhammasenāpatimhi Sāriputtatthere (Ka)	29

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Dha]

Dhammasaṅgaṇīpi = Dhammasaṅgaṇiyāpi (Syā)	79
Dhamitvā = Pharitvā (Syā, Ka)	160
Dhammiko = Dhammako (Sī)	36
Dhammena = Dhamme (Sī, Ka)	296
Dhāriyanti = Dhariyanti (Syā)	81
Dhutaṅgadhārassa = Dhutavādassa (Syā) Dhutaṅgadhārissa (Ka)	169

[Na]

Naccagītakabya = Naccagītakabba (Sī) Naccagītakābya (Syā)	430
Naccentā = Naccantā (Syā, Ka)	288
Na tathā = Tathā (Sī)	156
Na tāneva, kāyavacīviññattiyopi = Yāni pana kāyaviññattim samuṭṭhāpentī, tāneva vacīviññattimpīti (Sī, Syā, Ka) Na tāni rūpameva, kāyavacīviññattiyopīti (?)	362
Na taṃ mamassāti = Taṃ mamassāti (Sī, Ka)	137
Nandīrāgo = Nandirāgo (Sī)	395
Navutikoṭiyo = Sattatikoṭiyo (Sī, Syā)	67
Navutikoṭimabodhayi = Satasahassaṃ abodhayi (Ka)	55
Na vokkamati = Na okkamati (Sī)	51
Nālapattādīni = Nāḷipattādīni (Ka)	160
Niccasammūḷhaṃ = Niccasammūḷhā (Syā) Niccaṃ sammūḷhaṃ (Ka)	172
Nijjaṭākāsaṃva = Nijjaṭākāsaṃ (Sī)	362
Nipajjanaṃ viya = Nipajjanakālo viya (Sī)	319
Nippadesatova = Nippadesato (Sī, Syā)	3
Nibbaṭṭita-ojameva = Nibbattita-ojameva (sabbattha)	366
Nibaddhāneva = Nibandhāneva (Ka)	304
Nibbuddhamallamuṭṭhikamallādayo = Nibbuddhamallamuṭṭhika- mallaceṭakādayo (Sī, Syā)	431
Niyatāti = Niyakāti (Sī)	394
Niyameti = Niyāmeti (Sī)	272

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nirayaggiṃ = Nerayaggiṃ (Syā, Ka)	316
Nirupabhogabhāvo = Nipparibhogabhāvo (Syā)	39
Nivāsathānaṭṭhena = Nivāsanaṭṭhena (Ka)	185
Nissajjantopi = Nissajantopi (Sī)	142
Nīlādīni suvaṇṇāni, aparisuddhāni ca dubbaṇṇānīti = Nīlādīni aparisuddhāni ca suvaṇṇadubbaṇṇānīti (Ka)	234
Nūna = Nanu (Ka)	216
Nūnimassa = Nanvimassa (Ka)	208
Nekkhamagavesako = Nekkhammaṃ gavesanto (Sī)	40
Nekkhammapāramitaṃ = Nekkhammapārimim (Sī)	49
No patiṭṭhaṃ = No patiṭṭhitaṃ (Ka)	205
Nhatvā ca pivitvā ca = Nahātvā ca pītvā ca (Sī)	161
Nhānakālo = Nahānakālo (Sī, Syā)	101
Nhārusuttakena matthaluṅge ābaddho = Nhārusuttakena bandho, matthaluṅgena ābandho (Ka)	345

[Pa]

Pakkhandi = Pakkhaṇṭā (Syā) Nikkhaṇṭā (Sī)	313
Paṅkasevālapaṇakaṃ vigaccheyya, kaddamo ca = Paṅkasevālapaṇaka- kaddamo ca (sabbattha)	162
Paccantavāsīnaṃ = Paccantagāmaṃ vāsīnaṃ (Ka)	367
Pañca-ucchunāḷiyantopamaṃ = Pañcanāḷiyantopamaṃ (Sī)	314
Pañṇavāti = Pañṇāti (sabbattha)	166
Pañṇāya hi = Pañṇāya (Sī, Syā)	434
Pañhakammaṃ = Pañhākammaṃ (Ka)	32
Paṭighaṃ tayā = Paṭighaṃ dayarā (Sī)	50
Paṭicchāpetvā = Paṭicchādetvā (Ka)	315
Paṭiparivattitvā = Parivattitvā (Ka)	24
Paṭipāṭiyā = Padapaṭipāṭiyā (Ka)	339
Paṭipādetvā = Paṭicchādetvā (Syā, Ka)	225

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paṭividdhamaggaṃ = Paṭiladdhamaggaṃ (Ka)	392
Paṭivīsaṃ = Paṭivimsaṃ (Sī)	180
Paṭisantharaṇaṃ paṭisanthāro = Paṭisandharaṇaṃ paṭisandhāro (Ka)	95
Paṭisanthāraniddese = Paṭisandhāraniddese (Ka)	426
Paṭisiddhato = Paṭisaddhito (Syā)	302
Paṭihanissāmīti = Paṭivinodessāmīti (Ka)	431
Paṭuppannaṃ = Paccuppannaṃ (Syā) Panuppannaṃ (Sī)	103
Paṇṇacchadanā = Paṇṇacchannā (Ka)	37
Paṇītatamā = Paṇītatārā (Syā, Ka)	255
Patitṭhahanato patitṭhāho = Patiggahaṇato patiggāho (?)	295
Patitattā = Patitvā (Syā, Ka)	343
Pattiyāyatīti = Patiyāyatīti (Syā)	189
Pathavigatakālato = Pathavīpatitakālato (Ka)	365
Padānaṃ = Nayānaṃ (Sī, Syā)	280
Padīpobhāso = Padīpo (Vi-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe)	208
Padīpaṃ = Telappadīpaṃ (sabbattha)	166
Panthamakkaṭako = Nipannamakkaṭako (Ka)	318
Panathassa vibhāvanatthaṃ = Panatthassāvibhāvanatthaṃ (Syā)	279
Panassa paravisaṃvādaka = Parassa paraṃ visaṃvādakā (Sī) Parassa paravisaṃvādaka (Syā)	141
Pabhedato = Pabhedam (Ka)	344
Pabbajitvā = Pasīditvā pabbajitvā (Sī)	71
Paramasaccaṃ = Paramatthasaccaṃ (sabbattha)	410
Paramasukhumaṃ appanāppattaṃ = Paramasukhumappattaṃ (?)	252
Paramatthapāramī nāma = Paramatthapāramitā nāma (Sī, Syā)	72
Parassaharaṇaṃ = Parasamharaṇaṃ (Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe)	140
Parikappo = Vikappanattho (Syā)	347
Paricchinditvā = Paricchijja (Sī)	437
Parinetīti = Pariṇāmetīti (Ka)	192
Pariyattibbhājanatthato = Pariyattibhājanatthato (Sī, Syā)	21

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pariyuṭṭhānappattim = Pariyuṭṭhānuppattim (Syā, Ka)	277
Parivāre = Parivāra (Sī)	453
Parihariyamāno = Paridhāriyamāno (Syā)	76
Pavattaya = Pavattasu (Ka)	54
Pavattassa = Pavattitassa (Ka)	188
Pasamsāhetubhūte = Pasamsārahahetubhūte (Syā)	220
Pahaṭacitrageṇḍuko = Pahaṭacitrabheṇḍuko (Sī)	159
Paharantassa = Paharantaṃ (Syā) Paharante (Ka)	304
Pahānāni = Pahāṇāni (Sī)	22
Pahiṇi = Pesesi (Ka)	288
Pākaṭabhāva = Pākaṭibhāva (Ka)	428
Pākāraḷḷādi-antarikassa = Pākāraḷḷādi-antaritassa (Sī)	126
Pākaṭibhūtā = Pākaṭabhūtā (Sī)	364
Pāṭaliputtassa = Poṭaliputtassa (Ka)	131
Pāṭalirukkho = Pāṭalirukkho (Sī)	69
Pāthikaputtasamāgame = Pāthikaputta... (Sī) Pāṭiyaputta... (Syā)	13
Pādapiṭṭhikāsu = Pādapiṭṭhikāsu (Sī)	114
Pāṇiyaghaṭa = Pāṇiyakūṭa (Sī)	38
Pāyāsam paggayha = Pāyāsamaggayha (Sī)	44
Pāsādārohanam = Pāsādāropanam (Syā, Ka)	226
Pāḷiyam = Pāḷim (Sī, Syā)	176
Pāḷiyam āruḷhe = Pāḷi-āruḷhe (Sī)	176
Piṭṭhidukam = Upakāradukam (Ka)	179
Piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ = Piyasuññabhāvaṃ (Sī)	142
Pisuṇavācā pharusavācā = Pisuṇā vācā pharusā vācā (Sī, Syā)	140
Puggalavāre = Puggalavāde (Sī, Syā)	4
Pucchañjikatāti = Pucchakatā (Sī) Puñcikatā (Syā)	398
Puñchamānam = Puñjamānam (Ka)	311
Puññāṭisayanibbattaṃ = Puññāṭisayaphalanibbattaṃ (Sī, Ka)	116
Puṇṇamāye = Puṇṇamāyam (Syā)	54

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Puthu = Puthū (Syā)	383
Punaruttidoso = Punaruttadoso (Sī)	399
Pupphibhānaṃ kusumānaṃ = Pupphanakusumānaṃ (Sī)	57
Pupphito = Phullito (Buddhavaṃse)	56
Purimā bhikkhave -pa- anamataggova = Tasmā purimā bhikkhave -pa- anamataggova (?)	11
Puḷavā = Puḷuvā (Ka)	243
Puḷave = Puḷavehi (Syā) Puḷuvehi (Ka)	243
Pūtikā, sā = Pūtikakkasā (Syā, Ka)	425
Pūrenti = Pūrentā (Ka)	72
Pūrehi = Pūraya (Buddhavaṃse)	54
Plavamānaṃ = Uppilavamānaṃ (Sī)	313

[Pha - Ba]

Phaladānenāti = Phaladānaniyamenāti (Ka)	87
Phāṇitapācakena = Phāṇitapākeneva (Ka)	315
Bajjhantu vā = Vajjhantu vā (Sī, Syā)	136
Badarāmalakakapiṭṭhasālavādi = Badarasālavakapiṭṭhasālavādi (Ka)	357
Baddhāni = Thaddhāni (Sī)	371
Baddhaṃ = Bandhaṃ (Syā)	35
Balavavāte = Balavavāto (Ka)	370
Bahiddhā ca = Bahiddhā ceva (Sī)	271
Bāhirabhūtā = Bahibhūtā (Sī, Syā)	88
Bidalamañcakapasse = Biralamañcakapasse (Ka)	40
Bimbijālōtipi = Bimbajālōtipi (Ka)	67
Buddhakarā dhammā = Buddhakāradhammā (Sī, Syā)	71
Buddhabījaṃ kira = Buddhabījaṅkuro (Sī, Syā)	45
Buddhasubodhatāya = Buddhasubodhitāya (Sī, Syā)	281
Buddhotivacanaṃ = Buddhoti nāmaṃ (Ka)	42
Byāthitamānasā = Byaṭṭhitamānasā (Syā) Byadhitamānasā (Ka)	53
Byāpārappahānena = Byāpādappahānena (Sī)	237

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Bha]

Bhasmā viya = Bhasmaṃ viya (Sī, Ka)	292
Bhassetheva = Bhasseteva (Ka)	205
Bhāvappattiyā = Bhāvupattiyā (Sī, Syā)	393
Bhātha = Bhetha (Buddhavaṃse) Bhāyatha (Syā)	53
Bhuttappaccayā na-uppajjanakavedanā = Bhuttappaccayena uppajjanakavedanā (sabbattha)	431
Bhūtapīṭhakaparibhaṇḍādīni = Bhūtapīṇḍikaparibhaṇḍādīni (Sī)	136
Bhūmaṭṭhā = Bhummaṭṭhā (Sī, Syā)	46
Bhūmantaraparichedo = Bhummantaraparichedo (Sī, Syā)	4
Bhedo vā bhijjatīti = Bhedopi na ca bhijjatīti (Ka)	376
Bherī = Bheri (Sī)	157
Bhojano = Bhojī (Sī)	41

[Ma]

Makulaṃ = Makuṭa (Syā)	58
Maggaṅgavibhaṅge = Maggavibhaṅge (Sī, Syā)	283
Maggaṅgavibhaṅgo = Maggavibhaṅgo (Sī, Syā)	7
Majjhe = Bhattamajjhe (Ka)	271
Mañjiṭṭha = Mañjeṭṭha (Sī)	14
Mattikavākena = Mattikavākkena (Ka)	357
Madhurodāra = Madhuroḷāra (Syā)	453
Mandathāmagatameva = Mandataragatameva (Sī)	322
Mandaṃ = Maddhaṃ (Sī, Syā)	430
Manasmim = Manasi (Ka)	177
Manasā = Parassa (Sī)	133
Manussattabuddhuppāda- saddhammaṭṭhiti-ādikaṃ = Manussattabuddhuppādasammādiṭṭhi-ādikaṃ (Sī) Manussattabuddhuppādasaddhamma- savanasammādiṭṭhi-ādikaṃ (Syā)	102
Mahāgatigamiya = Mahāgatimbaya (Sī)	12
Mahānīparukkho = Mahānimbarukkho (Syā, Ka)	65

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mahāpathavīkampanāni = Mahāpathavīkampanādikāraṇāni (Ka)	75
Mahāmuni = Tadā Muni (Sī, Syā)	55
Mahāveḷurukkho = Mahāveṇurukkho (Sī)	66
Mahāsamārambhena = Mahāsambhārena (Ka)	40
Mā te bhavantvantarāyā = Mā te bhavatvantarāyo (Sī, Syā)	53
Mānusehi ca = Mānussakehi ca (Syā, Ka)	43
Mānussakā = Mānusakā (Sī)	46
Mā vokkamasi = Mā okkami hi (Sī) Mā vokkama hi (Buddhavaṁse)	51
Māluvalatāya = Māluvālatāya (Sī)	312
Migavaṁ vā = Migavadhaṁ vā (Syā, Ka)	265
Mukhullokikāti = Mukhamullokikāti (Ka)	383
Muñcanacetanaṁ = Muñcacetanaṁ (Ka)	203
Muḷālakalāpaṁ = Mūlakalāpaṁ (Syā, Ka)	58
Mūlādīhi = Mūlādīni (Sī, Ka)	7
Medinī = Medanī (Ka)	52

[Ya]

Yattha yatthāpi = Yattha yattha hi (Ka)	370
Yathā = Seyyathāpi (sabbattha)	161
Yantopamāpi = Hatthayantopamāpi (Sī)	324
Yamhi kāle = Yadā vasi (Sī, Syā)	55
Yassa = Kāyassa (sabbattha)	219
Yāthāvasabhāvaṁ = Yathāsabhāvaṁ (Sī)	171
Yvāhaṁ = Yamahaṁ (Sī)	146
Yuganaddhavasena = Yuganandhavasena (Sī, Ka)	175
Yevāpanake = Yaṁ yaṁ vā pana, taṁ (Sī) Yamvāpanake (Ka-Sī)	150
Yobbanassa = Yobbaññassa (Sī)	172

[Ra]

Rajatāyatananti = Ratanāyatananti (Sī, Syā)	185
Rajanīyaṁ = Rajjanīyaṁ (Ka)	117

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ra]

Rattaṅkurarukkho = Rattakuravakarukkho (Sī)	
Rattaṅkuravakarukkho (Syā)	67
Ratikaraṇaṭṭhena = Ratikāraṇaṭṭhena (Syā)	192
Ravanakasakuṇānañca = Ravanasakuṇādīnañca (Sī)	57
Ruhirena = Rudhirena (Sī, Syā)	321
Rūpāvacarādivipākaṃ = Rūpāvacarārūpāvacaravipākaṃ (Ka)	327
Rūpārammaṇesupi ca = Rūpārammaṇepi ca (Sī)	149
Rūpesu = Bhūtesu (Sī, Syā)	350

[La]

Lakkhaṇa = Salakkhaṇa (Sī)	20
Laggitā = Lagitā (Sī)	384
Lambilanti = Lapilakanti (Sī)	357
Lahuṃ = Lahukaṃ (Ka)	39
Lumpati = Lupati (Syā) Luppati (Ka)	397
Lokatthacariyāyo = Lokatthacariyāya (Sī)	72
Lokadhātuyā = Lokadhātuyo (Syā, Ka)	15
Lokuttaramaggo = Lokuttaramagge (Sī, Syā)	270
Lobhasampayutto ca = Lobhasampayuttova (Sī)	418

[Va]

Vattakālakagāme = Vattagālakagāme (Ka)	159
Vattati = Vattanti (sabbattha)	32
Vattate = Vattati (Ka)	108
Vattappaṭipatti = Vattapaṭivatta (Sī, Syā)	202
Vattapaṭipattiṃ = Vattapaṭivattaṃ (Sī, Syā)	385
Vattāvattasampattiya = Vattasampattiya (Sī, Syā)	71
Vatthārammaṇasaṅkhāta = Vatthārammaṇasaṅkhāto (Sī, Syā)	152
Vanakukkuṭamorādīnaṃ = Vanamorādīnaṃ (Sī)	160
Vaḷaṇṇanakappavattikāle = Vaḷaṇṇanappavattikāle (Sī, Ka)	332
Vātavuṭṭhiṃ viya = Vātavuṭṭhi viya (bahūsu)	225
Vādena = Vārena (Ka)	130

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vikhāditabbanti = Vikhāyitabbanti (Ka)	366
Vicāresuṃ = Vāresuṃ (Sī)	313
Vicikicchanaṃ phandaṇabhāvasena = Vicikicchanaṃ bhāvasena (Ka)	449
Vijjulatobhāsaṇa = Vijjutobhāsaṇa (Sī, Syā)	103
Vitthātāti = Visatā vitthātāti (Sī, Syā, Ka)	396
Vitthārikaṃ = Vitthāritaṃ (Sī, Syā, Ka)	55
Vipallattha = Vipallatta (Ka)	295
Vippalapantānaṃ = Vilapantānaṃ (Ka)	128
Vimuccanaṭṭho = Adhimuccanaṭṭho (Sī)	235
Virahato = Virahito (Sī, Syā)	214
Virāgaṃ hetuṃ ceva nirodhaṃ hetuṃ ca = Virāgaṃ hetuṃ ceva nirodhaṃ hetuṃ ca (Sī)	246
Vivaṭamatte = Mukhe vivaṭamatte (Syā, Ka)	58
Visaṅkhataṃ = Visaṅkhitaṃ (Sī)	18
Visāharatīti = Visaṃharatīti (Sī)	294
Vissakammadevaṃ puttāṃ = Visukammadevaṃ puttāṃ (Ka)	36
Vissavitāya = Visavitāya (Sī, Syā)	153
Vīriyavinodanarasāṃ = Vīriyapaṇodanarasāṃ (Ka)	297
Vīriyasatīnaṃ cattāri cattāri kiccānīti = Vīriyaṃ sati catukiccāti (Sī)	179
Vīsabhāṇavārasatāṃ = Vīsaṃ bhāṇavārasatāṃ (Sī)	9
Vuṭṭhānaṃ = Uṭṭhānaṃ (Ka)	270
Vuḍḍhigavesana = Vaḍḍhigavesana (Sī)	274
Vuttarūpāvacaraṃ jhānaṃ sattaṃ = Rūpāvacaraṃ jhānaṃ sattaṃ (Sī)	246
Vedanāpañcaka = Vedanāpañcake (Sī, Syā)	31
Vedayati = Vediti (Sī, Syā)	150
Vedayanti = Vediti (Sī)	84
Veditabbāni = Veditabba (Sī)	101
Veramaṇī nāma = Virati veramaṇī nāma (Syā)	147
Velāyatīti = Velayatīti (Syā)	264

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Votṭhabbanavasena = Votthapane (Sī)	310
Votṭhabbanapariyosānānaṃ = Votthapanapariyosānānaṃ (Sī)	114
Vomissakatā = Gomissatā (Syā, Ka)	228

[Sa]

Saṅkuṭitena = Saṅkucitena (Sī)	407
Saṅkhārakkhandhagaṇanaṃyeva = Saṅkhārakkhandha- gahaṇaṃyeva (Sī, Syā)	380
Saṅkhārakkhandhe = Saṅkhārakkhandho (Syā, Ka)	390
Saṅkhittavittthāradhātukaṃ = Nātisaṅkhittavittthāradhātukaṃ (Syā, Ka)	379
Saṅkhubhitaṃ = Saṅkhubbhitāṃ (Ka)	162
Saṅkhyāṃ = Saṅkham (Sī)	12
Sagāthāvaggo = Sagāthakavaggo (Sī, Syā)	27
Saccapaṭicchādakatamaṃ = Saccacchādakatamaṃ (Ka)	275
Sajjetvā = Yojetvā (Sī)	314
Sañjātiṭṭhānena = Sañjātaṭṭhānena (Sī)	343
Saṭṭhipi asītipi = Saṭṭhimpī asītimpi (Sī)	307
Saṭṭhivassikattherā = Saṭṭhivassatherā (Sī)	57
Sadevake = Sabbadā (Buddhavaṃse)	56
Sabbe saddhammarājassa = Sabbepi dhammarājassa (Syā, Ka)	453
Santi bhikkhave mahāsamudde = Vasanti mahāsamudde (Aṃ 3. 45 piṭṭhe) Santi mahāsamudde (Vi 4. 423 piṭṭhe)	337
Santusito = Santussito (Ka)	75
Sandhaya = Sandhiyo (Syā)	360
Sannisinna = Sannipatita (Ka)	223
Sannirumbhitvā = Sannirūḷhitvā (Syā) Sannirujjhitvā (Ka)	158
Sabbadisampatiṃ = Sabbadīpapatiṃ (Sī, Syā)	256
Sabbanāmā = Saccaṇāmā (Sī, Syā)	67
Sabhayaṭṭhāne = Sāsaṅkaṭṭhāne (Ka)	428
Sabhāvaniddesā = Bhāvaniddesā (Sī, Ka)	374
Sabhāvarasalakkhaṇe = Sabhāvarasasalakkhaṇe (Sī, Buddhavaṃse ca)	52

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sabhāvavisabhāgatāya = Sabhāgavisabhāgatāya (Sī)	238
Samaṇamuṇḍikāputto = Samaṇamuṇḍikāputto (Sī)	100
Samaṇo = Paṭhamo samaṇo (Syā, Ka)	209
Samathavasena = Samādhivasena (sabbattha)	217
Samanvesitvā = Samannesitvā (Sī, Ka)	165
Sampakkhandanalakkhaṇā ca = Pakkhandanalakkhaṇā ca (Ka)	162
Sampaṭicchitakālo = Sampaṭicchanakālo (Syā, Ka)	312
Sammaggatā = Samaggatā (Ka)	416
Samādahitvā = Samādiyitvā (Ka)	290
Sammānāvamānakkhamo = Sammānavimānakkhamo (Ka)	51
Samiñjāpetum = Sammiñjāpetum (Sī) Samañchāpetum (Ka)	124
Samiñjentassa = Sammiñjentassa (Sī) Samañchantassa (Ka)	124
Samudācārattā = Samudācarattā (Sī, Ka)	318
Saraṇakavasena = Saraṇavasena (Syā)	191
Sarīraṭṭhakassetam = Sarīraṭṭhakasseva (Syā, Ka)	374
Sarīranipphattiyā = Sarīranibbattiyā (Ka)	388
Sarena = Asanena (Sī)	205
Samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena = Samosaraṇaṭṭhena (Ka)	185
Salākabhattasaṃghabhaddādīni = Salākabhattapakkiyabhadda- saṃghabhaddādīni (Sī, Syā)	122
Saham = Caham (Sī, Syā)	34
Sāgato = Sobhito (Ka)	56
Sādhāraṇaphalanipphādakattena = Sādhāraṇaphalanipphāda- kaṭṭhena (Ka)	102
Sādhū = Sādhū (?)	398
Sāraṇalakkhaṇo = Sārammaṇalakkhaṇo (Sī, Syā)	177
Sārāgapāṭipakkhato = Sārāgapāṭikkhepato (Sī, Ka)	194
Sārathi = Sārathī (Ka)	125
Sinduvāraṇavāra = Sinduvāraṇavāra (Sī)	354
Sippike = Sippake (Syā, Ka)	180
Siyā Ānanda = Siyā kho panānanda (sabbattha)	372

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sīghappavatti = Sīghappavattinī (Sī)	227
Suṭṭhitoti = Suṭṭhitanti (Sī, Syā)	256
Suttanti = Suttaṃ suttanti (Sī, Syā)	20
Sutvā = Sutvāva (Sī)	160
Suddhika-appaṇihitāya = Suddhika-appaṇihite (Sī, Ka)	269
Suyyeyya = Sūyeyya (Sī)	351
Suvaṇṇapaṭa = Suvaṇṇapaṭṭa (Ka)	57
Suvaṇṇapādukaṇca = Suvaṇṇapaṭṭakaṇca (Sī)	
Suvaṇṇapaṭākaṇca (Syā, Ka)	70
Suvaṇṇarasadhārābhisīcamānā = Suvaṇṇadhāranisiṇcamānā (Ka)	
Suvaṇṇarasadhārāhi siṇcamānā (Sī)	14
Susanthatassapi = Su-atthatassāpi (Sī) Sasaṇṭhitassapi (Syā)	352
Susumārādayo = Sumsumārādayo (Sī, Syā)	295
Sūriyuggamaṇaṃ = Sūriyassuggamaṇaṃ (Sī)	48
Sūriye = Suriye (Sī, Syā)	15
Sūlehipi vijjhiyanto koṭṭiyantopi sattihi = Sūlehi vijjhiyantepi, koṭṭayantepi sattihi (Sī)	73
Setambaṅgaṇe = Senambaṅgaṇe (Sī)	428
Senānigame = Senānīnigame (Sī)	77
Sesamaggaṅgānaṃ = Sesamaggānaṃ (Ka)	392
Sottiyena = Sotthiyena (sabbattha)	77
Samkiliṭṭhaṃ = Kiliṭṭhaṃ (Sī)	398
Samghaṭṭanavasena = Pasādaghaṭṭanavasena (Sī)	373
Sammusanatāti = Pamussanatāti (Syā, Ka)	433
Samyojanasambandhanena = Samyojanasamvaddhanena (Sī)	91
Samvijjanaṃ = Samvejanaṃ (Syā, Ka)	96
Samśayapakkhando = Samśayapakkhanto (Sī, Syā)	98
Samśādenti = Samśārenti (Ka)	29

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ha]

Hanati = Hanti (Ka)	126
Harīyati = Pasāriyati (Ka)	188
Hasādhippāyena = Hassādhippāyena (Sī, Syā)	142
Hetu na hetūtipi sahekukamahetukantipi = Nahetupi sahetupīti (Sī, Syā)	342
Hetū na hetūti-ādīnaṃ = Hetu nahetu-ādīnaṃ (Sī)	89

Aṭṭhasālinī-aṭṭhakathāya

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Akkamitvāna maṃ Buddho	43	Avīcimhi nu-uppajjanti	72
Acetanaṃva koṭṭente	74	Asaṅkhyeyyāni nāmāni	420
Acetanāyaṃ pathavī	75	Asadisarūpo Nātho	254
Ajapālarukkhamūle	44	Asītihatthamubbedho	56
Ajjhattaṅca bahiddhā ca	270	Asucimhi maṇḍape laggo	255
Ajjhāyako mantadharo	34	Assamo sukato mayhaṃ	37
Aṭṭhadosasamākiṇṇaṃ	36	Ahaṃ tena samayena	44, 55
Atīradassī jalamajjhe	73	Ahu Kapilavhayā rammā	44
Atthaṃ pakāsayissāmi	2	[Ā]	
Atthānaṃ sūcanato	20	Ākāsaṭṭhā ca bhūmaṭṭhā	46
Atthi hehiti so maggo	34	Ābhatā pana therena	2
Attheva gambhīragataṃ		Ārammaṇaṃ karoteva	256
sudubbudhaṃ	13	Ārammaṇātikkamato	254
Adaṃsu te mamokāsaṃ	43	Āruḷho dīghanisṣeṇiṃ	256
Advejjhavadanā Buddhā	48	[I]	
Anākulānamatthānaṃ	453	Iti asubhāni subhaguṇo	243
Anālapanto manujena		Iti me bhāsamānassa	2, 79
kenaci	136	Ito paṭṭhāya gambhīraṃ	79
Anāsavā vitarāgā	44	Idaṃ sutvāna vacanaṃ	45
Aniṭṭhagandho pakkamati	47	Idheva tiṭṭhamānassa	383
Aniṭṭhite mamokāse	43	Imaṃ tvaṃ paṭhamāṃ tāva	48
Animittaṅca bhāvehi	267	Imaṃ tvaṃ dutiyaṃ tāva	49
Anekajātiśaṃsāraṃ	18	Imaṃ tvaṃ tatiyaṃ tāva	49
Anotattadahe katvā	2	Imaṃ tvaṃ catutthaṃ tāva	50
Anovaṭṭhena udakaṃ	47	Imaṃ tvaṃ pañcamaṃ tāva	50
Apanetvā tato bhāsaṃ	2	Imaṃ tvaṃ chaṭṭhamaṃ tāva	50
Abhidhammassa saṅgayha	453		

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[I]

Imaṃ tvaṃ sattamaṃ tāva	51
Imaṃ tvaṃ aṭṭhamaṃ tāva	51
Imaṃ tvaṃ navamaṃ tāva	52
Imaṃ tvaṃ dasamaṃ tāva	52
Imassa janikā mātā	44
Iminā me adhikārena	44
Ime dhamme sammasato	52

[U]

Ukkuṭṭhisaddā vattanti	45
Uppajjante ca jāyante	42
Ubbiggā tasitā bhītā	53

[E]

Ekūnacattālīsāya	453
Ete satta mahāselā	337
Ettakāyeva te loke	52
Evaṃ kilesapariruddho	35
Evaṃ kilesabyādhīhi	35
Evaṃ kilesamaladhove	35
Evaṃ pālinayeneva	243
Evaṃ me siddhippattassa	42
Evaṃ sabbaṅgasampannā	72
Evameva ayaṃ kāyo	36
Evameva mayaṃ sabbe	45
Evamevāhaṃ imaṃ kāyaṃ	35
Evāhaṃ cintayitvāna	36

[Ka]

Kathaṃ hi Bhagavā tuyhaṃ	184
Kadariyo pāpasāṅkappo	407

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kappe ca satasahassee	33
Kammaṭṭhānāni sabbāni	2
Kammato liṅgato ceva	108
Kammunā vattate loko	108
Kammena kittiṃ labhate	
pasāṃsaṃ	108
Karuṇā viya sattesu	1
Kassaci deti sāmaññaṃ	54
Kassaci varasamāpattiyo	54
Kāyena ce kataṃ kammaṃ	127
Kālo kho te mahāvīra	75
Kim bhavissati lokassa	53
Kim me aññāta-vesena	43
Kim me ekena tiṇṇena	44
Kuṭṭā kavāṭā selā ca	48
Kese muñcitvāhaṃ tattha	43
Koṭisatasahassee kaṃ	338, 9

[Kha - Ga - Gha]

Khandhānaṅca paṭipāṭi	11
Khemā Uppalavaṇṇā ca	44
Garahissanti taṃ viññū	169
Gahakāraka diṭṭhosi	18
Ghaṭāṇekasahassāni	53

[Ca]

Cakkavāḷasahasseehi	1
Caṅkamaṃ tattha māpesiṃ	36
Catuttimseva suttantā	25
Caturāsītisahasassāni	336

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ca - Ja]

Cattāri satasahassāni	55, 336
Cattāro pañca ālope	432
Campakam saralam nīpam	43
Calatā ravati pathavī	52
Cittam rūpañca nikkhepam	453
Cittavibhattirūpañca	7
Cittena nīyati loko	110
Citto ca Hatthālavako	45
Ciram tiṭṭhatu saddhammo	453
Cutī ca upapatti ca	48
Jātidhammo jarādhammo	34
Jotayitvāna saddhammam	56

[Tha - Ta]

Ṭhapetvā caturopete	26
Ṭhito catūhi etehi	255
Tam tam upādāya paññatto	101
Taṇhādutiyo puriso	396
Tato upaḍḍhupaḍḍhena	337
Tato padakkhiṇam katvā	44
Tato Mahindo iṭṭiyo	33
Tattha ṭhatvā vicintesiṃ	42
Tattha padhānam padahim	36-42
Tatheva catūsu bhūmīsu	49
Tatheva tvaṃ sabbakālam	50
Tatheva tvaṃ sabbabhavē	49, 50
Tatheva tvampi adhiṭṭhāne	51
Tatheva tvampi saccesu	51
Tatheva tvampi sabbesaṃ	51
Tatheva tvampi sukhadukkhe	52

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ta - Tha]

Tatheva tvampi hitāhite	52
Tatheva yācake disvā	49
Tathevimaṃ pūtikāyaṃ	35
Tadā te bhojayitvāna	54
Tasmā tam aggahetvāna	2
Tassa gambhīrañāṇehi	2
Tassa pāde namassitvā	1
Tassa sammasato dhammam	53
Tārāgaṇā virocanti	47
Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ	454
Tikañca paṭṭhānavaram	
dukuttamam	10, 11
Tipaṇcayo janakkhandha	337
Tuṭṭhahaṭṭho pamuditō	42
Tena yogena janakāyaṃ	55
Te me puṭṭhā viyākāmsu	42
Tesaṃ tadā saññāpesi	53
Tesu paccayasāmaggī	100
Tehi thutappasattho so	54
Thalajadakajā pupphā	46

[Da]

Dayāya tāya sattesu	1
Dasavīsasahassānam	55
Dasahi saddehi avivittam	34
Dassanam me atikkante	45
Dasasahasilokamhi	46
Dasasahassī lokadhātū	46
Daḷham paggaṇha vīriyam	48
Diṭṭhe dhamme ca yo attho	100
Dibbam candanacuṇṇaṇca	43

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Da - Dha]

Dibbaṃ mandāravaṃ pupphaṃ	43
Dibbaṃ mānusaṃ pupphaṃ	53
Diyaḍḍhasatasuttantā	26
Dīpaṅkaro Lokavidū	44, 45
Duvidho vinayo nāma	385
Duve puthujjanā vuttā	384
Duve satasahassāni	336
Devā dibbehi turiyehi	43
Devā manusse passanti	43
Desanāsāsanakathā	21, 23
Dvāre caranti kammāni	126
Dvāsīti Buddhato gaṇhiṃ	27
Dve-asītisahassāni	337
Dhammo have rakkhati	
dhammacāriṃ	59

[Na]

Na antalikkhe na	
samuddamajjhe	313
Nagaraṃ Rammavati nāma	56
Nagaraṃ sabbaṅgasampannaṃ	34
Nagare Amaravatiyā	34
Nandā ceva Sunandā ca	56
Na bhavanti pariyāpannā	72
Na maṃ koci uttasati	74
Navasatasahassāni	336
Nava suttasahassāni	26
Na hi dhammo adhammo ca	81
Na hete ettakāyeva	49, 50, 52
Na hoti arati sattānaṃ	47
Na honti khuddakā paṇā	72

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nikāyantaraḷaddhihi	2
Nipaccakārassetassa	1
Nibbutā nūna sā mātā	76
Nirayepi dasasahassee	47
Neraṇṇarāya tīraṃhi	44

[Pa]

Paccantadesavisaye	42
Paccuggamaṇā vattanti	43
Paññāya vicinantaḥaṃ	73
Paṭhamābhisamaye Buddhō	55
Patthaddho bhavati kāyo	339
Pathaviyaṃ nipannassa	43
Pariyattibhedāṃ	
sampattiṃ	21, 24, 25
Pallaṅkā'bhujane mayhaṃ	46
Pallaṅkena nisīditvā	45
Passatha imaṃ tāpasāṃ	44
Pāṭalī Simbalī jambū	337
Pāpuṇantu visuddhāya	453
Pāricchattakamūlaṃhi	1
Piṭakaṃ piṭakatthavidū	21
Puṇṇamāye yathā cando	54
Puthūnaṃ janaṇādīhi	383
Puna nārada kūṭaṃhi	55
Purisenā ce kataṃ kammaṃ	127
Pūtiyo bhavati kāyo	339

[Ba]

Bilāsaya darīsaya	47
Buddhassa vacanaṃ sutvā	48, 53

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ba]

Buddhotivacanaṃ sutvāna	42
Bodhaneyyaṃ janaṃ disvā	55
Bodhi tassa Bhagavato	45
Brahmuttamena kathite	237

[Bha]

Bhayaṃ tadā na bhavati	47
Bhikkhāya upagataṃ disvā	72
Bhikkhūnaṃ payirudāhāsi	2
Bhūmito vuṭṭhitā yāva	338

[Ma]

Manasā ce pasannena	110
Manussattaṃ līngasampatti	71
Manopubbaṅgamā dhammā	110
Mahārajjam hatthagataṃ	73
Mahāvātā na vāyanti	46
Mahāsamuddo ābhujati	46
Mahāhanusabhakkhandho	55
Mātaraṃ pamukhaṃ katvā	1
Mātā pitā na me dessā	74
Mānussakā ca dibbā ca	46
Micchādiṭṭhiṃ na sevanti	72
Mūlato khandhato cāpi	7, 379

[Ya]

Yaṃ ettha vuḍḍhimanto	20, 21
Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti	190
Yaṃ devadevo devānaṃ	2
Yaṃnūnimaṃ pūtikāyaṃ	34

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yaṃ pattam kusalam tassa	453
Yathā andughare puriso	49
Yathā arīhi pariruddho	35
Yathā āpannasattānaṃ	48
Yathā uccāraṭṭhānamhi	35
Yathā khittam nabhe leḍḍu	48
Yathā gūthagato puriso	35
Yathā nikkhantasayanassa	48
Yathāpi uṇhe vijjante	34
Yathāpi udakaṃ nāma	52
Yathāpi osadhī nāma	51
Yathāpi kuṇapaṃ puriso	35
Yathāpi kumbho sampuṇṇo	49
Yathāpi camarī vālam	49
Yathāpi jajjaraṃ nāvaṃ	35
Yathāpi dukkhe vijjante	34
Yathāpi pathavī nāma	50, 52
Yathāpi pabbato selo	51
Yathāpi pāpe vijjante	34
Yathāpi puriso corehi	35
Yathāpi byādhito puriso	35
Yathāpi bhikkhu bhikkhanto	50
Yathāpi sabbasattānaṃ	48
Yathāpi samaye patte	53
Yathāpi siho migarājā	50
Yathā manussā nadiṃ tarantā	45
Yathā yākāci nadiyo	54
Yathā yekeci Sambuddhā	54
Yathā rakkhimsu porāṇā	453
Yathā rattikkhaye patte	48

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yathā vā girimāruḷho	256
Yadā ca devabhavanamhi	55
Yadā have pātubhavanti dhammā	18
Yadāhaṃ Tusite kāye	75
Yadi Buddhassa sodhetha	42
Yadimassa Lokanāthassa	45
Yamaham ajja byākāsim	53
Yamhi kāle mahāvīro	55
Yāni sotāni lokasmiṃ	386
Yā pubbe bodhisattānaṃ	46
Yā Mahākassapādīhi	2
Yāvatā nirayā nāma	47
Yāvatā parisā āsi	52
Yāva Buddhoti nāmampi	454
Yugandharo Īsadharo	337
Ye keci tena samayena	56
Ye tatthāsuṃ Jinaputtā	45
Yena cakkhuppasādena	345
Yogā ve jāyatī bhūri	118
Yojanānaṃ satānucco	337
Yo ve kataññū katavedi dhīro	384

[Ra - La]

Rajo nuddhamasati uddham	47
Rahogato nisīditvā	34
Rāgo tadā tanu hoti	47
Rāhumutto yathā sūriyo	54
Rogā tadupasammanti	47
Latā vā yadi vā rukkhā	46

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vanam chindatha mā rukkham	397
Vāpitaṃ ropitaṃ dhaññaṃ	36, 42
Vāsiyā ce kataṃ kammaṃ	127
Vicittapupphā gaganā	46
Vicinanto tadā dakkhiṃ	48, 49, 50, 51, 52
Vitthārikaṃ bāhujaññaṃ	55
Vimalo hoti sūriyo	47
Vividhavisesanayattā	19, 20
Visuddhācārāsīlena	1
Visuddhimaggādivasā catasso	240-1
Vedajātaṃ janaṃ disvā	42
Vedayanti ca te sotthiṃ	53

[Sa]

Saṃsārasotaṃ chinditvā	44
Saccavācaṃ anurakkhanto	74
Sañchinno bhavatī kāyo	339
Satayojanavitthiṇṇā	337
Satasahassavassāni	56
Satta suttasahassāni	26
Santatto bhavatī kāyo	339
Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ	207
Sannipātā tayo āsuṃ	55
Sabbaṃ satasahassāni	336
Sabbītiyo vivajjantu	53
Sabbe devā padissanti	47
Samaye niddisi cittaṃ	99
Samavāye khaṇe kāle	99

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Samavāyo khaṇo kālo	100
Samādayitvā Buddhaguṇaṃ	53
Saraṇāgamane kañci	54
Sā ca iddhi so ca yaso	56
Sāṭakaṃ pajahiṃ tattha	36
Sītaṃ byapagataṃ hoti	46
Sukhena sukhito homi	45
Suttaṃ dovāriko ca	318
Suddhāvāsesu devesu	72
Suppaṇītatarā honti	254

Paṭhamapādā Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Supupphitaṃ pāvacaṇaṃ	56
Sumaṅgalo ca Tisso ca	56
Susāne seyyaṃ kappemi	75
Sūciyā ce kataṃ kammaṃ	127
Sūlehipi vijjhiyanto	73
Sotavekallatā natthi	72

[Ha]

Handa Buddhakare dhamme	48
Himavantassāvidūre	36
Hetūti paccayo vettha	101